3. Baskı

Editör: Ahmet ŞİMŞEK

Tarih için Metodoloji

Zafer TOPRAK
Ramazan ACUN
Yunus KOÇ
Muhittin TUŞ
Necmettin ALKAN
H. Mustafa ERAVCI
M. Yaşar ERTAŞ
Yasemin AVCI
Haşim ŞAHİN
Ahmet ÖZCAN
Zeynep ABACI
Uğur ÜNAL
Gülin KARABAĞ
İbrahim TURAN
Ahmet Sait CANDAN
Özlem ÇAYKENT
Mehmet Salih ERKEK
Fatih YAZICI
Akif PAMUK
Ahmet VURGUN

Fatma ACUN
Cüneyt KANAT
Fatmagül BERKTAY
Mustafa ORAL
Cenk REYHAN
Nurcan ABACI
Teyfur ERDOĞDU
Abdülhamit KIRMIZI
İbrahim ŞİRİN
Michael TALBOT
Nedim YALANSIZ
Leyla AKSU
Gökhan KAĞNICI
Mustafa ALİCAN
Serkan YAZICI
Elnur AĞAYEV
Mehmet Kaan ÇALEN
İbrahim SERBESTOĞLU
Tufan TURAN
Kazım UZUN

PEGEM AKADEMİ

4. Baskı

Editör: Ahmet ŞİMŞEK

Tarih için Metodoloji

Zafer TOPRAK
Ramazan ACUN
Yunus KOÇ
Muhittin TUŞ
Necmettin ALKAN
H. Mustafa ERAVCI
M. Yaşar ERTAŞ
Yasemin AVCI
Haşim ŞAHİN
Ahmet ÖZCAN
Zeynep ABACI
Uğur ÜNAL
Gülin KARABAĞ
İbrahim TURAN
Ahmet Sait CANDAN
Özlem ÇAYKENT
Mehmet Salih ERKEK
Fatih YAZICI
Akif PAMUK
Ahmet VURGUN

Fatma ACUN
Cüneyt KANAT
Fatmagül BERKTAY
Mustafa ORAL
Cenk REYHAN
Nurcan ABACI
Teyfur ERDOĞDU
Abdulhamit KIRMIZI
İbrahim ŞİRİN
Michael TALBOT
Nedim YALANSIZ
Leyla AKSU
Gökhan KAĞNICI
Mustafa ALİCAN
Serkan YAZICI
Elnur AĞAYEV
Mehmet Kaan ÇALEN
Erhan METİN
Tufan TURAN
Kazım UZUN

PEGEM AKADEMİ

Editör: Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

TARİH İÇİN METODOLOJİ

ISBN 978-605-318-269-6
DOI 10.14527/9786053182696

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

● 2019, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** ve **Pegemindeks.net** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere http://pegem.net adresinden ulaşılabilmektedir.

1. Baskı: Ekim 2015, Ankara
4. Baskı: Ağustos 2019, Ankara

Yayın-Proje: Şehriban Türlüdür
Dizgi-Grafik Tasarım: Ayşe Nur Yıldırım
Kapak Tasarım: Umut Çetindoğan

Baskı: Vadi Grup Basım A.Ş.
İvedik Organize Sanayi 28. Cadde 2284 Sokak No:105
Yenimahalle/ANKARA
(0312 394 55 91)

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 26687

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

Tarih Metodolojisini 'dert edinmiş' tüm tarihçilere
ve daha zengin bir tarih literatürü için tüm öğrencilere…

ÖN SÖZ

İnsanın geçmişe duyduğu merak gibi tarihin ne olduğuna ilişkin tartışmalar da hiç bitmeyecektir. İlk insanın ortaya çıkmasıyla başladığını varsaydığımız *geçmiş* düşüncesi, zaman içinde farklı biçimlerde ifade edilmiştir. Geçmiş bilgisinin sözlü olarak nesilden nesile aktarılması, zaman içinde çeşitli yazı formlarıyla birlikte önemli olayların kayda alınmasına dönüşmüştür. Hiyeroglif ve çivi yazısıyla başlayan yazılı kayıt, runik olarak adlandırılan resimsel-şekilsel yazı formalarıyla sürmüştür. MÖ 3200 yıllarına ait ilkyazı örneklerinden şimdiye kadar beşbin iki yüz yıl geçmiş olmasına karşın bugünkü insan türü olan Homo Sapiens'in modern davranışlarına ellibin yıl önce kavuştuğu tahmin edilmektedir. Bu gerçek, ellibin yıllık insanlık tarihinin yalnızca beşbin ikiyüz yılını yazılı biçimde kaydedebildiğimizi vurgular. Beşbin ikiyüzyıldır yazılı kayıtların varlığına karşın insanoğlunun bugünkü gibi tarih yazmaya başlamasının ilk örneği olarak da *Herodotos* (MÖ 484-425) kabul edilir. Herodotos'un MÖ 5. Yüzyılda yaşadığına göre demek ki insanlık sadece ikibin beşyüzyıldır bugünkü forma yakın bir tarihyazımına sahiptir. Kabul etmek gerekir ki ellibin yıllık insanlık geçmişinin sadece ikibin beşyüz yılında tarih yazıyor olmamız, yazılan tarihin insanlık geçmişinin çok az bir kısmını kapsadığı anlamına gelir. Buna karşın bu kısa bulduğumuz ikibin beşyüz yıllık tarihyazımının da başlangıcından bugüne değin geçmişin çok farklı formlarda temsil edildiği görülmüştür.

İlk örnek Herodotos'un geçmiş algısı ve tarih yazma tarzıyla, aynı çevrenin tarihçisi *Thukydides*'in eseri arasında bile ciddi farklar varken bu durum Ortaçağ kroniklerine geçildiğinde daha da belirginleşir. Ortaçağ kronikleri pek çok özelliği bakımından benzer olmasına karşın İslam dünyasında *Taberi*'nin yazdığı tarih ile *Mesudi*'nin tarihi arasında ya da Osmanlı vakayinameleri arasında bile ciddi farklar mevcuttur. Ancak asıl farklılaşma modern dünyanın, yeniden inşa ettiği *Tarih* disiplini içinde araştırma ve yazma iddiası ve buna bağlı belirginleşen yöntemleriyle ortaya çıkmıştır.

*Tarih*in, belgelerdeki gerçeğin, filolojik bazı kritik etme yollarıyla kontrolü biçimde elde edilerek "*nasıl olduysa, öyle..*" yazılabileceğini iddia eden Leopold von Ranke'den bugüne pek çok şey değişmiştir. Modern tarihyazımının kurucusu kabul edilen Ranke, uluslaşma süreçlerinin yoğun yaşandığı dönemin tarihçisidir. Bu sebepten kaynak olarak resmi belgelere yönelik *güveni*, bir anlamda telkin ettiği söylenebilir.

Modern tarihyazımı kendi içinde pek çok farklı düşünce ve buna bağlı olarak yöntemi/tarzı doğurmuştur. En bilindik *muhalif* grup 1928'de çıkardıkları dergi çevresinde ekolleşen Annales'tir. Onların *klasik tarihçilik* olarak

adlandırıldıkları modern tarihyazımı geleneğini pek çok yönden eleştirerek yeni yaklaşım ve bakış açıları getirdikleri söylenebilir. Ancak asıl eleştiri için 1945 sonrasını beklemek gerekecektir. İkinci Dünya Savaşındaki büyük yıkım ve insanlık trajedisi sonrasında Modernizme yönelik epistemolojik eleştirilerden tarihyazımı da payını fazlasıyla almış, sonuçta başka yeni yaklaşımlar doğmuştur. 1960'larla yoğunlaşan postmodern süreç, tarihyazım yaklaşımlarının daha kökten eleştirilmesini beraberinde getirmiştir.

Türkiye'de ise Şehname tarzı *Vakayinameye* dönüşmüş, uzun süren Osmanlı devleti döneminde saray tarihçiliği zengin içerikli pek çok eser vermiştir. 19. Yüzylda Batılılaşmanın tarih alanında da kendini göstermesiyle *metodoloji* kavramı Türkçe literatüre girmiştir. Ahmet Cevdet Paşa gibi geleneksel ile modern yaklaşımları sentezlemeye çalışan tarihçilerimiz yanında Ahmet Refik, Mizancı Murat gibi daha modern yaklaşanlar da olmuştur. Uluslaşma sürecinin tarih fikri ve yazım tarzı üzerindeki derin etkisi, özellikle ikinci Meşrutiyetten itibaren farkedilmeye başlanmıştır. Modern tarihçilik usullerinin yerleşik konuşulması bakımından M. Fuat Köprülü ve sonrasında Zeki Velidi Togan'ı anmak gerekecektir. Togan'ın *Tarihte Usul* adlı çalışması ve ondan mülhem doğan metodoloji kitapları günümüze kadar gelmiştir. Bu bağlamda metodoloji alanına ders kitabı yazarak sağladıkları katkıları için başta Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu Hocamız olmak üzere Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu, Prof. Dr. Ekrem Memiş, Prof. Dr. İsmail Özçelik, Prof. Dr. Yavuz Ercan, Prof. Dr. Tuncer Baykara ve Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a teşekkür ederiz.

2011 yılında konuya duyarlı ve ilgili çalışan bir grup akademisyenle *Tarih Nasıl Yazılır?* adlı editöryal kitabımızı yayınlamıştık. Çalışma önemli bir boşluğun giderilmesine katkı sağladığı için kısa zamanda 6. baskısını yaptı. Bu sinerji ve Prof. Dr. Levent Yılmaz'ın daveti ile 2012'de Bilgi Üniversitesinde *Türkiye'de Tarihyazımı Çalıştayı*mızı düzenledik. İkincisini Prof. Dr. Süleyman Seydi'nin misafirperverliği ile Süleyman Demirel Üniversitesi'nde, 2015'te de üçüncüsünü Prof. Dr. Fatma Acun ve Prof. Dr. Ramazan Acun'un ev sahipliğinde Hacettepe Üniversitesi'nde yaptık. İlk çalıştayın hemen ardından çalıştaylarla ilgili program, bildirge ve konuşma videolarını, dijital ortamda kurduğumuz www.tarihyazimi.org sitesi aracılığıyla tarihçilerle ve konuyla ilgililerle paylaştık. Bu süreçte çağdaş araştırma ve yazım yaklaşımlarına dayanan yeni metodoloji ders kitaplarının yazılması gerektiği çeşitli vesilelerle sıklıkla dile getirildi. Bu geniş katılımlı çalışma buradan doğdu.

Kitabımız tarihçi olmak isteyen her kişinin metodolojik bir bakış kazanarak tarih araştırması yapabilmesi için bir *başvuru kaynağı* olarak tasarlandı. Özellikle tarih bölümlerinde, genellikle iki ayrı dönemde biribirini takip eden *Metodoloji*, *Tarihte Usul* ya da *Yöntem* adıyla okutulan derslere katkı

sağlaması planlanmıştır. Kitap, bu sebepten konuyla ilgili çalışmaları olan, alanlarında saygın bir tarihçi grubunun yazılarından oluştu. Dolayısıyla her bir konu başlığına ilişkin Türkiye'nin tarihçilik deneyiminin yazıya dökülerek paylaşılması amaçlandı. Bu çalışmanın doğuracağı yeni fikir ile Türkçe tarih metodolojisi ve yazımı alanında yeni çalışmaların ortaya çıkarılması temenni edilir. Zira Türkiye'de büyük bir literatür eksikliğinin olduğunu düşündüğümüz tarihyazımı alanının zenginleşmesi, Türk Tarihçiliğinin zenginleşmesi anlamına gelecektir.

Kitabımız on iki ana bölümden ve bunlara ait alt başlıklardan oluşmuştur. İlk altı ünite okuyucuya tarih kavramı, uzman görüşleri, tarihyazımının gelişimi, güncel tarihyazım tarzları, çağdaş yöntemler gibi daha çok *kuramsal* bir hazırlığın sunulması planlandı. Son altı ünite de ise bir araştırmanın problem olarak tespitinden sonra aşama aşama araştırma kaynaklarının neler olduğu, bunların nerelerde bulunabileceği, nasıl kullanılabileceği, bunlardan elde edilen verilerin nasıl çözümlenebileceği, nasıl anlamlı hale getirilebileceği, nasıl yazılabileceği, nasıl raporlaştırılabileceği gibi konulara odaklanılmıştır. Böylelikle lisans düzeyindeki ilk dönem metodoloji derslerinin kuramsal, ikinci dönem metodoloji derslerinin ise uygulamalı olmasına göre bir sıralama yapılmıştır.

Kitabın birinci ünitesinde tarih düşüncesinin doğası ve ana unsurları açıklandı. İkinci ünitede tarihyazımının geçmişten bugüne geçirdiği serüven dünya ve Türkiye örneğinde anlatıldı. Lisans öğrencilerinin daha kolay kavraması adına onaltı ayrı alanda (kürsüde) çalışan usta tarihçi çalışma alanlarını anlattılar. Tarihçiliğin olmazsa olmazı eleştirel okumanın nasıl yapılabileceği dördüncü ünitede işlendi. Beşinci ünitede dünyada yaygın olarak kullanılan ama ülkemizde henüz yaygınlaşamayan tarihyazım tarzları tanıtıldı. Altıncı ünitede dünyada tarih araştırmalarında kullanılan çok çeşitli yöntemlere ve dijital imkânlara örnekleriyle yer verildi. Yedinci ünitede ise bir tarihçinin ve tarihçi adayının başlangıçtan itibaren nasıl araştırma yapabileceği, süreçte nasıl davranması ve nelere dikkat etmesi gerektiği sorularına cevap bulunmaya çalışıldı. Sekizinci ünitede tarih kaynaklarının neler olduğu ve bunlardan nasıl yararlanılması gerektiği örnekleriyle işlendi. Hemen devamındaki dokuzuncu ünitede tarihçinin ihtiyacı olan belge ve diğer kaynaklara nerelerde ve nasıl erişebileceği yine örnekleriyle anlatıldı. Onuncu ünitede bu kez bir tarih metni nasıl yazılır, nasıl bir süreç içerir, nasıl atıf yapılır, kaynakça nasıl düzenlenir sorularına yönelik yine uygulama örnekleriyle cevaplar verildi. Onbirinci ünitede ise tarih araştırma ve yazımında Etik sorunların neler olduğu ve etik davranmanın önemi yine örnekleriyle işlendi. Son ünitede ise zamanımızda ön plana çıkan ve uzun süre de gündemde kalacak olan *tarihte proje nasıl hazırlanır?* konusu uygulama örnekleriyle işlendi. Kitabımızdaki yeralan her yazının kullandığı alıntı ve atıf için Türkiye'deki tarihçilerin alışık

oldukları. eseri tam künye veren *dipnot* kullanıldığı için kitap sonunda ayrıca bir kaynakça verilmesine gerek duyulmamıştır.

Kitapta yer alan tüm yazıların birbirini sıkı biçimde takip ederek kitap bütünlüğüne katkı sağlaması planlanmıştır. Her ünitenin başında ünite içeriğiyle ilgili kavramlar topluca verilmiştir. Bundan okuyucunun üniteyle ilgili kavramlara zihinsel bir aşinalık kazanması hedeflenmiştir. Kitabın bazı ünitelerinin sonuna usta bir tarihçinin kaleme aldığı içerikle ilgili bir *tartışma* metni yer almıştır. Bununla konuya ilişkin ayrıntıların ve süregiden tartışmaların farkında olmaları hedeflenmiştir. Her ünitenin sonuna okuyucunun istemesi halinde daha ayrıntılı okumalara yönelebilmesi için *okuma listesi* eklenmiştir.

Kitabımızın başında ve sonunda iki sayfayı aynı soruyu sorarak cevaplanması için boş bıraktık. Bu kitaba sahip olan her bir tarihçi adayının daha kitaba başlamadan ve kitabı tamamladıktan sonra tarihe yönelik sahip olduğu bilgi ve bakış açısının nasıl değişebildiğini farketmelerini planladık. Bununla birlikte siz tarihçi adaylarının. sahip olduğunuz bu kitaba artı bir yazar olarak katkı sağlamanız. böylece kendinize ilişkin hoş bir anı oluşturmanız da amaçlandı.

Kitabın yazılmasında teklifleriyle süreci hızlandıran tarihyazımı çalıştay ekibimiz olmak üzere kitabın bölümlerinin tutarlı ve zenginleşmesi adına fikirlerini esirgemeyen Prof. Dr. Arif Bilgin ve Yrd. Doç. Dr. İbrahim Turan kitabın yayına hazırlanma sürecindeki desteklerinden dolayı Pegem Akademi Yayıncılık'a dizgi sürecindeki emeklerinden dolayı Didem Kestek'e ve kapağın hazırlanmasına yardımcı olan Umut Çetindoğan'a çok teşekkür ederim.

Bu kitabı Türkiye tarihçilerinin ve tarihyazımının bir birikimi olarak siz değerli okurlarımıza sunmaktan mutlu olduğumuzu ifade etmek isteriz.

Saygılarımızla.

Prof. Dr. Ahmet Şimşek

İstanbul-10.08.2016

Bölümler ve Yazarları

Ünite 1: Tarihsel Düşünme
Tarih Niçin Yazılır?
Prof. Dr. Yunus KOÇ Hacettepe Üniversitesi
Tarihsel Zaman, Değişim ve Süreklilik
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK İstanbul Üniversitesi
Tarihte Nesnellik ve Nedensellik
Doç. Dr. Fatih YAZICI Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Ünite 2: Tarihin Tarihine Kısa Bir Bakış
Geçmişten Günümüze Dünyada Tarih Yazıcılığı
Prof. Dr. Necmettin ALKAN Karadeniz Teknik Üniversitesi
Geçmişten Günümüze Türkiye'de Tarih Yazıcılığı
Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN Trakya Üniversitesi
Tartışma: Tarih Yazımında Anlatı, Retorik ve Kanıt
Prof. Dr. Cenk REYHAN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Ünite 3: Usta Tarihçilere Göre Çalışma Alanları (Söyleşileri Gerçekleştirenler)
Doç. Dr. Mehmet Salih ERKEK Uşak Üniversitesi
Dr. Ahmet VURGUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Ünite 4: Tarihçi gibi Okumak ve Kritik
Tarih Metni (Eseri) Eleştirisi
Doç. Dr. Ahmet ÖZCAN Çankırı Karatekin Üniversitesi
Tarih Tenkidi
Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN Kocaeli Üniversitesi
Tartışma: Yetkin Bir Tarihçi Nasıl Bir Donanıma Sahip Olmalıdır?
Prof. Dr. Mustafa ORAL Aksaray Üniversitesi

Ünite 5: Güncel Tarihyazım Tarzları
Sosyal Tarih
Prof. Dr. Zafer TOPRAK Koç Üniversitesi
Karşılaştırmalı Tarih
Doç. Dr. Nedim YALANSIZ Dokuz Eylül Üniversitesi
Kliometri
Doç. Dr. Fatih YAZICI Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Sözlü Tarih
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÇAYKENT İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Kent Tarihi
Prof. Dr. Yasemin AVCI Pamukkale Üniversitesi
Mikro Tarih
Doç. Dr. Elnur AĞAYEV Lefke Avrupa Üniversitesi

Feminist Tarih: Yeni Bir Gelecek İçin Geçmişi Geri Almak
Prof. Dr. Fatmagül BERKTAY İstanbul Üniversitesi
Biyografi
Prof. Dr. Abdulhamit KIRMIZI İstanbul Şehir Üniversitesi
Psikotarih
Doç. Dr. Mustafa ALİCAN Muş Alparslan Üniversitesi

Ünite 6: Tarih Araştırmalarında Kullanılan Yöntem ve Bilgisayar Teknolojileri
Tarihsel Tarama
Doç. Dr. Fatih YAZICI Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Saha Araştırmaları ve Etnografyanın Tarihte Kullanımı
Dr. Öğr. Üyesi Akif PAMUK Marmara Üniversitesi
Tarihsel Kuram Oluşturma ya da Gömülü Teori
Dr. Öğr. Üyesi Akif PAMUK Marmara Üniversitesi
Anlatı Araştırma Yöntemleri
Doç. Dr. Fatih YAZICI Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Söylem Analizi
Dr. Öğr. Üyesi Akif PAMUK Marmara Üniversitesi
Muhteva Analizi
Prof. Dr. Fatma ACUN Hacettepe Üniversitesi
Tarihte Bilgisayarlaşma: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar
Prof. Dr. Ramazan ACUN Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Ağ Analizi
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI Bursa Uludağ Üniversitesi
Tartışma: Tarihçiler Arasındaki Dijital İşbirliği Ağları
Doç. Dr. Serkan YAZICI Sakarya Üniversitesi

Ünite 7: Tarihçi gibi Araştırmak
Tarih Araştırmasına Başlamak
Dr. Öğr. Üyesi Michael TALBOT Greenwich Üniversitesi
Tarih Araştırmasında Bilginin Temini ve Tarih ve Kaynak
Arş. Gör. Kazım UZUN Ege Üniversitesi
Tartışma: Bir Tarihçi Nasıl Konu Tespit Eder?
Prof. Dr. Cüneyt KANAT Ege Üniversitesi

Ünite 8: Tarihsel Kanıt ve Kayıtlarla Çalışmak
Tarih ve Kaynak
Prof. Dr. Muhittin TUŞ Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi
Osmanlı Belgeleri
Prof. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ Sakarya Üniversitesi
Yazma Eserler
Prof. Dr. Haşim ŞAHİN Sakarya Üniversitesi
Osmanlı Kroniklerinden Nasıl Yararlanılmalı?
Prof. Dr. Hacı Mustafa ERAVCI Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Seyahatname, Hatırat ve Mektup
Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN Kocaeli Üniversitesi

Görsel Malzemeler
Prof. Dr. Fatma ACUN Hacettepe Üniversitesi
Epigrafik, Nümizmatik ve Arkeolojik Kalıntılar
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KAĞNICI Uşak Üniversitesi
Tartışma: Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Defteroloji
Dr. Öğr. Üyesi Leyla AKSU Uşak Üniversitesi

Ünite 9: Belge ve kaynaklara erişim
Kütüphaneler
Doç. Dr. Ahmet Sait CANDAN Karabük Üniversitesi
Türkiye'de Devlet Arşivleri
Prof. Dr. Uğur ÜNAL Gazi Üniversitesi
Tartışma: Dijital Kaynaklarda Güvenilirlik ve Otantiklik Sorunu
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TURAN İstanbul Üniversitesi

Ünite 10: Tarihçi gibi Yazmak
İmleç Sancısı: Tarihte Yazmak ve Karşılaşılan Güçlüklere Çözüm Önerileri
Prof. Dr. Nurcan ABACI Bursa Uludağ Üniversitesi
Tarih Yazımında Atıf, Dipnot ve Kaynak Gösterme
Doç. Dr. Gülin KARABAĞ Gazi Üniversitesi
Tartışma: Tarihyazımı Bilim midir Sanat mı?
Doç. Dr. Teyfur ERDOĞDU Yıldız Teknik Üniversitesi

Ünite 11: Tarih Araştırma ve Yazımında Etik
Tarih Araştırması ve Yazımında ETİK
Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU Amasya Üniversitesi

Ünite 12: Bir Tarih Projesi Nasıl Hazırlanır?
Tarih Projesi Nasıl Hazırlanır?
Prof. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ Sakarya Üniversitesi
Tartışma: Proje Hazırlarken Neleri Yapma-malıyız?
Prof. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ Sakarya Üniversitesi
Tarih Metodolojisi için Mini Sözlük
Dr. Öğr. Üyesi Tufan TURAN Sakarya Üniversitesi

İçindekiler

Ünite 1: Tarihsel Düşünme 1
Tarih Niçin Yazılır? *Yunus KOÇ* 2
Tarihsel Zaman, Değişim ve Süreklilik *Ahmet ŞİMŞEK* 9
Tarihte Nesnellik ve Nedensellik *Fatih YAZICI* 15
Okuma Listesi 23

Ünite 2: Tarihin Tarihine Kısa Bir Bakış 25
Geçmişten Günümüze Dünyada Tarih Yazıcılığı *Necmettin ALKAN* 26
Geçmişten Günümüze Türkiye'de Tarih Yazıcılığı *Mehmet Kaan ÇALEN* 38
Tartışma: Tarih Yazımında Anlatı, Retorik ve Kanıt *Cenk REYHAN* 46
Okuma Listesi 55

Ünite 3: Usta Tarihçilere Göre Çalışma Alanları
Mehmet Salih ERKEK Ahmet VURGUN 57
Tarihyazımı *İlhan TEKELİ* 58
Dünya Tarihi *Levent YILMAZ* 62
Eski Çağ Tarihi *Şeyhmus Recai TEKOĞLU* 65
Orta Çağ Tarihi *Kazım Yaşar KOPRAMAN* 68
Yakın Çağ Tarihi *Vahdettin ENGİN* 72
Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi *Mehmet İPŞİRLİ* 75
Genel Türk Tarihi *Ahmet TAŞAĞIL* 79
Cumhuriyet Tarihi *Cezmi ERASLAN* 82
İktisat Tarihi *Ahmet TABAKOĞLU* 85
Şehir Tarihi *Ahmet KANKAL* 89
İslam Tarihi *Mehmet ŞEKER* 93
Türkoloji *Reşat GENÇ* 96
Bilim Tarihi *Yavuz UNAT* 99

Tarih Eğitimi *Mustafa SAFRAN* 103
Türk Eğitim Tarihi *Yahya AKYÜZ* 107
Tarih Felsefesi *Ayhan BIÇAK* 110

Ünite 4: Tarihçi gibi Okumak ve Kritik 115
Tarih Metni (Eseri) Eleştirisi *Ahmet ÖZCAN* 116
Tarih Tenkidi *İbrahim ŞİRİN* 124
Tartışma: Yetkin Bir Tarihçi Nasıl Bir Donanıma Sahip Olmalıdır?
Mustafa ORAL 131
Okuma Listesi 139

Ünite 5: Güncel Tarihyazım Tarzları 141
Sosyal Tarih *Zafer TOPRAK* 142
Karşılaştırmalı Tarih *Nedim YALANSIZ* 150
Kliometri *Fatih YAZICI* 159
Sözlü Tarih *Özlem ÇAYKENT* 163
Kent Tarihi *Yasemin AVCI* 175
Mikro Tarih *Elnur AĞAYEV* 182
Feminist Tarih: Yeni Bir Gelecek için Geçmişi Geri Almak
Fatmagül BERKTAY 190
Biyografi *Abdulhamit KIRMIZI* 203
Psikotarih *Mustafa ALİCAN* 211
Okuma Listesi 220

Ünite 6: Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Bilgisayar Teknolojileri 221
Tarihsel Tarama *Fatih YAZICI* 222
Saha Araştırmaları ve Etnografyanın Tarihte Kullanımı *Akif PAMUK* 226
Tarihsel Kuram Oluşturma ya da Gömülü Teori *Akif PAMUK* 231
Anlatı Analizi *Fatih YAZICI* 235
Söylem Analizi *Akif PAMUK* 239

Muhteva Analizi *Fatma ACUN* 247
Tarihte Bilgisayarlaşma: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar *Ramazan ACUN* 258
Sosyal Ağ Analizi *Zeynep DÖRTOK ABACI* 268
Tartışma: Tarihçiler Arasındaki Dijital İşbirliği Ağları *Serkan YAZICI* ... 273
Okuma Listesi 277

Ünite 7: Tarihçi gibi Araştırmak 279
Tarih Araştırmasına Başlamak *Michael TALBOT* 280
Tarih Araştırmasında Bilginin Temini ve Tasnifi *Kazım UZUN* 287
Tartışma: Bir Tarihçi Nasıl Konu Tespit Eder? *Cüneyt KANAT* 293
Okuma Listesi 298

Ünite 8: Tarihsel Kanıt ve Kayıtlarla Çalışmak 299
Tarihçi ve Kaynak *Muhittin TUŞ* 300
Osmanlı Belgeleri *Mehmet Yaşar ERTAŞ* 306
Yazma Eserler *Haşim ŞAHİN* 321
Osmanlı Kroniklerinden Nasıl Yararlanılmalı? *H. Mustafa ERAVCI* 332
Seyahatname, Hatırat ve Mektup *İbrahim ŞİRİN* 342
Görsel Malzemeler *Fatma ACUN* 356
Epigrafik, Nümizmatik ve Arkeolojik Kalıntılar *Gökhan KAĞNICI* 367
Tartışma: Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Bir Alt Disiplin: Defteroloji *Leyla AKSU KILIÇ* 376
Okuma Listesi 382

Ünite 9: Belge ve Kaynaklara Erişim 383
Kütüphaneler *Ahmet Sait CANDAN* 384
Türkiye'de Devlet Arşivleri *Uğur ÜNAL* 390
Tartışma: Dijital Kaynaklarda Güvenilirlik ve Otantiklik Sorunu *İbrahim TURAN* 401
Okuma Listesi 409

Ünite 10: Tarihçi gibi Yazmak 411
İmleç Sancısı: Tarihte Yazmak ve Karşılaşılan Güçlüklere Çözüm Önerileri *Nurcan ABACI* 412
Tarih Yazımında Atıf, Dipnot ve Kaynak Gösterme *Gülin KARABAĞ* ... 424
Tartışma: Tarihyazımı Bilim midir Sanat mı? *Teyfur ERDOĞDU* 442
Okuma listesi 448

Ünite 11: Tarih Araştırma ve Yazımında Etik 449
Tarih Araştırması ve Yazımında Etik *İbrahim SERBESTOĞLU* 450
Okuma Listesi 467

Ünite 12: Bir Tarih Projesi Nasıl Hazırlanır? 469
Tarih Projesi Nasıl Hazırlanır? *Mehmet Yaşar ERTAŞ* 470
Tartışma: Proje Hazırlarken Neleri Yapma-malıyız? *M. Yaşar ERTAŞ* 483
Tarih Metodolojisi için Mini Sözlük *Tufan TURAN* 487

Sizce Tarih Nedir?

1. Ünite

Tarihsel Düşünme

Kavramlar: *geçmiş, hatıra, hafıza, objektivizm, analoji, empati, olgu, kavram, kimgeleme, anakronizm, senkronizm, kanıt, tarihsel karşılaşma, tarihsel yorum, tarihsel anlama, değişim, süreklilik, çağ-dönem, tarihsel karşılaştırma.*

İçindekiler

- *Tarih Niçin Yazılır?* ***Yunus KOÇ***
- *Tarihsel Zaman, Değişim ve Süreklilik* ***Ahmet ŞİMŞEK***
- *Tarihsel Nesnellik ve Nedensellik* ***Fatih YAZICI***
- *Okuma listesi*

Tarih Niçin Yazılır?

Yunus KOÇ*

Bu soruyu tartışmak için ilk önce *tarih yazılmalı mıdır, yazılırsa neden yazılmalıdır* sorusuyla başlamak gerekir. *Tarih kim için yazılır ya da yazılmalıdır? İnsanların geçmişte yapıp ettiklerini yazmak ne işe yarar? İnsanlar geçmişte yapılıp edilenleri merak eder mi, ederse neden merak eder? İnsanların geçmişte yapıp ettiklerini bilmek kime ne kazandırır ya da bir şey kazandırır mı?* Bu ve benzeri soruları çoğaltmak mümkündür. Ancak biz tüm bu konuları birbiriyle bağlantılı olarak başka bir soruyla tartışmak niyetindeyiz.

Tarihi bilmek insana ne kazandırır ya da gerçekten bir şey kazandırır mı? Ya da daha geniş manada kime ne kazandırır? Başa dönecek olursak *Tarih bir şey ya da kimse için mi yazılmalıdır, ya da ne için yazılmalıdır?* Soruların cevaplarını tartışmaya başlarken elbette konuya tarihyazımının tarihiyle başlamak yerinde olur. Yukarıdaki soruların daha önce binlerce kez sorulduğunu, binlerce kez cevaplandığını hatırda tutarak, *tarih yazmak* adına yola çıkanların, yazdıklarını *neden* yazmış olduklarına dair söylediklerine bakarak işe başlamak gerekir. Tarih yazanlar, *insanın yapıp ettiğini* yazarken bunu neden ve kim için yaptıklarına dair doğrudan veya dolaylı cevaplar vermişlerdir. Bu yüzden tarihyazımının başlangıcı sayılan Herodotos'tan başlayarak ve soruya doğrudan veya dolaylı cevap verenlerin ne dediğine bakarak işe girişmek, ardından da günümüz tarihçiliğinin bu soruya bakışına dair bazı konulara değinmek yerinde olacaktır.

Meseleyi daha iyi müzakere edebilmek için de günümüz tarihçilerinin tarihsel bilgiye dair ortaya koydukları temel kriterlerden başlamak gerekir. Buna göre Tarihin neden ve kim için yazıldığı sorununu *aynı kriterlerle* ele alıp tartışalım: Günümüz tarihçileri tarihin;

- Bir bilim ya da soruları cevaplama durumunda olması;
- Geçmişteki insan eylemleri ile ilgilenmesi;
- Kanıtlara dayalı bilgi ve yorumlar ortaya koyması;
- İnsanın kendine ilişkin bilgisi olması gibi dört temel kritere dayandığını belirtirler.[2]

---

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, yunusk@hacettepe.edu.tr.

2 R.H. Collinwood, *Tarih Tasarımı*, (Çev. K. Dinçer), Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s.41.

Kısacası Herodotos öncesi *mitos*'tan *historia*'ya (mitolojiden tarihe) geçiş evresinin[3] ve modern tarihyazımının temel unsurlarını birlikte dikkate alarak meseleye bakmak gerekir. Bu temel kriterden en az üçünü sağladığını gördüğümüz tarihçi Herodotos'tur. Ondan öncesi bütünüyle ondan sonrası da bazen *mitos*a girer. *Mitos* ya da teokratik tarihte insanoğlu, kendi eylemlerini kendi iradesiyle yapıp eden bir eylemci değil, insanüstü varlıkların eylemlerine kısmen bir aracı kısmen de konusu durumundadır. Burada öykünün kahramanları yalnızca tanrılardır. Bu sebeple mitostur. Bu yüzden de Herodotos ve Thukydides'te ilk defa rastladığımız anlatı türü, eylemlerin faili olarak ilk defa bizi dünyaya, insan evrenine sokar. Bu sebeple *historia*, salt bir araştırma, soruşturma anlamına gelen bir sözcük olarak ortaya çıkar.[4] Herodotos, *historia*yı *mitos*tan ayırırken bir bilim alanı olarak araştırma ve soruşturmadan bahsetmesi, insana ait olanların araştırılmasını işaret etmiştir. Anlatılan şeylerin neden anlatıldığına cevap verirken "*bu işlerin sonrakilerce unutulmamasını sağlamak*" olduğunu ifade ederek insan için yazmakta olduğunu bildirmesi; devamla Thukydides'teki ifadeyle "*kanıttan hareketle araştıran bana*"[5] diyerek tarihyazımının bir araştırma, soruşturma olduğunun ortaya konması, modern tarihyazımının en temel prensibinin başlangıcını ifade eder. Bu tartışmada bizi ilgilendiren, bu kriterlerden sonuncusu yani bu araştırma-soruşturmanın kim ve neden yapıldığı ve yazıldığı konusudur.

Tarihi, mitos ya da teokratik anlatıdan ayrılan ana nokta, amaç kısmında yatar. Kutsal metinlerde geçen ve doğrudan *historia* ile ilgili terimler yok değildir. *Esatiru'l-evvelîn*[6] ya da İbrani metinlerinde geçen *hikayeler* ister tek Tanrı'yı isterse tanrıları odak alsın, ana tema tanrısal irade olduğu ve insan da Tanrı'nın iradesini eylemleyen taraf olduğu müddetçe kutsal metinlerin, amaç ve içerik bakımından Herodotos sonrası modern tarihsel metinlerden farklı olduğu ortaya çıkar.

Sorumuza dönecek olursak, *tarih kimin için ve neden yazılır*? Cevap açık ve nettir: İnsana tanrıları ya da melekleri anlatmak için değil; insanın kendini açığa vurması amacıyla, *insanı insana anlatmak için yazılır, yazılmalıdır*. İnsana insanı, insan eylemlerini anlatmak, ama yine insan için anlatmak amacıyla yazılmış olmasıdır. Bu temel kriterin bugün hiç dile getirilmeye gerek duyulmadan uygulanıyor olması başka bir durumdur. Ya da bazen yeniden

---

3 Burada geçmiş bilgisinin ilk formu olan ve olağanüstülükler içeren mitolojiden insanların yazdığı tarih bilgisine geçişe atıf vardır (Ed.).

4 A.g.e., s.50.

5 A.g.e., s.51.

6 Kuran, Enfal 31; Nahl 24.

hatırlatmak zorunda kalınır. Zira modern zamanlarda dahi insan eylemlerini tanrısal iradenin bir sonucu olarak görme, zafer veya yenilgileri Tanrı iradesiyle açıklama türündeki tarihyazımı zaman zaman yaygın bir görünüm kazanabilmekte hatta geniş bir taraftar kitlesi bile bulabilmektedir. Oysa tarihyazımının tarihine baktığımızda tarihçiliğin başından bu evreye kadar, yani insan eylemlerini yine ve sadece insanın kendisi için, kendisine dair bilgiyi arttırmak için yazım seviyesine ulaşmak için ne çok zamanın geçtiği, tarih öncesine ait ne çok anlatı türlerinin bulunduğu hatırlandığında bu kıstasın önemi daha net anlaşılacaktır. Kuşkusuz, M.Ö. 5. yüzyılda Herodotos ile başlayan bu tekamül, iniş çıkışlarıyla tarihin amacı konusundaki tartışmalarda hep gündeme gelmiştir. Bu da doğaldır, zira gelinen nokta insan düşüncesinin evrimi ve tekamülünün bir sonucudur. Tekamül dünyanın belli noktalarında, belli medeniyet havzalarında birbirine paralel olarak gelişmiş ya da birbirinden etkilenmiş olabilir. Tarihyazımı ve bu yazımdaki temel kriterlere uygun benzer üretimler, muhtelif kültür havzalarında birbirine paralel olarak gelişebilir. Bunun bir başka örneği, Çin tarihyazımıdır. Benzer bir durum eski İran veya Mezopotamya'da da görülebilir. Ancak M.Ö. 5. yüzyılda Antik Yunan'da gelişen tarih anlayışı Batı tarihyazımınında önemlidir ve bugünkü evrensel modern tarihyazımının da başlangıcı sayılır. Buna benzer bir durum Türk tarihyazımının ilk evresinde görülür. M.S. 732 tarihinde dikilen Kül Tigin yazıtındaki ibareler aynen şöyledir:

> Fakir halkı zengin yaptım, az halkı çok yaptım. Yoksa bu sözümde yalan var mı? (Ey) Türk beyleri (ve) halkı, bunu işitin! Türk (halkı) yaşayıp devlet sahibi olduğunu buraya (taş üstüne) hâkettim; yanılıp öleceğini de buraya hâkettim. Ona bakarak (bu sözleri) öğrenin.. ...böyle kolay erişilir ebedi taş hâkettirdim, yazdırttım. Onu görüp öylece bilin.[7]

Tarih yazmanın insan için, insanın kendisi için olduğu, olması gerektiği böyle ifade edilir. Benzer durumlar aslında tüm modern zamanlar arefesinde çoğu kültür havzasına ait tarihyazımı örneklerinde ifadesini bulur.

Tarihin çağdaş dönemdeki kurucusu olan Ranke ve sonrasında da yukarıda ifade edilen 4 esas kriter, muhafaza edilmekle birlikte yaklaşım ve yöntemlerde gelişme kaydedilmiş, yeni teknikler kullanılarak daha karmaşık faktörlerin ortaya konmasına yarayacak sorgulama ve analiz teknikleri ile yorum süreçlerinin yaşandığı bir evreye girilmiştir. Bu da tarihyazımının içinde bulunulan ideolojik, kültürel, teknolojik ve siyasal koşullara bağlı olarak gelişme kaydettiği, dönemin felsefi akımlarından son derece sıkı etkilendiğini

---

7 T. Tekin. *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara, 2008, s. 23.

göstermektedir. Bu süreçte elbette Rönesans ve Reform hareketleri ile Aydınlanmacı filozofların eleştirel yaklaşımları çok etkili olmuştur.

Aydınlanmacı felsefe ve Pozitivist düşünce sistematiği, 19. yüzyılda sıkı bir eleştiri tekniğinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. 19. yüzyılda gelişen sosyoloji, psikoloji, antropoloji, iktisat ve coğrafya bilimleri tarihyazımında ve eleştirel yaklaşımda son derece etkili olmuşlardır. Esasen bu bilim alanlarında kullanılan yöntem, kavram ve bulgular tarihsel düşünce ve tarihyazımında doğrudan bir değişim meydana getirmişlerdir. Öncelikli olarak tarih adına, *insanın yapıp ettikleri*nden anlaşılan sadece savaşlar ve hanedanların eylemlerini odak alan tarihyazımından yavaş yavaş çıkılmaya başlanmıştır. Araştırılmaya değer bulunan *her ne olmuş ve yaşanmışsa* bunlar, sadece devletlerin veya hanedanların yapıp ettikleri, yaşadıkları olarak algılanmaktan çıkarılmıştır. Bu süreçte Ranke'nin devlet arşivlerinde bulunan belgeler üzerinden uygulamaya başladığı filolojik yöntemler ve eleştirel yaklaşım, bu kez tüm toplumsal katmanlar, gruplar ve topyekûn toplum odaklı bir tarihyazımında da uygulanmaya başlamıştır. Ranke ayrıca tarihi bir disiplin olarak tahkim etmiş ve olaylar, şeyler nasıl ve hangi şartlarda meydana gelmişler ise o şekilde yazılması gereğini ortaya koymuştur.

19. yüzyılın bizim sorumuz açısından kazandırdığı en önemli unsur tarihin çeşitlenmesidir. Yani çoklu tarih anlayışının ortaya çıkması ile *Tarih neden ve kim için yazılır, yazılmalıdır?* sorularına her katmandan kitlelere ve her sosyo-kültürel ve ideolojik gruba hitap edilmek üzere çok muhataplı bir tarihyazımına geçilmiş olmasıdır. Bu, bir dönemin, bir olayın, bir hareketin çok yönelimli olarak ele alınması ve farklı açılardan bakılarak bir tarih yazılabileceğinin kabul edilmesidir. Böylece farklı veriler ya da aynı verilere dayalı olarak farklı sorular, yöntemler ve perspektiflerle farklı amaçlar için yazılan tarihlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. 19. yüzyıl ve sonrasında bu çoklu ya da çok amaçlı tarihyazımı süreci hâli hazırda devam etmektedir. Tarihyazımının bu sürece girmesinde, diğer sosyal ve beşeri bilimlerdeki gelişmelerin etkisinin yanı sıra 19. yüzyıla kadar göz ardı edilen ama hepsi de insanın birer parçası olan tabaka, grup ya da marjinal oluşumların tamamının ilgi çekmeye başlaması da önem taşımaktadır. Böylece *neden ve kim için* sorusunun cevabı da her toplumsal, kültürel veya ideolojik grup veya kişi için değişmeye başlamıştır. Günümüzde bu çeşitliliğin getirdiği bir savrulma ya da ufalanmadan dahi bahsetmek mümkündür. Böylece, grupların ya da bu gruplara mensup kişilerin beklentileri, pozisyonları, kültür ve ideolojileri ya da sadece tercihleri, konu seçiminden kullanılan yönteme, kanıtların temininden, kurgulanması ve yorumlanmasına kadar her alanda bilinçli tercihler ya

da bilinç dışı yönelimler etkili olmaya başlamıştır. Böylece *neden ve kim için tarih yazıyoruz* sorusunun cevabı da bir o kadar çeşitlenmiştir. Hatta bazen kasıtlı bir *intikam* duygusuyla hareket eden kitleler için özel sipariş tarihler yazılmakta, buradan da yazanlara popüler ve/veya ticari çıkarlar tahsis edilmektedir. Tüm bu çıkarcı veya ticari tarihyazım süreci, beraberinde bazen etkin bir *bozulma* ve bilgi kirliliğine yol açmakta; olgu ya da olayları oldukları gibi ele alma yerine, kasıtlı göz ardı etme, karalama, yok sayma veya oluşturulan bilinci yüceltme adına çok sayıda eksik ve yanlış bilgi üretilmektedir. Bu türden tarihyazımında güvenilirlikten bahsetmek imkansızdır. Bunun bir *dönem sorunu* yani *geçici* olduğunu bilerek hakikate en yakın olanı ortaya koymak, hakikatin bir parçasını aramak ve bunun üzerinden yorum yapmak, esas ve kalıcı olmaya devam edecektir.

Bu türden farklı tarihlerin ve tarihyazımlarının neden ve kim için yazıldıklarına dair gruplandırma yapmak gerekirse: amaca, yönteme, sonuca, niyete ve etik endişelere göre farklılaşan tarih yazımlarından bahsetmek mümkündür. Daha somut söylemek gerekirse, çoğu kez sıkıcı çok sayıda dipnotla tezyin edilmiş, okunması zor ama salt bilimsel bilgi üretme amacıyla yazılanlar sayıca fazladır ki bunlara genel olarak *akademik* tarihyazımı denir. Bu eksen tüm dünyada hemen hemen aynıdır. Lisansüstü eğitim ve tez yazım sürecinde gelişir; amacı yazıcısının akademik kariyerine göre değişmekle birlikte daha çok *bilinmeyenleri* ortaya çıkarmak, geçmişe bir nebze de olsa ışık tutmak, salt bilimsel bilgiye katkı getirmek gibi amaçlar içerir. Bu amaçlar öğrenilmiş, ifade edilmiş ya da edinilmiş olabilir veya olmayabilir. Sonuçta geçmişte insan eylemlerinden bilinmeyen veya az bilinen bir durum için verilere dayalı bilgi üretme ve yorumlama sürecidir. Daha çok üniversite camiasının uğraşısı olarak dikkati çeker. Üslup daha ziyade mesafeli, soğuk, nötr ve mutlaklıktan uzak durma eğilimindedir. Tartışma ve sorgulama beklenirse de bu sık görülmez. Bu türden tarihyazımına ait ürünlerin geniş kitlelerce okunması veya onlara hitap etmesi de beklenmez. Dolaysı ile ticari endişeleri de pek yoktur.

Hem dünyada hem de son zamanlarda Türkiye'de hızla gelişen diğer tarihyazım türü ise popüler ya da ticari tarihyazımıdır. İçerikleri ideolojik veya dini olabildiği gibi daha çok psikoloji odaklı monografiler şeklinde de tezahür edebilir. Ana amaç, polemik mevzuu olan konularda bilinen ya da öyle olduğu izlenimi yaratılmış konularda güya *aykırı konuları* ya da *gerçekleri* dile getirme iddiasıyla ortaya konan eserlerdir. Bu türden tarihyazımında daha çok olaylar abartılı ve akıcı bir üslupta sunulur; yorumlar abartılıdır, üslup cüretkardır, aykırı olma iddiasıyla tahrifat ya da *yalanlar* üretilmekte

de beis görülmez. Tüketicinin dikkatini çekmek için üslupta seviye düşürülür ve elbette dipnot ve kaynakça gibi referans unsurlarına yer verilmez. Bu tür tarihyazımında amaç kitlenin dikkatini çekmek ve geçmişte olup bitmişlikleri ticari bir meta haline getirerek ticari ve/veya popüler kazanım elde etmektir. Tarih bu türden üretimlerin en sıkça yapıldığı bir alandır ve bu sebeple edebi bir tür olarak gelişir. Fantaziye kaçan yaklaşım ve ifadelere sıkça yer verilir. Avrupa'da 20. yüzyılda geride kalmış olmakla birlikte az sayıda örneklerinin yazılmaya devam ettiği bu tür metinlerin üretimi Türkiye gibi ideolojik, kültürel ve dolayısı ile ekonomik ve siyasi gerilimlerin yaşanmaya devam ettiği ülkelerde hâlihazırda sıkça ve bolca üretilmektedir. Bunun da bir 'dönem sorunu' olduğunu ve atlatılması gereken zorunlu bir süreç olduğunu hatırlatmak gerekir.

Tarih niçin yazılır? sorusunun pratikteki cevaplarında akademik ve popüler ana eksenlerinin içsel ve dışsal unsurları yatar. Daha derine indiğimizde, yani bu iki eksende de tarih felsefesi açısından sorgulanması gereken *neden*lere geldiğimizde karşımıza ideolojik, kültürel, dini, sosyal veya ekonomik tutum ve beklentiler çıkar. Her iki eksende üretilen tarihyazımında, "kim için?" sorusunda hitap edilen kitle akla gelir. *Kim için ve ne için tarih yazılmakta*? sorusunun temelindeki ana temanın *insan için* cevabını verir vermez, daha yazının başında yazanın bilimsel, ideolojik, dini, siyasi, kültürel ve etnik kriterlere göre hareket etme eğilimini görürüz. İster akademik amaçlı olsun ister ticari-popüler amaçlı olsun tarih yazarının bir tutum ve davranış örüntüsü içerisinde olduğu; bu örüntünün dil, siyasal tutum, kültürel edinim, ideolojik düşünce ve eylem bakımından belirli kategoriler içerisinde bulunduğunu görürüz. Bu öğrenilen, edinilen veya tercih edilen tutum ve davranış, ister istemez bakış açısını, kullanılan yöntemi, tercih edilen çalışma konusunu, seçilen veya kullanılan kaynak türünü, uygulanan tasarımı, ortaya konulan sonuç ve yorumları etkiler. Dahası geçmişe ilişkin her şeyi tümüyle ortaya koymak mümkün olamayacağına göre olay veya olguların seçilen yönleri de bir tutum ve davranışın göstergesidir. Bu tutum ve davranış, dini, kültürel, siyasi veya ekonomik koşullara göre değişebilecektir. Bu da tarih tasarımı ve yazımının doğrudan kendisini şekillendirir. Tarih yazarları bunun farkına varsalar da varmasalar da durum böyledir. Tarih yazarken yöneldiğimiz alanlar, planlama, kaynak kullanma tercihi, karşılaştırma yapma tercihi, tasarım ve tüm yorumlarımız ya da kaçışlarımız bu pozisyonumuza göre şekillenir. *Kim için ve ne için*? tarih yazdığımıza dair doğrudan sorularımız olmasa da ortaya koyduğumuz metinler, üslup, dil, çekinceler, oto sansürler ya da saldırgan tutumlar bu sebeple oluşur.

Madem tarih *insanın kendisi, kendi varlığı ve eylemlerini tanıması için yazılmalıdır*, o hâlde insan ve eylemlerine dair bilgimizin pratikteki faydaları ve

boyutları nelerdir? Ya da geçmişteki eylemlerin sebep ve sonuçlarıyla birlikte akışını bilmek, bunlar üzerine yorum ve tartışma yapmak bize ne kazandırır? Bu sorunun bir başka şekli de tarihin faydası konusudur.

Bireysel olarak her insan gündelik hayatını bazen planlı bazen plansız olarak düzenlerken, mevcut belleğine göre hareket eder, adım atar, planlama yapar. Bu bellek insanın eğitimi, zekası, sosyal çevresi ve bazen içgüdüleri ile şekillenen bir formatta oluşur. Bu belleğe göre karar verir ve eylemlerde bulunurken bilinçli ya da bilinçsiz tercihler yapar. Tüm bu planlama ve eylem silsilesini etkileyen faktörleri göz önünde bulundurarak düşünür ve karar verir. Sınırı kendi bireysel hayat tecrübesinden ve bilgilerden edindiği verilerle oluşur. Tarih ise bu ortama yeni ve geçmişten çok sayıda örnek durum sunarak bireysel hafızamızın kendiyle menkul sınırlarını ve çerçevesini genişletir. Tarih bilmek başka örnekler, başka sebep ve sonuçlar ile başka insanların hayat ve tecrübelerinin seyrinden de faydalanmayı, geçmişte sebep ve sonuçlarıyla olup bitmişliklere dair bilgileri bireysel belleğine eklemleme imkanı verir. Böylece genelde insana dair olan bilgimiz, özelde bireysel belleğimizin genişleyerek esner. Bu da bakış açımıza zenginlik ve derinlik katar, olay ve olguları, şartları ve muhtemel sonuçlarının değerlendirme kriterlerindeki belki onlarca yüzlerce değişkeni aynı anda dikkate alma ve işe koşma becerisi kazandırır. Tarihsel bilginin temel faydası da burada yatar. Bu sebeple tarihe olan ilgi somut faydalara dönüşür. Böylece bizim birey olarak her dönemin mevcut şartlarında neyin kalıcı, neyin gelip geçici ya da kuşku götürücü olduğunu kavramamız mümkün olur.[8] Tarih üzerinden kazanılan bu bilinç *tarihsel perspektifi* oluşturur. Tarihin insana sağladığı en büyük faydası da budur.

Diğer taraftan tarihe, sadece geçmiş insanların yapıp ettiklerinin bilgisini bireysel belleğimize eklemlemek için ihtiyaç duymayız. Aynı zamanda toplumsal bellek anlamına gelen bu bilgilerin genel manada siyasal amaçlar için kullanılması pek mümkün olduğundan, sistemler ve devletler de bu bilginin üretilmesi, aktarılması, içeriği ve aktarılma şekliyle ilgilenir. Bu sayede ulusal bilincin teşekkülü, ötekilere karşı belirli tutum ve yargıların oluşturulmasına imkan vermesi bakımından da politik malzeme olarak kullanılması çok kolaydır. Zira tarih siyasal bir savaş alanına dönüşebilir.[9] Burada temel sorumuza dönerek, *tarihin ne için ve kim için yazıldığı*, yazılması gerektiği konusunu yeniden hatırlatarak devamında, *insan için ama hangi insan*? sorusunu sormamız elzem hâle gelir. İnsanın yapıp etiklerinin yine insan için, insanın kendisi için yazılması prensibi çözüm için tek başına yeterli değildir. Soru *hangi insan* ile devam eder. Bu soruya verilecek cevap ya da cevaplar da tarihin yönü, tasarımı, içeriği ve yorumlanması için belirli çerçeveler sunar.

---

8 J. Tosh. *Tarihin Peşinde*, (Çev. Ö. Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 20.
9 Tosh., 11

Hangi insan? Biyolojik ve doğası gereği tek düze olan insanın kültürel, politik, toplumsal, ideolojik ve psikolojik olarak o kadar çok yönü ve tanımı var ki basit bir gruplama yapıldığında pek çok kategori çıkar. Düşünen insan, ideolojik insan, politik insan, sosyal insan, psikolojik insan, dindar insan, kapitalist insan, inanan insan, dost insan, düşman insan, savaşçı insan, yöneten insan, yönetilen insan, marjinal insan gibi. Tüm bu ve benzeri türden *insana dair* kategorilere göre hareket edilerek insanın yapıp ettiklerini topyekûn ele almak mümkün müdür? Bu soruya cevap vermek zor olsa da en azından günümüz tarihyazımının tüm bu alanlar ekseninde insanı ve insanın yapıp ettiklerine dair bilgi üretme gayreti ve amacında olduğunu ifade etmek gerekir. Bu insanın eylemleri, siyaset, yönetim, savaş, ekonomi, toplum, zihniyet, psikoloji, biyografi, kültür, sanat, felsefe, dil ve edebiyat gibi temel alanlarda gruplandırılarak odak tercihi yapılır ve tarih tasarımı bu çerçeveye oturtulur. Tasarım, kurgu ve betimleme yapılırken de her alanda içeriden üretilen bazı kavram ve anlatım biçimleri ister istemez tarihyazımına dahil olur. Böylece çok yönlü insanın bu yönlerinden biri ya da bir kaçı bilinçli olarak baskın bir hâl alır. Amaç ise yine aynıdır: insanın yapıp ettiklerini ve insanı anlamak için belirli bir yöntem ve çerçevede araştırmak, soruşturmak ve yorumlamaktır. Tarih bunun için yazılır ve insana dair bilgimizin bizi zenginleştirmesi beklendiği için de okunur.

Tarihsel Zaman, Değişim ve Süreklilik

Ahmet ŞİMŞEK*

Türkçede tarih, malum olduğu üzere iki anlamda kullanılır: Biri geçmiş zamanı birimlendirmek için başvurulan (örn.1071, 1453, 1923) vs. yıllardır. Diğer ise geçmiş zamanda gerçekleşmiş olgularla ilgilenen disiplindir. Biz burada aslında her ikisini de belli bir sıra ile birbiriyle bağlantılı ele aldık.

Tarih disiplini, geçmişten günümüze gerçekleşmiş olaylar, kişiler, kurumlar vs. konu alır. Ancak hemen belirtelim ki *tarih = geçmiş* değildir. Geçmiş, zamanın üç genel formundan biridir. Diğerleri ise bilindiği üzere şimdi ve *gelecek*tir. Tarih, geçmişte gerçekleşmiş olanla ilgilenir. Ama geçmiş, gerçekleşmiş, bitmiş bir haldedir ve tarihten çok daha fazlasını kapsar/içerir. Biz insanlar, bu geniş geçmiş boyutunun, ilgi duyduğumuz ve önemsediğimiz, bizim için değerli olan kısmıyla ilgileniriz. Yani tarihçiler, geçmiş zamanda

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, ahmetsimsek@istanbul.edu.tr

olanlarla ilgilenir ama geçmiş zamanı tam olarak çalışmazlar. Zira buna ne imkan ne de gerek vardır.

Tarih, geçmişten bugüne yaşanmış olay, kişi, kurum, kültür, düşüncenin izini sürerek bir anlamda meydana gelen *değişimleri*, bugüne kadar varolan *sürekliliği* inceler. Bu anlamda tarihin, yaşam içinde meydana gelen değişim ve sürekliliğin hikayesini sunma misyonuna sahip olduğunu düşünebiliriz. Bu yüzden tarihçiler geçmişle meşgul olan ve geçmiş zamanda yaşayan insanlar gibi görülür. Oysa tarihçiler, geçmişle ilgilenseler de aslında *bugün*de yaşarlar. Bundan dolayı bugünün dünyasının gereklerinden fazlasıyla etkilenir, geçmişte neyi nasıl inceleyeceğini bugünün dünyasının zorunluluk ve tercihleriyle belirlerler. Yani yapılan işin ameliyesi bugüne (şimdiki zamana) aittir. W. Benjamin[11], bu yüzden tarihin, bir inşa faaliyetinin nesnesi olduğunu, yapının, sanıldığı gibi homojen ve boş bir zamanda değil, şimdiki zamanda yükseldiğini belirtmiştir. Tarihin şimdiki zamanda gerçekleşmesi nedeni ile şimdiki zamandan bağımsız bir süreç ve üründen bahsetmenin mümkün olmadığı görülür. Bu sebepten tarih, şu andaki kanıtın, şu anda yarattığı kavramlar dünyasıdır.[12] Bu yönüyle insan zihninin bir tasarımıdır.

Tarihsel zaman: geçmişe ait, toplumu derinden etkileyerek iz bırakmış olan tarihsel olayların tanımlanmasında kullanılan, geçmiş zamanın bir öğesidir. Bu bağlamda yinelemek gerekirse tarihsel zamanı, geçmiş zamanın içinde ele almak mümkünken, geçmiş zamanı tarihsel zamana hapsetmek mümkün değildir. Çünkü her geçmiş zaman, tarihsel değildir.[13]

Tarih ve zaman öylesine iç-içedir ki Jahoda, "*Ne zaman tarihi düşünsek, onu tarihleri (yılları) ile kronolojik ardışıklıkla hatırlarız*[14] demiştir. Bu hiç de şaşırtıcı değildir. Zira toplumda kimle karşılaşırsak karşılaşalım, tarihle ilgilendiğinizi söylediğinizde size bir kaç önemli tarihsel olayı, yıllarıyla (tarihleriyle) birlikte söyleyerek, aslında *tarihin nasıl ezber yeteneği gerektiğinden* dem vuracaklardır. Bu durum kamuoyunun genelinde tarihle-zaman arasındaki ilişkinin belleklerde bıraktığı sonuç ya da siyasi tarih ağırlıklı ders içeriklerinin zihinlerde bıraktığı tortu olarak da tanımlanabilir.[15]

---

11 W. Benjamin, Son Bakışta *Aşk*, *Metis Seçkileri*, (Haz. N. Gürbilek), Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 47.

12 R.G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, (Çev. Kurtuluş Dinçer), Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s. 192-193.

13 A. Şimşek, *İlköğretim Öğrencilerinde Tarihsel Zaman Kavramının Gelişimi*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 37-38.

14 G. Jahoda, "Children's Concepts of Time and History," "*Educational Review*, 15, 1963,s.95.

15 A. Şimşek, "Tarih Derslerinde Bütünsel Öğrenme: Gestaltçı Yaklaşımdan Holistik Yaklaşıma Bir Bakış Denemesi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2008, 5:2.

Tarih araştırması yaparken, geçmişteki olayların sınıflandırılması, birbirleriyle ilişkilerinin belirlenip, anlamsal bütünlüğünün sağlanması, sorunlar, olaylar ve anlayışlardaki değişikliklerin izlenip, dönemler ve çağlar arasında karşılaştırma yaparak doğru sonuçlar çıkarılması konusunda büyük bir öneme sahiptir.[16] Bu sebepten tarihçiler, sosyal değişimin ana yapısı olarak zamanın hep farkında olmuşlar, ancak sosyal değişimin bir ürünü olarak zamanın önemini yakınlarda keşfetmişlerdir.[17] Profesyonel tarihçiler, belki de zamanın tarihin merkezinde yer almasından dolayı ayrıca üzerinde durulmasını reddetmişler, zamanın tarihi anlamadaki işlevinden çok, felsefî boyutuyla ilgilenmişlerdir.[18] Zamanın tarihsel bağlamını unutarak kavramlaştırma hatasına düşen bazı tarihçilerin başka hatalara da düşmeleri söz konusudur. Bunların başında, tarihsel zamanın farklı içeriklerde, farklı bölgelerde, farklı dönemlerde *hızının* ve *anlamının* değiştiğidir. Örneğin, bir yıllık sürenin ya da yaşamın hızının; eskiçağda, ortaçağda, modern zamanlarda farklı anlamlara sahip olabileceği bilgisine dikkat etmemek gibi. Ya da Büyük Selçuklu devletinde bir çiftçi, bir esnaf ve bir tüccar için zamanın aynı hızda olmadığı gibi. Çünkü tarihsel zaman, tarih içinde toplumdan topluma, kültürden kültüre değişiklik göstermiş, tarih ve zaman kavramları, hüküm süren sosyal ve entelektüel havaya göre konumlanmıştır.[19] Bu gerçeğe dikkat etmemek, tarih araştırmalarında ve yazımında iki temel soruna yol açabilmektedir. Bunlardan ilki tarihyazımında çoğu defa özensizlikle kullanılan; *bir süre önce, kısa bir süre sonra, uzun zaman sonra, çok eskiden, bir süre daha, olduğunda* gibi zamansal içerikli ifadelerin okuyucu tarafından tarihsel bir bağlamda değil de güncel bir anlamda anlaşılabilmesidir. Zira bu ifadelerin geçmişe ilişkin her dönemde ayrı anlamı olabileceği gibi yapılan araştırmalarda bugünkü yaşamın hızına bağlı olarak anlamının oluşturulduğunu ortaya çıkmıştır.[20] Diğeri ise "*her olayın gerçekleştiği zamandaki koşulların dikkate alarak değerlendirilmesi*" ilkesiyle yakından ilgilidir. Malum olduğu üzere tarihsel süreçte ortaya çıkan her bir olayın gerçekleştiği zamandaki gelişmeler ve bu gelişmeleri etkileyen faktörler farklı farklıdır. Hal böyleyken tarihçinin araştırmasında dikkat etmesi gereken en önemli ilke olan, araştırdığı olay ile olayın gerçekleşme zamanının koşullarını paralel yani eşzamanlı incelemesi gerekirken buna dikkat etmemesinden doğan büyük hataya *anakronizm* denmiştir.

---

16 A. Bıçak, Tarih Sorunu, *Kutadgu Bilig,* 2004, s.107-108.

17 T. Hareven, Synchronizing Individual Time, Family Time and Historical Time. *In Chronotypes, The Construction of Time.* (Ed. John Bender, David E. Wellbery), Standford California Cornell University Press, California, 1991, s.167.

18 B. Garvey, Time and History Teaching. *Teaching History,* 1975-1976, 4: s.290.

19 Jahoda, *a.g.e.,* s.95.

20 Şimşek, *a.g.e.,* 2006, s. 187-192.

Anakronizm, geçmişte gerçekleşmiş, tarihe konu olmuş bir olayın neden ve sonuçlarının değerlendirilirken olayın geçtiği zamanın değil de başka bir zamanın koşullarının dikkate alınması yanılgısıdır. Bir anlamda tarihçinin farkında olarak ya da olmayarak düştüğü zamansal bir sapmanın getirdiği bir yanılgıdır. Örneğin Osmanlı klasik döneminde uygulanan *kardeş katlini*, devletin devamı ve birliği için yapıldığını zamanının koşulları içinde tartışmak yerine, bunu bugünkü insan hakları bağlamında tartışmak, konuyu bağlamından koparak anakronik hale getirir. Ya da İstanbul'u neden 53 gün boyunca kuşatıp alamadığı sorusuna "*keşke Fatih Sultan Mehmet de jet savaş uçaklarından yararlansaydı*" demek de öyledir. Ya da sıklıkla latife olsun diye söylenen, Kara Murat filmlerinden birinde başkahramanın kolunda dijital bir saatin varlığı da anakronik bir durumdur. Ya da Kara Murat düşmana kılıç sallarken arkada elektrik direklerinin yer alması. Tabi anakronik durumlar her zaman böyle belirgin ortaya çıkmazlar. Bu sebepten olayları, ilişkileri değerlendirirken mutlaka dönemlerinin, toplum yapısını, kültürünü, iktisadi faaliyetlerini, değer yargılarını vs. gibi tarihsel olayı biçimlendiren ya da ortaya çıkaran faktörleri de iyi öğrenmek gerekir.

Daha önceki bölümde de görüldüğü üzere, tarih düşüncesi ilk ortaya çıktığı dönemlerden bugüne nasıl farklılığa uğramışsa, geçmiş ve tarihsel zamana yüklenen anlam da süreç içinde değişmiştir. Zaman içinde *geçmiş* kavramı ve anlayışı her zaman insana has olmamıştır. Örneğin Sümer'de geçmiş, insanla değil, bir mitos olarak, Tanrılarla ve onların eylemleriyle ilgilenmiştir. Eski Mısır ve eski Yunanda da benzer bir durum vardır; insanın toplumsal yaşamı da kozmosdaki gibi döngüsel bir düzene sahiptir.[21] Doğadaki döngüselliğin insan ve toplum yaşamı içinde uygulanabilir olduğu düşüncesiyle, insanın anlamlandırmaya çalıştığı, bu bağlamda biçimlendirme eğilimde olduğu tarihin de döngüsel olabileceği, (tekerrürden ibaret olacağı) kabûl edilmiştir. Bu döngüsel zaman anlayışını değiştiren Tevrat olmuştur.

Tevrat'ta zaman, bir başlangıca ve insanın sonunda ödül ya da ceza göreceği bir sona sahip olan bir çizgi ve gelişim olarak anlatılmıştır. Hristiyanlık, Museviliğin bu mirasını devralmıştır. Geçmiş, şimdi, gelecek, insanın affına doğru ilerlemek zorunda olduğu bir çizgi hâline gelmiştir. Batıda Tevrat'tan Hristiyanlığa ve oradan aydınlanma düşüncesine, oradan da Marksist tarih anlayışına kadar egemen tarih anlayışının ana ekseni böylelikle çizilmiştir. Bu yaklaşıma sahip tarihçiler, çalıştıkları geçmiş toplumları sürekli büyüyen çocuklara benzetmişlerdir.[22]

---

21 R. Çamuroğlu, *Dönüyordu, Bektaşilik'te Zaman Kavramı*, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s.11-12.

22 R. Çamuroğlu, *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, *Om Yayınları*, İstanbul, 1999, s.13-20.

Kitaplı bir din olarak İslamiyet de, Musevîlik ve Hristiyanlıktaki zaman anlayışını benimsemiştir. Bu bakımdan, doğrudan Musevî-Hristiyan geleneğinin bir mirasçısı olarak kıyameti, yeniden dirilişi ve son yargıyı, sonsuz mutluluk ya da cezayı kesin bir biçimde öne sürmüştür.[23] İslam dünyasında hakim bu zaman algısından farklı olarak İbn-i Haldun, her toplumun yaşadığı aşamayı tam bir döngüsel süreç hâlinde kabul etmiştir.[24] Daha sonra, Haldun'un *organizma* fikrinden etkilenen Vico'da görmek mümkündür.[25]

Bugün tüm dünyada aşağı-yukarı benzer bir biçimde kullanılan tarihsel dönemleri Fransız düşünür Jean Bodin (1530-1597) yeniden belirlemiş, bugün dahi kullanılan şekliyle tarihi üç döneme (antik çağ, orta çağ ve yeniçağ) ayırmıştır.[26] Bu, zaman içinde ve dolayısıyla belirli bir aşamalar dizisiyle gelişmiş bir plânla, her biri çağ açan bir olayla başlayan tarihsel çağlar anlayışıyla yapılmıştır.[27]

Kabul etmek gerekir ki bugün yaygın olarak kullanılan ve tarihsel zaman algımızı biçimlendiren, okuduğumuz sınıfların duvarlarında yer alan zaman şeritleridir. Buna göre oluşan yaygın algı, zamanın geçmişten bugüne, oradan da geleceğe, geri döndürülemez bir biçimde akıp gittiği şeklindedir. Bu fikir yukarıda da belirtildiği gibi Tevrattan, Hristiyanlığın tarih anlayışına, oradan da aydınlanmacılara intikal etmiş bir inançtan ibarettir. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren doğa bilimlerindeki gelişmelerin 18. yüzyılda sanayi ve teknolojik ilerlemeyi de beraberinde getirmesi, insanlığın her konuda tarihsel olarak ilerlediği fikrini doğurmuş, bu da tarihsel zamana geçmişten geleceğe ilerleyen bir hal kazandırmıştır. Ancak zamanda ve tarihte bir ilerlemenin olup olmadığı son iki yüz yıldır pek çok filozof ve tarihçi tarafından sorgulanmıştır.[28]

Tarihte ilerleme ifadesiyle anlatılmak istenen şey, tarihsel her olayın bir kez meydana gelmesi ve bu olaylar sürekliliğinin birbiri ardı sıra çizgisel olarak geleceğe doğru akıyormuş gibi düşünülmesidir. Burada 'ilerleme', belli bir süreç içinde, o sürecin kendisini gösterdiği evrelerde ortaya çıkan gelişmeye karşılık olarak anlam kazanmıştır.[29]

Modern tarihyazımında tarih, bir süreci; zaman ise sona doğru gidişi belirtmek için kullanılmıştır. Bu durumun, tarih'in çizgisel bir zaman anlayışı ile

---

23 C. David; F. *Lenoir; J.P. De Tonnac, Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.65.
24 D. Özlem, *Tarih Felsefesi,* Anahtar Yayınları, İstanbul, 1996, s.31.
25 K. Aysevener ve E. M. Barutca, *Tarih Felsefesi,* Cem Yayınevi, İstanbul, 2003, s.23-24.
26 Özlem, *a.g.e.*, s.37.
27 Collingwood, *a.g.e.*, s.87.
28 Aysevener ve Barutca, *a.g.e.*, s.36-37.
29 A.g.e, s.31.

kolektif kapsayıcılığı olan tekil bir ada dönüşmesiyle ilgisi olduğu düşünülmüştür. Tarihte sonu olan bir amacın olduğu düşüncesi aydınlanmacı filozoflardan Kant, Hegel, Comte ve Marks'ta kendini göstermiştir.[30]

Tarihte ilerleme fikrine karşı çıkan bazı çağdaş düşünürlerse ise, çizgisel tarihsel zamanın genelleştirme ve evrenselleştirme yoluyla Musevî-Hristiyan tarih algısını laikleştirmeye yönelik bir dizi girişim olduğunu belirtmişlerdir. Bunlar kronolojinin, örtülü amaçlar için kullanılan sadece bir araç olduğunu, insan toplumunun ve kültürünün gelişmesinde doğal yasaların ve yasaya benzer düzenliliklerin iş başında olduğunu göstermek için, zamansal mesafelendirmenin icat edildiğini savunmuşlardır.[31] Buna göre çizgisel tarihsel zamanın, Batı'nın kendi zihinsel haritasını diğer toplumlara benimsetmek için icat ettiği tezine daha pek çok taraftar bulmak mümkündür. Örneğin, Spengler ve Toynbee, Modern çağların çizgisel olarak ilerleyen tarih anlayışını belli bir kötümserlikle yadsıyıp, büyük ölçüde antik çağın döngüsel tarih anlayışına dönüş yapmışlardır. Onlar, Antik çağdan sonra yeniçağda G. Vico (1668-1744) ile örneği görülen *tarihin çember teorisi*'i yenilemişlerdir.[32]

Tarihin kesintisiz çizgisel ilerleyen bir tarzda ele alınmasının anlamı ve yarattığı sorun nedir? Bunu şöyle özetlemek mümkündür:

Tarih, geçmişten bugüne kesintisiz ilerleyen bir akışa sahipmiş gibi bir çizgi halinde sıralanmış olaylarla verildiğinde, bu çizgi üzerinde yer alan olaylar diğerleri içinde özellikle seçilerek (indirgenerek) sanal bir tarihsel akış oluşturulmuş demektir. Sadece bazı coğrafyalardaki tarihsel gelişmelerle bir tarih içeriği yaratmak için böyle bir illüzyona başvurulur. Örneğin sınıf duvarlarındaki, yazının bulunmasıyla başlatılan tek tarih çizgisi üzerinde günümüze kadar birçok olay sıralanır. Oysa aynı tarihlerde dünyanın pek çok yerinde meydana gelebilmiş diğer çok daha fazla sayıdaki tarihsel olay yok sayılarak atlanmaktadır. Bu şeritlerle aslında şeridi yapanların bir anlamda tarihsel seçkisi sanki tam dünya tarihi izlenimi yaratılarak sunulmaktadır. Bu da aynı tarihlerde farklı coğrafyalardaki olayları ve gelişmeleri yok saymayı, diğer coğrafya ve toplumlarla kendi toplumu arasında karşılaştırmalar yapabilmeyi imkansız hale getirmektedir. Oysa eşzamanlı (senkronik) bir düşünüşle, geçmişte bir zaman dilimindeyken dünyanın pek çok yerinde farklı pek çok gelişmenin yaşanmış olabileceğini göz önünde tutmak gerekir.

Bir diğer sorun ise tek bir çizgi olarak verilen zaman şeridiyle tarihte kesintisizlik duygusunun yaratılmış olmasıdır. Oysa bu da doğru değildir. Tarih

---

30 A.g.e., s.45.

31 J. Fabian, *Zaman ve Öteki, Antropoloji Nesnesini Nasıl Oluşturur*, (Çev. S. Budak), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.53.

32 Özlem, a.g.e., s.163-165.

pek çok iniş ve çıkış kadar, pek çok kesintiye de sahiptir. Örneğin Avrupa'nın son dört yüz yılda yaşadığı gelişmeler kesintisiz bir başarı olarak art arda çiziliyorsa (coğrafi keşifler, sanayileşme, modern bilim vs.) orada 'kronolojik put' vardır ve Fransız tarihçi Simiand'ın dediği şeyi onu kırmak gerekir.

Görüldüğü gibi, tarihsel zamanın çizgisel ya da başka bir formda olduğu/olması gerektiği konusuna ilişkin tartışmalar son bulmuş değildir. Bunun en açık sebebi önceden de belirtildiği gibi zamanın soyut ve tanımlanamaz olan doğası olması yanında, sosyal bilim alanlarında çalışanların sahip oldukları bilim paradigması gibi gözükmektedir. Ancak, şu bir gerçek olarak varlığını korumaktadır ki, zaman ve tarihsel zaman kavramı kişisel olduğu kadar toplumsal algılara da bağlı olarak yaşanan döneme göre farklılaşmaktadır.

Tarihte Nesnellik ve Nedensellik

Fatih YAZICI*

Hümanizmin insan doğasının bazı özelliklerini ortak kabul etmesinden dolayı Aydınlanma düşüncesiyle birlikte, davranışların ardında yatan ortak nedenleri ortaya koyarak toplumsal yasalar oluşturmanın mümkün olabileceğine ilişkin bir düşünce belirmiştir. Böylelikle oluşturulacak toplumsal yasalarla, insan davranışlarını ve geleceğin toplumsal olaylarını önceden tahmin etmek edilebilecekti.

Pozitivizmle birlikte, doğa bilimlerinin yöntemlerini, sosyal bilimlere uygulamaya çalışan yaklaşımlar bu konuya yeni katkılar getirdi. Bunda, 1880'lerde doğa bilimlerinin kazandığı olağanüstü saygın konumun[34] bilim insanları arasında, bilimsel yöntemlerle kesin ve tüm zamanlar için geçerli doğrulara ulaşılabileceği umudunu uyandırması önemli bir etken olmuştu.[35] Pozitivizmin, doğa bilimlerinde elde edilen başarıdan aldığı ilhamla sosyal bilimlere yönelmesi, nesnellik ve nedensellik gibi, doğa bilimlerine ait kavramların sosyal bilimler içerisinde de tartışılmasını sağlamıştır.

* Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi, yazicizade@gmail.com

34 S. Yazıcı, *Felsefeye Giriş*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 133.

35 E. Breisach, *Tarihyazımı*, (Çev. H. Kocaoluk), YKY, İstanbul, 2007, s. 342.

Pozitivizmin öngördüğü *nesnellik* anlayışı, *kişisel ve toplumsal değerlerden bağımsız, her zaman ve her yerde doğruluğu tartışmasız bir biçimde kabul edilecek bilginin* varlığına işaret ediyordu. Pozitivizmin bir anlamda odak noktasına yerleştirdiği nesnellik anlayışında olguların, bu olguları çevreleyen süreç ve faktörlerden ayrıştırılarak ve soyutlanarak nesnelleştirilebileceği, daha sonra da gözlenebilir ve ölçülebilir niteliklere indirgenebileceği iddia ediliyordu.[36] Böylece araştırmacı ve araştırma konusu arasında kesin bir ayrım yapılarak insan zihninden, onun bilişsel ve duyuşsal süreçlerinden bağımsız ve herkesin aynı şekilde kavrayabileceği nesnel bilgiye ulaşılabilecekti.

Nedensellik ise, nesnel bilginin elde edilmesinden sonraki süreci ifade ediyordu. Pozitivizmin öngördüğü metodolojiyle elde edilen *nesnel* bilgiden hareketle, sosyal olguları belirleyen nedensellik ilişkileri, yine aynı titizlikle ortaya konacak ve bu nedensellik ilkelerinden yola çıkılarak, insan hareketlerine yön veren toplumsal yasalar keşfedilebilecekti. Pozitivizmin, sosyal bilimler için öngördüğü bu metodolojinin ilk uygulama alanlarından biri, insan davranışlarına ve toplumsal değişmeye kaynaklık etmesi sebebiyle *Tarih* olmuştur.

Pozitivist Nesnellik ve Nedensellik Algısının Tarihe Yansıması

Düşünürler, nesnellik ve nedenselliğin, tarih metodolojisi içerisinde nasıl konumlandırılacağına dair, Aydınlanma döneminden itibaren çeşitli görüşler ifade etmişlerdi. *Aydınlanma*nın önemli düşünürlerinden Condorcet için, tarihsel değişmenin ve ilerlemenin anlaşılması, insanın yapıp etmelerinin bilgisiyle mümkündü. İnsanın yapıp etmeleri ise, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi, *keşfedilebilir evrensel yasalara* bağlıydı. Bunların geçmişe bakılarak elde edilen bilgisi sayesinde, hem tahminlerde bulunmak hem de siyasal ve toplumsal sorunların çözümünü sağlamak mümkün olacaktı.[37] Böylelikle Condorcet, nesnel tarihsel bilgilere dayanarak nedensellikleri ve bu nedenselliklerden yola çıkarak da toplumsal yasaların keşfedilmesi konusunda pozitivistlere ilham kaynağı oluyordu. Montesquieu'ya göre de "*Dünyada gördüğümüz bütün olayları kör talihin ürettiğini*" varsaymak saçmaydı. Buna göre insan "yalnız keyfince yöneltilmez"; davranışları "eşyaların doğası"ndan gelen belirli yasaları ve ilkeleri izlemekteydi.[38]

---

36 H. Şimşek, "Pozitivizm Ötesi Paradigmatik Dönüşüm ve Eğitim Yönetiminde Kuram ve Uygulamada Yeni Yaklaşımlar", *II. Eğitim Bilimleri Kongresi*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1994.

37 K. Dinçer, Tarihte Açıklama ve Anlama, *Türkiye'de Tarihyazımı*, (Ed. V. Engin ve A. Şimşek), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s.258.

38 E. H. Carr, *Tarih Nedir?* İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.100.

*Aydınlanma*nın, tarih araştırmalarına bıraktığı bu miras üzerine kurulu olan pozitivist tarih anlayışı da, tarihsel olayların nedenlerini ve bunları yöneten yasaları bulmaya çalışmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde, toplumsal ve tarihsel olguların birtakım yasalara bağlı olduğu, bundan ötürü de doğa bilimlerinde yapılan türden bir incelemeye konu edilebileceği düşünülüyordu. Tarihsel süreç, artık bir *doğa*l süreç gibi görülüyordu. Tarih, rastlantılarla yönetilen bir olaylar topluluğu değildi. Fizik bilimleri doğadaki olayları yöneten yasaları nasıl ortaya çıkarıyorsa, tarih de benzer biçimde tarihsel olayları yöneten yasaları ortaya koyabilmeliydi.[39] Böylece pozitivizm, tarihi, doğa ile anoloji içinde çalışan ve doğa bilimleri gibi yasalar koyan bir bilim alanı olarak konumlamak istemişti.[40]

Pozitivizmin kurucusu olarak kabul edilen Comte'un sosyal bilim anlayışında ise tarihin araçsal bir yeri vardı. Comte, tarihsel olguların kendilerinden daha önemli, gerçekten daha ilginç bir şeyin ham malzemesi olarak kullanılmasını istemişti.[41] Tarihin (ya da tarihçinin) görevi, insan yaşamına ilişkin olguları geçmişin içerisinden bulup çıkarmaktı. Bu, tarihsel olguların nesnel bir sunumu anlamına gelmekteydi. Tarihçinin keşfettiği bu nesnel olgular arasında nedensellik ilişkileri kurmak ise *toplumbilim* denilen, o zaman için yeni bir bilimin göreviydi. Dolayısıyla tarihin, toplumbilime hizmet etmek gibi bir misyonu olmalıydı. Böylece geçmiş, tarihçi tarafından anlatılan ya da yorumlanan bir konu olmaktan çıkacak ve belli yasalara göre açıklanan bir olgu alanına dönüşecekti. Gerçekten de Comte, kendi bilimler sistemi içinde *tarih* adıyla bir bilime yer vermez: onun sisteminde tarihin yerini sosyoloji alır.[42]

Pozitivist anlayışta tarihçinin nasıl bir rolü olduğu ayrı bir konudur. Bu perspektiften bakıldığında tarih, yazıcısından bağımsız bir varlık alanıdır ve bu alanın bireyüstü süreçlerini keşfetmek gerekir. Bu geleneksel anlayışta tarihçi sadece işlevsel bir önem sahipti. Onun görevi olguları seçmek ve birbirine bağlamaktır.[43] Burada olgular, birincil kaynaklara eleştirel yöntem uygulayarak doğrulanmış durumdadır. Bunlar geçmişin nasıl açıklanacağını ya da yorumlanacağını belirlerler. Bu süreçte tarihçilerin inançlarına ve değerlerine yer yoktur: onları ilgilendiren yegâne şey olgular ve olgulardan mantıksal olarak çıkan genellemelerdir.[44]

---

39 Dinçer, a.g.e. s.260
40 D. Özlem, *Tarih Felsefesi,* İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001, s.150.
41 R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı,* Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007, s. 185.
42 Özlem, a.g.e. s.151
43 K. Aysevener, ve M. Barutca, *Tarih Felsefesi,* Cem Yayınevi, İstanbul, 2003.
44 J. Tosh, *Tarihin Peşinde,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 122- 123.

Pozitivist Nesnellik ve Nedenselliğe İlk Tepkiler

Pozitivistlerin, doğa bilimlerinin yöntemlerini sosyal bilimlere uygulamaya çalıştıkları dönemde, bu tarih anlayışına şüpheyle yaklaşan tarihçiler de belirli yöntembilimsel kurallara uygun olarak sürdürülen araştırmaların tarihin gerçekliğini, nesnel ve bilimsel bir biçimde ortaya koyabileceği fikrini paylaşıyorlardı.[45] Doğa bilimlerinin yöntemlerinin tarihe uygulanmasına karşı çıkan tarihçiler, yöntembilimsel olarak denetlenebilen araştırmanın, nesnel bilgiyi mümkün kıldığına yönelik iyimserliklerini korumaktaydılar. Diğer bilim adamları gibi onlara göre de gerçek, bilginin nesnel bir gerçeklikle örtüşmesinden oluşuyordu; tarihçi için bu nesnel gerçeklik, geçmişin fiilen ortaya çıktığı şekilde kurulması anlamına geliyordu.[46] 19. yüzyılda bu yaklaşımı savunanların ve tarihyazımını yönlendirenlerin başında Alman tarihçi Leopold von Ranke (1795-1886) gelmektedir. Ranke'ye göre tarihçi, tarihi incelerken her türlü siyasi ve felsefi amaç ve değerden arınarak, *tarafsız* bir biçimde, sadece gerçekliğe yönelmek gereklidir. Tarihin amacı geçmişi yargılamak veya ahlak dersi vermek değil, sadece tarihsel olguları "*nasıl idiyseler öylece*" anlatmaktır.[47] Ranke, her ne kadar doğa bilimlerinin yöntem ve tekniklerinin tarihe uyarlanmasına karşı çıkarak tarihin kendine özgü yöntemleri olduğunu dile getirse de, tarihçinin değer yargılarından, dünya görüşünden ve içinde bulunduğu çağın tininden bağımsız, bilimsel ve nesnel bir anlayışla bir tek tarihsel gerçeklik oluşturması noktasında pozitivistlerle aynı düşüncedeydi.[48]

Tarihte nedensellik ilişkilerine dayanan genellemelerin yapılıp yapılamayacağı 20. yüzyıl boyunca da tartışılmaya devam etmiştir. 20. yüzyılda neo-pozitivist bilim felsefecileri, tarihi bir bilim haline getirmek, başka deyişle, daha "bilimsel" kılmak için genellemelere ve nedensellik kavramına önemli bir yer verdiler. Örneğin *Popper - Hempel Modeli* adı verilen bilimsel açıklama modeli, tarihteki açıklamaların genel yasalara dayandığını ileri sürer. Buna karşılık, örneğin Oakeshott'a göre, *tarihte genel yasadan söz etmek, tarihi tarih olmaktan çıkarmak demektir*. Bu modele aynı şekilde karşı çıkan Dray, tarihçinin tek olanlarla ilgilendiğini, örneğin Fransız devrimini açıklarken onu tekliği içerisinde ele aldığını, bütün devrimlerde ortak olan şeyin onu ilgilendirmediğini söylüyordu. Oysa Carr, tarihçinin gerçekte teklerle değil,

---

45 İ. H. Öztürk, "Bilimsel (Modern) Tarihten Parçalanmış (Postmodern) Tarihe", *Tarih Nasıl Yazılır?* (Ed. A. Şimşek), Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 43.

46 G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 2.

47 Öztürk, a.g.e., s. 43

48 F. Yazıcı, *Azınlık Okullarında Tarih Eğitimi ve Çokkültürlülük*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 69.

tekler içerisinde genel olanla ilgilendiğini ileri sürüyordu. Ona göre tarihçi hep genellemeciydi. Collingwood ise, tarihçinin bir olayı açıklamak istediğinde nedenlerin peşinde koşmadığını, çünkü tarihçinin bir olayın ne olduğunu bildiğinde, neden olduğunu da bilmiş olduğunu savundu. Böylece neden ve nedensellik kavramları tarih açıklamalarına ilişkin tartışmaların temel kavramları haline geldi.[49]

Postmodern Meydan Okuma

Tarihsel bilginin *ne*liğine ilişkin tartışmaların tarafı olan pozitivist yorumlar, artık 19. yüzyılda olduğu gibi katı bir nesnellik iddiasında değillerdir. Fakat postmodern tarih yaklaşımları, tarihsel bilginin nesnelliği konusundaki bu esnekliği birkaç adım daha öteye götürdüler.[50] 19. yüzyılın pozitif tarihçiliğine meydan okuyanların ilki Alman filozof Wilhelm Dilthey'dir. O, doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki metodolojik birliktelik fikrini reddetmiş, bir sosyal bilim olan tarihe, doğa bilimlerinden farklı yöntemlerle yaklaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Dilthey'e göre, doğa bilimcisi, müdahil olmadığı olayları dışarıdan gözlemliyordu. Hâlbuki bu durum sosyal bilimci için mümkün değildi. Çünkü o bir insandı ve diğer insanları gözlemlemekteydi. Dolayısıyla pozitivistlerin öngördüğü nesnellik, sosyal bilimci için geçerli olamazdı. Bunun yanında doğa bilimlerinin aksine, tarih benzersiz ve tekrar etmeyen olaylarla doluydu.[51] Tarihsel olayların nedenleri araştırılabilirdi; ama belli bir olaya özgü nedenselliklerden yola çıkılarak pozitivistlerin hayalini kurdukları *toplumsal yasalara* ulaşılamazdı.

Tarihçinin, tarih üzerindeki etkisinin fark edilmeye başlanması, pozitivist nesnelliğe olan inancı daha da zayıflattı. Tarihçi-tarih ilişkisine inceleyen Croce'a göre, *tarih geçmişteki olayların bilgisi olsa bile, aslında tarihle ilgili bildiklerimiz, tarihçinin bugüne ait ilgi ve ihtiyaçlarının etrafında şekillenmektedir.* Tarihsel bilgi, kanıtların tarihçi tarafından seçilmesi, algılanması, yorumlanması ve böylece olayların tarihçinin zihninde yeniden canlandırılmasıyla oluşur. Tarihçi tüm bu işlemleri kendi zamanının şartlarının etkisi altında gerçekleştirir. Dolayısıyla, Croce'un meşhur cümlesiyle, "*her tarih çağdaş tarihtir*" ve her tarih eseri bir anlamda yazıldığı zamanı anlatır.[52] Tarihçinin yorumun-

49 Dinçer, a.g.e., s. 262

50 F. Yazıcı ve A. Şimşek, "Tarih Öğretiminde Nesnellik Sorunu", *Tarih Okulu Dergisi*, 11, 2012, s. 19.

51 F. Acun, "Tarihte Objektiflik Tartışması", *Muhafazakar Düşünce*, 2, (7), 2006, s. 112-113.

52 Öztürk, a.g.e., s. 58-59.

dan bağımsız ve nesnel bir sert çekirdeğin varolduğuna inanmak Carr'a göre de *alımakça, fakat silinmesi çok güç bir yanılgıdır.*[53]

Bu teorik çerçeve etrafında tarihin nesnelliğinden söz edememizi gerektiren iki unsur vardır: *Tarihçi* ve onun *kanıt*ları. Tarihçi geçmişi ancak kanıtlar aracılığıyla gözlemleyebilir. Bu kanıtlar, araştırma konusu olan tarihsel olayın taraflarından biri ya da öteki tarafından oluşturulmuş olabilirler ki bu da belli ölçüde tarafgirlik taşıyabileceklerini gösterir. Belli bir amaca (idari, mali, askeri ya da estetik gibi) yönelik olarak oluşturulmuşlardır ki bu, geçmişin sadece bir yönünü yansıtabilecekleri anlamını taşır. Bir bölümü bugüne ulaşmadan yok olmuş olabilir ki, bu da tarihçi için sınırlı bir anlamaya sebep olabilir. Bütün bunlar karşısında tarihçi, araştırma konusu ile ilgili kanıtlara, imkânları ölçüsünde ulaşabilir.

Tarihsel kanıtların bu durumu karşısında tarihçinin, nesnellik konusundaki sınırlılıklarını belirleyen etkenler, araştırma konusunun seçiminde başlar. Tarihsel araştırmaya konu olacak olayı belirleyen araştırmacının ilgileri, hayata bakışı, ulusal/etnik/ politik/dinsel/cinsel kimliği olabilir. Hatta güncel siyaset, mali destek imkânları, televizyonda reytingi yüksek olan tarih dizisi bile, tarihçinin araştırma konusu belirlemesinde etken olabilir.

Tarihçinin nesnelliğini etkileyen ikinci unsur, çalışma içeriğinin sınırlanmasında karşımıza çıkar. Hiçbir tarihçi çalışma için seçtiği saha içinde yer alsa bile, geçmişte vuku bulan her şeyi aktaramaz. Hepsi, özel vurgu için bazı olayları seçmek, diğerlerini göz ardı etmek durumundadır.[54] Tarihsel araştırmanın içeriği neredeyse sınırsız olduğundan, hiçbir tarihçi geçmişteki olayların bütünlüğünü kapsayamaz. Geçmişte olanların ancak bir bölümü aktarılabilir ve hiçbir tarihçinin anlatımı, geçmişe tam olarak karşılık gelmez[55].

Tarihçinin, araştırma problemine cevap ararken kullandığı kanıtlar, pozitivist nesnellik anlayışını sınırlayan üçüncü unsuru meydana getirir. Tarihsel kanıtların doğasından kaynaklanan sınırlılıkların yanı sıra tarihçi de geçmişi anlamasını sağlayacak sınırsız sayıdaki kanıt arasından bir seçim yapmak, bunları eleştiriye tabi tutmak, bazılarını kapsam dışında bırakmak ve bir önem sırasına koymak durumundadır. Bunu yaparken de kendi değerlerinden ve tarihe yaklaşımının belirlediği ilkelerden hareket eden bir öznellik içerisindedir.

Bir tarihsel çalışmanın son aşaması olan kanıtları kurgulama ya da kanıtlar aracılığıyla geçmişin yeniden inşası ise nesnelliği sınırlayan dördüncü un-

---

53 Carr, a.g.e., s. 135
54 W. H. Walsh, *Tarih Felsefesine Giriş*, Hece Yayınları, Ankara, 2006.
55 K. Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s. 22.

surdur. Tarihçi geçmiş olayları kendisinin benimsediği bir nesnellik ilke ve ölçüsüne göre (ki bu öznellik anlamına gelir) seçip düzenlemek durumundadır. Bu olmazsa geçmiş, önemsiz ve birbirinden kopuk sayısız ayrıntılara dönüşür ve tarih yazmaya olanak kalmaz[56]. Tarihçinin kanıtları kurgulamadaki bu etkisi sebebiyle tarih, kaçınılmaz olarak bir kişisel yapı; *anlatıcı* sıfatıyla tarihçinin bakış açısının dışavurumu olduğundan nesnel olamaz. Dolayısıyla *"bizler nasıl geçmişin ürünüysek, bilinen geçmiş de (tarih) bizim yapıtımızdır"*[57].

Tarihte nesnelliği sınırlayan tarihçinin araştırma konusu, kapsamı, kanıtları ve onları kurgulaması konusunda yaptığı seçimlerdir. Bu *seçim* onun nedenselliğini de bir anlamda belirler. Tarihçi nasıl amacı için anlamlı olanları, sınırsız olgular okyanusundan seçerse, onun gibi çok sayıdaki neden-sonuç ardı ardına gelişlerini, yalnız ve yalnızca tarihsel bakımdan anlamlı ardarda gelişler içinden seçer; tarihsel bakımdan anlamlılığın ölçütü ise, bunları kendi akılcı açıklaması ve yorumlama kalıbına uydurma yeteneğine dayanır.[58]

Tarih her zaman bir seçimdir ve herkes seçimlerini birbirinden farklı yapar. Bu seçim onların değerlerine, neyi önemli bulduklarına dayanır.[59] Tarihi belirleyen, geçmişi yeniden inşa etmek adına bu seçimi yapan tarihçidir. Dolayısıyla geçmiş ile tarih birbirinden farklı şeylerdir. Jenkins'in deyişiyle *"geçmiş olup bitmiştir ve tarih, tarihçilerin uğraşlarında ondan çıkarttıkları şeydir"*.[60] Bu, neden tek ve değişmez bir geçmiş varken, onu gözlemleyenlerin (tarihçilerin) sayısı kadar sınırsız bir tarih olduğu sorusunu da açıklamaktadır.

Tarihsel olaylar arasında nedensellik ilişkileri kurarak toplumsal yasalara ulaşmayı hedefleyen pozitivist anlayışın, tarihçiler tarafından çok da rağbet görmediğini daha önce belirtmiştik. Ama bu durum, tarihçilerin "neden" kavramından vazgeçebilecekleri anlamını taşımaz. Tam aksine Carr'a göre *"tarih incelemesi nedenlerin incelenmesidir"*. Tarihçi ise durmadan *niçin* sorusunu sorar; cevap bulmayı umduğu sürece de durmaz. Carr'ın gözünde büyük tarihçi yeni olaylar hakkında ya da yeni bağlamlar içinde *niçin* sorusunu soran kimsedir.[61] Çünkü tarihçinin işi, sadece geçmişin bilgisini bugüne taşımak değildir. Bu, olsa olsa arşivcinin işi olabilir. Oysaki tarihçi, bir sosyal

56 E. H. Carr ve Fontana, J. *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 14.
57 Jenkins, a.g.e., s. 24.
58 Carr, a.g.e., s. 119.
59 I. Grosvenor, "History for the Nation' Multiculturalism and the Teaching of History", *Issues In History Teaching* (Ed. J. Arthur ve R. Philips), Routledge, London, 2000, s. 149.
60 Jenkins, a.g.e., s. 19.
61 Carr, a.g.e., s. 99.

bilimci olarak tarihsel olay ya da olguların nedenleri üzerine düşünmek, aralarındaki bağlantıları kurgulamak durumundadır.

Tarihçinin nedensellik ilişkileri kurarken *doğal neden* ile *tarihsel neden* arasında bir ayrım yapması gerekmektedir. Doğal nedenlerin aksine tarihsel nedenler, bir süreklilik halinde ardı ardına tekrar etmezler. Her tarihsel olay, kendine özgüdür ve bu nedenle onu meydana getiren nedenlerle, başka bir tarihsel olayı anlamaya ya da açıklamaya çalışmak yanıltıcı olabilir.

Neden ve nedensellikle ilgili tartışma, bizi genelleme sorununa götürür. Dinçer'e göre tarihçinin konusunun biricik olaylar olması, onun genellemelere başvuramayacağı anlamına gelmez. Tarihçinin genellemeleri, yasa gücünü kazanıp tarihi katı modeller ve şemalar içerisine hapsetmediği sürece tarih araştırmaları için elverişlidir.[62] Anatole France'ye ait olduğu düşünülen, "*burjuva demokrasilerinde her vatandaş kanun karşısında eşittir, ama bazıları daha fazla eşittir*" şeklindeki veciz genellemesi buna bir örnek olabilir.[63] Ama bununla birlikte genelmeleri bir tarihçi ve onun okuyucusu için yanıltı olabileceklerini de göz önünde buldurmak gerekir.

Nedenler üzerine çalışmak, tarihsel olaylar üzerinde *rastlantı* faktörünü göz ardı etmek değildir. Zaman zaman rastlantılar, akılcı nedenlere göre tarihsel olaylar üzerinde çok daha etkili olabilmektedir. Ama tarihçi, araştırmasını rastlantılar üzerine kurgulayamaz. Çünkü tarihçinin rastlantılarla yapabileceği bir şey yoktur: "*bunlar akılcı yoruma elverişli değildir, ne geçmiş ne de gelecek için bir anlam taşımazlar*".[64] Örneğin Naciye Sultan'la evlenen Enver Paşa'nın, hanedanla kurduğu akrabalık ilişkisi sebebiyle genç yaşta Osmanlı ordularının başına geçmesi ve onun Almanya yanlısı politikasının, Osmanlı'nın Almanya yanında I. Dünya Savaşı'na girmesine etki ettiği söylenebilir. Ama hiçbir tarihçi, Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na girişinin nedenlerini sıralarken Naciye Sultan'ın, kendisine gösterilen İttihatçı damat adayları arasından Enver Paşa'nın fotoğrafını elinde birkaç saniye daha fazla tuttu diye onunla evlendirilmesini, bu nedenler listesine koymaz.

Nesnellik kavramı etrafında bir takım çıkarımlar yapmak için de postmodernizmin, pozitivizme getirdiği eleştirilerden yararlanma gerekir. Tarih araştırmalarını kurgudan ibaret gören ve bu anlamda tarihsel roman ile arasındaki farkı ortadan kaldıran post-yapısalcı anlayışı bir kenara bıraktığımızda postmodernizm bize, tarihsel metnin, onu oluşturan tarihçiden, onun

---

62 Dinçer, a.g.e., s. 267.
63 A. İlhan, *Hangi Sağ*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 84.
64 Carr, a.g.e., s. 119.

değerlerinden ve yaşadığı zamandan izler taşıdığını söyler. Dolayısıyla bir tarihsel kurgunun *nesnel* olmasını beklemek, fazla iyi niyetli bir girişim olur. *Ama bu kaçınılmaz öznellik, geçmişin belli kaygılar etrafında eğilip bükülerek, tarih dışında bir amaca hizmet etmesi ya da propaganda malzemesine dönüştürülmesi gerektiği anlamını da taşımaz.* Aksine tarihçi eleştirel bir bakış açısıyla ve kendi öznelliği içerisinde oluşturduğu tarihsel ilkelerle tarihe yaklaşmak durumundadır. Bu, aynı zamanda belli ahlaki ilkelerin de gözetilmesi gerektiği anlamına gelir. Fakat tarihçi, her ne kadar *kendi nesnelliğ*ini gözetmiş de olsa, oluşturduğu tarihsel metnin, geçmişin sadece bir bölümüne ışık tuttuğunu, kendisiyle aynı tarihsel konuyu ele alan başka bir tarihçinin, geçmişi farklı bir biçimde de inşa edebileceğini bilmelidir.

Okuma Listesi

BREISACH, E. *Tarihyazımı*, (Çev. H. Kocaoluk), YKY, İstanbul, 2007.

CARR, E.H. *Tarih Nedir*, (Çev. M. G. Hürtürk), Birikim Yayınevi, İstanbul, 1980.

CARR, E. H. ve FONTANA, J. *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

COLLINWOOD, R.H. *Tarih Tasarımı*, (Çev. K. Dinçer), Gündoğan Yayınları, Ankara 1996.

EVANS, R. J. *Tarihin Savunusu*, (Çev. U. Kocabaşaoğlu), İmge Yayınevi, Ankara, 1999.

IGGERS, G. *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

JENKINS, K. *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara 1997.

ÖZLEM, D. *Tarih Felsefesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001.

RANCIERE, J. *Tarihin Adları*, (Çev. C. Yardımcı), Metis Yayınları, 2011.

TOSH, J. *Tarihin Peşinde*, (Çev. Ö. Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

2. Ünite

Tarihin Tarihine Kısa Bir Bakış

Kavramlar: destan, kronik, tarihyazımı, tarihçi, Annales, sosyal tarih, materyalist tarih, iktisat tarihi, siyasi tarih, askeri tarih, kültür tarihi, interdisipliner.

İçindekiler

- *Geçmişten Günümüze Dünyada Tarih Yazıcılığı* **Necmettin ALKAN**
- *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Tarih Yazıcılığı* **Mehmet Kaan ÇALEN**
- ***Tartışma:*** *Tarih Yazımında Anlatı, Retorik ve Kanıt* **Cenk REYHAN**
- *Okuma Listesi*

Geçmişten Günümüze Dünyada Tarih Yazıcılığı

*Necmettin ALKAN**

Tarih nedir dediğimizde yapabileceğimiz en basit tanım: tarihin, "*insanoğlunun geçmişinin kayıt altına alınması, araştırılması ve yeninden kurgulaması*" olduğudur. Bu tanımda her ne kadar tarihin konusunun *insanoğlu ve insanın geçmişi* olduğu anlaşılsa da, aslında tarih de tarihin bir nesnesidir. Yani, tarihin de tarihi vardır. Tarih, tarihi de araştırır ve yeniden kurgular. Kendine has bir hikâyesi, başlangıcı ve gelişme süreci var. Bunun ele alınması, araştırılması ve ortaya konulması, tarihin tarihi veya tarihçiliğin hikâyesi oluyor.

Tarihin tarihinin ne zaman başladığı hakkında üç iddia önemlidir: Birincisi, insanların yeryüzünde görüldüğü ân itibarıyla tarihin başladığıdır. Bu çok eskilere kadar gider ve herhangi bir zaman aralığının telaffuzu zordur. Ancak insanın biyolojik varlığı üzerine araştırma yapan bilim dallarının verilerinden hareketle bazı iddialara yer verilebilir. Bunlar da yüzbinlerce yıl öncesine gider. İkinci olarak tarih, insanoğlunun ardında bıraktığı ilk kayıtlardır. Burada söz konusu olan mağara ve kaya üzerine yapılan çizimlerdir. Bu semboller ve tasvirler, ilkine göre biraz daha somut verilere dayanırlar. Fakat bunlar da aynı şekilde hem muhteva ve hem de yorum olarak tartışmalıdır. Üçüncü iddia ise: tarihin bugünkü anlamda yazının icadıyla birlikte oluşan metin olarak ilk kayıtlar birlikte başladığıdır. Bu aşamada artık somut ve bilinen bazı bilgilerden ve zaman dilimlerinden bahsedilebilir. İlgili metinler esas alınarak tarihçiliğin tarihi hakkında bir takım bilgiler veya iddialar gündeme getirilip; bir şeyler yazılıp-çizilebilir.

Tarihçiliğin Başlangıcı: Mağara Resimleri

Tarih, her ne kadar insanoğlunun yeryüzünde görülmesiyle birlikte fiilî olarak başlasa da, bundan çok daha sonrasında tarihin kayıt altına alınmasıyla başladığı genel bir kabuldür. Burada yazının icadı önemli bir milattır. Fakat aslında yazının icadından binlerce yıl öncesinde, mağaralar ve kayalar üzerine çizilen bazı figürler ve semboller de dönemin tarihî süreciyle alakalı bazı gelişmelerin kayıt altına alınması olarak kabul edilebilir. Bu anlamda

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, necmettinalkan@gmail.com

tarihin ilk kayıtları mağara ve kaya resimleridir ki, bunların en eski örnekleri bugünkü bilgilerimize göre İspanya'da La Catillo mağarasındaki 40.800 yıl öncesine ait çizimlerdir.[2] Çok daha öncesine ait benzer resimlerin, Afrika ve Asya'da da ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir.

Dünyanın diğer bölgelerinde de görülen bu tür çizimlerin, nesir türünde olduğu gibi teferruatlı bir şekilde somut bir tarihî hâdiseyi bugünkü anlamda ve muhtevada anlatmadıkları malûmdur. Fakat buna rağmen, kadîm insanlarla alakalı o günkü şartlarda kendilerine göre önemli olan bir avın böylesi bir çizimle dahi olsa günümüze kadar aktarılması çok önemlidir. Kadîm dünyadaki bu türde bir av sahnesi, modern insan için basit ve hiç de önemli olmayabilir. Modern dünyayı ilgilendiren karmaşık siyasî, iktisadî ve askerî olaylar ancak, onun için anlamlıdır ve önemlidir. Olaylar, toplumların içinde bulundukları şartlar içinde algılandıkları kadarıyla ve şekliyle önemsenirler. Dolayısıyla bu çizimler de kendi dönemi içinde değerlendirilmelidir. Hâliyle bunlar, kadîm tarihî sürece ait bazı gelişmelerin veya olguların semboller yoluyla anlatan en eski tarihî kayıtlar olarak kabul edilebilir. Bugün bunların tam olarak ne anlama geldiklerinin bilinmemesi ve günümüzdeki tarih kurgumuza ve algımıza göre çok basit kalması, önemli değildir. Asıl olan modern insanın algısı ve kurgusu değil, bunları çizenlerinkidir. Burada sorun, bizim bu kadîm figürleri anlamlandırma ve yorumlama noktasındaki eksikliğimizdir.

Nitekim Mehmet Ateş de, kitabında bu dönemdeki çizimlere bolca yer vererek, "*bu karmaşık kompozisyonların rastlantısal çizimler olmadıkları ve belli konuları veya belli bilgileri aktarmaya yarayan ifade yöntemleri*" olduğunu söylüyor.[3]

Efsane Tarihçiliği: Kadîm Dünyanın İlk Tarih Metinleri

Kadîm dünyaya ait bu tür figürlerin dışında efsaneler de bu dönem tarihiyle alakalı gündeme getirilebilecek ikinci sıradaki tarih kayıtlarıdır. Bilinebildiği kadarıyla en eski dönemi ifade eden kadîm tarihte yaşayan ve günümüze kadar gelen hemen her milletin ortaya koyduğu efsanelerin,[4] kaynakları ve yazarları bilinmiyor. Sözlü gelenekle muhafaza edilerek çok sonraları yazıya geçirilen bu anonim metinler, anlatılageldikleri toplumların kadîm tarihle-

2 http://www.sueddeutsche.de/wissen/aelteste-hoehlenmalerei-der-welt-entdeckt-wer-malte-die-rote-scheibe-1.1383640. Erişim: 19 Mayıs 2014.

3 M. Ateş, *Mitolojiler ve Semboller. "Ana Tanrıça ve Doğurganlık"*, 3. Baskı, İstanbul, 2012, s. 74.

4 http://www.mythentor.de/, Erişim: 10 Nisan 2009.

rindeki tabiat olayları başta olmak üzere kültürünü veya tarihini, geleneklerini, kurumlarını ve dinî inançlarını konu edinirler.[5] Efsaneler bu konuları belli semboller merkezli olarak anlatsalar da, "*tarihin derinliklerinde üretilmiş bilgi ve düşünceleri içlerinde gizleyen belgelerdir.*"[6]

Efsaneler, var oldukları topluluk için "*yalnız anlatılacak bir öykü değil, aynı zamanda bir gerçekliktir. Modern romanlarda anlatılan türde basit bir kurgu değil, yaşanan bir gerçekliktir, çünkü mitin altında yatan olayların uzak bir geçmişte ortaya çıktığına, dünyanın ve insanın yazgısı üzerinde etkisinin sürdürdüğüne inanılır*".[7]

Efsanelerin temel sembolleri ve figürlerinin başında tanrılar gelir. Bunlar, tanrılar merkezli "*tek düze bir tarih kurgusuna sahipler*".[8] Fakat aslında efsaneler "*ifade ve anlam bakımından zengindir, başka bir değişle tek bir ifadeye sahip değiller. Ayrıca tüm mitler içerik açısından zengindir ve örnek oluştururlar ve bir anlama sahiptirler, bir şeyler yaratırlar, bir şeyleri duyururlar.*" Aynı zamanda efsaneye örnek tarih misyonu atfedilmek suretiyle insanlar, *ideal arketipi* somut olarak "gerçekleştirmek" ve yeryüzünde de *sonsuzluk deneyimini* yaşamak istiyorlar.[9] Ayhan Bıçak da Malinowski'ye istinaden efsanelerin ait oldukları toplumlarda üstlendikleri fonksiyonları *köken, sosyal düzen, coğrafi özellikler, kültürel düzen* ve *manevî öğreti* olarak maddeler şeklinde zikretmiştir.[10] Bu özelliklerin, genel hatlarıyla tarih metinlerinin işlevleriyle fazlasıyla örtüştüğü söylenebilir.

Kısacası efsaneler, metin olarak "*tarih düşüncesinin başlangıcı veya ilk örnekleridir. Fakat bütün bu bilgiler insanlar üzerinden değil, sembol olarak insan şeklinde tasavvur edilen tanrılar üzerinden verilmektedir. Nitekim kadîm efsanelerde geçen bütün tanrılar aslında insan gibidirler. Âşık olurlar, nefret ederler, kahramandırlar, kıskanırlar; evlidirler, çoluk çocuk sahibidirler, yerler, içerler; iyidirler, kötüdürler; birbirleriyle sürekli mücadele/kavga/çatışma hâlindedirler. Asgarî olarak insanı insan yapan her türlü olumlu veya olumsuz duyguya sahiptirler. Tıpkı insanlar misalinde olduğu gibi, tanrıların aralarındaki mücadeleler ve kavgalar da hep bu duygulardan veya bu duyguların çatışmasından dolayı çıkıyor.*"[11]

---

5 S. Budak (Haz.), *Psikoloji Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara, 2005, s. 509.
6 Ateş, *Mitolojiler ve Semboller*, s. 22.
7 B. Malinowski, İlkel Toplum, (Çev. H. Portakal), İstanbul, 1999, s. 102.
8 R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, (Çev. K. Dinçer), 2. Baskı, Ankara, 1996, s. 46.
9 M. Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev. L. Arslan), İstanbul, 2003, s. 409-410.
10 A. Bıçak, *Tarih Düşüncesinin Oluşumu*, İstanbul, 2004, s. 67-68.
11 N. Alkan, "Efsaneden Aydınlanmacı Geleneğe Tarih Düşüncesi", *Tarih Nasıl Yazılır?. Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, A. Şimşek (Ed.), 6. Baskı, İstanbul, 2011, s. 23-24.

Dolayısıyla kadîm dünyaya ait efsaneler, kadîm tarihte önemli bir yere sahiptirler. Günümüz tarihçilerinin yapması gereken şey, bunları anlamaya çalışarak sembollerin gerçekte ne anlattıklarını tespit edilmesidir.

Sümer, Mısır, Hitit ve Pers Tarihçiliği: Devlet ve Hükümdar Tarihi

Yazının icadı, tarihin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Yazının icad edilmesi hakkında farklı görüşler bir tarafa,[12] genel bir kabul olarak Mısırlıların ve Sümerlerin yazının mucidi oldukları kabul ediliyor. MÖ. 3.400-3.050 arasında Mısırlılar[13] ve MÖ. 3.200'lerden itibaren ise Sümerlerin yazıyı kullanmışlardı.[14] Böylece artık olayların anlatım olarak daha teferruatlı kayıt altında alınması, muhafaza edilmesi ve geniş kitlelere ulaştırılması kolaylaşmıştır. Takriben bu yıllardan itibaren çok fazla tarihî metnin günümüze kadar gelmesi bunun en güzel kanıtıdır.

İleri bir devlet, siyasî ve sosyal yapıya sahip olan Sümerlerin tarih metinleri tarihçilikte önemlidir. Kramer, Sümerlerin *gerçek anlamda* bir tarihyazımı üretmediklerini; bugünkü anlamda süreçleri inceleyerek ve altında yatan nedenlere dayanarak bir tarihi yazamadıklarını; *tanımlama ve genelleme psikolojik tekniklerini* bilmediklerini; fakat buna rağmen Sümerlerin, "*tapınak ve saray arşivcileri çeşitli politik, askeri ve dinsel nitelikli önemli olayların dökümünü*" yaptıklarını söylemiştir. Hatta Sümerlerdeki en erken tarihçilerin MÖ. 2.500'lerden itibaren metin yazdıklarını belirterek, bunların sadece "çatışmaları ve savaşları yazmakla kalmayıp, belli toplumsal ve ekonomik olayları" da kaleme aldıklarını eklemiştir.[15] Gilderhus ise, Sümerlerin tablet metinleriyle birlikte "*ilkel bir tarihî bilincin, belki kronolojik anlayışının ortaya çıktığını*" belirterek, bunların tarih bilgisi olarak şu hususları içerdiğini iddia ediyor: Bunlar, "*bazen surun yapıldığı ya da tapınağın tamamlandığı yılı, büyük kıtlık veya vebanın zamanını ya da düşmanların şehri ne zaman viraneye çevirdiklerini de yazar, bir kralın hükümdarlığı boyunca gerçekleşen büyük başarıları ya da olayları sıralalar. Savaş kayıtlarının sayısı baskındır." Fakat bunlar, "hiçbir yorum ya da tahlil sunmazlar*".[16]

---

12 Yazının bilinen icadından çok daha öncesinde örneğin MÖ. 6.600 Çin'de Jiahu, MÖ. 5.300 Romanya'da Tartarya yazılarının kullanıldığı iddia ediliyor: https://de.wikipedia.org/wiki/Geschichte_der_Schrift, Erişim: 21 Ağustos 2015.

13 H. Haarmann, *Lexikon der Untergegangenen Sprachen*, 2. Baskı, Münih, 2004, s. 22.

14 A.g.e., s. 32.

15 S. N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, (Çev. H. Koyukan), 2. Baskı, İstanbul, 2002, s. 59-68.

16 M. T. Gilderhus, *Tarih ve Tarihçiler. Tarih Yazıcılığına Giriş*, (Çev. E. S. Özcan), Ankara, 2011, s. 24-25.

Mısırlılardan günümüze intikal eden tarih metinleri, Mısır tarih yazıcılığının geldiği seviyeyi gösteriyor. Mısır tabletlerinde Mısır krallarının isim listelerinin dışında dönemlerine ait olaylardan bahsedilmiş ve ayrıca Nil Nehri'nin yıllık taşma yükseklikleri verilmiştir.[17] Hatta Mısırlıların yazıyı *tarihsel bilincin geliştirilmesi* için kullandıkları dahi iddia ediliyor.[18] Aynı şekilde Hititlerde de tarihçilik ileri seviyedeydi. Öyle ki Brandau/Schickert kitaplarında Hitit tarihçiliğinin seviyesini anlatabilmek için Alman Leopold von Ranke (1795-1886) ile mukayese ediyorlar. Hitit krallarının tarihi Ranke'nin ifadesinde olduğu gibi "*gerçekte olduğu gibi*" yazdırdıklarını belirterek, günümüze gelen Hitit yıllıklarını "*bazı boşluklara rağmen güvenilir*" kronolojik metinler olarak adlandırıyorlar.[19] Bu arada Persleri de unutmamak gerekiyor. Persler, tarihî olayları eski Farsça ve Aramice olarak *kayıt* altına aldıkları bir *tarih-yazımı geleneğ*ine sahiptiler. Hatta Momigliano, Pers tarihçiliğinin Grekleri ve Yahudileri dahi etkilediğini iddia ederek Pers tarih metinlerinin, "*kral merkezli bir toplum, güçlü bir aristokratik bakış açısını, sadakate verilen önemi ve buna denk düşen ihtiras ve entrikalara dayalı şiddet*" gibi özelliklere sahip olduğuna inanıyor. Ayrıca, "*bir Persli için olguların olgulardan ibaret olduğu*" tespiti tarihyazımı için önemli bir iddiadır.[20]

Gilderhus bunları özetleyen şu tespitini yapıyor:

Mısırlılar, Sümerler, Asurlular ve Hititliler "İ.Ö. üçüncü ve ikinci binyıla tarihlenen yazılı eserler bırakmışlardır. Bunların çoğu listeler ve önemli devlet adamların faaliyetlerinin anlatıldığı kitabelerden oluşmaktadır. Bunlar, ilkel bir tarihî bilincin, belki kronolojik anlayışının ortaya çıktığını kanıtlasa da bir olayın diğerleri üzerindeki etkisi ya da aralarındaki karşılıklı ilişki hakkında çok az değerlendirme sergilemektedir. Bunun yerine söz konusu kayıtlar, diğerlerinden izole edilmiş bir takım bilgiler vermektedir.

Gilhus bu bilgileri bir kalenin yapılması, bir tapınağın inşâ'sı, büyük bir kıtlık, düşmanların bir şehri tahrip etmesi ve bir hükümdarın başarıları şeklinde sıralamıştır.[21]

---

17 A. Gündüz, *Mezopotamya ve Eski Mısır. Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür*, İstanbul, 2002, s. 89.

18 İ. Keskin ve M. H. Kutluoğlu, "Eski Mısır Medeniyetinde Arşivcilik", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, İstanbul, 2013, s. 463.

19 B. Brandau ve H. Schickert, *Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, (Çev. N. Mertoğlu), Ankara, 2003, s. 75-76.

20 A. Momigliano, *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*, (Çev. G. Ayas), İstanbul, 2011, s. 18-20.

21 Gilderhus, *a.g.e.*, s. 24-25.

Sümerler, Mısırlılar, Hititler ve Persler gibi kadîm dünyanın önemli temsilcileri kendilerine has bir tarih ve tarihçilik anlayışına sahiptiler. Kendi tarihlerini o günkü algı ve anlayışlarına göre kayıt altına almışlardır. Kendi şartları dahlinde mevcut bilgilere göre hanedan/hükümdar merkezli bir tarihçilik yapmışlardır. Bunlarda resmî veya devlet tarihçiliğinin dışında, tarihle meşgul olan tarihçiler ve eserleri bilinmiyor. Bunların olmaması veya bilinmemesi, çok ta büyük bir eksiklik görülmese gerektir. Bundan takriben 5.000-4.000 yıl öncesine ait toplumlarda var olan mevcut tarih algısı ve tarihçilik o günkü şartlarda kendileri için yeterliydi.

Yunan ve Roma Tarihçiliği: Bilinen İlk Tarihçiler

Takip eden süreçte, isimleri ve eserleri günümüze kadar gelen kadîm dünyaya ait tarihçiler ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Antik Yunan tarihçiliği ve tarihçileri çok önemlidir. Öncelikle Yunanlılar, "*doğruyu yanlıştan ayırmanın usulü olarak eleştirel tarihi keşfettiler.* [...] *Olayların akılcı açıklamasının ve anlaşılmasının araştırılmasını*" sağlamışlardı.[22] Yine Yunan tarihçiliği, "sadece olguları anlatmakla yetinmez, onlar arasında bir bağlantı kurar. Başka bir değişle sebep ve sonuçları arar ve bu konuda fazla kılı kırk yaran bir tutum" içindedir.[23] Yunanlılarla birlikte "*efsane"nin tarih yazımından çekilmesi veya düşmesi, diğer önemli özelliktir*".[24] Aslında efsane tarih geleneğinde ve tarih düşüncesinde görülen tanrılar ve eylemleri Yunanlarda görülmeye devam etmiştir. Fakat anlayış olarak tarih olaylarının nedeninin insan eylemleri olduğu düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Böylece artık tarih: "*insanın işlerinin, insanın amaçlarının, insanın başarılarının ve başarısızlıklarının tarihidir.*"[25]

Burada genelde Doğu ve özel de ise Pers tarihyazımının Yunan tarihçiliği üzerindeki etkilerini zikretmek gerekir. Momiglliano, bu etkileri tarihyazımında *belgelerin* kullanılması, *otobiyografi* ve *biyografi* geleneği ve *edebi* ark plan şeklinde gündeme getirerek: Herodot ve Thukydides gibi önemli tarihçilerinin eserlerinden hareketle örneklerle anlatıyor.[26]

Yunanlıları önemli kılan diğer bir özellik ise, tarihçilerinin isimleriyle birlikte eserlerinin günümüze kadar gelmesidir. Bunlardan tarih kavramının *isim babası* Halikarnaslı Herodot (MÖ. 490-430) ve bugünkü anlamda *bilim-*

22 Gilderhus, *a.g.e.*, s. 26.
23 Momigliano, *a.g.e.*, s. 30.
24 İ. Ortaylı, *Tarih Yazıcılığı Üzerine*, Ankara 2009, s. 27.
25 Collingwood, *a.g.e.*, s. 74.
26 Momigliano, *a.g.e.*, s. 24-27.

sel tarihin ilk örneği olan eserin müellifi Thukydides (MÖ. 460-400) isimlerini zikretmek yeterli olacaktır.[27] Herodot'un tarihçiliğinin önemi daha ziyade, "*elindeki verileri, tanıkların ve fâillerin verdiği bilgiler ile karşılaştırmış ve ulaşabildiği belgelere*" müracaat etmiştir. Ayrıca, "*insan dünyasındaki olayları kutsal iradenin sonucu olarak açıklayan gelenekten ayrılmıştır.*"[28] Thukydides'in tarihçilikteki önemi ise *psikolojik tarihin babası* olması[29] ve olayları *nedensellik* ve *seküler şartlar* çerçevesinde anlatmasıdır.[30] Yani ele aldığı tarihî olayın gerçek nedenlerini tespit etmeye çalışmıştır.

Yunan tarihçiliğinden etkilenen Roma tarihçiliği, tarihe ve millete "doğrudan doğruya bir misyon yüklenmesi" ve tarihin "daha bir siyasî ve ideolojik" tasavvur edilmesi gibi özelliğe sahiptir.[31] Daha da önemlisi Romalılar, *ulusal tarih* anlayışını ve kavramını oluşturmuşlar ve *Rönesans'a nakletmişlerdir.*[32] Yunan tarihçileri, siyasî birliğe sahip olmayan Yunanların tamamını kapsayan böyle bir millî siyasî tarih düşüncesi ortaya koyamamışlardı. Bunu bir imparatorluğa sahip olan Romalılar ancak gerçekleştire bilmişlerdir.

Roma tarihçiliğinde de aynı şekilde Avrupa tarihçiliğini etkileyen önemli eserleri biliniyor. Publius Cornelius Tacitus (58-120) meşhur hatip, siyasetçi ve tarihçi bu anlamda çok önemlidir.[33] Momigliano'nun iddiasına göre Tacitus, Fransız İhtilâli'ne kadar şairlere ve ressamlara *malzeme* sağlamış; siyasetçilere, ahlâk kuramcılarına ve hatta ilâhiyâtçılara *ilham* olmuştur.[34]

Yahudî ve Hıristiyan Tarihçiliği: Sınırlarını Tanrı'nın Belirlediği Tarih

Yahudî tarihçiliğinin kaynağı, başlangıçta sözlü olan fakat daha sonrasında yazıya geçirilen Yahudî kutsal metinlerdir. Bunlara göre tarih, Tanrı tarafından belirlenen belli bir amacın gerçekleşmesinin aracıdır. Bu amaç çerçevesinde başlangıcı ve sonu belli olan bu tarihî süreci, Tanrı *seçilmiş* bir milletin faydasına tarihi organize ediyor.[35] Seçilmiş millet ve aynı zamanda *Tanrı'nın çocukları* kendileridir. Gerek gördüğünde veya ihtiyaç hâsıl oldu-

27 Alkan, a.g.m., s. 25.
28 Gilderhus, *a.g.e.*, s. 28.
29 Collingwood, *a.e.g.*, s. 61.
30 Gilderhus, *a.g.e.*, s. 30.
31 Ortaylı, *a.g.e.*, s. 29-30.
32 Momigliano, *a.g.e.*, s. 91.
33 https://de.wikipedia.org/wiki/Tacitus, Erişim: 31 Ağustos 2015.
34 Momigliano, *a.g.e.*, s. 118.
35 B. M. Buchmann, *Einführung in die Geschichte*, Viyana, 2002, s. 94.

ğunda Yehova, ya bizzat insan şeklinde yeryüzüne inerek doğrudan, ya da eylem olarak Yahudiler lehine tarihe müdahalede bulunabiliyor. Bu tür müdahaleler hakkında örnekler Kitâb-ı Mukaddes'te görülebilir. Bu kurguda tarih düşüncesi her ne kadar kâinatın, dünyanın ve insanın yaratılması gibi geniş bir yelpazeyle başlasa da, nihaî olarak seçilmiş bir milletin, Yehova'nın çocukları olduğuna inanılan bir milletin tarihine indirgenmiştir. Bunu, *teolojik/dinî milliyetçi* bir tarih kurgusu olarak adlandırmak doğru olacaktır.

Yahudi tarihçiliğinin diğer bir özelliği ise, tarihin *kralların ve kahramanların değil, siyasi bir topluluğun tarihini* konu edinmesidir.[36] Burada aslında siyasî olanla teolojik olan karışmış bir vaziyettedir. Zîrâ vaad edilmiş topraklara dönme Tanrı'dan gelen dinî bir emir olsa da bunun gerçekleştirilmesi süreci ve yaşananlar siyasîdir. Bu anlamda Yahudî tarihi, dinî olanla siyasî olanın iç içe geçtiği ve bunları birbirlerinden ayırmanın çok zor olduğu bir anlayışa sahiptir.

Hıristiyanlarda başlangıçta tarihçilik ve tarih şuuru pek gelişmemiştir. Bunun nedeni her ne kadar Hıristiyanlardaki "dünyanın sonu"nun ve Hz. İsa'nın *ikinci gelişi*nin yakın olduğu inancı gösterilse de,[37] Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlara yaptığı baskılar fazlasıyla etkili olmuştur. Bu baskılar, öncelikle bunların bu tür faaliyetlere girmelerine engel olmuştur. İkinci olarak, Hıristiyanların bu baskılardan kurtuluş olarak Tanrı'nın tarihe müdahalesini, yani ete ve kemiğe bürünmüş Tanrı İsa Mesih'in ikinci kez gelmesini beklemelerine ve tarihle ilgilenmemelerine neden olmuştur. Fakat Roma'nın baskılarının sona ermesi ve Hıristiyanlık'ın devlet dinî olmasından, daha doğrusu *Hıristiyanlık'ın Romalılaşması*ndan sonra bu durum hem tarih hem de diğer alanlar için değişmiştir.

Yahudî kutsal metinleriyle birlikte Ahd-i Cedîd'di esas alan Hıristiyan tarihçiliği, evrensel bir tarih algısına sahiptir. Buna göre, "*hiçbir seçilmiş halk, hiçbir ayrıcalıklı ırk ya da sınıf yoktur. Bütün kişiler ya da bütün halklar Tanrının muradının gerçekleşmesinde kapsanır, bunun için de tarihsel süreç her yerde, her zaman aynı türdendir ve her parçası aynı bütünün parçasıdır.*"[38] Bu anlamda Tanrı merkezli evrensel bir tarih düşüncesinin varlığından bahsedilebilir. Hıristiyan tarih tasavvurunda asıl olan Tanrı'nın isteğidir. Yeryüzünde boy gösteren her fert, millet ve devlet bu ilahî istek ve plan mucibince var olabilir. Bunların her birinin bu ilahî planda bir yeri ve rolü vardır. Hatta hıristiyanî

36 Momigliano, *a.g.e.*, s. 28.
37 Gilderhus, *a.g.e.*, s. 32.
38 Collingwood, *a.g.e.*, s. 82.

tarih tasavvurunda Tanrı'nın isteğinden öte, bizzat Tanrı'nın kendisinin Hz. İsa olarak *bedenleşerek* tarihî sürecin içinde doğrudan yer almıştır.[39] Böylece ete ve kemiğe bürünen Tanrı, tarih sahnesinde bizzat yer almak suretiyle tarihi Hıristiyanlar için kutsallaştırılmıştır.

Tarihî sürecin belli bir *amaç* doğrultusunda bir hedefe doğru "ilerlediği" görüşü, Hıristiyan geleneğin önemli özelliğidir.[40] Bu amaçlı ilerlemeciliğe göre, tarihî süreç gerçek anlamda ilk günahı işleyen insanın dünyaya sürülmesiyle başlamış, onun bu günahtan kurtulmamasına ve nihaî kurtuluşa ulaşmasına kadar devam edecektir. Nihaî kurutuluş ise, bu sürecin sonunda gerçekleşecektir.

Hıristiyan tarihçiliğinin en önemli isim Aurelius Augustinus'tur (354-430). Kitâb-ı Mukaddes'ten hareketle tarihî süreci çizigisel tasavvur etmesi, Hıristiyan Avrupa tarihçiliğinde önemli bir yeniliktir. Kadîm algıda *döngüsel* olan tarihî sürecin çizgisel olduğunu gündeme getirmiştir. Bunun modern tarihçiliğe iki etkisi vardır: Birincisi, Tanrı tarafından belirlenen başı, ortası ve sonu bilinen çizgisel bir süreç anlayışı ortaya çıkmıştır. İkincisi ise, tarihin çağlara ayrılmasıdır. İlk olarak dini anlamda Augustinus'un altıya ayırdığı çizgisel tarihî süreç, en sonunda Christopf Cellarius (1634-1707) tarafından modern anlamda üçe ayrılnuştır.[41] Tamamen *Hıristiyanî ve Avrupaî* bir düşünce ve tasarrufla ortaya çıkan üçlü çağ sistemi, günümüz modern tarihçiliğin de en önemli umdesi olmuştur.

Hıristiyan tarihçiliği manastırlarda papazalar ve rahipler tarafından yürütülmüştür. Papazların ve keşişlerin bilgilerini topladıkları ve *anonim* olarak kaleme aldıkları "vekâyinâmeler ve kronikler" uzun süre Avrupa'da tedâvülde kalmıştır. Augustinus'un etkisinde kalınarak kaleme alınan bu tür metinlerdeki tarih algısı, tarihin "*Tanrı tarafından önceden takdir edilmiş bir karara uygun olarak hareket ettiği*" şeklideydi.[42]

İslâm Tarihçiliği: Modern Tarihe Geçişte Köprü

İslâm tarihçiliği, çok erken bir dönemde başlamış; İslâm'ın siyasî tarihi gibi hızlı bir şekilde gelişmiştir. Arap toplumunda eskiden beri var olan "menkibevî tarih anlayışı", Kur'ân-ı Kerim'in kâinâtın ve insanın yaratılışından

---

39 A. Bıçak, *Tarih Felsefesinin Oluşumu*, İstanbul, 2004, s. 35.
40 E. H. Carr, *Tarih Nedir?*, (Çev. M. Gizem Gürtürk), 10. Baskı, İstanbul, 2008, s. 125.
41 N. Alkan, "Tarihin Çağlara Ayrılmasında "Üç"lü Sistem ve "Avrupa Merkezci" Tarih Kurgusu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, (9), 2009, s. 29-34.
42 Gilderhus, *a.g.e.*, s. 35-37.

başlayarak geçmiş peygamberler ile milletler hakkında bilgileri ihtiva etmesi, Hz. Muhammed'in hayatının, sözlerinin ve sünnetlerinin kayıt edilmesi ile takip eden süreçteki fetih hareketleri bu gelişmeyi olumlu etkilemiştir.[43] Özellikle de Hz. Muhammed'in hayatını konu edinen *Siyer-i Nebi* ve savaşlarını anlatan *Megâzi* çalışmaları başlangıcını teşkil etmiştir.[44]

Takriben 7. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan ve takip eden uzun süreçte, İslâm'ın yayıldığı geniş coğrafyanın farklı bölgelerinde pek çok tarih eseri telif edilmiştir. Irak ve Arabistan;[45] Mısır, Suriye ve Filistin;[46] Doğu, Batı ve Orta Afrika;[47] Endülüs;[48] İran;[49] Hindistan;[50] Endonezya ve Malezya;[51] Osmanlı öncesi Anadolu[52] ve Osmanlı[53] İslâm tarihçiliğinin zengin örneklerinin görüldüğü bölgeler ve dönemlerdir. Genel tarihler, özel tarihler, din ve mezhep tarihleri, biyografiler, seyahâtnâmeler, hatıralar, siyaset, yönetim, toplum hayatı ve meslek tarihleriyle alakalı sayısız eserden hareketle İslâm tarihçiliğinin tarihini ve genel özelliklerini tespit çok zor bir iştir. Fakat yine de bazı tespitler yapmak mümkün.

İslâm tarihçiliği hakkında şu tespitler yapılabilir: Kâinâtın, dünyanın, insanın ve Hz. Muhammed dâhil peygamler ve muhatap oldukları toplumların ilgili olayların bir bütün hâlinde anlatmasından hareketle, genel itibarıyla "bütüncül" bir tarih anlayışına sahip olduğu söylenebilir. Bütüncül anlayışı, tarihin işlev olarak geçmişi, ânı ve geleceği kapsama olarak da görülebilir. Bu bağlamda yapılabilecek diğer bir tespit ise, Kur'ân-ı Kerim'de *sünnettullah* diye geçen ve geçmişteki milletlerin yükselmesine ve zayıflayarak yok olmasına neden olabilecek sebeplerin bütün toplumlar/milletler için geçerli olmasıdır. Yine kadîm toplumların geçmişinden aktarılan kesitler, bütün olarak herkes için bir ders veya ibret olması olarak anlatılmıştır.

---

43 M. Fayda, "Tarih", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul, 2011, s. 30-31.
44 Ş. Günaltay, İslam Tarihinin Kaynakları. Tarih ve Müverrihler, İstanbul, 1991, s. 19.
45 M. S. Küçükaşçı, "Irak, Arabistan", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul, 2011, s. 36-40.
46 İ. Yiğit, "Mısır, Suriye ve Filistin", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul, 2011, s.40 -49.
47 A. Kavas, "Doğu, Batı ve Orta Afrika", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul, 2011, s.49-52.
48 M. Özdemir, "Endülüs", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul, 2011, s. 52-54.
49 O. G. Özgüvenli, "İran", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul, 2011, s. 54-58.
50 S. H. Kortel, "Hindistan", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul, 2011, s. 58-61.
51 İ. H. Göksoy, "Endonezya ve Malezya" *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul, 2011, s. 61-64.
52 O. G. Özgüvenli, "Osmanlılardan Önce Anadolu", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul, 2011, s. 64-66.
53 Z. Arıkan, "Osmanlı", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul 2011, s. 66-72.

İslâm tarihçiliği metot olarak "rivâyetçi/nakilci"dir. Yani, *"tarihçinin görevi olayları en doğru ve tarafsız bir şekilde nakletmek, ortaya koymaktadır. [..] Olaylarla ilgili haberler olduğu gibi, yorumlarla tahrif edilmeden zamanımıza gelmiştir. Yorumlar nadir görülür. Genellikle okuyucu ve araştırmacıya bırakılır."*[54] Bir başka görüşe göre ise, bu eserlerde *eleştirel düşünceye yer verilmemiştir.*[55] Her iki tespit de doğrudur. Genel itibarıyla İslam dünyasında ve Osmanlı'da, hatta günümüzde de yaygın olarak bu üslûp merkezli bir tarihçilik yapıldı/yapılıyor. Bu tarzın olumlu tarafı, geçmişten günümüze gelen bilgilerin, olayların veya ilgili iddiaların mümkün olabildiğince aslî halleriyle intikâl etmeleridir. Bunları, günümüz şartlarında ele alacak tarihçiler için işlenecek tarihî ham bilgiler/iddialar olarak adlandırmak mümkündür. Fakat bunun olumsuz tarafı ise, zengin yorumun ve eleştirel bakışın İslâm tarihçiliğinde gelişmemesi veya arzu edilen bir seviyede olmamasıdır.

Bu genel tespite rağmen belli dönemlerinde ortaya çıkan bazı Müslüman tarihçilerin, eselerinde çok önemli yorumlara ve ciddî eleştirilere yer verdiklerini de belirtmek gerek. Mesela Birûnî (973-1048), İbn Haldun (1332-1406), Mustafa Na'îmâ Efendi (1655-1716) ve Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) gibi tarihçiler, kaleme aldıkları eserlerinde ele aldıkları konular hakkında hem çok önemli siyasî, iktisadî ve sosyal yorumlar yapmışlar; hem de dönemin yöneticilerine ciddî eleştiriler getirmişlerdir.

İslâm tarihçiliği, İslâm Medeniyeti'ne paralel olarak hızlı bir şekilde gelişmiştir. İslâm Medeniyeti'nin yayıldığı geniş coğrafya merkezlerinde önemli tarihçiler yetişmiştir. Daha da önemlisi, İslâm tarihçiliği ile birlikte tarihin konusu önceki dönemlere göre çok daha çeşitlenmiştir. Benzer bir tespit, modern Avrupa tarihçiliği için geçerlidir. Değerlendirme bâbında vurgulanması gereken son bir husus ise, tarihî süreç, insan iradesiyle vuku' bulan olaylar silsilesiyle inişli-çıkışlı bir şekilde akıp gidiyor. Amaçlı ve ilerlemeci değildir.

Modern Avrupa Tarihçiliği: Seküler ve Çok Yönlü Tarih

Modern tarihçilik, Avrupa'nın yaşadığı büyük krizin, değişim ve dönüşüm sürecinin bir sonucudur. 13. yüzyıla kadar geriye giden Rönesans ile 17. yüzyılda başlayan ve 18. yüzyılda tavan yapan Aydınlanma, Avrupa tarihçiliğini ve tarih bilincini de diğer alanlar gibi dönüştürmüştür. Fen bilimleriyle ulaşıldığına inanılan "kesin bilgi" iddiası, mevcut tarih algısını ve bilincini değiştirmiştir. Kesin bilgiden kasıt, "olgular"la desteklenen veya

54 R. Şeşen, *Müslümanlada Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998, s. 11.
55 Günaltay, a.g.e., s. 13.

olgulara dayanan "bilimsel bilgi"dir. Bilimsel bilgiye ise "teoloji"nin ve "metafiziğin" reddedilmesiyle; bir şekilde "sekülerleşme"yle ulaşıldığına inanılmıştır. Bilim, dinî yorumlardan nasıl arındırılmışsa; tarih de aynen bunlardan temizlenerek, yerine "tabiat bilimlerinin metotları" ve "mekanik nedensellik" ikâme edilmeye çalışılmıştır.[56] Böylece tarihçiliğin muhtevası, metodu ve yorumu da dar anlamda "lâikleştirilmiş" ve geniş anlamda ise sekülerleştirilmiştir.

Artık tarih, Tanrı'nın önceden belirlediği, buna göre var ettiği ve tanrısal belli bir amacı gerçekleştirmek için mutlak bir sona doğru ilerleyen teolojik bir süreç olmaktan çıkmış; tesadüflerle başlayıp, tabiat şartlarının belirlediği ve mekanik bir nedensellikle cereyan eden gelişmeler ağıdır. Fakat buna rağmen, aslında modern tarihçilik öyle iddia edildiği gibi, kadîm hırisityanî-avrupaî özelliklerinden tamamen sıyrılmış sayılmaz. Çünkü, modern tarihçilikteki çizgisel, amaçlı ilerlemeci tarih süreç algısı ile mevcut üçlü çağ taksimi, Ortaçağ'dan günümüze intikal eden ve birkaç rütuşla devam ede gelen birer teolojik mirastır.

Bu süreçteki diğer önemli gelişme ise, 19. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan modern felsefî ve siyasî akımların tarihçiliği etkilemesidir. Bu yüzyılın moda akımları olan pozitivizm, liberalizm, romantizm, milliyetçilik ve materyalizm gibi akımlar tarihçilikte yeni ekollerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. *Liberal tarih*, *milletçi tarih*, *materyalist tarih* ve *pragmatist tarih* gibi modern ekoller, tarih çalışmalarına bambaşka boyutlar katmış; muhtevası çok çeşitlenmiştir. Örneğin liberal tarihle birlikte fert ve cinsiyet tarihi modern zamanların en revaçta olan araştırma konuları hâline gelmiştir. Romantizm ve milliyetçi tarihle, milletlerin ve halkların tarihlerinin ve kültürlerinin ele alınmasında artış olmuştur.

Modern tarihçiliğin böylesine şekillenmesinde rolü olan önemli bazı zevât ve özellikleri şunlardır: Voltaire (1694-1778), *Tarih Felsefesi* kavramını kullanmıştır. Leopold von Ranke (1795-1886), belgelere dayanan *objektif* tarihçilikte yeri önemlidir. Johann Gottfried Herder (1744-1803), *romantizm*e ve ırka dayalı tarih tezinin akla gelen ilk isimlerindendir. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), *idealist* tarih fikrinin, buna karşın Karl Marx (1818-1883) ise *materyalist* tarih düşüncesinin mimarıdır. Auguste Comte (1798-1857), *pozitivizm*in kurucusudur. Marc Bloch (1886-1944) ve Lucien Febvre (1878-1956) kurdukları *Annales Okulu* ekolüyle, günümüzün en çok rağbet edilen konularından olan sosyal ve iktisat tarihi araştırmalarını başlatmışlardır.

56 Buchmann, *a.g.e.*, s. 122-125.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse: Öncelikle, Batı Avrupa'da ortaya çıkan modern tarihçilik, lâikleşme ve sekülerleşme yaşasa da; kadîm tarih geleneğinden kopsa da Grek, Roma, Yahudî ve Hıristiyan tarihçiliği mirası üzerine binâ edilmiştir. İkinci olarak modern tarihçilik, tarihin muhteva ve yorum olarak daha da zenginleşmesini sağlamıştır. Özellikle de tarihin konusu olan ferdî ve toplum her kesimini tarihin konusu hâline gelmesini ve bunlarla ilgili tarih araştırmalarının yapılmasına vesile olmuştur. Tarih çalışmalarının çeşitlenmesi, tarihe olan ilgiyi fazlasıyla artırmıştır.

Geçmişten Günümüze Türkiye'de Tarih Yazıcılığı

*Mehmet Kaan ÇELEN**

Modern Dönem Öncesi Türkiye'de Tarihçilik

Türkiye'de 13. yüzyılın ilk yarısından itibaren tarih eserleri görülmeye başlar. Selçuklu devrinde tarih yazıcılığı ağırlıklı olarak Farsça ve şehnâme tarzı eserler ile Arapça kronikler den oluşur. İbn Bibi, Aksarayî, Kadı Ahmed gibi yazarların kitapları ile çeşitli Selçuknâmeler bu devrin eserleri arasında zikredilebilir.[58] İslâm medeniyetinde bilim dilinin Arapça, edebiyat dilinin Farsça olması sebebiyle daha ziyâde halk için yazılan eserlerde görülen Türkçe, beylikler dönemi ile birlikte önem kazanmaya başlamış[59], Türkçe tarih yazıcılığı da Osmanlı asırlarında kemale varmıştır.

Osmanlı tarihçiliğinin ilk örnekleri, 15. yüzyılın başlarında kaleme alınmıştır. Bilinen ilk Osmanlı tarihi Yahşi Fakih'in *Menakıbnâme*si olmakla birlikte Osman Gazi'den Yıldırım Bayezid'e kadar gelen zamanın olaylarını anlatan bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır. Yahşi Fakih başta *Aşıkpaşazâ-*

* Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mk_celen@hotmail.com.

58 Selçuklu devri tarih yazıcılığı için bakınız: C. Cahen, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", (Çev. N. Kaymaz), *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII, (12-13), 1973, s. 193-221.

59 Halk için yazılan Menâkıbnâme, Battalnâme, Danişmendnâme, Saltuknâme gibi eserler için bakınız: A. Y. Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler*, Ankara, 2010; A. Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, Ankara, 2011, s. 39-77; Y. K. Taştan, "Osmanlı Tarih Yazıcılığının Doğuşu", *Bilim Yolu*, 3, 2003, s. 612-618.

de Tarihi olmak üzere daha sonra yazılmış eserlere kaynak teşkil etmiştir. Günümüze ulaşan en eski Osmanlı tarihi, Ahmedî'nin İskendernâmesidir. Manzum olan eserin *Dâstân-ı Mülûk-ı Âl-i Osmân* isimli son kısmı Osmanlı tarihine aittir.

Ankara bozgunu ve Fetret Devri gibi gaileleri atlatan devletin, II. Murad döneminde gücünü tekrar toplaması ilim ve kültür hayatına da yansımıştır. Bu dönemde tercüme faaliyetleri dikkat çeker. Yazıcızâde Mehmed'in *Megâribü'z-Zaman*ı, Yazıcızâde Ali'nin *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*u, Keykavus'un *Kabusnâme*si gibi eserler II. Murad tarafından tercüme ettirilmiştir. Tarihî takvimler, anonim tarihler ve gazanâmeler gibi kaynakların ilk örnekleri de II. Murad devrinde ortaya çıkmıştır. İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı tarihçiliğinde bir canlanmanın olduğu kabul edilir. Şükrüllah'ın *Behçetü't-Tevârîh*i, Enverî'nin *Düstürnâme*si ve Karamanî Mehmed Paşa'nın *Tevârîh-i Selâtinü'l-Osmâniye*si olmak üzere Fatih devrinde üç tarih yazılmıştır.

II. Bayezid devrinin, Osmanlı tarihçiliğinde bir dönüm noktası olduğu, bu devirde tarihçiliğin usûl, üslûp, muhteva ve şekil açısından sağlam bir zemine oturduğu kabul edilir. Aşıkpaşazâde'nin *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, Neşrî'nin *Kitab-ı Cihannümâ*, Tursun Beyin *Tarih-i Ebu'l-Feth*, Oruç Beyin *Tevârîh-i Âl-i Osmân* isimli eserleri bu döneme aittir. II. Bayezid'in İdris-i Bitlisî'ye Farsça, Kemalpaşazâde'ye de Türkçe olmak üzere birer tarih kitabı sipariş vermesi Osmanlılarda resmî tarih yazıcılığının başlangıcı sayılabilir. Bitlisî, ilk sekiz Osmanlı padişahını anlattığı *Heşt Bihişt* isimli eserini İran tarihlerini model alarak saray için yazdı. Kemalpaşazâde de eserini herkesin anlayabileceği sade ve açık bir Türkçe ile her padişaha bir cilt (defter) tahsis etmek suretiyle kaleme aldı. Daha sonra eserine devam ederek, Yavuz ve Kanunî dönemlerini de iki ayrı defter hâlinde eserine ekleyen Kemalpaşazâde, ilk dönem Osmanlı tarihçiliğini en olgun seviyesine çıkarmıştır.

16. yüzyılda Osmanlı tarihçiliği gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Bir padişahın dönemine tahsis edilmiş *Selimnâme* ve *Süleymannâme* gibi eserler ile gazavâtnâme, zafernâme, sefernâme, fetihnâme gibi isimlerle bir savaşı veya bir kalenin fethini konu edinen özel tarihler ortaya çıkmıştır. Taşköprülüzâde Ahmed, Osman Gazi döneminden Kanunî'nin son yıllarına kadar yaşamış âlim ve tarikat şeyhlerinin biyografilerini ihtiva eden Şakaik-i Numaniye isimli eseriyle Osmanlı biyografi yazıcılığının ilk önemli örneğini vermiştir. Lütfi Paşa'nın *Asafnâme*si ve Gelibolu Mustafa Âli'nin *Nushatü's-Selâtin*i gibi devlet düzenindeki aksaklıkları konu edinen ıslahâtnâme türündeki eserler

de 16. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Kanunî devrinde Şehnâmeciliğin kalıcı bir devlet müessesesine çevrilmesi resmî tarihçilik açısından yeni bir aşama olmuştur. Şehnâmeciler içerisinde en meşhuru, çeşitli eserler kaleme alan Seyyid Lokman'dır. 16. yüzyılın ikinci yarısında Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin *Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*i, Hoca Saadeddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârîh*i, Mustafa Âli'nin *Künhü'l-Ahbâr*ı, Mustafa Efendi'nin *Tarih-i Selânikî* gibi Osmanlı tarihçiliğinin büyük eserleri vücut bulmuştur.

17. yüzyılın tarihçilik açısından önemli simaları arasında İbrahim Peçevî, Solakzâde adıyla maruf Mehmed Hemdemî, Hasanbeyzâde Ahmed Paşa, Topçular Kâtibi Abdülkadir, Kâtib Çelebi, Müneccimbaşı Ahmed Dede zikredilebilir. Müneccimbaşı'nın Batı ve Bizans kaynaklarını kullanarak bir dünya tarihi yazdığını, Peçevî'nin de Macarca kaynakları kullandığını hatırlatmakta fayda vardır. Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünûn*u, Evliya Çelebi'nin *Seyahâtnâme*si ve Koçi Beyin *Risale*si devrin en önemli eserleri arasındadır.

18. yüzyılın tarihçilik açısından en önemli iki gelişmesi şüphesiz matbaanın kurulması ve Divân-ı Hümâyûn'a bağlı devamlı bir memuriyet olarak vakanüvislik müessesesinin ihdas edilmesidir. Müteferrika matbaasında ağırlıklı olarak tarih eserlerinin basıldığı görülür. Kendilerinden önce yazılanları toplamak ve hizmette bulundukları dönemin hâdiselerini zapt etmekle görevli olan vakanüvislerle birlikte tarihçilik resmî bir görev hâline gelir. Vakanüvisliğin Naima Mustafa Efendi ile başladığı kabul edilir.[60]

Modernleşme Döneminde Türkiye'de Tarih Yazıcılığı

19. yüzyıl pek çok alanda olduğu gibi tarihçilikte de önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Modern merkezî devletin yapılanması, devlet-tebaa münasebetlerinin değişmesi, eğitimin modernleşmesi, toplumsal hareketliliğin artması, basın ve yayın faaliyetlerinin gelişmesi, gazetenin ve Türk entelijansiyasının öncüsü sayılabilecek gazeteci-edebiyatçı aydınların ortaya çıkışı,

---

60 19. yüzyıla kadarki Osmanlı tarih yazıcılığı konusunda şu kaynaklardan faydalanılmıştır: Tastan, *a.g.m.*, s. 618-644; H. İnalcık ve B. Arı, "Osmanlı-Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar", *Uluslararası Askerî Tarih Dergisi*, 87, 2007, s. 213-226; Ş. Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Belleten*, XXXV (140), 1971, s. 655-663; M. İpşirli, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Osmanlı*, C.8, Ankara, 1999, s. 247-254; B. Kütükoğlu, "Vekâyinüvis", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C.11, Eskişehir, 2001, s. 271-272; A. Özcan, "Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, (1), 2003, s. 55-60; E. Afyoncu, *Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul, 2007, s. 19-126; İ. Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Ankara, 2011, s. 80-95; F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Ankara, 2000.

Avrupa ile ilişkilerin artmasıyla birlikte Batı dillerinden tercümeler yapılmaya başlanması ve bu yolla yeni fikirlerin Osmanlı dünyasına girmesi gibi bir dizi gelişme, tarihçilik ve tarih düşüncesi üzerinde de çeşitli etkiler yapmıştır.

19. yüzyıl tarihçiliği denilince akla ilk gelen isim şüphesiz Ahmed Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa, tahlil ve ifade kudreti sebebiyle Osmanlı tarih yazıcılığının zirve noktası kabul edilmektedir. 1774-1826 yıllarını kapsayan meşhur eseri *Tarih-i Cevdet* ile birlikte *Tezâkir*i, *Maruzât*ı ve *Kısas-ı Enbiyâ*sı 19. yüzyıl Türk tarihçiliğinin en önemli eserleri arasındadır. Yüzyılın bir diğer önemli tarih yazarı Hayrullah Efendi'dir. Müellif, *Hayrullah Efendi Tarihi* ismiyle bilinen ve tamamlayamadan vefat ettiği eserinde şekil ve içerik olarak klasik Osmanlı tarihlerinin çizdiği çerçevenin dışına çıkmıştır. Mustafa Nuri Paşa'nın *Netâyicü'l-Vukuât* isimli dört ciltlik kitabı dönemin önemli tarih yayınları arasındadır. *Mizancı* lakabıyla bilinen Mehmed Murad Bey'in *Tarih-i Umûmî*si modern anlamıyla ülkemizdeki ilk tarih ders kitaplarından birisidir. Murad Bey'in Mülkiye Mektebi'ndeki tarih derslerinin Jön Türklerin ideolojik bilinçlenmesinde önemli bir yeri olmuştur. Namık Kemâl, tarihî roman ve tarihî piyes türlerinde ilk denemeleri yaptığı gibi, kaleme aldığı Osmanlı tarihi ve çeşitli tarihî biyografiler yoluyla da romantik tarih yazıcılığının örneklerini vermiştir. Ahmed Vefik Paşa, Süleyman Paşa ve Necip Âsım ise Türk tarihinin Osmanlı tarihi dışında kalan kısımlarını da tarihçiliğimizin gündemine sokmuştur. Ahmet Midhat Efendi de hayranlık uyandıracak derecedeki yoğun kalem mesaisinin hatırı sayılır bir kısmını tarih yayınlarına ayırmıştır.[61]

Tarık Zafer Tunaya, II. Meşrutiyet dönemini Cumhuriyet'in laboratuvarı şeklinde tanımlamaktadır.[62] Dönem pek çok konuda olduğu gibi tarihçilik alanında da Cumhuriyet dönemini hazırlayıcı bir rol oynamıştır. Dönemin tarihçilik açısından göze çarpan en önemli özelliği şüphesiz tarihe olan ilginin artmasıyla birlikte hem popüler, hem de ilmî düzeydeki yayınların büyük bir

61 19. yüzyıl Osmanlı-Türk tarihçiliği için bkz. M. H. Yinanç, "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat*, C.2, İstanbul, 1999, s. 573-595; Z. Arıkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1985, s. 1584-1590; N. Hayta ve U. Ünal, "Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazıcılığı (1789-1908)", *Türkiye'de Tarihyazımı*, İstanbul 2011, s. 137-153; B. B. Alpugan, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları", *Osmanlı*, C.8, Ankara, 1999, s. 262-270; A. Bıçak, *Türk Düşüncesi II*, İstanbul, 2010, s. 359-405; Ö. F. Akün, "Hayrullah Efendi Tarihi", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul, 1998, s. 76-79; M. Oral, Türkiye'de Romantik Tarihçilik, Ankara, 2006, s. 65-73.

62 T. Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, 2004, s. 84.

artış göstermesidir. *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, *Bilgi Mecmuası*, *Millî Tetebbular Mecmuası* gibi akademik tarih yazıcılığının ilk önemli platformları ve hemen her süreli yayında gözüken tarih köşeleri söz konusu ilgiyi somutlaştırmaktadır. Türk Derneği, Tarih-i Osmanî Encümeni, Asar-ı İslâmiye ve Milliye Tedkik Encümeni gibi tarih çalışmaları yapan kurumlar ile belge yayınları da yine Meşrutiyet döneminde kendini gösterir. Özellikle *Mükemmel bir Osmanlı tarihi yazmak* vazifesiyle Tarih-i Osmanî Encümeni'nin kurulması ülkemizde tarihin tarihel bağlamında önemlidir. Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Encümeni ismini alacak olan kurum, yazmakla görevli olduğu Osmanlı tarihinin sadece ilk cildini yayınlayabilmesine rağmen ülkemizdeki kurumsal ve sistematik tarih araştırmaları ile belge yayımcılığının temellerini atmıştır.

Meşrutiyet yıllarında Türk tarihçiliğinin ilgi alanları da konu, zaman, mekân plânında genişler, Osmanlı tarihinin ve siyasî-askerî tarih yazıcılığının çerçevesini aşar. Avrupa tarzı tarih yazıcılığı daha ısrarlı bir şekilde talep edilir. Cumhuriyet döneminde de temsil edilen Anadolucu, Türkçü, İslâmcı vs. tarih telâkkilerinin temelleri atılır. Tarih eğitimi, müfredatlar ve ders kitapları yeniden düzenlenir. Ülkemizde akademik tarihçiliğin kurucusu kabul edilen Mehmet Fuat Köprülü de ilk yayın tecrübelerini bu yıllarda yapar. II. Meşrutiyet dönemine ait bütün bu gelişmeler modern Türk tarihçiliğinin üzerinde yükselebileceği zemini hazırlar.[63]

Siyasî Fikir Akımları ve Tarih Yazıcılığı

Osmanlı İmparatorluğu'nda kimlik tartışmalarına esas teşkil eden üç temel kategori vardır: Osmanlılık, Müslümanlık ve Türklük. Osmanlıcılık, parçalanan İmparatorluğu kurtarabilmek için bütün dinî ve etnik aidiyet bağlarının üstünde bir Osmanlı kimliği inşa etmek, bu yolla özellikle gayrimüslim unsurların İmparatorluk'tan ayrılmasının önüne geçmek amacına yönelik bir siyasettir. Bu amaç doğrultusunda gayrimüslim unsurların içerisinde kendilerini bulabileceği ve onları Osmanlı olmaya, dolayısıyla ayrılıktan vazgeçmeye ikna edecek bir tarih anlatısı inşa etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin İslâmî ve Türk karakterini geriye itmek, böylece onu Türk ve İslâm tarihinden

63 II. Meşrutiyet dönemi tarihçiliği için bkz. Arıkan, *a.g.m.*, s. 1590-1594; Oral, *a.g.e.*, s. 75-166; Bıçak, *a.g.e.*, s. 387-436; İnalcık ve Arı, *a.g.m.*, s. 230-235; M. Ö. Alkan, "II. Meşrutiyet'te Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitim, *Türkiye'de Tarihyazımı*, (Ed. V. Engin ve A. Şimşek), İstanbul, 2011, s. 155-177; H. Berktay, *Cumhuriyet İdeoloisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul, 1983, s. 23-47; H. Berktay, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim*, 54/55, 1991, s. 19-34; M. K. Çalen, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, İstanbul, 2013. Meşrutiyet yıllarındaki kurumsal tarih çalışmaları ve Tarih-i Osmanî Encümeni için bkz. H. Akbayrak, *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine*, İstanbul 2009, s. 43-204.

soyutlayarak öncesiz ve müstakil bir tarihî gerçeklik olarak görmek. Osmanlı Türklerinin başarılarını gayrimüslim ve gayri Türk cemaatlerle olan münasebetlerine bağlayarak Osmanlı tarihini özellikle gayrimüslimler ile karşılıklı bir kardeşlik tarihi gibi okumak Osmanlıcı tarih tasavvurunun esaslarını oluşturmaktadır.[64] Osmanlıcı tarih görüşünün belki de en çok zorlandığı nokta, varlık sebebini de teşkil eden gayrimüslimlerdir. Osmanlıcı tarih, bu konuda kuruluş sürecinde Köse Mihal gibi mühtedilerin rollerine dikkat çekmek, Osmanlıların adalet ve dinî hoşgörülerine vurgu yapmak, eşitlik ve kardeşlik kavramlarını yardıma çağırmak gibi enstrümanlara başvurur. Ancak gelişmiş bir ideolojiye dayanmayan Osmanlıcılık, gelişmiş bir tarih tasavvuru da ortaya koyamayarak, Osmanlı-gayrimüslim münasebetleri konusunda ikna edici bir model kuramamıştır. Bu zaaflar sebebiyle de daha çok ders kitaplarının sonlarına yerleştirilen *"Yaşasın Osmanlılar"* gibi sloganlar düzeyinde kalmıştır[65].

İslâmcılık, genel olarak İslâm dünyasını içerisinde bulunduğu *gerilikten* kurtarmak için ortaya çıkan çeşitli arayış, görüş ve düşüncelere verilen isimdir. İslâmcılığın tarih düşüncesinin oluşumunda "İslâmiyet ilerlemeye engel midir?" tartışmalarının belirgin bir yeri vardır. İslâm ilerlemeye mani değildir ancak İslâm'ı yanlış anlayan ve dinin özünden uzaklaşan Müslümanlar bu sebeple geri kalmıştır. Bu dinden uzaklaşma ve geri kalma geçmişte, yani tarihte oluştuğu için İslâmcılar tarihe olumsuz bir gözle bakarlar ve İslâm tarihini bir asıldan uzaklaşma, yozlaşma, bozulma süreci olarak okurlar. İlerlemeyi mümkün kılmak için de Emevilerden başlayarak Selçuklu ve Osmanlı asırlarının da içerisinde yer aldığı İslâm tarihinin uzun asırlarını hurafe ve istibdat gibi kavramlarla karanlığa gömerek dinin gerçek özünün yaşandığı *asr-ı saadet*ten (Peygamber ve dört halife dönemi) ibaret bir tarih tasavvuru oluştururlar. Bu onlara hem kapandığı varsayılan içtihat kapısını açarak ilerlemeyi (modernleşmeyi) gerçekleştirme hem de bu süreçte geleneklerin baskısından kurtularak tarihî tecrübeyi dikkate alma gibi ağır ve zor bir yükten kurtulma imkânı sağlar. Neticede Selçuklu ve Osmanlı tarihleri de dâhil olmak üzere asr-ı saadet dışındaki bütün İslâm tarihini paranteze alan parçalı bir tarih tasavvuru ortaya çıkar[66].

---

64 A. Midhat Efendi'nin "Üss-i İnkilâb" isimli eserinin giriş kısmı ile Ali Kemâl ve Süleyman Nazif'in Türkçü aydınlarla girdiği tartışmalarda Osmanlıcı tarih tasavvurunun söz konusu temel argümanlarını görmek mümkündür. Osmanlıcılar ve Türkçüler arasındaki tartışmaların metinleri için bakınız: M. K. Çalen & H. Kayıcı, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, İstanbul, 2014, s. 273-307, 341-353.

65 Çalen, *a.g.e.*, s. 250-262.

66 İ. Kara, *Din İle Modernleşme Arasında*, İstanbul, 2005, s. 75-125; İ.Kara, "İslâm Düşüncesinde Paradigma Değişimi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, C.I, İstanbul, 2003, s. 234-264, Çalen, *a.g.e.*, s. 263-274.

Türkçülük, dağılan Osmanlı imparatorluğunun Türklere ve Türk milliyetçiliğine dayanarak yaşayabileceğini savunan görüştür. Balkan Savaşlarından sonra önemli bir aydın kitleyi şemsiyesi altında toplayarak özellikle mektepli gençler arasında geniş ölçüde taraftar kazanmıştır. Türkçülük, her şeyden evvel yeni bir tarih tasavvuru demektir. Bu tasavvurun en önemli özelliği, "millet merkezli" adını verdiğimiz bir tarih anlayışının üzerine oturmasıdır. Millet merkezli tarih, tarihe sadece siyasî ve askerî penceresinden değil, geçmiş hayatın bütün yönlerini kuşatacak daha geniş bir açıdan bakar, yönetici elitle birlikte halkın/milletin hayatını da tarihçiliğin ilgi alanına sokar. Tarihin merkezine milleti yerleştirince, artık Türk tarihini birbirinden kopuk hanedanlar ve devletler tarihi şeklinde okumak mümkün olmaz. Bu bağlamda Türkçüler, zaman ve mekân plânında herhangi bir sınırlamayı kabul etmeksizin Türk tarihini kendi devamlılığı ve bütünlüğü içinde ele alırlar. Türkçü tarih tasavvuru, Türk tarihine Türk dünyası ölçeğinde bakmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kimliğini ön plâna çıkararak Osmanlıyı Türk tarihinin kendi seyri içinde tanımlamak esasları üzerine kuruludur. Buradan hareketle tarihçiliğin ilgi sahasını Türklerin farklı mekân ve zamanlardaki tarihlerine doğru genişletir. Bu genişleme esnasında karşılaştığı ve geleneksel Osmanlı tarih yazıcılığında düşman kabul edilen Cengiz Han, Timur ve Şah İsmail gibi simaları millî tarihin kadrosuna dahil eder. Sonuç itibariyle Türkçü tarih tasavvuru, Osmanlı merkezli tarih tasavvurunu yıkar ve Türk tarihinin Osmanlı ve İslâmiyet'ten önceki çağları ile Osmanlı coğrafyası haricindeki kısımlarını da Türk tarihçiliğinin ilgi alanına sokar.[67]

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tarih Yazıcılığı ve Türk Tarih Tezi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Tarih-i Osmanî Encümeni, Türk Tarih Encümeni ismiyle çalışmalarına devam eder. 1924 yılında da Edebiyat Fakültesi bünyesinde Türkiyât Enstitüsü kurulur. İmparatorluk devrinden beri faaliyette olan Türk Ocakları da çeşitli yayın ve konferanslar yoluyla tarihçilik alanına katkı yapmaya devam etmektedir. Genç Cumhuriyet'in ve Mustafa Kemal Atatürk'ün 1920'li yılların sonlarına doğru tarihle giderek daha fazla ilgilenmeye başladığı görülür. 1930 yılında, bizzat Atatürk'ün isteğiyle Türk Ocağı bünyesinde Türk Tarihi Tetkik Heyeti kurulur. Türk Ocakları kapatıldıktan sonra Heyet, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adıyla bağımsız bir kurum olarak teşkilatlanır. 1935 yılında da ismi Türk Tarih Kurumu olarak değiştirilir. Aynı yıl Ankara'da da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi açılır.

---

67 Çalen, *a.g.e.*, s. 275-297.

Türk Tarihi Tetkik Heyeti, Atatürk'ün isteği üzerine *Türk Tarihinin Ana Hatları* ismiyle tek ciltlik bir kitap hazırlar. *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı* ismiyle bu kitabın bir özeti yapılarak 30 bin adet basılır. Her yaştan öğrencinin okuması isteğiyle kitabın bütün okullarda satışı yapılır. *Türk Tarihinin Ana Hatları*, dünya tarihinde bileyerek veya bilmeyerek küçük gösterilen Türklerin rolünün gerçek yerini, Türk deha ve kabiliyetini, Türk karakterinin özelliklerini Türk gençlerine göstermek maksadıyla yazılmıştır[68]. "*Methal'de* de ağırlıklı olarak Türklerin medeniyet kurucu vasfından bahsedilmiştir. Orta Asya'da insanlık tarihindeki ilk medeniyeti kuran Türkler, iklim değişiklikleri sebebiyle dünyanın çeşitli yerlerine dağılmışlar ve böylece Çin, Hint, Mısır, Sümer, Eti gibi uygarlıkların kurulmasını sağlamıştır.[69] Bu düşünceler, *Türk Tarih Tezi* adıyla bilinen tarih görüşünün temelini oluşturmuş ve bu doğrultuda Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongreleri tertiplenmiş, liselerde okutulmak üzere dört ciltlik *Tarih I-II-III-IV* yazılmıştır. Fakat çok geçmeden, ortaya atıldıkları dönemin şartları içerisinde genç Cumhuriyet'in bazı kaygılarına cevap üretmek adına inşa edilen Türk Tarih Tezi ve onun tamamlayıcı unsuru olan Güneş Dil Teorisi'nden vazgeçilmiştir.[70]

Tarih yazıcılığı da bir tarihî arka plâna, yani bir tarihe sahiptir. Görüldüğü gibi Türkiye'de *tarihin tarihi*nin Selçuklu devrinden başlayarak günümüze kadar gelen oldukça uzun bir hikâyesi vardır. Bu uzun tarihî süreç içerisinde kendini hissettiren belli başlı eğilimlere temas etmek gerekirse, dikkate ilk takılan husus tarih yazıcılığının dilindeki değişmedir. Selçuklu devrinde Farsça ve Arapça başlayan tarih yazıcılık, Osmanlı asırlarında Türkçeleşmiş ve modernleşme sürecinde giderek sadeleşmiştir. İkinci olarak konu, zaman ve mekân plânında tarihin ilgi alanı sürekli genişlemiş, saray ve yönetici elitin merkezde olduğu siyasî ve askerî tarih anlatılarından bütün insanî eylemleri kuşatacak geniş bir daireye kadar açılmış, farklı coğrafya ve kültürleri de bu dairenin içine sokmuştur. Bu genişleme beraberinde tarihte uzmanlaşma dediğimiz olguyu dayatmış ve siyasî tarih, toplumsal tarih, iktisat tarihi, düşünce tarihi, medeniyet tarihi, dinler tarihi, şehir tarihi gibi tematik; eskiçağ tarihi, ortaçağ tarihi, yeniçağ tarihi, İslâm öncesi Türk tarihi gibi kronolojik; Avrupa tarihi, Türk Tarihi, Rusya tarihi, Uzak doğu tarihi gibi coğrafî ve kültürel düzlemlerde çeşitli alt disiplinlerin ve uzmanlık alanlarının ortaya çıkışını be-

68 *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul 1930, s. 1-3.

69 *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı*, İstanbul, 1931, s. 3-10.

70 Cumhuriyet dönemi tarihçiliği için bakınız: İnalcık, *a.g.m.*, s. 230-247; A. Şimşek, "Türk Tarih Tezi Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Günlüğü*, 111, s. 85-100; S. Eyice, "Türk Tarihinin Ana Hatları," *Belleten*, XXXII, (128), 1968, s. 509-526; Akbayrak, *a.g.e.*, s.233-395; Oral, *a.g.e.*, s. 251-354.

raberinde getirmiştir. Bir diğer önemli gelişme ise modernleşme ile birlikte tarihe yüklenen misyon ve işlevin derinleşmesidir. Tarihin geleneksel dünyada görülen ibret ve meşrulaştırma işlevleri modern dünyada bir kat daha artarken vatandaşlık eğitimi, kimlik inşası, gelecek öngörüsü, politik mücadele aracı olma gibi yeni işlevleri de yüklenmek zorunda kalmıştır. Neticede farklı sınıf ve çıkar grupları tarafından kaleme alınan resmî tarih, alternatif tarih, ideolojik tarih, feminist tarih, tabandan tarih, popüler tarih gibi farklı yaklaşımlar ortaya çıkmış, tarih bilgisi ve tarih tasavvuru giderek çeşitlenmiştir. Bütün bu gelişmelerle bağlantılı olarak tarih, artık saray ve çevresinde yazılıp okunan değil, üniversitelerde öğretilen, arşive dayanan, çeşitli metodolojik kriterleri olan, akademik bir eğitimden geçerek tarihçi sıfatını taşıyan ve giderek daha fazla soru ve sorunla uğraşan profesyoneller tarafından icra edilen bir meslek hâline gelmiştir.

Tarih yazıcılığın ve tarihçinin hem zaman içindeki ve hem de günümüzdeki görünümlerine dair şüphesiz daha pek çok şey söylemek mümkündür ancak yukarıda işaret etmeye çalıştığımız noktalar ana eğilimleri görünür kılmak adına yeterlidir. Bugün Türkiye'de tarihçilik, kadim ustaların mirası üzerinde, Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan, Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık, Osman Turan gibi hocaların açtığı akademik bir güzergâhta ilerlemeye devam etmektedir.

Tartışma: Tarih Yazımında Anlatı, Retorik ve Kanıt

*Cenk Reyhan**

Klasik tarih incelemelerinin kapsamını, retorik-kanıt polemiğinin ötesinde, tarihçinin zamanına ulaşmış malzemenin niteliği belirler. Bundan dolayıdır ki, tarihçi tasarladığı tezle ilgili her türlü incelemeye kaynak taraması ile başlar. Fakat burada iki şeye dikkat etmesi gerekir: ya seçtiği malzeme/kaynak tezini destekler nitelikte olup geliştirdiği tezi bu kaynaklarla sorgular (en azından sorgulaması beklenir) ya da geliştirdiği tezle ulaştığı malzeme arasında ilişkisizlik sonucu tezi bir kenara bırakıp kendini belgelerin akışına bırakır. Tarihçilerin, birinci durumda teori ve malzeme arasında dengeli bir

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü cenkreyhan@gazi.edu.tr.

ilişki kurması beklenir ve bunun için disiplinlerarası bir birikim gerekir. Bu yöntemden kastedilen, "*bütün sosyal bilimlere hakim olmadan sadece kaynak okunarak tarih yazılamayacağıdır*".[72] İkinci durumda ise tarihçileri *belge fetişizmi* gibi bir tehlike bekleyebilir. Buradaki tehlike, "*belgelerde söylenenlerin neredeyse kelimesi kelimesine tekrarlanmasını ve mantık yürüterek ve/veya söz konusu döneme ilişkin birikimden yararlanarak bu belgeleri yorumlamaktan kaçınılmasıdır*".[73] Halbuki olgular ve belgeler tek başlarına tarihi oluşturamazlar. Bu yüzden, tarihçinin araştırma yaparken üzerinde çalıştığı belgeye gereğinden fazla anlam yüklememesi gerekir. Zira belge, onu inceleyenlerin zihninden konuşur.[74]

Tosh, tarih yazıcılığının belirgin özelliğinin, edebi biçimlerinin geniş yelpazesi olduğunu belirtir. Ona göre, "üç temel teknik; betimleme, anlatı ve çözümleme, çok çeşitli biçimlerde bir araya getirilebilir ve bunların nasıl düzenleneceği her projede yeni baştan ele alınır".[75] Çok çeşitli tarih yazıları için kabaca ve hazır bir açıklama yapacak olursak; anlatı ile betimleme bu ilişkiyi oluşturan unsurlardan birincisine; çözümleme ise ikincisine cevap verir. Tosh'un, geçmişin yeniden yaratılmasından kastettiği, "*tarihi anın*

---

72 N. Beratlı, "Bilim mi - Sanat mı- Propaganda mı? Tarih Nedir?", *Kıbrıs Yazıları*, 3, 2006, s. 11.

73 S. Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* Kaynaklara Giriş, (Çev. Z. Altok), Tarih Vakfı, İstanbul 1999, s. 2.

74 Bu bağlamda şu sorulabilir: *Tarih, olanı olduğu gibi, belgelerde dile geldiği şekli ile anlatmakla mı yoksa belgelerin tarihi yorumlamak/değerlendirmekle mi sınırlı olmalıdır*? Tekeli'ye göre, Ranke, tarih çalışma alanını *iç tutarlılığı olan bir anlatı kurmak* olarak görüyordu. Bu yüzden tarihsel olaylar üzerinde durulmalıydı. Bunları anlamlı bir biçimde sunabilmenin yolu da anlatıydı. Tarihteki olayların yeniden kurulmasında belgelerin değerlendirilmesi de dikkatli bir şekilde yapılmalıydı. Bu yüzden Ranke'nin tarihi, bir siyasi olaylar anlatısı halinde gelişmiştir. İ. Tekeli, *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s.67. "*Ranke'nin yaptığı gibi gerçeği temsil noktasında belgelere, (özellikle resmi olanlara) sonsuz bağlanış ve güven duymaya dayalı belgeci tarih, geçmişin sağlıklı olarak yeniden inşası için yeterli midir?* Sorusunun ayrıntılı bir tartışması için bkz. M.Safran, A. Şimşek, "Anlatı Bağlamında Tarihyazımının Sorunları", *Bilig*, 59, 2011, s. 203-234.

75 J. Tosh, *Tarihin Peşinde: Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, (Çev. Ö. Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s.111. Munslow'un, yazılı tarihin, edebiyatla aynı şey olmadığı gibi, geçmişle de aynı şey olmadığına dair yaklaşımı da; tarihin, tarih yazımcı tarafından kurulmuş bir anlatı olduğunu vurgular. Munslow, bir anlatı olarak tarihçilerin bize sunduklarını sorgular: yalnızca bizim kendi yaşam deneyimlerimiz mi yoksa tarihsel failler olarak anlatıları mı deneyimleriz. A. Munslow, *Tarihin Yapısökümü*, (Çev. A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s.13. Karşı okuma için bkz. H. White, *Metatarih: Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupası'nda Tarihsel İmgelem*, (Çev. M. Küçük), Dost Yayınları, Ankara 2008, s.60-65; R. Evans, *Tarihin Savunusu*, Imge Yayınları, Ankara, 1999. s. 116-117; C. Ginzburg, *Güç İlişileri: Tarih, Retorik, Kanıt*, (Çev. D. Kundakçı), Dost Yayınları, Ankara, 2006, s. 51.

bütün tamamlanmışlığı, somutluğu ve karmaşıklığı ile yeniden kurulmasıdır". Bu, entelektüel bir işin ötesinde, karakteristik biçimde betimlemeye bakıldığında daha iyi anlaşılır. Tarihyazımında betimlemenin önemini vurgulamaya yönelik bu kadar çok tarih çalışmasının varolması, sadece kaynaklara vâkıf olmakla bu etkinin yaratılmadığının en güzel göstergesidir. Tosh, Fernand Braudel'in *Akdeniz ve Dünyası* kitabındaki onaltıncı yüzyıl Akdeniz ortamına ilişkin çizdiği panaromayı hatırlatarak şöyle demiştir: "*Bunun dışındaki vasıfları ne olursa olsun, böylesi tarihçiler aynı zamanda sanatçıdır ve sayıları gerçekten çok azdır*" diyerek, mecazi anlamda, "sanatçı-tarihçi" nitelemesiyle ilkindeki olumlu anlamı ikincisiyle de pekiştirmiştir. Fakat devamında böylesi yazarların ne kadar etkileyici ve vazgeçilmez olsalar da, zamanın geçişi konusundaki tarihin temel kaygısını dile getiremediklerini belirterek, tarihyazımının asli unsuruna dönüş yapar. Dolayısıyla betimlemenin rolünün, tarihi yeniden yaratma çabasındaki tarihçinin esas tekniği olan *anlatı*nınkine nazaran ikincil bir değer taşıdığını belirtir.[76]

Tarihi, *metin* olarak nitelemek, kuşkusuz *mecaz* kullanmaktır, bir tanımlamaya girişmek değildir. Gerçekte tarih, öyle sıradan metinlerden çok daha fazla bir şeydir ve geçmişi metin olarak okumaya çalışmak, onun gerçekliğinin yalnızca çok küçük bir bölümünü zaptetmek demektir. Tarihsel metinler edebi metinlerle aynı şey değillerdir.[77] Evans'ın tarihsel metinlerle ilgili olarak verdiği örnekler bunların edebiyattaki gibi kurmaca metinler olmadığına ilişkindir:

> *Mommsen'in Roma yazıtlarını kullanmasından Ranke'nin diplomatik belgeleri çözümlemesine, ölçümcülerin (cliometricians) ölüm, doğum ve evlenmelere ilişkin kılı kırk yaran kilise kayıtlarından, ortaçağların arazi sistemleri, binalar ve arkeolojik kalıntı ölçümlerine kadar tarihçiler uzun süredir, kendileri doğrudan bir öykü anlatmayan ya da en yakın geçmişteki olayları bile doğrudan aktarmayan kaynaklarla çalışmak konusunda beceri kazanmışlardır.*
>
> *(...)*

---

76 Tosh, *a.g.e. s.*112. Chartier, konuyla ilgili olarak şu soruyu sorar: "Tarih, neden yüzyıllardır bir anlatı türü olduğunu yadsımıştır?" Chartier, a.g.e. s.16. Bunun sebebi "*anlatının söz söyleme (retorik) içinde değerlendirilmesi nedeniyle güvensiz bir yol olarak görülebileceği, tarihsel inşa sürecindeki kurguyu çağrıştırabileceği, bunun da tarihsel gerçekliğin bilimselliğini zaafa uğratabileceği olabilir*" Safran ve Şimşek, a.g.m. s.212.

77 Evans, a.g.e. s.116. White tarihsel bir metni edebi bir yapıt/artifact olarak görür. White, a.g.e. s.81-100. Evans, White'ın, "*tarih bir metindir*" ifadesini bir mecaz olarak kullandığını düşünmektedir. Ancak, White, bu ifadeyi bir mecaz olarak kullandığında, tarihin, geçmişin yazılı bir anlatımı olduğunu açıkça söylemiş olduğuna, geçmişin kendisini kastetmediğine, anlatımın doğru olup olmadığı meselesinin ise tamamen ayrı bir konu olduğuna dikkat çekmektedir Evans, a.g.e. s.294-306.

Metne ilişkin mecaz, tarihin de, edebi eleştiri ve edebiyat çalışmalarında olduğu gibi edebi metinlerin yaratılması ve çözümlenmesine bağlı olduğunu ima ederek, tarih tartışmalarına yarar sağlamaz. Tarihçilerin kaynaklarının yazılı olduğu durumlarda bile, bunlar çoğu kez herhangi bir edebiyat biçimiyle çok az benzerlik gösterir. Bunlar tahıl fiyatları serilerini içeren ya da suçları gösteren bir istatistik, şu ya da bu örgüte bağlı olan kişilere ilişkin uzun listeler, bir Roma duvarı üstüne işlenmiş yazıt ya da resimler olabilir".[78]

Evans'ın ulaştığı sonuç, edebi çözümlemenin geleneksel araçlarının bu tür tarihsel malzemelerle iş görmede çok az yararlı olabildiğidir. Öte yandan Evans, tarihçinin tarihyazımı sürecinde "belgelere kuşkucu ve eleştirel yaklaşımları"na dikkat çeker. Tarihçiler, bu malzemeleri geçmişin doğrudan yansıtıcıları olarak *basitçe* ele almazlar. Kaldı ki, White da, vakayiname, öykü ve olay örgüsü arasındaki ayrımların, edebi kurmacaların incelenmesinden ziyade tarih çalışmalarının çözümlenmesi açısından daha yararlı olabileceğini belirtir:

Roman gibi edebi kurmacalardan farklı olarak tarih çalışmaları, yazarın bilincini dışında yer alan olaylardan oluşur. Bir romanda geçen olaylar, bir tarih çalışmasında yapılamayacak (ya da yapılması beklenmeyen) bir tarzda icat edilebilirler.[79]

Bu ifadesi ile White, Evans'ı desteklemektedir. Evans'ın açıklamasıyla, Auschewitz'in[80] bir söylem olmadığını, onu bir metin olarak görmenin, kitlesel öldürmeyi de hafife almak olduğunu, Gaz odalarının birer retorik parçası olmadıklarını, Auschewitz'in, doğası gereği bir trajedi olduğunu bir komedi ya da fars olarak görülemeyeceğini vurgusu dikkate değerdir. Evans bu aşamada postmodernist tarih algılamasına şunu sorar:

Eğer Auschewitz hakkında bu doğuysa, o zaman, geçmişin diğer oluşumları, olayları, kurumları ve insanları için de hiç değilse bir ölçüde doğru olmalıdır. O halde bunun postmodernizm için ima ettiği şey nedir? .[81]

---

78 Evans, a.g.e. s.116-117).

79 White, a.g.e. s.60, dn. 5. Karşı okuma için K. Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Dost Yayınları, Ankara, 1997.

80 Auschwitz, II. Dünya Savaşı'nda, Nazi Almanyası tarafından, Polonya'daki Oswiecim şehrinin yakınına kurulmuş toplama, zorunlu çalışma ve imha kampı kompleksidir. Üç ana kamptan oluşuyordu: Mayıs 1940'ta Auschwitz I, 1942'nin başında Auschwitz II (Auschwitz-Birkenau da denilmektedir) ve Ekim 1942'de Auschwitz III (ki, Auscwitz-Monowitz de denilmektedir) kamplarıdır. Auschwitz, http://www.ushmm.org/wlc/tr/article.php?ModuleId=10005189, Erişim: 26.08.2015.

81 Nitekim, A. Spiegelman'ın, *Maus: Hayatta Kalmanın Öyküsü'nde* (Maus: A Survivors Tale) anlatılan ve karakterlerin çeşitli hayvanlar tarafından canlandırıldığı *mizahi* Auschewitz öyküsü, Auschewitz'in bir *komedi* olarak izah edilebileceğini göstermez. Spiegelman'ın çizgi romanı inkâr götürmez bir biçimde *trajik* bir havadadır (Evans,

Böylece Evans, White'ın şahsında postmodernist tarih kuramına karşı modern tarihin savunusunu da yapmış olur. Evans, White'ın *Yahudi soykırımı*nın olgularının, onu tanımlayacak belirli türden bir *izah tarzı* geliştirme olanağını ortadan kaldırdığını kabul ettiğini söyler. Belki de Yahudi Soykırımını inkâr eden revizyonist girişime teveccüh gösterdiği suçlamasına karşı kendini savunabilmek için- önceki pozisyonundan geri çekildiğini belirtir.[82] Gerçekten de, gaz odaları söylemsel bir yapının bir parçası ve tarihsel bir olay konusu olmadan önce de bir olgu olarak vardır.[83] Aslına bakılırsa, White'ın tarihyazımıyla ilgili dikkat çeken problem; eserlerinde, anlatıların kurgulanmasında kullandığı retorik unsurlarının gerçeklikle bir ilgisinin olup olmadığını açıklığa kavuşturmamış olmasıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde, White ve diğer postmodernistler (mesela Ankersmit ve LaCapra), anlatıların gerçekliği ölçülemeyeceği için, tarihin adeta bir öykü veya roman haline geldiğini düşünmüşlerdi.[84]

---

a.g.e. s. 297, dn. 40. Esasen Evans, White'ın pozisyon değişikliğine değinerek, *tarihsel imgelemin*, hem kişinin geçmişe ilişkin araştırmasını başlattığı gerçek dünyayı hem de kişinin ilgi nesnesini kapsayan dünyayı hayal etmesini gerektirdiğini söylediğini ve bunun herhangi bir tarihçinin karşı çıkmasının zor olduğunu belirtir Evans, a.g.e. s.131. Karşı okuma için Chartier, a.g.e. s.111.

82 Evans, a.g.e. s.131. Karşı okuma için bkz. E. Traverso, *Geçmişi Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika*, (Çev. I. Ergüden), Versus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 69-76.

83 Traverso a.g.e. s.57.

84 E. Breisach, *Tarihyazımı*, (Çev. H. Kocaoluk), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 421. Bu bağlamda, postmodern tarihyazımının, 1980'lerin başında ortaya çıkan "Yeni Tarihselcilik" anlayışı ile ilişkisini belirlemek gerekmektedir. Tarihin, *gerçeklerin anlatımı* olmaktan çok *metinsel bir anlatı* olduğu fikrini çıkış noktası yapan Yeni Tarihselci anlayış, tarihî gerçek yerine kurgusal gerçeği ön plana çıkartarak geçmişin -bilgi ve belgelere dayalı olsa bile- kesin olarak bilinemeyeceğini savunur. Postmodern tarihî romanlarda da tarihin kurgulanarak yeniden yazıldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Yeni Tarihselcilik anlayışı ile postmodern roman anlayışı benzerlik göstermektedir M. Parlakpınar ve S. D. Yalçın-Çelik, Yeni Tarihselcilik Kuramı ve Türk Edebiyatında Postmodern Tarih Romanları", *Bilig*, 55, 2010, s. 271. Edebiyatla tarih arasında bu anlamda bir fark olmadığını savunan Yeni Tarihselciler, "*tarihin bize gerçeği asla sunamayacağını iddia ederler. Onlara göre tarih, politik bir güç tarafından kurgulanmış ve gerçek olarak sunulmuş bir çelişkiler yumağından ibarettir. Dolayısıyla tarihin yalnızca nesnel olguları sonraki kuşaklara taşıyan bir aktarıcı gibi görülmesinin yanlış olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bu çerçevede edebî bir eser ile bir tarih metni arasında kurgulama açısından bir yakınlık olduğu gibi bir tarihçi ile bir romancı arasında da bu anlamda benzerlikler vardır*". Ş. Yeşilyurt, "Nedim Gürsel'in Romanlarının Yeni Tarihselci Bağlamda Okunması",Turkish Studies 4 (1), 2009, s. 1991. Yeni Tarihselci Yaklaşım üzerine ayrıntı için bkz. (Yalçın-Çelik, a.g.m. ve S. T. Opperman, *Postmodern Tarih Kuramı: Tarih Yazımı, Roman ve Yeni Tarihselcilik*, Evin Yayınları, Ankara, 1999. Aslına bakılırsa, tartışmaların bu aşamasında, Safran ve Şimşek'in de belirttikleri gibi, "*tarih ve edebiyat ürünlerinin aynılığını iddia eden Yeni Tarihselciler kadar tarihçi de yaptığı işi yeniden sorgulamak durumundadır. Çünkü geleneksel anlam-*

Evans, White'ın şahsında postmodernistlere karşı giriştiği *tarihin savunusunda* birincil ve ikincil kaynaklar arasındaki farkın, postmodernistlerin üzerine yağdırdıkları soldurucu kuramsal dolu yağışına rağmen, genelde varlığını koruduğuna dikkat çeker. Geçmiş, kaynaklar aracılığıyla konuşur ve kaynaklar aracılığıyla yeniden ele geçirilebilir. Geçmişte yaşamış insanların, kendi amaçları için yazmış oldukları belgelerle daha sonraki zamanlarda geçmişe ilişkin tarihçilerle geliştirilmiş yorumlar arasında nitelik farkı vardır.

Sorunun kanıt-retorik ilişkisiyle ilgili olarak Ginzburg'un tespitleri, son yirmi beş yılda pozitivist perspektiften kanıt kavramının karşısına retoriğin koyulmuş olduğudur. "*Tarihyazımının retorik boyutu üstünde, çoğu zaman birini ötekiyle özdeşleştirmeye kadar varan ısrarcılık, tarihçilerin inatçı olguculuğuna karşı tartışmanın başlıca silahı olmuştur*".[85] Bu kapsamda, Ginzburg, tarihyazımı ile retorik arasındaki ilişkiye dair şöyle yazmaktadır:

Tarihyazımının retoriğe indirgenmesi yaklaşık otuz yıldan beri, az ya da çok açık biçimde kuşkucu içermeler tarafından yapılan pozitivizm karşıtı bir tartışmanın savaş atıdır. Bu sav öz olarak Nietzsche'ye dayanmasına karşın, özellikle Roland Barthes ve Hayden White tarafından dolaşıma sokulmuştur. Bütünüyle çakışmasalar da, onların bakış açıları, kimi zaman çok kimi zaman az açık biçimde düzenlenmiş şu önvarsayımlarla birbirine yakınlaşır: Tarihyazımı, retorik gibi, yalnızca inandırmayı amaçlar; amacı etkidir, gerçek değil; tarihyazımsal yapıt, biraz roman tarzında, dayandığı metin dışı gerçeklerle kanıtlanabilir herhangi bir ilişki olmayan özerk bir metin dünyası kurar; tarihyazımsal metinler gibi, özgöndergeseldir, çünkü aynı retorik boyutu paylaşırlar.[86]

Ginzburg, "kanıt kavramının olgucu bir saflık olduğu yolundaki son derece saf bir fikri açık bir gerçek olarak görmek nasıl olanaklı olmuştur?"[87] diye sormaktan da kendini alamaz.

Aslında soruyu cevaplamayı sağlayan her şey kanıttır. Anlamlı bir soru, cevaplamak için kanıta sahip olunan sorudur. Zira bilimsel tarihçiler sorun-

---

da bir olgu aktarıcılığı ve koleksiyonculuğu şeklinde süre giden ve ifade ettiği gerçeklikten emin bir (anlatı tarzı) tarihçilik anlayışı pek çok sorunu taşımaya devam edecektir. Sadece belgeleri ortaya koyduğunu, onların konuştuğunu ya da onları konuşturduğunu söylemek aldatıcı göründüğü gibi, yapılan işin kendi metodolojisi çerçevesinde bile ne derece bilimsel olduğu şüpheli görülmektedir" Safran ve Şimşek, a.g.m. s.229.

85 Ginzburg ,a.g.e. s. 70.

86 Ginzburg, a.g.e. s.51. *Kanıtlarla inandırma tarzları*, Aristotales'e göre, retorik sanatının özüdür: yargıyı coşkularla saptırmaya başvurur. Kanıtlarla inandırma bir tür gösteridir, gösterinin retoriksel biçimi ise örtük kıyastır. Aristotales, *Retorik*, (Çev. M. H. Doğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 20.

87 Ginzburg, a.g.e., s.76.

ları inceler, sorular sorarlar. Eğer gerçekten iyi tarihçilerse cevaplamanın yolunu bulacakları sorular sorarlar. Düşünmeye başlamadan önce kanıt toplanamaz. Çünkü düşünmek *soru sormak* demektir ve belli bir soruyla ilintili olmadıkça hiçbir şey kanıt değildir. Bunun anlamı sorgulamasız bilimin olmayacağı ve bir bilim insanının eğitiminin hangi soruları soracağını öğrenmeye dayandığıdır.[88]

Olgu ve belge/doküman-malzeme kullanımı bu tartışmalarda nerede durur? Konuyla ilgili olarak, Carr'ı izleyerek şöyle bir yol izlenebilir:

Elbette olgular ve belgeler tarihçi için zorunludur. Fakat onları bir fetiş haline getirmeyin. Olgular ve belgeler kendi başlarına tarihi oluşturmazlar; içlerinde, şu sıkıcı "Tarih nedir" sorusuna hazır cevap taşımazlar.[89]

Nitekim burada kullanılan belge ve tarihçi açısından hemen şu soru ve sorunlar akla gelmektedir: *Arşivler neden, nasıl ve kimler tarafından oluşturulmuştur?, Siyasal iktidarlarla olan ilişki düzeyleri ne boyuttadır?, Tarihsel belgeler dönemin olaylarını ne derece tarafsız şekilde yansıtırlar veya kayıt tutan kişiler tutulan tarihe ne derece tarafsızdır? Belgenin nesnel olduğunun mutlak kanıtı nedir?* Aslında bu soru üzerine liste uzatılabilir. Burada konu, biraz da kullanılan her türlü kaynak, incelenen konu, tarihçilik mesleği vb. gibi tarihyazımının öğeleri ile ilişkilidir.[90]

---

88 R. G. Collingwood, *Tarihin İlkeleri ve Tarih Felsefesi Üstüne Başka Yazılar*, (Çev. Ahmet Hamdi Aydoğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 119-120.

89 E. H. Carr, *Tarih Nedir*, (Çev. M. G. Göktürk), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.25.

90 Bu kapsamda değerlendirildiğinde; konunun bir başka yönü, sözlü tarih araştırmalarında *sözlü tarihin kanıtları nelerdir ve ne kadar güvenilirdir?* sorusu cevap beklemektedir. Konu, öncelikle, sözlü tarihten ne anlaşılması gerektiğine geliyor. Öztürkmen'i izleyelim: "*sözlü tarih dediğimiz zaman, belli bir konu etrafında, o konuyla ilgili kişilerle yaptığımız ve kaydettiğimiz uzun (6-8 saate kadar sürebilen) söyleşiler sonucu ortaya çıkan bilgileri belli bir sistem içerisinde değerlendirmeyi, incelemeyi anlıyoruz. (...) sözlü tarih çalışmalarının en önemli ayağını, belki de soruların anlamlı ve etkin bir şekilde sorulduğu bir söyleşi tekniği oluşturuyor*" A. Öztürkmen, "Sözlü Tarih: Yeni Bir Disiplinin Cazibesi", *Toplum ve Bilim*, 91, 2001-2002, s. 116. Karşı okuma için bkz. Tosh, a.g.e. s.202-226 ve E. Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Klavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s.130-145. Ayrıntıya girmeden değerlendirmek gerekirse, Arthur Marwick, sözlü tarihsel kaynakları önem sırasına göre şöyle listeler: "Güncel mektuplar, kaynak kişinin tutanakları, yeminli ifadeler, meclis ve basın tutanakları; toplumsal soruşturmalar; günlükler ve otobiyografiler" P. Thompson, *Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih*, (Çev. Ş. Layıkel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.90. Danacıoğlu'nun konuyla ilgili yorumu şöyledir: "*Tarih, nesnelliği ve belgeye dayanmayı bilimselliğin temel kıstası yaparak bir akademik alan olmanın hammadde, yöntem ve ürününü belirlemiş; böylelikle tarihin bilime dönüşmesinin altyapısını yaratıp söz ile bağlantısını koparmıştı. İronik bir biçimde tarih, kişisel bellek ve değerlendirmeleri bilim-dışı" kabul edip dışarıda bırakır; mülakatı öznelliğin çöp tenekesine atarken mülakat teknikleri atıldıkları çöpten, yeni doğan bilim dallarından sosyoloji, antropoloji, etnoloji-folklor tarafından çıkarılıyor ve bu disiplinler vaftiz törenlerini söz-anlatı ile*

Tarihyazımının öğeleri ile ilgili olarak şu temel sorular sorulabilir: Tarihçi bir belgenin/belgelerin teknik olarak orijinalliğini nasıl anlar, önemini nasıl değerlendirir, içeriğini nasıl çözümler? Bu sorulara verilebilecek cevabın anahatları, Tosh'u izleyerek, şöyle belirlenebilir:

- Belgenin izi, onu ortaya koyduğu ya da ürettiği söylenen kişiye ya da kuruma kadar sürülebiliyor mu, yoksa *belge* sonradan üretilip ilgili yere konmuş olabilir mi?
- Belgenin içeriği, döneme ilişkin bilgilerimizi göz önüne alınca, ortaya attığı iddialar veya yarattığı duygular muhtemel görünüyor mu?
- Belgenin şekli çok önemli ipuçları verebilir: Tarihçi, yazının/belgenin belirtilen döneme ve yere uygun olup olmadığını saptamalıdır.
- Belgenin üretilmesinde kullanılan malzemenin incelenmesi için teknik uzmanların yardımına başvurulabilir.[91]

Tarihçinin ilgisi ister yeniden yaratmaya, isterse açıklamaya yönelmiş olsun; geçmişle ister geçmiş uğruna isterse bugüne ışık tutabileceği ışık adına ilgilensin, fiiliyatta başarabileceklerini belirleyen, öncelikle günümüze ulaşmış kaynakların kapsamı ve niteliğidir. Buna uygun olarak tarihçi, her türlü çalışmaya kaynaklardan başlamak zorundadır.[92] Öncelikle belirtilmesi gereken husus bu tür bir çalışmaya başlamadan evvel ne tür malzemenin tarihsel kaynak olarak kullanılabileceğinin sınırlarının belirlenmesidir. Bu kaynaklar, insanların geçmişteki faaliyetlerinden geriye kalan *her türlü bulgu*yu içerir: yazılı ve sözlü dil, coğrafi yüzey şekillerinin durumu, ve insan yapımı maddi kalıntılar, güzel sanatlar ve fotoğraf ve film vb. liste uzatılabilir. Her araştırıcının ilgisine/konuya göre farklılaştırılabilir. Burada dikkat edilecek

yapıyorlardı" Danacıoğlu, a.g.e., 131. Danacıoğlu'nun bir başka eleştirisi bu ayrımın geri planda bir başka ayrışmaya dikkat çekmesiydi: "İnsani etkinliklerin sadece belgelendirilenlerinin tarihin konusu olarak tanımlanmasıyla, tarihin öncelikli konusunun "devlet, devlet adamları ve kurumlar" olduğu peşinen saptanıyor; anlatı, deneyim, gözlem gibi yöntemlerin sosyoloji, antropoloji, etnoloji gibi akademik disiplinler tarafından kullanılmasıyla da insani etkinliklerin devlet-dışı çehresinin araştırılması -sosyal tarih, kültür, gelenek vs.- bu alanlara terk ediliyordu". Danacıoğlu, a.g.e. s.132. Öztürkmen'in konuyla ilgili teknik açıklamasını dışarda tutarak, gerek Marwick'in listesinin, gerek Danacıoğlu'nun eleştirisini, konumuzla ilgisi açısından, incelememizin kapsamının dışında tuttuğumuzu belirtmeliyiz. Zira, Marwick, *Tarihin Doğası (The Nature of History)* adlı eserinde, diğer açılardan eksiksiz bir birincil kaynak listesi sunmasına rağmen sözlü kaynaklara hiç yer vermez. Tosh, a.g.e. s.205. Danacıoğlu'nun dikkat çektiği mülakat yöntemi ise, sosyal bilimlerde önemli bir araştırma aracı haline gelmiş olsa da gerçek bir bilimsel disiplin niteliğini kazanan (1920-30'lardaki emekleme dönemini geçen) sosyal antropoloji de araştırmacıların benimsediği tipik rol, katılımcı-gözlemci rolüdür. Tosh, a.g.e., s.203-204.

91 Tosh, a.g.e., s. 60-61.

92 Tosh, a.g.e., s. 31.

husus, tarihçinin seçeceği bulguların oluşturduğu kuramın sınanabileceği uygun veri tabanının kalıtları olarak kullanılabilirliğidir. Carr, bu kapsamda, tarihçi için değerlendirmenin önemini vurgular: *"Çünkü tarihçi değerlendirme yapmayacak olursa neyin kaydedilmeye değer olduğunu nasıl bilecektir?"*.[93]

Belgeler bize ne/neler söyler? Hiçbir belge bize o belgeyi yazanın, kendisinin ne düşündüğünden, neyin olmuş olduğunu düşündüğünden, neyin olmuş olması gerektiğini ya da olabileceğini düşündüğünden yahut belki yalnızca başkalarının onun kendisinin ne düşündüğünü sanmalarını istediğinden, ya da kendisinin ne düşündüğünü sandığından fazla bir şey söylemez. Bunların hiçbiri tarihçi onlar üzerinde çalışmaya ve onları çözmeye girişmedikçe bir anlam taşımaz.[94] Bu kapsamda, *"tarihçinin başlıca işinin kaydetmek değil, değerlendirmek olduğuna"*[95] dikkat çekmek gerekmektedir. Bir disiplin varolduğundan beri tarihyazımında dökümanlardan yararlanılır. Sadece söylemek istedikleri şey değil, fakat gerçeği söyleyip söylemedikleri ve onu hangi sıfatla öne sürebildikleri, samimi ya da sahtekâr, bilgili ya da bilgisiz, otantik ya da bozulmuş olup olmadıkları dökümanlara sorulur.[96]

Sonuç

Çoğu edebiyat eleştirisi alanından gelen postmodernist teorisyenler, tarihi, bir anlatı sanatı olarak ele aldılar ve kanıtı retoriğin bir parçası olarak değerlendirdiler. Bu tanımlamanın geleceği nokta *tarihyazımının sonudur*. Zira bir uzmanlık alanı olarak kanıttan/veri tabanından mahrum bırakılan bilim artık sanatsal bir faaliyettir ve bu faaliyet metni kurgulamak-sahnelemek-sunmak gibi görecelik üzerine inşa-icat edilen bir anlatıya/metin kurgusuna dönüşür. Buna karşılık meslekten tarihçilerin de tarihyazımında kurama karşı duydukları yabancılık ve tarihsel malzemelere/belgelere (özellikle de arşiv belgelerine) duydukları mutlak bağlılık tarihyazımının bilimsellik ölçütünü arşivler ile sınırlamış olmaktadır.

---

93 Carr, a.g.e., s.27.

94 A.g.e., s.21-22.

95 A.g.e., s.27.

96 M. Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, (Çev. V. Urhan), Birey Yayınları, İstanbul, 1999, s.17. Foucault'ya göre: Tarih, dökümanı yorumlamayı değil, onun doğruyu söyleyip söylemediğini; gerçek değerinin ne olduğunu belirlemeyi değil, onu içerden oluşturmayı ve özümlenir hale getirmeyi kendisi için birinci görev sayar. Tarih dökümanı organize eder, parçalara ayırır, dağıtır, düzene sokar, seviyelere ayırır, serileri gerçekleştiri, doğru olanı doğru olmayandan ayırır, elemanları tespit eder, birlikleri tanımlar, ilişkileri açıklar". Foucault, a.g.e., s.18.

Şurası bir gerçektir ki, tarihyazımı elbette ki bir metin oluşturmaktır, ama bu metin *toplumsal kuram*dan beslenir. *Tarihsel malzeme*lerle sınanır ve ilkini yapabildiği ölçüde *belge fetişizmi*nden ikincisini yapabildiği ölçüde *edebi metin kurgulaması*ndan ayrılır. Toplumsal kuramla tarihsel malzeme arasındaki *simbiyotik ilişki*yi[97] kurduğu ölçüde *sosyal bilimsel* bir faaliyet olur.

Okuma Listesi

AKBAYRAK, H. *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine*, İstanbul, 2009.

BIÇAK, A. *Tarih Felsefesinin Oluşumu*, İstanbul 2004.

BIÇAK, A. *Tarih Düşüncesinin Oluşumu*, İstanbul 2004.

CHARTIER, R. *Yeniden Geçmiş: Tarih, Yazılı Kültür, Toplum*, (Çev. L. Aslan), Dost Yayınları, Ankara, 1998.

ÇALEN, M. K. *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.

ENGİN, V. ve A. ŞİMŞEK, *Türkiye'de Tarihyazımı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011.

MOMIGLIANO, A. *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*, (Çev. G. Ayas), İstanbul, 2011.

MUNSLOW, A. *Tarihin Yapısökümü*, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.

OPPERMAN, S. T., *Postmodern Tarih Kuramı: Tarih Yazımı, Roman ve Yeni Tarihselcilik*, Evin Yayınları, Ankara, 1999.

ORAL, M. *Türkiye'de Romantik Tarihçilik*, Ankara, 2006.

TRAVERSO, E. Geçmişi Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika, (Çev. I. Ergüden), Versus Yayınları, İstanbul, 2009.

97 Buna dair bir incelememiz için bkz. Reyhan, a.g.m., s. 151-177. Bu tür bir ilişki kurularak yapılan incelemede, toplumsal kuram, tarihe/tarihsel malzemelere uygulanır.

3. Ünite

Usta Tarihçilere Göre Çalışma Alanları

Mehmet Salih ERKEK* - Ahmet VURGUN**

Tarihyazımı - ***İlhan TEKELİ***

Dünya Tarihi - ***Levent YILMAZ***

Eski Çağ Tarihi - ***Şeyhmus Recai TEKOĞLU***

Orta Çağ Tarihi - ***Kazım Yaşar KOPRAMAN***

Yakın Çağ Tarihi - ***Vahdettin ENGİN***

Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi - ***Mehmet İPŞİRLİ***

Genel Türk Tarihi - ***Ahmet TAŞAĞIL***

Cumhuriyet Tarihi - ***Cezmi ERASLAN***

İktisat Tarihi - ***Ahmet TABAKOĞLU***

Şehir Tarihi - ***Ahmet KANKAL***

İslam Tarihi - ***Mehmet ŞEKER***

Türkoloji - ***Reşat GENÇ***

Bilim Tarihi - ***Yavuz UNAT***

Tarih Eğitimi - ***Mustafa SAFRAN***

Türk Eğitim Tarihi - ***Yahya AKYÜZ***

Tarih Felsefesi - ***Ayhan BIÇAK***

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, salih.erkek@usak.edu.tr

** Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, ahmetvurgun@msn.com

Tarihyazımı

Prof. Dr. İlhan TEKELİ

1937 yılında İzmir'de doğdu. Yükseköğretimini önce İTÜ'de inşaat mühendisliği alanında yapmış, daha sonra ODTÜ'de Şehir ve Bölge Planlama, Pennsylvania Üniversitesi'nde Bölge Bilimi alanlarında okuyarak sosyal bilim alanına geçmiştir. İmar ve İskan Bakanlığı'nda Zonguldak Bölge Planı'nın yürütücülüğünü yaptıktan sonra 1970 yılından itibaren ODTÜ'de öğretim üyeliğine başlamıştır. 2004 yılında emekli olduktan sonra da ODTÜ'deki derslerine devam etmektedir. 1970'li yılların ortalarından itibaren Selim İlkin'le birlikte erken cumhuriyet dönemi iktisadi gelişme konularında ilk tarih kitaplarını yazmaya başlamıştır. 1991 yılında kurulan Türkiye Tarih Vakfı'nın kurucuları arasında yer almış, ilk on yılında Vakfın kurucu başkanlığını yapmıştır. Bu dönemde tarih yazıcılığı, tarih eğitimi konularında kitaplar yayınlamıştır. Yazıları Tarih Vakfı tarafından Toplu Eserler Başlığı altında 25 cilt halinde toplanmıştır. Prof. Dr. Tekeli'nin çalışmalarının ilgi alanı içine; Şehir Planlaması, Bölge Planlaması, Sosyal Sistemler, Makro Coğrafya, Yerel Yönetimler, Türkiye Belediyecilik Tarihi, Türkiye İktisat Politikaları ve Planlama Tarihleri, Şehir Tarihleri, Eğitim Tarihleri, Mekan ve Sosyal Bilimler epistemolojisi, Tarihyazıcılığı gibi geniş bir alanı kapsamaktadır.

Tarihyazımı Nedir?

Yirmi ya da otuz sene önce tarih yazım alanını tanımlamak kolay iken postmodern tarihyazımı ortaya çıktıktan sonra bu tanımı yapmak oldukça zorlaştı. Ancak yine de başlangıç olarak şöyle bir tanım yapılabilir. "*Tarihyazımı geçmişteki olay-olgulara ilişkin bilgilerin anlatı formunda sunulmasıdır*". Olayın içinde zaman gizlidir. Biz zamanın farkına olayların birbiri arkasına sıralanışı ile varırız. Olayın başlangıcı ve bitişi bellidir. Olayların bir araya gelmesinin ortaya çıkardığı sonuç ise olguyu oluşturur. Olgunun, başlangıç ve bitişi kesin olarak belirlenemez, daha soyut ve geneldir.

Postmodern tarihçilik gelişinceye kadar modernist döneminde tarih insanların geçmişte yaptıklarının (olay) yer ve zaman göstererek belgelere dayanarak neden sonuç ilişkisi içinde inceleyen nesnel bir bilim olma iddiasını taşıyordu. Tarihin böyle nesnel bir bilgi olma iddiasını taşıdığı dönemde, ulus devletlerin hayal edilen bir varlık olmasını temellendirmekte kullanılmıştır. Tarihin böyle bir iddiaya sahip olması. ulus devletin ezelden ebede kadar uzanan bir sürekliliğe sahip olacağını temellendirmek konusunda ikna edici olmak gerekli bir niteliktir. Ulus devletler resmi tarihlerini yazarken böyle bir tarih anlayışına sahip olmuşlardır.

Postmodern tarihyazımı 1980'ler den sonra başladığında; geçmişteki gerçek ile bugün yazılan tarih ayrılmıştır. Geçmişi olduğu gibi değil ancak kaynakların elverdiği ölçüde yakın bir şekilde ortaya konabileceği iddia edilmiştir. Postmodern tarihyazımı kendisi otorite olma iddiasında bulunmayan ancak yine de bir yeni anlatı ortaya koyan ve bunu yaparken de okuyucu ile otorite olmayı bölüşen ve okuyucuya yeni bir alan açan bir anlayış takip eder. Tabi bu anlayış tarih eğitiminde de ezberci değil yapılandırmacı bir bakış açısı getirir.

Bu Alanın Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

Tarih sürekli olarak alanını genişletiyor. Tarihçi sadece okullarda öğretim veren kişi olmaktan çıkarak yaşamın değişik alanlarında, aktif ve yaratıcı olarak yer alıyor. Tarihçiler sergilerin küratörleri olarak, tarihi senaryoların yazıcıları olarak, siyasi partilerin hatta büyük şirketlerin danışmanları olarak işlevler yükleniyorlar. Her yerellik kendi kimliğini kurmada tarihine başvuruyor. Her siyasal akım artık yalnız gelecek için bir program yazmıyor, aynı zamanda kendi resmi tarih yorumunu geliştirmeye çalışıyor. Günümüzde her konuda tarih yazılıyor bir bakıma dünyada var olan hiçbir şey tarihyazımının dışında kalamıyor.

Postmodern tarihçiliğin geliştiği günümüzde, tarih yazıcılığını sınırlamak bakımından nesnele dayanmak artık etkisini yitiriyor, kurgusal olmak göreli önemini artırıyor. Günümüzde tarihin bir bilim olma niteliği, nesnele dayanmasından çok özneller arasına dayanmasıyla sürdürülebilmektedir. Tarih içinde kurgusallık tabii ki keyfilik anlamına gelmemelidir. Tarih yazıcılığı ahlakı içinde, bu kurgusallık kaynaklara, nesnele dayandığı ölçüde meşru görülecek, yaratıcı sayılacaktır.

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

Bu soru içinde şöyle bir varsayım var, tarih geçmişten kalan kaynaklar kullanılarak yazılır. Bu ilk bakışta doğrudur. Ben de tarih yazarken geçmişten kalan kaynakları kullanıyorum. Ama tarih yalnız bunlarla yazılmıyor. Tarih geçmişten günümüze uzanan bir anlatı kursa da, gerçekte günümüzden geçmişe doğru yazılmış olmaktadır. Kurulan anlatının konusunu ve kurgulanma biçimini günümüzün problemleri belirler. Onun için günümüz problemini bilmeyen tarihçi sayılmaz. Bu nedenle günümüzü de tarihçinin kaynakları arasında saymak gerekir.

Kaynaklar bilinçli ya da bilinçsiz olarak seçilerek günümüze kalmışlardır. Bu nedenle de geçmişin bilgisini kısmen günümüze taşırlar. Bu sebepten bazı konularda bilgi elde etmek zordur. Örnek olarak: tarihçinin halkın ezilen kesimlerinin bilgisine ulaşmasındaki zorluklar verilebilir. Bu durumda tarih yazıcısının kanıtlarını dolaylı yollardan yaratıcılığını kullanarak geliştirmesi önem kazanmaktadır. Tarih yazıcısı modernist ise kaynaklarını yazılı, sözlü, arkeolojik, sesli ve görüntülü, kaynaklar olarak sınıflayabilir. Eğer postmodernist bir tarih yazılıyorsa daha önce yazılmış olan tarihler ve onlara yüklenen anlamlar da göz önünde tutulması gereken kaynaklar olma özelliğini kazanacaktır.

Bu Alanda Öncü Kişiler Kimlerdir?

Bu zor bir soru, çeşitli alanlarda çok sayıda isim saymak olanaklı. 17. yy da yapılanmacı tarihyazımının öncüsü sayılan Giambattista Vico ile başlayabiliriz. 19. yy'da Fransız tarihçisi Jules Michelet ve Hippolyte Taine ile tarihçiliği bir akademik disipline dönüştüren Alman tarihçisi Von Ranke'yi sayabiliriz. 20. yüzyılda İngiliz R. G. Collingwood ve Fransa'da gelişen siyasal ve politik tarihçilikten uzaklaşan sosyal ve ekonomik tarihçiliği öne alan, uzun dönemli tarih analizleri yapan Annalles okulunun üç önemli tarihçisi Marc Bloch, Lucien Lefebvre, Fernand Braudel'i sayabilirim. 20.yy. bir başka önemli gelişmesi Marxist tarihçilik olmuştur. Bu bağlamda Edward H. Carr, Eric Hobsbawm, E. P. Thompson'un adları sayılabilir. 20. yüzyılda Ian Hacking, François Hartog, Hans Keller, Georg C. Iggers tarihyazımında öne çıkan isimler olmuştur. 20. yüzyılın sonuna doğru postmodern tarih yazıcılığı gelişmiştir. Bu bağlamda Michael Foucault, Hayden White, Paul Ricoeur, Siegfried Kracauer'in adları verilebilir.

Türkiye'de tarih yazıcılığı üzerinde son yıllarda yayınlar başlamıştır. Zaman içinde gelişecektir. Onun için Türkiye'de isimleri verirken, tarih yazıcılığı kuramına katkılarından çok tarihe katkılarını ön plana alacağım Osmanlı ve Türkiye tarihçiliği açısından; Halil İnalcık, Cemal Kafadar, Şevket Pamuk, Ömer Lütfi Barkan, Salih Özbaran, Taner Timur, Zafer Toprak, Şerafettin Turan'ın adları sayılabilir. Türkiye tarihi üzerinde çalışan yabancı tarihçiler olarak; Bernard Lewis, Suraiya Faruki, Andrew Mango üzerinde durabiliriz. Sanat tarihçileri olarak Doğan Kuban, Metin And, Gülru Necipoğlu'nu ön plana alabiliriz. Aydın Sayılı bilim tarihçisi, Doğan Özlem felsefe ve tarih felsefecisi olarak öne çıkar. Arkeolog tarihçiler içinde ise Halet Çambel, Tahsin Özgüç, Sedat Alp, Ekrem Akurgal sayılabilir. Böyle bir konuşma içinde adları sıralama öncmli kaçınılmaz olarak öncmli haksızlıklar yapacaktır. Benim listem de aynı kusurları taşıyor.

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

En başta içten bir merak ve ilgi olmalıdır. Tarihçi olacak kişi geniş bir dil bilgisi: İngilizce, Fransızca vb. batı dillerini, Arapça ve Farsça vb.- kaynak dillerini bilmedir. Epistemolojik bir kavrayış sahip olmalı yani tarih nedir, temelleri neye dayanır gibi sorulara cevap aramalı yaptığı işin felsefesini bilmelidir. Bu konular da kaygıları olmayanların yazdığı tarihin başarısına değerlendirme olanağına sahip olamayacaklardır. Ayrıca sosyal bilimler araştırma müktesebatı gerekir. Yani sosyal bilgilerin araştırma yöntemlerini bilmelidir. Coğrafya bilmelidir. Sadece zaman üzerinde duran, mekanı ihmal eden bir tarihçi birçok ilişkinin nedenlerini kavrayamayacaktır. Tarihe yakın bilimlerin hepsini bilemese de kendi konusu ile ilgili bir kısmını bilmelidir.

Tarihçinin bu dillere ve sosyal bilim muktesabatına sahip olması, kurduğu tarih anlatısını etkilemesi halinde önemlidir. Ama bu bilgilerin izleri yazdığı tarihte sürülemiyorsa önemini yitirmekte adeta bir süs halinde kalmaktadır.

Çalışma Yöntem ve Yaklaşımları Açısından Diğer Alanlardan Farkları Nelerdir?

Tarih yazıcılığı, temelde sosyal bilim özelliklerine sahip, sabır, uzun ve özverili bir araştırmayı ve birikimi gerektiriyor. Tarih ön yargılara teslim olmadan yeni bulgulara ve sürprizlere açık olmayı gerektiriyor. Bu nitelikleriyle genç bilimcilerin alanı olmaktan çok yaşlanmış, birikimi oluşturmuş olan bilim insanlarının alanı. Örneğin bir fizikçi 40 yaşına kadar büyük katkı yaptıysa yapıyor. Daha sonraki yıllarda katkı yapma olasılığı düşüyor. Oysa tarihte durum tersine, tarihçi yaşlandıkça, tarih alanına katkıda bulunma olasılığı artıyor.

Tarih Yazım Alanında Çalışmak İsteyenlere Neler Önerirsiniz?

Kendi alanımızda epistemolojik topluluklar kurmalıyız. Tarihi içe kapanmanın ideolojisi haline getirmemeliyiz. Barışçı değerleri korumalı, tarihi nefret suçu için gerekçe üreten hale getirmemeliyiz. Tarihçi namuslu kalmalıdır. Namuslu kalmak, intihal yapmamak vb.nin ötesine geçerek, kendi alanını evrensel değerler bakımından sürekli eleştiri altında tutabilmek olarak anlaşılmalıdır.

Dünya Tarihi

Prof. Dr. Levent YILMAZ

1969'da Ankara'da doğdu. A.Ü. İletişim Fakültesi'ni bitirdi. Gece Yayınları'nın kuruluşunda yer aldı, 1991 yılına kadar yayın yönetmenliğini yürüttü. Gergedan, Gösteri, Defter gibi dergilerde şiir, çeviri ve yazıları yayımlandı. 17. yüzyıl Avrupa tarihyazımı üzerine doktora çalışmasını 2002 yılında EHESS'te tamamladı. Türkiye'de ve Fransa'da çeşitli yayınevlerinde yayın danışmanlığı, yayın yönetmenliği yapan Prof. Dr. Yılmaz, 2002-2015 yılları arasında İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde Avrupa Kültür Tarihi üzerine dersler verdi, halen Koç Üniversitesi'nde çalışmaktadır. Bu alandaki İngilizce metinleri Storia della Storiografia, Intellectual News gibi dergilerde yayımlanmıştır. Prof. Dr. Yılmaz'ın eserlerinden Le Temps Moderne 2004 yılında Fransa'da basılmış (Gallimard), 2010 yılında "Modern Zamanın Tarihi" adıyla Türkçede çıkmıştır.

Dünya Tarihi Nedir?

Dünya Tarihi dediğimizde, halen, 2015 itibariyle, genel olarak anlaşılan şey, Batı uygarlığı, ya da Batı'da meydana gelmiş olan modern zaman düzeninin tarihi. Haksızlık etmeyelim, 1950 sonrasında büyük değişiklikler meydana geldi bu alanda, Batı-merkezli bakış bir kenara bırakılmaya çalışıldı, hele de antropolojinin büyük katkıları oldu buna; yine de, bu geleneğin sürmediğini söylemek mümkün değil. Ancak, başka bir bakış açısı 2000'ler sonrasında yaşanan ekonomik dönüşüm sonucu gelişmeye başladı – küreselleşmeden söz ediyorum. Bir de buna internet devrimini ekleyin. Ancak bunları iyi çözümlemek lazım. Acaba hakikaten istenilen bir gelişme mi bu, olumlu mu sonuçlar verecek bu dönüşüm – en azından tarihyazımı alanında? Bilemiyoruz.

Dünya Tarihi yazımını, eski Dünya Tarihi ve yeni Dünya Tarihi olarak ikiye ayırmak, en azından, kavrayış açısından kolaylık sağlayacak. Tabii, buradaki Tarih terimini, *tarihyazımı* (*historiography*) olarak anlamak gerekiyor.

Neydi, eski Dünya Tarihi, pekiyi? Eski dünyanın Dünya Tarihi, dünya üzerindeki her bir topluluğun evren ve dünyanın kuruluşundan kendilerine uzanan süreye ilişkin rivayet ve bilginin karışımından yola çıkarak ürettikleri bir büyük hikâye idi. Herkes, kendi "dünya"sında yaşıyordu ve bu "dünya"lar birbirine hiç benzemiyordu! Bu tarihlere eski dünyada *Evrensel Tarih* adı da veriliyordu ve temelde, tarihyazıcının ait olduğu kültür evreninin gereklerine göre, efsanevi olandan nispeten doğru olana uzanan bir yelpazede, dünyanın yaratılışından bu yana ilerliyor, kendi şimdilerine uzanan dönemde gerçekleşmiş tüm önemli olaylar burada yer alıyordu. Örneğin, İncil, bir Dünya

Tarihi'dir. Elbette Yahudi halkının dünyasıdır bu, ama bir dünya tarihidir. Başlangıçta hiçbir şey yoktan, işte Süleyman'ın Tapınağı'na kadar gideriz. İnsan yaratılır, kovulur, Yeruşalim kurulur... Bu dünya tarihinde, Mısırlılar, Hititler gibi tarihsel aktörler olduğu gibi, efsanevi bir sürü başka aktör de vardır, Samson, Golyat vb. Hıristiyanlığın Dünya Tarihi de vardır elbet: O da, Yahudiliğin Dünya Tarihi üzerine kurulur. Orada da Roma, Yunan, bulunur elbet, ama az...

Tersten bakın meseleye: Romalı tarihçilerin dünya tarihlerinde Yahudiler pekiyi var mıdır? Hayır. Neredeyse hiç yokturlar. Kuzeyli barbarlar, can sıktıkları için vardırlar elbet. Bu topluluklar, Roma için, Tuna nehrinin öbür tarafında yaşayan "tarihi olmayan topluluklar"dır...

Çin'de yazılan dünya tarihleri de böyledir. Araplardakiler de. Antropolojiye konu olan geleneksel dediğimiz toplulukların de tarihleri, *yaratılış efsaneleri, ataların büyük işleri* ve tecrübe ile nakledilir.

Tarihin *babası* Herodotos'a bakın örneğin, o da gününün dünyasının sınırları içinde dolaşır, gördüğü ya da kulağıyla duyduğu hikayeleri nakleder. Nedir ama Tarih'inin belkemiği? Atina'nın kimseye benzemezliği. Her hikaye aslında bir ters çevirmecedir – Atinalılar ayakta çiş yapar, Mısırlılar çömelerek. Perslerde tek kişi yönetimi vardır, Yunanlılarda *isonomia* – herkes iktidara eşit mesafededir, vs.

Bu eski Dünya Tarihi yazımı, modern dönemde de sürdü. Mesela Bossuet'ye bakalım: *Evrensel Tarih Üzerine Söylev*'de tarihi époque, yani devirlere ayırır ve öyle anlatır, Yunanlıların devri, Roma'nın devri, İsa'nın gelişiyle başlayan devir, Frankların devri, ve tabii XIV. Louis'nin devri!

Dünya Tarihi, aslında olması gereken şey değil günümüzde. Olması gereken şey şu: Dünya'nın oluşumundan –hatta Büyük Patlama'dan– bu yana olmuş bitmiş her şeyi (ve her şeyi derken, her şeyi diyorum!) araştırma alanı içinde gören bir tarihyazımı. Hemen, ve doğal olarak, itiraz edilecektir: Çok geniş bir alan, çok geniş bir zaman dilimi! Elbette. Ve zaten de, tek bir tarihçinin bunu ele alması, mümkün değil. O zaman, şimdiki sorunuza geçelim!

Bu Alanın Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

Bu alanın sınırlarını çizdik zaten. Eski Dünya Tarihi bile çizmiş. Evrenin oluşumundan bugüne her şey. Günümüzde de biliyorsunuz, Bill Gates'in büyük paralarla desteklediği bir *Big History* (Büyük Tarih) projesi var. Başında sanırım Avustralyalı bir tarihçi, David Christian var. Ne bunlar için mesela bu Büyük Tarih? 13.8 milyar yıllık bir tarihi anlatmaya çalışıyorlar. Big Bang – Büyük patlamadan memelilere, memelilerden sapiens'e. İlginç tabii.

Bir diğer çaba, *Deep History*: Derin Tarih. Bunun avukatı da Harvardlı tarihçi Daniel Lord Smail. Burada da, tarih, kronolojik olarak insanın insan olmasıyla, yani bizim türümüzün kökeniyle, yani homo sapiens'in oluşmasıyla başlıyor.

Bütün bu çabalar zor elbette. İçinde büyük başarısızlık riskleri taşıyorlar. En azından çok yüzeysel kalma riski. Çünkü, bence en büyük sorunları, tarihi hala hikayeden ibaret saymaları. Oysa, bence yapılması gereken, büyük bir tarihçi şebekesinin bir arada çalışmasıyla yazılacak, çok dar dönemsel analizler, ya da kavramsal karşılaştırmalar.

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

Şimdi, bütün bunların yanı sıra, bir de *küresel tarih* diye bir şey de zuhur etti, küreselleşmeyle birlikte. Bu da ilginç, çünkü burada bir de *küresel tarihçi* diye bir figür de var: ne anlatıyorsunuz? Küresel Tarih. Tabii mümkün değil. Ama var. Bütün bunları ele aldığımızda, bu çalışma alanının kuramsal temelleriyle, kronolojisiyle, coğrafi uzantılarıyla, kavramsal bütünlükleriyle yeniden, baştan tanımlanması gerektiği kanaatindeyim. Dolayısıyla, küresel tarih, büyük tarih, derin tarih alanında yazılmış tüm tarihleri, tekrar, tarihyazımının büyük kazanımlarıyla harmanlamak gerekir, Koselleckçi kavram tarihiyle, Braudelci uzun süre ile…

Bu Alanda Öncü Kişiler Kimlerdir?

Biraz önce isimlerini verdiğim kişilerin yanı sıra, daha eskiden kalma klasikler var tabii, *Oswald Spengler, Arnold Toynbee, William MacNeil* falan gibi. Ama unuttuğum ve önemli olduğunu düşündüğüm bir diğer akımı da zikredeyim o da "ilişkili tarih" – connected history. Bu alanda da, Hint kökenli tarihçi *Sanjay Subrahmanyam* gayet ilginç çalışmalar yapıyor. Tabii, antropologlara bakarsanız, Tarihçiler aslında Batılı hırsızlar! Jack Goody'nin *Tarih Hırsızlığı* kitabına bakmak yeterli!

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

Dediğim gibi, belirlenmiş tek bir akım, yaklaşım yok. Bir çok farklı yaklaşım var: hatta benim gibi, daha icad edilmesi gereken yaklaşımlar olduğunu düşünenler de var! Mukayeseli bir pratikler tarihi mesela, ya da yine mukayeseli bir kavramsal tarih. Yeterliliklere gelince: çok okumaktan başka bir yol bilmiyorum ben.

Çalışma yöntem ve yaklaşımları açısından diğer alanlardan farkları nelerdir?

Diğer alanlardan farkı, ya da olması gereken farkı, bence çok büyük bir ekibin birlikte çalışabilmesi, mukayeseye açık olması ve baştan başarısızlığa mahkum olunduğunun kabulü.

Dünya Tarihi alanında çalışmak isteyenlere neler önerirsiniz?

Mümkün olduğu kadar çok farklı coğrafyalalara ilişkin okumalar yapmalarını, mümkün olduğu kadar çok seyahat etmelerini, mümkün olduğu kadar çok ülkeden meslektaşlarla yazışmalarını. Bir de çok okuyup çok düşünmelerini.

Eski Çağ Tarihi

Prof. Dr. Şeyhmus Recai TEKOĞLU

1962'de Diyarbakır'da doğdu. 1986 yılında İstanbul Üniversitesi Latin Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. İstanbul Üniversitesi Hititoloji bölümünde 1989'da yüksek lisansını, 1994 yılında doktorasını tamamladı. İtalya'nın Udine Üniversitesi'nde 5 yıl kalarak dilbilim üzerine çalışmalar yaptı. İstanbul Üniversitesi'nin Hititoloji bölümünde asistan olarak çalıştıktan sonra Eski Çağ Tarihi ve Dilleri üzerine uzmanlaşan Tekoğlu, 1995- 2013 yılları arasında İstanbul Üniversitesi ve Akdeniz Üniversitesi'nin Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalında Yardımcı Doçent ve Doçent olarak görev yapmıştır. 2013 yılının Eylül ayından bu yana Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih bölümünde Eski Çağ Tarihi Profesörü olarak görev yapmaktadır. 1986 yılından beri yürüttüğü akademik çalışmalarıyla Anadolu tarihine ışık tutan Tekoğlu, Eski Çağ Dilleri alanında dünyadaki sayılı uzmanlardan biri olarak Türkiye ve dünya genelinde kaynak gösterilen çalışmalara imza atmıştır.

Eski Çağ Tarihi Nedir?

Eski Çağ Tarihi, Eski Çağ döneminde yaşamış halklardan kalan maddi ve manevi belgelerinin incelendiği ve değerlendirildiği alandır. Eski Çağ Tarihçiliği kendi içinde basitçe *Tarih* ve *Tarih Öncesi* dönemler şeklinde ikiye ayrılır. Bu klasik ayrımda yazının kullanılmış olması ölçüt kabul edilse de sosyal bir varlık olarak insanın gelişimini gösteren süreçler Eski Çağ Tarihi açısından temel olarak *Uygarlık Tarihi* ve *Kültür Tarihi* başlıklarıyla kendini

gösterir. Uygarlık Tarihi, belirli bir kültür tipinin belirli bir halk adını aldığı tarih kesitidir. Sümer, Asur, Elam, Mısır v.b. gibi. Bu nedenle bütün insanlık tarihi uygarlık tarihinin konusu olarak ele alınamaz. Kültür tarihi ise belirli bir kültür tipinin her hangi bir halk adı almadan kendini çeşitli maddi eserlerle gösterdiği tarih kesitidir. Bütün insanlık tarihini kapsar. Eski Çağ Tarihçiliği, Kültür Tarihi ve Uygarlık Tarihini oluşturan olgu ve olayların sürekli olarak birbirini etkilediği ve dönüştürdüğü alandır. Kültür Tarihçiliği açısından baktığımızda *mekân* hemen hemen tüm yeryüzüdür veya yeryüzünde kültür ürünlerinin ele geçtiği alanın tamamıdır. Uygarlık Tarihçiliği açısından *mekân* çok uzun yıllar kuzey doğu Afrika, Ön Asya, Anadolu, Ege, Levant ve Akdeniz'le sınırlı kalmıştır. Bu bölgelerin dışında, örneğin Hindistan ve Çin'de de önemli Eski Çağ evrelerine rastlanmaktadır. Ancak bizim bu kadim dünya topraklarındaki uygarlıkları ele alışımızın temel nedeni Batı Uygarlık modeli olarak benimsenen gelişmelerin hemen hemen tamamının bu topraklarda ortaya çıkmasıdır. Önemli Sami düşünce ve inanç geleneklerinin kökene eski Mısır ve Ön Asya'da rastlanması nedensiz değildir. Babil'i zapt ettikten sonra uyruklarına inanç hürriyeti tanıyan, kendi ana dillerini konuşup yazmalarını devletin teminatlarından sayan, herkesin hür doğduğunu, yasalar önünde eşit sayıldığını Medialı Kyros M.Ö. 6. yüzyılda silindirlere kaydettirerek İnsan Hakları Beyannamesinden binlerce yıl önce Batı Uygarlık modelince benimsenecek birikimin temellerini atmıştır. Doğal olarak Eski Çağ Tarihçiliği yalnızca ülkemizde değil, Batı Akademik geleneklerinde de bu coğrafyayla anlaşılır ve kabul edilir. Görkemli ve etkileyici Çin ve Hint Eski Çağının ne yazık ki, Ön Asya, Anadolu, Hellen ve Roma uygarlık gelişim modelinde her hangi bir etkisi yoktur.

Almanlar Eski Çağ Tarihçiliğinin de aralarında sayıldığı Eski Çağ araştırma alanlarına Altertumwissenschaft (Eski Çağ Bilimi) derler. Bunların arasında Arkeoloji, Epigrafi, Numismatik, Sanat Tarihi, Antropoloji ve Tarihi Dilbilim gibi alanları sayarlar. Eski Çağ Tarihçiliği bütün bu alanlarla çok yakın işbirliği yapmaktadır ancak Eski Çağ Tarihçiliği çalışmalarını arkeoloji veya epigrafi araştırmalarından farklı kılan şey Eski Çağ Tarihçisinin *kaynak dil*le olan ilişkisidir. Bu ilişki belirleyici ve yönlendiricidir. Üzerinde araştırma yaptığı uygarlık alanının kaynak dil bilgisine sahip olmayan bir Eski Çağ Tarihçisi düşünülemez. Nasıl Osmanlıca bilmeyen bir Osmanlı Tarihçisi tasavvur edilemezse, eski Yunanca veya Latince bilmeyen bir Hellen veya Roma tarihçisi de düşünülemez. Ne yazık ki, ülkemizde Eski Çağ Tarihçiliği Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Kültür Tarihçiliğiyle karıştırılarak ele alınmaktadır.

Bu Alanın Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

Eski Çağ Tarihini hem zaman hem de mekân olarak diğer tarih kesitlerinden ayıran önemli özellikler vardır. Eski Çağ Tarihi, insanın gelişiminde belirli bir kültür ürününün ortaya çıktığı ilk zaman diliminde başlar ve klasik anlamda Roma İmparatorluğunun çöküşüyle sona erer. Bu zaman kesiti yalnızca kültür tarihçiliğinin esasları açısından ele alındığında yüz binlerce, hatta milyon, yılı içeren uzun bir dönemden oluşur.

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

Bütün Eski Çağ Tarihini içine alan derleyici bir yayın grubu ne yazık ki Türkçede bulunmamaktadır. *Cambridge Ancient History* ciltleri gibi bir yayın grubu Türkçede halen yazılmamış veya çevrilmemiştir. Eski Çağ Tarihine ilişkin eserlere en çok Türk Tarih Kurumu yayınları arasında rastlanmaktadır ancak bunlar genellikle 50 yıl önce yazılmış veya çevrilmiş eserlerdir. Güncellenmemişlerdir. Ne yazık ki, yabancı dil bilgisi eksikliğinin görüldüğü yerlerde halen bu yayınlara başvurulmaktadır.

Bu Alanda Öncü Kişiler Kimlerdir?

Eski Çağ Tarihinin bütün aşamalarına hakim her hangi bir kimse olamaz. Bu açıdan Osmanlı Tarihi veya Cumhuriyet Tarihi ve benzeri alanlardan tamamen farklıdır. Anadolu ve Ön Asya Tarihi açısından Prof. Dr. *Ahmet Ünal*, Yunan-Roma Tarihçiliği açısından Prof. Dr. *Bülent İplikçioğlu* uluslararası çevrelerde tanınmış kimselerdir.

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

Eski Çağ Tarihine ilişkin merkezi bir arşiv veya benzerleri bulunmamaktadır. Eski Çağ Tarihine ait tüm yazılı ve yazılı olmayan kaynaklar sayıları binlerle ifade edilen ve Anadolu'nun her yanında rastlanan harabelerdir. Bu açıdan materyalle birinci dereceden bir temas kurulabilmektedir. Ayrıca kamu ve özel müzelerde Eski Çağ Uygarlıklarına ait sayısız eseri inceleme olanağı vardır. Araştırma olanakları *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü* bünyesindeki organlar aracılığıyla resmi olarak yürütülebilmektedir. İstanbul ve Ankara'da Türk ve yabancı misyonlara ait oldukça zengin kütüphanelerde Eski Çağ Tarihçiliğine ait yayınların yüzde doksanından fazlasına kolaylıkla ulaşmak mümkündür.

Çalışma Yöntem ve Yaklaşımları Açısından Diğer Alanlardan Farkları Nelerdir?

Kaynak dil kullanım bilgisi gerektiren alanlarla arasında her hangi bir fark yoktur. Sonuç olarak Roma ve Osmanlı uygarlıklarının incelenmesinde izlenen araştırma yöntemleri birbirlerine oldukça benzer. Bu açıdan metodolojik bir farka rastlanmaz.

Eski Çağ Tarihi Alanında Çalışmak İsteyenlere Neler Önerirsiniz?

Eski Çağ Tarihi, ne yazık ki, ülkemizde halen hak ettiği ilgiyi elde etmemiştir. Bu nedenle oldukça kapsamlı bir literatür açığına rastlanmaktadır. Eski Çağ Tarihi alanında uzmanlaşmak isteyen bir kimse mutlaka ama mutlaka Almanca, İngilizce ve Fransızca gibi dillerden birini iyi düzeyde bilmelidir. Bu yabancı dil bilme oranı ne kadar artarsa uluslararası başarı oranı da o kadar artar. Modern bir dilin yanında uzmanlık çalışmaları yürütmek istediği uygarlığın kaynak dilini de bilmek zorundadır. Kaynak dil bilgisi olmadan bir başarı şansı oldukça zayıftır. Ülkemizde okutulma olanağının bulunması nedeniyle Latince, Eski Yunanca, Hititçe veya Akadça bu dillerden bir tanesi olabilir.

Orta Çağ Tarihi

Prof. Dr. Kazım Yaşar KOPRAMAN

1944 yılında Antalya'da doğdu. 1965 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1972 yılında doktorasını "El-Aynî'nin Ikdu'l-Cumân'ında XV. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi İle İlgili Kayıtlar" adlı tezi ile yaptı. 1980'de doçent oldu. 1969-1970 yılları arasında burslu olarak gittiği Kahire Üniversitesi Tarih Bölümü'nde ve 1977-1978 yılları arasında burslu olarak Londra'da SOAS ve BM'de çalışmalarda bulundu. 1982-1984 yılları arasında Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü'nde, 1984-1989 yılları arasında ise Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümünde görev yaptı. Ayrıca 1984-1987 yılları arasında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdür Yardımcılığında bulundu. 1989 yılında Profesör olarak Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde göreve başladı. Aynı yıl Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu Üyeliğine seçildi. 4 yılı aşkın süre Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği yaptı. Gazi Üniversitesinde 13 yıl Tarih Bölüm Başkanlığı ve 1996-2001 yılları arasında Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü görevlerinde bulundu. 2011 yılında emekli oldu.

Orta Çağ Tarihi Nedir?

Çağlar meselesi önemli bir konudur. Bugün ülkemizde uygulanmakta olan Tarih'in çağlara bölünmesi konusu Türk Tarihinin ve Türkiye Tarihinin gelişimine uygun değildir. Tamamen Avrupa'dan nakildir. Türk tarihinin Orta Çağı ne zaman başlar? Bu konu ülkemizde genellikle Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılması ile ilişkilendirilmektedir. Fakat kimse Türk tarihinin Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılması ile ne alakası var sorusunu sormamaktadır. Orta Çağların sonu denilen İstanbul'un fethi içinde çeşitli sorular sorulabilir. Rahmetli Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu bu çağ ayrımının Türk tarihine uymadığını bundan elli yıl kadar önce neşrettiği ilmi bir makalesinde enine boyuna münakaşa etmişti. O günden bu güne kadar Türk tarihçileri bu mesele üstünde pek düşünmemişlerdir. Ayrıca tarihi boyutuyla ve bugünkü durumuyla bütün Türk dünyasını birlikte düşünülüp ona göre bir çağ taksiminin yapılmasının daha uygun olacağı kanaatindeyim. Bu itibarla sadece Türkiye'deki değil kardeş Türk Cumhuriyetlerindeki tarihçilerin ve hatta daha geniş kapsamda dünyadaki bu konuda düşünen gayrı Türk ilim adamlarının da konuya katkı yapabilecekleri düşünülebilir. Yani bu konuda daha işin başındayız ve mesele bütün boyutlarıyla önümüzde beklemektedir. Başlangıç ve bitiş tarihleri ne olursa olsun Orta Çağlar Tarihi tarihçiliğin bel kemiğidir. Her halükarda bin yıllık bir zamanı ve Türklerin en aktif oldukları devri kapsar. Orta Çağlar Türklerin İslamiyeti kabulü, Yakındoğu'da tarih sahnesinde rol almaları, Anadolu'nun fethi ve Türkiye'nin ebedi bir Türk yurdu olması, Haçlı seferleri ve müteakip olaylar göz önüne getirilirse Orta Çağların önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Günümüzde bazı tarihçiler İslamiyet'ten önceki Türk tarihini yok saymaktadırlar. Bu vahim bir ilmi hatadır. Araplar, İslamiyet'ten önceki Arap tarihini yok saymakta mıdırlar? Ayrıca her tarihi dönemi kendi içinde değerlendirmek gerektiği gibi Orta Çağların olaylarını da bu devrin anlayışına göre yorumlamak gerekir. Tabi bu yorum bakış açısına göre çeşitli olabilir. Bir Uzakdoğu tarihçisi ayrı, bir Türk tarihçisi ayrı, bir İslam tarihçisi ayrı, bir Avrupa tarihçisi yine ayrı yorumlar yapabilir. Hasıl-ı kelam bu konuda çok söz söylemek mümkündür fakat biz işimizin mahiyeti gereği kısa kesmek durumundayız.

Bu Alanın Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

Ülkemizde genel kabul gören taksimata göre ne ilköğretim ve ne de ortaöğretimde ve ne de üniversitelerimizde okutulan ve öğretilen tarihin çağlara bölünmesi meselesi bugün ki haliyle Türk ve Türkiye tarihi bakımından çok problemlidir. Üniversitelerimizde Eski Çağ Tarihi denilince Ege, Yunan ve Roma tarihi ağırlıklı bir program uygulanmaktadır. Lütfen

Türkiye'nin eski çağlardaki tarihine dair Anadolu'da kurulan devletçiklere de atıf yapılmaktadır. Ama Türklerin anavatanı neresidir? Anavatandaki Türklerin en eski tarihi macerası nedir? Bunun için muayyen nirengi noktaları belirlemek mümkün müdür ve benzeri sorular ne sorulmuş ne de bu konuda sadra şifa bir çalışma yapılarak karara varılmıştır. *Zurnada peşrev olmaz ne çıkarsa bahtına* misali herkes bir konuyu kendisine uzmanlık alanı olarak seçmekte ve o seçtiği yolda yürümektedir. Bunun niye böyle olduğunu ilmi gerekçelerle mukni bir şekilde açıklamak mümkün değildir. Ben tam anlamıyla bir Orta Çağ tarihçisiyim. Yukarıda kabataslak sınırlarını çizdiğimiz bin yıllık zaman dilimi içinde de kendime Memluk tarihini ihtisas konusu olarak seçtim. Beni bu alana yönlendiren merhum Hocam Akdes Nimet Kurat'tır. Kendisini burada hayırla ve şükranla yad etmeliyim. Ülkemizde o zamanlar bu sahada çalışan olmadığı için ben bu sahaya girdim. Aslında uzmanlık alanlarının bilimsel araştırmalarla belirlenmesi ve bunu bi-hakkın yapabilecek hazırlıkta olanların bu alanlara yönlendirilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyim. Ben çok geniş bir alanın çok küçük bir kısmını araştırdım. Fakat benim çalışmamın dahi daha iyi bir şekilde planlanmış, stratejik bir konu üstünde olması gerektiğini şimdilerde daha iyi anlıyorum.

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

Beşeriyet tarihinin en az bin yıllık bir devrini ilgilendiren Orta Çağların ana kaynakları da çok mütenevvidir. Biz Türk tarihini esas olarak aldığımızda bu kaynakları biraz tahdit etmekle birlikte bunların da çok çeşitli olduklarını görürüz. Bilindiği gibi Türk Tarihinin en eski devirleri Çin yıllıklarında gizlidir. Dolayısıyla bir Orta Asya Türk tarihçisi iyi bir Sinolog olmak ve Çince kaynaklardan yararlanmak mecburiyetindedir. Milletimizin Batıya doğru yürüyüşünde İran coğrafyasına geldiğimizde Farsça kaynaklar öne çıkmakta daha sonraki dönemde Arapça kaynaklar ehemmiyet kazanmaktadır. Ama bu arada Rusça, Gürcüce, Süryanca ve Ermenice kaynakları da göz ardı etmememiz gerekir. Türklerin Anadolu'ya ayak basmasıyla bu kaynaklar arasına Yunanca kaynaklar da (Bizans kaynakları) katılmaktadır. Haçlılar devri için bunlara Latince kaynakları da ilave etmek gerekir. Türklerin Rumeli'ye geçmeleri ile birlikte müteferrik Balkan ve Avrupa dillerinde yazılmış kaynaklarda unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu konuda caffel- kalem herkesi tatmin edecek bir liste vermek oldukça zordur. Fakat şunu söylemeliyiz ki Farsça ve Arapça kaynakları kullanmadan Orta Çağ Türk tarihi üzerinde çalışmak mümkün değildir. Modern dilleri kaynak dillerinin dışında tuttuğumuzu da ifade edelim.

Bu Alanda Öncü Kişiler Kimlerdir?

Bu soruyu Türkiye'deki Orta Çağ Tarihinin öncüleri olarak anladığımı ifade etmeliyim. Çünkü her ilim dalında olduğu gibi Avrupa'da milletlerin menfaatleri doğrultusunda Orta Çağlar kadrosuna dahil edilebilecek pek çok konu çeşitli yönleriyle bizden en az yüz, yüz elli yıl önce incelenmiştir. Ülkemizde modern tarihçiliğin kurucusu merhum Fuat Köprülü'dür. Onun yanı sıra hepsini rahmetle yad etmemiz gereken Şemseddin Günaltay, Mükremin Halil Yinanç, Zeki Velidi Togan Orta Çağ tarihçiliğinin öncüleridir. Bu nesli hepsi Rahmet-i Rahman'a kavuşmuş olan Akdes Nimet Kurat, Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu, Mehmet Altay Köymen, Faruk Sümer, Hakkı Dursun Yıldız ve diğerleri takip ederler. Hayatta olanları uzun ömür dileği ile zikretmiyoruz.

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

Bütün tarih araştırmacılarının öncelikle sağlam bir metodoloji bilgisine sahip olması gerekir. Ama bu bilgi sadece okunarak değil bizzat yaparak, yaşayarak öğrenilmelidir. Muteakiben dil gelir. Bunu da ikiye ayırabiliriz. Kaynak dilleri ve modern diller. Ünlü Arap deyişiyle "*es-sarfu ümmü'l-ulum ve'n-nahvu ebuha*" yani bütün ilimlerin anası da babası da sarf ve nahiv yani tam anlamı ile *dil*dir. Ne yazık ki ülkemizde kendisini ilim adamı sanan pek çok zevat geçtik yabancı dilleri ve kaynak dillerini anadili olan Türkçeyi bile doğru dürüst bilmemektedir. Bilhassa sosyal bilimlerde Türkçe bu kadar zayıf bir duruma hiçbir zaman düşmemişti.

Çalışma Yöntem ve Yaklaşımları Açısından Bu Alanın Diğer Alanlardan Farkları Nelerdir?

Orta Çağlar Tarihi alanının diğer alanlardan başlıca farkları şöyle sıralanabilir: Başta Orta Çağların kaynakları çok dağınık ve farklı dillerdedir. Örnek olarak Selçuklu Tarihi araştırması yapan bir tarihçinin Türkçe Arapça, Farsça, Yunanca, Süryanca, Ermenice gibi çok farklı dillerdeki kaynaklara ulaşması gerekir. İkinci olarak Orta Çağlar uzun bir zamanı kapsar ve ayrıca bazı konuları aydınlatmak için meselelerin İlk Çağlardaki durumuna bile inmek gerekebilir. Üçüncü olarak Orta Çağlarda araştırma yaparken yeni ve yakın çağlardaki anlayışlardan sıyrılmak gerekir. Tarihi ıstılahı ile anakronizmden sakınmak lazımdır. Günümüzün siyasi sloganlarını 12. -13. yüzyılda da varmış gibi kabul edenler vardır ki elbette yanlıştır.

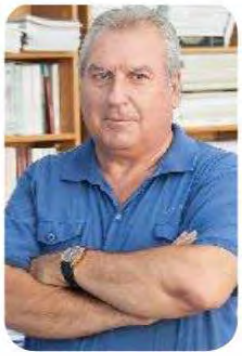
Orta Çağ Tarihi Alanında Çalışmak İsteyenlere Neler Önerirsiniz?

Üniversitelerde birinci sınıftan başlayarak dil öğrenimine öncelik verilmelidir. Batı ülkelerinde lisans öğrencileri daha fakülteyi bitirmeden tarih ve kültürünü çalışacakları ülkelere gönderilmektedirler. Merhum Akdes Nimet Kurat bizi dil öğrenmeye sıkça teşvik ederdi. Bende büyük ölçüde onun telkini, tavsiyesi ve tavassutu ile gerek doktoradan önce gerekse doktoradan sonra yurtdışına gittim ve gerek kaynak dili ve gerekse Modern Batı diline sahip oldum.

Tarih öğretimi, günümüzdeki neticelerine bakıldığında, tarih araştırmalarından daha öne çıkmaktadır. Bu sebepten Türk tarihçileri tarih öğretim yöntemlerini geliştirmelidirler.

Sonuç olarak Orta Çağlar Tarihi, Türk İslam Tarihi açısından son derece önemlidir. Bu çağ Türklerin İslamiyet'i kabul ettiği, Cihan-şumul Türk devletlerinin kurulduğu, Anadolu'nun Türk İslam yurdu olduğu, Batı'nın Haçlı Seferleri adı altında Türk İslam dünyasına saldırdığı ve Selçuklu Türklerinin Haçlı Seferlerine karşı göğüslerini karlı dağlar gibi siper ettiği, Osmanlı cihan Devleti'nin kurulduğu bir çağdır. Bu sebeple Orta Çağlar alanında çalışacak genç tarihçilerin bu mühim meselelerin bilincine varmasını ve bu şuurla çalışmasını öneririm.

Yakın Çağ Tarihi

Prof. Dr. Vahdettin ENGİN

1956'da Kocaeli/Yarımca'da doğdu. 1977 yılında Galatasaray Lisesi'nden, 1982 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakın Çağ Tarihi Kürsüsünden mezun oldu. 1983 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi'nde Araştırma Görevlisi oldu. 1986 yılında "Ahmet Rıza Bey ve Siyasi Faaliyetleri" konulu yüksek lisans tezini, 1992 yılında "Rumeli Demiryolları" konulu araştırması ile doktora çalışmasını tamamladı. 1995 yılında doçent, 2002'de profesör ünvanını aldı. Özellikle Sultan II. Abdülhamit dönemi ve Türkiye'de ulaşım tarihine ilişkin araştırmalarıyla tanınan Prof. Dr. Engin, halen Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Anabilim Dalı Başkanlığı ve Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı görevini sürdürmektedir.

Yakın Çağ Tarihi Nedir?

Yakın Çağ Tarihi ağırlıklı olarak 19. Yüzyılı kapsar. Bu dönemin özelliği 19. Yüzyılda yaşanan gelişmelerin etkilerinin günümüzde hâlâ hissedilmeye devam etmesidir. Dolayısı ile bugünü anlamak için Yakın Çağdaki gelişmeleri bilmek gerekir. Tarih bir bilim dalı olarak geçmişi öğrenme, bugünü anlama ve geleceğe yönelik bir projeksiyon yapabilme imkanlarını sağlıyorsa, ki sağlıyor, bu anlamda en avantajlı dönemin Yakın Çağ Tarihi olduğunu belirtmek gerekir. 19. yüzyıl Dünya genelinde birçok icatların yapıldığı, bilim ve teknolojide önemli atılımların meydana geldiği, ulaşımın son derece süratlendiği, sanayileşme alanında adeta bir devrim yaşandığı, yeni düşünce akımlarının ortaya çıktığı bir sürece sahne olmuştur. Bu gelişmeler daha önceki asırlara göre çok daha hızlı ve büyük ve köklü değişikliklere yol açmıştır. Doğal olarak insanların gündelik hayatı eskiye göre büyük farklılıklar göstermeye başlamış, zihin dünyaları da değişikliğe uğramıştır. Hal böyle olunca 19. Yüzyıl öncesine ait maddi ve manevi değerler terk edilmiş veya ihmal edilmiş, bunun yerine yeni gelişmelerin dayattığı yeni değerler toplumların hayatında etkili olmaya başlamıştır. Modernleşme adını verdiğimiz bu süreç hâlâ devam etmektedir. O yüzden 19. Yüzyılı bilmek, anlamak, aynı zamanda bugünü bilmek ve anlamak gibi bir önem taşır. Türkiye'de bugün mevcut müesseselerin büyük çoğunluğu 19. Yüzyılda kurulmuş olup günümüzde de devam etmektedirler. Netice itibariyle Yakın Çağ Tarihi günümüz için çok zengin bir laboratuar olup hakkıyla bilinmesi halinde günümüzün birçok meselesinin altından kalkmanın yollarını bize gösterir. Bu ciddi bir avantajdır.

Bu Alanın Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

Genel kabul görmüş bir kanaat olarak Yakın Çağ Tarihi 1789 yılında başlar. Bu tarih Dünya açısından Fransız İhtilali'ne denk geldiği gibi, bizim tarihimiz açısından da Türkiye'de modernleşmeyi başlatma anlamında önemli bir mevkiye sahip olan III. Selim'in tahta çıkışına denk düşer. Dolayısı ile 18. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren Yakın Çağ Tarihi'nin başladığını söyleyebiliriz. Bu yıllar aynı zamanda Türkiye'de modernleşme hareketlerinin de ilk adımlarının atılmasına sahne olur. Dolayısı ile kendi ülkemiz açısından baktığımızda Yakın Çağ Tarihi aynı zamanda Türkiye'nin modernleşme süreci ile paralel gider. 18. Yüzyılın son çeyreğinden başlayıp bütün 19. Yüzyılı kapsayan Yakın Çağ Tarihi aşağı yukarı 1914 yılına yani I. Dünya Savaşı'nın başladığı döneme kadar gelir.

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

Yakın Çağ Tarihinin öncelikli kaynağı Osmanlı Arşividir. Bu anlamda çok zengin bir malzemenin varlığından söz edebiliriz. Osmanlı Arşivinde Yakın Çağ Dönemine ait milyonlarca belge mevcuttur ve bütün bu belgeler sağlıklı ve doğru bilgilere dayalı bir araştırma yapma açısından geniş imkânlar sunar. Arşiv kaynakları yanında, kütüphanelerimizde mevcut çok sayıda yazma veya matbu Osmanlıca eserler Yakın Çağ Tarihi için ciddi anlamda önemli bir kaynak teşkil ederler. Eski gazete koleksiyonları da Yakın Çağ Tarihi açısından muhakkak zikredilmesi gereken kaynaklar arasında yer alır. Gazeteler özellikle hayatın içinden konulara yer vermek suretiyle arşiv vesikalarında rastlama imkânı olmayan gelişmeler için de önem taşır. Meclis zabıtları, diğer bir önemli kaynak olarak zikredilmesi gerekir. Bunların yanında ansiklopediler, sözlükler, biyografi tarzı eserler de Yakın Çağ Tarihinin kaynakları arasında yer alır. En nihayetinde ise dönemle ilgili hazırlanmış araştırma eserleri Yakın Çağ Tarihinin kaynaklarıdır.

Bu Alanda Öncü Kişiler Kimlerdir?

Lisanstan hocalarım olan ve alana ciddi katkılar sağlayan Prof. Dr. *Nejat Göyünç* ve Prof. Dr. *Kemal Beydilli* ile Prof. Dr. *Cevdet Küçük*'ü öncelikle zikredebiliriz. Tabi bu isimlerden başka bugün Türkiye'nin pek çok üniversitesinde hizmet eden değerli arkadaşlarımız da bulunmaktadır.

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

Yakın Çağ Tarihi daha çok arşiv temelli çalışmayı gerektirir. Yakın Çağ hem dünyada hem de ülkemizde modernleşme sürecini içerdiği için ciddi siyaset ve sosyoloji bilgisine sahip olmayı da gerektirir. Bu yüzden bu alanda çalışan tarihçinin iyi derecede arşiv bilgisi yanında siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleri kavrayabileceği genel sosyal bilim bilgisine de sahip olması icap eder. Tabi arşiv malzemesinin çok bol olması akademisyen için özgün çalışma yapma imkânı sunar.

Çalışma Yöntem ve Yaklaşımları Açısından Diğer Alanlardan Farkları Nelerdir?

Çalışma yöntem ve yaklaşımları açısından diğer alanlardan çok büyük farklılıklar arz etmez. Çünkü bir tarih araştırmasında esas olan gayretli ve sabırlı bir çalışma yapmaktır. Bu her alan için vazgeçilmez bir şarttır. Çünkü tarihle uğraşmak zordur. Özellikle de arşiv belgeleri üzerinde çalışılıyorsa gösterilen çabanın daha fazla olması gerekir. Diğer alanlardan farklılık anlamında belki yazı şeklinden söz edilebilir. Yakın Çağ Tarihi belgeleri rika yazısıyla yazılmıştır. Buna karşılık Yeniçağ Tarihinde divani ve siyakat gibi

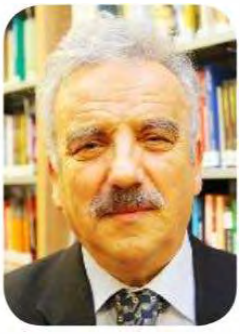
yazı çeşitleri kullanılır. Yeniçağdan geriye doğru gittikçe arşiv belgeleri azalır. Doğal olarak bu dönemler için arşiv belgeleri yerine daha farklı kaynaklar ön plana çıkar.

Bu Alanda Çalışmak İsteyenlere Neler Önerirsiniz?

Yakın Çağ Tarihi alanında çalışacaklar öncelikle çok iyi bir Osmanlıca bilgisine sahip olmalıdırlar. Bu vazgeçilmez bir şarttır. Tarihle uğraşmak fedakârlık ister. Dolayısı ile bıkmadan usanmadan kaynak arayışlarında bulunmak, arşiv ve kütüphaneleri sık sık ziyaret etmek gerekir. Özellikle, arşiv belgelerinden temin edilen bilgilerin saptırılmadan, ne anlatılıyorsa onu aktartma şeklinde kullanılması önemlidir. Tarihçi elde ettiği bilgilerin bir kısmını önemseyip, diğer bir kısmını görmezden gelme gibi bir lükse sahip değildir. Kaynak neyi işaret ediyorsa o doğrultuda gitmek gerekir. Bu anlamda Atatürk'ün *"tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir"* sözü her zaman akılda tutulmalıdır. İdeolojik ve tek yanlı bir tarih anlayışı olmamalıdır. Çok önemli bir husus da bir takım söylentilere, şundan bundan duyulmuş, bilgi kirliği yaratan ifadelere kesinlikle itibar edilmemelidir. Esas olan da şudur. Tarih belge ile yapılır. Bu gerçek Yakın Çağ Tarihi için hayli geçerlidir.

Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi

Prof. Dr. Mehmet İPŞİRLİ

1944 yılında Kayseri'de doğdu. 1970 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalından mezun oldu. 1971-1976 tarihleri arasında Edinburgh Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1976'da mezun olduğu anabilim dalında asistan olarak göreve başladı. 1982'de doçentliğe, 1988 yılında profesörlüğe yükseldi. 1990 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1991'de Londra'da arşiv ve kütüphanelerde araştırmalarda bulundu. 1994-95 akademik yılında Kuala Lumpur'da International Institute of Islamic Thought and Civilization'da araştırma yaptı ve dersler verdi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arşivcilik bölümünün kurulmasına öncülük etti ve uzun yıllar bölüm başkanlığı yaptı. Prof. Dr. İpşirli, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisine 200'ün üzerinde madde kaleme alarak büyük katkıda bulunmuştur. Halen Medipol Üniversitesinde akademik hayatını sürdürmektedir.

Teşkilat Tarihi Nedir?

Bizim çok zengin kaynaklarımız Osmanlı vakayinameleri olmakla birlikte bunlar daha çok siyasi tarih ve harp tarihi ağırlıklı olmuş ve buralarda teşkilat tarihi ile ilgili bilgiler çok sınırlı olarak verilmiştir. Ama daha sonraki yüzyıllarda bu anlaşıldı ki bir devletin gerçek manada tanınabilmesi için onun kurumlarının ve teşkilatının bilinmesi gerekir. Özellikle 19. ve 20.yy başlarında bu teşkilat konularının, bir devletin kültür ve medeniyetinin olmazsa olmaz olduğu anlaşıldı ve bu konulara ağırlık verilmeye başlanıldı. Bunların üniversitelerimizde okutulması oldukça geç tarihe rastlar. Örneğin Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti tarihi kürsüsü ilk olarak 1960'lı yıllarda kurulmuştur ki kurulurken de büyük muhalefetle karşılaşılmıştır. Orta Çağ, yeniçağ gibi kürsüler varken böyle bir kürsünün kurulmasına hiç ihtiyaç yok, o kürsüler içerisinde yedirilerek işlenebilir görüşü ortaya atılmıştır. Bu görüş hep canlı kalmıştır ne yazık ki. Hâlbuki batıda baktığımız zaman böyle değildir. Batıda sosyal ve ekonomik tarih, teşkilat tarihi çok öne çıkmıştır. Bir diğer önemli nokta, Osmanlı devletinin geçek başarısını ortaya koymak istiyorsak, Osmanlı Müesseseleri tarihini incelemek zorundayız.

Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

Siyasi tarihle teşkilat tarihini birbirinden ayırmamız mümkün değildir. Bunlar birlikte yürütüldüğü zaman anlam kazanıyor. Nitekim biz Osmanlıyı örnek verirsek devlet teşkilatını işlerken temel kaynağımız, devlet adamlarının biyografileridir ki bunları incelerken ipuçlarını yakalayabiliyoruz. Siyasi tarihle teşkilat tarihi birbirinden ayrı konular değildir.

Müessese tarihi siyasi tarihten katiyen ayırmamak lazımdır. Yine çok önemli bir husus, arşiv malzemesini ihmal etmemek gerekir. Arşivlerde, teşkilatın özelliklerini ortaya çıkaracak önemli bilgiler vardır. Müessese tarihi, sosyo-ekonomik tarihle yakından ilişkilidir. İnalcık hocanın en büyük başarısı teşkilatı sosyoekonomik tarih içerisinde ve şahısların yaptığı katkılarla ele alması olmuştur

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

İki ana kaynaktan bahsetmek lazım birincisi Osmanlı arşiv malzemesidir ama bu malzeme bütün halinde değildir. Burada kısa bilgiler toplanarak bütün elde edilir. Osmanlı vakayinamelerindeki bilgiler ise daha bütüncüldür, daha derli toplu bilgiler vardır. Ama şunu belirteyim ki bu konudaki temel

kaynak biyografik eserlerdir. Şeyhülislamlık üzerine çalışacaksak en önemli kaynak bunların biyografileridir. Bu konuda çok zengin malzeme vardır. Esasen İslam dünyasında zengin malzeme vardır. Tabakat kitapları vardır ki bunlar da toplumda iz bırakan herkesin hayat hikâyesi vardır.

Kazaskerlik kurumunu çalıştım. En önemli kaynağım onların hayat hikâyeleri oldu. Yine bu biyografilerde ne kadar maaş aldıkları, padişahla olan ilişkilileri, sadrazamla olan ilişkileri ve protokoldeki yerlerinden bahsedilir. Bu şahısların hayat hikâyelerini sağlıklı bir şekilde inceleyebilmemiz gerekir. Osmanlı vakayinameleri, Gelibolu Mustafa Ali, Naima, Peçevi, Aşıkpaza-de'de, zengin bilgiler bulabiliriz

Burada sunu söylemek lazım, zengin malzeme var ve her bir malzemenin teşkilat tarihi açsından ayrı özellikleri var. Seyahatnameler de vardır özellikle batılılar ilgi duymuşlardır. Yine elçiliklerdeki görevlilerin yazdıkları önemlidir. Kanunnameler de başlıca kaynaktır. Fatih, Süleyman kanunnamesi gibi; ama buradaki bilgiler statik bilgilerdir. Teşkilat tarihi ile ilgili kaynakların genel olarak 16. Yüzyıldan sonra ortaya çıktığını da dikkatle belirtelim. Şeriye sicilleri de bu konuda zengin bilgiler içerir. Şer'iye sicillerinde taşradaki teşkilat ve kurumlar ile geniş bilgiler vardır.

Bu Alanda Öncü Kişiler Kimlerdir?

İlk anmamız gereken kişi merhum İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dır. Çok sistemli bir şekilde çalışma yapmıştır. Önce ana kaynakları incelemiş arkasından siyasi tarih çalışmış sonra teşkilat tarihiyle ilgili eserler vermiştir. Başından itibaren kafasında bir sistematik oluşturmuştur.

Fuat Köprülü önemlidir. Kendisi edebiyat tarihçisi ama aynı zamanda devlet teşkilatına bir bakış açısı getirmiştir. Ondan istifade ile onun yönlendirmesiyle Ömer Lütfi Barkan 1930'lu yıllarda kanunnamelerin önemini fark etmiştir. Bu külliyatın devlet teşkilatı için temel olduğunu belirtmiştir. Bu kişiler batıyı da tanıyan isimlerdir Köprülü ve Barkan. Aynı vadide *Halil İnalcık* da önemlidir. Osmanlı devlet teşkilatını mukayeseli bir şekilde siyasi tarihle içi içe ele almıştır. Batıdaki kurumlarla da mukayese yapmış ve bu konuda çığır açan isimlerden biri olmuştur. *Tayyip Gökbilgin* de bu konunun, alanın sistemli olması için mücadele vermiştir. MEB İslam ansiklopedisinde teşkilatla ilgili birçok makale kaleme alınıştır. Hukuk tarihçilerinden Ahmet Mumcu, M. Akif Aydın, Ahmet Akgündüz, Halil Cin önemli katkı sağlamışlardır. Yine son yıllarda Mehmet Akman da hukuk tarihi konusunda ciddi çalışmalar yapmıştır. Ama teşkilat tarihinde olmamız gereken yerde değiliz. Malzemeler, kaynaklar var ama bunları batılı manada yorumlamaktan incelemekten uzak olduğumuzu belirtmek isterim

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

Hepimizin kanayan yarası olan metot açısından eksiğimiz var. Teoriler açısından bilgi sahibi değiliz. Batıdan alacağımız çok şey var. Altyapının sağlam olması lazım. Osmanlıcaya vakıf olmak gerekiyor. İki husus önemli, bir dil meselesi yani bir batı bir de doğu dili olması gerekiyor. İkincisi metot ve teori konusunda batıyı takip edecek şekilde yetişmesi gerekiyor. Prosopografi, bir kurumu bir şahsı incelerken onun sadece tek başına ele almayan onu muhiti bağlantıları, tarihi arka planı ile ele alan çalışmalar yapılmıştır. Bunların takip edecek ölçüde donanıma sahip olunması gerekiyor. Osmanlı kurumlarını bu açıdan ele alabilmeli. Altyapısının sağlam olması gerekiyor yani dil ve metodoloji vakıf olunması gerekiyor.

Çalışma Yöntem ve Yaklaşımları Açısından Diğer Alanlardan Farkları Nelerdir?

Diğer alanlardan bir farkı yoktur sadece kaynakları biraz farklıdır. Ele alınan konuları biraz farklıdır. Metodoloji olarak pek bir farkı olmadığını belirtmek gerekir. Kaynakları farklı olabilir.

Bu Alanda Çalışmak İsteyenlere Neler Önerirsiniz?

Türk tarihçiliği parlak bir dönemini yaşıyor ve büyük rağbet vardır. Özellikle TV'lerde dizi ve filmlerin çekilmesi büyük ilgi uyandırıyor. Osmanlı müesseseleri ve medeniyeti, inanılmaz zenginlikte olumlu ve olumsuz yönleriyle bir renkli ve zengin bir tarihtir. Çalışacak kimselerin savunmacı metotla değil bilimsel metotla bakmaları gerekiyor. Türk tarihindeki hataları da bilmemiz gerekiyor. Tarihimizin reklama ihtiyacı yoktur bunun farkında olmaları gerekiyor. Metodoloji, dil açısından kendilerini iyi yetiştirmeleri gerekiyor ve Osmanlı arşivini iyi tanımaları, ayrıca batıdaki çalışmaları da takip etmeliler. Batıda bu konuda çalışmaları inceleyerek mukayeseli bir bakış açısıyla müesseselerimizi inceleyebiliriz.

Genel Türk Tarihi

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL

1964'te Kocaeli/ Karamürsel'de doğdu. 1985 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Çince öğrenmek ve Orta Asya Tarihi üzerine araştırmalar yapmak üzere Tai-wan'a gitti. 1988'de Yüksek lisansını, 1991'de ise doktorasını tamamladı. 1987 yılında araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladığı Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalında, 1992'de yardımcı doçentliğe yükseltildi. 1995 yılında Genel Türk Tarihi alanında doçent unvanını kazandı. 2001 yılında Profesör oldu. Mimar Sinan Üniversitesinde, Bölüm Başkanlığı, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü ve Rektör Yardımcılığı gibi görevlerde bulunan Prof. Dr. Taşağıl, halen Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanlığı görevini sürdürmektedir. Çince, İngilizce, Rusça ve Fransızca ile Türk lehçelerinden Kazakça ve Kırgızca'yı bilmektedir.

Genel Türk Tarihi Nedir?

Genel Türk tarihi denince hiç şüphesiz Türklerin İslamiyet'e girmeden önceki devirlerden başlayarak Kore'den Orta Avrupa ve Balkanlara kadar uzanan geniş sahadaki tarihleri akla gelmektedir. Türk tarihinin başlangıcı da yeryüzünde yaşayan her milletin tarihinde olduğu gibi bazı problemlere sahiptir. Kaynak yetersizliği sebebiyle geçmişin derinliklerine gidildikçe tarihsel malzemenin azaldığı bilinen bir gerçektir. Nitekim kronolojik bakış açısıyla eski devirlere göz atıldığında kaynak azlığı yüzünden kesin sonuç elde edilebilecek araştırmalar yapmak zorlaşmaktadır. Ancak, yine de bu durum sadece Türk tarihine özgü olmayıp dünyanın tüm milletlerinin tarihleri için de geçerlidir. Bilinen Akdeniz ve Ön Asya dünyasıyla arasında uzak mesafeler bulunan Orta Asya, ayrıca coğrafi engellerle de çevrili olduğu için bölgede cereyan eden olayların komşu diyarlara ulaşması zor olmuştur. Bölgeye özgü bu zorlu tablo, Genel Türk Tarihi araştırmacısının karşısına çıkan bir engel olarak tarihçiliğe yansımıştır. Aslında Mançurya'dan Macaristan'a kadar uzanan geniş bir alanda runik harfli yazıtlar her tarafta görülmektedir. Ne var ki henüz bozkırların iç dünyasını aydınlatmaya imkân verecek miktarda kendi yazılı kaynakları maalesef henüz yeterli değildir. Bozkırların sahip olduğu sert coğrafi koşulları, üzerinde yaşayan toplulukları daima hayatta kalma mücadelesinde zorlamıştır. Dolayısıyla Nil Nehrinin papirusları, Mezopotamya'nın kil tabletleri, diğer bölgelerdeki yazıtları ve bunun dışındaki diğer kültürel eserleri meydana getirme fırsatını bulamamışlardır. İklimlerin sertliğinden ve yaşanılan bölgenin zorluklarından kaynaklanan sebeplerden

dolayı Eski Türkler az yazılı malzeme ürettiler. Buna rağmen sayısız yazıta ve son derece ilgi çekici kaya resimleriyle süslenmiş alanlara sahiptiler. Ama yine de kendi iç dünyalarını tarihlerini doyurucu bir şekilde kaynaklara yansıtamadılar. Hayatın daha kolay olduğu alanlara (Çin, Maveraünnehir, Doğu Türkistan, İran, Orta Doğu, Anadolu ve Balkanlar) gittikleri zaman tıpkı komşuları gibi onlar da daha fazla yazmaya başladılar ve çok sayıda ürünler verdiler. Bu da ileri sürdüğümüz görüşü destekleyen en büyük delildir.

Esasen Avrasya coğrafyasının boylu boyunca çok daha geniş bir alana yayılmasıyla, Genel Türk Tarihi ortaya çıkar. Batıda bu konunun araştırılmaya başlanması emperyalizmin gelişmesiyle doğrudan paralellik göstermektedir. Coğrafi keşifler neticesinde dünyanın bilinmeyen ufuklarını öğrenen Batı Dünyası, Çin'e de ulaştı. Çin kültürünü tanıdıktan sonra onların meydana getirmiş olduğu kaynaklarında farklı toplulukların varlığı da fark edildi. Çinlilerin komşuları olan yabancı kavimlerden bazılarının Türklerin ataları olabileceği düşüncesiyle araştırmalarını derinleştiren bilim adamları çok sayıda belgeye ulaşıp, bunları kendi dillerine tercüme ederek yayımladılar.

Bu Alanın Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

Genel Türk tarihinin sınırlarını Türkiye için çizmek zordur. Bu kuruluş aşamasına göre değişir. Mesela Ankara Üniversitesi kurulduğu andan itibaren bütün Türk tarihini Genel Türk Tarihi olarak kabul etmiştir. İstanbul Üniversitesi ise Türkiye dışındaki daha çok Asya ağırlıklı olarak kabul etmiştir. Yani Ankaralılar için bütün Türk tarihi, Genel Türk Tarihi'dir, İstanbul Üniversitesi tarih bölümü için Asya veya dış Türkler konuları Genel Türk Tarihi içerisine girer. Peki, ben bunu nasıl anlarım? Bu iş üzerine uzun yıllar kafa yormuş birisi olarak Genel Türk Tarihini Avrasya coğrafyasından ağırlıklı olarak Osmanlı ve Selçuklu dışındaki Türk tarihi olarak anlıyorum. Peki, niye Osmanlıyı bunun dışında tutuyorum? Ben Ankara Üniversitesi gibi düşünüyorum yani bütüncül bir yaklaşım göstermemiz gerekiyor. Osmanlı tarihini ve Selçuklu tarihini inceleyen başka kürsüler oluğu için bu ayrımı yapmak zorunda kalıyoruz bu teknik bir ayrımdır. Bölgesel olarak Avrasya coğrafyasında Türklerin tarihi olarak genişletiyorum.

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

Avrasya tarihinin ana kaynakları öncelikle Türkçedir, Türk kökenli dillerde oluşturulmuş kaynaklardır. Belge azlığının yanı sıra ulaşılan kaynakların çok farklı dillerde yazılmış olması araştırmacıları daima komşu milletlerin tarih kaynaklarına bakmaya sevk etmiştir. Dolayısıyla niteliğini belirtmeye

çalıştığımız Genel Türk Tarihine ilişkin Orta Asya araştırmalarının olmazsa olmazı Çin kaynakları ve araştırmacıların Çince bilmesidir.

Genel olarak doğudan batıya oval bir şeklide daire çizersek: en doğuda Çin kaynakları, Tibet kaynakları, Soğd, Tohar, Sanskrit kaynakları, İran kaynakları ki bunlar Sasanice Farsça yazılmış olan kaynaklardır, Arapça yazılmış kaynaklar, Bizans, Latin, Slav ve özellikle Rus dilindeki kaynaklar olarak belirtebiliriz bunun dışında arkeolojik eserleri ve kaynakları da zikretmemiz gerekir.

Bu Alanda Öncü Kişiler Kimlerdir?

Türkiye'de, Osmanlı'nın son dönemlerinde Türkoloji çalışmalarıyla temelleri atılmıştır. *M. Fuat Köprülü* perdeyi aralamıştır ancak sağlam temelleri atan ve üç büyük öncü olan şu isimlerdir: *Zeki Velidî Togan* ki genel anlamda tarihçiliğin metodunu da bilimsel temellere oturtmaya çalışmıştır. İbrahim Kafesoğlu ve *Bahaddin Ögel*'dir. Hem metodik olarak hem de gerçekten derinden çalışmalar yapmışlar ve Türkçemize kazandırmışlardır.

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

Çince, Rusça, Tibetçe, Sanskritçe, Farsça, Arapça, Latince, Grekçe ve Rusça, Slavca gibi dillerden en az birini bilmek, mümkünse arkeoloji bilmek ve daha sonra bu alanla ilgili saha çalışmaları yapmaktır. Yeterlilikler bunlar üzerine sağlanabilir ve bunu üzerine çalışmalar yapılabilir.

Çalışma Yöntem ve Yaklaşımları Açısından Diğer Alanlardan Farkları Nelerdir?

Genel Türk Tarihi, diğer tarih alanlarına göre zor bir alandır. Bunun sebebi, çok geniş bir alana yayılmış olması, dolayısıyla farklı kaynak dillerinin söz konusu olması, kaynakların zorluğu, bazen kaynakların azlığı gibi zorluklarla karşılaşılabilir. Bunun dışında bilgiler çok karışık olabilir. Bazen isimler yeterli değildir. Coğrafi dağılım problem olabilir. Çok sayıda farklı dillerdeki kaynağı bir araya getirme mecburiyeti vardır. Bunlar zor olanlardır. Ama çok keyiflidir de aynı zamanda zor olan şeyler keyiflidir. Çok sayıda farklı kaynağı bir araya getirmek zorluğu ortaya koyuyor ama şu da bir gerçektir ki artık bu alanda saha çalışmalarının çok yapılması gerektiğini düşünüyorum. Saha çalışması yapıldıktan sonra kendimizi geliştirileceğimizi düşünüyorum. Ama saha çalışması pahalıdır diğer alanlara göre. Daha çok dış destek gerekir.

Bu Alanda Çalışmak İsteyenlere Neler Önerirsiniz?

Öncelikle bu işi ve alanı sevmek gerekiyor. Genel Türk tarihi çalışmak isteyenlerin her şeyden önce en az bir kaynak dili bilmesi gerekmektedir. Bildikleri dilin üzerinde birkaç Batı dili öğrenmeleri faydalı olacaktır. Ayrıca Türk dünyasını iyi bilmeleri, Türk lehçeleri dediğimiz Kazakça, Kırgızca, Özbekçe hatta Moğolca yazılmış eserleri de okumalarını tavsiye ederim Bunun dışında çok sağlam coğrafi bilgi ile kendilerini donatmaları ihtiyacı söz konusudur. Mekân problemini kavramsal anlamda çözememek, yapılan çalışmaların sağlıklı bir biçimde yorumlanmasını engelleyecektir. Mümkün olduğu oranda sık sık olayların geçtiği alanlara geziler yaparak, doğal yapıyı analiz etmenin faydası açıktır. Arkeoloji alanında yapılan çalışmalar ve bu alanda yapılan çalışmalar da İslam Öncesi Türk Tarihine önemli katkı sağlamaktadır. Özellikle yazılı kaynakların kıt bulunduğu alanlarda değerlendirmeleri arkeolojik malzemeye göre yapabilmek mümkündür. Bütün bunların yanı sıra temel bir nokta da sadece bilinen kaynakların etkisinde kalmamak için konuyla ilgili diğer bütün kaynak ve yayınların izlenmesi ve karşılaştırmalı analitik okumaların yapılmasıdır.

Cumhuriyet Tarihi

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

1961'de Adana/Kadirli'de doğdu. 1983'te İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1985'te aynı bölümde Yüksek Lisansını tamamladı. Aynı yıl bölümde Araştırma Görevlisi oldu. 1989 yılında, İngiliz arşiv ve kütüphanelerinde araştırma yapmak üzere Londra'da bulundu. 1991'de "II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti" adlı tezini vererek Tarih Doktoru oldu. Aynı bölümde 1991'te Yardımcı Doçent, 1994'te Doçenti ve 2005'te Profesörlük ünvanını aldı. 1995'te Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Aslî Üyeliği'ne seçilen Prof. Eraslan, 2008-2012 yılları arasında Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı olarak görev yaptı. Halen İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi ve İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü olarak görev yapmaktadır.

Cumhuriyet Tarihi Nedir?

Cumhuriyet Tarihi anabilim dalı olarak 1990'lı yıllardan itibaren müstakil olarak çalışma imkânı bulduğumuz bir sahadır. Daha önce Yakın Çağ ile birlikte yapılanma içindeydi. Bu birliktelik dolayısıyla da iki alan arasında sınır çizilmesinde ciddi problemler yaşanmaktadır. Her şeyden önce Cumhuriyet Tarihi halen içinde yaşadığımız dönemin, dedelerimizin, babalarımızın yaşadığı dönemin tarihidir. Yüzyıla yaklaşan zaman diliminde altı asırlık

bir dünya devletinden kalan olumlu ve olumsuz mirasın daima tartışıldığı, tercihlerdeki katılığın doğadaki renkleri siyah ile beyazdan ibaret kıldığı bir toplum zemininde akıl ve zevk dinginliğinde hükümler vermek zorunda kaldığımız bir dönemden bahsediyoruz. Yarım asrı aşan bizlerin de hiç olmaz ise üniversite yıllarımıza kadar olan dönemi konu aldığı için tarihin temel şartı olan objektiflik, tarafsızlık ilkesinin hayata geçirilmesi son derece güç olmaktadır. İdeolojik tercihlerin, ferdi özelliklerin beğenilerin tamamen bir kenara bırakılmadan kalem oynatmanın zorluğu ortadadır. Buna bir de arşiv belgelerinin açılmasında ülkemizin 50 yıl kapalılık sınırı uyguladığını hatırladığımızda kişisel arşive ve anılara dayanılarak kaleme alınan araştırmalara dayanan eserlere göre tanımlanan, tarif edilen bir alandır Cumhuriyet tarihi.

Bu Alanın Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

Cumhuriyet Tarihini sadece siyasi tarih mantığıyla davranıp birinci dünya savaşından ya da devlet şekline indirgeyerek 1923'ten başlatmayı eksik buluyorum. Bunun yerine Cumhuriyet kavramının tartışılmaya başladığı dönemden yani Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuran kadronun fikren çok etkilendiği Yeni Osmanlılardan başlatmakta fayda görüyorum. Diğer yandan Cumhuriyeti kuran neslin içine doğduğu, fikriyatının oluştuğu birinci ve ikinci meşrutiyetin idrak edildiği süreç de bu dönemle örtüşmektedir. Bitiş sınırı için ise birincil kaynaklara ulaşarak daha rahat karar verme imkânının olduğu 1980'li yıllara kadar gelinebileceğini düşünüyorum. Dönemin özelliği olarak da zikrettiğimiz üzere dönemi yaşayan şahsiyetlerin anıları önemli olmakla birlikte siyasi ve ideolojik çekişmelerin ve askeri darbelerin birbirini izlediği bu dönemde objektifliği sağlamanın oldukça güç olduğunu hatırdan çıkarmamak gereklidir.

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

Cumhuriyeti kuran nesli esas aldığımıza göre Osmanlı Arşivi kaynakları devletin yıkılışı sürecinde yaşananlar ve Cumhuriyetin kuruluşu için ana kaynakların başında sayılır. Dönemin süreli yayınları, asker ve devlet adamlarının anıları önem arz etmektedir. Mondros mütarekesi süreci ve İstiklal harbi ile ilgili olarak yine Osmanlı Arşivindeki bilhassa *Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti* evrakı zikredilmelidir. Cumhuriyet dönemi için ise *Cumhuriyet Arşivi* kaynakları yine devlet evrakı bakımından vazgeçilmezdir. İstiklal Harbi ve sonrasında Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri yorumsuz olarak konuşmaları ihtiva ettiği için hayati önemi haizdirler. Atatürk'ün *Büyük Nutuk'u* da dönemin diğer devlet adamları ve komutanlarının anıları ile karşılaştırılarak kullanılacak ana malzemeyi oluşturur. Meclis-i Mebusan ve

Âyan Zabıtları ile Türkiye Büyük Millet Meclisi *Zabıtları*, *Düstur*, *Ayın Tarihi* resmi yayınların vazgeçilmezlerindendir. Bakanlık arşivleri, *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi* (ATASE) Arşivi, *Kızılay* Arşivi büyük önemi haiz kaynaklardır. Yabancı kaynaklar açısından Osmanlı, Geçiş süreci ve Cumhuriyet dönemleri için dış muhataplar olma açısından İngiliz ve Amerikan Devlet Arşivleri öncelikli olup, Almanya, Fransa ve Rusya arşivleri ihmal edilmemesi gereken kaynakları barındırır.

Bu Alanda Öncü Kişiler Kimlerdir?

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete geçiş sürecini yaşamak ve üst düzey görevler alarak hadiselere yakından tanık olmak şansını yakalamış isimlerden başlayarak sayar isek, *Yusuf Hikmet Bayur, A. Afet İnan, Enver Ziya Karal* ve *Uluğ İğdemir*'i zikredebiliriz.

Cumhuriyet öncesinde İstiklal Harbini ve Cumhuriyetin kuruluş sürecini ve sonrasında yaşananları kendi açılarından görüş ve yorumlarıyla ele alarak sonraki nesillerle paylaşan başta Mustafa Kemal Atatürk ve Kazım Karabekir olmak üzere anılarını kaleme alan bütün askeri ve mülki erkânı saymak mümkündür.

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini ve sonrasını anlamak ve yorumlayabilmek için öncelikle Osmanlı Türkçesi'ne arşiv belgeleri ve hatıratı anlayacak kadar hâkim olmak temel gerekliliklerin başında gelmektedir. Osmanlı devletinin çağı yakalama ve modernleşme çabalarını iyi bilmek iki dönem arasındaki devamlılık ve kesintiler kadar kırılmalar ve radikal olarak nitelenebilecek farklılaşmaları anlamak ve yorumlayabilmek için temel gereksinimlerdendir. Söz konusu sürecin dışarıda nasıl algılandığını ve değerlendirildiğini görmek için arşiv belgesi anlayacak seviyede yabancı dil bilgisi ihtiyaçtır.

Bu teknik donanımın yanında en az onlar kadar önemli olanı ise Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçiş ve yerleşme süreçlerine, yaşananlara tarafsız gözle bakabilmeyi mümkün kılacak bir şuura: *İlmin hatırı her şeyden âlidir seviyesi* temel gereksinimdir.

Çalışma Yöntem ve Yaklaşımları Açısından Diğer Alanlardan Farkları Nelerdir?

Tarihçinin her alandaki çalışmasında temel ilke, amaç ve yaklaşımları vardır. Ancak Cumhuriyet Tarihinde bir takım hassasiyetlere dikkat etmek gereklidir. Her şeyden önce bu alanda resmi veya özel her türlü bilgi veya belge tek başına hüküm kaynağı olarak kullanılamaz durumdadır. Zira ciddi manada bir eski-yeni mücadelesi yaşanmıştır. Bu yaşanmışlığın yazılanlara yön ve şekil verdiğini biliyoruz. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı mirası üzerine kurulan bir milli devlettir. Milli devlet kurucuları yeni rejimi benimsetmek için makul sürelerin çok üstünde, biteviye eskiyi kötüleme söyleminde bulundular. Bunun sonucunda adeta *eski her şeyiyle kötü, yeni her şeyiyle iyi* şeklinde bir algı oluştu. Dolayısıyla tek düze bir askeri veya siyasi tarih araştırmasından çok daha fazla hassasiyetle karşılaştırma yapılması gerekmektedir ki gerçeğe hizmet edebilelim.

Bu Alanda Çalışmak İsteyenlere Neler Önerirsiniz?

Klasik bir cevap olacak ama çok çalışmak, çok okumak, iki taraflı, üç taraflı okumak ve mutlaka karşılaştırma yapmak, ideolojik yaklaşmamak, İlmin hatırını âli tutmak.

İktisat Tarihi

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

1952'de Balıkesir/Edremit'te doğdu. 1975'te İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyasî İlimler ve Maliye Bölümüyle 1976'da İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nü bitirdi. 1979'da İstanbul İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisine asistan oldu. 1981'de doktorasını tamamladı. 1982'de Marmara Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, İktisat Teorisi ve İktisat Tarihi Anabilim Dalı'nda Yardımcı Doçent, 1986'da Doçent, 1993'te Profesör ünvanını aldı. Marmara Üniversitesi'nin Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Müdürlüğünde bulundu. Halen Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesinde öğretim üyeliğine devam etmekte olup aynı zamanda Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Müdürlüğü görevinde bulunmaktadır. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) asli üyesi olan Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'nun danışmanı olduğu 115 Doktora ve Yüksek Lisans tezi tamamlanmıştır.

İktisat Tarihi Nedir?

İktisat tarihi, insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için maddî ihtiyaçlarını nasıl giderdiklerini anlatır. İktisat tarihi ekonomilerin yapı ve performanslarındaki değişmeleri açıklamak amacı taşır. İktisat tarihinin varoluşu bir ihtiyaçtan kaynaklanır. Bu ihtiyaç iktisadın ihtiyacından kaynaklanır ve iktisadı daha işe yarar hale getirmek içindir. Bu durum, her ülkeye göre değişir. Türkiye açısından bakarsak iktisat tarihi multidisipliner bir ilimdir. Şu hususu belirtelim ki, İktisat tarihi, geçmişe doğru gittikçe daha çok ilim özelliği taşır.19. yüzyıldan günümüze doğru iktisat tarihinin ilim olma vasfı azalmakta ve gazetecilik ağır basmaktadır. Böylece sağlıklı değerlendirmeler zor hale gelmiş oluyor. İnsanlar, soğukkanlılığını kaybedebiliyor. Geçmişte ise daha somut konular ortaya çıkıyor.

Bu Alanın Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

İktisat tarihinin sınırını çizmek zordur. İktisat tarihçisi kendini sınırlayamaz ve konulardan soyutlayamaz. Mesela evlatlık meselesini incelerken bunun sosyal hukuki boyutunu bilmeli ve multidisipliner çalışmalarda bulunmalıdır. O yüzden iktisat tarihiyle uğraşanların işi çok zordur.

İktisat tarihini diğer sosyal bilimlerden soyutlamak mümkün değildir. Fakat onun doğrudan ilişkisi iktisat ve tarih iledir. Tarih geçmişle, iktisat ise geçmiş, şimdiki hal ve gelecekle ilgilidir. Her yaşanmış an tarihin konusu olmaktadır. İktisat yakın geçmişle ilgilenir. Bununla birlikte iktisat teorisi belli mekan şartlarına bağlı olarak çok uzun bir tarihî tecrübenin ürünüdür. İktisat bununla da kalmayarak planlama ile geleceğe yönelir. Geçmiş zaman ile gelecek zamanı birbirinden ayırmak mümkün değildir. Çünkü hem şimdiki zaman hatta hem gelecek zaman bir süre sonra geçmiş zaman olacaktır. Bu nedenlerle iktisat, iktisat tarihiyle sıkı bir ilişki halinde olmalıdır. Ancak bu şekilde bugünün yorumu ve yarının tahmini sağlıklı olabilir.

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

Kaynaklar olarak ilk çağlar için arkeolojik bulgulardan hareket eden kitaplar, daha sonraları için vekâyinâmeler, seyahatnâmeler, genel tarih eserleri bize bir çerçeve çizebilir. Fakat asıl önemli olan belgelerdir. Bunlara örnek olarak vergi ve nüfus sayım defterlerini, resmî yazışmaları ihtiva eden mühimme defterlerini, mâliye kayıtlarını, kadı sicillerini, hazîne hesaplarını, bütçeleri, saray ve imâret masraf defterlerini, evkâf muhasebelerini, vakfiyeleri ve miras kayıtlarını ihtiva eden kassâm defterlerini verebiliriz.

Bu kaynakları değerlendirirken Osmanlı toponimisi, fıkıh, fıkıh usulü, tasavvuf tarihi öncelikle bilinmesi gereken yan dallar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar yanında fetva külliyatı olayların açıklanmasında önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu yüzden Osmanlı iktisat tarihi çok disiplinli bir alan olarak durmaktadır.

Bunlardan Başbakanlık Osmanlı Arşivi sadece Türkiye'nin değil, Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra onun toprakları üzerinde Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da kurulan 35 devletin de ana arşivi durumundadır. Osmanlı Devleti için bu devletin ilişkide olduğu yabancı devletlerin arşiv belgeleri de önemlidir. İtalya, Avusturya, Rusya, Fransa, Hollanda ve İngiltere arşivlerinde Osmanlı iktisat tarihiyle ilgili zengin malzeme mevcuttur.

Bu Alanda Öncü Kişiler Kimlerdir?

Ömer Lütfi Barkan, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, Osman Turan, Halil İnalcık, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Lütfi Güçer, Mustafa Akdağ, Kemal Karpat, Mübahat Kütükoğlu, Tevfik Güran, Yavuz Cezar, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk gibi isimleri zikredebiliriz.

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

Akademisyen, İktisat tarihinin multidisipliner bir ilim olduğunun farkına varmalıdır. Kendini kısıtlamaması gerekiyor. Türkiye için söylediğimizde Osmanlıca bilmesi, Türk tarihini iyi bilmesi gerekiyor. Yardımcı ilimleri bilmeli ve bunlardan haberdar olmalı. Kelam ve tasavvuf tarihinden haberdar olmalı. Bunları bilmeyen bir iktisat tarihçisi ahiliği nasıl anlayacak? Fıkıh bilmesi gerekiyor.

Çalışma Yöntem ve Yaklaşımları Açısından Diğer Alanlardan Farkları Nelerdir?

İktisadî olayların ortaya çıkış tarihine göre yani kronolojik olarak incelenmesinin güçlükleri vardır. Çünkü olaylar her zaman kronolojik bir seyir izlemez. Mekân ve coğrafya farklılıkları aynı zamanda farklı iktisadî olayların ortaya çıkmasına yol açabilir. Yine bütün toplumlar aynı iktisadî gelişme merhalesinden geçmemiş olabilirler. Yine gelişme doğrusal olmadığı gibi, aynı anda farklı üretim biçimleri ortaya çıkabilir. Bu gibi sebeplerle kronolojik yöntemle genel bir iktisat tarihi yazmak verimli bir yol değildir.

Her şeyi bilmek gerekiyor iktisat tarihinde. İktisat tarihçisinin güncel iktisadi konuları bilmesi gerekir. Enflasyon, üretim faktörlerini dikkate almayan birinin Osmanlı üretim tarzının anlam ve önemini bilmesi mümkün değildir. Üretimin ekonomideki önemini idrak etmelidir. Osmanlı niçin ithalata öncelik verdi? İktisat bilmeden bunu anlamak mümkün değildir. Kayıtlı ekonomi deniyor, sayım defterlerine işte bir de bu açıdan bakmak gerekiyor. Kayıtlı ekonominin en somut örneği tahrir defterleridir.

Mekân ve coğrafya esas alınarak farklı ülkelerin veya bölgelerin iktisat tarihleri yazılabilir. Zira tabiî olaylar iktisat tarihi için çerçeve oluşturabilir. Mesela ticarî faaliyetler denizle olan ilginin azalıp çoğalmasına göre farklılaşır. Yine, mesela, coğrafî keşiflerin kapitalizmin gelişmesinde büyük bir yeri vardır. Aynı coğrafî bölgede yaşayan toplumlar benzer iktisadî olayları yaşarlar ve benzer müesseler oluştururlar. Mesela Anadolu yarımadası ilk çağlardan beri transit ticaret bölgesi olma vasfını sürdürmüş ve burada yaşayan toplumlar bu ticareti kolaylaştırıcı tedbirler almışlardır. Bu şekilde biz İngiltere, Fransa, Rusya gibi ülkelerin, Akdeniz gibi bölgelerin ve hatta şehir ve köylerin iktisat tarihlerine sahibiz.

Bazan iktisat tarihi, iktisadî faaliyette bulunan insan grupları açısından da incelenebilir. Bu şekilde aile, kabile, ve milletlerin iktisat tarihleri yazılabilir. Ayrıca kan, dil, kültür veya devlet birliğinden hareketle çeşitli halkların iktisat tarihleri ele alınabilir

İktisat Tarihi Alanında Çalışmak İsteyenlere Neler Önerirsiniz?

Multisipliner bir ilim olduğunu ilk olarak dikkate almalıdır. Bu alan, sadece tarih bilmekle olmuyor ayrıca iktisat da bilmek gerekiyor. Uğraştığınız konularla ilgili olarak, farklı farklı disiplinlerle karşılaşılabiliyor. Bazı arkadaşlar hanım sultan vakıflarıyla ilgili çalışmak istiyorlar. Vakıf hukukunu bilmeden bunu yapamazsınız. İlk dönemlerde Türkçe vakfiye yoktur, Türkçe vakfiyeler 13. yy'dan itibaren ortaya çıkıyor. Vakıfların gelişme sebepleri nelerdir bunları bilmeleri lazımdır. Sosyal yapıyı iyi idrak etmeleri gerekiyor.

İktisat tarihçisi yine bir tarihî tecrübe birikiminin ürünü olması gereken teoriyi bilmelidir. Ancak böylece hem tarihî belgeleri tutarlı bir şekilde yorumlayabilir, hem de teoriye katkıda bulunabilir. Çünkü tarih belirli şartlar altında, aynı sebeplerin, çok büyük bir ihtimalle benzer sonuçlar oluşturduğunu bildirir. Bu düzenlilikler iktisatçıya rehber olabilir.

Şehir Tarihi

Prof. Dr. Ahmet KANKAL

1963'te Kırıkkale/Yahşihan'da doğdu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1985'te mezun oldu. Aynı üniversitede 1987'de Yüksek Lisansını, 1993 yılında da Doktorasını tamamladı. 1994'te Yardımcı Doçent oldu. 1999'da Doçent, 2008'de Profesör unvanını aldı. Dicle Üniversitesi ve Nevşehir Üniversitesi'nde görev yaptı. Hâlen Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde görev yapmaktadır. Her üç üniversitede de Dekanlık görevini üstlenmiştir. Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu üyesidir. Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Şehir Tarihi, Türk Kültür Tarihi, Ermeni Sosyal Hayatı-Ermeni Edebiyatı ve Ermeni Kültürü gibi alanlarda araştırma, çalışma, proje ve yayınları bulunmaktadır.

Şehir Tarihi Nedir?

Genel olarak şehre ve şehir tarihine, insanoğlunun bu dünyadaki medenileşme ve mükemmelleşme serüvenini bizlere yansıtan mekân ve bu mekânda oluşan tarihtir diyebiliriz. Şehir tarihi, olayın bu felsefi arka planı ıskalanarak bugün ele alındığı gibi sadece coğrafi sınırları, iklimi, yönetim birimleri ve yönetim organizasyonu, yöneticileri, mahalleleri, demografik yapısı, iktisadi ve mali imkânları, mimari yapıları, sanat eserleri, sosyal organizasyonları olarak ele alınacak olursa eksik kalacaktır diye düşünürüm. İnsanoğlunun, umutları ve korkularıyla birlikte görünmeyen iç dünyasının dışa yansımasını gösteren, medenileşme yolunda attığı adımları aksettiren ve en önemlisi de taşına ve toprağına, park ve bahçelerine, yollarına ve köprülerine, çeşmelerine ve suyollarına, dini ve sosyal yapılarına, sivil ve resmi binalarına, kısacası şehirde bulunan her alana ve her yapıya kendi ruhunu üflediği, kendi damgasını vurduğu aşamaları anlatan bir serüvendir, şehir tarihi. Yalnız bu serüven sadece insanoğluyla değil cansız varlıklarla, bitkilerle ve hayvanlarla birlikte oluşan ve gelişen bir sürece ve tarihe işaret eder.

Bu Alanın Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

Bu alanın sınırı sadece incelemeye konu olan şehrin sınırları ve içinde bulunulan ya da ele alınan zaman ile izah etmeye kalkışılırsa yanlış yapılmış olur. Zira bir şehri arkasını yasladığı ve adeta su deposu vazifesi gören dağlarıyla ve bu dağlardaki yaylalarda yaşayarak şehrin et-süt-peynir-yoğurt-yün

ve deri ihtiyacını temin eden göçebeleriyle, meyve-sebze ve hububat gibi şehrin ve şehirlilerin gıda maddelerini sağlayan ama aynı zamanda da şehirlinin ürettiği ürünlerin alıcısı durumundaki köy ve çiftçileriyle, kapalı ya da açık çarşı-pazar ve buralarda iş yapan esnaf ve tüccarıyla, kervanların ve orduların gelip-geçtiği yol ağları ve bu yol ağları üzerinde kurulmuş olan han ve kervansaraylarıyla, haberleşme vasıtalarıyla, varsa iskele ve limanlarıyla, dönemine ve mekânına göre önemi değişen kale-sur ve hendek gibi savunma imkânlarıyla, hemen kenarında kurulduğu akarsu kaynakları ve sulama kanallarıyla, yeraltı-yerüstü kaynakları ve bunu gibi daha pek çok mekân ve imkân ile ele alınmadığı takdirde şehrin tarihi eksik anlaşılmış ve anlatılmış olur. Kısacası şehir, sadece iç mekânı, bu mekânın sunduğu imkânı, burada yaşayan yönetici-muhafız-esnaf-tüccar ve diğer insanları ile değil, çeperinde ve çevresinde bulunan canlı-cansız kaynakları ve insanlarla birlikte bir anlam ve değer ifade etmektedir. Mekân-imkân-insan olarak ele alınan bu üçlemeye bir de yaşanılan ya da ele alınan zamanı ilave ettiğimizde alanın sınırları tamamlanmış olacaktır.

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

Öncelikle şehrin yer aldığı coğrafyanın kendisi, topoğrafyası ve iklim özellikleri, yol bağlantıları ve kalıntıları, yeraltı arkeolojik materyaller, sağlam ya da kısmen tahrip olmuş resmi-sivil ve dini olmak üzere mimari eserler, sonraki dönemler için bıraktıkları resmi belgeler ve arşiv kaynakları, kullanılan, basılan para-çek ve senet gibi mali-ticari ve hukuki değeri olan malzemeler, harita ve krokiler, tapu, nüfus ve vergi kayıtları, mezarlıklar, mezar taşları, türbeler, yatırlar, tekkeler, zaviyeler, dergâhlar, idari, iktisadi, dini ve sosyal özellikleriyle birlikte demografik durum ya da görünüm, doğum-ölüm-evlenme ve boşanmaya dair gelenek ve kültür, vücuda getirilen yazılı ve çizili eserler, şehre ve şehirlilere ait görsel ve işitsel kayıtlar, destan-mit-masal-hikâye-şarkı-türkü-mani-bilmece-ağıt-cönk ve benzeri gibi edebi eser ve ürünler, dokunmuş, kullanılmış ya da halen kullanılan halı-kilim ve kumaşlar; bunlar üzerindeki motif, desen ve renkler, kullanılmış ve kullanımda olan kap-kacaklar, mutfak kültürü, savaş ve tarım aletleri, etnografik malzeme, beslenme alışkanlıkları ya da imkânları gibi zikredilmeyen daha pek çok yazılı-çizili-görsel-işitsel-düşünsel malzeme şehir tarihini araştırırken dikkate alınması gereken kaynakları teşkil etmektedir.

Bu Alanın Öncü Kişileri Kimlerdir?

Şehirler ve şehir tarihi ile ilgili bilgi veren çok sayıda yabancı ve Türk bulunmaktadır. Bunları tarihçi, coğrafyacı, sosyolog, iktisatçı, mimar, sanat tarihçisi, etnolog, arkeolog, edebiyatçı olarak sınıflandırmak mümkün olabilir, ancak bazen birkaç bilim dalıyla uğraşmış, araştırmalar yapmış ve eserler bırakmış kimselere de tesadüf etmek içten bile değildir. Örneğin İbn Haldun, Farabi, İbn Batuta, İbn Fazlan, el-Vakıdi, el-Ömeri, el-Mesudi, Yakut el-Hamavi, Belazuri, İbn Kalanisi, Marco Polo, Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi, Vital Cuinet, Fernand Braudel, Henri Pirenne, Max Weber, Richard Sennett, M. Fuad Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Hilmi Ziya Ülken, Mustafa Akdağ, Faruk Sümer, Tayyip Gökbilgin, Çağatay Uluçay, Claude Cahen, Paul Wittek, Nejat Göyünç, Halil İnalcık, İsmet Miroğlu, Mustafa Çetin Varlık, Bahaeddin Yediyıldız, Musa Çadırcı, Özer Ergenç, Zeki Arıkan, Rifat Özdemir, Turgut Cansever, Sadettin Öktem, Osman Ergin, Doğan Kuban, M. A. Cook, Ronald Jennings, Suraiya Faroqhi, Leslie Pierce, Besim Darkot, Semavi Eyice, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Turan Alkan, Mitat Enç, Ahmet Yüksel Özemre gibilerini ve ismini unuttuğum ya da zikretmediğim kimseleri nereye yerleştireceğiz? Bunlar içinde tarihçi olmayanlar, şehrin tarihinden ziyade, mimarisi, sanat tarihi alanındaki eserleri, iktisadi durumu, sosyolojisi gibi alanlarda bilgi verenler mevcuttur. Dolayısıyla şehir tarihçileri sadece tarih alanına sıkışıp kalmış kimseler olamaz, tarih bilgisi yanında şehirde üretilen ve oluşan her şey hakkında bilgisi, görüşü ve söyleyeceği sözü bulunan kimselerdir.

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

Öncelikle insanoğlunun bu dünyadaki serüveni içerisinde şehrin yeri ve önemini bilmek gerekir. Bedevi ve medeni kavimlerin yaptıkları hareketler ve vücuda getirdikleri eserlerden haberdar olmak gerekir. Dinlerin toplum yaşantısı üzerindeki etkilerini iyi anlamak gerekir. Coğrafyalar, iklim özellikleri, coğrafyaların sunduğu imkânlar konusunda bilgi sahibi olmak lazımdır. Dünya medeniyet tarihi, yerleşme ve iskân tarihi, dinler tarihi, arkeoloji-mimari ve sanat tarihi, tarih felsefesi-sanat felsefesi-din felsefesi, sosyoloji, hukuk tarihi, iktisat tarihi, nüfus hareketleri konusunda okumalar yapmak gerekir. Geniş anlamda dünyayı, orta vadede incelenen ülkenin diğer şehirlerini ve dar anlamda da ele alınan şehri ve çevresini iyi bilmek gerekir. O şehre ait olmak üzere bugüne ulaşan belgelerin dilini bilmek gerekir. İnsan davranışları üzerine bilgi sahibi olmak gerekir. İnsanlarla iletişim halinde

olmak gerekir. İnsanı anladığımız zaman onun eliyle kurulan şehirleri ve o şehirde vücuda getirilen eserleri anlayabiliriz.

Çalışma Yöntem ve Yaklaşımları Açısından Diğer Alanlardan Farkları Nelerdir?

Üzerinde çalışılan şehirle ilgili olarak uzun, sabırlı ve masraflı bir çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Görsel-yazılı-çizili ve işitsel bütün bilgilerin bilinmesi ve değerlendirilmeye alınması elzemdir. Bir disipline bağlı kalınarak, hatta sadece sosyal bilimlerle ilgili disiplinlerden yararlanılarak şehir tarihi çalışmak mümkün değildir. Sağlık, fen ve teknoloji, sosyal alanlarda bilgi sahibi olmak gerekecektir. Zira asıl konu insan olduğundan ve insan da çok yönlü bir varlık olarak karşımıza çıktığından sağlıklı değerlendirmeler için bu zaruridir. İnsan ile şehir arasında doğrudan bir ilişki olmasına ve şehir insanoğlunun ürünü olmasına karşın, ilginçtir, insan ve şehrin değişimi eş zamanlı değildir. Yerine göre şehirlerin değişimi daha yavaş ve uzun zaman alır. Bunun sebebi, insan sosyal bir varlık olarak toplumsal özellikler sergilemesine karşın sonuçta tekil bir varlıktır. Ancak şehir tek tek binalardan meydana gelmiş olsa da çoğuldur ve içerisindeki faaliyetler de çeşitlidir. Örneğin iktisat alanına bakıldığında, yaşam-ölüm, üretim-tüketim, alım-satım-takas, kâr-zarar, tasarruf-israf, yaşlılıkta ve hastalıkta tasarruflarını kullanma, güven verme-güven duyma, stok-karaborsacılık, bolluk-kıtlık, fiyatlarda indirim-yükselme, sigorta-tazmin, ücretler-vergiler, istatistik-endeks, kayıt içilik-kayıt dışılık, istihdam-işten çıkarma, standart-başıbozukluk gibi konular ön plana çıkar. Hukuk alanı derseniz ha keza.

Şehir Tarihi Alanında Çalışmak İsteyenlere Neler Önerirsiniz?

İyi bir gözlemci, iyi bir dinleyici olmalarını öneririm öncelikle. Kendi iç dünyalarına yolculuk yapmalarını tavsiye ederim. İnsanı ve onun iç dünyasını anlamadan şehirleri anlamamız da mümkün değildir. Zira onlar ya kurucusu ya da sakinleri olarak insanoğlu gibi kibirli ya da mütevazı, karanlık ya da aydınlık, insanın gönlü gibi şehrin mekânları dar ya da geniş, güvensiz ya da güvenilir, pis ya da temiz, tembel ya da üretken, cimri ya da cömert, zalim ya da adil, kaba-saba ya da zarif, dağınık ya da disiplinli, bencil ya da paylaşımcıdır. Sonuçta bütün insanların birbirine benzemesi gibi bütün şehirler de birbirlerine benzeyebilir-benzetilebilir. Ancak yine de her insanın parmak-retina ve dil izinin, renginin, cinsiyetinin, fıtratının, refleksinin farklı olması gibi şehirlerin de coğrafyası, iklimi, mimari ve estetik anlayışı, inşaat

malzemesi, sanayi-endüstri ve teknolojik üretimi, zirai-ticari üretimi ve kapasitesi, eğitime ve bilime katkısı, sivil ve askeri amaçlarla kuruluşu, turizm anlayışı ve kapasitesi, demografik yapısı bakımından birbirinden çok farklı özelliklere sahip olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Mümkün olduğu ölçüde dünya şehirlerinin görülmesi, incelenen şehrin farklı mevsimlerde ziyaret edilmesi, sabah ve akşam vakitlerinde gezilmesi, içerisinde yaşayan insanlarla sohbet edilmesi, şehirler de değiştiklerinden bir şehre en fazla 10 yılda bir uğranılması, her ziyaret edildiğinde mümkünse bir mevsim kalınması, şehrin çevresiyle birlikte gözlenmesi ve ele alınması, şehrin de canlı bir organizma gibi olduğunun unutulmaması, onun da doğup-büyüyüp-öleceğinin kabullenilmesi, onun da bir ruhunun olduğuna inanılması, şehrin mimari yapılarına sinmiş olan ruhunun anlaşılmaya çalışılması, onunla dertleşilmesi, dinlenmesi ve onun da yorulacağının varsayılarak dinlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyim. Ele alınan şehirle ilgili olarak erken yorum yapılmaması ve kanaat belirtilmemesi, görülen-duyulan ve okunanların adeta demlenmeye bırakılması iyi olacaktır.

İslam Tarihi

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

1947 yılında İzmir'de doğdu. Sırasıyla Manisa İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri öğretmenliği ile İzmir Atatürk Lisesi Din Bilgisi dersi öğretmenliği görevinde bulundu. 1975 yılında Milli Eğitim Bakanlığının açtığı imtihanı kazanarak Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsü İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi dersi öğretim üyeliğine atandı. Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesine bağlı olarak sürdürdüğü doktora çalışmasını 1978'de tamamlayarak İslâm Kurumları Tarihi dalında doktor unvanını aldı. 1983 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Yardımcı Doçent, 1989 tarihinde Doçent 1995 tarihinde de Profesör oldu. Hâlen Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir. Aynı zamanda 2009 yılında kurulan İslâm Tarihçileri Derneğinin başkanlığını da yürütmektedir.

İslam Tarihi Nedir?

İslam Tarihi; Hz. Muhammed'e vahyin geldiği zamandan günümüze kadar İslam'ın yayıldığı coğrafyayı da içine alan toplumların kurdukları devletlerin siyasi ve askeri tarihleri ile sosyo-kültürel hayatlarını ele alarak inançlarını, yaşama tarzlarını ve kurdukları müesseselerini inceleyen genel tarihin

bir dalıdır. Bu bilim dalında her şeyden önce Kur'ân tarihi ile Hz. Muhammed'in hayatı ve daha sonraki hanedan ve Müslüman toplumların tarihleri de konu olarak ele alınır.

Bu Alanın Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

İslâm Tarihinin sınırlarını çizebilmek için İslâm'ın doğduğu ve yayıldığı alanları belirlemek lazımdır. Bu durumda karşımıza geniş bir coğrafya çıkar. Hatta modern dünyanın hemen her kıtasında da Müslümanların varlığı göz önüne alınırsa genel dünya tarihi içinde İslâm Tarihinin de incelenmesi gerekir. Dolayısıyla gerek kronolojik olarak, gerek tarih sahnesinde görülen Müslüman hanedanların tarihleri olarak ele alınabilir. Ayrıca bir dünya dini olarak da İslâm Tarihinin sınırları belirlenebilir.

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

İslâm Tarihi alanında ana kaynaklarının başında Kur'ân-ı Kerim (Kur'ân'da İslâm Tarihi) ile Hz. Muhammed'in sözleri işleri ve diğer davranışlarını kaydetmiş olan "Sünnet"leri (Hadislerde İslâm Tarihi) gelir.

- Siyer ve Megâzî kitapları,
- Muhammed bin İshak, Siretü İbn İshak,
- Abdülmelik bin Hişam, Siretü İbn Hişam,
- Haraç ve Emvâl Kitapları; Ebu Yusuf, Kitâbu'l-Haraç
- Tabakât kitapları; Muhammed bin Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ,
- Muhammed b. Ca'fer b. Cerir et-Taberî, Tarîhu'l-Kebîr veya Tarihu'r-Rüsûl ve'l-Mülûk ya da Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk adları ile tanınan eser.
- Mes'ûdî, Mürûcü'z-Zeheb,
- Miskeveyh, Tecâribü'l-Ümem,
- İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarîh,
- İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, vb...

Bu Alanda Öncü Kişiler Kimlerdir?

Yukarıda adı geçen eserlerin yazarlarından ayrı değişik yüzyıllarda önemli kişiler yetişmiştir. Meselâ geçen yüzyılın öncülerinden biri olarak *Muhammed Hamidullah* sayılabilir. Hem İslâm dünyasında, hem de Batıda bu alanda çalışma yapan çok sayıda isimden söz edilebilir.

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

Bu alanda çalışacak olanların her şeyden önce kaynaklara vâkıf olmaları gerekir. Bunun için de öncelikle Arapça bilmeleri beklenir. Ayrıca: Farsça, Türkçe, Osmanlı Türkçesi ve Urduca gibi değişik Müslüman toplumların dillerini öğrenmek gerekir.

Bütün akademisyenlerde aranan objektif olma özelliği, İslâm tarihi ile ilgilenecekler de olması gerekir. Bilim adamı objektif olmazsa alanında başarılı çalışmalar ortaya koyamaz.

Çalışma Yöntem ve Yaklaşımları Açısından Diğer Alanlardan Farkları Nelerdir?

Sosyal bilimlerin her alanında olduğu gibi İslâm Tarihi alanında da kendine has dikkat edilmesi ve üzerinde durulması gereken hususlar vardır. İslâm Tarihi, geniş bir zaman dilimini içine aldığı içindir ki, araştırıcıların ister istemez çalışma alanlarını sınırlandırmaları gerekir. Özellikle Türkiye'de çalışan akademisyenlerin her şeyden önce İslâm Tarihinin klâsik dönemini mi yoksa Türk-İslâm Tarihini mi çalışacağına karar vermesi gerekir. Bu durum, diğer alanlara göre; İslâm Tarihinde farklılık arz etmektedir.

Müslüman toplumlarının kendi tarihleri ve sosyo-kültürel hayatları bakımından da diğer alanların konuya yöntem ve yaklaşımları açısından farklılık gösterir. Her toplumun bir cahiliye dönemi yaşadığı kabul edilirse; Müslüman milletlerin de İslâm'dan önceki tarihlerine bu gözle bakılması gerekir. Bu durumda çalışanların yöntem ve yaklaşımlarını etkileyeceğinde şüphe yoktur.

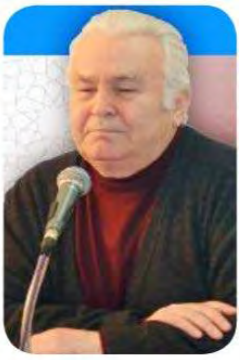
İslam Tarihi Alanında Çalışmak İsteyenlere Neler Önerirsiniz?

İslâm Tarihi alanında çalışacak olanların bütün bilim alanlarında olduğu gibi, bu alanda da çalışmaya istekli olmaları gerekir. İstekli olmayanlar başarılı olamazlar. Öncelikle hangi dönemi çalışmak istediğine karar vermelidir. Zira her dönemin kendine göre farklılıkları ve öncelikleri vardır. Mesela, klasik dönem çalışacaklar Arapçaya, Osmanlı dönemi çalışacaklar da Osmanlı Türkçesi ve Paleografyasına vâkıf olmak zorundadırlar. Bu arada yardımcı diller öğrenmelidirler.

Hangi dönem çalışılırsa çalışılsın ana kaynakları tanımak gereklidir. İslâm Tarihinin yukarıda zikrettiğimiz ana kaynaklarının dışında da kaynakları

olduğu unutulmamalıdır. Bütün İslâm dünyasında konuyla ilgili çalışanların var olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu sebeple, üzerinde çalışılan konuyla ilgili Arap dünyasında olduğu gibi, diğer İslâm dünyasında hatta Batı da çalışılabileceğini unutmamak gerekir.

Türkoloji

Prof. Dr. Reşat GENÇ

1941'de Yozgat'ta doğdu. 1965'te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 1965-1967 yılları arasında Elazığ Ticaret Lisesi Tarih Öğretmenliği ve Müdür Yardımcılığı görevlerinde bulundu. Daha sonra açılan asistanlık sınavını kazanarak 1967 yılı Ağustosunda mezun olduğu bölüme asistan oldu. 1970-1971 döneminde Bağdat Kütüphanelerinde Doktora tezi ile ilgili araştırmalarda bulundu. 1974 Martında "Divan-ü Lügati't - Türk Müellifi Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk İllerinin Siyasi, Etnik, Sosyal ve Kültürel Durumu" adlı tezi ile 'Doktor', 1980'de ise Doçent oldu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Fırat üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Kara Harp Okulu'nda öğretim üyeliği yaptı. 1986 yılında Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda Profesör olarak göreve başladı. 12 Aralık 1986 tarihinde başladığı Gazi Eğitim Fakültesi Dekanlığını 1992'ye kadar iki dönem (6 yıl) yaptı. 1993-2000 yılları arasında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun başkanlığı görevinde bulundu. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalından emekli oldu.

Türkoloji Nedir?

Kültür, bir milletin tarih sahnesine çıktığı günden başlayarak içinde yaşadığımız güne kadar devam eden süreçte oluşturduğu, geliştirdiği maddi ve manevi değerlerin bütününü içerir. Türkoloji alanı da Türklerin kültürünü inceleyen alandır. Diğer bir deyişle Türkoloji alanı Türklerin hayatlarında bulunan bütün ögeleri, geçmişten günümüze kadar devam eden süreç boyu, inceler. Kültür tarihini incelerken dil çok önemlidir. Bir milleti aklınıza gelebilecek her yönü ile yakından tanımak istiyorsanız bu milletin dilini masaya yatırın konularına göre tasnif edin, bu dili konuşan bir millet nasıl bir millettir, neyi sever neyden nefret eder neyle hüzünlenir hepsini orada görebilirsiniz. Genel olarak bakıldığı zaman Türk Tarihi siyasi olarak yazılsa da Türk Kültür Tarihi genişçe ve tam olarak yazılamadı. Çünkü kaynak yetersizliği vardı. Beni bu alana hocam Akdes Nimet Kurat yönlendirdi. Kaşgarlı Mahmut konusunun çok çalışılmadığını söyledi ve bu konuyu çalışmamı tavsiye

etti. Lisansüstü eğitimim sırasında Türk lehçeleri derslerini aldım. Yusuf Has Hacip'in eserinden de yardım aldım ama çok az kaynak vardı. Budist Uygur rahiplerinin verdiği bilgiler vardı. Bilhassa Yarkent şehrinde kazı sırasında ele geçen ticari metinler, kadı sicillerine benzeyen mahkeme tutanaklarından yararlandım.

Bu Alanın Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

Türkoloji çalışılması zor ama çok büyük ufuk açan bir alandır. Tam olarak bir sınır çizilemez, milletin var olduğu günden günümüze kadar ulaşır. Benim doktora ve doçentlikte çalıştığım alan 11. Yüzyılı kapsar. Ancak ben Türk tarihi ile ilgili bir konuyu örnek *kapucubaşılık* konusunu Göktürk sarayından Osmanlı sarayına kadar inceledim. Bazı konuları cumhuriyet tarihinde bile araştırmak gerekir. Karahanlılar'da saray muhafızlarını incelerken yakın tarihe kadar hatta Cumhuriyet dönemine kadar incelerim. Yani çalıştığım alan 11. yy olsa da bu dönemi anlamak için geçmiş ve gelecek dönemlerde kültür ögelerini incelerim.

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

Başlıca ana kaynaklar şöyle sıralanabilir: Nizâmülmülk, Siyâsetnâme; Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk; Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig; Ebü'l-Gâzi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime, Şecere-i Türk; El-Utbi, *Tarih-i Yemini*; Mesûdî, *Mürûcü'z-zeheb*; El-Cahız *Fazâ'il El-Etrâk* (Türklerin Faziletleri), Cemaleddîn Karsî, *Mülhakat-üs-Surah*; Semani, *Kitâbü'l-Ensâb*, *Fetavayı Alemgiriye*, Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Eelemente im Neupersischen* (Yeni Farsçada Türkçe ve Mogolca Öğeler) *Mucem* kitapları da önemlidir. Örnek olarak Yakut el Hamevi'nin Mucemu'l-Buldân ve Mu'cemü'l-üdebâ adlı iki eseri bulunur.

Bu Alanda Öncü Kişiler Kimlerdir?

Alanın öncü isimleri şöyle sıralanabilir: *Akdes Nimet Kurat, Faruk Sümer, Şerif Baştav, Ali Sevim, M. Fuad Köprülü, Zeki Velidî Togan, Bahaddin Ögel, İbrahim Kafesoğlu, Sadri Maksudî Arsal.*

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

Başta Uygur lehçesine, Karahanlı lehçesine hakim olunmalıdır, Arapça ve Farsça bilinmelidir. Bunun yanında bir veya iki batı dilini bilinmelidir. Bu alanı incelerken dile ve kültüre genel olarak hakim olunmazsa yanlış anlaşıl-

malar olabilir. Örnek olarak: "*Yatgak er yattı*" demek "*nöbetçi er nöbet tuttu*" demektir. Er nöbette yattı uyudu demek değildir. Yataklık (yatgaklık) yapmak günümüzde de korumak manasındadır. Dil ve kültürün günümüzdeki durumunu ve geçmişteki temel yapısını çok iyi bilmek gerekir. Köyde kentte yaşayan kültürün içine girmek ve bizzat yaşanan haliyle gözlemlemek gerekir. Bu alanı araştırmak zordur, kuyudan su çıkarmaya benzer.

Çalışma Yöntem ve Yaklaşımları Açısından Diğer Alanlardan Farkları Nelerdir?

Kültürü taşıyan, kuşaktan kuşağa nakleden dildir. Bu açıdan dili iyi bilmek ve güncel hayatta nasıl kullanıldığını anlamak gerekir. Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânu Lugâti't-Türk adlı eserinden faydalanırken Kilisli Muallim Rıfat Bilge ve Besim Atalay'ın tercümelerini birlikte kullandım. Hatta bir kelimenin anlamını oturtmak için birkaç günümü harcardım. Her bir kelimeyi ilgili konularına göre tasnif ettim. Sonra *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası* adlı eser çıktı. Bu yöntem sadece bu alanda kullanabilir. Ayrıca kültür dil ve ögelerini araştırıp bulabilmek için Türk tarihi hakkında bilgi veren yerli yabancı bütün kaynakları incelemek gereklidir. En küçük bilgi kırıntıları bile önemli konuların aydınlatılmasını sağlayabilir.

Türkoloji Alanında Çalışmak İsteyenlere Neler Önerirsiniz?

Gençlere ve genç hocalara önerim: lisans ikinci sınıftan itibaren öğrencilerle ilgilenmeli ve gerekli yönlendirilmeler yapılmalıdır. Akdes Nimet Kurat'ın "Akademik Tarih Tahsili, Pro Seminer ve Seminerlere Dair, (AÜ. DTCF. Dergisi F6)" adlı makalesi okunmalı. Biz Göktürk metinlerini ve Uygur metinlerini okurduk, anlamlandırırdık. Ebü'l-Gâzi Bahadır Han'ın, Şecere-i Terâkime, Şecere-i Türk adlı eserlerini okurduk. Böylece ana kaynaklara erken yaşlarda vakıf olurduk. O günkü alfabeyi bilmeyenlerin hiç olmazsa günümüz alfabesiyle okuyup ana kaynaktaki kelimelere aşina olması gerekir. Kültür konusu devamlılık arz eden bir konu olduğu için Türk kültürüne ait bir konuyu öncesi ve sonrası ile birlikte araştırmak gereklidir. Öncesinde bulunamasa da mutlaka sonrasında bir kelimenin izini bulmak ve devamlılığını görmek gerekir. Bir konuda araştırma yaparken önceki araştırmacıların eserlerine bakıp incelemek gereklidir. Tabi ki iyi bir tarih metodolojine sahip olmak gerekir. Temel eserlerdeki bilimsel tartışmaları ve dipnotları iyi incelemek ve tartışmaları tam olarak anlamak gereklidir. Tarihçinin bir eser kaleme alınırken yaptığı tespitleri tam olarak bilimsel verilere dayandırması şarttır.

Bilim Tarihi

Prof. Dr. Yavuz UNAT

1965'te İstanbul'da doğdu. 1987'de Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi Anabilim Dalı'ndan mezun oldu. 1988 yılında da aynı anabilim dalında araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 1990 yılında, Ali Kuşçu'nun 'Risâlat al-Fathiyya Adlı Eserinin, Gök Küreleri Üzerine Olan Dördüncü ve Beşinci Makaleleri Üzerine Bir Çalışma, konulu tezle yüksek lisansı tamamladı. 1996 yılında, Fergâni'nin "Kitâb el-Fusûl" Adlı Kitabı Üzerine Bir İnceleme, konulu doktora tezini tamamladı. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi Anabilim Dalı'nda 2000 yılında arasında yardımcı doçent ve 2003'te doçent oldu. 2009 yılında Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde profesör olarak atandı. 2010 yılında Kastamonu Üniversitesi Rektör Yardımcılığı ve yine aynı yıl Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi dekanlığı görevinde bulundu. Türk Felsefe Derneği ve Türk Bilim Tarihi Kurumu Üyesi olan Yavuz Unat, 2009 Astronomi Yılı dolayısıyla UNESCO astronomi ihtisas komitesi üyelerindendir. Astronomi tarihi, teknoloji tarihi ve bilim tarihi alanında çeşitli çalışmaları olan Yavuz Unat, Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölüm Başkanı olarak görevini sürdürmektedir.

Bilim Tarihi Nedir?

Bilim tarihi, bilginin hangi aşamalardan geçerek, bugün bilim dediğimiz bilgi türünün oluştuğunu, bilime ne gibi ve ne zamanlar katkılar yapıldığını konu edinen bir disiplindir. Kısa bir tanımla, sistematize edilmiş, pozitif bilginin gelişiminin betimlenmesi ve açıklanmasıdır. Bilim tarihi bu süreçte özellikle, bilginin aşamalarını belirlemek, bilimsel kuramların doğuşunu ve gelişimini olgusal ve deneysel verilere dayanarak betimlemek, bir toplumun bilime ne zaman ve hangi durumda katkı yapabildiğini örneklerle ortaya koymak, bu katkılar yapılırken bilim adamlarının nasıl bir uğraş verdiklerini, kullandıkları yöntemleri, araç ve gereçleri göz önüne sermek, bilimin değerini ve önemini sorgulayarak, bilimsel etkinliği bütün yönleriyle tanımaya ve tanıtmaya çalışmak, elde edilen bilimsel sonuçların uygulamaya nasıl geçirildiklerini, bunların insan yaşamında ne gibi değişikliklere neden olduğunu incelemek ve bir toplumun bilime katkı yapacak düzeye getirilebilmesi için neler yapılması gerektiğini somut örneklere dayanarak göstermek noktalarına dikkatini yoğunlaştırmaktadır.

Bu Alanın Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

Bilim tarihinin sınırları oldukça geniştir. Yukarıdaki tanıma dayanarak, bilim tarihine, tarih disiplini ve yöntemi çerçevesinde, bilimin gelişiminin incelenmesi olarak bakarsak, bilimsel gelişim dönemleri, bilim adamlarının bilime katkıları, toplumların bilime katkıları, bilimsel düşüncenin gelişimi gibi konular bilim tarihinin konuları arasına girer. Yöntemsel olarak, tarihsel yöntemi kullanan, bilimi araştırması bakımından bilimsel yönteme dayanan, bilimin toplumsal gelişimini, dönemlerini irdelemesi açısından toplumsal işlevi olan, bilim adamlarının katkılarını ele alması açısından belli ölçüde bilim sosyolojisini kullanan, bilimsel düşüncenin gelişimini ele alması bakımından da felsefeye ihtiyaç duyan bir alan olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda bilim tarihinin sınırlarını çizmek çok kolay değildir. Felsefi çözümlemelere dayanan, bilginin sosyolojik ve psikolojik süreçlerini ele alan, bunu yaparken de tarih yöntemini kullanan sınırları geniş bir disiplin olarak karşımıza çıkar bilim tarihi.

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

Bu alanda ilk önemli kaynaklar bu alanın akademik kurucusu olan *George Sarton*'un kitaplarıdır. Bunlar içerisinde en genel olanı *Bilim Tarihine Giriş'tir (Introduction to the History of Science, 3* cilt, Baltimore: Williams&Wilkins, 1950). Genelde araştırmalar bu eserle başlar. Kaynak araştırması için kullanılan diğer bir eser ise Fuat Sezgin'in 13 ciltlik *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (Frankfurt, 1967-2000) adlı eseridir. Bu iki kaynak eser dışında şu eserler önemlidir:

Thomas Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (*The Structure of Scientific Revolutions*), University of Chicago Press, Chicago, 1962.

Thomas Kuhn, *Asal Gerilim* (*The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change*), University of Chicago Press, Chicago and London 1977.

Crombie, A.C., *Augustine to Galileo the History of Science AD 400-1650*, London, 1957.

Aydın Sayılı, *Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir*, Ankara 1948.

Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara 1966.

Esin Kâhya, Melek Dosay Gökdoğan, Remzi Demir, Hüseyin Gazi Topdemir ve Yavuz Unat, *Türkiye'de Bilim Tarihi Araştırmalarının Dünü ve Bugünü*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bilim Tarihi Anabilim Dalı'nda Yapılan Çalışmalar, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 975-482, Ankara 2003.

Sevim Tekeli, Esin Kâhya, Melek Dosay, Remzi Demir, Hüseyin Gazi Topdemir, Yavuz Unat ve Ayten Aydın Koç, *Bilim Tarihine Giriş*, , Sekizinci Baskı, Nobel, Ankara 2012.

Hüseyin Gazi Topdemir ve Yavuz Unat, *Bilim Tarihi*, Yedinci Baskı, Pegem A Yayınevi, Ankara Ekim 2014.

Bu Alanda Öncü Kişiler Kimlerdir?

Bilim tarihini akademik bir disiplin hüviyetini, Auguste Comte (1798-1857), Paul Tannery (1843-1904), Henri Poincaré (1854-1912) ve Pierre Duhem (1861-1916) gibi bilim tarihçilerinin ve bilim felsefecilerinin etkisi ile bilim tarihi araştırmalarına yönelmiş olan George Sarton'ın (1884-1956) 1936 yılında Harvard Üniversitesi'nde bilim tarihi doktora programını kurmasıyla kazanmıştır. Türkiye'de bilim tarihi araştırmalarının geçmişi ise on dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın başlarına kadar geri gitmekle birlikte, Sâlih Zeki Bey (1864-1921) ile Adnan Adıvar (1882-1955) gibi bilginlerin yapmış oldukları çalışmalar sonucunda, yavaş yavaş tanınmaya ve sevilmeye başlamıştır; üniversite içine girmesi ve öğretimin bir parçası olması içinse, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'yı (1913-1993) beklemek gerekmiştir.

Türkiye'de akademik anlamda bilim tarihinde ikinci önemli merkez ise İstanbul Üniversitesi Bilim Tarihi Bölümü'dür. 1984 yılında Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde kürsü olarak kuruldu. Bu kürsü 1989 yılında bölüm haline getirildi. Ancak 2000 yılında yeniden anabilim dalına çevrildi. 2010 yılında ise yine bölüm olarak faaliyetlerine devam etti.

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

Bilim tarihçilerinin çalışmalarını sağlıklı bir şekilde yürütebilmeleri, şu şartları öncelikle yerine getirmelerine bağlıdır:

1. Bir bilim tarihçisi, diğer kültür tarihçileri gibi, metinleri okuyup doğru anlayacak kadar klasik dillerden birini (Arapça, Farsça, Latince, Yunanca, vs.) öğrenmelidir.
2. Bir bilim tarihçisi, yine diğer kültür tarihçileri gibi, tarih bilimini öğrenmeden işe girişmemelidir. Çoğu araştırmacı, tarih biliminin, nasıl bir bilim olduğunu bilmez ve tarihçi olmadan tarih yazmaya başlar. Oysa diğer bilimler gibi, tarih biliminin de araştırma yöntemleri vardır ve tarih yazmaya başlamadan önce bunları iyice öğrenmek gerekir.
3. Bir bilim tarihçisi, hem içinde bulunduğu hem de çalıştığı dönemin bilimsel bilgisini öğrenmelidir; bu gereklilik bilim tarihçilerinin işini inanılmaz ölçüde güçleştirir.

Çalışma Yöntem ve Yaklaşımları Açısından Diğer Alanlardan Farkları Nelerdir?

Bilim tarihi, tarihin yöntemini kullanır demiştik. Tarih ve bilim tarihi bu anlamda birbirine yakındır. Ayrıca bilim tarihçisi, belli bir toplumda bilginin gelişimini yorumlarken, o toplumun, o dönemin siyasi hayatını, toplumsal olaylarını da iyi bilmelidir. Ancak tarih disiplininden bazı noktalarda ayrılır. Yöntem olarak aynı olmasına karşın burada incelenen metinler bilim metinleridir. Dolayısıyla bilim tarihçisi bilimsel yöntemi de iyi bilmelidir. Hatta iyi bir bilim tarihçisi belli bir bilim disiplinini çok iyi derecede bilmelidir. Bu aslında çalışma alanının gerekliliğidir. Örneğin astronomi tarihini inceliyorsanız astronomi bilimini, kavramlarını iyi derecede bilmeniz gerekir. Bilim tarihinin zorluğu, sadece örneğin bu dönemin astronomi bilgisini bilmek değil, geçmiş astronomiyi de bilmek gerekliliğidir. Dolayısıyla, disiplinin dilbilimsel zorlukları da vardır.

Tarih boyunca bilim ve felsefenin birlikte gelişmesi, bilim tarihini ister istemez felsefeyle yakınlaştırır. Bilimsel düşünce kimi bilim tarihçilerine göre, felsefi düşünceden önce vardı. Özellikle antik dönemde felsefe ve bilim bir arada gelişti. Bu da ister istemez, bilim tarihçisinin bir felsefeci gibi yaklaşmasını gerektirir. Ancak bilim tarihi felsefi yaklaşımları kullanmasına karşın, yanıtları daha kesindir.

Bilim Tarihi Alanında Çalışmak İsteyenlere Neler Önerirsiniz?

Öğrencilerin ve gençlerin bilimi anlaması açısından bilim tarihinin eğitim içerisinde kullanılması son derece önemlidir. Üniversitelerde bilim eğitimi alan geleceğin bilim insanları olacak gençlerin, bilimi tanımaları, bilimsel yöntemi gerektiği gibi algılamaları için bilim tarihi derslerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Katı bir bilim eğitimi, fizik, kimya, biyoloji, matematik, coğrafya vs. eğitimi, öğrenciyi alanına karşı soğutmakta, alanının önemini gerektiği gibi anlamamasına yol açmaktadır. Kendi alanının tarihine ilişkin bilginin verilmesi, öğrencilerin kendi alanlarına yabancılaşmasına da engel olacaktır.

Tarih Eğitimi

Prof. Dr. Mustafa SAFRAN

1958'de Kastamonu Araç'ta doğdu. 1979'da Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü bitirmiştir. 1980 yılında Çankırı Lisesi'nde Tarih Öğretmeni olarak göreve başlamış, 1984 yılında Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesine Araştırma Görevlisi olarak girmiştir. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 1986'da Yüksek Lisansını, 1989'da doktorasını tamamlamıştır. Gazi Eğitim Fakültesinde 1989'da Yardımcı Doçent, 1993 yılında Tarih Eğitimi Alanında Doçent, 1999 yılında ise Profesör olmuştur. Sosyal bilgiler öğretimi, tarih metodolojisi, Türkiye ve dünyada tarih öğretimi, tarih programları ve ders kitapları üzerine çalışan Prof. Dr. Safran, 2006 yılında YÖK-MEB işbirliğince ilk ve ortaöğretim müfredat programlarının yeniden yapılandırılması sürecine katkı sağlamıştır. Ankara Eğitim Yüksek Okulu Müdürlüğü ve Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dekanlığı görevlerinde bulunan Safran, halen Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalında çalışmaktadır.

Tarih Eğitimi Nedir?

Genel olarak Tarih disiplininin, eğitime yansıyan kısmının planlaması, uygulaması, ölçme ve değerlendirmesinin tarihsel bilginin doğasından kaynaklı felsefesi, tarihi, pedagojisi, sosyolojisi ile uğraşan bir bilim dalıdır. Bu sebepten tarih derslerine odaklandığı gibi tarihin doğası, yazımı ve felsefesiyle de ilgilenmek zorunda kalır. Türkiye'de örgün eğitimde ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite düzeyinde Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler, Tarih 9, 10, 11,12 ve üniversite tarih dersleri altında geniş bir yelpazede tarihin öğretimine odaklanır. Ama özellikle 10-16 yaş arasındaki çocuklara tarih disiplininin yapısını, tarihsel düşünme becerilerini, tarih okuryazarlığını kazandırmaya yönelik pedagojik yaklaşım ağırlıklı çalışan bir bilim dalı. Son yıllarda özellikle tarihsel film, dizi ve romanların etkisiyle yaygın eğitim bağlamında da yetişkinlerin tarih anlayışının oluşmasına yönelik çalışmalara da yer verilmiştir.

Bu Alanın Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

Bu alan daha çok tarihin pedagojik amaçlı olarak çocuklara, ergenlere ve yetişkinlere neden, hangi içerikle ve nasıl sunulduğu üzerine düşünür. Zaman içinde alanın kendi tarihi, felsefi, psikolojik ve sosyolojik temelleri oluşmuştur. Öğretimin unsurları olan öğretmen, öğrenci, müfredat programı, ders kitapları ve yardımcı kitaplar, web sayfaları vb. gibi bütün unsurların

bir bütün içinde ele alınması gerektiğini gündeme getirir. Bununla birlikte alanın sınırlarının yeni sorunlara çözüm bulmak için yapılacak yeni çalışmalarla genişleyebilen bir nitelikte esnek olduğunu belirtmek gereklidir.

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

Tarih eğitimi alanında Türkçe literatürde Satı Bey, Ali Reşad, İhsan Sungu, İhsan Şerif Saru, Ahmet Refik Altınay, Mustafa Çağatay Uluçay, Faik Reşit Unat vb. tarihçilerin yazıları vardır. Fuat Baymur'un, Salih Özbaran'ın, İlhan Tekeli'nin, Mustafa Safran'ın telif eserleri mevcuttur.

Örneğin: 1939'da Kemal Kaya tarafından Çocuğa Uygun Tarih Tedrisatı başlığıyla çevrilen Eric Andraess'in eseri, 1943'te yapılan II. Maarif Şûrasının tarih öğretimi kısmı önemlidir. 1949'da Fuat Baymur tarafından yazılan *Tarih Öğretimi* görülebilir. 1977'de *Felsefe Kurumu Seminerleri* kitabı altında basılan bildiriler tarih öğretimine ilişkin toplu bir bakış açısı sunar.

1994'te gerçekleştirilen ve yayınlanan *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları* başlıklı sempozyum çalışmasının ve bu vesileyle sempozyumun düzenleyicisi Salih Özbaran'ın tarih öğretimi, ders kitapları üzerine yazdığı kitaplar önemlidir. Toplumsal Tarih Vakfı da bastığı telif ve çeviri eserlerle tarih öğretiminin gelişimine hizmet etmiştir. İlhan Tekeli'nin *Tarih Bilinci ve Gençlik* adıyla Türkçeye çevirdiği proje sonuçları tarih öğretimine ilişkin Avrupa ve Türkiye bağlamında önemli sonuçlar sunmaktadır. Avrupa Konseyi'nin tarih öğretimi ile ilgili bazı eserlerinin Türkçeye çevrilmesini sağlamıştır. Bunların arasında Robert Stradling'in *20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli* adlı kitabın ayrı bir yeri vardır. Tarafımızdan çevrilen ve Türkçede yayımlanan ilk çeviri niteliği taşıyan Jon Nichol'ün *Tarih Öğretimi* adlı eseri, tarih öğretiminin öğrencilerle ilgisini gösterir. James W. Loewen'ın Öğretmenimin Söylediği Yalanlar konuya ilişkin ABD'deki tartışmaları anlamamız açısından dikkate değerdir. Peter Burke'nin *Tarihin Görgü Tanıkları* adlı kitabının da sınıf içi tarih öğretimini oldukça etkileyeceğini düşünüyorum. 2008'de *HEIRNET* tarafından İstanbul'da yapılan Dursun Dilek ile beraber derlediğimiz *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi* adlı sempozyumda kitabına bakılabilir. 2009-2011 arasında *EUROCLIO* ile yapılan Avrupa İçin Anahtar: Türkiye'de Tarih Eğitiminde Yaratıcı Metodoloji (A Key to Europe: Innovative Methodology in Turkish School History) adlı proje Türkiye'de tarih eğitimi ile ilgili yayınların da artmasına vesile olmuştur.

Editörlüğü tarafımızdan yapılan ve Türkiye'de lisansüstü düzeyde Tarih Öğretimi üzerinde çalışan genç akademisyenlerin doğrudan doğruya uygula-

maya dönük ders modelleri içeren *Tarih Nasıl Öğretilir?* adlı çalışma, Türkiye'de genç akademisyenlerin konunun hangi boyutlarını önemli bulduklarını göstermesi açısından önemlidir.

Türk Tarih Eğitimcileri Birliğinin de için de yer aldığı ve üniversitelerle ortaklaşa yapılan uluslararası tarih eğitim sempozyum bildiri kitapları da birikimi gösterir. Bu konularda Şule Yüksel Öztürk ile Ahmet Şimşek'in ve İsmail Hakkı Demircioğlu'nun hazırlamış olduğu bibliyografyalar oldukça kullanışlıdır.

Bu Alanda Öncü Kişiler Kimlerdir?

Tarih eğitimi alanındaki öncü kişileri Türk ve yabancı olarak ayırabiliriz. Osmanlı dönemi eğitimcilerinden Mustafa Satı Bey konuyu ilk bilimsel yaklaşan eğitimcilerdendir. İhsan Sungu, Mustafa Çağatay Uluçay'ın, Ekrem Üçyiğit'in, Mete Tunçay'ın, Fersun Paykoç'un konu ile ilgili eserleri vardır. Tarihçiler arasından Prof. Dr. Salih Özbaran ve çok yönlü akademisyen Prof. Dr. İlhan Tekeli konuya eğilmiştir.

Şimdilerde bazıları da benim doktora öğrencim olan bir grup meslektaşım bayrağı devralmıştır. 1996'dan sonra YÖK tarafından tarih öğretimine yurt dışına doktora yapmak için gönderilen gençler de doktora tezlerini tamamlayarak ülkemize gelmişler ve alana yeni bir soluk getirmişlerdir. Özellikle son on yılda burada isimlerini sayamayacağım (bazılarına unutmaktan çekindiğim için) pek çok genç akademisyen kardeşimiz bu çalışmaları daha da ileriye taşımışlardır.

Yabancılardan Henry Johnson, Paul Klapper ve Rolla Milton Tyron, Ronald Evans, Sam Wineburg, Linda S. Levstik, Keith Barton, James F. Voss, Joke Van der Leeuw-Roord, Hilary Cooper, Bruce A. Vansledright gibi isimleri sayabiliriz.

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

Tarih eğitimi üzerine çalışan bir akademisyenin bir ayağı daima okullarda olmalıdır. Bu alanın mutfağı okullardaki tarih dersleri/sınıflarıdır. Bir öğretmen olarak bu dersin sorunlarını çok iyi gözlemiş olmalıdır. Esasen MEB için hazırlamış olduğumuz tarih öğretmeni yeterliklerine sahip olmalı ve bunların nasıl geliştirilebileceği üzerinde düşünmeli ve yansıtıcı bir eğitimci olmalıdır. Yurtdışındaki meslektaşlarını ve ilgili uluslararası kurumların tarih eğitimi ile ilgili çalışmalarını yakından takip etmelidir.

Çalışma Yöntem ve Yaklaşımları Açısından Diğer Alanlardan Farkları Nelerdir?

Alan eğitimi adı altında toplanan diğer branşlar gibi tarih eğitimi de hem alanın bilgisi, metodolojisi hem pedagojisi hem de bilimsel araştırma tekniklerini sentezlenmesini gerektiren kompleks bir çalışma yaklaşımı gerektirmektedir. Üstelik fen/matematik alan eğitimi çalışmalarından farklı olarak *demokrasi ve yurttaşlık* çerçevesini de dikkate almak zorundadır.

Tarih eğitimi alanı, tarih alan bilgisi ve metodolojisi bilmeyi gerektirmesine rağmen çalışma ve yöntem açısından eğitim bilimlerine daha yakındır. Öğrencilerin, öğretmenlerin algılarını ortaya çıkarma yolunda eğitim bilimcilerin, psikologların kullandığı yöntemleri kullanır. Eğitim bilimlerinden farklı olarak kendi tarihsel, felsefi, sosyolojik gelişimine ilişkin çalışmalara da önem vererek, bu konuda diğer alan eğitimcilerine de öncülük etmektedir. Temel veri kaynakları öğrenci, öğretmen, öğretim programları ve bunun içeriğe dönüştürülmüş biçimleri olan ders kitapları, yardımcı kitaplar, çeşitli materyaller, tarihi film ve diziler, tarih romanlar vb. dir.

Tarih Eğitimi Alanında Çalışmak İsteyenlere Neler Önerirsiniz?

Tarih eğitimini tarih alanından "ayrışmış bir alan" olarak düşünmemelerini, onu kesinlikle insan hakları eğitimi ile sanat ve çevre eğitimi ile barış ve demokrasi eğitimi ile birlikte düşünmelerini; çalışmalarını bir entelektüel arka plan içine oturtmalarını öneririm. Alandaki çalışmaları tarihsel bir bakış içinde yerli yerine koyup, tarihsel bilginin doğasını ve metodolojisini kavrayıp, günün eğitim paradigmalarına uygun davranmaları önemlidir. Eğitim alanındaki ilke ve kavramlara açık davranarak onları tarih eğitimine uygun bir halde düşünmeleri bu bağlamda örneğin Fen ve Matematik eğitimcilerinin kullandığı kavramları tarih eğitimine taşırken daha dikkatli olmalıdırlar. Literatürle ilgili temel çalışmaları okumalı, MEB'in ilkokul, ortaokul ve lise müfredat programlarını ve ilgili ders kitaplarını çok iyi bilmelidirler. MEB'in Tarih öğretmeni yeterliklerini çok iyi incelemelidirler. Eğitimde araştırma nasıl yapılır? Nicel ve nitel araştırmaların özellikle nasıl yapıldığını bilmelidirler. SPSS programında kendi verilerini girebilmeli ve yorumlayabilmelidirler. Alanda çıkmış yerli ve yabancı yayınları takip etmelidirler. Özellikle Rusça, Çince, Arapça ve Japonca gibi farklı diller öğrenip, alanda bu ülkelerde neler yapıldığını da yakından takip etmelidirler. Okullar ile bağlantılarını kesmemeli, okullarda çocukların gelişimleri ve öğrenme süreçleri üzerinde odaklanmalıdırlar. Mümkün oldukça ulusal ve uluslararası tarih eğitimi projelerinde çalışarak, bilgi ve görgülerini artırmalıdırlar.

Türk Eğitim Tarihi

Prof. Dr. Yahya Akyüz

1941'de Çanakkale/Yenice/Hamdibey bucağında doğdu. 1963'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. 1967'de Fransa Centre Europeen Üniversitesi'nde öğrenim ve araştırma ile Nancy Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1968'de Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'ne asistan olarak girdi. 1972'de doçent, 1980'de Profesör unvanlarını alana Yahya Akyüz, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesinden 2008'de emekli olmuştur. Türk Eğitim Tarihine ilişkin arşiv belgeleri yayınlayan, öğretmen, eğitim sorunları, Atatürk ve Kurtuluş Savaşı konularında da araştırma ve incelemeleri bulunan Prof. Dr. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi alanında çalışmalarını devam ettirmektedir.

Türk Eğitim Tarihi Nedir?

Bir milletin eğitim tarihi, öğretim ve eğitiminin tarihidir. Öğretim boyutu açısından, Türk eğitim tarihi başlıca şu konuları kapsamalıdır: okullar, ders program ve kitapları - devletlerin, rejim ve hükümetlerin eğitim amaçları, eğitim felsefeleri - eğitim ve öğretim sorunları - okul, öğretmen ve öğrencilere ilişkin sayısal bilgiler - eğitimle ilgili yasal belgeler - devlet adamlarının söylev ve demeçleri - Eğitim sisteminin yapısı, işlevi-eğitim düzenleme ve ıslah çalışmaları, eğitimci ve öğretmenlerin anı, görüş ve düşünceleri -eğitimcilerin ve aydınların tartıştığı, geliştirdiği eğitim düşüncesi - okul ve öğretmenlerin toplumdaki yeri ve etkisi vb.

Eğitim boyutu açısından Türk Eğitim Tarihinin, yukarıda belirtilen öğretimle ilgili konulardan başka şunları da kapsaması gerekir: halk ve yetişkinler eğitimi - yaygın eğitim kurumları - kitle iletişim araçları ve etkileri - toplumun çocuk yetiştirme yöntemleri ve çocuk oyunları - toplumda yaygın biçimde ortaya çıkan eğitim düşüncesi ve uygulamaları - toplumun eğitim bilim anlayışı, eğitim değerleri - atasözleri, destanlar, masallar, ninniler - büyük edipler, ahlakçılar-siyasetnameler vb. Büyük edipler, ahlakçılar, şair ve yazarlar toplum eğitiminde büyük katkı yaptıkları için eğitim tarihin de araştırılıp incelenmelidir.

Bu Alanın Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

Kronolojik olarak bakıldığında ise Türk eğitim tarihi bilinen ilk Türk toplulukları ile başlar ve günümüze kadar tüm Türk devlet ve topluluklarını konu edinir.

Türk eğitim tarihinin Konularının tespit edilmesi, dağınıklıktan kurtarılması yani *"Kodifikasyon"* yapılması bizim *"Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi"* adlı kitabımızla olmuştur. Kodifikasyon hukukta önemli bir meseledir. Kodifikasyonla hukuk kurallarının dağınıklığı önlenmeye çalışılır, kanunların kapsamı ele aldığı başlıkları ve içeriği düzene konulur. Türk eğitim tarihi çalışmaları için bizim eserimiz bu şekilde yol gösterici olmuştur.

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*,

Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*,

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*,

Cemil Öztürk, *Türkiye'de Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*

Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*

Tayyip Duman, *Türkiye'de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme (Tarihi Gelişimi)*

Ülker Akkutay, *Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderun Mektebi*

Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*

Ersoy Taşdemirci, *Belgelerle 1933 Üniversite Reformunda Yabancı Bilim Adamları*

Cavit Binbaşıoğlu, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*,

İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)*

Başbakanlık Osmanlı arşivi, Ankara Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, TBMM kütüphanesi, İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, gibi arşiv ve kütüphaneler. Ayrıca araştırmacılara eski basını taramalarını, arşivde açılan yeni bölümleri araştırmalarını, sözlü tarih yoluyla eski öğretmenlerin anılarının derlenmesini tavsiye edebilirim.

Bu alanda öncü kişiler kimlerdir?

Bu alanda öncü kişiler şöyle sıralayabiliriz: *Osman Nuri Ergin, Mahmut Cevat, Yahya Akyüz, Satı Bey, Faik Reşit Unat, Aziz Berker, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Nafi Atuf Kansu, Fahri Unan, Yasin Yılmaz, Cemil Öztürk, Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Hasan Akgündüz, Ersoy Taşdemirci, Gülbadi Alan, Ülker Akkutay.*

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

Bu alanda çalışacak araştırmacıların Osmanlıca bilmeleri gerekir. Araştırmacın konusuna göre İngilizce, Rusça, Çince Arapça gibi yabancı dillerin öğrenilmesi gereklidir. Türk tarihini bilmek önemlidir. Bir araştırmacı bunların hepsinin ötesinde devletimiz ve milletimizin daha güçlü ve büyük olması için sorumluluk sahibi olmadır. Türkçemize sahip çıkmalı bilimsel etik ilkelere saygı duyup onlara uymalıdır.

Çalışma Yöntem ve Yaklaşımları Açısından Diğer Alanlardan Farkları Nelerdir?

Bu alanda çalışacak araştırmacılar tarih araştırma yöntemini, eğitim konularını bilmelidir. Ayrıca Sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerini mesela, sözlü tarih araştırma yöntemini bilmeli. Tabii ki her alanın farklı çalışma yöntemi olsa da her araştırmacı çalışarak kendi yöntemini bulabiliyor.

Türk Eğitim Tarihi Alanında Çalışmak İsteyenlere Neler Önerirsiniz?

Çok çalışmak, bu konuyla hemhal olmak gereklidir. Bu konuyu bir Türk atasözüyle açıklamak gerekirse "*aşk olmadan meşk olmaz*" yani yaptığınız işe karşı derin bir sevginiz olmazsa o işi savsaklarsınız, iyi çalışma olmaz, iyi ürün alınmaz.

Sistemli çalışmak, yöntemli çalışmak gerekir. Tartışarak çalışmalar yapmak gerekir, acele etmemek, yayın yapmak, eski hocaları dinlemek, onların tecrübelerinden çokça istifade etmek gerek. Sempozyumlara, panellere katılmak gerekir. Çalışmaları yaparken "*zaman kazanmak için zaman kaybetmek gerekir*", yani çalışmaya çok zaman harcayıp erken zamanda başarılı olmak gerekir.

Bir akademisyen yaratıcı ve özgünlük damgasını eserine vurabilmelidir. Ayrıca bir bilim adamı çok yönlü olmalıdır. Hem mesleki anlamda hem de sosyal anlamda örnek olarak ben, İnkılâp tarihi, özellikle Balkan tarihi, Çanakkale savaşları, Mili, mücadele dönemlerini araştırdım ve bu konularda yayın yaptım. Resim sanatıyla ilgilendim. Sulu boya ve kara kalem resim çalışmalarım var. Hat sanatıyla ilgilendim. Çevre sorunları ile ilgilendim. Ayaş Ilıca köyünde bir köy koruluğu oluşturduk. Bahçemizde gül, lale zambak sümbül yetiştirme ailecek zevkimizdir.

Tarih Felsefesi

Prof. Dr. Ayhan BIÇAK

1956'da Erzincan'da doğdu. 1982 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü bitirmiştir. Aynı bölümde 1985 yılında "Aristoteles'in İnsan Toplum ve Tarih Anlayışı" teziyle yüksek lisans çalışmasını tamamlamıştır. 1991 yılında adı geçen bölüme, araştırma görevlisi olarak girmiştir. Prof. Dr. Teoman Duralı'nın gözetiminde hazırladığı, "Platon'un Tarih Kavrayışı" adlı tezle 1992 yılında doktoradan mezun olmuştur. 1995'te yardımcı doçentlik, 1996'da doçentlik 2007'de Profesörlük ünvanını almıştır. Tarih felsefesi, siyaset felsefesi ve felsefe tarihi konularında çalışan Prof. Dr. Bıçak, tarih anlayışı, evren tasavvuru, antik Yunan düşüncesi ve Türk düşüncesi hakkındaki yayınları ile tanınmaktadır. Halen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde görev yapmaktadır.

Tarih Felsefesi Nedir?

Tarih felsefesi, tarih bilgisinin özellikleri üzerinde çalışmaktadır. Söz konusu disiplin ortaya çıkarken, tarih bilgisi sorunlarıyla uğraşan analitik tarih felsefesi, tarihin bütünlüklü bir anlamı var mı sorusunu araştıran tarih metafiziği olmak üzere birbirlerinden farklı iki alan olarak geliştirilmişlerdir.

Analitik tarih felsefesinin temel problemi, tarihçiliğin ortaya koyduğu bilgilerin güvenilirliğini sorgulamaktadır. Tarih felsefesinin ortaya çıktığı ve biçimlendiği 18. yüzyılda doğa bilimleri kendilerini toparlamış ve artık güvenilir bilgi örneği olarak öne çıkmışlardır. Doğa bilimlerini örnek alan dönemin batılı düşünürleri tarih bilgisinin ne kadar güvenilir olduğunu sorgulamaya başladılar. Mesela Descartes (17.yy) der ki, "*Romalı bir generalin aşçısı günümüz tarihçisinden daha fazla Roma Tarihi bilir.*" 18. yüzyıldan itibaren tarih bilim haline getirilmek istenmiştir. Ancak tarihçilik bilimsel bir yöntemle çalışmaya 19. yüzyılda başlanmıştır. 19. yüzyılın başında Berlin Üniversitesinde oluşan tarih ekolü çerçevesinde bilimsel tarihçilik biçimlenmeye başlamıştır. 18. yüzyılda Condorcet, Vico, Kant gibi düşünürler tarihçilik üzerine çeşitli görüşler bildirmişlerdir; ama tarih felsefesinin birinci ayağı olan analitik tarih felsefesi tarih bilgisinin epistemolojisiyle işe başlamıştır. Bu amaçla tarihin yapısı, tarih alanında uygulanan yöntemin özellikleri, tarih bilgisinin bilimler sınıflamasındaki yeri gibi konular başlıca tartışma konuları olmuşlardır.

Tarih felsefesinin ikinci ayağı olan tarih metafiziği daha geniş bir problem alanını oluşturmaktadır. Tarih metafiziği, bir bütün olarak insanlık tarihinin bir anlamı var mıdır? İnsanlık bu dünyada neden vardır? İnsanlığın varacağı en son gaye ne olacaktır? sorularından hareket etmektedir. Bu sorulara verilen cevaplar, köken, yasa, çöküş, ilerleme, gaye, anlam, düzen, akıl gibi kavramları merkeze alarak yapılmaktadır. Böylelikle insanlığın nasıl bir yapıya sahip olduğu, hangi kökenden geldiği, hangi amaca gittiği sorularını bütünlüklü bir şekilde cevaplama denemeleri yapılmaktadır.

Bu Alanın Sınırlarını Nasıl Çizeriz?

Tarih felsefesinin konusu olan tarih ve onu gözüken yüzü olan kültür insanın yapıp ettiği her şeyi içerdiklerinden sınırlamak zordur. Evren, doğa ve insan tarihin temel konuları arasındadırlar. Felsefi anlamda tarih evrenin ortaya çıkış sürecinde başlar ve insanlığın ortadan kalkacağı kıyamete kadar devam eder. Tarih bilgisi üzerine yoğunlaşan tarih felsefesi insanlık tarihi ve onun alt birimleri olarak tarih araştırmalarında ortaya konulan bilgilerin güvenilirliklerini sorgulamayı merkeze almaktadır.

Tarih felsefesinin sınırını tarihçilik bağlamında ele aldığımızda belli bir çerçeve oluşur. Bu çerçeve, geçmişe ilişkin bilgilerin ne kadar güvenilir olup olmadığını tutarlılık ve belgeler çerçevesinde değerlendirmeyi gerektirir. Birinci ayağımız tutarlılık olmalıdır; çünkü belgeler sonradan ortaya çıkmış ve modern tarihçiliğin öne çıkardığı bir anlayış olmuştur.

Tarih bilgisini sınırları geniş olmakla birlikte yöntemle ve çeşitli kabullerle belli çerçeveler oluşturulmaktadır. Toplumların evren tasavvurlarında öyle bilgiler yer alır ki bunları tarihsel belgelerle açıklamak mümkün olmadığı gibi tutarlılık açısından da çok sorunludur. Hz. Meryem'in hiç kimseyle birlikte olmadan Hz. İsa'yı doğurması olayı tarihçilikle açıklanamaz. Bu olay tanrısal inayet olarak inanç içinde açıklanmaktadır. Bu türden bilgiler inançlarla anlamlandırılmaktadırlar. Tutarlılığı zorlayan şeyler alanın değer sistemi içinde yorumlanmaktadırlar. Alana ilişkin değerler, ilkeler, kabuller bilimsel açıdan saçma gözüken şeyleri anlamlı bir hale sokmaktadırlar.

Tarih felsefesinin analitik kısmı her türden tarih bilgisini kendine konu edip çalışabilir. Yaptığı şey yöntem unsurlarını kullanarak tarih bilgisinin güvenilir hale getirilmesinin yolunu göstermektir.

Bu Çalışma Alanına Has Ana Kaynaklar Nelerdir?

Tarih felsefesinin başlangıçları biraz farklıdır. Tarih düşüncesi anlamında tarih bilgisi insanlık kadar eskidir; ama bunun bir felsefeye dönüşmesi 18 yy. olarak kabul edilir. Burada öne çıkan önemli kişiler ve eserleri şöyle sıralanabilir: G. Vico'nun *Yeni Bilim*'i; Condercet'nin *İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı;* E. Kant'ın *Dünya Yurttaşlığına Yönelik Genel Bir Tarih Anlayışı*; Hegel'in *Tarih Felsefesi ve Tarihte Akıl* eserleri; A.Comte ve Marx'ın çalışmaları tarih felsefesi ile tarih metafiziğinin kuruluşlarını sağlamışlardır.

Tarih felsefesini batılılardan önce temellerini atan İbni Haldun'dur (14. yy). Onu takiben Kahveci (14-15. yy) adlı bir düşünürümüz tarih felsefesi sorunlarıyla uğraşmıştır. Tarihçi Naima ve Katip Çelebi İbn Haldun'un etkisinde tarih sorunlarına değinmişlerdir. 19. yüzyılda Cevdet Paşa *Tarih-i Cevdet*'te tarih felsefesi sorunlarını tartışmaktadır. Ziya Gökalp de tarih felsefesi sorunlarına değinen düşünürler arasındadır. Cumhuriyet dönemi tarihçiliği çok önemli ölçüde etkileyen Fuat Köprülü'nün 20 yaşında yazdığı *Türk Edebiyatında Usul* hem tarih felsefesi hem de tarih metafiziği sorunlarını içermektedir. Zeki Velidi Togan'ın *Tarihte Usul* adlı eseri bir tarih felsefesi kitabıdır. Adlarını ve eserlerini andığımız kişiler tarih felsefesine katkıları önemli olmuştur.

Bu Alanda Öncü Kişiler Kimlerdir?

Yukarıda adlarını verdiğimiz kişiler alanın öncüleridirler. Ayrıca Herodotos, Platon, Aristoteles Aziz Augistunus, Taberi, Makrizi alanda etkili olan diğer kişilerdir. Türkiye'de felsefecilerden, Macit Gökberk, Takiyettin Mengüşoğlu, Nermi Uygur, Doğan Özlem tarih felsefesi çalışmalarıyla alana katkıda bulunmuşlardır.

Bir Akademisyen Açısından Bu Alana Özgü Yeterlilikler Nelerdir?

Yeterlilik terimi tartışmalıdır, göreceliliği içerir. Tarih felsefesi çalışan bir felsefeci kendine koyduğu hedefe ulaşmak ister. Türkiye'deki yaklaşım, daha çok, önde gelen tarih felsefecilerinden birinin düşüncelerini özetlemek tarzında doktora yapmak şeklindedir. Bu yaklaşım tarzı çok sorunludur. Olması gereken, tarihi bir problem alanı olarak inceleyip genel çerçevesini çizmeye yönelik araştırmalardır. Bu bağlamada önceki düşünürlerin görüş-

lerini sorgulayarak kendi görüşlerini oluşturmaktır. Kant ya da Hegel ya da Collingwod belli bir tarih felsefesi resmi çizmişlerdir: fakat onların çizdikleri çerçeveler kendi dönemlerini ve toplumlarını ilgilendirmektedir. Bu tarih resmi bütün toplumlar için geçerli değildir. Çünkü her toplum kendini merkeze alarak dünyanın resmini yapmakla yükümlüdür. Bunu akademisyen yapar: geçmişte de ulema bunu yapmakla yükümlüydü. Eğer dünyanın resmini yapmak istiyorsan, Türkiye üzerinden bunu yapacaksın dönemin değer sistemleri üzerinden ve kendi tarihsel arka planınla insanlık tarihini kavramlaştırmalısın. Konuyla ilgili önde gelen düşünürlerle hesaplaşarak onlardan faydalanmak gerekir. Bu tutum felsefidir ve felsefe yapmaktır.

Çalışma Yöntem ve Yaklaşımları Açısından Diğer Alanlardan Farkları Nelerdir?

Öncelikle Felsefe olması açısından farklıdır. Felsefe kendi açısından bir yönteme sahiptir. Felsefi açıdan baktığımızda sahip olduğumuz bilgilerin tümü şüphelidir, güvenilir değildir. Hâlbuki diğer alanlarda istemediğimiz kadar çok güvenilir bilgi vardır. Yapılacak iş alanına ilişkin güvenilir bilgi elde etmektir. Tarih felsefesiyle uğraşanlar, tarih alanında benim için güvenilir bilgiler nelerdir? sorusunu sormalıdır. Bunların ilke bazında dökümünü yapmak gerekir. İnançlarda tarihi belgelere ilişkin veriyi bulamayız. İstanbul'u Türklere kazandıran Fatih'in büyük bir savaşçı, çok önemli bir siyasetçi olduğu Türkler tarafından kabul edilmektedir. Felsefi tutum, Bizans'ın iktisadi, siyasi, askeri şartları öncelikle olmak üzere toplumsal yapısıyla Türklerinkini karşılaştırmayı gerektirmektedir. Şartlar denkleştikçe savaşı kazanmak zorlaştığında savaşı kazanan komutanın büyüklüğü belirginleşmektedir.

Felsefe, tek tek olgularla ilgilenmez- olguların arkasındaki ortak nedenleri ortaya çıkarmaya çalışır. Felsefenin sorusu tarihi dönüştüren unsurlar nelerdir? Söz konusu nedenler benzer olayların tümünde aynı sonuçları vermesi beklenir. Tespit edilen böyle bir neden genel geçer kabul edilmektedir. Osmanlının nasıl çöktüğüne ilişkin birçok tarih kitabı vardır; ama felsefi bir temellendirmeyle ilgili bir şey bulamazsınız. Felsefi temellendirmelerde nedenlerin genel geçerliliği çerçevesinde düşünmek gerekiyor. Mesela Osmanlı uleması devletin çöküşünü nasıl algıladı ve gerekli tepkiyi verdi mi sorusunu cevaplandırmaya çalışırım.

Tarih Felsefesi Alanında Çalışmak İsteyenlere Neler Önerirsiniz?

Öncelikle merak edip sorumluluk yüklenmek lazım. Felsefeci olmak sadece felsefe eğitimi alanlara mahsus bir durum değildir. Herhangi bir alandan kişiler kendisini geliştirerek iyi felsefeci olabilirler. Hem felsefe hem felsefe dışı alandan yönelmek isteyenlerin öncelikli tavrı kendisine uğraştığı bir problem alanı oluşturmak olmalıdır. Kendi tarihi ve dünya tarihini bilmek düşünce üretmek için temel şartlar arasındadır. Bunun için de dünya tarihleri okumak ve başka toplumlardan biri ya da ikisini tarihleriyle tanımaya çalışmak gerekmektedir. Türk tarihini bilmek dünya tarihini anlamak için yeterli değildir. Tarihçinin günümüzde en büyük meselesi ufkunun geniş olma durumudur. Artık ülkeler kendi kabuklarında yaşayan kapalı modeller değildir.

Hem kendi tarihine ilişkin bilgileri, hem dünya tarihine ilişkin bilgileri karşılaştırabilecek ve yorumlayabilecek bir donanıma sahip olması gerekir. Bu donanımı felsefe okumalarından elde edebilirler. İşe kendi bilgilerinden şüphe ederek başlamalılar. O bilgileri kendileri için güvenilir hale getirmeliler. Onları geçip belli bir noktaya ulaştıktan sonra dünyayı felsefi ve tarih felsefesi açısından çeşitli şekillerde yorumlayabilirsiniz. Şüphe, eleştiri, kavramlaştırma, sistemleştirme tutarlılık, sınıflama gibi kavramlarla birlikte düşünmek ve bunları araştırdıkları alanda kullanmak onların düşünce yapılarını felsefileştirecektir.

4. Ünite

Tarihçi gibi Okumak ve Kritik

Kavramlar: *metin, kavrama, değerlendirme, tenkit, analiz, sentez, analitik, kanıt, yorum.*

İçindekiler

- *Tarih Metni (Eseri)Eleştirisi* ***Ahmet ÖZCAN***
- *Tarih Tenkidi* ***İbrahim ŞİRİN***
- ***Tartışma:*** *Yetkin Bir Tarihçi Nasıl Bir Donanıma Sahip Olmalıdır?* ***Mustafa ORAL***
- *Okuma Listesi*

Tarih Metni (Eseri) Eleştirisi

Ahmet ÖZCAN*

Okurun konuya ilişkin yeterliliği (niteliği) tarih metniyle kuracağı ilişkinin mahiyetini belirler. Herhangi bir "tarih metni"nin tarihçinin okuması, şüphesiz mesleki donanımın belirlediği metodolojik imkânları kullanabilme becerisiyle doğru orantılı olarak diğerlerinden ayrılır. Tarihçinin tarih metnini farklı okuması, tarih metni inşa süreçlerinde elde ettiği tecrübeyle ilişkilidir ve okuma farklılığı her şeyden önce bu tecrübeye dayanır. Tarihçinin tecrübesi metinle empati kurabilme becerisini artırarak metin üzerinde yapacağı değerlendirmeyi kolaylaştırır. Bunun her zaman eleştirel bir okuma olduğu söylenemez. Metnin oluşum süreciyle ilgili bir anlama çabası ve daha çok tarihçi becerilerini kapsar. Eleştirel okuma ayrıca zihinsel bir performans gerektirir. Bu performans kendini sorularla açığa vurur. Sorular esere ve eserden ayırmayı aklımıza getirmediğimiz yazara, soruya ihtiyaç duymadan kendini gösteren yayınevi, yayıncıya, şekli bir takım özelliklere yöneliktir. Mesela tanınmış yayınevlerinin nitelikli eserler bastığına ilişkin genel kanaate karşılık, tanınmamış veya ulusal kitap dağıtım-tanıtım alanına girmemiş bir yayınevinin eserleri konusunda nitelik açısından okuyucu kanaatleri farklılaşır.

Tarih Metni ve Tarihçi

Tarih kelimesinin çoklu anlamı bu kelimeyle birlikte kurulan kavramlara da yansımaktadır.[2] Mesela tarih metni ifadesini, bir araştırma ve kurgu neticesinde ortaya çıkan günümüz metinlerine kullandığımız gibi yüzlerce yıl önce hazırlanmış bir el yazması metin için de kullanıyoruz. Bunu tarih bölümü müfredatlarına yansıyan "Osmanlı Tarih Metinleri" veya "Osmanlıca Tarih Metinleri" derslerinde görebiliriz. Bu dersler Osmanlı dönemi tarihçilerinin eserlerinden alınmış parçaların matbu veya el yazması örnekleriyle şekillenir. Metinlerle beraber yazar genellikle kısa bir biyografik veriyle anılır.

---

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, kitapcigezgin@yahoo.com.

2 Tarihin kelime ve kavramsal anlamı üzerine tarih metodolojsi, teorisi, felsefesi üzerine yazılmış eserlerin hemen hepsinde bilgiye rastlanır. Bu bakımdan kaynak konusunda geniş bir bibliyografya yerine Bkz. J. Ranciere, *Tarihin Adları*, (Çev. C. Yardımcı), Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

Bir metni yazarından bağımsız olarak düşünmek veya ele almak mümkün müdür? Osmanlı tarih yazarının metni oluşturma süreci ve kurgu bakımından bugünkü tarihçiden farkı neler olabilir? Bunu belki bir disiplin olarak tarihin imkânları üzerinden anlamaya çalışmak daha yerinde olacaktır. Nihayetinde Naima, eserini yazarken araştırma süreci ve kurgulama anlamında bugünkü tarihçilerden görünüş itibarıyla çok farklı hareket etmemiştir. Hatta anakronizm olarak görülmese üzerindeki İbni Haldun etkisini de dikkate alarak bir sosyal tarih çalışmasının ilk örneklerinden birini verdiğini söyleyebiliriz. Sosyal bilimlerin tarihle sarmaş dolaş olduğu yirminci yüzyıldan çok önce yazdığı eseriyle ilk vakanüvis olarak bilinen Naima'ya bugünkü gözle bakıldığında, vakanüvis tanımının dar anlamı içerisine sığmayan bir tarihçi karşımıza çıkar. Daha yakın bir döneme bakarsak *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar'ı*[3] yazan İbnülemin Mahmut Kemal İnal, çağdaş bir yazar olmasına rağmen tecrübesinin metne aktarımında kendi şahitliklerini, duyduklarını, dinlediklerini aktarabilen klasik tarihçilerin özgürlük imkanlarını kullanmıştır. Tarihin bir disiplin olarak tanımlanmasından bu yana tarihçilerin gördükleri, duydukları ve tecrübe ettikleri olayları metne aktarma konusundaki imkânları kaybolmuştur. Mesela Cumhuriyet tarihi dediğimiz alanın kronolojik süresiyle yaşıt veya buna yakın tarihçilerin yaşadıkları tecrübeleri tarih metnine aktarma izni tarih disiplini tarafından sınırlandırılmıştır. Tarihçinin çağdaş konulara şahitliğine rağmen metinlere müdahil olamamasını, objektiflik adına belirlenen metodolojik kurallar, çağdaşı olmayan dönemler için de işleyerek tarihçiyi metnin dışına çıkmaya zorlamıştır. Metnin tamamen dışına atılmışlığına rağmen tarihçi, önsöz-sunuş-giriş gibi kısımlarda kendisini ifşa ederek metnin içinde bir şekilde var olacağına dair işaret vermiştir. Genel okuyucu veya tarih okuyucusu tarih metnini okurken daha çok olaya odaklanmış olduğundan genellikle yazarın metnin içerisinde nerede olduğunu anlamaya dönük pek fazla çabası göstermez. Onun için yazar metnin dışında bir yerde kapakta iç kapakta bir üniversitede veya bir kurumda çalışmaktadır, pek de önemli değildir. Bazı kitaplarsa yazarıyla anlam kazanır, içerdiğiyle değil. Eleştirel okuma burada kendisini gösterir. Yazar ve metni arasındaki diyalogun metnin neresinde yoğun olduğunu görme çabası içindedir. Böyle durumlarda yazarın özellikle uzun süreçleri içeren eserlerde ustalık alanları bu süreçte nerede durduğu daha fazla açığa çıkar.

Bir eserde kaynaklar ve yorum kabiliyeti şüphesiz bir ustalık göstergesidir. Eleştirinin ipuçları buradan yakalanabilir. İç ve dış tenkit gibi kitabımızın ilerleyen sayfalarında çok daha geniş alınan metodolojik araçlarla hareket eden tarihçinin, metne yönelik tenkit içeren bu yaklaşımı esasında onun eleş-

3 Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1955.

tirel okuduğuna işaret gibi görünebilir. Fakat buradaki tenkit oldukça teknik bir tenkittir ve bir teknisyen faaliyetini andırır, çoğu zaman mühendislik işini gerektirmez.

Bilindiği gibi Tarih metinlerinin anlatı formuna bağlı olması onu edebiyatla yakından ilişki içine sokar. Fakat bu anlatı genellikle edebî sanatların imkânlarından tecrit edilmiştir. Tarihçi bir metni okurken metnin dil ve üslup özelliklerinden keyif duyabilir, bunu okuma keyfine dönüştürecek kadar fark edebilir, ama dil ve üslup bakımından yorum imkânları sınırlandırılmıştır. Yüzyılın ilk yarısına kadar edebiyat tarihi kitaplarının nesirler ilgili kısımlarında tarih metinleri de yer bulabiliyordu. Tarih, edebiyatın bir şubesi olmaktan çıkmasına rağmen bu gelenek belli bir süre devam etmiştir. Mesela edebiyat tarihi üzerine yazdığı eserinin *Tanzimat Nesrinde Diğer Neviler* adlı bölümde İsmail Habip[4] ilk olarak tarihsel metinleri almıştı. Bugün tarihçiliğine sınırlı sayıda kimsenin vurgu yaptığı Namık Kemal'in Osmanlı tarihi edebi metinlerin arasında yer bulabiliyordu. Fakat bu tür metinlerin edebiyat biliminin eleştiri imkânlarından yararlandığı söylenemez. Tarih metni nesrin gücüyle doğru orantılı olarak edebi bir forma bürünebilir. Burada hatırat türünün bazen "*Ben de Yazdım, Ben kendimi yazdım, hatırladıklarım*" gibi meydan okuyuşunun bireyin tarihin içindeki rolü konusundaki gücünü göstermesi açısından dikkat çekiciliğini unutmamak gerekiyor.

Hatıralar Tarih Metni Olursa

Tarihçi ve tarihin aktörleri bir tarihçinin geçmesi gereken araştırma sürecinden geçmeden bir şekilde hatıra metinleriyle önümüze gelebilir. Hatırat türünden eserler kaynak eser olması bakımından tarihçilerin duyduğu önyargıya rağmen tarih metni olarak karşımıza çıktığında bu metnin kritiği nasıl yapılabilir? Okurun aynı endişelere sahip olduğu söylenemediği gibi hatıratlar, tarihe dair bilgi ve algıların oluşmasındaki rolü ve okurun metinle kurma imkânları bakımından oldukça caziptir. Mesela *Abdülhamit'in Hatırat*ı'nın sahte olması yayıncının veya okurun pek umurunda olmamıştır, konudan haberi olmayan akademisyenler bile eseri kaynak göstermeye devam etmektedir.[5] Hatta bazen hatıratların doğruluğu veya sahteliği üzerinde başlayan tartışmaların oluşturduğu yeni metinler ilgili hatıratı bile gölgede bırakabilir. Mesela

---

4 *Tanzimattan Beri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1942, s.177–187.

5 *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, (Haz. İ. Bozdağ), 14. Baskı, Pınar Yayınları, 2000; Bu hatıratın sahteliği konusunda bkz. A. Birinci, "Abdülhamid'in Hatıra Defteri Meselesi", *Divan*-İlmi Araştırmalar, 19, 2005.

Sarkis Torosyan adlı bir topçu subayının hatırat metni üzerine oluşan eleştiri ve tartışma odaklı yeni metinleri örnek verebiliriz.[6] Bu metinlerde Ermeni asıllı bir Osmanlı subayı olan Sarkis Torosyan'ın atfedilen hatırat kendini tarihyazımının Ermeni meselesi konusundaki problemlerinin içinde bulmuştur. Bir hatırat üzerinden yapılabilecek benzer tartışmalar inkılâp tarihi yazımının önemli kaynakları arasındaki diğer hatırat metinleriyle yapılamamıştır. Mesela inkılâp tarihi yazımının mutlak referans kaynağını oluşturan Nutuk üzerinden böyle bir tartışma yoktur. Bir nutuk olmanın ötesinde bir tarih metni, bir hatırat olan, daha ideolojik bakışla 'kutsal bir metin' haline gelen *Nutuk,* nasıl eleştirel bir okumaya tabii tutulabilir? *Nutuk*, bir hatırat olarak ele alınacaksa genellikle tarihçilerin diğer hatıratlara gösterdiği temkinlilik neden görülmez ve sorular yerine kabuller öne çıkar? *Nutuk* üzerine akademik bir çalışma yapılabilme imkânları nedir veya yapılanlar sorduğumuz bu soruların cevabını verebilecek nitelikte midir? Elbette bir metne sorulan sorular yetersiz cevaplarla karşılanıyorsa o metinle ilgili yeni sorularla cevap aramaya devam ederiz.

Tarih Metni Olarak El Yazması

İnşa süreçlerinden geçmiş ve tarihsel metin olarak önümüze gelmiş bir esere eleştirel bakışımızın niteliği, sorularımızın niteliğiyle doğru orantılıdır. Çokça rastlanılan kitap tanıtım yazılarında hoşa giden kısımlar, tanıtılan kitabın önemli bir eser olduğu ve şekline, şemailine dair cümlelerle belirginleşmektedir. Esasında eleştirel metinler de bu hoşa giden cümlelerden istifade ederek ve daha çok yakın zamanda yapılmış çalışmalara odaklanırlar. İç tenkit - dış tenkit gibi oldukça teknik imkanların dışında el yazmalarına yönelik edisyon kritik olarak tabir edilen bir tenkit alanı daha vardır. Sağlamlığı, doğruluğu, kaynakları, nüshaları, zamanı müellifi, müstensihi gibi sorularla metne yaklaşımı sağlayan edisyon kritik vasıtasıyla, eleştirilmiş tarih metinlerinden çok sayıda örnek bulunabilir. Bu örnekler bazı pratiklerin oluşturduğu metodolojik belirginliğin kolaylık sağlayıcılığından yararlanılarak hazırlanmıştır. Farklı nüshaların farklılıkları karşılaştırılır, incelenir, müellife ait nüsha aranır. Çünkü müellif bu tür çalışmalarda başlangıç noktasını gösteren esas aktördür. Metnin oluşum süreci ve kurgusu eleştirinin kapısını açar. Edisyon kritik edilmiş bir metni inceleyen tarihçi, artık yazmalar çağındaki ilk halinden uzaklaşmış, modern çağdan yeni bir yazarın ortaklığını da işin

6 *Tarih, Otobiyografi ve Hakikat-Yüzbaşı Torosyan Tartışması ve Türkiye'de Tarihyazımı*, (Der. B. Somay), 1. Baskı, İstanbul, 2015.

içine katmıştır. Yeni metnin oluşum süreci, *hikâye içinde hikâye*yi barındıran katmanlara sahiptir. Mesela *Kethüda Said Efendi Tarihi* onu bulunduğu yerden çıkarıp dolaşıma sokabilmek için gerekli işlemler yapıldıktan sonra artık Said Efendi'nin yanı sıra hatta öncesinde yayınlayan Ahmet Özcan'la birlikte anılmaktadır. Ahmet Özcan, bu çok katmanlı eserin içinde bir yerdedir. Kethüda Said'i yaşadığı dönem, kaynakları, tarihe bakışı hayatı gibi sorulara bulduğu cevaplar ölçüsünde kendi bağlamı içinde eseri yeniden kurgulayan Ahmet Özcan, *Kethüda Said Efendi Tarihi* üzerinden gelecek eleştirilere de açık durumdadır. Bu el yazması bir tarih metnidir, aynı el yazması üzerine yapılmış edisyon kritik de yeni bir tarih metni oluşturmuştur. Bu yeni metinden Kethüda Said kadar Ahmet Özcan da sorumludur. Bunun nedeni Kethüda Said'in metnine yaptığı müdahaleden dolayıdır.[7] Şimdi bu tür tarih metinleri genellikle transkripsiyon yapılmadan, bu işleri yapanlar tarafından bilinmez. Ortaya çıktığı anda yazma olarak da keşfedilir ve yazmasına çeşitli çalışmalarda referanslar başlar. Oysa yazma o güne kadar bulunduğu yerdedir ama o güne kadar referans verilmemiştir. Edisyon kritik üzerine yapılan eleştirel okuma, daha çok eserin çeviri kısmındaki okuma yanlışlarına dönüktür. Eleştirel bakış bir tecrübî bilgiyle anlamlı kılınıyor. Araştırma metinleriyse bize eleştirel okuma konusunda sanki biraz daha aşinalık sunuyor ve yanı başımızda duruyor. Aşağıda verdiğimiz bir metnin eleştirel okuma tecrübesinde bu aşinalığı görebiliriz.

Başlangıcından sonuna Osmanlı Askeri Tarihini Yazabilmek

Amerika'da *A Military History of the otomans from Osman to Atatürk*, adıyla 2009 yılında yayımlanmış olan kitabın, Ekim 2014 tarihinde Türkçe baskısı çıktı. *Osmanlı Askeri Tarih*'i adıyla yayımlanan Türkçe baskının İngilizceden tercümesi, kitabın yazarlarından Mesut Uyar tarafından yapılmıştır. Kitabın kapağında ikinci yazar olarak görülen Edward J. Erickson önsözde ifade edildiği üzere İngilizce baskının editörü olarak tanıtılmış. Türkçe baskısına yazdığı önsözde İngilizce metnini zor koşullar altında dört yılda yazılabildiğini belirten Uyar yine de kitabın istediği düzey ve şekilde olmadığını, kitabın Türkçeye tercüme teklifi üzerine kendisinde eksiklikleri giderebileceği kanaati uyandığını belirtiyor. Tercümeye başladığındaysa kendi kitabını tercüme etmenin adeta yeniden yazmak olduğunu fark ettiğini belirtiyor. İngilizce sözleşme onun yeniden yazma girişimini elbette sınırlayacak durumda

7 Bkz. A. Özcan, *Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirmesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1999.

olduğundan aslına sadık kalarak bazı değişimler yapmıştır. Anlatının gücü, uzun süreç ve olguları koordineli bir şekilde metne yansıtırken, metnin yoğunluğuna rağmen klasik tarih kitaplarının çoğunda görülen ağırlık hissedilmiyor. Kitabın üzerinde iki isim olması ilk bakışta tabii olarak iki yazarı işaret ediyor. Sorularımız bu kargaşada başlıyor. Kitabın şekli özellikleri veya yayın kalitesini İngilizce baskısıyla karşılaştırmamak en doğru seçim olacaktır. Zira bu karşılaştırmada doğacak zafiyet Türkiye'deki yayıncılığın genel sorunlarından biridir. Ayrıca kitabın kapak sayfasında iki yazarın adı geçmesine rağmen yazarlardan Uyar'ın önsöz kısmında ikinci yazarın kitaptaki pozisyonu hakkında verdiği bilgi üzerine, kitabın yazarı olarak Mesut Uyar dikkate alınacaktır.

Okumak için bu metni seçme nedenimiz ilgi alanlarımızdan birine hitap etmesidir. Eleştirel okuma için seçme nedenimizse, ilgi alanımızda bu türden kapsamlı bir kitabın Türkçedeki akademik kriterleri dikkate alan ilk ve iddialı bir örneği olmasından dolayıdır. İddiayı altı yüzyıllık bir süreçte özellikle Osmanlı devlet organizasyonunun belkemiğini oluşturan ordunun tarihini bir bütün olarak ele almasında ve bunu tek ciltlik bir kitabın içine sığdırabilme girişiminde buluyoruz.

Yazar "*ne yazık ki tek cilt ile sınırlı hiçbir çalışmanın Osmanlı ordusunun uzun ve renkli varlık sürecini bütün özellikleri ve boyutlarıyla ele alması mümkün değildir*" ifadesiyle çalışmasının sınırlarını belirtmiştir. Bu sınırlar içine Osmanlı donanması alınmamıştır. Yazar burada bu eksikliği akademik olarak uzmanlık alanına sığınarak makul bir gerekçeyle göstermeyi denemiştir. Bunun makul gerekçesi bu açıklamanın ötesinde bir yerde bulunabilir miydi? Pek tabii Osmanlı askeri varlığı ya da tarihi içinde Osmanlı donanmasının yeri en azından tespit edilebilirdi. Çalışmanın giriş kısmına Osmanlı ordusunun bütün unsurlarını ve tarihsel süreci içeren ana hatların çizildiği bir metinle başlanabilirdi. Oysa eserin bütüne baktığımızda yazarın özellikle yorumlarında belirginleşen özgüveni ve farklı bakış açısında böyle bir metni yazabileceğinin de işareti vardır.

Osmanlı tarihinin belirli dönemlerini veya Osmanlı devletinin kurumsal ve kültürel yapılarını uzun süreç içerisinde ele alma girişimine popüler tarih eserleri dışında genellikle Türkçe telif eserlerde pek rastlanılmaz. Türkiye'de tarihçiler bu açıdan var olan boşluğu Türkiye üzerine çalışan yabancı yazarların kendi ülkelerindeki tarih bölümü öğrencileri veya genel okuyucu için ürettikleri metinleri tercüme marifetiyle başucu kitabı olarak kullanarak aşmayı tercih ediyorlar. Eserin önce İngilizce yazılması ve Amerika'da basılmış olmasından dolayı Mesut Uyar'ın kitabını da bu tür içine alabilir miyiz? Muhtemelen Türkçe baskısını yapan yayınevi bunu dikkate almıştır. Türkiye'de aka-

demisyen tarihçilerin bu türden eserlerine rastlanmamasının nedeni "marifet iltifata tabiidir" özdeyişiyle açıklanabilir. Mesela bu eserin Türkçe tercümesi çıkalı bir yıl olmasına rağmen tarihçiler ve genel tarih okuyucusu arasında nasıl etki yapmıştır? Yine de askeri tarihyazımının cezbediciliğiyle askerlik mesleğinden kişilerin çoğunlukta olduğu tarihçiler ve harp tarihi üzerinden inşa edilmiş metinlerini görmezlikten gelemeyiz. Ama bunları askeri tarih kavramı çerçevesinde nasıl bir yere oturtacağımızı burada tartışmayı gereksiz buluyoruz. Uyar, zaten bu tartışmayı eserin giriş kısmında yapmış harp tarihi ve askeri tarih arasındaki ayrımlara dikkat çekmiştir. Osmanlı askeri tarihini bir bütün olarak ele alan bu tarzda kapsamlı bir eserin hem Türkiye hem de Batıdaki eksikliği yazarı harekete geçiren en önemli nedenler arasındadır. Muvazzaf subaylık ve aldığı görevler onun eserine yansımıştır. Yazar, kitabını yazdığı sırada savaşlarla çatışmalarla anılan bölgelerdeydi. Savaş ve yıkımı gördü. Bosna-Hersek ve Bingöl-Kığı'da Osmanlı askeri tarihinin meselelerini coğrafyanın tarihe yataklık yapan imkânlarında buldu. Bosna'da başlangıçta Osmanlı'ya sonra da Habsburg İmparatorluğu'na karşı tesis edilen hudut savunma sistemlerini gördü. Birinci Dünya Savaşının önemli ama unutulmuş muharebe alanı Kığı. Peri Çayı ve Şeytan dağlarında ufkun tarihe uzanan çizgisinde Osmanlı askeri mirasının izlerini aradı. Bu izleri fark ettiğinde artık işini daha iyi kavrayabiliyordu. Atlı- okçu, gazilik, aşiret-göçebelik vb kavramlarla tanımlanabilen bir askeri organizasyonun, yüzyıllar sonrasına doğru uzanan dönüşüm süreçlerinin yapısal problemlerini, hareket kabiliyetini taktik ve stratejik yönelimlerini daha iyi analiz edebilecek düzeydi. Osmanlı ordusunu yüzyıllar öncesinin Domaniç yaylasından, Birinci Dünya Savaşı'nda Ortadoğu çöllerine, Kafkas Cephesine kadar sürükleyen anlatı içine sığdırabilme ve analiz edebilme becerisinde muvazzaf subaylığın katkısı akademik uzmanlığın içinde saklı durmuştur.

Askeri Tarih çalışmalarının Türkiye'deki durumu konusunda değerlendirmesinden, bu konudaki boşluk ve ilgiye rağmen hala ihtiyacın karşılanamamış olmasının onun elini güçlendirmiş olduğunu görüyoruz. Yazarın esas meydan okuması " *Kitabın İngilizce metnini Osmanlı askeri tarihi konusunda Batı dünyasında yaygın olan bilgisizliği gidermek, hatalı bakış açılarını değiştirmek ve genel askeri tarih bilimi içinde Osmanlı'nın layıkıyla yer almasını sağlamak maksatlarıyla kaleme almıştım"* şeklindeki ifadelerinde beliriyor. Uyar'a göre Batı'daki Osmanlı askeri tarihi konusundaki eksiklikler sadece önyargılar ve bilgi eksikliklerinden ibaret değildir, metodolojik zaaflar da vardır. Batı dünyasında Osmanlı ordusunun tarihine bakış, bir bütünlük arz etmez. Batılı yazarlar belirli savaş ve muharebeler ile bazı padişahların saltanatlarını merkeze alan birbirinden kopuk dönemler halinde incelemenin hâkim

olduğu yaklaşımın örneklerini vermişlerdir. Uyar hem Batı hem Türkiye'deki bilgisizlik ve metodolojik zaaflara meydan okuyan çıkışına rağmen askeri tarih çalışmalarının geleceğiyle ilgili idealist bir bakış açısı sergilemiştir. O, Türkiye'deki askeri tarih çalışmalarında kendi eserinin mevcut zaafların kapanması ve yeni nesillere ufuk açması konusunda kararlıdır. Uzmanlık alanının bilgi ve yorumu içerecek şekilde yoğun olarak göründüğü yerler, eserin son bölümlerine tekabül eden yakınçağı işaret etmektedir. Yazarın Yakınçağ alanındaki ustalığı diğer yayınlarıyla birlikte değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılmaktadır. Kendisinin oldukça dikkat çekici bulduğumuz *Osmanlı Askeri Rönesansı* adıyla bir dönemi kavramsallaştırma denemesi, kitabın ilgili kısımlarında kayda değer şekilde tartışılmamıştır. Akademik ve popüler tarihyazımının oldukça kullanışlı bulduğu *"Araplar bizi arkadan vurdu"* şeklindeki yaygın söylemin aksini savunan Uyar'ın bu söylemin tarihsel gerçeklikle uyuşmadığı konusunda verdiği bilgiler de eseri farkını göstermektedir.

Sonuç

Tarih araştırması arşive gitmeyi öncelikli tutan bir süreç gibi görünürken kullanılan malzeme itibarıyla farklılaşan yöntemler tarihçiye arşivlerin dışında da hareket alanı sağlamaktadır. Tarih arşivlerin internette anahtar kelimelerle elde edilen kronolojik sıralanmış belgelerden daha fazlasını içeriyor. İkinci dereceden kaynaklara veya araştırmalara mecburen müracaat etmek zorunluluğu ortadadır. Bu müracaatın sınırı daha çok bibliyografya bilgisiyle görülebiliyor. Bibliyografya bilgisi aynı zamanda bir metnin bibliyografik sınırına eleştirel bakmayı kolaylaştırıyor. Bibliyografik bilgi tarihçi-hafıza ilişkisi konusunda belirgin alanlardan birine ve tarihçinin eski çağlardan bugüne gelen geleneksel donanımına da işaret ediyor. Örnek olarak verdiğimiz el yazmaları son zamanlarda tarihçilerin büyük çoğunluğunun yabancısı olarak kaldığı bir kaynak sınıfına dâhil oldu. Hakkında yeterince çalışma olmayan alanlar; tezler biyografiler, monografilerin az olduğu doğal olarak ansiklopedilerin, lügatlerin müracaat eseri olma özelliğini yitirdiği alan ve konularda eser yazabilmek her zaman için bir risk arz etmektedir. Bu durumu dikkate alarak bir eserin alana katkısını hangi boşluğu doldurduğunu sormalıyız. *Osmanlı Askeri Tarihi* adlı esere öncelikle bu soruyu sorduk. Bununla beraber uzun bir süreci ele alması dolayısıyla terkip kabiliyetini, dil ve üslubun cümleleri sürükleme becerisini birbirinden farklı zihinsel paradigmalar içerisinde ortaya çıkan kurumların hikâyesinin okuru metnin dışına itmeden içerde tutma becerisini yokladık. Olaylar, olgular, kavramlar, kurumlar, isimler, tarihler birçok unsur bir arada belirlenmiş bir tarihe doğru hızla ilerlerken birbiriyle aralarında sağlanacak koordinasyon hatasının tıpkı

bir savaş organizasyonundaki hataların sonuçları gibi yazarı da okuru da yalnız bırakabileceği düşüncesi hareket kaynağımızdı. Yazımızın ilk bölümünde eleştirel okumanın zihinsel performansa bağlı olduğunu, bu performansın da kendisini sorularda gösterdiğini belirtmiştik. Bibliyografyadan, kurguya, dil ve üsluba, bilginin tarihsel gerçeklikle diyaloguna ve metne dağılımına, yayıncıdan, mütercime kadar birçok konudaki eleştiriye kapı açacak sorularımız oldu. Sonunda *her şey tamam bir şey eksik* diye zihinsel performansı, yani soruların kendini göstereceği kapıyı açık bırakmak gerekiyor.

Tarih Tenkidi

İbrahim ŞİRİN*

Tarih, insandan arta kalan izler ile yazılır. Tarihçi geride kalan izlerin peşine düşer ve başkalarının yaşamış olduğunu yazar. Burada insandan kalan izlerin *sahicilik* sorunu söz konusudur. Bir iz olarak vesika/belge, kalıntı ne kadar sahte ya da gerçektir? Tarihçinin en temel uğraşlarından birisi elde kalan bu izin sahte olup olmadığını anlamaktır. Tarihçilik mesleğinin bir sırrı varsa bu hiç şüphesiz belgenin sahte olup olmadığını ortaya çıkarma becerisidir.[9] Hemen belirtmek gerekir ki insandan arta kalan iz(ler), zannedilenin aksine sadece resmi evrak-belge değildir. Konuyla ilgili Lucien Febvre şöyle diyor:

> *"Kuşkusuz tarih yazılı belgelerle yapılır. Ama yazılı belgeler yoksa, onlarsız da yapılabilir ve yapılmalıdır. Balı alınacak her zamanki çiçeklerin yokluğunda, tarihçinin zengin buluşları içinde ne varsa hepsi kullanılarak yapılmalıdır. Sözlerle de tarih yapılabilir. Resimlerle de. Toprak parçasıyla da, çatı kiremitiyle de. Tarla biçimleri ve yaban otlarla da kimyacının kılıçların madeni üzerine yaptığı araştırmalarla da. Bir sözlükle: insandan kalma olan, insana bağlı olan, insana yarayan, insanın dile getirdiği ve onun varlığını, uğraşlarını, zevkleri ve yaşam biçimleri anlatan ne varsa bunların hepsiyle tarih yapılabilir ve yapılmalıdır.*[10]

Bu bağlamda insandan kalma her şey izdir ve tarihçi onlarla insanın tarihini yazar. İz (kaynak) kelimesinin anlamını daraltmak insanla ilgili çalışmanın alanını da daraltmak demektir.

---

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ibrahim.sirin@kocaeli.edu.tr

9 Tarih boyunca sahtekarlık ve ona karşı gelişen eleştiri için bkz. A. Grafton, *Kalpazanlar ve Eleştirmenler*, (Çev. E. Yalçın), Dost Kitabevi, Ankara.1998.

10 E.H. Carr, J. Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, (Çev. Ö. Özekaya), İmge Yayınevi, Ankara 1992, s.39.

İnsandan arta kalan tarihyazımının, malzemeleri kullanılmadan önce gerçek veya sahte yahut üzerinde oynanmış olup olmadığının araştırılması gerekir. Emin olunmadıkça eldeki malzeme bir tarihyazımına kaynaklık edecek değeri taşımaz. Kaynakların tenkidi, bilindik biçimde dış ve iç tenkid olmak üzere iki aşamada yapılır. Dış tenkid tarihsel malzemenin ne dereceye kadar kaynak değeri taşıdığını iç tenkid ise tarihsel malzemenin içerisindekilerin doğruluğunu konu edinir.[11]

Dış Tenkid

Eserin Yazarı ve Yazıldığı Tarihin Tespiti

Yazarın adı, ya cilt içindeki ilk sayfada eserin adı ile birlikte bulunur veya önsözde (mukaddime) yahut da eserin içinde geçer. Yazarın adının olduğu sayfalar eksik ya da yırtılmış olabilir. Bu durumda yapılacak ilk iş, yazarı ortaya çıkaracak bir ipucu bulmak için metne yönelmektir. Metinde yazara dair bir ifade aranır. Hayrullah Efendi'nin *Yolculuk Kitabı* isimli yazma eserinin ilk üç sayfası eksiktir. Dolayısıyla yazarının kim olduğu belli değildir. Metinde Hayrullah Efendi, iki oğlundan bahsetmekte, Nasuh ve Abdülhak Hamit'in (Tarhan) hocaları Hoca Tahsin ile yaptıkları Avrupa yolculuğunu anlatmaktadır. İki oğlundan hareketle bu metnin yazarının kolaylıkla Hayrullah Efendi olabileceği sonucuna varılabilir.[12]

Pek çok nüshası bulunan İcmal-i Ahvali *Avrupa* isimli yazma eserin kim tarafından ne zaman yazıldığı belli değildir. Yazma üzerinde incelemede buluna V. L. Menage yazmada geçen Latince ifadelerin Macarca telaffuzundan bu metni yazanın bir Macar olacağı sonucuna varmış, ancak tam olarak kimin yazdığını ise metnin yazılma tarihinden çıkarmıştır. Yazarının ya da metnin ne zaman yazıldığının ortaya konulabilmesi için metinde geçen bir bilinene ihtiyaç vardır. İcmal-i Ahvali Avrupa metninde *geçen sene* diye bir ifadede yapılan Cape Passaro savaşından bahsedilmektedir. Bu savaş 1818 de yapıldığına göre metin 1819 da yazılmış olmalıdır. Bu tarihte Osmanlı'da yazıp çizecek tek Macar ise İbrahim Müteferrika'dır.[13]

Arşiv belgelerinin kimin tarafından kime ve ne zaman gönderildiği de yazma eserler gibi benzer bir yöntem tespit edilebilir. Örneğin Başbakan-

11 Leon E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, (Çev. B. Yediyıldız), TTK Yayınları, Ankara, 1989.

12 Bkz. Hayrullah Efendi'nin "Yolculuk Kitabı" için İ.Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yayınları, Ankara, 2009.

13 V.L. Menega, "Three Otoman Treatises On Europe" *İran and İslam*, (Ed. C. E. Boswort), Edinburgh, 1971, s.427.

lık Osmanlı Arşivi, Y. EE Dosya 91 Gömlek 38 belgenin ne zaman yazıldığı ve kimin yazdığı belli değildir. Yazarın ve ne zaman yazıldığının tespiti için metne bakılmalı ve orada bir bilinen aranmalıdır. Belgeye baktığımız da "Şirvânizâde müteveffâ Mehmet Rüştü Paşa'ya sadâreti esnâsında Tahran'dan göndermiş olduğum lâyihanın suretidir" ifadesi yer almaktadır. Belgenin yazılış tarihini belirlemek için ilk yapmamız gereken Şirvanizade'nin hangi tarih aralığında sadrazamlık yaptığını araştırmak olmalıdır. Şirvanizade 1872-1874 aralığında sadrazamlık görevinde bulunduğuna göre belge bu tarih aralığında gönderilmiş olmalıdır. Gönderenin kim olduğunun belirlenmesi için tekrar belgeye bakılmalıdır. Tahran'dan gönderildiği göz önüne alındığında bu tarih aralığında Tahran'da görevli olarak kimlerin olduğu bilgisi önemlidir. Bu tarih aralığında Münif Paşa'nın Tahran elçisi olduğu bilgisi belgenin içeriği ile uygunluk göstermektedir. Bu durumda Münif Paşa devlet işleri ile ilgili son derece önemli önerileri elçi ilen sadrazam Şirvanizade Rüştü Paşa'ya göndermiştir.[14]

İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi'nde YT 5085 ve YT 2416 nolu *Resimli Seyahat ve Sefaretname* isimli eserin kim tarafından ne zaman yazdığı belli değildir. Metinde geçen Namık Paşa ile beraber Liverpool şehrinde Dük Welington ile yapılan görüşmeye eseri kaleme alan şahsın katıldığını belirtmesi, eserin yazarının kim olduğunun belirlenmesinde önemli bir ipucudur. Söz konusu görüşme yazarın belirttiğine göre 1834 gerçekleşmiştir. Bu tarihte Namık Paşa'nın yanında kim olduğuna ulaştığımız takdirde yazara ulaşmış olacağız. Osmanlı Arşivinde ve İngiliz arşivinde yapılan araştırmalar neticesinde bu kişinin Beylikçi Nuri olduğu anlaşılmıştır. Benzer sorun *Seyahatname-i Londra* kitabı için de söz konusudur. Yazar, *Ceride-i Havadis* gazetesine ismini gizleyerek Londra'ya yaptığı seyahati uzunca bir süre yazar. Yazar hakkında bilinen 1851 de Londra'da yapılacak olan Dünya Fuarında görevli olmasıdır. Kitapta yazar 8 Mayıs günü Tagus isimli bir vapur ile İstanbul'dan hareket ettiğini yazar. Fikret Turan, Tagus vapurundan hareketle Venedik arşivinde Süleyman isminde bir yolcu ismine rastlar. İngiliz ve Osmanlı Arşivinde Süleyman ile ilgili bir bilgiye tesadüf edemez. Yazarın muhtemel ismi Süleyman'dır. Ancak Süleyman'ın kimliğine henüz ulaşılamamıştır.[15] İngiliz arşivinde Süleyman'ın kaldığı tarih aralığında yapılan bir araştırmada Süleyman isminde bir Osmanlı'nın kim olduğu İngiliz

14 İ. Şirin, "Münif Paşa'nın Tahran'dan Gönderdiği Devlet İşleri İle ilgili Laihası ve Düşündürdükleri," *Turkish Studies*, 2008, 3. s.759-771.

15 F. Turan, *Seyahanatme-i Londra, Tanzimat Bürokratının Modern Sanayi Topluma Bakışı*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

istihbarat birimleri tarafından Osmanlı Elçisi Kostaki Muzurus Paşa'ya sorulur. Paşa Süleyman, Ressam Rafeil ve İbrahim adlı şahısların gemi yapı için gelmiş öğrenciler olduğunu belirtir.[16] Öğrenci Süleyman üzerinden Osmanlı arşivleri tarandığında Süleyman'ın İngiltere dönüşü Ressam Rafail ile birlikte Tophane-i Amire'ye görevlendirildikleri anlaşılmaktadır.[17] Kuvvetle muhtemel olan ise Süleyman'ın ilk Osmanlı sanayi casusu olduğu ve adını bu yüzden gizleyerek seyahatini kaleme aldığıdır. Metinde geçen bir bilinen, bilinmeyeni bulmamıza yardımcı olmuştur.

Bir eserin adı ve yazarının bilinmesi kadar kaleme alındığı tarihin de bilinmesi gerekir. Bu hem birinci veya ikinci elden bir kaynak oluşunun tespiti için önemlidir; hem de birden fazla kaleme alınan eserlerde kaçıncı te'lif olduğunun tespiti bakımından önemlidir. Eserin, hepsi de müellif hattı ile birkaç nüshası, -ki müellif tarafından yazılmış bu nüshalara müellif nüshası denir ve bu nüshalar arasında da farklılık varsa, ikinci ve daha sonraki te'liflerde ilkine nazaran ne gibi değişiklikler yapıldığının tespiti bakımından, önce te'lif tarihlerinin bilinmesi gerekir. Te'lif tarihi de eserin sonunda ferağ kaydı denilen kısımda bulunur. Yazarın doğum ve ölüm tarihinin bilinmesi gerekir. Ferağ kaydında yazarın ölümünden sonra konulacak bir tarih elimizdeki nüshanın kopya edildiğini (istinsah) gösterir.

Eserin Müstensihi (Kopyacısı) ve İstinsah (Kopya) Tarihinin Tespiti

Bir eserin, yazar (müellif) nüshasından başka, çeşitli tarihlerde istinsah edilmiş nüshaları bulunur. Bu nüshaların ferağ kaydında kitabın te'lif değil, istinsah tarihi ile müstensihin (kopye eden) ismi kaydedilmiştir. Böylece, istinsahın, te'lif tarihine yakınlık derecesi anlaşılır. Ancak, en eski kopya, her zaman aslını sadakatle aksettirmez. Ayrıca, bazı eserlerde ferağ kaydı da yazılmamıştır. Müstensihin kopya işini bitirdiği zaman ismini ve kopye işlemini ne zaman bitirdiğini düştüğü kayda ferağ ya da ketebe kaydı denir. Müstensihin toplumsal kökeni iki nüsha arasında farklara yol açabilir. Eğer müellif nüshası ortada yoksa ve birden fazla müstensihin kopyası var ise bu durumda kopyalar arası fark dikkate alınmalıdır. Eserin kimler tarafından okunduğu da özellikle Osmanlı kültür tarihi araştırmaları için önemlidir.[18] Okuyucular isimlerini ve okuyuş tarihlerini metne kaydederler. Elimizdeki eserin hangi toplumsal kökenli insanlar tarafından okunduğu gerek Osmanlı okuma tari-

16 PRO.FO 78/921/19-22.

17 BOA,A)MKT.NZD, Dosya 71, Gömlek 54.

18 T. Değirmenci, "Bir Kitabı Kaç Kişi Okur: Osmanlı'da Okurlar ve Okuma Biçimleri Üzerine Bazı Gözlemler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 13, 2011, s.7-43.

hi gerek ise kitabın tarihi açısından önemlidir. Okuyucunun kitaba düştüğü notlar üzerinden hangi tarihte ne gibi notlar düşüldüğü, düşenin kimliği üzerinden Osmanlı toplum yaşamına dair okumalar yapmak mümkündür.

İsim ve Tarih Bulunmayan Eserlerin Yazılış Tarihinin Tespiti

Kimin tarafından yazıldığı bilinen, fakat yazılış (te'lif) tarihi olmayan eserlerin yazıldığı tarihin tespiti, yazar hakkında yeterli bilgi olup olmamasına bağlıdır. Yazarın biyografisi hakkında yeterli bilgi varsa yazılış (te'lif) tarihi de kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Fakat müellifin sadece ismi bilinip yaşadığı devir tespit edilemiyorsa, şahidi olduğu olaylardan hareketle tarihlendirmek mümkündür. Meselâ, herhangi bir olayın neticelenmesinden hemen sonra te'life başlandığı ve altı ay içinde bitirildiği veya filânca hükümdarın cülusunu müteâkıb kaleme almdığı yahut yazarın, pek malûm bir şahsm himayesinde olduğu gibi hususlar zikr edilmişse, te'lif tarihi hakkında yakın tahminler yapmak mümkündür. [19]

Eserin Orijinalliğinin Tespiti

Eserin adı, yazarının, yazılış tarihi belirlendikten sonra kaynak olarak değerinin olup olmadığının irdelenmesi gerekir. Elimizdeki eser tamamen orijinal bir eser midir, yoksa başka kaynaklardan faydalanılarak mı kaleme alınmıştır? Birinci elden bir kaynak olduğu takdirde hangi ana kaynakları ne ölçüde kullanmıştır? gibi soruların cevaplandırılması gerekir. Birinci elden bir kaynakta yazar, eğer faydalandığı eserlerin ismini veriyor, hangi pasajları kimden aldığını söylüyorsa -bu eserler bulunabildiği takdirde- sıhhatli bir nakil yapıp yapmadığının tespiti kolaydır. Fakat yazar, kaynaklarının adlarını vermiyorsa, o zaman ihtiva ettiği olaylar için ana kaynak olan eserler tespit edilerek karşılaştırılması yapılır. Sonunda ne kadar kısmının orijinal, ne kadarının ise aktarma olduğu ortaya çıkar. Ayrıca yazarın, kaynaklarını doğru anlayıp anlamadığı veya kısaltmalara gitmek için bazı mühim unsurları atlayıp atlamadığı yahut ifadeyi, yanlış anlaşılmalara sebebiyet verecek bir hale getirip getirmediği gibi hususlar tespit edilir. Araştırma sonunda, eserin orijinal olduğu veya gerçek mânâda bir kaynak değeri bulunup bulunmadığı sonucuna varılır. Gerçekten orijinal bir eserin, o ana kadar bilinenleri değiştirmesi, yeni bilgi ve yorumlara imkân hazırlaması mümkündür.[20]

---

19 M. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1998, s.30.
20 Kütükoğlu, a.g.e., s.31.

İç Tenkid

Yazarın Tenkidi/Eleştirisi

Yazarın kim olduğu, toplumsal kökeni ve ne niyetle yazdığının bilinmesi metnin anlaşılması açısından dikkate değerdir. Aynı olayı farklı kökenlerden gelen yazarlar farklı niyetlerle farklı bir şekilde kaleme alabilirler. Burada tarihçinin yapması gereken yazarın niyetini ve kim olduğunu açığa çıkarmak olmalıdır.[21] 13 Eylül 1922'de başlayan ve 4 gün süren İzmir yangını kimlerin başlattığı sorusu hala kesin olarak cevaplanamamıştır. Şimdi bu olayı farklı hatıralardan takip edelim. Dido Sotiriyu'nun *Kanlı Topraklar* kitabı Türkçeye *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* şeklinde çevrilmiştir ve bu eserde yazar, İzmir'e ilk giren Türk askerleri olan Pehlivan ve Nurettin Paşa'nın şehri yağmalayıp yaktırdıklarını yazar[22]. Halide Edip Adıvar'ın *Türkün Ateşle İmtihanı* isimli kitabında ise İzmir'in kaçmakta olan Yunanlılar tarafından yakıldığı yazılıdır.[23] Falih Rıfkı Atay ise Çankaya isimli hatıra kitabında daha farklı bir bilgi aktarmaktadır. Atay'a göre İzmir'i Yunanlılar kaçarken yakmaya başlamışlar, Ermeni çeteleri de pek çok yeri kundaklamış, İzmir'e ilk giren Deli Nurettin ise azınlıklardan geriye bir şey kalmasın diye İzmir'i ateşe vermiştir.[24] Bu üç farklı anlatının oluşmasında yazarların kim ve ne niyetle kaleme aldıklarının önemli bir rolü vardır. Tarihçinin öncelikli işi yazarın niyetini ve bu niyetin arkasında yatan amacı fark etmesi, metinden önce yazarını bilmesi gerekir.

Olayların Eleştirisi

Eserde geçen olayların doğru olup olmadığı araştırılmalıdır. Diğer kaynaklar ile karşılaştırarak eserde geçen anlatının gerçekliği tespit edilebilir. Yazar şahidi olmadığı olayları görmüş gibi anlatabilir. Ya da abartarak anlatabilir. Özellikle seyahat ve hatıra türü metinlerde anlatılan olaylar mutlaka diğer güvenilir kaynaklarla kritize edilmelidir. Doğruluğundan emin olmadıkça kullanılmamalıdır. Yazarın bir olay anlatısında sustuğu anlatmadığı hususlarda önemlidir. Sustuğu ya da açıkça yazmak yerine ima ettiği yerler onu ve anlatısını anlamak açısından önemlidir.

---

21 II. Osman Vakasını farklı toplumsal kökenden gelen yazarların nasıl farklı kaleme aldıkları ile ilgili olarak bkz. G. Piterberg, *Osmanlı Trajedisi, Tarih Yazımının Tarih ile Oyunu,* (Çev. U. Abacı), Literatür Yayınları, İstanbul, 2005.

22 D. Sotiriyu, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya,* (Çev. A.Tokatlı), Can Yayınları, İstanbul, 1996, s.243.

23 H. E. Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1992, s.245-246.

24 F. R. Atay, *Çankaya,* C.I, Dünya Yayınları, Ankara 1961, s 212.

Yapılan tenkid/eleştiri neticesinde elimizdeki metnin sahte ya da gerçek olduğu ya da güvenilir yada güvenilmez olduğu kararına varıp tarihyazımında kullanabiliriz. Osmanlı tarih yazarlarından Feridun Bey Münşatı'nda Selçuklu Sultanı'nın Osman Gazi'ye verdiği fermanın metni vardır. Oysa bu metin 200 yıl kadar önce başka birisi adına verilmiş ve sadece isim kısmı ve tarihi değiştirilerek Osman Gazi'ye mal edilmiştir. Mükrimin Halil Yinanç belge üzerinde yapılan tahrifatı fark ederek belgenin sahteliğini ortaya çıkarmıştır.[25] Belge güvenilmezdir ve bir kaynak değeri yoktur. Ancak yapılan bu sahtelik üzerinden belgenin Osmanlı meşruiyet arayışı; kendini Selçuklu ardılı gösterme gayretinin ortaya konulmasında bir değere sahiptir. Tarihçi ortaya çıkan sahtelik üzerinden de bir okuma yapabilir. Osmanlılar rakipleri ve özellikle de Karamanoğullarına karşı kendi geçmişlerini ulu bir geçmişe bağlama zorunluluğu hissetmişlerdir. Feridun Bey Münşeatı'ndaki söz konusu belge bunun önemli bir kanıtıdır. Yeni Osmanlıların öncülü Şinasi'nin 1848 Paris Komününe katılan ve üç renkli Fransız bayrağını Panteon kubbesine diken kişi olarak anlatımı pek çok kez bu bilginin sorgulanmaksızın kullanılmasına sebep olmuştur. Oysa Şinasi, Paris'e söz konusu olaydan bir yıl sonra 1849 gitmiştir. Şinasi'nin gidiş tarihi bu anlatının gerçek dışı oluşunun önemli bir kanıtıdır. Bu bilgiye rağmen pek çok metinde Şinasi Paris komününde elinde bayrak en önde gösterilmektedir.[26] Bu durum bizim için bir kriter niteliğindedir. Şinasi'yi elinde bayrak en önde gösteren çalışmalar, eldeki bilgiyi doğrulamaksızın, tenkid-eleştiriye tabii tutmaksızın neden kullandığını bize gösterebilir. Benzer bir durum II. Abdülhamid'in Hatıra Defteri meselesi içinde geçerlidir.[27] Bu eserin İttihatçılardan intikam almak için Süleyman Nazif'in kaleme aldığı artık biliniyor olmasına rağmen hala pek çok çalışma da "Hatıra Defteri" adıyla kaynak olarak kullanılmaktadır. Güvenilir olmayan bir kaynak üzerinden yapılan başka çalışmaların da aynı oranda güvenilir olmadığı sonucu rahatlıkla çıkarılabilir. Tarihçilik mesleğinin en zor ve sabır isteyen tarafı eldeki malzemenin bir kaynak değeri taşıyıp taşımadığı, güvenilir olup olmadığını ortaya koymaktır.

---

25 T. Baykara, *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi Yayınları, İzmir, 1996, s.89.

26 Z. Ebüzziya, Şinasi, (Haz. H. Çelik), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 99.

27 A. Birinci, "Sultan Hamid'in Hatıra Defteri Meselesi," *Divan*, S.19. 2005, s177-194. Süleyman Nazif, *Bir Abdülhamid Müdâfaanâmesi*, (Haz. M. Gündüz), Ankara, 2007, s.24-25. II. Abdülhamid'in hatıra defteri meselesi için bkz. Y. H. Erdem, *Tarih – Lenk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

Tartışma: Yetkin Bir Tarihçi Nasıl Bir Donanıma Sahip Olmalıdır?

*Mustafa ORAL**

Bugün geldiğimiz noktada bir sosyal bilim olarak tarihin özgün ve yetkin tarihçiler sayesinde yeni ufuklara doğru yöneldiğini rahatlıkla görüyoruz. Bu yeni ufukları açan tarihçilerin farklı ve özgün bir bakış açısına sahip olmanın yanı sıra geniş bir ilgi alanına ve bütünsel bir tarih görüşüne sahip olduklarını anlıyoruz. Burada bütünsel bir görüşüne sahip yetkin tarihçiden kastımız şudur: Tarihin birincil kaynaklarını kullanan, bunlara nüfuz etmek için gerekli donanıma sahip olan, metinlerde geçen döneme özgü kelimelerin etimolojisini anlayıp açıklayabilen ve birikimi güncel boyutta da kullanabilendir. Bu bölümü, önceden yaptığımız bir çalışmadan[29] hareketle geliştirdik.

Tarihin Dinamik Karakteri

Hekatios, Thebai'de bir tapınakta açıkladığı şeceresinde 16. basamaktaki atasını *Tanrı* olarak göstermiştir. *Herodotos* ise kendi şeceresi hakkında açıklama yapmaz; ancak Zeus rahiplerinin kendisine aynı şekilde davrandığını, bunun tanrısal değil *piromis (doğru adam)* demek olduğunu anlatır.[30] Bu durumda ilk tarihsel anlatıları ortaya koyan anlatı ustaları, kendilerine bir kutsiyet atfedilen, toplumda *doğru adam* olarak görülen örnek kişiler olarak görülür.

Bir tarihçinin açıklama biçimi ve dünyaya bakış açısı, tarihe bakış açısını da doğrudan etkiler. Farklı tarih tanımları, bundan kaynaklanır. Bunun içindir ki, *tarih nedir?* sorusunu yanıtlamaya çalışan tarihçiler, bilinçli veya bilinçsiz olarak içinde yaşadıkları zamanın genel eğilim ve tutumlarını yansıtırlar.

Yetkin bir tarihçi bile bu soruya farklı zamanlarda farklı yanıtlar verebilir. Tarihçinin buna vereceği yanıtlar, içinde yaşadığı toplum hakkındaki düşünce ve ideolojisinin bir parçasını oluşturur. Bu sorunun ilk yanıtı, *tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş*

* Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü must.oral@hotmail.com.

29 M. Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik*, 2. Baskı, İstanbul, 2014.

30 Herodotos, *Herodot Tarihi*, İstanbul, 2002, s.143.

arasında sürekli bir diyalog[31] oluyor. Bu açıklamalar ışığında İngiliz tarihçisi *John Tosh*'un şu tarih tanımı oldukça anlamlıdır:[32] *"Tarih kolektif bellektir, insanların kendi toplumsal kimlik kavramlarını ve geleceğe ilişkin beklentilerini oluşturmalarını sağlayan deneyimlerin toplamıdır."* Bu tanımdan hareketle yetkin bir tarihçiyi de *deneyimin bellek bankası* olarak nitelemek mümkündür. Tarihçi bir bakıma deneyimleri ustalıkla işleyebilen ve işletebilen kişidir.

İşte bunun içindir ki yetkin bir tarihçinin özerinde çalıştığı konuyla hemhâl olması elzemdir. *Friedrich Nietzsche*'ye göre salt bilgi konusu durumuna gelmiş olan tarih, cansızdır ve salt bir bilim olarak düşünülmüş ve egemen olmuş tarih insanlık açısından bir bakıma hayatın sonuna işaret eder. Bu nedenle *tarih, yaşamın hizmetinde olmalıdır. Tarih, ancak yaşamın hizmetinde bulunduğu sürece gelecek için güven sağlar.*[33] Nietzsche'nin tarihe *dinamik* bir işlev yükleyerek tarihi hayatın içine sokan ve tarihin çekilmez yükleri (*statik*) olarak gördüğü *arkaik* yüzlerini dışarıda tutan bu yaklaşımının Batının tarihsel bakış açısının temelini oluşturduğunu düşünüyoruz. Bu dinamik tarihsel bakış açısının Atatürk'le birlikte bize de girdiğini gözlemledik.

Tarihin Birincil Kaynakları

Açıkçası, tarihçinin *geçmiş* hakkındaki düşüncesi ve şimdiki zamana ilişkin düşüncesi, bütünüyle birbirinden bağımsız değildir; üstelik birbirini karşılıklı olarak etkilerler. Bu nedenle, tarihçinin bir tarih araştırmasına girişmesi veya bir konuya yönelmeden önce konu seçimi *geçmiş* olgusuna yaklaşım biçimiyle doğrudan ilgilidir.

Tarihçi, *algı* yoluyla ve *deneysel olarak* kavranabilecek bir olgu olmayan *geçmiş*i varsayımdan hareketle bilemeyeceği[34] gibi olduğu haliyle *geçmiş*i inceleyemez de... Ancak geçmişteki insanların geride bıraktıkları *tarihsel kaynakları* ve *tanıklıkları* inceleyerek bir tarih araştırması yapabilir. Genel anlamda tarihsel kaynaklar, her türlü insanî bulguyu içerir. Tarihçiler tarafından en çok kullanılan kaynak türü ise kuşkusuz *yazılı kaynaklar*dır.[35] Yine de tarihçinin araştırdığı konunun ait olduğu dönem, kullanacağı kaynak türlerini belirlemede önemli bir etken ve ölçüt sayılır.

Osmanlı düşünce hayatı konusunda araştırma yapan bir kişinin birincil kaynakları, tanıklıkları ve kendine temel aldığı eserler ile Osmanlı dö-

---

31 E. H. Carr, *Tarih Nedir?*, (Çev. M. G. Gürtürk), İstanbul, 2002, s.35.
32 J. Tosh, *Tarihin Peşinde*, (Çev. Ö. Arıkan), İstanbul, 1997, s.3.
33 F. Nietzsche, *Tarih Üzerine*, (Çev. N. Bozkurt), İstanbul, 1997, s.73.
34 R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, İstanbul, 1990, s.275.
35 Tosh, *a.g.e.*, s.31-33.

nemi iktisat hayatı konusunda araştırma yapan kişinin birincil kaynakları şöyle dursun, temel başvuru eserleri bile birbirinden farklıdır, daha doğrusu farklı olmak durumundadır. Bu noktadan hareketle, günümüze daha uzak bir dönem üzerine çalışan bir tarihçi ile daha yakın bir dönemle ilgilenen bir tarihçinin yararlanacağı kaynaklar ile bu kaynakları kullanma biçimleri birbirinden oldukça farklıdır.[36] Bu nedenle tarihyazımında *birincil ve ikincil kaynaklar* oldukça önemlidir. Burada *eski zihniyetin takipçisi* tarihçilerin pek kabul edemeyeceği bir açıklama yapmamız gerekiyor: Kuşkusuz tarihçinin hammaddesi *birincil/özgün* kaynaklardır, ancak her araştırmanın birincil kaynağı araştırmanın niteliğine göre değişir. Yani her zaman tarihin birincil kaynağı arşiv malzemesi, yazmalar veya kitabeler olmaz. Yetkin tarihçiler öncekilerden kalan herşeyi değil özgün kaynakları birinci kabul ederler.[37]

Tarihin Tematik Konuları

Bununla birlikte her tarihçinin en önemli hedefi özgün bir konuyu çalışmak, bunun için de özgün kaynaklar bulmak olmalıdır. Tarihçi, öncelikli olarak özgün kaynaklara ulaşmaya çalışmalıdır.[38] Bu kaynaklara ulaşmanın önemli bir yolu, tarihî metin incelemesi yapacak tarihçinin yetkin bir filoloji donanımına sahip olmasıdır.[39] Burada birçok *kaynak lisan* bilmenin yanı sıra bu lisanların etimolojik yapısına hâkim olmanın da çok önemli olduğunu hatırlatmak isteriz. Çünkü herhangi lisanı gerçek anlamda bilmek, bu lisanın bütün inceliklerini ve köklerini bilmek demektir. Bizde bu konu yanlış olarak *filoloji bilgisi* anlamında kullanıyor. Aslında bu, yetkin tarihçinin aynı zamanda etimoloji merakına, donanımına sahip olmasını gerektiriyor.

Tarihçilerin doğal olarak belirli bir dönem veya konu üzerinde uzmanlaşması geleneksel veya akademik bir tutumdur ve onların işlerini kolaylaştırdığı söylenir. Bu aynı zamanda tarihçiler arasında sadece işbölümü değil, alan paylaşımına da bir işarettir. Belirli bir dönem veya konu, ülke veya bölge üzerinde uzmanlaşan tarihçilerin ilgilendikleri zaman kesitinin uzunluğu, bu zaman kesitinin günümüze yakınlığı ve uzaklığı ile de ilgilidir. Çünkü yazılı belgelerin sayısının eskiye gittikçe azalması, günümüze yaklaştıkça çoğalması durumu; tarihî konunun niteliğini etkilemektedir.

---

36 M. Bloch, *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*, Ankara, 1994, s.60.
37 K. Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Ankara, 1997, s.59.
38 A. Johnson, *The Historian and Historical Evidence*, New York, 1934, s.11.
39 İ. Togan, "Tarihçi Olmak", *Toplumsal Tarih*, XVIII, (106), Ekim 2002, s.27.

Bir de konuya göre uzmanlaşma vardır ki konuya göre uzmanlaşan tarihçi, konuyla ilgili birincil kaynaklara daha iyi nüfuz edebilir ve böylece kaynaklarını daha verimli kullanabilir. Tarih araştırmasının ve tarihçinin toplumsal gerçeklerden kopuk olması veya yakından ilgili olmaması da tarihçinin konu seçimi üzerinde etkili olabilir. Bu nedenle, belirli bir döneme, bölgeye ve ülkeye göre uzmanlaşmaya oranla bir konu üzerinde uzmanlaşma tarihçilik açısından daha belirgin bir göstergedir. Tarihçilik konu bakımından siyaset tarihi, iktisat tarihi, düşünce tarihi ve sosyal tarih gibi ana kategorilere ayrılır. Bunlara kolektif zihniyet tarihini de ekleyebiliriz.[40]

Tarihçi, öncelikle belirli bir dönem ve konu seçimi yaptıktan sonra, kaynak türü veya konu dizileri bakımından uzmanlaşma yolunu tutmalıdır. Tarihin bugünkü gelişim düzeyine erişebilmesi, tarihin makul ve iyi sınırlanmış bölümlere ayrımlanması sayesinde gerçekleşmiştir. Bir konuda araştırma yapacak tarihçi, öncelikle üzerinde çalışacağı konuyla ilgili birincil kaynakları araştırmalı, eğer konusuyla ilgili yeterince kaynak varsa araştırmaya girişmelidir. Konusuyla ilgili haddinden fazla kaynak bulunması durumunda kaynak seçimine gitmeli, sınırlı miktarda kaynak olduğu takdirde ise farklı teknikler kullanarak kaynaklarını çoğaltmaya ve çeşitlendirmeye çalışmalıdır.[41] Tarihçi, araştırma yapacağı konuda birincil kaynaklara ulaşabildiği ölçüde, özgün bir incelemeye girişebilmenin ilk koşulunu yerine getirebilir. Bunun arkasından kaynakları kullanma, işleme, konuya yaklaşım biçimi ve yazma yöntemi gelir ki, bu da tarihte yöntem kapsamına giriyor.

Tarihin Kanıt ve Tanıkları

Özgün bir araştırmanın doğrultusunu iki ana yaklaşım belirlemektedir: Kaynak yönelimli yaklaşım ve sorun yönelimli yaklaşım. *Kaynak yönelimli yaklaşım*, tarihçinin genel ilgi alanı içine giren bir ya da bir grup kaynağın içinden bazılarını seçmesiyle araştırmanın niteliğini etkilemektedir. *Sorun yönelimli yaklaşım* ise ikincil kaynakların yardımıyla özgün bir tarihsel sorunun formüle edilmesinden sonra, bu sorunla ilgili kaynaklar incelenir ve böylece bazı sonuçlara doğrudan ulaşılabilir. Uygulamada bu yaklaşımlardan yalnızca biri benimsenmez, benimsenmemelidir de. Yetkin tarihçi için en doğru yol, bu iki yaklaşım arasında iyi bir denge kurmasıdır.[42]

---

40 Tosh, a.g.e., s.73-74.
41 D.Thomson, *Tarihin Amacı*, İzmir, 1983, s.10-11.
42 Tosh, a.g.e., s.55-56.

Tarihçinin kaynakların değerini belirlemesi, tarih araştırması ve yazımı için gerekli bir aşamadır. Bu eleştirel yaklaşıma *kaynak kritiği* denilir. Bu kritik aşama tarih araştırmasının niteliğini doğrudan etkileyebilir. Bu konu "belge kritiği nasıl yapılır?" başlığında daha detaylı ele alınacaktır.

Bir tarihçinin araştırmasında konuyu daha anlamlı ve ayrıntılı biçimde ortaya koyabilmesi veya kaynaklarının değerini belirlemesi açısından *tarihe yardımcı bilimler* alanlarına yönelmesi gerekebilir. Bu yola başvuran tarihçiler genelde tarihsel kaynakların sınırlı sayıda bulunduğu İlkçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ gibi alanlarda araştırma yapanlardır. Tarihçi, paleografya, filoloji, diplomatik, arkeoloji gibi bilim dallarının uzmanlarının çalışmalarından yararlanarak, kaynaklarının, araştırması açısından tarihî bilgi kaynağı olarak kullanılıp kullanılamayacağını irdeleyebilir. Bundan amaç, tarihçinin araştırmasıyla ilgili kanıtlarını çoğaltmaktır.[43] Tanıklıklar, adeta sonsuz çeşitlilikte olduğu içindir ki, yetkin bir tarihçinin kanıt ve kaynaklarını gerektiği zaman çoğaltması mümkündür.[44] Yetkin bir tarihçinin, bu tür bir işleme başvurması için, bu bilim dallarında uzman olması gerekmez. Bu konuda sağlanan bilgi ve veriler, tarihin kapsamına girmemekle birlikte, tarihçinin ham-maddesi sayılmaktadır. Bu yola giren tarihçinin temel olgularını aydınlatma gereği duyması, göreceli bir kararından kaynaklanır.[45]

Bunların ötesinde, tarihçinin herhangi bir tarihsel gerçeği ortaya çıkarabilme becerisi, *kanıtlar ve tanıklıklar* olarak dediğimiz tarihsel kaynaklara hâkim olabilmesi sayesinde mümkün olabilir. Tarihsel tanıklıkların özgün ifadeleri olduğu gibi kabul edilmemeli, onları kendi iradelerinin dışında da konuşturma yöntemi izlenmelidir.

Tarihçinin Sorgulama Yöntemleri

Tarihsel sorgulama, tarih araştırmasının bir ön koşuludur; çünkü kaynaklar, tarihçiler tarafından yetkin biçimde sorgulandığı ölçüde gerekli bilgileri verebilir.[46] En önemli ön koşul tarihçinin geniş ve derin bir birikim ve donanım sahibi olmasıdır. Bu birikimi sayesinde tarihin tematik konuları arasında esnek geçiş sağlayabileceği gibi tarihin birincil kaynaklarını kullanarak dinamik bir tarih anlayışı geliştirebilir.

---

43 Thomson, *a.g.e.*, s.25-26.
44 Bloch, *a.g.e.*, s.50-52.
45 Carr, *a.g.e.*, s.16-17.
46 Bloch, *a.g.e.*, s.49.

Bilimsel tarihte hiçbir hazır ifade olamaz. Tarihçi, hazır ifadelerden kaçınmalı, özellikle kendinden önceki yorumlara mesafeli yaklaşmalı, tanıklıklardan çıkarımda bulunduğu kendi özerk ifadesini kullanmalıdır. Bu, ancak kaynaklara ve tanıklıklara şüpheci ve eleştirel bir yaklaşım sayesinde mümkün olabilir. Bir konuda, aklımıza takılan bir soruya bir başka kişi ya da kaynak tarafından önceden verilen yanıtı kabul edemeyiz. Bu tür *hazır* yanıtların kabul edilmesiyle ortaya konulan, farklı yetkelerin tanıklıklarının seçilip birleştirilmesiyle kurulan tarihe *makas-zamk tarihi* deniliyor.

Tarihçi, birden çok tanıklığa başvurarak ve araştırmasını derinleştirmek yoluna gitmelidir. Tarihsel gerçeği ortaya çıkarmaya çalışırken elde bulunması gereken kanıt (delil), bir mahkemede geçerli olabilecek kanıtların hemen aynısı değildir. Tarihçi, herhangi bir mahkeme salonunda bulunabilecek olan bütün unsurları (tanık, jüri üyesi, yargıç, avukat ve saire) şahsında toplayarak tarihsel gerçeği ortaya çıkarmaya çalışmalıdır.[47]

Gerçeğin ortaya çıkarılmasında bundan başka iki yöntem daha bulunuyor: Birincisi, *kaynakların gayri-iradî olarak okunması* yöntemidir. Bu yöntemle kaynakların, esnek biçimde satır aralarının okunarak yorumlanması halinde, kaynakları yaratmış kişilerin vermek istedikleri bilgilerden fazlasına ulaşılabilir; yani kaynaklarda gayri-iradî biçimde yer alan, ama açıkça fark edilmeyen bilgilere ulaşılması mümkündür.[48]

Diğer yöntem ise *geriye dönük* yöntemidir. *Marc Bloch*'un *tarihi tersten okuma* olarak nitelediği bu yöntemi hakkında şöyle demiştir:[49] *...her araştırmanın doğal eğilimi, daha iyi veya daha az kötü bilinenden en karanlığa doğru gitmektir. Kuşkusuz, çağlar boyunca aşağı inildikçe belgelerin ışığı düzenli olmaz. Durumların çoğu itibariyle, daha yakın çağlar, nispeten aydınlık bölgelerle çakışmaz.*

Aslında tarihî kanıtları çoğaltmak için kullanılan bu yöntem, tarih öğretimi ile tarihsel araştırmalar için de kullanılan eski bir usuldür. Tarih öğretimine daha yakın çevreden ve daha yakın bir zamandan başlanması gibi, *Zeki V. Togan* gibi kimi yetkin Türk tarihçileri bugünkü hayattan eski devirlere doğru öğrenmek[50] yolunu tutarlar. Bu konudaki temel yaklaşım 1975 yılında yapılan tarih seminerinde tarihçilerin üzerinde hemfikir oldukları bir konu olmasına karşın, bir türlü hayata geçirememiştir.

---

47 Thomson, *a.g.e.*, s.26.
48 Tosh, *a.g.e.*, s.68.
49 Bloch, *a.g.e.*, s.34.
50 Z. V. Togan, *Hâtıralar*, İstanbul, 1969, s.133.

Üç Yazım Biçimi

Tarihin yazımında *anlatı*, *betimleme* ve çözümleme adları verilen üç tür yazım tekniği vardır. Anlatı ve betimleme, geçmişi yeniden yaratma isteğine, çözümleme ise geçmişi yeniden yorumlama amacına yöneliktir. Yeniden yaratma ve yorumlama yaklaşımları, bütün tarih çalışmalarının temelinde bulunan gerilimin göstergesidir.[51]

Anlatı tekniği, açıklama kavramı ile ilgilidir. Tarihçinin temel işlevi incelediği konuya bir açıklama biçimi getirmek olduğu içindir ki, anlattığı konuyu adeta bir estet olarak dinamik biçimde aktarmak her yetkin tarihçinin temel hedefi olmalıdır.

Betimleme ise her türlü tarihsel düşünmenin ana özelliğine dikkatimizi çekiyor. Bir yaşantının yeniden canlandırılması anlamının yanı sıra bir düşünceyi yeniden düşünme yoluyla o düşünce edimini gerçekleştirme anlamında da kullanılır. Çünkü bir yaşantıyı yeniden canlandırma, bir düşünce edimini gerçekleştirmeyi de kapsar.[52] Bu işlevi bakımından betimleme, empatik düşünceyi beraberinde getiren bir yaklaşım biçimini gerekli kılıyor ve bu yönüyle anlatı ile iç içe bir özelliğe sahiptir.

Çözümleme ise olayların ana hatlarını genellikle sorgulamadan kabul etmemek ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini tartışmaktır. Araştırma açısından iki çeşit çözümleme biçimi vardır: Birincisi, aynı zamanda ortaya çıkan tarihî olayların ve süreçlerin birbirleriyle bağlantısının aydınlatılmasına yardım eden çözümlemedir; ikincisi ise nedenlerin sistemli biçimde değerlendirilmesine çalışan çözümlemedir. Bu üç yazım tekniği, özellikle çözümleme genelde nedenler üzerine odaklanır; çünkü özgün bir tarih araştırması, nedenlerin incelenmesiyle ilgilenir. Yeni olaylar ve bağlamlar içinde sürekli *niçin* sorusunu soran yetkin tarihçi, bir olayın birden çok nedenini göstermeye çalışır, bu nedenlerini seçerek bir *nedenler hiyerarşisi* oluşturur.[53]

Nedenler hiyerarşisi, tarih araştırmasının nesnelliği ya da öznelliği konusunu gündeme getirmez. Tarihçi, nedenlerini seçmekte özgürdür. Nedenlerini yorumlama biçimi, kanıtlarından nesnel çıkarımlarda bulunup bulunmadığını ortaya koyabilir. Konuyu yorumlayan tarihçinin yorumu, kanıtlara ters düşmeyecek şekilde olmalıdır.

---

51 Tosh, *a.g.e.*, s.106.
52 Collingwood, *a.g.e.*, s.276-277.
53 Carr, *a.g.ea.*, s.115-119.

Tarihsel kanıtları veya belgeleri yorumlama biçimi, daha önce de değinildiği gibi *nesnellik* (yansızlık) ve öznellik (yanlılık) konularıyla ilgilidir. Tarihçiler, bilerek ya da bilmeyerek kendi zamanlarının dünya görüşlerini çalışmalarına yansıtırlar. Anakronizm (zamansal sapma) olarak da adlandırılan bu durum son derece büyük bir sorundur. Bunun araştırmalarında tahrifata neden olmaması için şu dört noktayı göz önüne almaları önemlidir:[54]

Birincisi tarihçi, değerlerini titiz bir incelemeden geçirmeli ve araştırmasına uygunluklarını tartmalıdır. İkincisi araştırmasının doğrultusunu kanıtların ışığında belirlemelidir. Üçüncüsü ise araştırmasında tarihsel bağlamı göz ardı etmemelidir. Tarihçinin bu kriterleri uygulaması durumunda bile, nesnel bir tarih metnini ortaya koyması imkânsız gibidir. Çünkü tarih kanıtların seçiminden daha çok, yorumuyla işler. Başka bir tarihçi aynı konuda başka kanıtlar kullanarak farklı bir tarih metni ortaya koyabilir ve bu kanıtları farklı yorumlayarak başka bir tarih eseri üretebilir.[55] Kendi ön-yargılarıyla mücadele eden tarihçiler, bu mücadeleleri sayesinde zindelik kazanırlar; gerçeği bulma konusunda bu gayretlerinin faydasını görürler.[56]

Sonuç olarak, yetkin bir tarihçinin kompleks bir donanıma, geniş bir dünya görüşüne, özgün ve derin bir bakış açısına sahip toplum bilimcisi olması lazımdır. Bunun içinse araştırma yaptığı tarihsel konunun birincil kaynaklarına vâkıf olmalı, dönemin düşünce dünyası ve yapısı ile aydınların genel tutumlarını iyi tanımalı ve birincil kaynakların kaleme alındığı kaynak dillerini etimolojik açıdan da bilmelidir. Tarihin yalnızca kaynak kabul edilen vesikaların ifade ettikleri ile açıklanamayacağı artık ortadadır. Vesikalarda açıklanan görüşlerin ötesine geçmek yetkin bir tarihçinin başlıca uğraşısı olmalıdır. Bunun içinse tarihçinin eleştirel düşünme yaklaşımını benimsemesi, hatta temel hareket noktası yapması gereklidir. Bunun için tarihin bir kesitine hâkim olup başka dönemine kayıtsız kalması gibi bir durum günümüz tarih anlayışı açısından geçerli değildir. Bu nedenle tarihi dönemlere göre değil konusal/tematik bazda çalışması tarihçiyi daha verimli ve dinamik kılacaktır. Tarihçi tematik bağlamda yaptığı araştırma konuları sayesinde kendini daha ileriye götürme ve yetkin bir tarihçi olma imkânı bulacaktır.

---

54 Tosh, *a.g.e.*, s.139-140.
55 J. Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, Ankara, 1992, s.63-65, 68.
56 Thomson, *a.g.e*, s.15.

Okuma Listesi

BLOCH, M. *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*, Ankara, 1994.

COLLINGWOOD, R. G. *Tarih Tasarımı*, İstanbul, 1990.

FOUCAULT, M. *Bilginin Arkeolojisi*, (Çev. V. Urhan), Birey Yayınları, İstanbul, 1999.

GINZBURG, C. *Güç İlişkileri: Tarih, Retorik, Kanıt*, (Çev. D. Kundakçı), Dost Yayınları, Ankara, 2006.

JENKINS, K. *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Ankara, 1997.

THOMSON, D. *Tarihin Amacı*, (Çev. S. Özbaran), İzmir, 1983.

TOSH, J. *Tarihin Peşinde*, (Çev. Ö. Arıkan), İstanbul, 1997.

5. Ünite

Güncel Tarihyazım Tarzları

Kavramlar: *sözlü tarih, yerel tarih, şehir tarihi, mikro tarih, gündelik yaşamın tarihi, zihniyet tarihi, yeni tarihselcilik, sosyal tarih, postyapısalcılık.*

İçindekiler

- *Sosyal Tarih* ***Zafer TOPRAK***
- *Karşılaştırmalı Tarih* ***Nedim YALANSIZ***
- *Kliometri* ***Fatih YAZICI***
- *Sözlü Tarih* ***Özlem ÇAYKENT***
- *Kent Tarihi* ***Yasemin AVCI***
- *Mikro Tarih* ***Elnur AĞAYEV***
- *Feminist Tarih: Yeni Bir Gelecek İçin Geçmişi Geri Almak* ***Fatmagül BERKTAY***
- *Biyografi* ***Abdulhamit KIRMIZI***
- *Psikotarih* ***Mustafa ALİCAN***

Sosyal Tarih

Zafer TOPRAK*

Tarihyazıcılık bilimlerarası diyalogda en karmaşık ilişkiyi tarihle sosyoloji arasında kuruyor. Tarih ve sosyoloji düşman kardeşler... Zaman içersinde kimi kez örtüşmüşler, kimi kez ayrışmışlar. Ama sürekli birbirlerini etkilemişler. Diyakronik ile senkronik aslında gerçeğin iki farklı boyutu.

Sosyoloji sosyal yapılar üzerine genellemeleri vurgulayan sosyal bilim olarak biliniyor. Tarih ise toplumların ya da toplulukların aralarındaki farklılıkları ve zaman içerisinde uğradıkları değişiklileri ön plana çıkaran bir beşeri bilim, ya da insan bilimidir. Yapının olmadığı yerde sosyoloji anlamını yitiriyor. Ancak yapılar genellemelere ortam sağlıyor. Değişimin olmadığı ortamda ise zaman anlamsızlaşıyor; dünle bugünün arasında fark kalmıyor. Tarihe gerek kalmıyor. Sosyoloji yapısaldan yana, tarih ise dönüşümden... Diğer bir deyişle sosyolojide yapı ön plana çıkarken, tarihte zaman eksenli değişim vurgulanıyor. Sosyoloji son kertede *senkronik* tarih ise *diyakronik*, yani geçmişten bugüne zaman eksenine yayılmıştır.

Aslında tarih ve sosyolojinin ayrışması *analitik* bir kaygıdan kaynaklanıyor. 18. yüzyılda her ikisi de aynı potada eritilmiş. Montesquieu hem tarih yazıyor, hem de sosyoloji. Her iki tanım diğerini tamamlayıcı nitelikte. Değişim yapısal bir sorun. Yapılar da sürekli değişime uğruyor. Her iki bilim dalı karşılaştırmayı zorunlu kılıyor. Ama 19. yüzyılın profesyonelleşme güdüleri bu iki bilim dalını ayrıştırmış. Önce tarih profesyonelleşmiş, ardından sosyoloji.

Sosyolojide toplumun ortak öğeleri için karşılaştırma zorunlu. Tarihte ise farklılığı, özgünlüğü vurgulayabilmek için diğer toplumlarla karşılaştırmayı gerekli kılıyor. Tımarın özgünlüğü ancak diğer yörelerdeki toprak düzenleriyle karşılaştırılarak ortaya konabiliyor. Her iki disiplin diğerinin dar görüşlülüğüne, *at gözlükleri*ne çözüm getiriyor. Tarihçi belli bir bölge ve dönemde uzmanlaşarak kendi mabedini yaratıyor ve bu tek alanla yetiniyor. Bu alandaki gelişmelerin benzeri başka yerlerde olan unsurların farklı bir bileşkesi olduğunu görmezlikler geliyor, ya da göremiyor. Sosyolog ise zamana karşı duyarsız kalıyor. Yapılan genellemeler günlük ya da olsa olsa yirmi otuz yıllık bir dönemin birikiminden elde ediliyor. Her iki disiplin bir diğerini eleştirirken yukarıda vurgulanan *streotip*leri veri olarak ele alıyor. Tarihçiler sos-

* Prof. Dr. Koç Üniversitesi Tarih Bölümü, toprakz@boun.edu.tr

yologların ayan beyan ortada, doğal olanı zaman ve mekândan arınmış soyut jargonlar kullanarak ve kapsayıcı olma kaygısıyla insanları katı kategorilere sıkıştırarak ifade ettiklerini söylüyorlar. Sosyologlar ise tarihçileri yöntemsiz, analiz yeteneğinden yoksun miyop veri toplayıcıları olarak görüyorlar. Her iki dili konuşan bilim insanları olmasına karşın genellikle tarihçiler ve sosyologlar aynı dili konuşmuyorlar. Ünlü tarihçi Fernand Braudel'in değişiyle aralarındaki diyalog "*sağırlar diyalogu*".

Sosyolojik açıdan bakıldığında bu iki kategori bilim insanı ayrı alt-kültürleri temsil ediyorlar. Sosyoloji ve tarih ayrı *meslek*ler olarak algılanıyor. Gördükleri eğitim ya da geçirdikleri toplumsallaşma süreçleri doğrultusunda kendilerine özgü dilleri, değerleri ve düşünce stilleri var. Sosyologlar sayıları tablolara dönüştürmeyi öğreniyorlar, tarihçiler ise sözcüklerden oluşan sonuçları yeğliyorlar. Sosyologlar kuralları görüyorlar, istisnalara göz yumuyorlar; tarihçiler ise ayrıntıları önemsiyorlar, genel örüntüleri görmezlikten geliyorlar.

Tarihsel açıdan ise her iki taraf da *anakronizm*den muzdarip. Sosyolog tarihi hâlâ Ranke dönemindeki analizden yoksun anlatımcı, *narrative*, *menkıbevî* bir uğraş olarak görüyor. Tarihçi ise sosyologu empirik araştırmadan yoksun Comte dönemine özgü genellemelerle yetinen kişi olarak değerlendiriyor. Oysa 19. yüzyılın ortalarından beri her iki disiplin önemli dönüşümler geçirmiş. Bu alt-kültürlerin değişim süreçlerini görmeden ilişki ağını algılamak olanaksız.

Her iki alanının da *tarih öncesi*ne gidilirse ilginç gözlemlerde bulunmak olasıdır. 18. yüzyılda sosyologlarla tarihçiler arasında bir karşıtlık yok. Nedeni basit: Sosyoloji henüz aynı bir disiplin olarak doğmamış. Her ne kadar sosyoloji bilimi Montesquieu, Adam Ferguson, John Millar gibi düşünülere sahip çıkıyorsa da bunları sosyal teorist olarak tanımlamak daha doğru. Söz konusu yazarların eserleri karşılaştırmalı, analitik ve siyasal teoriden çok sosyal teoriye, Millar'ın değişiyle *toplum felsefesi*ne ağırlık veren çalışmalar. Öte yandan her üç düşünür de analitik ya da 18. yüzyılın yaygın terimiyle *felsefi* tarihçiler. Büyük ölçüde tarihten esinleniyorlar, tarihsel monograflar yazıyorlar.

Yüz yıl sonra tarihle, proto-sosyolojinin iç içeliği hâlâ geçerli. Sosyal teoristler tarihle dirsek temasını yitirmemiş durumda. Marx, *Das Kapital*'de sık sık tarihsel örnekleri tartışıyor; Engels özgün bir kaynak kullanmasa da *Almanya'da Köylü Ayaklanmaları*'nı ele alıyor. Tocqueville ise *Eski Rejim ve Fransız Devrimi*'nde (*L'ancien Régime et la Révolution*, 1856) arşiv kullanarak

bir tarih klasiği ortaya koyarken aynı zamanda sosyal teoriye kalıcı katkılarda bulunuyor. August Comte somut tarihsel durumlara Tocqueville, Marx ya da Engels'e oranla daha az ilgi duysa da ana uğraş alanı bir anlamda tarih felsefesi. Tarihi teolojik, metafizik ve bilimsel üç ayrı döneme ayırıyor.

Comte'ta göre, sosyal tarih, kendi deyişiyle *"bireylerin hatta toplulukların adları olmaksızın yapılan tarih"* sosyoloji için zorunlu. Herbert Spencer ise sosyal evrimin sürecini irdeliyor. Eski Mısır'ı, eski Yunan, Büyük Petro dönemi Rusyası'nı çiziyor. Marx, Comte, Spencer'in benimsedikleri *karşılaştırmalı metod* bir anlamda tarihsel metod. Toplumları, örf-adet ya da avadanlıkları vahşetten uygarlığa yönelen zaman serileri içersine yerleştiriyorlar. 19. yüzyıl sosyolojisi tarihle bağını henüz koparmamış ve sosyal tarih ile sosyoloji iç içe.

Oysa tarihçiler yüz yıl öncesine oranla sosyal tarihi daha az ciddiye alıyorlar. 19. yüzyıl tarihine damgasını vuran Leopold von Ranke. Ranke yazdığı kitaplar devleti vurguluyor ve topluma çok az yer ayırıyor. Özellikle Ranke'nin etkisiyle siyasal tarih eski egemen konumuna dönüyor. Ranke ile birlikte gündeme gelen *tarihsel devrim* resmi dokümanlar ışığında daha nesnel, daha *bilimsel* bir tarihi öngören bir yöntem devrimi. Tarihçiler belgelerin güvenilirliğini sınayan ve bunların zamandizinsel tasnifini içeren teknikler geliştiriyorlar. Buna karşın, sosyal tarihçilerin çalışmaları profesyonellikten uzak gözüküyor. Daha çok edebi kaynaklara başvurularak izlenimci üsluplarla yazılmış her türlü konunun irdelendiği bir tür *eskici dükkanı*na benzetiliyor. Meslektaşlarınca tek ciddiye alınan sosyal tarih çalışması Fransız tarihçi Fustel de Coulanges'ın *Antik Kent*'i (*La cité antique*, 1860). Yunan ve Roma'da aile tarihini ele alıyor. Fustel de Coulanges'e göre tarih sosyal olayların bilimi, gerçek sosyoloji.

Kısaca Ranke'nin tarihsel devrimi önemli sonuçlar doğuruyor. Belgeci yaklaşımın özellikle siyasal tarihi ön plana çıkarması nedeniyle, 19. yüzyıl tarihçilerinin görüş alanı daralıyor, 18. yüzyıl tarihçilerine oranla konu seçimlerinde daha gelenekçi bir çizgi benimsiyorlar. Sosyal tarihi bilimsel bulmadıkları için reddediyorlar. Öte yandan, birçok tarihçi sosyolojiyi soyut, indirgemeci (reductionist), kişilerin ve olayların tekilliğine kapalı oluşu nedeniyle fazla *bilimsel* buluyor. Bu başkaldırı özellikle Dilthey ve Windelband gibi 19. yüzyıl Alman filozoflarında belirgin olarak ortaya çıkıyor. Kültür tarihçisi ve filozof Dilthey, Comte ve Spencer'in sosyolojisini sözde-bilimsel buluyor ve bilimleri dışarıdan açıklamaya çalışan (erklaren) ve tarihi de kapsayan insan bilimleri gibi içerden anlamayı amaçlıyan (verstehen) olmak üzere ikiye ayırıyor (Dilthey, 1883). Windelband ise yine aynı oranda ünlü ayırımıyla tekille uğraşan *idiographic* tarihle, genel yasaları belirlemeye yö-

nelik *nomothetic* doğal bilimler arasındaki farkı vurguluyor. (Windelband, 1894). Benzer bir ayrıma giden ünlü İngiliz filozof-tarihçi R.G. Collingwood. Bu görüşler ışığında doğa bilimlerine özgü yöntemlerle insanı inceleyen sosyoloji bir sözde-bilim olarak niteleniyor ve bu doğrultuda sosyal tarih de bilgi yelpazesinde yer alamıyor.

Ancak, sosyal tarihe karşı tavrı düşünsel/entelektüel nedenlere bağlamak yetersizdir. Siyasal tarihin 19. yüzyıldaki egemenliği, ya da tekrar egemen oluşu, sosyolojik açıdan da ele alınabiliyor. Bu konuda iki önemli hususun vurgulanması gerekiyor. Tarihçilik Herodot'tan beri uzun bir tarihi olan sosyal bir rol. Ancak, bu uğraş 19 yüzyılda profesyonelleşiyor. Tarihe yönelik araştırma enstitüleri, tarih meslek dergileri, üniversitelerde tarih bölümleri 19. yüzyılda gündeme geliyor. Sosyal tarih yeni oluşan profesyonel standartlarla bağdaşmadığı için tarih loncasınca dışlanıyor. Keza bir nesil sonra aynı gerekçelerce sosyoloji loncası da sosyal tarihi reddediyor. Öte yandan siyasal yönetimlerce tarihi ulusal birliği pekiştiren, yurttaşı eğiten bir araç olarak görülüyor. Ya da bu tür bir işleve fazla sempatiyle yaklaşmayanların deyimiyle *propaganda* olarak algılanıyor.

Yerel gelenek-görenek farklılıkları gösteren Almanya, İtalya gibi yeni doğan ulus devletler (hatta Fransa, İspanya gibi eskileri) okullarda ve üniversitelerde ulusal tarih öğretimini sosyal kaynaşma (entegrasyon) işlevi gören bir uğraş olarak değerlendiriyorlar. Tarih ile siyasal iktidar arasındaki ilişki özellikle Almanya'da belirginleşiyor.

Sosyal kuramcılar ise tarihe ilgi duyup bu alana eğiliyorlarsa da, tarihçilere çok az zaman ayırıyorlar. Comte, tarihçileri gereksiz, anlamsız ayrıntıları gelişigüzel toplayan ve yığan kişiler olarak görüyor. Spencer sosyoloji ile tarih ilişkisini bir bina ile çevresindeki taş yığınlarına benzetiyor ve tarihçilerin yapabilecekleri en iyi şeyin ulusların yaşamlarını yazarak karşılaştırmalı sosyoloji için veri toplamak olabileceğini söylüyor. Ona göre Tarihçiler, *ham madde* toplayıcıları. Böylece 18. yüzyılın felsefi tarihçileri ve toplum felsefecileri arasındaki işbirliğinden uzaklaşmış olunuyor.

20. yüzyıl başlarında sosyologlar tarihçiler konusunda pek olumlu düşünmeseler de tarihi hâlâ ciddiye alıyorlar. Comte ve Spencer gibi Emile Durkheim da tarihsel çalışmaların çoğunu *sonuçsuz bilgiçlik* olarak görüyor. Ancak geçmişin sosyolojiye katkıları olabileceğini söylüyor. *Sosyal İş Bölümü* (*De la division du travail social*, 1893) ve *Dinsel Yaşamın Elemanter Formları* (*Les Formes Élémentaires de la vie Religieuse*, 1912) adlı eserlerinde, Ecole Normale'de öğrencisi olduğu Fustel de Coulanges'in çalışmalarından yararlanıyor. Durkheim'in kendisi Fransa'da eğitim tarihini yazıyor. Süreli yayın organı *Année sociologique*'de tarih kitaplarının eleştirilerine yer veriyor.

Max Weber ise derin bir tarih bilgisine sahip. *Protestan Ahlak ve Kapitalizmin Ruhu*'ndan önce Ortaçağ ticaret kumpanyaları ve Roma tarım tarihi üzerine kitaplar yazıyor. Ekonomik ve sosyal örgüt kuramına döndüğünde tarihi bırakmıyor. Birçok malzemesini tarihten alıyor, *patrimanial devlet* ve *karizma* gibi tarihçilerin kullandığı kavramları benimsiyor. Bu arada hatırlanması gerekiyor; Weber tüm yaşamı boyunca kendini sosyolog olarak görmüyor. Yaşamın son yıllarında Münih'te sosyoloji kürsüsünün başına geçirildiğinde "*atama kağıtlarına bakılırsa sosyolog muşum*" diyor. Keza Tönnies de klasik çağ eğitimi görüyor ve tarihle ilişkisini koparmıyor. Pareto sosyoloji çalışmalarında eski Atina, Roma ve Isparta'ya geniş yer veriyor. İtalya tarihine ve Ortaçağ'a göndermeler yapıyor. Nihayet, ABD'de ilk sosyoloji kürsüsüne başkanlığına atanan Albion Small daha önceleri tarih profesörü.

Aynı dönemlerde antropologlar da tarihle yakın bir diyalog içinde. Ancak, 1920 dolayında sosyologlar ve antropologlar tarihle bağı koparıyorlar. Bronislaw Malinowski saha araştırmasını, katılımcının gözlemini gündeme getiriyor ve önemini vurguluyor. Saha araştırması antropoloji eğitiminde gerekli bir aşama oluyor. Yeni yöntemin, Ranke'nin tarihi gibi, daha bilimsel olduğu söyleniyor. O günün kabile topluluklarını incelemek konjonktürel evrimci tarihe yeğleniyor. Doğal olarak saha araştırmasının diyakronik yönü yok; geçmişe uygulanamıyor. Sosyologlar da resmi istatistik ya da kendi saha araştırmalarıyla giderek verilerini günün toplumundan elde ediyorlar. Bunun ilk örneklerinden biri Durkheim'in İntihar'ı. Diğer örnek 1920'lerde Şikago Okulu. Şikago Ünivesitesi sosyoloji bölümü üyeleri kenti, özellikle gecekondu kesimlerini sosyal antropologlar gibi *alan* çalışması yaparak inceliyorlar.

Sosyologlar açısından dünden bugüne kayışın birçok nedeni var. Her şeyden önce tarihçiler giderek alanlarını daraltıyorlar; sosyolojinin kullanabileceği türde birikim sağlayamıyorlar. Sosyal bilimlere kendi verilerini toplamanın dışında seçenek kalnuyor. Veri toplandıkça, monograflar yayınlandıkça biriken çalışmalar üzerine kuramsal çıkarsama yapmak kolaylaşıyor ve alanları dışında okumaya zaman kalmıyor. Sosyoloji kurumsallaşıyor, profesyonelleşiyor. Kendi içine kapanıyor. Sosyolog, profesyonel kimlik kazandıkça giderek daha sınırlı ölçüde, tarihsel olsun, etnografik olsun, *yabancı* veriye başvuruyor. Öte yandan disiplinin kendi bünyesindeki genel düşünsel gelişmeler de ayrışımı pekiştiriyor. Sosyal evrim ve sosyal yayılım doğrultusunda gelenek ve sosyal kurumların geçmişle açıklanması yerine bu gelenek ve kurumların o günkü sosyal işlevleri tercih görüyor. Tarihsel açıklamalar spekülatif görülerek eleştiriliyor ve gereksiz bulunuyor. İşlevselci (fonksiyonalist) bir yaklaşım benimseniyor. Durkheim fonksiyonalist yaklaşımı tarihsel ilgiyle bütünlerken, Malinowski gibi fonksiyonalistler tarihi tümüyle devre

dışı bırakıyorlar. Böylece terim yerindeyse fonksiyonalizmle saha araştırma yöntemleri "*cuk oturuyor*". Antropolojiden sosyolojiye doğru yayılan bu yeni eğilim özellikle ABD'de yandaş buluyor. Sosyolojiyi, 1950'lerin moda sözcüğüyle bir davranış bilimi, ölçüm ve sayıma yönelik bir disiplin yapma girişimi sosyologlarla tarihçileri ayrı kamplara itiyor.

Ancak tarihle sosyolojinin tam anlamıyla bir kopuşundan söz etmek olanaksız. 1920'lerde Mannheim'in bilgi sosyolojisi tarihsel yöntemi benimsiyor. Keza 1930'larda Robert Merton, Norbert Elias, Goerge Homans gibi sosyologlar Avrupa tarihinin toplumsal yorumunu üstleniyorlar. Ancak, yine de bu sayılı sosyologun akıntıya karşı kürek çektikleri söyleniyor. İşin ilginç boyutu sosyologlar tarihe karşı ilgilerini yitirirken tarihçiler Spencer'in *toplumun doğal tarihi* dediğine benzer bir uğraş içerisine giriyorlar.

19. yüzyıl sonlarında bazı profesyonel tarihçiler siyasal tarihinin egemen konumunu sorgulamaya başlıyorlar. Bunların en önde gelenlerinden biri Karl Lamprecht. Karl Lamprecht Alman tarihçiliğini siyasal tarihi ve büyük adam tarihini vurguladığı için eleştiriyor ve kavramlarını diğer disiplinlerden alan *kollektif tarih*in gereğini gündeme getiriyor. Diğer disiplinler Durkheim ve Malinowski'ye de hocalık eden Wundt'un sosyal psikolojisi ve Ratzel'in beşeri coğrafyası. Her ikisi de Lamprecht'in Leipzig Üniversitesi'nden meslektaşları. Lamprecht'te göre tarih öncelikle bir sosyo-psikolojik bilim. Nitekim birçok ciltten oluşan *Almanya Tarihi* bu tür bir yaklaşımın ürünü. *Almanya Tarihi* Durkheim'ın *Année sociologique*'inde olumlu eleştiri alıyor, ancak Alman tarihçiler eseri *maddeci* (materialist) ve *indirgemeci* (reduksionist) buluyorlar. Bu gerekçelerin ötesinde tarihçilerin Lamprecht'te yüklenmelerinin ana nedeni Rankeci tarihi sorgulaması; onu aşma çabası içersinde oluşu. 1900 dolaylarında Alman tarihçi ekolü Ranke'den öteye gitmeye pek yanaşmıyor. Lamprecht'in Almanya'da giriştiği sosyal tarih atılımı sönük kalıyor. Yankı uyandırmıyor. Aynı yıllarda Max Weber, Protestanlık ve kapitalizm üzerine çalışırken benzer konulara eğilen o günlerde tarihçi sayılmayan Alman meslektaşlarından yararlanıyor. Bunların en önemlileri ekonomi ve teoloji kürsülerinde olan Werner Sombart ve Ernst Troeltsch.

Almanya'da pek umut vaat etmezken sosyal tarihin Amerika ve Fransa'da önü açık görünüyor. Amerikalı tarihçi Frederick Jackson Turner 1890'larda siyasal tarihinin egemenliğine karşı başkaldırıyor. İnsan faaliyetlerinin her alanının kapsanması gerektiğini vurguluyor ve sosyal yaşamın herhangi bir kesiminin diğerlerinden arındırılarak anlaşılamayacağını söylüyor. Turner, Ratzel'in beşeri coğrafyasıdan esinleniyor. *Amerikan Tarihi'nde Sınırın Anlamı* (*The significance of the frontier in American History*) başlıklı denemesi geniş yankı uyandırıyor; tartışılıyor. *Yeni Tarih* (the New History) diye adlan-

dırılan tarihin bir başka savunuru Turner'in çağdaşı James Harvey Robinson. Robinson'a göre *yeni tarih* sosyal yönelimleri olan, sosyal bilimlere açık bir bilim dalı. Keza, Charles Beard Turner'den etkilenen bir başka tarihçi. Özellikle 1920'lerden sonra sosyal tarih, Amerika'da etkin bir konum elde ediyor. 1927'de yayına başlıyan Arthur Schlesinger, Snr.'ın çok ciltli *Amerikan Yaşamının Tarihi* (*History of Amerikan Life*) bunun somut örneği.

20. yüzyılın başlarında tarihçileri ve sosyal bilimcileri karşı karşıya getiren en önemli gelişmelerden biri iktisatçı François Simiand'ın tarihçilere yönelttiği eleştirisi. "*Tarihçi kabilesinin idolleri*" (les idoles de la tribu des historiens) diye nitelediği, siyaset idolü, birey idolü ve kronoloji idolüne karşı çıkan Simiand, olay tarihine (histoire evenementielle) geleneksel vurguyu gereksiz görüyor. Ünlü pozitivisit tarihçi Charles Seignobos, Simiand'a verdiği yanıtta tarihin tekilin bilimi olduğunu söylüyor. Oysa Simiand için insan olgularının incelenmesi pozitif bir bilim çatısı altında oluşturulacaksa, insanın tekil olaylardan ayrılıp tekrarlayan olaylara yönelmesi, arızi olan bir kenara bırakılarak düzenli olana bakması, bireysel olan dışlanarak sosyal olanı benimsemesi gerekiyor. Diğer bir deyişle tekilin, ya da özgün olanın değil, tekrarın, düzenlinin bir bilim olabileceği vurgulanıyor. Simiand'ın fikirleri ancak bir nesil sonra tarihçiler arasında yankı uyandırıyor. 1920'lerde Strasbourg Üniversitesi'nin iki profesörü yeni tür bir tarih arayışını benimsiyorlar. Bu iki tarihçi *Annales D'histoire Économique et Sociale*'i çıkaran Lucien Febvre ve Marc Bloch.

Lamprecht ve Turner gibi Febvre ve Bloch da siyasal tarihe başkaldırıyorlar. Siyasal tarih yerine "*daha geniş ve daha insancıl bir tarih*" arıyorlar. Tüm beşeri faaliyetleri kapsayacak ve olay anlatımına daha az yer verecek; yapıların analizine yönelecek bir tarih özlemi duyuyorlar. Bundan böyle yapı ya da *strüktür* sözcüğü Fransız tarihçiliğine damgasını vuruyor. Bu doğrultuda Febvre ve Bloch tarihçilerin yan disiplinlerden çok şey öğrenmeleri gerektiğini söylüyorlar. Febvre, Lamprecht gibi, özellikle sosyal psikoloji ve beşeri coğrafyayla ilgileniyor. Ratzel'i okuyor. Ancak Fransız coğrafyacı Vidal de la Blache'ın daha iradeci (volontarist) görüşlerini yeğliyor. Bloch ise Durkheim sosyolojisine yakın ilgi duyuyor. Durkheim'ın *sosyal dayanışma* ve *kollektif temsil* görüşlerini, karşılaştırmalı yöntemini benimsiyor. Bloch 1944'te Almanlar tarafından kurşuna diziliyor. Febvre II. Dünya Savaşı ertesi *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*'ın başına geçiyor.

Febvre'in bıraktığı yerden Fernand Braudel devralıyor. Braudel tarih ve sosyolojinin özellikle yakın temas içersinde olmaları gerektiğini vurguluyor. Her iki disiplinin mensuplarının insan deneyimini bütün olarak görme çabası içersinde olduklarını söylüyor. Braudel'in *Akdeniz*'i bir *bütün* ya da *Total* Ta-

rih (*Histoire Globale*). Coğrafyayı, toplumu ve politikayı, yapıları ve olayları kapsayıcı niteliğiyle 20. yüzyıla damgasını vuran tarih klasiğini oluşturuyor. 1948'de kurulan *Ecole Des Hautes Etudes* Fransız sosyologlarını, antropologlarını ve tarihçilerini aynı çatı altında bir araya getiriyor.

Fransa ve Amerika sosyal tarihin uzun bir süredir ciddiye alındığı ve sosyoloji ile tarihin dirsek temasını yitirmediği iki ülke. İngiltere'de ise sosyal tarih iktisat tarihinin peşi sıra sürükleniyor. J.L ve Barbara Hammond, Jane Harrison İngiliz sosyal tarihinin öncüleri arasında yer alıyorlar. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde sosyal tarih çalışmaları önemli bir birikim oluşturuyor. Sosyologlar bu birikimi göz ardı edemiyor. Onlar için sosyal tarih çalışmaları esin kaynağı oluyor. Böylece 1950'lerde, özellikle 1960'larda tarih ile sosyoloji tekrar barışıyor. 1954'te iki Amerikalı sosyolog, Cahnman ve Boskoff, "*tarihsel dokümanların sosyolojik incelenmesi*" için bir komite kuruyorlar. Bu komitenin kuruluş nedeni her ikisinin de tarihle ilgilenişleri nedeniyle büyük bir yalnızlık içersinde olmaları. Sosyologların tarihe ilgisi Talcott Parsons'la daha da pekişiyor. Sosyal değişimin evrimci modeline ilgi duyan Parsons bu dönemde Amerikan sosyologlarınca yazılan en tanınmış tarih monografileri diye bilinen iki tezi yönetiyor: Bunlar Robert Bellah'ın *Tokugawa Dini* (*Tokugawa Religion*, 1957) ve Neil Smelser'in *Sanayi Devriminde Sosyal Değişim* (*Social Change in the Industrial Revolution*, 1959). İlki Protestan etiğin Japonya'daki karşıtını, diğeri 19. yüzyıl başlarında Lancashire dokumacılarında aile yapısını ve çalışma koşullarını inceliyor.

1950'lerde ivme kazanan tarihsel sosyoloji giderek yandaş buluyor. S. M. Lipset'in İlk Yeni Ulus'u (*The First New Nation*, 1963), Charles Tilly'nin *The Vendée*'si (1964), Barrigton Moore'un *Diktatörlük ve Demokrasinin Sosyal Kökenleri* (*Social Origins of Dictatorship and Democracy*, 1966) ve Immanuel Wallerstein'in *Modern Dünya Sistemi* (*The Modern World-System*, 1974) Amerika'daki tarihsel sosyoloji örneklerinden birkaçı. Bu arada sosyal antropologlar da tarihle barışıyorlar. Eric Wolf'un *Köylü Savaşları* (*Peasant Wars*, 1969) ve Anton Blok'un *Bir Sicilya Köyünün Mafyası* (*The Mafia of a Sicilian Village*, 1974) bunlardan iki örnek. Sosyologlarca antropologların tekrar tarihe yönelmelerinin nedenlerinin başında hızlanan sosyal değişim süreci; *zaman* kavramına eğilme gereği. Öte yandan işlevselci (fonksiyonalist) yaklaşımın bir dizi yetersizlikleri ortaya çıkıyor. Aktörlerin eğilimini ya da durumun aktörlerce tanımını göz önünde bulundurmaksızın sosyal yaşamı dışarıdan incelemenin getirdiği sakıncalar görülüyor. *Fenomenologist, sembolik enteraksionist* ya da ne ad verirsek verelim aktörün görüş açısıyla ilgilenen sosyologlar, geçmişe döneminin gözlükleriyle bakmaya alışmış tarihçilere çok daha yakın düşüyorlar. Bu arada tarihçiler de sosyal tarihi bir kez daha vurgulama

gereği duyuyorlar; sosyolojiyle yakından ilgilenmeye başlıyorlar. İkinci Dünya Savaşı ertesi hızlı sosyal değişim tarihçileri sosyal geçmişe daha yakından bakmaya sevk ediyor. Türkiye'de de 60'lı yıllarda sosyal tarih, amatör çevrelerde de olsa, önemli bir ivme kazanıyor.

Siyasal tarihin egemen olduğu dönemlerde sosyal tarih siyasetin dışlandığı tarih olarak tarif ediliyor. Bu tür kalıntı (residual) tanım bugün artık anlamını yitirmiş durumda. Kalıntı sosyal tarih çoğu kez *omurgasız*lıkla eleştiriliyor. Bir yapı bütünlüğünden yoksun, anlatımcı olsun analitik olsun, geçmişte sosyal yaşamla ilgili bir dizi bilgileri anlamlı bir tanımda bütünleyici bir araçtan yoksun oluşu nedeniyle eleştiriliyor. Oysa yirminci yüzyılın ikinci yarısında bu alana giren tarihçiler sosyoloji ve sosyal antropoloji kavramlarını ve yöntemlerini yoğun bir biçimde kullanmaya başlıyorlar. Bir kısım tarihçi, disiplinler arası ilişkilerde sık görüldüğü gibi, sosyologların ve antropologların terk ettikleri bir dönemde *işlev* (fonksiyon) kavramını benimsiyorlar. Öte yandan, sayım erdeminin giderek sosyal bilimcilerce gözden düştüğü ya da tartışıldığı bir ortamda, tarihçiler, nicel (kantitatif) yöntemlere ilgi duyuyorlar. *Yeni İktisat Tarihi* (the `New Economic History') ya da *kliometri* (cliometrics) denilen alanlar, kısa soluklu da olsa, bir dönem tarihçilere yeni ufuklar açıyor. Sosyal tarih her geçen gün biraz daha karmaşıklaşıyor. *Sosyal Yapısal Tarih* (social Structural History) (Laslett, 1968) ya da *Toplum Tarihi* (the History of Society) (Hobsbawn, 1971) veya başka bir başlık altında olsun, sosyal tarih çok daha pozitif, belirleyici bir tanım gerektiriyor.

Karşılaştırmalı Tarih

Nedim YALANSIZ*

Karşılaştırmalı tarih, bir olgunun (modernleşme, devrim, milliyetçilik vb.) birden fazla örnek üzerinden karşılaştırmalar yapılarak, zaman ve mekan bağlamındaki değişimlerini de göstererek açıklanmasıdır. Karşılaştırmalı yöntemi antik çağlardan beri Aristo, Vico, Adam Smith, Alexis de Tocqueville, Marx, Durkheim, Weber kullanmıştır. Dilbilim, iktisat, antropoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih vb. birçok bilim dalı kullansa da karşılaştırmalı yönteme en çok ilgi duyan sosyologlar olmuştur. Karşılaştırmalı tarih yöntemini uygulayan sosyologlar, *Tarihsel Sosyoloji* adında bir dal geliştirmişlerdir. Hat-

* Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, nedim.yalansiz@deu.edu.tr

ta Durkheim'e göre. *"tarihsel sosyoloji, sosyolojinin bir dalı değil kendisidir"*.[3] Sosyologlar, tarihçilerin yaptıklarını *başarısız sosyoloji* olarak görmelerine karşın Charles Tilly, *"sosyoloji, başarısız tarihtir"* görüşündedir. Bununla sosyolojiyi tarihselleştirmek istemiştir.[4] İşte karşılaştırmalı tarih yöntemi, sosyal bilimcileri birbirlerinin yöntemine yaklaştırarak, kendi yöntemleriyle göz ardı edebilecekleri birçok yeni özelliğin keşfini sağlayan önemli bir yaklaşımdır.

Frank Granger, 1911'de yayımlanan *Tarihsel Sosyoloji* adlı kitabında "Sosyoloji ve Tarih" adlı bölümde karşılaştırmalı tarihe şöyle vurgu yapmıştır:

Tarihçiler şimdiye kadar olay dizilerini yorumlayabilmek için karşılaştırmadan yararlanırken, sosyologların yöntemiyle örtüştüler. Karşılaştırmalı yöntem yoluyla tarihçi, sosyoloji ile işbirliği yapar. Fakat bütün bunlara rağmen o bir sosyolog değildir.." ..Bu yöntemle biz nesneleri hem ne kadar benzediklerini keşfetmek için onları yan yana koyarız ve sonra onların ne kadar benzediklerini dikkate alarak ana özelliklerini açıklarız... böylece toplumların genel benzerlikleri ve farklılıklarını tespit ettiğimizde, genel kurallar halinde ifade etmeye girişebiliriz.[5]

Tarihsel sosyologlar, karşılaştırmalı tarih yönteminin temeli olarak, John Stuart Mill'in ilk baskısı 1843 tarihli *Bir Mantık Sistemi* (*A System of Logic*) adlı kitabının "Deneysel Araştırmanın Dört Yöntemi" adlı bölümünü işaret ederler.[6] Mill, Bu bölümde karşılaştırmalı yönteme temel oluşturacak anlaşma yöntemi (agreement method), farklılık yöntemi (difference method), ikisinin birlikte kullanımı ve birlikte değişmeler yönteminden bahseder. Anlaşma yöntemi benzerlikler, farklılık yöntemi adı üstünde farklılıklar üzerinde durur. Teorinizi güçlendirmek için hepsini birlikte kullanabilirsiniz.[7]

---

3 J. Black, *Studying History*, 2. Baskı, Palgrave Pub. New York, 2000, s.107; Matthew Lange, Comparative-*Historical Methods*, SAGE pub., London, 2012, s.1; Raymond Grew, "The Case for Comparing Histories", *The American Historical Review*, Vol. 85, No. 4., s.763; W. Lawrence Neuman, *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*, 6. Baskı, Pearson Education, 2006, s.419; J. Mahoney and D. Rueschemeyer, *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*, Cambridge University Press, 2003, s.3.

4 F. Ergut, "Tarihi Sosyal Bilimselleştirmek. Sosyal Bilimleri Tarihselleştirmek", Söyleşi: S. Gül, *Tarihsel Sosyoloji*, (Ed. E. Özdalga), 3. Baskı, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2011, s.217; P. Abrams, *Historical Sociology*, 4.baskı, Cornell University Press, New York, 1994, s.2.

5 F. Granger, *Historical Sociology*, Methuen & Co. Ltd., London, 1911, s.26, 52-54.

6 J. Stuart Mill, *A System of Logic*, 6. Baskı, Longmans, Green and Co., London, 1865, s.427-450.

7 T. Skocpol, *Devletler ve Toplumsal Devrimler-Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, İmge Yayınları, İstanbul, 2004, s.85.; P. Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4.baskı, İstanbul, 2011.

Mill'in deneysel araştırmanın dört yönteminden hareketle karşılaştırmalı yöntemi Durkheim de kullannuştır.[8] Durkheim, karşılaştırmalı yöntemi sosyoloji için en geçerli yöntem olarak görür. Karşılaştırma yöntemini, zaman ve mekan boyutları açısından bilimsel bir temele oturtmuştur. Bu nedenle sadece sosyologları değil, karşılaştırmalı dilbilimcileri, karşılaştırmalı edebiyatçıları özelikle de Marc Bloch gibi tarihçileri de etkileyecektir. [9]

Karşılaştırmalı yöntemin bilimselleştirilmesinde Durkheim kadar Weber'in de önemli yeri vardır. Weber'in katkısı, karşılaştırmalı yöntemin örnekleri sınıflandırırken, bir kalıba/modele dahil ederken araç olarak kullanabileceği ideal(saf) tip kavramsallaştırmasını geliştirmesidir.[10]

Meslekten tarihçilerden Marc Bloch, Emile Durkheim'den ve dilbilimci Antoine Meillet'ten etkilenerek *Kral Dokunuşu* (1924) ve *Feodal Toplum* (1939) adlı eserlerinde karşılaştırmalı yöntemi uygulamıştır.[11] Aynı etkiyi Fernand Braudel ve diğer Annales Okulu üyelerinde de görebiliriz. Ancak tarihçiler genel bir ilgisizlik içerisinde olduklarından dolayı *tarihsel sosyoloji* kavramı, her zaman *karşılaştırmalı tarih* kavranunın önünde olmuştur. Tarihsel sosyologlardan karşılaştırmalı tarihsel yöntemi öğrenen tarihçiler, karşılaştırmalı tarih yapmaya başlamışlardır.

Tarihçi Arnold Toynbee, *Tarih Bilinci* (*A Study of History*) adlı eserinde birçok eksikleri olmasına rağmen, karşılaştırmalı yöntemden ve uygarlıkları incelemede nasıl kullandığından bahsetmiştir. Ancak döneminin diğer sosyal bilimcilerini takip etmediği, Durkheim, Weber ve Norbert Elias vb. takip etseydi, karşılaştırmalı tarih yöntemini uygulamada çok daha başarılı olacağı savunulmaktadır.[12]

---

8 Mill, a.g.e., s.445; Burke, a.g.e., s.21.

9 C. San, "Karşılaştırma Yönteminde Zaman ve Mekan Boyutları", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/460/5241.pdf, s.156-157; P. Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4.baskı, İstanbul, 2011.

10 San, a.g.e., s.157; Weber'in *ideal tip* kavramsallaştırması, aslında *kalıp* ya da *model* ile aynı şeydir. Burke, a.g.e., s.27.

11 D. Smith, *The Rise of Historical Sociology*, Temple University Press, Philadelphia, 1991, s.42; Black, a.g.e., s.107; Burke, a.g.e., s.23.

12 A. Toynbee, *Tarih Bilinci (A Study of History)*, C.1, Bateş Yayınları, İstanbul, 1978, s.55; E. Savrun, "Arnold J. Toynbee ve Karşılaştırmalı Tarih", http://www.researchgate.net/publication/235218805 erişim: 1.07.2015; Burke, *a.g.e.*, s.26.

Karşılaştırmalı Tarih Nasıl Yapılır?

Marc Bloch, iki yolla yapılabileceğini söyler. Birincisi, zaman ve mekan açısından iki farklı örnek alınır, bunların bazı benzerlikleri tespit edilse bile, ne ortak bir kökene dayanmaları ne de karşılıklı etkileşimde olmuş olmaları beklenmez. İkincisi zaman ve mekan açısından birbirine yakın ve sürekli karşılıklı etkileşimleri olan, aynı etkilere maruz kalan ve hatta ortak kökenlere sahip örnekleri karşılaştırmak yoluyla yapılır.[13]

Bunu biraz daha açacak olursak, karşılaştırmalı tarih yaparken öncelikle açıklamak istediğimiz olgu için temel aldığımız örneğe nedensel faktörler açısından benzer başka örnekler saptanır. Saptanan örnekler, birbirlerinden diğer yönleriyle farklı olsa bile nedensel olarak birbiriyle ilişkili olabilir. John Stuart Mill'e göre bu yaklaşım *anlaşma yöntemi*dir. İkinci olarak açıklamak istediğiniz örneğe en azından "üzerinde varsayımlar geliştirilecek olan nedenlerin var olduğu" negatif örnekler saptanır. Bu da Mill'in bahsettiği *farklılık yöntemi*dir. "*Farklılık yöntemi karşılaştırılabilir uygun negatif örnekler bulunduğunda, geçerli nedensel ilişkiler saptamak yolunda anlaşma yönteminden daha güçlüdür*". Skocpol, ideal olanın her iki yöntemi birlikte kullanmak olduğunu vurgulamıştır. Kendisi de *Devletler ve Toplumsal Devrimler-Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi* adlı çalışmasında bu iki yöntemi birlikte uygulamıştır.[14]

Pozitif örneklerin doğru tasvirlerine ve benzerlikleri ölçülebilir ortak standartlara sahip olursak, doğru karşılaştırmalar yapabiliriz.[15]

Benzerliklere vurgu yapıyorsak pozitif örnekleri ayrıntılı bir şekilde analiz ederken, negatif örnekler o analizleri güçlendirmek için kullanılır. Bu sırada yapılan pozitif örneklerin özellikleri ile negatif örneklerin özelliklerinin karşılaştırılmasına çapraz karşılaştırmalar denir.

Karşılaştırmalı Tarih çalışmalarında benzerlikler üzerinden de gidilse, karşıtlıklar üzerinden de gidilse öncelikle örnekler tek tek ayrıntılı bir şekilde ele alınır.[16] En son bölüm *Karşılaştırmalı Çözümleme* bölümü olarak karakteristik özelliklerin belirlendiği ve birtakım genellemelerin yapıldığı bölüm olarak düşünülür.

---

13 M. Bloch, "Avrupa Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin", *Tarih ve Tarihçi-Annales Okulu İzinde*, (Der. A. Boratav), Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007, s.36-39.

14 Skocpol, a.g.e, s.85.

15 Granger, a.g.e., s.52..

16 Bloch, a.g.e., s.56.

Karşılaştırmalı tarihsel yöntem, Charles Tilly'nin kitabının ismine ilham veren, büyük toplumsal yapılara, geniş süreçlere odaklanır. Tarihçilerin Annales Okulu'ndan öğrendiği geniş/uzun süreçler (longue durée), yüzyıl/yüzyılları ya da tarihsel bir çağı kapsar(Batı Avrupa'da Feodalizm ya da Akdeniz bölgesinde 15. ve 18. Yüzyıllar gibi). Uygarlıklar, kapitalist dünya sistemi, devrimler, modernleşme vb. büyük toplumsal yapılar ve değişimler tam anlamıyla ancak uzun dönemlerde gözlemlenebilir. Ancak o zaman sağlam karşılaştırmalar yapabiliriz.[17]

Nelere Dikkat Edilmelidir?

- Karşılaştırma Yöntemi uygulamasındaki amaç açıklanmalıdır.
- Örnekler açık bir şekilde tasvir edilmelidir.
- Zamansal ve mekansal yakınlıkları ve uzaklıkları dikkate alarak tarihsel bir kronoloji içinde örnekler temellendirilmelidir.
- Benzerlikler ve farklılıklar konusunda zorlama yorumlara gidilmemelidir
- Karşılaştırılacak örnekler için birtakım ölçütler belirlenmelidir.
- Bu ölçütler aracılığıyla sınıflandırmalar(tipolojiler) geliştirilmelidir.[18]

Tipoloji deyince de aklımıza Max Weber geliyor. Weber'in İdeal Tip yaklaşımı karşılaştırmalı tarih çalışmalarında sınıflandırma aracı olarak kullanılabilir. Bu sınıflandırmalar karşılaştırmalar için hareket noktamızı oluşturur. Bu hareket noktasından bazı genellemelere gidebileceğimiz gibi ele aldığımız bir olgunun, bir tarihsel sürecin ya da aslında karşılaştırmalı yöntemle açıklamak istediğimiz örneğin tarihsel gelişimdeki yerini belirleyebiliriz. Temel örneğimizin genel ve kendine özgü özelliklerini saptayabiliriz.[19]

Karşılaştırma yaptığımız nesneler benzer özellikler gösterse de kronoloji olarak farklı zamanlarda gerçekleşseler de aynı evrelerden geçmiş olabilirler.[20]

---

17 C. Tilly, *Big Structures, Large Processes and Huge Comparisons*, University of Michigan, 1983; Neuman, *a.g.e.*, s.427; Lange, a.g.e., s.5.

18 C. E. Black, Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri, Verso Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1989, s. 43-53; M. Hroch. *Avrupa'da Milli Uyanış-Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 44.

19 San, a.g.e., s. 157; Hroch, a.g.e., s.45.

20 Hroch, a.g.e., s.47.

Farklı ülkelerden örnekler seçerken siyasal sistemleri farklı ülkeler, aynı olanlardan daha çok birbirine benzeyebilir. İngiliz Monarşisinin, Rus Monarşisinden çok Fransız Cumhuriyeti'ne benziyor olması gibi.[21]

Tüm karşılaştırmaları daha önceden belirlediğiniz kıstaslar üzerinden, konu başlıkları altında yapabilirsiniz. Ancak bu tarz hem yazar için çok zordur. Hem de okumayı zorlaştırabilir.

Neleri Amaçlar?

Cyrill Edwin Black'in Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri adlı kitabının ikinci bölümü *Karşılaştırmalı Tarih* adını taşır. Black'e göre, karşılaştırmalı tarih yönteminin düzenleme ve açıklama gibi iki temel amacı vardır. Düzenleme; ele alınan olgu ve onunla ilgili örneklerin, birbirinden karmaşık özelliklerinin düzenlenip sınıflandırılmasıdır. Örneklerimiz az da olsa çok da olsa bunları betimlemek (tasvir etmek) o kadar kolay bir şey değildir. Bu nedenle örneklerin betimlenmesi, karşılaştırmalar yoluyla ortaya konulan benzer özelliklere dayalı sınıflandırmalar/kategorilendirmeler şeklinde yapılırsa, işimiz kolaylaşır.[22]

Karşılaştırmalı tarih yönteminin diğer amacı ise *açıklama*dır. *Düzenleme*, sınıflandırma amacı taşıdığı için daha çok kurumlarla ve biçimlerle ilgiliyken, *açıklama* nedenlerle ve işlevlerle, yani değişme ve tarihin dinamikleriyle ilgilidir. Kurumların niteliği ve kimliği daha kolay anlaşılırken, neden bu şekilde biçimlendiği ve işlevini açıklamak çok da kolay değildir. Karşılaştırmalı tarihçi bu nedenle olgularla ilgili birtakım nedensel açıklamalar yaparken birtakım sınırlılıklarla karşılaşır. [23]

Sınırlılıkları Nelerdir?

Hroch'un da belirttiği gibi; "*Karşılaştırmalı metot tarihsel çalışma yapmanın en karmaşık yollarından birisidir ve denetimsiz uygulaması birden fazla hataya ve yanlış anlaşılmaya neden olur.*"[24] Doğru örneklerin seçilmesi önemlidir. Kalitatif ve kantitatif metotları birlikte uygulayabilecek birikimi, zamanı ve bütçesi olmalıdır. Kendi tezlerine veya modeline uymayan verileri göz ardı etmek yanılgısına düşmemelidir. Yaşadığı dönem veya ideolojisinden

21 Granger, a.g.e., s.53.
22 Black, a.g.e, s.43-44
23 Black, a.g.e., s.44.
24 Hroch, a.g.e., s.44.

kaynaklanan bir denetim uygulaması, erken birtakım varsayımlara varmasına neden olur.[25]

Karşılaştırmalı tarih yapılırken, toplumların benzer olgu ya da kurumlarını aynı nedenlerle açıklamaya gidilmektedir. Aynı türdeki olguları, aynı nedenlerle açıklanmaya çalışması tarihçinin ön kabulle aramakta olduğu özellikler dışındaki özellikleri dışlaması sonucunu doğurabilir ki bu da karşılaştırmadan ziyade benzetmeye neden olur.[26]

Karşılaştırmalı tarih yaparken yabancı dil problemi ortaya çıkmaktadır. Bunun için en azından iyi bir İngilizceye ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırmacılar, Soğuk Savaş dönemi Sovyet belgelerine bakmaları gerektiğinde bunların İngilizce çevirilerini bulabilmektedirler. Türkiye ile karşılaştırabileceği herhangi bir ülke ile ilgili İngilizce onlarca araştırma kitaba ulaşabilmekteler. Barrington Moore, Charles Tilly gibi önemli karşılaştırmalı tarihçiler dahi bu dil problemine değiniyorlar. Onlar da bu sorunu çeviri kitaplarla aştıklarını ifade ediyorlar. Bir de karşılaştırmalı tarihte kesinlikle arşiv belgesine, birincil kaynaklara dayalı bir çalışma yapma zorunluluğu yok. Çünkü iki veya daha fazla şeyi karşılaştıracağınız için zaten alan oldukça genişliyor ve tamamen birincil kaynaklara dayalı klasik tez yazımı zorlaşıyor. Marc Bloch da bu sorunu diğer tarihçilerin çalışmalarıyla aştığını belirtiyor.[27] Zaten karşılaştırmalı tarih de çalışmanızla ilgili farklı ülkelerdeki arşiv kaynaklarının karşılaştırılması demek değildir.

Tek bir olguyu araştırırken gözden kaçırabileceğiniz şeyleri Karşılaştırmalı tarih yaparken iki veya daha fazla şeyi karşılaştırdığınız için fark edebilirsiniz. Bu da olguya çok farklı açılardan bakabilme şansını yakalayabilmenizi sağlar. Örnek olarak Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında yüksek lisans tezi almak isteyen öğrencilerin ilk söyledikleri konulardan biri *Türkiye'de Askeri Darbeler*dir. Ancak bu konuda çok çalışma yapıldığını duyduklarında bu konudan vazgeçmek zorunda kalmaktadırlar. Ama dil problemi olmayan (özellikle İngilizce) bir öğrenci Türkiye'deki 1960 darbesi ile Irak'taki 1958 darbesini veya Suriye'deki aynı dönemdeki askeri darbeleri karşılaştırabilir. Birbirlerinden çok farklı da olsalar, farklılıklar üzerinden karşılaştırma yaparken, bugüne kadar 1960 darbesiyle ilgili bilmediğimiz birçok yeni özellik keşfedebilirler.

---

25 Black, a.g.e., s.44.
26 Black, a.g.e., s.50-51.
27 Black, a.g.e., s.104.

İyi Örnekleri Nelerdir?

İbn-i Haldun aralarında yüzyıllar olmasına rağmen Kuzey Afrika'daki iki Arap istilasını karşılaştırarak politika ile din arasındaki ilişki üzerine genel sonuçlara ulaşmıştır. İlk istila 7. Yüzyılda Kuzeybatı Afrika'da yıkıma değil ilerlemeye yol açarken, MS 1051'deki ikinci İstila, ekonomik ve politik yıkıma yol açmıştır. Zaman ve sonuçları açısından farklı iki örneğin seçilmesi de bizim için güzel bir örnektir. Vico, sadece Helen Uygarlığı ile Batı Uygarlığı'nı bildiği halde bu iki uygarlığı karşılaştırmayı başarmış, aynı kronolojik evrelerde gerçekleşmeseler de her iki uygarlığın tarihinin "*evre evre birbirine paralel aktığını*" gösterebilmişti.[28]

Arnold Toynbee ve S. N. Eisenstadt uygarlıkları; Karl Marx, Immanuel Wallerstein ekonomik yapıları; Max Weber sosyal yapıları karşılaştırmıştır. 1960 yıllarda Amerikalı tarihçi Cyrill Edwin Black, *Dynamics of Modernization (Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri)* adlı çalışmasında modernleşme hareketlerini incelemiştir.

Philip Aries'in *Centuries of Childhood (1973)* adlı karşılaştırmalı tarih çalışması uzun dönemli (longue duree) bir incelemedir. Yüzyıllar boyunca çocukluk ve evlilik ile ilgili toplumsal ilişkilerdeki değişimleri göstermeyi amaçlar. Ortaçağ'da çocukluk ve *evlilik/aile hayatı* kavramları, modern çağdaki özellikleri taşımaz. Bu değişimleri farklı yüzyıllarda göstererek bize yine önemli bir örnek bırakmıştır.[29]

Jeffery M. Paige, *Coffee and Power: Revolution and the Rise of Democracy in Central America* adlı eserinde ekonomik sistemleri benzeyen üç farklı orta Amerika ülkesinin siyasal sistemlerinin nasıl evrildiğini açıklar. O üç ülkenin tarih, ekonomi ve sınıf yapılarını karşılaştırır.

Barrington Moore, Theda Skocpol, Charles Tilly, Ellen Kay Trimberger, Misagh Parsa, devrimleri; Çek Tarihçi Miroslav Hroch, Avrupa'daki milliyetçilikleri karşılaştırmıştır.[30]

Antropolog Clifford Geertz, Türkçe de yayımlanan İki Kültürde İslam: Fas ve Endonezya'da Dini Değişim (2012) (Islam Observed, Religious Development in Morocco and Indonesia- 1968) adlı eserinde coğrafya olarak

---

28 Toynbee, a.g.e., s.515.

29 A.Öncü, *Sosyoloji ya da Tarih*, Öteki Yayınları, Ankara, 1993, s.80-83.

30 Bkz. B.Çelik, "Balkan Milliyetçiliklerini Anlamak İçin Karşılaştırmalı Tarih Yöntemi", *Balkan Tarihi Araştırmalarına Metodolojik Yaklaşımlar*, (Ed. A. Temizer), Libra Yayınları, İstanbul, 2014, s.519-531.

birbirine çok uzak iki ülkede: Fas ve Endonezya'da İslam dininin gelişimini karşılaştırmıştır.

Son dönemde çıkan iki alman tarihçinin çalışmaları dikkat çekmektedir. Stefan Plaggenborg'un, *Tarihe Emretmek: Kemalist Türkiye, Faşist İtalya, Komünist Rusya* ve yine alman kültür tarihçisi. Wolfgang Schivelbusch'un *Uzak Akrabalar: Faşizm, Nasyonal Sosyalizm, New Deal (1933-1939)* adlı eserleri iki güzel örnektir.[31]

Sonuç

Karşılaştırmalı tarih yöntemi, sosyal bilimcilerin birbirlerinden haberdar olmalarını ve interdisipliner çalışmalara yönelmelerini sağlamıştır.

Uygarlıklar, siyasal sitemler, devrimler, modernleşme hareketleri, kentler, kurumlar, üretim tarzları, kadın hareketleri, göç hareketleri, azınlıklar, milliyetçilikler, kölelik, soyluluk, evlilik, miras, anayasal süreçler, ekonomik değişimler, kültürel değişimler, toplumsal hareketler, zihniyetler, ideolojiler vb. birçok şey karşılaştırmalı tarihin konusu olabilir.[32]

Klasik siyasi tarihyazımından kurtulup, çok değişik konularda tarihyazımına gidilebilir. Karşılaştırmalı Tarih Yöntemi orijinal tez konularının bulunmasına neden olduğu gibi mükerrer(birbirini tekrarlayan) tez yazımını ciddi olarak engelleyecektir.

Karşılaştırmalı Tarih, siyasi tarihten toplumsal tarihe yönelmemizi; ön yargılarımızdan, içe-dönük bakış açılarımızdan, mikro yaklaşımlarımızdan kurtulmamızı kolaylaştırarak, olgulara daha objektif bakabilmemizi sağlayacaktır.[33]

---

31 Her ikisi de 2014 yılında İletişim Yayınlarınca türkçede yayımlanmıştır.

32 N.Yalansız, "Karşılaştırmalı Tarih: Tarih Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research*, C.2, S.9, 2009, s.497.

33 Bkz. J. Black, a.g.e., s.104.; Bazı kaynaklara ulaşmamı sağlayan Altan Yörük'e teşekkür ederim.

Kliometri

*Fatih YAZICI**

1929 yılında Fransa'da kurulan bir dergi, yeni bir tarih anlayışının oluşmasına kapı araladı. Her ne kadar temsilcileri arasında tam bir düşünsel birliktelik olmasa da *Annales d'histoire économique et sociale* etrafında toplanan tarihçiler daha sonra Annales Ekolü ya da Annalistler olarak nitelendirilecektir. Annales Okulu temsilcileri, tarihsel anlamanın gerçekleşebilmesi için tarihe bir bütün olarak (total) bakmanın gerekliliğine inanırlar. Bu sebeple zamansal olarak sınırları belli bir tarihsel dönem ya da olay üzerine odaklanılması ve bu tarihsel dönemin sosyal ve ekonomik yönleri başta olmak üzere bir bütün olarak incelenmesi gerektiğini savunurlar. Böyle bir incelemenin gerçekleşebilmesi için tarihin, sosyoloji ve iktisat gibi farklı disiplinlerce desteklenmesi, sosyal bilimsel bir yaklaşımın geliştirilmesini benimsemişlerdir.

Annales Ekolü'nün getirdiği yeni anlayış, yirminci yüzyılın ilk yarısında tarih ile diğer sosyal bilimleri birbirine yaklaştırdı. Bu bilimlerden biri de iktisattır. Annales Ekolü esas itibariyle ekonomiye yönelik bir yaklaşım ortaya koymuyordu. Ancak 1929'dan beri ekol bünyesinde yaşanan gelişmeler, ekonomik ve sosyal tarih arasında yakın bir bağlılığı beraberinde getirmiştir. Böylece tarihin ilgi alanı siyasal olaylardan ekonomik ve toplumsal olaylara kayarak farklı bir zaman kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırladı.[35]

Bütün bunlarla birlikte Annales Ekolü'nden çok önce, iktisat disiplini içerisinde meydana gelen gelişmeler de yeni bir çalışma alanının doğmasına sebep olmuştu. Özellikle on sekizinci yüzyıldan itibaren iktisatçılar, ele aldıkları olayların tarihsel arka planını da inceleme ihtiyacı duymuşlardı. Bu aşamada özellikle tarihçi ekole bağlı iktisatçıların çalışmaları bir hayli etkili ve belirleyici olmuştu. Böylece on dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru, giderek bağımsız bir bilim olmaya başlayan iktisat tarihinin bu özelliği, yirminci yüzyılın başlarında belirgin bir hal almıştı.[36]

Sosyal bilimlerde nicel araştırmalara duyulan ilginin arttığı 1960'lı yıllara gelindiğinde ise iktisat tarihi araştırmalarında *kliometri* adıyla yeni bir yaklaşım ortaya çıktı. Kliometri, eski Yunan mitolojisinde tarih tanrıçası olan

* Doç. Dr. Gaziosman Paşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi yazicizade@gmail.com

35 A. Uzun, "Yeni İktisat Tarihi Akımı ve İktisat Tarihi Yazımına Katkıları", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1, (2), 2001, s. 82

36 Uzun, a.g.e., s. 80

Clio ile Yunan ve Latin dillerinde ölçme anlamına gelen *metrie* kelimelerinin birleşiminden oluşturuldu.

Kliometri, modern istatistiksel tekniklerin tarihe ve tarihsel verilere uyarlanmasını ifade ediyordu. Kliometristler, tarihsel modelleri ve değişimi ortaya çıkarabilmek için nicelleştirmeyi kullanıyordu. Analizlerinde bilgisayarlardan, gelişmiş programlardan ve sosyal bilim modellerinden yararlanıyorlardı.[37] Bu sebeple daha çok genç iktisatçılar tarafından ilgi gördü. Fakat buradan hareketle kliometrik ekolün sadece ekonometriye dayalı çalışmalarla yetindiğinin vurgulanması gerekir. Gerçekten de sosyal kurumların performansı ve yapısı da kliometrik analizlerin konusunu oluşturmuştu. Ayrıca ekol mensuplarının, ölçümün mümkün olmadığı çeşitli konularda da araştırmalar yaptığı görülmektedir. Bu açıdan ekolü diğer tarih araştırmalarından ayıran husus, incelenen konunun niteliğinden ziyade iktisat teorisinin tarihsel olaylara uygulanmasında aranmalıdır.[38] Bu sebeple kliometristlerin en karakteristik özelliği: geçmişteki ekonomik büyümeyi sınamak için ekonomik kuram ve kavramların sistematik kullanımı olarak tanımlanabilir.[39] Fakat bir kliometrist, iktisat teorilerini ekonominin değil tarihin adına tarihsel gerçeklere uygulayan bir iktisatçıdır.[40]

Kliometrinin 1958'de *Siyasal Ekonomi Dergisi*'de (Journal of Political Economy) Alfred Conrad ve John Meyer tarafından yayınlanan *Amerikan İç Savaşından Önce Köleliğin Ekonomisi* (The Economics of Slavery in the Ante-Bellum South) isimli makaleyle başladığı kabul edilir. 1960'larda ise Kliometrinin iktisat tarihinde yaptığı devrim çok daha fark edilmeye başlar. 1960'ların başında Amerika Purdue Üniversitesi, yıllık Kliometri toplantılarının yapıldığı, disiplinin kuram ve yöntemine dair uygulamaların sunulduğu ve tartışıldığı bir yer haline gelir.[41] Zaten kliometri terimi de bu toplantılar sırasında ortaya çıkar.[42]

Kliometrik ekolü takip eden ilk araştırmalar, Amerika'da demiryolları ve kanalların ekonomik etkisi, köleliğin kârlılığı, 1929'daki büyük ekonomik krizin sebepleri ve gümrük tarifelerinin sonuçları gibi, ağırlıklı olarak orta öğretim düzeyinde öğretilen tarih konuları ile tarih ilkeleri üzerine yönelmiş-

---

37 A. Brundage, *Going to the Sources A Guide to Historical Research and Writing*, Wiley-Blackwell, Oxford 2013, s.12

38 Uzun, a.g.e., s. 85.

39 S. L. Engerman, Cliometrics, *The Social Science Encyclopedia*, (Ed. A. Kuper ve J Kuper),Routledge, London, 2005, s. 165.

40 McCloskey'den akt. Uzun, a.g.e., s. 85.

41 D. K. Simonton, Cliometrics, *International Encyclopedia of Social Science*, (Ed. Jr, W.A. Darty), Course Technology CENGAGE Learning, Detroit, 2008, s. 581-582.

42 Engerman, a.g.e., s. 165.

tir.[43] Kliometristler, çalıştıkları konular üzerinde farklı bakış açıları geliştirirler. Örneğin, kliometrik metodolojinin kurucusu ve isim babası olarak bilinen Robert Fogel[44], tarihçilerin sormaya çekindiği ya da kendi uğraşlarının bir parçası olarak görmediği sorulara cevap aramaya çalışıyordu: *Demiryolları yapılmasa ne olurdu?*[45]

Fogel ve Engerman'ın 1974 yılında kölelik üzerine yaptıkları çalışma, önemli bir tartışma başlatır. İç savaş öncesi Amerika'da köleliğin kârlılığı üzerine çalışan Fogel ve Engerman, köleliğin, aslında özgür ekonomiye göre daha verimli olduğunu, kuzey şehirlerindeki siyahî kölelerin, beyaz işçilere göre daha varlıklı olduklarını ortaya koyar. Yazarların ulaştıkları sonuç köleliğin, üretim için etkili, fakat ahlaki olarak kabul edilemez olduğudur.[46] Böylece Fogel ve Engerman, tablolar, grafikler ve istatistikler ile birçok geleneksel inancın aksini kanıtlanış olurlar.[47]

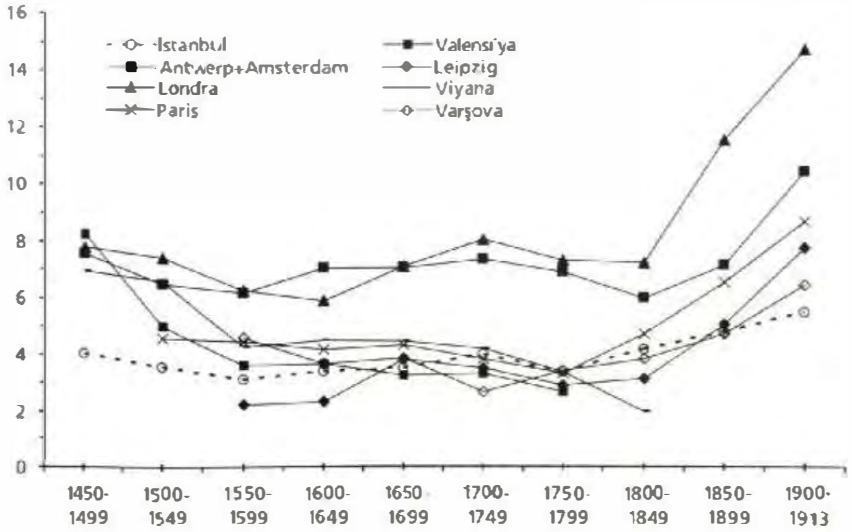
Kliometrinin, iktisat bilimi içerisinde bir alt disiplin olarak kurumsallaşması, 1983 yılında *Kliometri Topluluğu'nun* (Cliometric Society) kuruması ile gerçekleşir. Topluluk kendisini, ekonomi kuramlarının ve istatistiksel tekniklerin, iktisat tarihi çalışmalarına uygulanmasıyla ilgilenenlerin akademik kuruluşu olarak tanımlar. Kliometrinin bir alt disiplin olarak olgunlaştığını gösteren ilk ve önemli işaret ise 1993 yılında gelir. Bu yılda kliometrinin en önde gelen araştırmacılarından Robert Fogel ve Douglass North, ekonomik ve kurumsal değişimi açıklamak için iktisat kuramlarını ve nicel yöntemleri, iktisat tarihine uyarlayan yeni araştırmaları sebebiyle ekonomi dalında Nobel ödülü kazanırlar. Bu, aynı zamanda bir iktisat tarihçisinin böylesine prestijli bir ödüle ilk kez sahip oluşudur.[48]

Türkiye'de de kliometrinin iktisat tarihine getirdiği yöntemsel yaklaşımı takip eden araştırmalar, yeterli sayıda olmamakla birlikte yapılmaktadır. Bu alanda değerli çalışmalar üreten isimlerin başında ise Şevket Pamuk gelir. Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914* başlıklı kitabının bir bölümünde, üç bine yakın inşaat ve tamirat defterini inceleyerek, Osmanlı kentlerinde inşaat işçilerinin günlük ücretlerini ve satın alma güçlerini 500 yıllık bir süre içerisinde izlemiş, başka araştırmacıların yaptıkları benzer çalışmalardan yararlanarak İstanbul ve Avrupa'nın diğer kentlerinde, ücretlerin satın alma güçlerini istatistiki yöntemler ve grafikler yardımıyla karşılaştırmıştır:

---

43 Uzun, a.g.e., s. 83.
44 Simonton, a.g.e., s. 582.
45 R. Floud, Cliometrics, The New Palgrave A Dictionary of Economics, (Ed. J.Eatwell, M. Milgate ve P.Newman), The Macmillan Press, London, 1987, s. 452.
46 Simonton, a.g.e., s. 582.
47 Brundage, a.g.e., s. 12.
48 Simonton, a.g.e., s. 582.

GRAFİK 4
Avrupa Kentlerinde Düz İşçi Ücretlerinin Satın Alma Gücü
(gram gümüş cinsinden ücretler / tüketici fiyatları endeksi)

Grafik 4'te görüldüğü gibi, bu karşılaştırmalar bize İstanbul'daki inşaat işçilerinin ücretlerinin satın alma gücünün 19. yüzyıla kadar Avrupa'nın pek çok diğer bölgesindeki ücretlere bir hayli yakın olduğunu gösteriyor. Buna karşılık Kuzeybatı Avrupa'nın önde gelen kentleriyle İstanbul arasında ücretlerin satın alma gücü bakımından 16. yüzyılın başlarından itibaren kayda değer farkların oluştuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Kuzeybatı Avrupa kentleriyle İstanbul arasındaki reel ücret farklılıklarının 19. yüzyıla kadar fazla değişmeden kaldıktan sonra, 19. yüzyılda açılmaya başladığı görülmektedir. Bu genel tablo bize Osmanlı tarihinin duraklama ve gerileme dönemleri olarak bilinen yüzyıllarda ekonominin ve gelirlerinin pek de gerileme eğilimi içinde olmadıklarını, özellikle de 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin bir büyüme eğilimi içine girmiş olabileceğini gösteriyor. Bu sonuçlar karşısında tarihçilerimizin "duraklama ve gerileme" yaklaşımını gözden geçirmek gerekecektir.[49]

Kendisine pozitif bilimleri model alan bir tarihyazımının, belki de en önemli destekçilerinden kliometristler, önemli eleştiriler de almışlardır. Oluşturmaya çalıştıkları ekonomi modellerinin siyaset ve toplumdan yalıtılmış olması, nitel kanıtları nicel ifadelere dönüştürerek araştırmalarına veri sağlamaları, tarihin; nesnel, değerlerden bağımsız ve teknik bir bilim olması gerektiği yönündeki görüşleri kliometri ekolüne yöneltilen eleştirileri konularının başında gelmektedir[50]. Genellikle yeniden kurgulanan sayısal verileri ve zaman zaman tartışmalı bir şekilde ileri istatistik tekniklerini kullanmaları,

49 Ş. Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 186-187.

50 G. G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 46-48.

çalışmalarının çoğunun, neo-klasik iktisadın oldukça dar kapsamlı davranışçı varsayımlarına dayanması da, kliometristlere olan güveni azaltmaktaydı.[51] Bununla birlikte son yirmi yıldır Amerika'daki üniversitelerin iktisat tarihi kürsülerine hâkim olan kliometrik ekolün, birkaç Avrupa ülkesi dışında ilgi görmemesi, etimolojik karşılığı çok daha geniş olmasına rağmen *nicel tarihin*, ekonomi dışındaki alanlarda çok fazla ilerleme kaydetmemiş olması da önemli eleştiri noktalarındandır.[52]

Herodot ve Thucydides anlatılarından ortaçağ kroniklerine, Annales Ekolünden postmodern tarihe bütün tarihyazımı çabaları, geçmişte ne olduğunu anlama ve tanımlama problemi için farklı çözümler sunar. Her birinin taraftarları ve muhalifleri olmuş, eninde sonunda yeni bir yaklaşım tarafından yerlerinden edilmişlerdir[53]. Fakat tarihyazımının, insanlık tarihi kadar eski serüveni göstermektedir ki tek başına hiçbir tarihsel yaklaşım, geçmişi tam olarak anlamamıza olanak tanıyamamaktadır. Kliometri ekolünü ve onun ayak izlerini takip eden çalışmaları da bu kapsamda değerlendirmek gerekir. Kliometrik ekol bizlere, tıpkı kendisinden önceki farklı tarihsel yaklaşımlar gibi geçmişe farklı bir perspektiften bakma konusunda önemli bir fırsat sunmaktadır. Burada tarihçiye ve disiplinler arası yaklaşımlarla tarihle ilgilenen diğer sosyal bilimcilere düşen sorumluluk, kliometrinin iktisat tarihine getirdiği bakış açısını, tarihin farklı alanlarına da uygulamak, fakat bunun geçmişi anlamak için tek ve vazgeçilmez bir yöntem olmadığını bilmektir.

Sözlü Tarih

*Özlem ÇAYKENT**

Sözlü tarih metodolojik olarak zor, değişken ancak hafızaları yakalamak için de bir o kadar önemli bir tarih alanıdır. Sözlü tarih sıklıkla *bilinmeyeni açığa çıkarmak* veya duyulmayanın ve sır olanın sesini duyurmak, dolayısıyla başka bir veri yok iken bir aydınlatma ve kanıtlama biçimi" olarak tanım-

51 G. Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. O. Akınbay, ve D. Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 414-415.
52 Simonton, a.g.e., s. 582-583.
53 Floud, a.g.e., s. 452.

* Dr. Öğr. Üyesi İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ocaykent@29mayis.edu.tr

lanır.[55] Modern öncesi toplumların sözlü gelenekleri oldukça güçlüdür. Bu gelenekte sözlü anlatılar ve hafıza hukuki, kutsal ve kültürel hayatta geçerliliği olan ve yazılı kayıtların yokluğunda bu kültürlerin devamlılığını sağlayan önemli bir araçtır.[56] Ne yazık ki yazılı kültüre geçiş sürecinde toplumların hafızalarının tümünün ve her katmanının yazıya aktarılamamıştır. Klasik tarih anlayışında devlet adamları, devlet ekonomisi ve siyasi olaylara genişçe yer verilmekle birlikte milli duygulara hitap edecek kollektif belleği oluşturan kahraman hikayelerine sıkça rastlanan tarihler ön plandaydı. Amerika ve Avrupa'lı beyaz adamın tarihi, diğer toplumlarda da genellikle zaferlerin tarihi ön planda idi. Bu durumun Modern dönemin en eski sözlü tarih çalışmalarında da sürdüğü görülmüştür.

Yazılı kültürde *gizli kalmış* hafızaları terkar keşfedilmesi 19. yüzyılda romantisizm akımının forlklor çalışmaları ile gündeme gelir. Almanya, Britanya ve daha birçok bölgede yerel halk ozanlarının hikaye ve şiirlerini yazıya geçirmek için ücra yerlerde araştırmalar yapılır.[57] Daha sonra kişisel tanıklık ve ifadelerin git gide daha fazla önem kazanmaya başladığı 1940'larda bu sefer sözlü anlatıların önemini tarihçiler tekrar keşfeder. Sözlü tarih kaynaklarının tarihçiler tarafından kullanılması bir ilk değildir, 20. yüzyıl öncesinde Paul Thompson'un antik dönem için belirttiği Herodot ve Tukidides ve Oktay Gökdemir'in söylediği gibi Osmanlılı Gelibolulu Mustafa Ali, Peçevi ve Naima gibi biçok tarihçi görgü tanıklarının anlattıklarını ve sözlü anlatıları güvenle kullanıyorlardı.[58]

20 yüzyılda sözlü tarih ancak önceki kullanımından biraz farklı olarak yazılı kültüre yansımayan taraflarıyla yerel ve sessizlerin tarihini kapsamayı hedef almaya başladı. Hatta bir taraftan da yazılı kültürün unutturmuş olduğu ancak toplumsal hafızada yer etmiş olayların tarihinin bir parçası haline gelmesi için uğraşan bir araştırma alanı oluşturdu. Yani daha önceki önemli adamlar ve imparatorluklar tarihsel anlatılarını kırarak sıradan işçi, kadın, çocuk ve köle gibi insanları dahil etme çabasına girdi.

---

55 Thompson, *Oral History*. 1978'de basılmış olmasına karşın bu kitap sözlü tarihin içeriği ve teknikleri bakımından çok iyi bir kaynaktır. E. Bull, "Industrial Boy Labour in Norway," *Our Common History: The Transformation of Europe*, (Ed. P. Thomson and N. Burchardt), Pluto Press, London, 1982, s.223.

56 Hafızanın farklı dönemlerindeki yeri için bkz. B. A. Misztal, *Theories of Social Remembering*, Open University Press, Philadelphia, 2003, s. 27-49.

57 Bkz. Almanya'da Grimm Kardeşlerin halk hikaye ve masallarını toplama çalışmaları. Ancak bu çalışmalar içinde sözde eski anlatılar da üretilmişlerdir, buna örnek de İşkoçya'da ortaya çıkan *Ossean* lirik şiiridir.

58 P. Thomson, *The Voice of the Past: Oral History*, Oxford University Press, New York, 1988, 27; O. Gökdemir, "Tarihyazımında İki Yeni Yaklaşım: Sözlü Tarih ve Yerel Tarih," (Ed. A. Şimşek), *Tarih Nasıl Yazılır: Tarihyazımı için Çağdaş bir Metodoloji*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.202.

Ortaya Çıkışı ve İddiası

20. yüzyılın başlarında sözlü tarih yeni bir tarih alanı olarak ortaya çıktığından beri belli dönüşümler geçirmiştir. Bunların bazıları teorik birikirimin getirdiği yeni yaklaşımlar bazıları ise teknolojinin gelişmesi ile olmuştur. Bazıları ise dışsal faktörler de diyebileceğimiz unsurlardır. Bu dışsal faktörlerin başında farklı bir belge eleştirisine yönelmeyi sağlayan olaylar vardır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları gibi kitlelerin katılımı ve tanıklıkları ile gelişen olayların devlet kaynaklarına girmemiş olması yeni bir resmi tarih eleştirisi getirmiştir. Bu eleştiri, sözlü ifadelerin ve görgü tanıklıklarının hukuk gibi resmi alanlarda II. Dünya Savaşı çerçevesinde tekrar kullanılmaya başlanmasıdır. Devlete dair resmi kaynakların tüm gerçeği yansıtmadığı ve savaş suçları gibi (mesela soykırım) olaylarının resmi kayıtlarda yer almadığı/alamayacağı için sıradan insanların tanıklıkları ve onların sözlü anlatınlarının, ileride değineceğimiz gibi bazı problemler içerse de, delil olarak kabul görmesi önemlidir.[59] Bu dönem özellikle sosyal ve kültürel çalışmalarda bir dönüm noktası sayılmıştır.

Savaş sonrası hafıza üzerinden yapılan çalışmalarda bir patlama ve halkın tarihi için hafızanın nasıl önemli olduğunun keşfi denebilir. Tarih çalışmalarına baktığımızda 19 yüzyıldan beri süregelen *bilimsellik* anlayışlarındaki kaymaları yakalamak için iyi bir dönemdir. Geleneksel tarihyazımına bir başka başkaldırı da 20. yüzyılın ikinci yarısında giderek artan disiplinlerarası çalışmalara yönelinmesiyle gerçekleşmiştir. Bir önceki yüzyılın ihtisaslaşma ve disiplinlerin ayrışmasının yerine sosyal bilimlerde bu disiplinler arasında işbirliği ve metodolojik ortaklıkların olması gerektiği fikri yaygınlaştı. Sözlü tarih için bakacak olursak bir sonraki dönemeç 1970'lerden itibaren post-pozitivizm akımları ve 1980'lerde müthiş bir atılımla ilerleyen *bellek* çalışmalarında çoklu hafızanın (toplumsal, kollektif ve bireysel) keşfi, nesnellik sorgulamaları ve daha metodolojik bağlamda görüşmeleri yapan tarihçinin analist olarak rolü tartışmaları başlar. Buradaki başlıklara hafiza, mit ve tarih arasındaki ilişki, hafıza ve güç bağlantıları, kimlik, tarih ve hafıza arasındaki ilişkilerin irdelenmesi de beraberinde getirmekteydi.

Bu dışsal ve teorik çalışmaların yanı sıra sözlü tarih çalışmaları için teknolojik gelişmelerin de çok önemli olduğunu söylemek gerekir. Çalışmalara hız kazandıran önemli teknolojik gelişmelerden biri şüphesiz kayıt cihazları-

59 J. W. Müller (Ed.), *Memory and Power in Post-War Europe: Studies in the Presence of the Past*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s.15-6; Misztal, *a.g.e.*, s. 50-74.

nın 1940-60 arası kullanımın artması ve daha da önemlisi 1968'den itibaren taşınabilir kayıt cihazlarının çıkmasıdır. Anlatıcının hikayesini yazılı olarak not alma metodolojik olarak zorlu bir yöntemdi. Bu, hem anlatının tümünün kaydını imkansız hale getiriyor, yanlışlara sebep oluyor, hem de anlatıcıyı yer yer kestiği için doğal akışı etkiliyordu. Ancak kayıt cihazlarının çıkmasıyla görüşmeler tüm akıcılığıyla ve kolayca tekrar tekrar dinlenerek çok daha hatasız, eksiksiz kayıt altına alınabiliyordu. Bir de cihazların büyük olması ve teknik donanımın anlatıcıların doğal söyleşi ortamına yabancılaştıran bir unsur olarak araya girmesi sorunu vardı. Git gide küçülen kayıt cihazları, araştırma kurumlarında yazılı kayıtların mikrofilm ve mikrofişe aktarılması araştırma yapmayı ve bunları kullanmayı oldukça kolaylaştırdı. Tabii ki 1990 ve 2000 lerden itibaren dijital devrim ile birlikte bunların çok daha ötesine gidildi. Dijital döneme geçilmesiyle birlikte çalışma rahatlıklarının yanı sıra internet ortamında yapılan arşiv siteleri sayesinde yerel çalışmalar uluslararası çalışmacılara açıldı. Diğer taraftan bellek çalışmaları, bilişsel (kognitif) psikolojinin ve nöroloji alanındaki beyin görüntüleme cihazları sayesinde uzun ve kısa dönem hafıza üzerindeki araştırmalarını sosyal bilimlere entegre ederek yeniden şekillendirdi.[60]

İlk Ciddi Örnek Çalışmalar

Bunlara, yukarıda bahsedilen kayıt cihazların henüz olmadığı döneme denk gelmesi sebebiyle bazen proto-sözlü tarih çalışmaları denmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde gördüğümüz ilk çalışmalarda, mesela Abraham Lincoln'un hayatı gibi, yine beyaz elit erkeklerin tarihlerini yazmak üzere bir temanın izlendiğini görüyoruz. Ancak bu gelenek 1930'larda kırıldı ve Kentucky-İndiana, Georgia ve başla güney eyaletlerinde kölelik anlatıları ve kırsal bölgelerdeki fakir beyaz ile biçok sözlü tarih projesi ele alınmıştır.[61]

Ancak literatürde asıl göze çarpan sistematik çalışma 1948 de "sözlü tarih" kavranını ilk kullanan Allan Nevins'in meşhur *Grover Clevland* adlı çalışmasıdır. Bu çalışma sözlü görüşmelerin yakın geçmişin tarihini yazmakta nasıl önemli birer kaynak olduğunun altını çizmiştir ve 1938 de *Tarihe Bir Giriş Kapısı* adlı kitabı yayınlandı.[62] Bu dönemlerdeki en büyük zorluk görüşmeler boyunca bir standardizasyonu oluşturmaktı. Çalışma yavaş ilerlemiş-

60 Misztal, a.g.e., s.76, 87.

61 Bunların ilki L.D. Reddick'in 1934-5 yılları arası yaptığı *Works Progress Administration* fonu ile gerçekleştirdiği eski kölelerle yapılan kayıtlarıdır.

62 A. Nevins, *The Gateway to History*, D. Appleton Century, New York, 1938.

ti. Nevins'in yaptığı uzun mülakatlarda yardımcısı Dean Albertson'un steno notlar alıyor, sonra Albertson bu notları daktiloya çekiyordu. Ancak 1948'in sonralarında araştırmacılar her bir kelimeyi kayıt altına alacak bir cihazın varlığından haberdar oldular ve ilk denemeyi Hakim Learned Hand ile 21 Ocak 1949 da yaptılar.[63] Bundan sonra 1950 ve 60larda sözlü tarih projeleri, hatırat yayınları ve sözlü tarih çalışma programları hızla yayılmaya başladı.[64] Nevins ve Frank Ernest Hill'in Ford Fabrikasında yaptığı çalışmalar 3 ciltlik emsalsiz bir endüstri tarihi çalışması ortaya çıkardı.[65]

Artık sözlü tarihin alternatif tarihleri yazma potansiyeline kendini kaptıran gruplarla birlikte 1965 de yapılan bir taramada farklı eyaletlerde toplam 89 sözlü tarih çalışması yapıldığı ortaya çıkmıştır. Sözlü tarih zaman içinde artarak kurumsallaştı ve daha sık yayınlar çıkmaya başladı. Bunların arasında siyahiler, işçiler ve kadınlarla yapılan görüşmeler vardı. İlgi duyan kurumlar arasında üniversiteler, halk kütüphaneleri, işçi sendikaları, etnik ve dini grupları temsil eden topluluklar, müzeler, sağlık kurumları ve bireysel kolleksiyoncular vardı. Çalışmalardaki metodolojik gelişmeler ve tarihlerin paylaşımı için Eylül 1966 da bir çalıştay organizasyon edildi. İlk konuşmacı Allan Nevins idi ve o günden itibaren Sözlü Tarih Topluluğu (*Oral History Association*) bu konferansları yapmaya ve yılda 4 defa *Sözlü Tarih Bibliyografyası*'nı yayınlamaya devam etti. Bununla birlikte 1975'den itibaren *The Oral History Review* dergisini yayınlanmaya başladı. 1970'de *The New York Times Sözlü Tarih Programı*'nın seçki transkripsiyonları mikrofilm ve mikrofiş olarak araştırmacılara açması yeni bir döneme işarete ediyordu. Yine 60 ve 70lerde sözlü tarih çalışmaları yerel tarih ile ilişkilendi ve profesyonellerin dışında daha yerel meraklı araştırmacılara yeni bir ufuk açtı. Bu çalışmaların sağlıklı ve metodolojik olarak doğru yapılmasını yüreklendirmek için de sözlü tarih rehberlerinin basıldığını görmekteyiz. 1966 da New York Eyaleti Tarih Komisyonundan William G. Tyrrell *Yerel Tarihi Teybe Kaydetmek* (*Tape Recording Local History*) adlı büroşürü ilk örnekti.[66]

Sözlü tarihteki bu gelişmeler Amerika'da ve Avrupada genel tarihyazımındaki gelişmelere paraleldir. 1940'lardan itibaren siyasi, savaş ve güçlü

---

63 L. Starr, "Oral History," *Oral History: An Interdisciplinary Antrhology* (Eds. D. K. Dunaway ve W. K. Baum), Oral History Association, Nashville, 1987, s.9. Amerika'daki erken dönem ve sonraki sözlü tarih çalışma kayıtları *Colombia Üniversitesi Sözlü Tarih Araştırma Ofisi*nde bulunmaktadır.

64 Kalifornia Üniversitesi Berkeley'de kurulan *Bölgesel Sözlü Tarih Ofisi* bunlara bir örnektir.

65 A. Nevins ve F. Ernest Hill, *Ford* 3cilt, Charles Scribner's Sons, New York, 1954, s.63.

66 Starr, a.g.e., s. 15.

adamlar tarihlerinin ötesinde sosyal tarih, günlük hayat ve sıradan insanların tarihe merakını arttırdı. Bunda Marxist tarihçi E.P Thompson ve Hans Ulrich Wehler'ın *aşağıdan tarih* anlayışını vurgulayan tarih yaklaşımı önemli bir rol oynadı. Bununla birlikte Annales okulu, Braudel'in uzun, orta ve kısa vade zaman akışının içinde siyasi tarihin etkilerinin çok kısa olduğunu açıklayarak tarih içindeki yerini sarsmıştır. Tarihe asıl uzun vade etki eden unsurların sosyal, kültürel ve ekonomik olduğu vurgunmıştır. Böylelikle devlet, krallık ve siyasilerin tarihleri ikinci plana düşmüştür.

Önem Kazanması

Sosyal tarih Avrupa'da bu şekilde evrilirken, Amerika'da ortaya çıkan ve Yeni Sosyal tarih diye adlandırılan bir okul daha vardır. Bu da aslen 1930 ve 40'larda daha geniş bir okuyucu ve uygulayıcı kitlesi bulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkan bu ilgi mülksüzleştirilenlerin tarihini ortaya çıkarma merakıyla şekillenmiştir. Angie Debo'nun Amerika Sivil Savaşının yerli Choctaw'lar üzerindeki etkisini anlatan 1934'de yayınlanan doktora çalışması *Choctaw Cumhuriyetinin Yükseliş ve Düşüşü* adlı eseri ve sonra güneydeki yerli kabilelerin her ne kadar federal kanunlar çerçevesinde mülk hakları olsa da zorunlu göçe mecbur bırakılmalarını anlatan 1940'da yayınlanan *Sular Hala Akıyor* eserleri bu yeni ilgiyi çok açıkça ortaya koymuştur.[67] Buradan da görüldüğü üzere özgürlükçü yaklaşımlarla birlikte eleştirel tarih artık toplumsal eleştiriye doğru kaymaktadır.

Britanya'ya baktığımızda da benzer gelişmeler görmek mümkündür. Sıradan insanların tarihini kaydetme kaygısı git gide artmıştır. Burada 19. Yüzyılın olağan üstü endüstrileşme hızı ve toplumsal dönüşümlerle işçi sınıfının, bu dönüşümlerde kadınlara neler olduğunun ve siyahların tarihi ön plana çıktı. George Ewart Evans'ın 1950'lerde yaptığı çalışmalar birçok yönden önemlidir. *Ask the Fellow Who Cut the Hay* gibi çalışmalarında olduğu gibi sıradan çiftçilerin katkılarının önemi vurgulanırken bir taraftanda da bu tip kayıtlar sayesinde içeriğin ötesinde bu sıradan insanların dil olarak kendilerini ifade etme yetilerini ortaya konmuştur. Genellikle üst sınıflarca hor görülen köylü konuşma biçimlerinin aslen yine aynı sınıflarca çokca okunan Chaucer eserlerindeki gramer yapılarını hala koruduklarını ortaya sermiştir. Bir taraftan özellikle *aşağıdan tarih* yaklaşımı için sözlü tarih uygun bir kaynak oluşturmuştur. 1960'lardan itibaren hem dünyada hem de Britanya'da siyasi

---

67 A. Debo, *The Rise and Fall of the Choctaw Republic,* University of Oklahoma Press, Oklahoma, 1934; *And Still the Waters Run: The Betrayal of the Five Civilized Tribes*, University of Princeton, Princeton NJ, 1940.

tutumları ve hatta aktivizmleri öne çıkan sosyal tarihçilerin sayıları artmıştır. Paul Thompson'un *Tarih ve Toplum* adlı bölümünde yazdıları bu konuda güzel bir açıklamadır. Ona göre tarih insanların beklediklerinin yazılması değil *bir meydan okuma*dır, çelişkileri ve karmaşıklığı anlatmalı ve değişime yol açmalıdır. Bir grubun anlatısının yerini bir başkasınınkinin alması değildir, sosyalist bir tarihçi işçi sınıfını yüceltmek yerine onun bilincini oluşturmalıdır. "*Eyleme götüren bir tarihe ihtiyaç vardır: dünyanın onaylanmasına değil değişmesine öncü olacak bir tarihe.*"[68]

1960'larda kadınların, Afrikalı Amerikalıların, Yerli Amerikalıların ve çocuklar gibi marjinalize edilmiş grupların tarihlerini yazma girişimleri git gide artmıştır. Hatta Amerika Birleşik Devletleri'nde bu alanlarda çalışanlar Amerika'nın tarihinin asıl bunlardan ibaret olduğunu savunmuşlardır. Jesse Lemisch, Yeni Sol dalgası içinde eşitlik ve adaletin aynı şey olmadığını vurgulayan *aşağıdan tarih* yaklaşımını savunmuştur. Onun özellikle dilsizleştirilmiş veya sessizleştirilmişlere vurgu yapan yazıları göze çarpar.[69] Buna göre sadece elit kesim ve iktidar ile ilgilenmek sadece yanıltıcı ve hatalı değil aynı zamanda iktidarın gücüne güç katan, haksızlığı ve gücü elinde tutan grupların eylemlerini maskeleyen bir yaklaşımdır. Eugene Genovese, William Alleman Williams ve Staughton Lynd gibi araştırmacıların da dâhil olduğu bir grup bu dönem öğrencilerle birlikte daha demokratik bir Amerika için eylemlere dahil olmuş ve Vietnam Savaşına karşı toplantılar yapmışlardır. Bunun sayesinde tarihçiler sadece toplum için daha demokratik değerleri ortaya koymakla kalmayıp aynı zamanda daha nesnel ve gerçeğe yakın bir geçmiş anlayışı geliştirilmişlerdir. 1960'ların barış akımları ve insan hakları hareketleri dolayısıyla belgelerin kısıtlılığı, yanlılığı ve bunu telafi etmek için tarihçilerin sözlü tarih gibi başka yollar aramalarını sağladı.

1970'lere damgasını vuran sözlü tarihçi elbette Essex Üniversitesinde çalışmalarını sürdüren Paul Thomson olmuştur. Britanya Sözlü Tarih Topluluğunun kurucu üyelerinden biri olarak *Geçmişin Tarihi* o güne değin çalışmalara değinerek sözlü tarihin yerini bir kez daha devrimci bir şekilde göstermiştir. Yaptığı işçi sınıfı tarihi çalışmaları ve *Geçmişin Sesi,* 70lerde başlayan sözlü anlatıların güvenilmezliği savlarına bir cevap olur. Ona göre "*Tarih ve toplum arasındaki ilişki tek yönlü olmamalıdır; bilgi ve yorum, eğitimciler ve*

---

68 P. Thomson'dan, "History and Community," *The Voice of the Past,* Oxford University Press, Oxford, 1988, s.20.

69 J. Lemisch, "Listening to the 'İnarticulate'," *Journal of Social History* C. 3, S.1, 1969, s7-28 ve "Jack Tar in the Streets: Merchant Seamen in the Politics of Revolutionary America," *William Mary Quarterly* 25, 1968, s.371-407.

çevreleri, sınıflar ve nesiller arasındaki bir dizi alışveriş ilişkisi, bir diyalektik olmalıdır... Sözlü tarih insanlar etrafında kurulmuş bir tarih türüdür."[70] Ancak 70ler oldukça hareketlidir. Nesnellik ve öznellik tartışmaları, geleneksel ve yeni tarihçiler arasındaki tartışmalarda öne çıkar. Sözlü tarih sanki naif bir yeniden toparlama ve kurtarma operasyonu içindeymişçesine bir yandan kadın, asker, çiftçi, işçi ve eski kölelikle işgili çalışmalar yürütürken diğer yandan da bazı, özellikle de pozitivist, tarihçiler tarafından ciddi eleştirilere tabii tutulmuştur.[71]

Ancak artık sözlü tarihin geniş bir uygulayıcı ve okuyucu kitlesi de vardı. 1980'lerdeki "kültürel dönüş" sosyal bilimleri sıradan insanın gündelik hayatını araştırmaya daha da itiyordu. Clifford Geerzt'in kültürün başka metinler gibi katmanlı okunması gerektiği, gelenek ve bireylerin alışkanlıklarının öznel kültürel yükleri olduğu gibi yaklaşımlarla ortaya çıkan antropoloji ve sosyoloji çalışmaları ve sözlü anlatımlar için de kullanılan bir metod olarak tarih için anlam kazanmaya başladı. Bu katmanlı okumaları arşivlerde buldukları anlatı kayıtlarına bakarak (mahkeme kayıtları, folklorik anlatılar gibi) çözümlemeye çalışan Carlo Ginzburg, Robert Dornton ve Emmanuel le Roy Ladurie gibi mikro tarih çalışmaları yapan mikro tarihçiler çıktı. Mahkeme kayıtları üzerine çalışarak sosyal tarih yapmak oldukça ilginç çalışmalar ortaya çıkardı. İstanbul'daki İslam Araştırmaları Merkezi'in (İSAM) İstanbul Kadı Sicilleri yayınları ile artan Kadı Sicilleri üzerine yapılan çeşitli araştırmaları buraya dahil etmek gerekir.[72]

Türkiye'deki Durum

Türkiye'de sözlü tarih çalışmaları 70lerden itibaren dil bilimci ve halk edebiyatı alanında başlasa da 1990'ların başından itibaren tarihçileri de kapsadı. Bir miladi tarih olarak Tarih Vakfı'nın öncülüğünde 1990 da yapılan ve Paul Thomson da davet edildiği atölye çalışması alınır. Bunun üzerine geçmiş 25 yılda TV sözlü tarih alanını etnik, dini, toplumsal cinsiyet, sınıfsal ve turizm üzerine yaptığı çeşitli araştırmalarla öne çıkmıştır. Bu çalışmaların bazıları kurum, yerel tarih ve dönem tanıklıkları çerçevesinde ele alınmıştır.[73]

---

70 Thomson, a.e.g., s.18.

71 H. Swain, *Tarihin Büyük Sorunları,* Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.251.

72 Belgelerdeki sözlü anlatımlara dayanan Osmanlı sosyal tarihlerine örnekler: Tulay Artan, *Eyüp'te Sosyal Yaşam: 18 yy Kadı Sicilleri Işığında*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998; Betül İpşirli Argıt, "Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 3, (5), 2005, s.575-621.

73 Danacıoğlu, a.g.e, s.148, 388. Tarih Vakfı projeleri için bkz www.tarihvakfi.org.tr

Tarih Vakfı sözlü tarih alanını sürekli geliştirerek metod ve teorik tartışmaları Türkiye'deki profesyonel ve amatör araştırmacılara 1990'lardan bu yana Paul Thompson'un *Geçmişin Sesi* (*The Voice of the Past: Oral History*) çalışması gibi çeviri kitaplar ve özgün yayınlar ile desteklemiştir.

Bu süre zarfında Osmanlı Bankası Müzesi, Anadolu Kültür gibi birçok sivil toplum kuruluşları yeni projeler başlatmıştır. Leyla Neyzi'nin 1996-2003 yılları arasında yapmış olduğu sözlü tarih çalışmalarından yola çıkarak yazdığı yazılardan oluşmakta olan çalışma Türkiye'deki araştırmalara bir özet niteliğindedir.[74] Burada özellikle Türkiye'nin yakın tarihinde yer bulan görüşmeler ve bu görüşmeler çerçevesinden ortaya çıkan konular açısından bir yelpaze sunulmuştur. Buna göre ana temalardan biri tabii ki hafıza ve resmi tarihdir. Bunun yanı sıra yahudi, sebataycı, ermeni, rum, alevi gibi 'azınlıkların' toplumsal travmalarını içeren çalışmalar, toplumsal cinsiyet, göç gibi konularda daha birçok çalışmaya yer olduğunu görmekteyiz. Yine dünyada gördüğümüz örneklere benzer olarak kurumsallaşma sürecinden geçen sözlü tarih arşivlerini de oluşrumaya başlamıştır. Bunların içinde İstanbul'da Kadın Eserleri Kütüphanesinin oluşturduğu *Sözlü Tarih Koleksiyonu* araştırmacılara açık bir arşivdir.

Sözlü tarih ile hız kazanan bellek araştırmaları, bireysel ve toplumsal hatırlama ve unutma süreçlerine bakarak Türkiye'de sözlü kültürü, yazıyla ilişkisini araştırmaya başlamıştır. Hem Türkiye'de hem de dünyada ulusal tarih anlatısını aşmaya yönelik birçok çalışma bireylerin evde ve yerelde öğrendikleri ve okulda/kamuda öğrendikleri arasıdan büyük farklar olduğunu ortaya çıkartmıştır.[75] Bu genel ve mikro anlatımlar arasındaki uçurumu kapatmak için tarih eğitimi üzerinde çalışmalar sürmektedi. En başarılı araçlardan biri yine öğrencilerin mahalle ve aileleri ile sözlü tarih çalışmaları yaptığı projeler olmuştur.

Sınırlılıkları Üzerine Tartışmalar

1990'lardan itibaren sözlü tarihin giderek bellek çalışmalarıyla bağlantı kurulduğunu görürüz.[76]Elbette hafıza fiziksel bozulmalarla tahribata uğrayabilir.Yaşlanma nostaljik anlatımlara sebep olur, kollektif anlatılar etkiler, ezber üst-anlatılar eğitim ve sosyalleşme aracılığı ile öğrenilir. Bu istemsiz gelişen anlatıyı etkileyen kuvvetler dışında anlatıcının geriye dönük düzen-

74 L.Neyzi, *"Ben Kimim?" Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

75 P. Hamilton ve L. Shopes, *Oral History and Public Memories*, Temple University Press, Philadelphia, 2008, s.xii-xiii.

76 Türkiye örnekleri için bkz. L. Neyzi (Ed.), *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

lenmiş ve redakte edilmiş yorumları ve yargıları olacaktır.[77] Bunun yanı sıra kültürel kodlar, dönem, konuşulan anın referansları belleği şekillenebiliyor, neyin nasıl anımsandığını ve anlamlandırıldığı, görüşmeyi yapanın mimik ve soru şekilleri etkili olabiliyor. Bu görüşmelerde oluşan sözlü kaynak, görüşme esnasında, görüşmeyi yapan ile anlatan arasında birlikte *yaratılıyor*.[78] Belleğin sürekli değişebilir olması, uzun zamandır belgelerin değişmezliğine karşı sözlü anlatıları tarih çalışmalarında geri plana atmıştır.[79] Tartışmalardan biri sözlü tarihin içeriği ve geçerliliği konusunda yoğunlaşırken hafızanın çok önceden yaşanmış olaylar hakkında bir kaynak olmayacağı öne sürülmüştür.

Bütün bunlar önemli dezavantajlar olsa da sözlü tarihin bu dezavantajları avantaja dönüştürülebilir. Michael Frisch'ın belirttiği gibi sözlü tarih, tarihsel hafızanın keşfedilmesi, araştırılması ve değerlendirilmesi sürecinde –kişilerin geçmişi nasıl anlamlandırdıkları, kişisel deneyimlerini sosyal olana nasıl bağladıkları, bu deneyimi kendi hayatlarını ve dış dünyayı yorumlamada nasıl kullandıkları konusunda güçlü bir araç olabilir.[80] Münir Göle hatırlama ile ilgili çalışmasında "*yanılsamalarımız, düşlemlerimiz ve imal edilmiş anılarımız da gerçek, nesnel, aslına uygun anılarımız kadar benliğimizin bir parçasıdır*" derken bir taraftan hafızanın öznel kurgulardan oluştuğunu ama bunun insan varlığı/tarihinin bir parçası olduğunu, yani bellek çalışmaları ile ünlü Mieke Bal gibi insanın geçmiş, bugün ve gelecek arasında bir bağ olduğunu vurgulamaktadır.[81]

Kısacası post-pozitivist yaklaşımlara göre hafıza ve öznellik eleştirilerinin tersine bir problem değil bunları yakalamak için bir kazanımdır. Yeni yaklaşımlar 1970'lerden beri sözlü tarihe karşı gelişen güvensizliğin aslında sözlü tarihin gücü olduğunu vurgular. Ne de olsa hafızanın öznelliği tarihsel

---

77 P. O'Farrell sözlü tarih "*bizi tarihe değil mitlere ulaştırır*" diyor. "Oral History: Fact and Fiction," *Quadrant*, 2, (11), 1979, s.4-9.

78 E. Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih için bir Kılavuz,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s.134-135.

79 Biyografik hafızanın gündelik hayat ve kimlik ile değiştiğini vurgulayan C. R. Barclay, "Ordinary everyday memories: some of the things of which selves are made." *Remembering Reconsidered* (Eds. U. Neisser ve E. Winograd), Cambridge University Press, Cambrige, 1988, s.91-126.

80 M.Frisch, *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History,* State University of New York Press, Albany, 1990, s.188; R. J. Grele, *Envelopes of Sound: the Art of Oral History,* Praeger, New York, 1991; L. Passerini, *Fascism in Popular Memory: the Cultural Experience of the Turin Working Class,* Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

81 M. Göle, "Doğru Olmadığını Biliyorum Ama Öyle Hatırlıyorum," *Cogito,* "Bellek: Öncesiz, Sonrasız." *50, s.* 26-27 Alıntı O. Gökdemir, s. 208; M. Bal, Jonathan V. Crewe, Leo Spitzer, *Act of Memory: Cultural Recall in the Present,* 'yayıncının notu, NH: University Press of New England, Hanover, 1999, arka kapak.

deneyimlerin bireylerde nasıl tezahür ettiğini ve ne anlamlar taşıdığını, geçmiş ile bugün arasındaki bağlantıların nasıl kurulduğunu, hafıza ve bireysel kimlik arasındaki ilişkiyi ve daha da bireysel ve toplumsal hafıza arasındaki etkileşimi açığa çıkaran bir yönü vardır. Burada tarihçilerin ehemmiyetle hatırlamaları gereken konu "*tarihçilik zanaatının 'ne' olduğunu ve 'ne zaman' olduğununun araştırmayla sınırlı tutulamaz*" olduğudur.[82]

Nasıl Yapılır?

En başta her ne kadar *sözlü* dense de günümüzdeki diğer alanlarda olduğu gibi bu çalışmalar da okuyucu karşısına yazılı olarak çıkan bir çalışmadır. Ayrıca araştırma esnasında sadece sözlü kayıtlara da dayanmadığından kavram olarak çok da titizce seçilmiş olduğunu da söyleyerek başlamakta fayda vardır.[83]

Sözlü tarih her insanın, her ailenin, her mekanın bir tarihi olduğunu, bu tarih bilgisinin insanlarla konuşularak toplanabileceği bilgisiyle ortaya çıkar. Sözlü tarih çalışmalarında araştırmacıların vurgulaması ve katılımcıya hissettirmesi gereken en önemli nokta "herkesin bir tarihi"nin olduğudur. Katılımcılara, hafızalarının, hatıralarının başka bir kimseden tekrar edinilmeyeceği ve okunmayacağı için şimdi yapılan kayıtların ne kadar büyük önem taşıdığı anlatılmalı, ve baştan çalışma ve yayınla ilgili açıklamalarla karşılıklı etik kurallar konulmalıdır.

Alan çalışması katılımcının kapısının çalınması/haber verilmesi ve araştırmacı ile karşılaşması ile başlasa da bu karşılaşmadan önce yapılması gerekenler vardır. Her görüşmeden önce mutlaka bir ön çalışma yapılmalıdır. Konuşulacak olan konunun bağlamını, kapsamını ve uzantılarını bilmek görüşme esnasında araştırmacıyı rahatlatacak ve katılımcıya da güven verecektir. Bu çerçevde sorulacak soruları titizlikle kısa notlar halinde hazırlamak gerekir. Bunlar, uzun ve karmaşık olması görüşmeyi böleceğinden kısa ve anlaşılır hazırlanmalıdır. Görüşme öncesi randevu alınmalı, zamanında gidilmeli, gitmeden önce ses kayıt cihazı/kamera kontrol edilmeli ve ek pil ve şarj cihazları da alınmalıdır.

Görüşme için en uygun yöntem, aslen görüşmeyi yapan araştırmacının kendisini rahat hissettiği ve kendine uygun olan ortamı ve tarzı bulmasıdır. Girişte, kendini tanıtmak, araştırmayı açıklamak, kısa bir sohbet ile anlatıcıyı rahatlatmak ve güven sağlamak önemli bir başlangıçtır. Buradan itibaren ses

82 Danacıoğlu, a.g.e., s.134.
83 Thomson, s.72.

cihazı, katılımcının ilgisini dağıtmayacak bir şekilde, ulaşılabilecek bir mesafeye yerleştirilmelidir. Anlatılacakların değeri, anlatıcıya karşı duyulan saygı gösterilmelidir. Soru sorarken empati kurmaya çalışmalı, konu üzerinde fazla bilgi yüklemesi yapmadan kısa sorular ve ilgiyle dinlenmelidir. Herhangi bir aksaklıkta veya sorulara cevap alınamaması durumunda esnek davranabilmek önemlidir. Aktif bir dinleme kağıt kalemle kendiniz için notlarla sağlanmalıdır. Bu bir ihtiyaç olduğunda hemen geri dönüş ve yeni soruları formüle etmeyi kolaylaştırmak adına çok faydalı bir yöntemdir.[84]

Alan çalışmalarında araştırmacılar çalışmanın çıktıları açısından sorumluluk taşırlar. Bu sorumluluk görüşmenin nasıl geçtiği, temsil edildiği ve yazıldığı ile de ilgilidir. Sözlü tarihçi sürekli olarak geçmiş ve şimdi arasındaki diyalektik içinde gelip gider. Katılımcı da her hatırayı geçmişe göre değil, çoğunlukla şimdi için ne ifade edeceği üzerinden kurguladığından katılımcı ile ilgili gözlemler çok önem taşımaktadır. Bu yüzden gerekli olmadığı sürece fazla yönlendirme, anlatıyı kesme, düzeltme ve yorum yapmaktan kaçınılmalıdır. Özellikle düzeltme isteğinin kontrol altına alınması diğerleri kadar önemlidir. Katılımcının hatırasında hangi olayların nasıl önem kazandığını izlemek gerekir. Hikayelendirmeleri tesbit etmek ve derinlemesine analiz için soruları çeşitlendirip farklı açılardan benzer sorular sorarak yaklaşılmalıdır. Çalışmaların analizlerinde ise interdisipliner yöntemlerden yararlanmak faydalıdır. Bir tarih araştırması Ranke'nin vurguladığı gibi çapraz araştırmalarla gerçekleşir. Sözlü görüşmelerle yazılı kaynakları karşılaştırmak, farkları ortaya koymak önemli ve daha gerçek/tam bir tarih resminin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Tarihçinin sadece iyi bir arşiv okuyucusu değil iyi bir dinleyici olmasının gerekliliği burada çok daha önem kazanır. Ancak aynı şekilde "*katılımcı da aktif bir yardımcıdır*" diyor, Paul Thomson. Anlatılanlar ile anlatıyı kaydeden arasında ortaya çıkan bu sözlü belge kaydı, bellek çalışmalarının eşliğinde geçmiş kadar güncel arasındaki ilişkiyi dikkate" alarak çalışıldığında benzersiz bir kaynaktır.[85]

Kısacası sözlü tarih 20. yüzyılın başından beri geçirdiği süreçte önem kazanmıştır. Dikkatli ve planlı yapıldığı takdirde tarihin demokratikleşmesine, sivil bir yapı içinde daha katılımcı bir tarih çerçevesinin ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır. Her anlatı gibi dilin düşünce ve hatıralarımızı kurmaktaki önemi, çok katmanlı bir tarih okumasından geçirilmesi gerekliliğini ortaya

---

84 J. Tosh, *Tarihin Peşinde*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s.173; Danacıoğlu, a.g.e., s.136-41; D. E. Kyvig ve M. A. Marty, *Yanıbaşımızdaki Tarih*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.71-76.

85 Neyzi, *Nasıl Hatırlıyoruz*, s.1.

çıkarmıştır. Gerek *aşağıdakilerin sesi*, gerekse *sessiz bırakılmışların sesi*nin duyulması için yazılı kayıtlardan ulaşılamayacak insan/kültür manzaraları çıkartarak tarih resminin eskisinden daha bütüncül olmasını sağlar.

Kent Tarihi

Yasemin AVCI*

Kent tarihi, çok disiplinli yaklaşımları zorunlu kılan niteliğiyle günümüz tarih yazıcılığının en ilginç ve hızla gelişen alanlarından biridir. Sosyoloji, coğrafya, mimarlık tarihi, sanat tarihi, arkeoloji, hatta antropoloji ve hukuk gibi çok çeşitli sosyal bilimlerin sınırlarını zorlayan bu alanın geçmişi aslında çok da eski sayılmaz. Batı'da, tanımlanabilir bir tarihsel birim olarak kentin ele alınması ve kent tarihi çalışmalarının sayıca artmasının 18. ve 19. yüzyılda olduğu söylenebilir. Özellikle 19. yüzyıl sonlarında önemli sosyal değişimleri tetikleyen sanayi devrimiyle hızla kalabalıklaşan kentler, bilim adamları için ilginç bir çalışma alanı olarak görülmüştür. Bu döneme ait eserlerde belirli bir bölgenin, kentin ya da kasabanın tarihsel tecrübelerine eğilmek suretiyle yerel kimliklerin ve farklılıkların güçlendirilebileceği düşünülmüştür. Kuşkusuz bu husus kent tarihini çekici kılan en önemli özelliklerden biridir. Öte yandan, 19. yüzyılın siyasi ve anayasal değişimlerini analiz eden kapsamlı anlatılarda kent, nadiren ayrı bir birim olarak ele alınmış, önemli tarihsel olayların ve gelişmelerin fonu olmaktan öteye geçememiştir. Kent tarihinin kendine ait soruları, yöntem ve yaklaşımları olan ayrı bir akademik disiplin olarak kabul edilmesi ise ancak 20. yüzyıl ortalarına doğru gerçekleşmiştir. İngiltere'de 1960'lı yıllarda gelişmeye başlayan bu disiplin, Amerika'da biraz daha erken bir tarihte, 1920'lerde ilgi çekmiş, 1970'den sonra ise, yazılan akademik tezlerle bir hayli gelişmiştir.[87] 1980'li yıllar Batı'daki kent tarihçiliği için son derece verimli bir dönemdir. Bu dönemde sadece çeşitli alanların uzmanları tarafından çok sayıda kitap yayınlanmakla kalmamış, aynı zamanda kent tarihi teorileri, terminoloji ve metodoloji üzerine kapsamlı tartışmalar yürütülmüştür.[88]

---

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yaseminavci@gmail.com.

87 R. Sweet, "Urban History", *http://www.history.ac.uk/makinghistory/resources/articles/urban_history.html* Erişim: 04.09.2015.

88 Ayrıntılı bilgi için bkz. Z. Çelik ve D. Favro, "Methods of Urban History", *Journal of Architectural Education*, 41, (3), 1988

Türkiye'de ise, kentin tarihinin yazılabileceği sosyal bir olgu olarak kabul edilmesi, kentsel yerleşimin bütüncül tarihi bir yapı olarak ele alınması, 1870'li yıllardan itibarendir. Nitekim, 1877 yılında İstanbul Umran Matbaası'nda basılarak okuyucuya sunulan, Şakir Şevket'in *Trabzon Tarihi*, Türkçe yazılmış ve yayınlanmış ilk kent tarihi olarak kabul edilmektedir.[89] Bu dönemde kentlerin tarihine yönelik ilginin ortaya çıkmasında çeşitli nedenler vardır; bunlar arasında Batı'daki kent tarihi çalışmalarının etkisi, aynı yıllarda vilayet matbaalarının kurulması, vilayet salnamelerinin yayınlanmaya başlanması sayılabilir. Ayrıca, Osmanlı taşra yönetiminin yeniden düzenlenmek istenmesiyle yerel olana karşı bakış açısının değişmesi ve bu doğrultudaki kurumsal reformlar bu ilginin doğuşuna katkı yapmış olmalıdır. Yine aynı dönemde, demiryolu hatlarının açılması ve dönemin en önemli buluşu olarak nitelenebilecek telgrafın yerleşmesiyle taşrayla iletişimin kolaylaşmış olmasını da hesaba katmak gerekir. Nitekim ilk kent tarihlerinin sayıları giderek artan seyyahların ihtiyacını karşılamaya yönelik kent rehberleri olması bu yargıyı desteklemektedir. Bunlara örnek olarak, Mustafa Ziya tarafından kaleme alınan *Rehnüma-yı Bağdat* (1896), Mustafa Suad'ın *Haritalı İstanbul Rehberi, Yahut İstanbul Tarihçesi*, (1898) gibi eserler verilebilir.[90]

20. yüzyılın ilk yarısında Türkiye'de yapılan kent tarihi çalışmalarının çoğunluğu amatör tarihçiler tarafından kaleme alınmış olup, daha ziyade işlenmemiş kaynaklardan elde edilen ham bilginin sunumuna yöneliktir. Belgeleri tasnif ederek aktaran, kentlerin kökenini, fizik yapılarını ve sosyo-ekonomik durumlarını tasvir eden bu eserler, ne var ki kentin tarihsel bir olgu olarak analizi, teorik model geliştirme gibi günümüz kent tarihçiliğinin metodolojik kaygılarından uzaktır. Diğer taraftan, özellikle Anadolu coğrafyası üzerindeki Osmanlı kentleri üzerine yoğunlaşan bu çalışmaların, bilgi birikimimizi oluşturmak ve konuya ilgi çekmek bakımından belli bir değer taşıdıklarını da belirtmek gerekir. Bunlar arasından özellikle Hüseyin Hüsameddin (Yaşar) tarafından yazılan *Amasya Tarihi* (1928) başlıklı kitap, zengin malzemesi ve çok yönlülüğü ile öne çıkmaktadır.[91] Diğerleri arasından, Besim Atalay'ın *Maraş Tarihi* (1923), İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Sivas Şehri (1928), ve Kütahya Şehri (1932) Ali Kemali'nin *Erzincan Tarihi* (1932), Abdurrahman Şerif Beygu'nun *Erzurum Tarihi* (1932) sayılabilir.[92]

---

89 İ.H. Fettahoğlu, "İlk Matbu Şehir tarihimiz Çerçevesinde Bizde Şehir Tarihçiliği", *1. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi*, Türkiye Yazarlar Birliği, Ankara 2011, s. 76.

90 İ. Tekeli, *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara 1998, s. 148.

91 M. Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3, (6), s. 63.

92 Fettahoğlu, *a.g.e.*, s. 77.

Kent tarihi yazımı konusunda 1870'li yıllarda başlayan ilginin sonraki dönemde de devam ettiği görülmektedir. M. Çağatay Uluçay ve Fahri Dalsar'ın çalışmaları yanında özellikle İbrahim Hakkı Konyalı'nın 1960'lı yıllardan itibaren yayınladığı, çok büyük çoğunluğu "*Abideleri ve Kitabeleri İle .....*" başlığını taşıyan Konya, Kilis, Niğde, Beyşehir, Erzurum, Karaman, Üsküdar tarihini konu edinen eserleri, Türkiye'deki akademik tarihçiliğin henüz emekleme aşamasında olduğu döneme ait ilgi çekici kent tarihi örnekleridir.[93] İ. Hakkı Konyalı, eserlerinin çoğunda, kentlerin mimarisi ve siyasi tarihinin üzerinde durduğu, abide ve kitabeler gibi malzemeler ile vakıf kayıtlarına başvurduğu görülür. Bu çalışmalar, tasviri olmaktan öteye geçemese de özellikle kent tarihi yazımında birincil kaynaklara dikkat çekilmesi bakımından belli bir değere sahiptir.

Türkiye'de kent tarihi yazımı konusunda özellikle 1980'li yıllardan itibaren, Batı'daki gelişmeler ile kıyaslanamayacak ölçüde olsa da, nitelik ve nicelik bakımından önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu gelişmeyi sağlayacak öncü çalışmaların yazarları hiç şüphesiz, Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ ve Halil İnalcık'tır. Üç tarihçinin de Avrupa'da tarihyazımında devrim yaratan Fransız Annales Ekolü'nün takipçileri olduğu bilinmektedir.[94] Tarihin, alanlararası ve karşılaştırmalı çalışmayla yazılması kaydıyla bir *bilim* olarak kabul edilebileceği iddiasını taşıyan Annales Ekolü, yüzyıllar boyunca tarih yazıcılığına hakim olan vakanüvist (olay anlatıcılık) geleneğini ve 19. yüzyılın yaygın *olgucu ve deneyci tarih anlayışını* kökten değiştirmeyi başarmıştır. Kurumsal ve yapısal tarih, ardından yerbilimsel, iklimsel, kırsal, hatta düşünceler tarihi, ırkbilim, nüfus bilim tarihi gibi çeşitli dalları da içine alan *bütünsel tarih anlayışının* gelişmesi bu ekol sayesindedir. Tasviri siyasi tarihin tarih yazıcılığında hegemonyasının kırılması, bunun yerine toplumu merkeze alan sosyal tarihçiliğin gelişmesi ekolün takipçilerinin çalışmalarıyla gerçekleşmiştir.

Türkiye'de kaleme alınan, doğrudan doğruya kent tarihi ilgili ya da bu alanda yapılacak araştırmalara ilham veren akademik nitelikli ilk çalışmalar,

---

93 M. Ç. Uluçay, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1955; Fahri Dalsar, *Bursa'da İpekçilik*, İstanbul, 1960; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960; a. yzr., *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya, 1970; ay. yaz., *Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi*, İstanbul, 1968. İ. H. Konyalı tarafından kaleme alınan eserlerin listesi için bkz. M. A. Fidan, "İbrahim Hakkı Konyalı ve Erzurum Tarihçiliği", *2. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi*, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya, 2013, s. 342-351

94 Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı: Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980'e*, Tan Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

Ö. Lütfi Barkan[95] ve Mustafa Akdağ, Halil İnalcık[96], Özer Ergenç[97], Suraiya Faroqhi[98], Nejat Göyünç[99], Tuncer Baykara[100] gibi tarihçilerin Anadolu coğrafyasındaki Osmanlı kentleri üzerinedir. Türkiye'deki ilk kent tarihi çalışmalarının, Cumhuriyet döneminde yerleştirilmek istenen ulus-devlet anlayışı doğrultusunda, daha çok Anadolu kentleri üzerinde yoğunlaşmış olması şaşırtıcı değildir. Bu çalışmalarda göze çarpan en önemli husus, kent tarihi yazımında kaynak çeşitliliğinin ortaya konmuş olmasıdır. Adı geçen araştırmacılar, genellikle Osmanlı arşivlerinde yer alan tapu tahrir defterleri[101] ile şer'iyye sicillerini[102] kaynak olarak kullanmışlardır. Öte yandan bu ilk ça-

---

95 Ö. L. Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, 23, 1-2, 1963, s. 239-296

96 H. İnalcık, "Bursa Şer'iye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", *Belleten*, S. 11, 1947, s. 693-708; ay. yaz. "Erzurum", İslam Ansiklopedisi, C. 4, 1948, s. 347-357.

97 Ö.Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayını, Ankara, 1995. Bu çalışma, 1974 yılında Ankara Üniversitesi'nde doktora tezi olarak kaleme alınmıştır.

98 Yazarın yerel tarih ve kent tarihi hakkındaki çeşitli çalışmaları arasından özellikle bkz: S. Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çev. N. Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Kurumları, İstanbul, 1994.

99 N. Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul, 1969, (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

100 T. Baykara, *Denizli Tarihi (İkinci Kısım: 1070-1429)*, İstanbul, 1969, ay. yaz. , İzmir Şehri ve Tarihi, İzmir, 1974.

101 Osmanlı devletinde fethedilen yerlerde uygulanacak idari teşkilat ve sistem çerçevesinde, tayin olunan çeşitli görevliler ve heyetler tarafından nüfus, arazi ve emlakın tespit ve kaydedilmesi işlemine *tahrir*, bu bilgilerin kaydedildiği deftere ise *tapu tahrir defteri* denilmiştir. Düzenli olarak tutulan bu kayıtlar, vergi gelirlerindeki artış ve azalışlar, ya da yeni bir padişahın tahta çıkması gibi sebeplerle yenilenirdi. Timar sisteminin işleyişi, nüfusun hesaplanması, üretim kaynaklarının tespiti, vergi düzeni vb. konular açısından son derece önemli veriler sunan bu defterler, sadece Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihiyle uğraşan uzmanlara değil, aynı zamanda iktisatçılara, coğrafyacılara, hatta nüfus bilimcilere de hitap etmektedir. *Tahrir defterleriyle ilgili kitabımızın belgeler bölümünde daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.* Tapu tahrir defterlerinin tarih yazıcılığı açısından önemine ilk kez Ö. L. Barkan dikkat çekmiştir. Bkz. Ö. L. Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 1 (1), 1940.

102 Şer'iyye sicilleri Osmanlı Devletinde kadı tarafından şer'i mahkemede görülen davalarla ilgili muamelelerin kaydedildiği defterlerdir. Kadıların fertler arasındaki ihtilafları halleden bir yargıç olmaktan başka, bütün mülki işlerde merkezi idarenin görevlerini üstlenmiş bulunmaları, onlara idari, mali, askeri, hatta belediye görevler yüklemiştir. Bu sebeple kadı ya da naib tarafından tutulan bu kayıtlarda mahkemenin yetkisine giren her türlü muameleyle dair resmi evraktan başka, mukavele, senet, satış, vakfiye, vekalet, kefalet, veraset, borçlanma, nikah, boşanma ve taksim, esnaf

lışmaların önemli bir çoğunluğunun konuyu ele alış biçimlerinin tematik ya da analitik olmaktan ziyade, tasviri olduğunu da belirtmek gerekir. Nitekim söz konusu çalışmalarda, kent tarihinin önemli sorunsallarından olan maddi ortam, kentsel mekân ve fizik yapı değerlendirmelerin yapıldığını söylemek mümkün değildir. Keza Batı'da gerçekleşen metodolojik tartışmalar, teorik model arayışları ve disiplinlerarası yaklaşım bu eserlere yansımamıştır. Diğer taraftan, bu araştırmaların bilgilerimizi genişlettiği, sonraki çalışmalar için zemin yarattığı ve Osmanlı kentleri hakkında *bütüncül sentez* arayışlarına katkı yaptığı açıktır. Örneğin, kent tarihi alanında ampirik araştırma ve teorik yaklaşımları sınama ve karşılaştırma bakımından Suraiya Faroqhi'nin yaptığı katkılar, Halil İnalcık'ın Osmanlı kent tarihinin en önemli kaynaklarından olan şer'iyye sicillerini keşfi, Bursa ve İstanbul üzerinde yaptığı araştırmalarla tespit ettiği bulguları genel tarihi bilgilerle sınamış olması mutlaka vurgulanması gereken hususlardır.

Kent tarihi yazımında 1980'lı yıllardan itibaren, üniversitelerde pek çok tez çalışmasının gerçekleştirilmiş olması da önemlidir. Öte yandan, birkaç istisna dışında bu çalışmalarda klişeleşmiş bir konu planının tekrar edilmesi, kent tarihi alanındaki yaygın metodolojik eksiklikleri kanıtlamaktadır. Nitekim çoğu tezin içindekiler bölümü; kentin adının tarihçesi, kentin iktisadi, siyasi ve sosyal tarihi, nüfus yapısı, vakıflar gibi başlıklarla eklektik bir dizge içindedir. Başka bir deyişle, aslında her biri tek başına anlamlı olan genel başlıkların sentezlenerek birbiriyle ilişkilerinin kurulmaksızın bir araya getirilmesiyle konu işlenmeye çalışılmaktadır. Kentin ne olduğu, hangi unsurlardan oluştuğu, üst siyasi, ekonomik ve sosyal yapı ile ilişkisi, çevredeki diğer yerleşimlerle bağı, art bölge özellikleri gibi hususların bu araştırmalarda-belki de ilk çalışmalar olduğu için- dikkate alındığını söylemek zordur. Öte yandan günümüze gelindiğinde, kent tarihi çalışmalarında teorik yaklaşım arayışlarının yavaş yavaş kendini göstermekte olduğu da belirtmek gerekir. Son yıllarda bölge ve kent tarihini konu edinen sempozyum, toplantı ve se-

---

teftişine ait notlarda vb. çek farklı nitelikli belgeler de bulunmaktadır. Ayrıca başta hükümdar olmak üzere her derecedeki büyük ve küçük makamlardan yazılan ferman, berat, divan tezkeresi gibi resmi nitelikli emir ve yazı suretleri ile, yangın, sel, fırtına, deprem, salgın hastalık gibi olayların kayıtları yine şer'iyye sicillerine günlük olarak işlenmiştir. Dolayısıyla "Mahkeme-i şer'iye sicilleri", "sicillat-ı şer'iyye" ya da kısaca "sicillat" diye bilinen bu kayıtlar, Osmanlı kentleriyle ilgili özellikle 1860'lı yıllara kadar son derece zengin bilgiler sunmakta ve böylece dayanaklı analizlere imkan tanımaktadır. Şeriyye Sicilleriyle ilgili kitabımızın belgeler bölümünde daha ayrıntılı bilgi verilmiştir Şer'iye sicillerinin kaynak olarak kullanıldığı literatürün değerlendirilmesi için bkz. Y. Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya",*Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1, (1), 2003, s. 305-344.

minerlerin sayıca artmış olması, bu alandaki ilgiye işaret etmektedir. Bunun yanında, özellikle bazı sivil toplum kuruluşlarının sürdürdüğü projelerin,[103] çeşitli kentlerde kurulan kent müzelerinin, ayrıca bazı üniversitelerde açılmış bulunan kent tarihi araştırma merkezlerinin,[104] alanın gelişmesine önemli katkılar sunacağı açıktır.

Hiç kuşkusuz, çok sayıda sosyal disiplin tarafından üretilmiş bilgi ve bulguların birlikte ele alınmasını mekânsal bağlamda değerlendirilmesini gerektiren kent tarihi yazımı son derece zorlu bir uğraş alanıdır. Buna karşın, bir kent tarihi çalışmasının, konu edinilen kenti bütün özellikleri ve nitelikleriyle açıklaması, söz konusu kenti tarihsel bir olgu olarak ortaya koyan son derece karmaşık mekanizmayı tartışmasız biçimde analiz etmesi de mümkün değildir. Kimilerine göre başarılı bir kent tarihsel eseri, kenti kurumlarıyla birlikte ele almalı, bazılarına göre ise, kent mekânında meydana gelen değişmeler üzerinde yoğunlaşılmalıdır. Keza bazı yazarlar, kenti iktisadi değişimin motoru, modernleşme, uluslaşma gibi süreçlerin aracı olarak görürken, diğerleri daha ziyade şehirleşme ve nüfus değişimlerini önemsemektedir.[105] Görünen o ki ideal bir kent tarihi yaklaşımı ve metodu yoktur ki zaten kent tarihini canlı ve ilginç kılan çerçevesinin çizilemeyişi, her yeni çalışmayla kapsamının daha da genişlemesidir.

Kent tarihi çalışmalarında karşılaşılan metodolojik zorluklar, daha en başında kentin tahlili gereken bir tarihsel yapı olarak tanımlanması noktasında kendini gösterir. Kent tarihi alanında çalışan araştırmacılar, genellikle inceledikleri kenti ilgilerini yoğunlaştırdıkları dönemle de bağlantılı olarak daha önce geliştirilmiş kent tarihi teorileri doğrultusunda ve belli bir kent kategorisi içinde tanımlamak isterler. Nitekim, *sanayi öncesi kenti*, *sanayi kenti*, İslam kenti, *Türk kenti* gibi kategoriler, gerek Batı'daki gerekse Türkiye'deki kent tarihi çalışmalarında sıklıkla kullanılmış, ancak her bir sınıflama bera-

---

103 Bu hususta, *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı* tarafından, 1999 yılından beri sürdürülmekte olan *Yerel Tarih Grupları Projesi* dikkat çekici örneklerden biridir. Bu proje; "*kent ve kentlilik bilincinin o kente dair tarih bilinciyle birlikte gelişebileceği vurgusunu taşımaktadır. Farklı uzmanlık alanlarından ve mesleklerden bireylerin geçmişin algısına dair ortak duyarlılıklar ve ilgi alanları çerçevesinde bir araya gelerek kentin bugününün ve geleceğinin tasarımında etkin bir rol almaları önemsenmektedir*" Ayrıntılı bilgi için bkz. http://tarihvakfi.org.tr/Proje/yereltarihcalismalari/8. Erişim: 03.09.2015.

104 Türkiye'deki üniversitelerde son yıllarda açılınış bulunan kent tarihi araştırma merkezlerinden bazıları şunlardır; Hacettepe Üniversitesi Kent Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Şehir Üniversitesi Şehir Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Uludağ Üniversitesi Kent Tarihi ve Araştırmaları Uygulama Merkezi, Mersin Üniversitesi Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi.

105 Y. Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3, (6), 2005, s. 9-26.

berinde ciddi eleştiriler de getirmiştir.[106] Kentlerin gelişimiyle ilgili teoriler ve bu teorilerin ortaya koyduğu kent tipleri, incelenen yerleşimin kentsel niteliklerinin anlaşılmasını kolaylaştıracak bir çeşit *formül* önermesi veya kentin tanımlanmasında faydalanılabilecek kavramsal çatıyı sunması açısından elbette önemlidir. Ancak bu yöntemin kent tarihi yazımında bazı üstünlükleri olabileceği gibi önemli bazı yetersizliklerinin de olduğu unutulmamalıdır. Her şeyden önce belirli bir *kalıp* ya da *ideal tip* yaratan bu teoriler, fazlasıyla *genel* ve *belirleyici* olabilir. Dolayısıyla kent tarihçisi zaman ve mekandaki sürekli değişimlerin etkisindeki dinamik ve canlı yapıyı göz ardı etme tehlikesiyle yüz yüzedir. Bu yaklaşım belli bir kentin tarihinin yazılmasında daha ince ayrıntıların ve farklılıkların ortaya çıkmasına imkan verecek bir esneklikte kullanılmalıdır, aksi takdirde kentin özgün yanları ihmal edilmiş olacaktır.

Bir kentin tarihini yazmak isteyen tarihçi, son derece karmaşık bir tarihsel yapıyla karşı karşıya olduğundan, öncelikle bu yapının tarihini yazılabilir hale getirmek için pek çok konuda seçme yapmak ve konuyu yalınlaştırmak zorundadır. Ulaşabileceği kaynak ve malzemenin miktarı ile niteliği, bu hususta ki en önemli ölçütüdür. Tam da bu noktada, görsel, yazılı ve sözlü kaynakların birbirinden üstün tutulmaksızın dengeli bir biçimde kullanılması gerektiği, hatta çoğu zaman diğer disiplinlerin kaynaklarına ve bilgi üretme metotlarına ihtiyaç duyulacağı belirtilmelidir. Bir başka seçme ise araştırılacak kentin hangi dönem içinde ele alınacağıdır. Doğal olarak bu hususta ki saptamaların siyasi nitelikli yapılara göre değil, toplum odaklı tarihsel unsurlara ve belki bu unsurlardaki değişimlere göre yapılması gerekmektedir. Son olarak kentsel yapının mekân sınırlamasına da dikkat edilmelidir. Kentler, bazen belirli bir fiziksel bariyer olarak kendini gösteren sur duvarlarıyla çevrilmiş bile olsa, tecrit edilmiş alanlar olarak ele alınmamalıdır. Zira her kent, daima belirli bir üst sistemin, en azından bir kent şebekesinin üyesidir ve çoğunlukla tarımsal nitelikli belirli bir art bölge ile desteklenmektedir. Araştırmacının konuya yaklaşımına göre bu sistem ekonomik, idari, askeri ya da ticari nitelikleri ağır basan bir yapıdır. Burada unutulmaması gereken, kentin niteliğinin, uğradığı dönüşümlerin bu yapı içindekilerle paralel olduğudur.

Son derece karmaşık, ancak bir o kadar heyecan verici olan kent tarihi araştırmalarının, genel tarih yazıcılığına ve bilgisine pek çok katkı sağlama potansiyeli vardır. Her şeyden önce, bu alanda yapılmış ve yapılacak çalışmalar, insan ve mekândan arındırılmış, olay anlatıcı tarihyazımından kurtulmak için gereklidir. Kent tarihi çalışmaları, insan-mekân ilişkisine tarihsel boyut kazandırmak maksadına hizmet edecek bir yaklaşımla ele alındığında, tarih-

106 Ayrıntılı bilgi için bkz. Tekeli, *a.g.e.*, s. 153-158.

sel bilgi değişik disiplinlerin yöntem ve bilgileriyle bir araya gelerek anlam kazanacaktır. Siyasi ve sosyal tarihi bir araya getiren, gündelik yaşam pratiklerindeki değişimi kentsel mekân üzerinden izleyen, fiziki yapıları içinde yaşayan insan unsurunu gözeterek açıklayan araştırmaların, tarihi yalıtılmış bir bilgi alanı olmaktan çıkaracağı ortadadır. Keza soru üzerinde yoğunlaşan, farklı türdeki kaynakları analiz yöntemleri kullanarak okuyan kent tarihi çalışmalarıyla, tarihin *düşünce üretme alanı* haline gelmesine önemli katkılar verilecektir.

Mikro Tarih

Elnur AĞAYEV*

İki farklı kelimenin bir araya getirilmesiyle oluşturulan mikro tarih kavramı günümüz tarihyazımında sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda yeni bir tarih yaklaşımını ifade etmektedir. Mikro tarihin tarihyazımında bu yeni bir yaklaşım olarak belirlenmesinde bir günde oluşan bir vaka değildir, özellikle 1960-70'li yıllarında dünyada yaşanan siyasi ve toplumsal yapı değişimlerinin tarihyazımına kazandırdığı bir yaklaşımdır.

Mikro tarih kavram olarak ne anlam ifade etmektedir? Öncelikle vurgulamakta yarar vardır ki, Türkiye'de *mikro tarih* alanında özellikle son dönemde çalışma yapılmasına rağmen Türk Dil Kurumu'nun *Büyük Türkçe Sözlüğü*'ne[108] ve Türkiye'de yayınlanan birçok *Tarih Terimleri Sözlüklerine*[109] bu kavram daha girmemiştir. Mikro tarihin kurucularından Carlo Ginzburg 2006 yılında Rusya'ya yaptığı 4. seferinde, Rusyalı muhabirin *mikro tarihi* kastederek kendisine yönelttiği "Tarihin konu olarak *makro projelerden küçük insanlara*, kitle hareketinin analizinden bireysel insanların kaderi üzerine yoğunlaşmasının nedeni ne oldu? sorusunu aşağıdaki şekilde düzeltme ihtiyacı hissetmiştir:

* Doç. Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü elnuraga@hotmail.com

108 Türk Dil Kurumu'nun Büyük Türkçe Sözlüğü, http://www.tdk.gov.tr, Erişim: 15.08.2015

109 Örnek için bkz. B. S. Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, İmge kitabevi, Ankara 2000; A. T. Bilgiç, *Tarihsel Terimler Sözlüğü*, 2. Baskı, Piramit Yayıncılık, Ankara, 2005.

Her şeyden önce, mikro tarihin mutlaka bireysel insanların kaderleri veya başka ifadeyle küçük insanlarla ilgilenmek zorunluluğu yoktur... Buradaki "mikro" öneki konunun, şahsın sosyal statü ya da öneminin değişmeceli boyutlarıyla alakalı değildir. Böyle bir yanlış anlama ne yazık ki yaygındır ve anlamı tamamen farklı bir yöne götürmektedir. Buradaki 'mikro' öneki dikkatli bir bakışı ifade eder. Aslında burada bir ölçekten bahsediyoruz, ama bir gözlem ölçeğinden. Siz mikroskop altında filin derisinin bir parçasını da inceleyebilirsiniz, bir sineğin kanadını da. Mikro tarih sinek ve filler arasında seçim yapmaz, araştırma için dikkatli bakışı tercih eder.[110]

Buradan da anlaşıldığı gibi Ginzburg, *küçük insanlar*, *bireysel insanların kaderi* anlayışını reddetmemekle beraber mikro tarihin esprisinin onunla sınırlı olmadığı ve *ayrıntılı, detaylı incelemenin* esas olduğunu vurgulamaktadır.

Mikro tarih kavramı yukarıdaki anlamıyla İngilizcede *microhistory*, bu yaklaşımın ortaya çıktığı İtalyancada ise *microstoria* şeklinde kullanılmaktadır.

Mikro tarih kavramını ilk defa kullanan *Fernand Braudel* olmuştur. Ama Annales ekolunun bu önemli ismi *mikro tarih* kavramını 1960'lı yıllarda kullandığında ona olumlu bir anlam yükleyip yeni bir tarih yaklaşımını ortaya çıkarmak amacı gütmemiştir. Geçici ve onaylamayan bir anlamda tercih etmişti. Tarihte geçici olaylarla eşanlamlı olarak bu kavramı kullanan *Braudel'e* göre,

Tarih farklı düzeylerde bulunmaktadır, örneğin üç düzeyde... Yüzeyde, biz sıkıştırılmış zaman sınırları içinde olayın öyküsü ile karşı karşıya kalırız ki bu mikro tarihtir. Ortalama derinliği biz maddi yaşam ve ekonomik döngüler temelinde daha yavaş bir ritme tabi pazar tarihi ile ilgileniyoruz. Ve bu resitatif durum için, biz nihayet tüm yüzyılı kapsayan ve hareketli ve sabit sınırında bulunan yapısal tarihin tüm uzun bir geçmişini görüyoruz.[111]

Fransız eleştirmen *Raymon Keno*'nun *Mavi Çiçekler* [*Les Fleurs bleues*] romanında da yine *mikro tarih* kavramı olumsuz anlamda kullanılmıştır. Fakat bu olumsuz kullanım dönem İtalyan tarihçilerin dikkatini çekecek ve bu yeni bir tarih yaklaşımın ortaya çıkma kıvılcımını yakacaktır. Romanda mikro tarih kavramının geçtiği diyalog şöyledir:

110 Наталия Демина, "История – не крепость, а открытое пространство для дискуссий", http://www.polit.ru/article/2006/10/10/ginzburg/. Erişim: 15.08.2015

111 Ханс Медик, "Микроистория", Перевод Т.И.Дудниковой, вып. 4, 1994, s. 193-194.

Duke d'Auge, ellerini ovuşturdu ve genelde canlı geçen günün memnuniyetinin tüm belirtileri yüzünde gözüküyordu. Aniden yüzü endişeli bir ifadeye büründü:

-Dünya tarihi nasıl, onunla ilgili soru sordum. Cevabını hala bekliyorum.

-Sen genelde dünya tarihine ve aynı zamanda genel tarihe nasıl bakıyorsun? Seni dinliyorum.

-Ben çok yorgunum, dedi papaz.

-Sonra dinlenirsin. Söyle bak'alım Basel konseyine ait bu kilise dünya tarihinde yerini alacak mı?

-Evet, evet. Dünya tarihinde.

-Benim küçük silahım?

-Özellikle genel tarihte.

-Kızımın düğünü?

-Olayların tarihine bile zor. En iyi durumda mikro tarihte yerini alır.

-Ne? - Duke d'Auge tersledi. Kahretsin, bu ne dildir.[112]

Mikro tarih kavramının tarihçilerin dikkatini çekmesi ve onu olumsuz imajından kurtarıp tarihyazımında bir yaklaşıma dönüştüren etkenler nelerdir?

Tarihe sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda yeni bir yaklaşımı ifade eden mikro tarih, 1970'li yıllarda önce İtalya'da ortaya çıktı ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da etkinlik kazandı. Dolayısıyla yukarıdaki sorunun cevabını *mikro tarihin* ortaya çıktığı dönemin siyasi ve sosyo-ekonomik şartlarında aramak gerekiyor.

1950 ve 1960'lı toplumsal tarihçiler geçmişe teleskopla bakarak *makro tarihsel* analizler yaptılar. Niceliksel yöntemler kullanarak milyonca insanın yaşamını irdelediler. Burke'nin ifadesiyle *"toplumsal yaşamı '12. kattan' gözlemleyerek çabalarını genel eğilimlerin çözümlenmesi üzerinde yoğunlaştırdılar."*[113] Araştırmalarında büyük yapılar, büyük süreçler ve geniş mekânları çeşitli açılardan incelediler.[114] Fakat 1970'lere doğru geçmişe teleskopla bakma eğilimi ve bu bakışın ürünü olan *makro tarih* inceleme eğilimleri gerilemeye, etkisini kaybetmeye başladı. Onun yerini ise bir kısım tarihçinin geçmişi mikroskopla inceleme gayretleri sonucu ortaya çıkan *mikro tarih* tehdit etmeye başladı. Aslında mikro tarihçiler *makro tarihe* karşı değillerdi, fakat

112 Ханс Медик, a.g.e., s. 194.

113 P. Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Tarih Vakfı Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2005, s. 37.

114 B. Çakmak, "Çepni, Çandır ve Okçulu Köyleri Örneklerinde Tahrir Defterlerine Dayalı Bir Mikro-Tarih Analizi", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 13, 2010, s. 41.

olayın sadece *makro tarih* boyutuyla bırakılmasını yanlış veya eksik buluyorlardı. Carlo Ginzburg *makro tarihle mikro tarihi* karşılaştıranlara şunu söyler:

> *Mikro tarihte esas düşünce tarihsel genellemelerin arkasında ne olduğunu anlamaktır. Bu nedenle de ben makro tarihi mikro tarihle karşı karşıya getirmezdim, bu böyle değildir. Ben genellemelere karşı değilim. Mikro tarihin amaçlarından biri de daha sağlam ve derin farklı bir perspektiften mikro ve makro düzeyler arasındaki etkileşimi analiz etmektir.*[115]

Mikro tarihin iki kurucusu Carlo Ginzburg ve Carlo Poni'ye göre, makro tarihsel kavramların ve onlarla birlikte tarihe sosyal bilim yaklaşımlarının uğradığı gerilemenin asıl nedeni, teknolojik ilerlemenin yararlı toplumsal ve siyasal meyvelerine ilişkin bu iyimser görüşe olan inancın ta kendisinde aranmalıydı.[116] Dünya bir modernizasyon sürecini yaşıyordu ve bu süreç artık insanların sadece *büyük güçlerin, iktidar merkezlerinin* bakışları ve değerleriyle değerlendirilmesini istemiyordu. Dünyada yaşanan demokratikleşme süreci, tarihin gelişiminde rol almış, bedel ödemiş *küçük insanları* da yüze çıkartmak istiyordu. Tarihin konusu artık iktidar merkezinin dışına taşıyordu. Değerler bakımından *tarihin dışında bırakılan olay ve insanlar* geniş bakış acısıyla, mikroskobik incelemelere tabi tutulmak istenmekteydi. Mikro tarihin uygulayıcılarına göre, *"microstoria'nın temel amaçlarından biri 'tarihi, öteki yöntemlerle dışarıda bırakılmış olan kişilere açmak' ve 'yaşamın büyük bölümünün gerçekleştiği küçük gruplar düzeyinde tarihsel nedenselliği aydınlatmaktı"*.[117]

Makro tarihe tepki olarak ortaya çıkan mikro tarihin ilk örnekleri 1975'te Le Roy Ladurie'nin, ilk kez Engizisyon kayıtlarını kullanıp ondördüncü yüzyıl başlarındaki dini muhalefete eğilen ve bir Fransız köyündeki gündelik hayat ve kültürü ortaya koyan eseri *Montaillou: Yanılgının Vaadedilmiş Toprakları'dır* (Montaillou: The Promised Land of Error). Diğeri ise 1976'da Carlo Ginzburg'un İtalya'nın sıradan insanları arasındaki dinsel aykırılığı irdeleyen çalışması: *Peynir ve Kurtlar: Bir Onaltıncı Yüzyıl Değirmencisinin Dünyasıdır* (The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller). Bu çalışmalarda sadece sapkınlık sanıklarının engizisyon mahkemelerindeki tam sözleri değil, yaptıkları jestler, işkence zamanı çıkarttıkları sesler mikroskobik bir perspektif altında incelenmektedir.[118]

---

115 Наталия Демина, "История - не крепость, а открытое пространство для дискуссий", http://www.polit.ru/article/2006/10/10/ginzburg/. Erişim: 15.08.2015

116 G. G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 104.

117 Iggers, *a.g.e.*, s. 111.

118 Burke, *a.g.e.*, s. 37

Mikro tarih çalışması yapan ve isimleri bu yaklaşımla anılan diğer bilim adamları ve çalışmalarından bazıları şunlardır: Giovanni Levi, *Kalıtımsal Güç: Bir Şeytan Kovucunun Hikâyesi* [Inheriting Power: The Story of an Exorcist] (1985) çalışmasında 17. yüzyıl sonlarındaki Piemonte'nin Santena kasabasında yerel papazı Giovan Battista Chiesa'nın yargılanışını, topluluğun ikiye ayrıldığı çatışmaları, özellikle de iki aile ve yandaşları arasındaki mücadeleyi ortaya koyan bir toplumsal dram olarak çözümlemiştir. Chiesa'nın manevi gücünün ailesi tarafından öteden beri gösterile gelen egemenliğin bir başka biçimi olduğunu ileri süren Levi *maddi-olmayan kalıt* dediği şeyin önemini vurgulamaktadır.[119] 1983 yılında Natalie Zemon Davis'in, *Martin Guerre'nin Dönüşü* [The Return of Martin Guerre] çalışmasında erken modern çağ Fransız köylülerinin gizli dünyasındaki hassasiyet ve tutkularını dile getirmiştir.[120] 1984'te yayınlanan Robert Darnton'ın, *Büyük Kedi Katliamı ve Fransız Kültür Tarihindeki Diğer Olaylar* (The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History) isimli çalışması ise onsekizinci yüzyıl zanaatkârlarının ve kırsal ahalinin değerleri, tavırları ve algılamalarını[121] işlemiştir.[122] Bu arada Carlo Ginzburg ve Covanni Levi, aynı zamanda Einaudi yayınevi tarafından yayınlanan *microstori* serisinin de kurucusudurlar.

Özetle, mikro tarihçiler, büyük ölçekli nicel araştırmaları, kişisel düzeyde gerçeği saptırdıkları, örseledikleri için eleştirmişler, ilgilerini küçük yerleşim birimlerine (köy, kasaba) ve bu birimler içinde bireylerin yaşamlarını nasıl kazandıklarına ve sürdürdüklerine yöneltmişlerdir. Herhangi bir toplumsal birim içinde yaşayan bireylerin ferdî ilişkilerinin karmaşık işlevini gözler önüne sermenin daha inandırıcı olduğunu düşünmüşler, bunun özgünlüğünü vurgulamışlardır.[123] Bunu yaparken de yukarıda Carlo Ginzburg'un da belirttiği gibi makro tarihle de bağlarını kopartmamayı önemsemişlerdir. Çünkü mikro tarihin makro tarih, bütüncül (evrensel, total) tarih içinde anlam taşıdığının[124] bilincinde olmuşlardır.

Makro ve mikro tarihi Newton fiziği ve Kuantum kuralları üzerinde okumaya çalışan Adıyeke'ye göre burada "*makroskobik ve mikroskobik olmak üzere iki ayrı evrenden söz edilmiştir. Her ikisinin kuralı birbirinin aynı değildir.*

---

119 Burke, *a.g.e.*, s. 38.
120 Burke, *a.g.e.*, s. 37-38.
121 M.T. Gilderhus, *Tarih ve Tarihçiler, Tarih Yazıcılığına Giriş*, (Çev. E. S. Özcan), Birleşik Yayınları, Ankara, 2011, s. 137.
122 Yayınlanan çok sayıda mikro tarih çalışmaları için bkz. Iggers, *a.g.e.*, s. 104-119.
123 Çakmak, a.g.m., s. 41.
124 S. Özbaran, "Giriş", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, (Haz. S. Özbaran), Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1998, s. 1.

Tersine, birisinde işleyen kurallar, diğerinde geçerli olmamaktadır. Bu noktada atom üstü evren için nasıl Newton fiziği kuralları geçerli ise atom altı fizik için de Kuantum kuralları geçerlidir."[125] Bu okumasını makro tarih mi, mikro tarih mi tartışmasına kadar sürdüren Adıyeke, şu sonuca varmaktadır: "*...bir yazım türünü diğerine üstün tutmak söz konusu değildir. Her ikisi de gerçeğin veya tarihin farklı görüntülerini anlatmaktadır. Bu noktada mikro tarih yazımı, modern tarihçilik için yeni bir tarz, yeni bir soluk alanı haline gelmektedir.*"[126]

Mikro tarih nasıl yapılır, nelere odaklanır ve neleri amaçlar sorusuna yukarıda verilen kısmi cevapları *Sovyetler Birliği'nde Din Olgusu* örneğinden hareketle daha da açıklayıcı kılmak mümkündür. Makro tabloda Sovyetler Birliği'nin dine yaklaşımında "*din bir afyondur*" tezinden hareket ettiği bilinmektedir. Sovyetler Birliği bu doğrultuda değişik dönemlerde Allahsızlar Cemiyeti, ateist eğitimi veren farklı merkezler kurmuştur. Eğitim yaşamını bu teze göre organize etmiştir. Bu doğrultuda Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin aldığı kararlar vardır.[127] Bu örnekte mikro tarihle uğraşan tarihçi yukarıda çerçevesi çizilen makro tarihin arka planında yaşananları merak etmekte ve buraya mikroskobik ölçekle yönelmektedir. Zaman, mekân veya konu bakımından sınırlamalar yaparak, örneğin Sovyetler Birliği'nde yaşayan Müslüman toplumuna bu ölçeğini tutabilmekte ve sosyal-kültürel bağlamda bu toplumu inceleyebilmektedir. Toplumun Sovyetler Birliği döneminde namaz kılma, oruç tutma, kurban kesme, camiye gitme, sünnet olma vb. olanaklarını, mezar taşlarındaki İslami yazıyı, halkın güncel konuşma dilini irdeler. Bunları incelemek için sözlü kaynaklara gider, mezarlara uğrar, halkın güncel yaşamda kullandığı aletlere yönelir, mimari yapıları gözlemler, dönemin resim koleksiyonlarına ulaşır. Aynı zamanda makro tarih tezi için kullanılan kaynakların içinde *sessiz kitlenin* sesini dinlemeye çalışır. Böylece mikro tarih incelemeleri sonucu makro tarih genellemelerinin arkasında nelerin olduğu anlaşılır ve böylece mikro ve makro düzeyler arasındaki etkileşimin analiz edilme şartları doğacaktır.

Tarihe yeni bir yaklaşım getiren mikro tarihe doğal olarak eleştiriler de yöneltilmekte birlikte bu alanın kendi içinde bazı problemleri bulunmakta-

---

125 N. Adıyeke, "Kuantum Tarih Kurgusu (Makroskobik Tarihten Mikroskobik Tarihe)", *Türkiye'de Tarihyazımı*, (Ed.V. Engin ve A. Şimşek), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 372.

126 Adıyeke, a.g.m., s. 376.

127 Sovyetler Birliği'nin dine yaklaşımı konusunda bkz. E. Ağayev, *Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 27-28, 37-40.

dır. Burke, mikro tarihe yöneltilen eleştirilerden birini şöyle özetlemektedir: Mikro tarihle uğraşanlar "önemsiz kişilerin yaşamöykülerini ya da küçük toplumların karşılaştıkları güçlükleri inceleyerek tarihi bayağılaştırıyorlar."[128] Adıyeke, bu eleştiriye alanın üç problemini eklemektedir:

1. Ele alınan ünik olgu ve olaylar kimi zaman sistemlerin benzerliklerini yok saymakta, makro evren ile ilişki tamamen reddedilmektedir.
2. Birçok kez bir mikro çalışmalardan hareket edilerek genellemeler yapılmaktadır,
3. Tek bir belgeden hareket ederek tek bir şey söylenebilir, ama bazen hikâyenin tamamını tek bir belge üzerine oturtmak ciddi hataları da beraberinde getirebilmektedir."[129]

Adıyeke'nin de ifade ettiği gibi bu problemler ve eleştiriler esasında bilimsel tarihyazımının problemleridir. Bunlar ağırlıklı olarak mikro tarihin epistemolojik boyutunun tartışılmamasından kaynaklanmaktadır.[130] Bu konular tartışıldığı ve çözüm önerileri sunulduğu ölçüde mikro tarihe yöneltilen suçlamalar ve alanın problemleri de azalacaktır.

Mikro tarihin Türkiye'deki serüvenine gelince, şimdilik bu alanda tek değerlendirme yazısı ve aynı zamanda Türkiye'de mikro tarihin epistemolojisi üzerine yazılan ilk çalışmalardan olan[131] Nuri Adıyeke'nin *Kuantum Tarih Kurgusu (Makroskobik Tarihten Mikroskobik Tarihe)* isimli çalışmasından hareketle değerlendirmeler yapmak mümkündür. Bu çalışmadan, mikro tarihin Türkiye'deki ilk izlerine 20. yüzyılın 60-70'li yıllarında Avrupa'yla aynı dönemde rastladığı görülmektedir. 1960'lı yıllarda *Mahalle/Semt tarihleri* bağlamında başlayan ve mikro tarihin ilk örnekleri sayılabilecek çalışmalar süreç içinde *sokak tarihleri, cadde tarihleri, bir günün tarihi, polisiye tadındaki cinayetlerin tarihi, fesin tarihi, tek bir olayın hikâyesi, köy tarihi* şeklinde genişlemiştir.[132] İlginç örneklerini daha çok amatör tarihçilerin verdiği mikro tarih alanında daha sonraki dönemde akademik tarihçilerin de rol aldıkları görülmektedir. Akademik tarihçilerin alana girmesiyle zaman, mekân ve konu sınırları daraltılarak daha farklı konulara yönelimler olmuştur.[133]

---

128 Burke, *a.g.e.*, s. 39.

129 Adıyeke, a.g.m., s. 379-380.

130 Adıyeke, a.g.m., s. 381.

131 Mikro tarihçilikte kaynak kullanımı eleştirisi yapan bir çalışma için bkz. G. Tülüveli, "Mikrotarihçilik ve Kaynak Kullanım Problemi: Kadı Sicilleri Örneği", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar; Küreselleşme ve Yerelleşme*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 271-281.

132 Ayrıntı bilgi için bkz. Adıyeke, a.g.m., s. 377-378.

133 Bu alanda yapılan yayınların sayı son dönemde artmaktadır. Burada onlardan bazılarını örnek göstermek mümkündür: A. Yücel, *Gaziantep Suburcu Caddesi'nin Tarihçesi (1930-1950)*, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Yayını, Gaziantep 2004; Y. De-

Mikro tarih üzerine son dönemde çalışmaların sayısı artsa da bu alanın Türkiye'de epistemolojik boyutuyla tartışıldığını söylemek zordur. Adıyeke'nin ifade ettiği gibi "*Türkiye'de mikro tarih yazımı daha çok popüler tarih yazıcılığı ile şekillendiği için bu olgunun epistemolojik boyutu ihmal edilmiştir. Çünkü mikro tarih yazımında en güzel örnekleri sunanlar, tarihin bilimsel kısmını değil de sadece üslubunu dert edinen kişilerdir. Dolayısı ile güzel mikro tarih çalışmalarının yapılmasına rağmen bu yazım türünün epistemolojisi üzerine pek çalışılmamıştır.*"[134]

Bir Mikro Tarih Olay İncelemesine Örnek[135]

> *Bu olay, o gece kaldıkları kervansarayın sahibinin öldürülmesiyle tutuklanan Trabzonlu iki erkek kardeşin öyküsüdür. Trabzon yerel mahkemesine gelen büyükanneleri Halime, torunları Hasan ve Hüseyin'in birinci odaya bağlı yeniçeri olduklarını, lakin tüccar oldukları için kendi işleriyle uğraşan dürüst kişiler olduklarını söyledi. (TSCR,1832, 8b-9a). Yargıçtan onların dürüstlüğünü mahallenin ileri gelenlerinden soruşturmasını istedi. Soruşturmada oranın ileri gelenleri Halime'nin söylediklerini doğruladılar.*

Bu basit gibi görünen belge çeşitli biçimlerde incelenebilir. Önce, bu iki kişinin aynı zamanda hem yeniçeri, hem tüccar oldukları açıktır. Bu, daha önce yapılan çalışmalarda tartışma konusu edilen, yeniçerilerin görevde oldukları sırada ticaretle uğraşmalarının son derece olağan bir şey olduğunu (Kafadar, 1991) kanıtlamakla kalmıyor, aynı zamanda yeniçeri (dolayısıyla *askeri*) olan bir kişiyi tüccar (dolayısıyla *reaya*) diye yanlış biçimde tanımlamanın mümkün olduğunu gösteriyor. İkinci olarak, büyükanneleri Halime'nin Hasan ve Hüseyin için hiçbir unvan kullanmamasına rağmen, belgenin sonunda bu kişiler için otomatikman *beşe* unvanı kullanılmıştır. Bana göre bu Osmanlı belgelerindeki çokselliliğe işaret etmektedir. Kanımca bu iki adamın birinci odaya bağlı yeniçeri olduklarını duyan mahkeme kâtibi, bölgedeki yeniçeriler için kullanılması olağan olan *beşe* unvanını kendiliğinden eklemiştir. Üçüncü olarak, askeri sınıftan oldukları halde bu kişiler Trabzon Belediye Mahkemesi'nde sıradan insanlar gibi yargılanmışlar ve daha da önemlisi kişisel davranışları mahallenin ileri gelenleri tarafından onaylanmıştır. Bu, yeni-

mircan, "XV-XVII. Yüzyıllarda Ege Adaları'nda Çeşitli Yönleriyle Küçükbaş Hayvancılık, *OTAM*, 24 (2010), s. 71-96; N. Adıyeke, "Girit'te İslam Hukuku Çerçevesinde Yapılan Hıristiyan Evlilikler", *Kebikeç*, (İnsan Bilimleri İçin Kaynak Dergisi), 19, 2005, s. 65-72; B. Çakmak, "Çepni, Çandır ve Okçulu Köyleri Örneklerinde Tahrir Defterlerine Dayalı Bir Mikro-Tarih Analizi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 2010, s. 41-60.

134 Adıyeke, a.g.m., s. 381

135 Bu örnek olay aşağıdaki çalışmadan alınmıştır: Tülüveli, a.g.m., s. 279-280.

çeri teşkilatına bağlı kişilerin sadece kendi üstleri tarafından yargılanıp cezalandırılabileceği yolundaki genel kanıya ters düşmektedir. Dördüncü olarak ve bence en önemlisi, Halime'nin belgede yer alan sözleri yeniden göz önüne alındığında, Halime'nin torunlarının yeniçeri kimliklerinden tedirginlik duyduğu anlaşılmaktadır. Bu konudaki ikircikliğini iki cümle arasında söylediği *lakin* sözünden açıkça anlayabiliyoruz. Üstelik Halime torunlarının yeniçeri kimliğinin üzerini örtmeye çalışırken onların ticaretle uğraştıklarını (*Hasan ve Hüseyin bin Mehmed beşe nam oğullarım yeniçeri zümresinden birinci odadan olub lâkin mezburan müstakim kimseler olub ticaret üzere olub kendi hallerinde olduğun ... diyerek*) onların tüccar kimliklerini vurguluyordu. Büyük bir ihimalle tüccar olmak zararsız addediliyor, ama bu bağlamda yeniçeri olmak böyle bir cinayet olayında onun gözünde sakıncalı oluyordu. Tüccar olmak ve zararsız olmak mahallenin ileri gelenlerince de teyit ediliyordu (*mezburan Hasan ve Hüseyin beşe had-i zatında eyü adamlardır müstakim ve kendü hallerinde olub ticaret üzere geçinüb...*).

Burada gördüğümüz bir Osmanlı vatandaşının çifte kimliği konusunda, yeniçerilik ve tüccarlık arasında bir seçim yaptığı mikro düzeyde bir karar verme sürecidir. Teoride ilki (yeniçerilik) daha prestijli ve özenilir bir kimlik ise de söz konusu olay bağlamında ikincisi (tüccarlık) daha avantajlı olmakta ve mikro tarihçilerin dediği gibi her şey ait olduğu bağlamda anlam kazanmaktadır.

Feminist Tarih: Yeni Bir Gelecek için Geçmişi Geri Almak

Fatmagül BERKTAY*

19. Yüzyılda kendi eleştirel yöntemine ve yaklaşımına sahip bağımsız bir akademik disiplin haline gelen Tarih, 20. yüzyılda Avrupa ve Amerika üniversitelerinde titiz yöntemlere dayanan, arşiv belgelerinden ve yeni tarihsel kaynaklardan yararlanan profesyonel bir disiplin olarak yerini pekiştirdi. Ne var ki, 20. yüzyıl aynı zamanda Aydınlanma'nın umutlarının kayalara çarptığı bir dönemdi ve özellikle iki dünya savaşının derinleştirdiği bu hayal kırıklığı içinde eski tartışılmaz doğrular sorgulanıyor, tarih alanında da "*gerekli titiz*

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, fatmagul@istanbul.edu.tr

yöntemler uygulandığı takdirde geçmişe ilişkin hakikat"in ortaya çıkarılabileceği şeklindeki iyimser yaklaşım terk ediliyordu. Bu post-modern(ist) iklimde, artık E. H. Carr'ın ünlü *Tarih Nedir?* sorusunun yerini, "tarih yapmak aslında mümkün müdür?" almıştı. "Tarihin Savunusu"nu yapan R. J. Evans'ın[137] dediği gibi, "*tarihin post-modernist eleştirisinin gücü ve etkisi öyle olmuştu ki, artan sayıda tarihçi, hakikat arayışını, nesnellik inancını ve geçmişe ilişkin bilimsel yaklaşım tutkusunu*" terk etmişti. Ancak Evans'ın kendisi, "*daha yapıcı biçimleriyle post-modernizm*"in, tarihçileri belgelere daha yakından bakma, üstlerindeki pası daha fazla ciddiye alma ve metinler üzerine yeni düşünme biçimleri bulma konusunda yüreklendirdiğini de söyler. Ama daha önemlisi, bu eleştirinin eskiden tarihin konusu sayılmayan pek çok konu ve alanın araştırmaya açılmasına yardımcı olması ve "*toplumsal bilim yaklaşımlarının az ya da çok dışladığı, birey olarak insanı tarihteki yerine iade*" etmesidir.[138]

Tarih yazmak: Bir iktidar edimi

İşte bu noktada *kadın tarihi* ya da daha doğru deyimle *feminist tarihçilik* konusuna girebiliriz. Çünkü birey olarak *insan*" tarihteki yerine iade edilirken, ister istemez bu insanın somut kimliği –ırkı, milliyeti, sınıfı, cinsiyeti, vb- de gündeme geldi ve Aydınlanma'nın soyut ve evrensel *insan* anlayışı, ardında *beyaz, burjuva, erkek Avrupalı* kimliğini gizlediği gerekçesiyle eleştiriye tabi tutuldu. *Kadın tarihi* de, evrensel olduğunu iddia eden Tarih'in sadece kısmi bir olgu olduğu ve insanlığın yarısını tarihten dışladığı gerçeğinin bilincine varılmasından doğdu. *Kadın tarihi* deyiminin kendisi bile başlı başına, büyük harfle Tarih'in evrensellik iddiasını sorgulayan bir nitelik taşır. *Kadın tarihi* post-modern dönemde başlamış bir gelenek değildir ama olgunlaşması bu döneme rastlar. Nitekim feminist tarihçiler de, tıpkı post-modernist teorisyenler gibi, bilgi ile iktidar arasındaki ilişkiye dikkat çekerler ve geleneksel bilgi alanlarının, ki tarih de bunlardan biridir, içerdiği *iktidar ilişkilerini* sorgularlar.

Kolektif bilinçaltını bir yana bırakacak olursak, toplumun organik belleği yoktur ve dolayısıyla her toplumun olayların kaydını tutan birine (eski Mezopotamya'da rahipler, geleneksel toplumlarda vakanüvisler, modern toplumda akademik tarihçiler, vb.) ihtiyacı vardır. Ancak, olayların kaydının tutulması demek, aynı zamanda onların seçmeye ve yorumlamaya tabi tutulması demektir. Bu anlamda her türlü tarih, geçmişin bir *yeniden kurgu-*

137 R.J. Evans, *Tarihin Savunusu*, İmge Kitabevi, 1999, s.12.
138 A.g.e. s.251.

lanmasını içerir ve kolaylıkla bir ideolojik aygıta dönüşebilir. Bilim, bir anlamlandırma ve tanımlama aracıdır; bilim *adamı* da –artık öyle olmasa bile, *bilim* o denli uzun bir süre *adamların* elinde kalmıştır ki, bilim kadınlarının fotoğraflarının altına *bilim adamı* filanca diye yazılması hiç kimseyi hala rahatsız etmemektedir!- anlamlandırma işlevini yürütür. İşte, tarih disiplininin de bir parçası olduğu sosyal bilimler, dünyayı tanımlama, anlamlandırma girişiminin ve dolayısıyla iktidar ilişkileri ağının önemli bir öğesidir. Böyle olunca da, tarih boyunca egemenliği elinde tutmayan büyük çoğunluğun deneyimlerinin, bu anlamlandırma girişiminin ya tümüyle dışında tutulmuş ya da en azından marjinalleştirilmiş olmasına şaşırmamak gerekir. Kayda geçirilen ve yorumlanmaya değer bulunan deneyimlerin içine, çok uzun bir tarihsel dönem boyunca, kadınların deneyimlerinin dahil edilmemesinin nedeni budur.

Eski Mezopotamya'da yazının icat edilmesinden bu yana, ister rahip, saray vakanüvisi ya da akademik eğitim görmüş aydın olsunlar, *tarih yazma* işlevi erkeklerin tekelinde oldu ve onlar da hep erkeklerin yaşadıklarını ve yaptıklarını kayda değer, *tarihsel öneme* sahip bularak kadınların deneyimlerini marjinalleştirdiler. Çünkü cinsiyetler arasındaki ilişkilere bakış açıları ataerkil toplumsal cinsiyet kalıplarının etkisi altındaydı. Tarihçiliğin bir *meslek* olarak gelişiminde çok önemli rol oynayan pozitivist tarihçilik, bir bütün olarak gündelik yaşamı görmezlikten gelirken kadınları da yok saydı. Bu tutumun olgusal ve epistemolojik nedenleri vardı. Bir kere, tarihçilik mesleği erkeklere özgü olduğu gibi, kapsadığı alanlar da eril'di. Erkeklerin iktidar ve eylem alanı odaklı *siyasal tarihin*, uzun bir süre mesleğin ön cephesinde yer almış olması tesadüf değildi. Ayrıca bu tarihçilerin kullandığı malzeme -diplomatik ve idari belgeler, parlamento tutanakları, nutuklar, periyodikler, vb.- hep erkekler tarafından üretilmiş belgelerdi. Erkekler, kamusal işleri olduğu gibi, yazılı sözü de tekellerinde tutuyorlardı.

Oysa hep bildiğimiz gibi, kadınlar insanlığın yarısını, bazen daha da çoğunu meydana getiriyorlar ve bilinçli insan varlıkları olarak tarihin yapımına etkin biçimde katılıyorlar; üstelik toplumun varlığının sürdürülmesinde merkezi öneme sahipler. Öyle olduğu halde, tarihyazımından böylesine açık bir biçimde dışlanmış olmaları, tarihçiliğin nasıl bir iktidar ve egemenlik alanı olduğunun çarpıcı bir göstergesi. Tarih dışına itilip deneyimleri marjinalleştirilenler, elbette yalnızca kadınlar değildi; tüm *altta kalanlar*; örneğin köleler, köylüler, proleterler, siyahlar, vb. belirli zamanlarda tarih dışı bırakıldılar. Ancak burada ilginç olan nokta, kadınlar dışındaki toplumsal kategorilerin tarih içinde konum değiştirip siyasal topluma dahil edildikçe deneyimlerinin de tarihsel anlatı geleneğinin bir parçası haline gelmesi ama bu durumda da

gene, o topluluğun erkek üyelerinin deneyimlerinin kayda değer bulunmasıdır. Örneğin işçi sınıfı tarihçiliği çok uzun bir süre, feministlerin "*her zaman meçhul askerden daha meçhul birisi vardır: Meçhul askerin karısı*" sloganını haklı çıkarırcasına cinsiyet körü olarak kaldı ve proleter kadınların varoluş ve mücadele deneyimlerini dışarıda bıraktı.

Demek ki, tarih boyunca, hem erkeklerin hem de kadınların, mensup oldukları sınıf, ırk, dinsel topluluk vb. nedeniyle tarihsel geleneğin dışına itilmeleri çok sık rastlanan bir olgu, ama hiçbir erkeğin salt cinsiyeti nedeniyle dışlandığı görülmüyor. Oysa kadınlar için durum böyle değil; onlar, aidiyetleri ne olursa olsun, sırf cinsiyetleri nedeniyle ayrımcılığa tabi tutuldular ve tarihin yazılması ve yorumlanması işleminden, daha genel olarak sembol yaratma işleminden dışlandılar ve tarihin yapımına etkin olarak katılan özneler oldukları halde, kendi tarihlerini bilmekten alıkondular. Bu durum bir toplumsal grup olarak kadınların kalıcı belleğinin olmamasına, dolayısıyla da verdikleri mücadelelerin sürekli kazanımlara dönüşmemesine yol açmaktaydı. Çünkü tarih bilinci olmadığı zaman, "*insanlar ve toplumlar işaretlenmemiş bir zaman denizi içinde yalpalayıp durmak*"[139] zorunda kalırlar ve yönlerini bulamadıkları için hedeflerine ulaşamazlar. İşte feminist tarihçilik, kadın tarihini, kadınların bireysel ve kolektif seslerinin duyulmasına imkan veren, saklı kalmış anılara ve geleneklere ilişkin malzemeler bulabildiğimiz ve kadınların nasıl eylemde bulundukları, dünyanın değişmesine nasıl katıldıkları konusundaki bilgilerin görünür kılındığı bir alan haline getirdi. Böylece *kadınların tarih-öncesi* sona erdi ve kadınlar "*yüzlerce yıllık bireysel mücadeleler, hayal kırıklıkları ve her şeye rağmen direnip sebat etme çabaları sonucunda nihayet, hem geçmişlerine, hem de zihinsel özgürlüklerine sahip çıktıkları tarihsel an'a*"[140] kavuşup geçmişlerini geri almaya başladılar. Geçmişin geri alınması ise, yeni bir gelecek yaratılmasının ön koşuluydu.

20. Yüzyıl Tarihçiliğinin Kadınlara Bakışı

Feminist tarihçiliğe uzanan yolda 1930'larda etkisi yayılmaya başlayan ve tarihin kapsadığı alanı genişleten *Annales* Okulu (Lucien Febvre, Marc Bloch, vd.) önemli bir adım oldu. Ama bu yaklaşımda da gene ekonomik ve sosyal boyutlar ağır basıyor, maddi koşullara ve yapıya, sosyal kategorilere ve sınıf mücadelesine öncelik veriliyor ve cinsiyet boyutu göz ardı ediliyor-

139 R.G. Collingwood, *The Idea of History*, Oxford University Press, 1961.

140 G. Lerner, "Autobiographical Notes: By Way of Introduction", *The Majority Finds Its Past*, Oxford University Press, 1981.

du. 1970'lere gelindiğinde değişim hızlanmaya başladı. 1979'da Fransa'da *Tarihsel Demografi ve Kadınlar* başlıklı bir uluslararası konferans toplanması bunun işaretlerinden biriydi. Sosyal tarih'in 1970 ve 80'lerdeki gelişimiyle, tarihsel çerçevenin yeniden tanımlanması mümkün olmuştu: Artık aile yapısı ve ilişkileri, cinsellik, kültür, çocukluk, gençlik vb. konular toplumsal ve ekonomik değişimi anlamak açısından önemli sayılmaya başladı.[141] Aynı zamanda, genellikle birbirinden ayrı görülen iş ve aile yaşamı, topluluk, kültür ve sınıf arasındaki karşılıklı ilişkiler de ele alınmaya başladı.

Sömürgeciliğe karşı mücadelenin ve ülke içi sınıf mücadelesinin yoğunlaşması da, *aşağıdan tarih*in öneminin artmasına ve eskiden sesi duyulmayan en yoksul, en örgütsüz kesimlerin deneyimlerine ilgi duyulmasına yol açtı. Kimi zaman pek de doğru olmayan biçimde *yeni tarih* diye adlandırılan ve gündelik pratikleri, zihniyet yapılarını ve düşünceleri konu alan *zihniyetler* tarihçiliğinin gelişmesi de, bütün bu olgularla birlikte, zamanın artık *kadın tarihi* için olgunlaşmış olduğunu göstermekteydi. Ne var ki, *aşağıdan tarih*e duyulan ilgi, o zamana dek göz ardı edilmiş tüm grupların otomatik olarak tarihe yazılması anlamına gelmiyordu. Nitekim ancak 1970'lerde, kadın hareketi birçok ülkede kadınların geçmişine sahip çıkıncadır ki kadınlar, tarihsel sorgulamanın merkezine yaklaşabildiler.

Kadın tarihi, sosyal tarihle iç içe gelişti ve sosyal tarihçilerin geliştirdiği yöntem, araç ve kavramlardan yararlandı. Sosyal tarihin, siyasal tarihin *tarihi büyük beyaz adamlar yapar* şeklindeki egemen yaklaşımına meydan okuyarak insan deneyiminin çok boyutlu ve geniş çaplı toplumsal süreçlerini konu almaktaydı. Böylece, o zamana dek siyasal tarih dışında kalmış olan gruplar üzerinde odaklaşma çabası meşrulaşmış oluyordu. Sosyal tarihin öyküleri, sonuç olarak, süreçler ya da sistemler (tarihçinin teorik tutumuna bağlı olarak kapitalizm, modernleşme, vb.) hakkında olmakla birlikte, öykünün kendisi, belirli insan gruplarının yaşamları aracılığıyla anlatılır. Toplumu, her türden insan ilişkileri oluşturduğuna göre, değişim süreçlerinin etkilerini değerlendirmek açısından tarihçinin araştırma konuları arasına işçiler, köylüler, köleler ve farklı toplumsal gruplardan sonra kadınları da dahil etmesi görece kolaydır.

Sosyal tarih, kadın emeğinin tarihi gibi alanların kadınlar açısından belgelenmesini sağlamakla birlikte, feminist tarihçiler için sorunlar da yaratı-

---

141 Bkz. H. Perkin, "Social History in Britain", *Journal of Social History*, 10 (2), Winter, 1976; Tony Judt, "A Crown in Regal Purple: Social History and Historians", *History Workshop Journal*, 7, Spring 1976.

yordu. Bir yandan, tarihsel anlatıların öznelerini çoğullaştırarak kadınların incelenmesine yer açarken –artık tek bir evrensel öznenin insanlığın çeşitliliğini temsil etmesi mümkün değildi- diğer yandan insan eylemini ve öznelliğini ekonomik güçlerin bir türevine indirgeme ve toplumsal cinsiyeti de onun çok sayıdaki yan ürününden biri sayma tehlikesi vardı. Böylelikle kadınlar, sadece kaynakları harekete geçiren, modernleşen ya da sömürülen, iktidar için mücadele eden, ya da bir siyasal oluşumdan dışlanan birçok gruptan bir tanesi haline geliyordu. Dolayısıyla, kadın deneyiminin özgüllüğü ve *cinsiyetler arasındaki ilişkilerin merkeziliği* gibi feminist sorunsalların, bu kez de ekonomist ve davranışsal modeller içinde eritilme tehlikesi ortaya çıkıyordu.

Feminist Tarihçiliğin Gelişimi

Gerçekten de kadın tarihi ile sosyal tarih, kadınları tarihsel özneler olarak kabul ettikleri oranda birbirleriyle örtüşürler ama nihai sonuçları bakımından farklılık gösterirler, çünkü belli ölçülerde farklı analitik perspektiflere sahiptirler. Sosyal tarih, toplumsal cinsiyet farklılığının var olan (ekonomik) açıklama çerçevesi içinde açıklanabileceğini savunur; toplumsal cinsiyet, kendi başına araştırma gerektiren bir konu değildir. Bunun sonucunda sosyal tarihin kadınları ele alış tarzı fazlasıyla entegrasyonist (bütünleştirmeci) olmakta[142] ve bu yaklaşım, kadınların özgül deneyimlerinin bir kere daha *görünmez* kılınmasına yol açabilmektedir.

Örneğin, 1970'lerde Afrikalı-Amerikalıların tarihine ilişkin çığır açıcı çalışmalar yapılmış ama bu çalışmalar siyah kadınların özgül deneyimlerini gene dışarıda bırakmıştır. Kadınların topluluk yaşamı, aile yaşamı ve ücretli çalışmada oynadıkları özgül rollerin açıklığa kavuşturulması ve ırk baskısının kadınlar ve erkekler üzerindeki farklı etkilerinin belirlenebilmesi için, feminist tarihçilerin özel çaba harcaması gerekmiştir. Gregor McLennan, feminist tarihçiliğin sosyal tarihe yönelttiği eleştirinin, "hem içerik hem de uygulayıcıları açısından ataerkil olan mesleğin kendisine ve ayırt edici araçlarına" yönelik olduğunu ve onun yeniden yönlendirilmesi anlamına geldiğini belirtirken haklıdır.[143]

Feminist tarihçiliğin ana akım tarihe yönelttiği eleştiriyi değerlendirirken, bir toplumsal hareket olarak feminizm ile tarihçilik arasındaki ilişkinin

142 J. W. Scott, "Toward a Feminist History", *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press, 1989, s.21. Ayrıca bkz. J.W. Scott, "Kadın Tarihi" (Çev. T. Güney), *Tarih ve Toplum*, 33,(195), Mart 2000.

143 G. McLennan, *Marxism and Methodologies of History*, Verso, 1981.

dikkate alınması gerekir. Toplumsal hareket, genel olarak, toplumsal bir değişim sağlamak amacıyla girişilen bilinçli ve kolektif bir etkinlik olarak tanımlanır. Aynı zamanda da yerleşik iktidar yapısına, yerleşik normlara, değerlere karşı yöneltilen bir protestoyu içerir. Dolayısıyla güçlü toplumsal hareketlerin, toplumun tümü üzerinde olduğu gibi toplumsal bilimler alanında da etki yaratmaması düşünülemez. Nitekim 1960'ların ortalarından itibaren Amerika'da, 1970'lerden itibaren de Batı Avrupa'da gelişen ve yayılan feminist hareketin de toplumsal bilimler üzerinde önemli etkileri olmuştur.

Feminist teorisyenler, bilimlerin yerleşik normlarına, yöntemlerine, yaklaşımlarına ciddi eleştiriler getirdiler ve önemli sorular sordular. Kadınların, bilgi üretimi sürecinden dışlanmışlığına ve dünyayı tanımlama, anlamlandırma olanağından yoksun bırakılarak deneyimlerinin görünmez kılındığına dikkat çektiler. Dolayısıyla feminist araştırmaların ilk yöneldiği hedef, bilgi üretimi sürecindeki cinsiyetçiliği ve tek yanlılığı ortaya çıkarmak, yani normal bilimin, kadınlara ilişkin olarak *bilim değil, ideoloji* olarak işlediğini sergilemek oldu. Bu çabanın doğal sonucu, her alanda kadınların "görünür kılınması" ydı. Özellikle tarih alanında çok belirgin olan bu çaba sonucunda feminist tarihçiler, tarihsel sorgulamanın genişleyip derinleşmesine ve sonuçta elde edilen tablonun gerçeğe çok daha yakın olmasına katkıda bulundular.[144]

Bu süreç içinde feminist tarihçilik de kendi içinde çeşitli aşamalardan geçti. İlk başlarda bu alandaki çabalar, geleneksel tarihyazımının görünmez kıldığı kadınları *görünür* hale getirmek ve kadınlara, kendi geçmişlerini geri vermek amacını taşıyordu. Bu erken dönemdeki eserlerin adları bile bu yaklaşıma örnektir: *Görünür Hale Gelmek: Avrupa Tarihinde Kadınlar*, R. Bridenthal & C.Koonz, 1977; *Clio'nun Bilincini Yükseltmek, Kadın Tarihi Konusunda Yeni Perspektifler,* M.Hartman &L.banner,1974; Çoğunluk Kendi Geçmişini Arıyor, Gerda Lerner, 1979; *Kadın Tarihini Geri Almak*, B.Carroll, 1976. vb.

---

144 Feminist tarihçilerin toplumsal cinsiyet ayrımının ve bundan doğan iktidar ilişkilerinin tarihsel süreci anlamada can alıcı önemi olduğunu savunmalarının nedeni, toplumsal cinsiyetin her yerde tarih, ırk, sınıf, etnisite, sömürgecilik ve neo-emperyalizm ve benzerlerinin spesifik dolayımıyla deneyimlenmesi ve tarihin doğru ve geniş bir biçimde yeniden inşa edilmesinin ancak bu etkenlerin hesaba katılmasıyla mümkün olmasıdır Feminist tarihçi Joanna DeGroot'un vurguladığı gibi, "kadınların tarihlerini incelemenin merkezi önemini kesinlikle göz ardı etmeksizin, bu tarihlerin toplumsal cinsiyet ilişkileri tarihi ve eril tarihler ile ilişkilendirilmesi gerekir...[çünkü] kadınların konumu ve bu konuma uygulanan kurallar ve değerler hem eril hem de dişil cinsiyetlerin maddi ve kültürel tarihinin ve onlar arasındaki sınırların ve/veya etkileşimlerin parçası olarak gelişmiştir." J. De Groot, "Sex and Race", *Sexuality and Subordination*, (Eds. J.De Groot and J. Rendall), s.90.

Bu alandaki öncü tarihçilerden Joan Kelly Gadol, kadın tarihinin hedefinin, kadınları tarihe kazandırmak olduğu kadar *kadınların tarihini de kadınlara kazandırmak* olduğunu söyler. Bu feminist tarihçiliğin, yerleşik bilim anlayışının *değerlerden arınmışlık* iddiasına meydan okuyarak *bilinçli taraflılık* ilkesine bağlılığının vurgulanması anlamına gelir ve tarihin, toplumsal mücadele ile olan sıkı bağını ortaya koyar.

Yeni bir sorgulama, yeni bir analitik perspektif

Kadınları görünür kılma hedefi, başlangıçta ister istemez ünlü, istisnai kadınlar üzerinde yoğunlaşılmasını ve onların katkılarının gün ışığına çıkarılmasını getirdi. Bu, bir anlamda, var olan tarihçiliğe kadınların *eklenmesi*ydi ve başlı başına önemli bir çabaydı. Kadınların tarihten dışlanmışlığı öylesine köklü ve kapsamlıydı ki, bunu düzeltme yolunda atılan her adımın inkâr edilmez bir değeri vardı. Ancak feminist teorinin gelişme sürecinde kadın tarihinin böyle bir anlayışla yetinmesi mümkün değildi; nitekim kendine özgü bir nitelik kazanan bu tarihçilik, kısa zamanda, kadınların yaşamlarını ve deneyimlerini gün ışığına çıkarıp tarihe kazandırmanın ötesine geçerek var olan *tarihsel çerçevenin kendisini* sorgulamaya başladı. *Kadınları tarihe yazmak*, ister istemez, yeni bir tür tarihçilik ve farklı analitik kategoriler arayışını beraberinde getiriyordu. Artık feminist tarihçilik, geçmişte kadın kahramanlar aramak ya da tarihi kadınlarla sınırlamak anlamına gelmiyor, çok daha önemlisi, hayatın her alanına *feminist bir perspektifle* bakarak var olan pratiklerin ve kavramların *eleştirilmesini ve dönüştürülmesini*, ayrıca yenilerinin yaratılmasını da içeriyordu.

Ünlü feminist tarihçi Gerda Lerner, daha 1979'da, eğer tarihe kadınların gözleriyle bakılsaydı ve geçmiş onların tanımladığı değerlerle düzenlenseydi bildiğimiz tarihin tümüyle farklı bir görünüm alacağını söylemişti.[145] Böyle bir sorunun sorulması bile, tarihsel sorgulamanın ağırlık noktasının değişmesine yol açmaktaydı: Kadınların yaşamları çoğunlukla ailesel konularla – duygusal destek ve kişisel ilişkilerle- bağlantılıydı ve feminist tarihçiler de bu kişisel, sübjektif deneyimlerin ücretli çalışma ya da politika kadar tarihsel öneme sahip olduğunu öne sürüyorlardı. Böylelikle, kamusal ile özel alan arasında yapılan geleneksel ayrımı sorguluyor ve aralarındaki karşılıklı ilişkileri araştırmaya girişiyorlardı.[146] Ve bu yöndeki araştırmalarıy-

145 G. Lerner, *The Majority Finds Its Past*, Oxford University Press, 1981.

146 Bu alandaki çok ilginç iki örnek için bkz. L. Davidoff, *The Best Circles: Society, Etiquette, and the Season*, Croom Helm, 1973; L. Davidoff ve C.Hall, *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class 1780-1850*, Hutchinson, 1987.

la, genellikle öne sürüldüğünün tersine, özel alandaki eşitsizliklerin kamusal alandaki eşitsizlikleri yapılandırdığını ortaya koyarak feminist hareketin özel olan politiktir sloganını tarihsel bağlamda somutlaştırıyorlardı. Eğer kadınların çalışma ve aile yaşamına ilişkin deneyimleri erkeklerinkinden farklıysa, o zaman bunlara ilişkin tarihin dönemleştirilmesinin de farklı olması gerekliydi. Böylece evlilik, doğum ve ölüm de dahil olmak üzere, aile yaşamındaki ritimlerin dikkate alınması ve bunların ekonomik ve politik yapılardaki değişimleri yansıtan daha alışılmış zaman anlayışlarıyla ilişkilendirilmesi ihtiyacı ortaya çıkıyordu.

Feminist tarihçiler, kadınların öznelliğini ortaya çıkarma çabası içinde oldukları için, aynı zamanda her egemen eril kültür içinde bir dişil kültürün varlığını da hesaba katarak araştırıyor. Böylece kadınların salt *kurban* konumunda olmadıklarını, tarihsel özneler olarak tarihin yapımına etkin biçimde katıldıklarını belgeliyorlar. Kadınların zihinsel dünyalarını kavramaya yönelen ve cinsiyet farklılığının örgütlenmesinin, başka bir deyişle toplumsal cinsiyet rejiminin toplumda merkezi bir rol oynadığını kabul eden bu yaklaşım, kadınların başka türlü anlaşılması mümkün olmayan davranışlarının ve somut seçimlerinin tarihçi tarafından anlaşılmasını ve yorumlanmasını mümkün kılıyor. Bu kavrayışla bağlantılı bir diğer gelişme ise, bir grup olarak kadınların ortak deneyimlerinin ele alınmasından, *kadınlar arasındaki farklılıkların ve iktidar ilişkilerinin* araştırılmasına yönelimdir. Bu, feminist hareket içinde farklılığa gösterilen (post-modern) duyarlığın, teorideki yansıması olarak değerlendirilebilir. Böylelikle, son otuz yıldır kadın tarihine ilişkin anlayışın, hem farklı ve yeni sorgulama alanlarının açılmasıyla, hem de yeni kavramsal çerçeveler ve araçlar bulma çabasıyla zenginleşmiş durumda olduğunu söyleyebiliriz.

Kadın Kategorisi Yerine Toplumsal Cinsiyet

Feminist tarihçiler, 1970'lerin ortalarından itibaren, farklılıkları yok sayan bütünleştirici bir *kadın* kategorisi yerine etkili bir analiz aracı olarak *toplumsal cinsiyet* kavramını kullanmaya başladılar. Çünkü kadınlar ve erkekler biyolojik özellikleri dolayısıyla farklı olsalar da bu *doğal b*ir eşitsizlik, cinsler arasında bir hiyerarşi yaratmak zorunda değildir. Ama bildiğimiz tarih içinde bu biyolojik farklılık bir *toplumsal ve kültürel* eşitsizliğe, erkeğin yukarıda olduğu bir ast-üst ilişkisine dönüştürülür ve bu ayrımcılık *fıtrat/doğa* vb. adlar altında doğallaştırılmaya çalışılır. Böylece, toplum içinde kadın ile erkek arasında hiyerarşik bir iktidar ilişkisi, bir yöneten –emir veren ile yönetilen – itaat eden ilişkisi üretilir. İşte tarihçiyi ilgilendiren de biyolojik cinsiyet değil,

cinsiyet farkının toplum içinde aldığı biçim, yani *toplumsal cinsiyet* ya da *belirli bir zamanda ve belirli bir toplumda cinsler için uygun olduğu varsayılan davranışların kültürel tanımı*dır. Feminist tarihçiler toplumsal cinsiyet ayrımının ve bu ayrımın işaret ettiği cinsler arası iktidar ilişkilerinin, tarihi kavramak açısından can alıcı bir önem taşıdığını ortaya koydular ve ancak bu öğelerin katılımıyla tarihin en geniş anlamıyla yeniden kurulabileceğini savundular. Bu, aynı zamanda, feminist tarihçiliğin kadınları görünür kılmayı hedefleyen *düzeltmeci* ya da *telafi edici tarihçilik* (*compensatory history*) aşamasını geride bıraktığı ve yeni bir analitik perspektif geliştirdiği anlamına geliyordu. J. W. Scott'un vurguladığı gibi artık genel yönelim, kadınların tarihsel özneler olduğunu belgeleme çabasından, toplumsal cinsiyeti bir analiz kategorisi olarak tarihe uygulama çabasına kaymıştı.[147]

Toplumsal cinsiyet bir analiz kategorisi olarak tarih alanına sokulduğu zaman, aynı olayları kadınların ve erkeklerin farklı deneyimledikleri, toplumsal statülerinin –yani, toplumdaki yerlerinin ve güçlerinin- farklı olduğu ve dolayısıyla çıkarlarının da farklı olabildiği gerçeği açığa çıkar. *Feminist teorinin sınıf, ırk, etnik aidiyet, ulus gibi diğer analitik kategorilerin kullanımını reddetmeksizin onlarla birlikte* toplumsal cinsiyeti de incelemeye katan yöntemi, araştırma sonucunda ortaya çıkan tablonun daha eksiksiz ve gerçeğe yakın olmasını sağlar ve yalnızca kadınların durumuna değil, erkeklerin durumuna ve her iki cinsin birbirleriyle karşılıklı ilişkilerine bakabilme olanağı verir. Nitekim çağdaş tarihçilik toplumsal cinsiyetin, kültür ve toplumdaki en kritik ayrışma çizgilerinden birini oluşturduğunu ve hiçbir kültürel benzerlik ya da farklılık araştırmasının, toplumsal cinsiyet dikkate alınmaksızın yapılamayacağını saptamaktadır.

Feminist Tarihçiliğe Yönelik Eleştiriler

Feminist tarihçiliğin *sıradan* kadın ve erkeklerin deneyimleri üzerinde yoğunlaşması ve kadınların edimlerine, seslerine önem vermesi yeni yöntemleri gerekli kıldı. Kadınlar neler hissediyordu, kendi ikincil konumlarını nasıl anlamlandırıyorlardı? Bu sorulara yanıt verebilmek için yeni yöntemler bulmak gerekiyordu. Bunlardan biri *sözlü tarih* yöntemi, diğeriyse yayınlanmış veya yayınlanmamış hatırat, günlükler, kişisel mektuplaşmalar vb. özel metinlerin büyük önem kazanmasıydı. Yaşayan insanlarla geçmişe ilişkin görüşmeler yapılması, tarihçilere yabancı bir teknik değildi ama büyük ölçüde, olayların

147 J.W. Scott, "*The Problem of Invisibility*", *Retrieving Women's History*, (Ed. S. J. Kleinberg), Unesco/Berg, 1988.

akışında belirleyici rol oynayanlara –politikacılar, büyük komutanlar, devlet adamları, vb.- hasredilmiş durumdaydı. 1970'lerde artık ünlü olmayan kişiler de sözlü tarihin konusu oldular ve onlarla birlikte çalışma, aile yaşamı, çocukluk ve cinsellik de tarihsel araştırmanın gündeminde önemli yer tutmaya başladı. Sözlü tarih, bugün artık saygın bir yöntem olarak kabul edilmekle birlikte, örneklerin yeterince temsil niteliği taşımadığı, anlatılanların sınanmasının mümkün olmadığı, geçmişe ilişkin anıların güvenilir olamayacağı, vb. eleştirilere de maruz kaldı. Bu eleştiriden sözlü tarihi aşırı kullandığı gerekçesiyle feminist tarihçilik de payını aldı. Bu eleştirilerde haklılık payı olsa da, benzer eleştirilerin yazılı belgeler açısından da geçerli olabileceği unutulmamalıdır. Yazının, söze karşı içkin bir üstünlüğe sahip olmadığı kavrayışı da, gene feminist teori ile post-modernist teori arasındaki örtüşme noktalarından biridir.

Gerçekten de sözlü tarih yönteminin zaafları vardır, ancak feminist tarihçilik bunun farkındadır ve gelinen noktada tek bir yöntemin ağırlıklı kullanılması değil, çeşitli yöntemlerin bir arada kullanıldığı bir yaklaşım söz konusudur.

Feminist tarihçiliğe yöneltilebilecek başka bir eleştiri ise daha önemlidir: Kadınlar arasındaki iktidar ilişkileri ve bunların tarihyazımına yansıması. Bu konu, feminist tarihçilik açısından gerçekten özel bir duyarlılık ve öz-eleştiri alanı oluşturmak zorundadır; çünkü kadınları tarihten silenler yalnızca erkekler değil, bizzat kadınlar da olabilir. *Kadın* ve *erkek*in birer simgesel kategori olarak toplumun tümüne ilişkin simgesel kategoriler bütününden ve iktidar ilişkilerinden bağımsız olmadığı hatırlandığında, bunu anlamak kolaylaşır. Özellikle geçen yüzyılda ve hala günümüzde Batılı kadınlar arasından Oryantalizmin çekiciliğine kapılanların sayısı hiç de az değildir. En tanınmış örneklerden biri, 19.yüzyılın ünlü feministi Harriet Martineau'nun 1846-47 yılları arasında Mısır, Filistin ve Suriye'ye yaptığı gezinin notları olan *Doğu Yaşamı: Günümüz ve Geçmiş -1848* (*Eastern Life: Present and Past* -1848) adlı kitabıdır. Döneminin evrimci ve pozitivist görüşlerinin etkisi altındaki Martineau, bir yandan Batı felsefesine sadakatle bağlıdır ama aynı zamanda döneminin *bilimsel* görüşlerinin kadınları aşağılayan yanlarıyla da mücadele etmek ihtiyacındadır. Örneğin hayran olduğu pozitivist düşünür Auguste Comte'un, Avrupalı beyaz ırkı uygarlığı yaratan üstün ırk olarak görmesiyle bir sorunu yoktur ama gene aynı Comte'un "*kadın beyninin küçüklüğünün ortaya koyduğu*" kadının ırkın ideal tipine göre aşağı olduğu iddiasını kabul etmekte zorlanmaktadır. Bu ikilemden kurtuluşu ise, Batılı erkeğin karşısına, insan ırkının *gerçek öteki*si olarak *Doğulu kadın*ı çıkarmakta bulur. *Aşağı* ve *geri* olan Batılı kadın değil, odur! Böylece, Batılı kadın Batılı erkeğe yaklaşabilecek ve aralarında ittifak kurmak mümkün olacaktır.

Kendisine bir yer açma çabası içinde öteki kadını sadece tarihten değil, yeryüzünden silme isteğinin ne ilk, ne de son örneğidir bu. Batı merkezci ve kültürel relativist yaklaşımlar kadınların ezilmesini, sadece Orta Doğu'ya, Doğu'ya, İslam'a vb. vb. özgüymüş gibi gösterseler de dünyanın her yerinde cinsiyetler arası iktidar ve güç eşitsizliği egemendir ve kadına yönelik şiddet de bu olgunun sonucudur. Kadınlara yönelik baskıların derecesi ve yoğunluğunun toplumlar ve kültürler arasında farklılık gösterdiği ve bazı toplumlarda daha şiddetli olduğu doğrudur. Ancak bu gerçek, özcü bir yaklaşımla sadece bazı toplumlara özgülenip sabitlenemez. Dolayısıyla feminist tarihçiliğin, feminizmin, örneklerine günümüzde de şahit olduğumuz gibi sömürgeciliğin meşrulaştırılması için kullanılması olgusuna duyarlı olması çok önemlidir.

Türkiye'de Feminist Tarihçilik

Dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi Türkiye'de de feminist tarihçilik, 1980'lerde ortaya çıkan kadın hareketinden etkilendi ve bir yandan Türk modernleşmesinin cinsiyetçilik açısından etkili bir eleştirisini yaparken diğer yandan da kadınların geçmişi ile bugünü arasında köprü kurmaya başladı. Feminist tarihçiler ülkemizde de önce otobiyografileri, mektupları, hatıraları, sözlü tarih yöntemini, vb. kullanarak tarih içinde kadınları *görünür kılmaya* yöneldiler. Bu çaba, başka yerlerde olduğu gibi burada da ilk başlarda istisnai ve ünlü kadınları kapsamak durumundaydı. Türk modernleşmesinin kadınlar açısından tarihinin yeniden yazımında, kadınların otobiyografileri üzerinde çalışma yapmak, kadınların anlatılarını keşfetmek için önemliydi.[148] Bu tarihçilik sayesinde Osmanlı geçmişimizde de "ben varım" diyen kadınların seslerini duymamız mümkün oldu. Örneğin 15. YY.da yaşamış Amasyalı Zeynep hatundan 16. yüzyılda yaşamış Mihri hatuna, 19. yüzyıl sonu 20. yüz-

148 Bkz. A. Durakbaşa, "Feminist Tarih Yazımı Üzerine Notlar", *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, (Der. S. Çakır ve N. Akgökçe), Sel Yayınları, ty; *Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları; "Türk Modernleşmesinde Kamusal Alan ve 'Kadın Yurttaş'", *Birkaç Arpa Boyu, 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, C.I, Koç Üniversitesi Yayınları, S. Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınevi, 1993. Y. Zihnioğlu, *Nezihe Muhiddin*, Metis. A. Baykan & B. Ötüş-Baskett, *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını*, İletişim Yayınları.
C. B. Kartal, "II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e Mirası: "Makbul Kadınlar", *SBF Dergisi*, S.38, Mart 2008. D. Köksal, "1930'lar ve 40'larda Kadın, Cinsiyet ve Ulus", Toplumsal Tarih, 51, Mart 1998. F. Berktay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, 2003. F. Berktay, "Direnişin Belleği Olarak Tarih", "Ortaçağ'da Yaşam, Aşk ve Ölüm", "Ortaçağ'da Kadınlar," "Toplumdaki Beden, Bedendeki Toplum", "Tarihte Öznellik Arayışı: Din, Kadınlar ve Tasvir", Tarihin ve Teorinin Peşinde, *Politikanın Çağrısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

yıl başında yaşamış Nigar hatuna dek uzanan güçlü bir şaireler geleneğimizin varlığını onlar sayesinde biliyoruz. Onlar sayesinde vakıflar kurarak, cami ve imarethaneler, çeşmeler yaptırarak kendilerinden iz bırakan Osmanlı kadınlarını tanıyoruz. Yine onlar sayesinde 19. Yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların kamusal hak mücadelesine giriştiklerini, birbiri ardınca kadın dernekleri kurduklarını, özgürleşmeyi hedef alan dergiler ve gazeteler çıkardıklarını, konferanslar ve toplantılar düzenlediklerini biliyoruz. Özellikle II. Meşrutiyet (1908) sonrasında kadınların esas mücadelesinin, eğitim olanaklarını geliştirmek ve üniversite eğitimine kavuşmak, kamuda çalışma hakkını kazanmak, medeni haklarını elde etmek, kısacası *kendilerini toplumdan ayıran duvarları yıkmak* hedefine yöneldiğini saptamak çok önemlidir.

Ama daha önemlisi feminist tarihçilerin, bu çalışmalar aracılığıyla *Türk modernleşmesi*nin kısmiliğine ve ulus inşası projesinde kadınlara ancak simgesel olarak yer vermesine yönelttikleri eleştiriydi. Bu, aynı zamanda resmi tarihçiliğin cinsiyetçi ataerkil yaklaşımının eleştirilmesi anlamına geliyordu. Tarihe *tek göz ile değil, iki göz ile birden* bakıldığında resmi tarih çok farklı bir görünüm almaktaydı. Geleneksel olarak yinelendiği gibi, "Türk kadınına haklarının gümüş tepsi içinde" sunulmadığının, tersine Cumhuriyet öncesinde eşitlik uğrunda mücadele eden kadınların varlığının gün ışığına kavuşturulması ve aynı zamanda feminist tarihçi ve teorisyenlerin, bütün kazanımlara rağmen Cumhuriyet'in de ataerkil olmaya devam ettiği yönündeki eleştirileri ana akım tarihçiliğine önemli bir düzeltme anlamına gelmektedir. Bu olgu aynı zamanda, Türkiye'deki feminist tarihçiliğin, *kadınları tarihe eklemek* aşamasının ötesine geçtiğinin göstergesidir.

Evet, 1980'lerin sonlarından itibaren Türkiye'den kadın tarihçiler de feminist tarihin dokumasına kendi özgün renklerini katıyorlar ve kadınların kalıcı belleğini inşa ediyorlar. Bu kalıcı bellek, kadınların tarihine ilişkin her türlü materyali toplayan ve araştırmacıların hizmetine sunan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı gibi kurumların varlığıyla daha da pekişiyor. Bu sayede artık kadınların eşitlik, özgürlük ve demokrasi için verdikleri mücadelelerin bugünden yarına aktarılacağın ve elde edilen kazanımların tarihten silinmeyip kalıcı başarılara dönüşeceğini umabiliriz.

Biyografi

*Abdulhamit KIRMIZI**

İnsan insanla ilgilenir, insanı ilgilendirir, ilişkisel bir varlıktır. Kendini başkalarının tecrübelerinden tanımaya, onlarla hayata anlam vermeye çalışır. Hayatın her yerinde başkalarının hikayeleri vardır. Biyografi (yaşamöyküsü) denilen yazı türü başkasının hayatını kayda geçirmekle ilgilenir. Biyografi bir hayatı yorumlayarak yazıyla anlatmaktır, onu bir metnin kalıbına sokmaktır. Bir hayatın yazılı temsilidir, inşasıdır, canlandırılmasıdır, sunumudur. Biyografi ya geçmişte yaşamış kişileri ya da yaşayan kişilerin geçmişini konu edindiğinden tarihçinin de ilgi sahası içindedir; bir insan hayatının tarihidir.

Kadim zamanlardan beri yazı kültürü olan her medeniyette örnek hayatlar kaydedilmiş ve yorumlanarak anlatılmıştır. İslam dünyasında biyografi çalışmalarının tarihi, hadis ilminin ve ulemasının kurumsallaşmasıyla başlatılır. Hadis tenkidi sayesinde Hazret-i Peygamber'in yaptıkları ve söyledikleri titizlikle tespit edilmiş ve hayatı başka anlatı gelenekleri de kullanılarak siyer ve meğazi kitaplarında öykülendirilmiştir. Cahiliye devrinde ahbarî denilen, eski haberleri nakleden nesep, şiir, kıssa ustası ve kabile tarihi uzmanı bir tür tarihçi, hem İslam tarihçiliğinin hem de siyer yazıcılığının, dolayısıyla biyografların atasıdır. Sonra hadisçilerin gelişen titiz yöntemlerine ayak uyduramayıp kaybolmaya başlayan ahbârîlerin teknikleri zenginleştirilmiş ve biyografi mecmuaları oluşmaya başlamıştır. Tarihçilik de, sîret/siyer yazımı da dini ilimlerin kucağında gelişmiş, muhaddisleri, fakihleri, müfessirleri, sufileri, şairleri, dilbilimcileri, edipleri vs. içeren biyografik sözlükler eşzamanlı olarak erken bir dönemde gelişmiştir. Sîret/sîra, ahbâr, menâkib, tabakât, mu'cem gibi başlıklar İslam tarihçiliğinde olaylardan ziyade hayat hikayelerine ilgi duyulduğunu düşündürür. Tarih başlığı altında yazılan kitaplar çoğu zaman biyografilerdir. Araplarda her ismin aynı zamanda soyu, dolayısıyla aile tarihini içermesi (bin, binti: patronymics), zaten biyografi için hazır bir nüve teşkil eder.[150]

Arap ve İran edebiyatındaki birikimi tevarüs etmekle beraber Orta Asya ve Selçuklu dünyalarında üretilen Saltukname, Cengizname, Timurname,

* Prof. Dr. İstanbul Şehir Üniversitesi, Tarih Bölümü, abdulhamitkirmizi@sehir.edu.tr

150 Michael Cooperson, *Classical Arabic Biography: The Heirs of the Prophets in the Age of al-Ma'mûn*, Cambridge University Press, 2000, s. 1-20.

Danişmendname, Battalname gibi eserlerden de gelen bir Türkçe biyografi geleneği Osmanlılar devrinde de sürmüştür. Peygamber ve evliya hayatlarını anlatan kitaplar yanında Süleymanname ve Selimname gibi bir padişahı ve devrini anlatan eserler verilmiş, birçok vekayiname padişah hayatlarını esas alarak yazılmış, bunların çoğunda anlatılan dönemin şahsiyetleri hakkında terceme-i hâl ve vefeyât pasajları eklenmiştir.[151] Ancak klasik Osmanlı devrinde biyografi *terceme-i hâl*den ziyade *terâcim-i ahvâl* eserleriyle gelişmiştir. Müstakil bir hayatı anlatan kitaplardan daha fazla tabakât ve tezkire gibi toplu biyografi lugatleri yazılmıştır.

20. yüzyıla kadar genellikle âbide şahsiyetlerin, devletleri ve orduları yöneten büyük adamların, kahramanların, kalpleri yöneten manevi şahsiyetlerin, ermişlerin, eserleriyle medeniyetleri etkileyen alimlerin ve şairlerin hayatları yazılmıştır. Eleştirellikten uzak ve çoğunlukla didaktik olan bu biyografiler 19. yüzyılda "hayatı ve eserleri" başlıklı kuru ve resmi metinlere dönüşmüştür. "Büyük adamlar" ile sınırlı ve tarihi bunların yaptıklarından ibaret gören biyografi türü 20. yüzyılda modern tarihyazımı tarafından uzun müddet küçümsenmiştir. Sosyal tarihe yönelen 1980'lere kadar tarihyazımı sınıf, kitle, toplum, ulus gibi kolektif özneleri esas almıştır. Sosyal bilimlerde yapı-fâil dengesinin yapısal çözümlemeler lehine bozulmasının etkisiyle tarihçiler sosyal, ekonomik, demografik vb. motiflerin peşine düşünce, birey mücerret, edilgen ve etkisiz eleman olarak istatistiklerdeki rakamlarda veya büyük anlatılardaki kalabalık öznelerde eriyip kaybolmuştur.

Ancak tarih insansız düşünülemez ve anlatılamaz. Halide Edip'in deyişiyle, "*biyografi tarihe insanî simasını verir.*" Tarihyazımının özellikle postmodernist etkilerle yaşadığı değişim ve vardığı sentezler neticesinde 20. yüzyılın sonunda biyografi yeni bir itibar kazanmıştır. Tarihsel söylemin doğası dönüşüme uğramıştır: 'İnsanı çerçeveleyen şartlar' yerine 'şartların içindeki insan'; ekonomik ve demografik problemler yerine kültürel ve duygusal olanlar, düşünceler, inançlar, adetler önem kazandı. Sosyoloji, ekonomi ve demografinin etkisi yerini daha ziyade antropoloji ve psikolojiye bıraktı, tarihin öznesi topluluk yerine birey oldu. Katmanlı ve tek-sebepli izah modeli yerine etkileşimli, bağlantılı ve çok-sebepli açıklama modelleri; metodoloji açısındansa bir grubun nicel değerlendirmesi yerine bireysel örnekleme; organizasyon açısından analitik yerine betimleyici yaklaşımlar değer kazandı. Tarihçinin fonksiyonu kavramsallaştırılırken bilimsellik yerine edebîlik öne çıktı.[152]

---

151 Bkz. Feridun Emecen, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi", *İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (1999), 83-90.

152 Lawrence Stone, "The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History," *Past and Present* 85, 1979, s. 3-24.

Tarihyazımındaki dönüşüm 2000'den beri sözü edilmeye başlanan *biyografik dönemeç* bağlamında özetlenecek olursa: 1980'lerde bellek etrafında dönen tartışmalar öznelliğe yapılan vurguyu güçlendirdi, pozitivist ve tarihselci yaklaşımların verdiği rehaveti sarstı. Feministler kadının konvansiyonel belgelerle nüfuz edilemeyen tarihini sözlü ve biyografik kaynaklarla inşa etti. Pozitivist sosyal bilime karşı postmodernizm kimlik tartışmalarına getirdiği refleksivite yaklaşımıyla öznelliğin keyfiliğini öne çıkardı, toplumsal yapıların belirleyiciliğini reddetti. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, küreselleşmenin şiddetlenmesiyle, sınıf ve ulus gibi kolektif özneleri merkeze alan *büyük anlatılar* itibar kaybetti. İnsan ve toplum bilimlerinde biyografik yöntemlerin revaç kazanmasını sağlayan açı kaymasında, 1990'lardaki başka bazı gelişmelerin de etkisi oldu. Biyografi araştırmacıları anlamanın psikanalitik ve psikodinamik yapılarına eğilmeye başladı. *Kültür* yeniden keşfedildi ve temsili vurgulayan "kültürel çalışmalar"dan ziyade, fâillikle ilgilenen *kültürel sosyoloji* önem kazandı. Ve tabii insanın kendine ve başkalarına sunabileceği bir hikaye inşa ettiği anlatısallığın yeni cazibesini de unutmamak lazım.[153] Kısaca, Marksizmin ve Yapısalcığılığın (Strüktüralizm) krizinden faydalanan biyografi yeniden tarih disiplininin gönlünü kazandı. *Tarihi insanlı yazmak*[154] geçer akçe oldu ve 2000'li yıllarda sadece biyografiye has birçok araştırma merkezi kuruldu, lisansüstü programları açıldı, dergiler çıktı, bilimsel toplantılar yapıldı ve yapılıyor. Bütün bu gelişmeler son kırk yıldır farklı akademik disiplinlerin -ama özellikle de biyografi türünü asıl sahiplenen edebiyat ile tarihin- sınırlarının esnemesiyle de alakalıdır. Artık biyografi disiplinler arası çalışmaya velut imkanlar tanıyan bir müşterek sahadır.

Biyografi "Yorar"

Biyografi insanı yorar. Bunun iki anlamı vardır:

1. Biyografi bir yorumdur; hayatı yazılan kişiyi yorumlar. Onun farklı deneyimlerini yakalamaya, anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Yazar malzemeyi olduğu gibi aktarmaz, seçer ve kendince düzenler, adeta bir aranjman yapar. Sebep-sonuç ilişkileri kurar, neyin önemli olup olmadığına karar verir.

Tercüme, bir sözü nasıl bir dilden başka bir dile çevirmekse, terceme-i hâl de bir hayatı okuyucunun anlayacağı dile çevirmektir. Tam bir tercüme

153 P. Chamberlayne, J. Bornat, T. Wengraf (ed.), *The Turn to Biographical Methods in Social Science*, London: Routledge, 2000, 4-10. Ayrıca bkz. Abdulhamit Kırmızı (haz.), *Otur Baştan Yaz Beni:Oto/Biyografiye Taze Bakışlar* (İstanbul: Küre, 2013), 7.

154 Derin Terzioğlu, "Tarihi İnsanlı Yazmak", *Cogito* 29 Güz 2001, s. 284-295.

hiç olamayacak ve her çeviren muhakkak kendi yetkinliğine göre başkasından başka çevirecektir. Yazarın eğitimi, ideolojisi, toplumsal kökeni, sınıf ve statüsü, mesleği, özel hayatı, kendi hayat deneyimi bu yorumda önemli bir yer tutar. Bu yüzden "*biyografide iki kişinin hayatı vardır*" denir. Yazar, bütün bu müktesebatıyla, başkasının hayatından geriye kalan malzemeler arasında kendince anlamlı bağlantılar kurmaya çalışır. Elbette bu çalışmayı zamanın ve türün akademik paradigmalarına, bilimsel konvansiyonlarına ve okur beklentilerine uygun şekilde yapar. Ancak bütün bir karmaşık bilgi yığınının bir hayat düzeninde organizasyonu, bir anlatı olarak inşası mutlaka öznel bir seçmece, kurmaca ve düzenlemece gerektirir. Bu yüzden farklı yazarlar farklı zamanlarda aynı kişi hakkında farklı portreler çizer. Yazar hayat hikayesini görünmeyen, zamanının ruhunda yüzen, çoğunlukla kendisinin dahi bilmediği ideolojik erekler etrafında örer. Yazar akvaryumdaki balık gibi hangi kültürel, tarihsel ve toplumsal sularda yüzdüğünün farkında değildir; yaşadığı çağ yazdığı biyografinin alt metnidir. Biyografi mutlaka günün anlayışlarının, söylemlerinin sınırları içinde kurgulanır.

Öte yandan, biyografik özne, modern hümanist birey tasavvurunun tanımladığı gibi yeknesâk, tutarlı ve değişmez bir benliğe ve kimliğe sahip değildir. Hayat mantıklı bir kurgu gibi doğrusal ilerlemez. Çelişkilerle dolu dağınık deneyimler çeşitliliğine anlatırken bütünlük ve tutarlılık veren yazarın kendisidir.[155] Bunu yaparken, özellikle de kişiye sosyal ve siyasal kimlikler biçerken dikkatli olmalıdır. İnsan değişik zaman ve durumlarda farklı kimlik parçaları ödünç alabilir, kendisine pastiş bir kişilik derleyebilir, sosyal bir bukalemun olabilir. Kimlikler akışkandır, hem kendileri hem onları taşıyan kişiler değişir. Kimlik hakkındaki ifadeler mutlaka öznenin geçirdiği dönüşümü yansıtabilmeli, onu tek bir kompartımana hapsetmemelidir.

2. Biyografi yorucudur; hayatı yazan kişiyi yorar. Yazarından kendi sosyal hayatında başka insanlar hakkında dikkatli bir gözlemci olmasını ister. Yazarın yazdığı kişiyle kimseyle olmadığı kadar bir yakınlığa girmesi gerekir. Birinin hayatını yazmak, yıllarca sürebilen, adını her yerde dikkatle aramasına sevk eden bir tutku ve hatta saplantı gerektirir. Yazdığı kişi yazara musallat olmalı, belki onun rüyalarına girmelidir.

Yazar kendi hayatında yorulmadan başka hayatları yormaya hazır değildir. Kendi hayat tecrübesi arttıkça, başka hayatları gözlem ve yorum yeteneği de artar.

---

155 Abdulhamit Kırmızı, "Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları," *Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Bakışlar*, İstanbul: Klasik, 2013, s. 11-28.

Akademisyenler, hele tarihçiler, genellikle hayat yazımının gerektirdiği altyapıdan yoksun olarak yetişir. Halbuki biyografın âlet-edevât kutusu birkaç mesleğe yetecek kadar kalabalık olmalıdır. Tarihçi olmak yetmeyecektir, mütercim-i hâl'in edebiyattan, psikolojiden, sosyolojiden, coğrafyadan, kısaca bütün insan ve toplum bilimlerinden biraz haberdar olması lazımdır. Dahası, hayatı yazılan kişinin eğitimi, mesleği ve kariyeriyle ilgili alanları da öğrenmesi gerekecektir. Tarihçinin, hayatını yazdığı kişinin hüviyetine göre siyasi ve idari tarih, ya da kültür, zihniyet, hatta müesseseler ve şehir tarihi gibi tarihin alt dallarına da dalması kaçınılmazdır.

Biyograf muhakkak evvelkilerin kişi hakkında yazdıklarını, tabiri caizse esâtîrü'l-evvelîn'i bilmeli, ancak düşünüşünde, kompozisyonunda, öznesini inşa faaliyetinde bunların yanıltıcı etkilerinden korunabilmelidir. Biyografinin özgün olmalıdır, ancak hayatı yazılan kişi istisnai bir şahsiyet olmak zorunda değildir. Bilakis, günümüzde akademik biyografilerin öznesinin içinde yaşadığı ve mensubu bulunduğu zamanı, mekanı, çevreyi, mesleği, sınıfı, toplumu, kültürü, ülkeyi, devleti veya medeniyeti temsil kabiliyeti önemli görülmektedir. Yaprak ve ağaç, ağaç ve orman misali, birey temsil ettiği daha geniş bir dünyayı daha derinden anlamayı sağlar. Tersi de doğrudur; Dilthey'in dediği gibi, "*partikülü anlamak bütünü bilmeye bağlıdır.*" Biyografi yazmak kişiyi bir dönem hakkında ustalaştırır. Ancak bir dönemin ustası olduktan sonra yazılan biyografi gibisi de yoktur.

Tarih ve biyografi ayırt edilemeyecek derecede iç içedir. O halde tarih usulü için geçerli bütün kurallar biyografi için de geçerlidir. Biyografiyi mihenge vuracak ayrı bir mizan ve saf bir metodu yoktur. Yazılan biyografiler sayısınca biyografi metodu vardır. Hatta denebilir ki, biyografi bizatihi bir usuldür. Her biyografi türün standartlarını ve sınırlarını yeniden belirler. Her biyografi kaynaklarla tür/janr arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlar. Zaten türün tanımlanması her zaman eserler yazıldıktan sonra gelir, yani terminoloji pratikten sonra gelir. Bir yaşamı öykülemek her defasında yeni bir deney ve deneyimdir, hatta maceradır. Biyografinin kimin hakkında yazıldığıyla doğrudan ilişkilidir yöntem. Bir devlet adamınınki bir şairin, bir hükümdarınki bir eşkıyanın, bir patronunki bir işçinin hayatını yazma yöntemine benzemeyecektir. Biyografinin hangi okur kitlesini hedef aldığı da yöntemde belirleyicidir.

Kitaplar, şahsi evrak, resmi yazışmalar, mektuplar, not defterleri, günlükler, hatırat, otobiyografi, fotoğraflar, filmler, sosyal medya hesapları, faturalar, imeyller, binalar, eşyalar, karikatürler, gazeteler, dergiler, ölüm ilanları... Biyografi hayata dair bütün bu kalıntılardan, bu bilgi mezarlığından bir

hikaye çıkartmaktır. Tozlu kuru bilgilerin kanlı canlı hale getirilmesi sırasında gerçekle sanat arasındaki ahengi sağlamak biyografın en zor işidir. Hem malzemeye ihanet etmemeli, hem belgenin katı diline yenik düşerek sanatkârâne bir üslûbu feda etmemelidir. Dramatik kurguya izin vermeyen akademik kodlar eseri okuyucusuz bir bilgi yığınına çevirir. O yüzden birçok akademik biyografi referans kitabı olarak kalır, zevk için okunan bir kitap seviyesine yükselemez. Biyografinin aynı zamanda sanat olduğu unutulmamalı, zanaat kısmının mükemmelliğiyle yetinilmemelidir. Yazar akademik kimliğini yeri geldiğinde unutmasını bilmeli, metne okuyucu açısından bakabilmelidir.

Üslup ve ihtisas okudukça ve yazdıkça gelişecektir. Biyografın usta ellerden çıkma çokça biyografi okuması, müstakil bir biyografi yazmadan önce küçük biyografik denemelerle kalem temrînleri yapması elzemdir.

Nasıl Biyografi Yazarsın?

1. SEÇ. En kolayı kimi yazacağına karar vermektir: Aramana gerek yoktur, o seni bulur. Seni cezbetmeyen konuya henüz hazır değilsindir. Yazma ihtiyacı duymuyorsan yazma. Hakkını vermeyeceğin işe hiç girişme. Yeteneğini ve birikimini göz önünde bulundurarak kendine sor: Bunu yazabilecek doğru kişi ben miyim?
2. KARARLI OL. Kararlıysan, yazacağın kişi artık hayat arkadaşındır: 7/24 kafanda olacak, hep onu düşüneceksin, rüyalarına girecek. Tekrar sor kendine: Emin misin?
3. OKU. Onunla ilgili daha önce yazılmış her şeyi oku, yazılmayan ve yanlış yazıldığını düşündüğün yönlerini tespit et. Okumalarını genelden özele doğru yap, mesela ansiklopedilerden başla. Kaynağa asla güvenme; suçsuzluğu ispat edilene kadar maznûndur. Okuduklarından, gözden geçirdiklerinden bir kaynakça hazırla, gerekirse hangi sayfaların önemli olduğunu belirten özet notlar tut. Kafanda var diye rehavete kapılma, mutlaka yazıya dök. Yazdıklarını mutlaka yedekle, hatta başka bir bilgisayarda kopyası bulunsun.
4. İSKELET KUR. Bu kararlar ışığında yazının akışını yönlendirecek esnek bir iskelet kur, geçici basit başlıklar sırala. Bu düzen kronolojik de olabilir, hayatın veya zamanının dönüm noktalarına göre de olabilir.
5. DOSYALAR AÇ. Düzenlediğin iskeletteki başlıkları ayrı Word belgeleri olarak aç ve kaynakları okudukça ilgili malzemeyi alıntı ya da anlatı olarak yerine kaydet. Kaydettikçe alt başlık ihtiyaçları da doğacaktır.

6. ARŞİVE GİT. Arşive ancak açık kaynakları tükettikten sonra git. Temel bilgilere sahip olmadan belgelerde boğulmak siyâk-sibâkı anlayıncaya kadar gereğinden fazla yoracaktır. Öte yandan, ulaşılan her yeni bilgi-belge araştırmacıyı hikayesini yenileyen bir döngüye sarmalı, yeni bağlantılar kurarak başka bilgi-belgelere savurmalıdır.
7. FORM SEÇ. Henüz kullanılmamış kaynaklarla yeni neler söyleyebileceğini düşün. Kaynaklar biyografinin mahiyetini ve sınırlarını belirler: Bütün hayatı mı, sadece bir yönünü mü? Makale mi, kitap mı? Akademik mi, popüler mi?
8. ÖYKÜLE. Alt başlığın altındaki malzeme yeterince biriktiğinde kopuk parçaları birleştir, malzemeyi mantıklı bir öyküye büründür. Yavaş yavaş iskeletin kemiklerine etler, kaslar, damarlar giydirilmeli.
9. İLGİLİLERİ GÖR. Yazılı bütün malzemeyi genelden özele tespit edip kullandıktan sonra, kişinin yaşayan akrabaları, dostları varsa sözlü görüşmeler yap. Ellerinde kişisel evrak/obje olup olmadığını mutlaka sor. İmkanın varsa yaşadığı yerleri ziyaret et ve fotoğraf çek.
10. AKADEMİK ÇALIŞ. Tarihçi olarak biyografi yazarken öyküleme faslında senden beklenen bilimsel konvansiyonları unutma. Referans sistemin, tabirlerin, transkripsiyonların sarih ve tutarlı olsun. Dipnotlarındaki sayfa numaralarını kaydetmeyi erteleme, aynı işi iki defa yapma.
11. BİRLEŞTİR. Sonunda ayrı üniteleri birleştir ve öyküyü bütünlediğinde kalan boşlukları, uyumsuzlukları, tekrarları düzelt. Metnin organizasyonu sürekli değişecektir, sorun değil. Deneme-yanılma ile ilerlemek türün ruhunda var.
12. DEMLE. Bütün malzemeye hakim olduktan sonra yeni fikirler, sorular, sorunlar ve bağlantılar bulacaksın. Daha önce yazdıklarını yargıla, şüpheyle tekrar oku. Üşenme, eski yazdıklarını yeniden yazmaktan çekinme.
13. 13. ÜSLUPLU OL. Cümlelerini damıt ve arıt. Başlık ve giriş bölümü benzersiz, her bölüm diğerinden ayrı okunabilir olsun. Sonuç bölümünde karakteri toparla.

Örnek Metinler

Ömer Seyfettin'in hikayeciliğini anlamak, kişilerine, temalarına, sanatına işleyebilmek için yirminci yüzyılın ilk yirmi yılı içindeki tarihi olayları gözden geçirmek, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşı olaylarını, imparatorluk yıkılırkenTürk aydınlarının ruh ve düşüncelerini, politik akımlarını izlemek gerekiyor. Bu kitapta onun yaşadığı çevreler anlatılırken, o çevreleri etkileyen olaylara da yer verilmiş, bu olayların Ömer Seyfettin'e ve çevresin-

dekilere nasıl yansıdığının tasvirine önem verilmiştir. Aslında eski 'terceme-i hâl' ile 'biyografya' arasındaki önemli fark da bu noktalarda bulunmaktadır. Biyografya, insanı soyut bir boşlukta değil, çağı, yeri ve ilişkileri içinde belirlemeye çalışan bir türdür. Biyografyada anlatılan yalnız olayların iskeleti değil, insanoğlunun, zaman ve çevre içindeki bağlantıları ile çatışarak yürüyüşünü tasvirdir. Bütün bu bağlantıların ona işlemesini eserlerine yansımasını, düşüncelerini etkilemesini, eserlerinin yazılmasında 'olay-eser' ilişkilerini tasvir etmektir.

Tahir Alangu, Ömer Seyfettin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı. May Yayınları, İstanbul 1968, s.15.

Örnek 2

Çocukların doğumları dolayısıyla yine tebrikler sunuluyor, bazen tebdîle çıkılan bir günde kolluklara atıyyeler dağıtılıyor ve Enderûn'da Beşik Alayı yapılıyordu. Şehzâde ve sultanlarla ilgili olarak sarayda uygulanan çeşitli merasimler (bed-i ta'lîm-i Kur'ân, bed-i tıraş, hatm-i Kur'ân vs.) ile başta sadrâzam olmak üzere onlara verilen hediyelere, bunların cevaplarına dâir müteferrik bilgiler bulunmaktadır. Şehzâde Mustafa'nın yedi yaşından iki ay alır almaz sabahleyin namaza başlatılması, Şehzâde Mahmud'un Cuma selamlığına ilk çıkarılışının kaydı, sarayda uygulanan belirli bir takvimin ve pek bilinmeyen "mu'tâd"ların varlığını ortaya koyan iki örnek olarak dikkat çeker.

Onlara verdiği ve belki uygun gördüğü isimlere bakıldığında, Abdülhamid'in dindar yapısını yansıtan, gelecekte benzemelerini istediği kimselere dair niyetini de ortaya koyan ipuçları elde edilebilir. İlk üç çocuğunun adları Hz.Peygamber'e ve ailelerine aittir (Abdullah, Hatice, Mehmed). Babasının (Ahmed), annesinin (Rabia, ilki vefat ettiğinden iki kez) ve kardeşlerinin (Esma, Mehmed, Saliha, Süleyman, Mustafa) isimleri, yine Hz.Peygamber ve nesliyle ilgili (Ayşe, Fâtıma, Mehmed, Mustafa, Amine, Saliha, Rabia) adları söz konusudur. Emine şekline dönüşen ve Hz. Peygamber'in validesinin ismi olan Amine'yi padişah bu şekilde ve bu niyetle verdiğini yazmıştı. Bu isimler daha başka bakışlarla da değerlendirilebilir ve mesela hanedanın büyük padişahlarına (Mehmed, Süleyman), Başkadın Ruhşah'a (Hatice) atıflar aranabilir. Doğumda isimlerle birlikte mahlas konulması seleflerine kıyasla az örnekli bir uygulama idi (Mehmed Nusret, Murad Seyfullah, Mahmud Adlî). Bu yüzyılın başından itibaren gelişen "abd" köküyle isim verme adetini o da izlemişti (Abdullah, Abdurrahim, Abdülaziz).

Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, s.21-22.

Psikotarih

Mustafa ALİCAN*

Psikotarih, anlaşılabileceği gibi psikoloji ve tarih kelimelerinin birleştirilmeleri ile elde edilmiş bir kavramdır. Zaman zaman psikolojinin tarihi şeklinde anlaşılmakla birlikte,[157] ağırlıklı olarak tarihin psikolojik bir çerçeve içerisinden okunması, bir ya da birden fazla psikoloji kuramının kullanılmasıyla tarihsel bir perspektif oluşturulması ve tarihin bu perspektif üzerinden incelenmesi anlamına gelir.[158] Psikotarihten beklenen, tarihe psikolojinin gözlükleriyle yaklaşması ve tarihsel kişi, olay ve olguların psikolojik yönleri ile ele alınarak bir tür tarihin psikolojisinin yapılmasıdır. Bir başka ifadeyle, psikoloji verilerinin tarihe tatbik edilmesidir. Bununla birlikte, psikolojinin temelde insanın davranışları üzerine kurulu bir disiplin olması, psikoloji verilerinin tarihe uygulanmasına dayanan bu yöntemi sorunlu hale getirmektedir. Tarihe konu olanların geçmişte kalması ve şimdide mevcut olmaması, bunların psikolojisini analiz etmeyi imkânsız kılmaktadır. Dolayısıyla denilebilir ki, tarihin nesnesiyle bir yöntem olarak psikotarihin arasında bir uçurum vardır ve bu uçurum, psikotarihin temel sorunudur.

Psikolojinin kendisine dayandığı *insan davranışlarında müşterek bir standart* olduğu yaklaşımı, psikotarihin temel sorununun çözümünde bir hareket noktası olarak görülmüştür. Buna bağlı olarak da belli açılardan insanın psikolojik tarihi şeklinde nitelendirilmesi mümkün olan ve insanın bilinçdışı yönelimlerini keşfetme iddiasında olan ve ortaya çıktıktan sonra birçok sosyal bilim yaklaşımı üzerinde derinlemesine etki eden[159] psikanaliz öne çıkarılmış, psikotarihin temelde psikanaliz ile işleyebilen bir yöntem olduğu üzerinde durulmuştur. İnsanı irdeleyen psikolojik bir aygıt olarak psikanalizin (kuşkusuz insan davranışlarında belirli ve müşterek bir standart olduğu

* Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümü.

157 S. L. Bloom, "The Clinical Uses of Psychohistory," *The Journal of Psychohistory*, 20, (3), 1993, s.259-266.

158 R. W. Noland, "Psikotarih, Teori ve Pratik," (Çev. M. Alican), *Tarih Okulu Dergisi, VI*, Ocak-Nisan, İzmir 2010, s. 95. Karşı Görüş için bkz. M. Alican, "Ayartılmış Özne: Psikotarihsel Bilginin Eleştirine Giriş (Bir Taslak)," *Tarih Okulu Dergisi, VIII*, Eylül-Aralık, İzmir 2010, s. 67.

159 Psikanalizin tarih ve sosyal bilimler çevreninde sahip olduğu etki ile ilgili genel bir okuma için bkz. P. Rieff, "Tarih, Psikanaliz ve Sosyal Bilimler," (Çev. G. V. Canik), *Tarih Okulu Dergisi, VII*, Mayıs-Ağustos 2010, s. 109-127.

fikrinden hareketle) tarihte yaşamış insanlara da uygulanabileceği kanaatine varılmış, bu şekilde psikanaliz ile psikotarih arasında güçlü ve belirleyici bağlar kurulmuştur. Öyle ki, Neo-Freudyenler, varoluşçu psikologlar ve *Bilincin Tarihi ve Kökenleri* isimli eseriyle bilinen Erich Neumann gibi Jung taraftarları da tarih çalışmalarıyla ilgilenmiş olsalar da, psikotarihin temelde psikanalitik teoriye dayandığı söylenebilir. Psikotarih alanına genellikle psikanalistlerin ya da psikanalize meyilli tarihçilerin ilgi duyması, psikotarih çalışmalarının genellikle bu tür araştırmacılar tarafından yapılmış olması da psikotarih ile psikanaliz arasındaki bağı açık bir biçimde ortaya koyar.[160] Bu bakımdan, psikotarihin, yukarıda aktarmış olduğumuz tanımın daraltılarak "psikanalizin tarih üzerindeki kullanımı" ile elde edilen bir analiz çerçevesi olduğu sonucuna varabiliriz. Nitekim disiplinin tarihsel gelişimi üzerine yöneltilecek bir bakış da aynı sonucu verecektir.

Psikotarihin Ortaya Çıkışı

Psikotarihin tarihsel kökenleri, psikolojiyi modern bir bilimsel çalışma alanına dönüştürdüğü düşünülen ve bütün zamanlara ve mekânlara hükmeden pozitif bir psikoloji kurma gayreti içerisinde olan psikanalizin babası Sigmund Freud'a kadar uzanır. Ortaya koymuş olduğu psikanaliz ile tarih arasındaki ilişkinin farkında olan Freud, doğaldır ki, kuramını bazı tarihsel karakterlere uygulamış ve bu şekilde psikobiyografi olarak adlandırılan, fakat son kertede psikotarihin ilk örnekleri olan bazı eserler üretmiştir. Leonardo Da Vinci, Dostoyevski ve Woodrow Wilson ile ilgili psikobiyografiler kaleme alan Freud, bunlarla bir yandan psikotarihin daha sonraki disiplinel yönelimini belirlerken, diğer yandan da bu tür çalışmaların sahip olabileceği sorunların örneklerini sunmuştur. Yine onun *Bir Yanılsamanın Geleceği*, *Musa ve Tektanrıcılık*, *Totem ve Tabu* ya da *Uygarlığın Huzursuzluğu* isimli çalışmaları da psikotarihin bilinen ilk ve en önemli örnekleri arasındadır. Psikanalizin kurucu babası tarafından "önemli tarihî figürlere" uygulanan psikanalizin sonraki dönemlerde tarihçi ve psikanalistler tarafından tarihin uygulanabilmesi imkân dâhilinde olan her yönüne (ki bu uygulama pratiğinin, genellikle

160 Noland, "Psikotarih, Teori ve Pratik" s. 95-96; A. Çelikkol, *Tarih Psikiyatri Divanında*, Stüdyo İmge Yayınları, İstanbul, 2002, s. 20. Karşı görüş için bkz. Alican, "Ayartılmış Özne: Psikotarihsel Bilginin Eleştirine Giriş (Bir Taslak)," s. 67. Öte yandan, örneğin Norman O. Brown gibi bazı yazarlar, tarihin psikolojik bir okumaya tabi tutulmasının kaçınılmaz biçimde psikanalitik olması gerektiği fikrini ileri sürmüşlerdir. Bkz. N. O. Brown, Ölüme Karşı Hayat, Tarihin Psikanalitik Anlamı, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 28.

tarihî figürlere münhasır kaldığını söylemek bile gereksizdir)[161] tatbik edilmesi (edilmeye çalışılması), psikotarihin en önemli kilometre taşını oluşturmuştur.[162] Denilebilir ki, psikanalizden ele edilen kavramların, verilerin ve analiz çerçevelerinin tarihe uygulanmaya çalışılması, psikotarih çalışmalarının temel motivasyonunu meydana getirir.

Freud'un çalışmalarıyla temelleri atılan psikotarihin başka örnekleri de vardır. Örneğin, Freud psikolojisinin sadık bir takipçisi olan E. R. Dodds tarafından kaleme alınan ve 1951 yılında yayınlanan *Grekler ve Mantıksızlık* ile yine 1950'li yıllarda yazan Amerikalı tarihçi Richard Hofstadter'in yaptığı çalışmalar, psikotarihin bilinen erken örnekleri olarak tarihe geçmiştir. Yine Philippe Ariés'in çocukluk ile ilgili araştırmaları ve Lawrence Stone'un erken dönem İngiliz ailesi ve cinsel yaşamı üzerine incelemeleri de bu çerçeve içerisinde ele alınabilecek metinlerdir.[163] Bununla birlikte, psikotarihin sistematik bir sosyal bilim haline getirilmesi yönündeki ilk girişimler 1950'li yıllarda ortaya çıkmıştır. William Langer'in 1958 yılında yaptığı bir konuşmada, "*tarihçilerin artık psikanalizi sanatlarına dâhil etmeleri*" gerektiğini söylemesi büyük tartışmalara neden olmuş, hem tarihçiler hem de psikanalistler "*Clio'yu*[164] *muayene koltuğuna oturtma*" pratiğinin imkansızlığını ileri sürerek Langer'in önerisine karşı çıkmışlardır.[165] Bir diğer ifadeyle, bir yandan tarihçiler, diğer yandan da psikanalistler, psikotarihin bilimsel bir temele oturtulamayacağını ileri sürmüşlerdir. Fakat psikotarihe yönelik ilgi artarak devam etmiş ve sonraki dönemlerde bu yöntemin kullanılmasıyla birçok eser ortaya konulmuştur.

---

161 Psikotarihin bireyin ötesinde tarihsel olgu ve hadiselere uygulanma girişimleri de olmakla birlikte, bunların da temelde psikobiyografik temellerden neşet ettiğini not etmek gerekir. Bir örnek için bkz. O. Zur, "Savaşın Psiko-Tarihi: Kültür, Ruh ve Düşmanın Birlikte Evrimi," (Çev. G. Kağnıcı). *Tarih Okulu Dergisi, VI*, Ocak-Nisan, İzmir, 2010, s. 125-143.

162 Noland, "Psikotarih, Teori ve Pratik," s. 98-100. Karşı görüş için bkz. Alican, "Ayartılmış Özne: Psikotarihsel Bilginin Eleştirine Giriş (Bir Taslak)," s. 67-68. Burada kısaca temas edilmesi gereken bir başka meselede de, psikanalizin tarihe uygulanması kadar, tarihin de psikanalize uygulanmasıdır. Bu uygulama, psikanaliz kavramlarının tarihsel değişimin ışığında yeniden ele alınması ve gerekli koşullarda yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir. Bkz. M. de Certau, *Tarih ve Psikanaliz*, (Çev. A. Sönmezay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 39; H. Meyerhoff, "On Psychoanalysis as History," *Psychoanalysis and Psychoanalytic Review*, 49, 1962, s. 3-20.

163 Gay, a.g.m., s. 202-203.

164 Yunan mitolojisinde tarih musası (ilham perisi).

165 P.Gay, "Tarih Disiplininde Psikanaliz," (Çev. M. Alican), *Tarihi Okulu Dergisi, V*, Sonbahar, İzmir 2009, s. 200. Karşı görüş için bkz. Alican, "Ayartılmış Özne: Psikotarihsel Bilginin Eleştirine Giriş (Bir Taslak)," s. 68-69.

Langer'in o meşhur konuşmasını yaptığı 1958 yılında *Genç Adam Luther: Bir Psikanaliz ve Tarih Çalışması* ve 1969'da yayınlanan *Gandhi'nin Hakikati: Militan Pasif Direnişin Kökenleri Üzerine* isimli eserlerini yayınlayan Erik Erikson'un psikotarihsel çalışmaları, alana yeni bir yön vermiştir. Onun çalışmaları ile psikanalizin de ötesine geçen ve yeni psikoloji şemalarının kullanımını alana tatbik eden yenilikçi bir yön ortaya çıkmıştır. Nitekim onun dokunuşu ile belli ölçüde derinlik elde eden psikotarih, giderek daha fazla yaygın bir alana dönüşmüştür. Bu temelde birçok çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Artık ağırlıklı olarak Erikson'un kuramsal yaklaşımları ile yapılan psikotarih çalışmaları günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nde güçlü bir ilerleme hattına sahiptir.[166] Bununla birlikte, dünyanın birçok yerinde de psikotarih çalışmalarının yapılmakta olduğunu belirtmek gerekir. Etkili psikotarih uygulayıcılarından bazıları, *Devrimci Ölümsüzlük: Mao Tsetung ve Çin Kültür Devrimi* ile *Yaşamda Ölüm: Hiroşima'dan Kurtulanlar* isimli incelemeleri ile bilinen Robert Jay Lifton, *James ve John Stuart Mill: XIX. Yüzyılda Baba ve Oğul* isimli eseriyle Bruce Mazlish[167] ya da yine gerek teorik gerek pratik çalışmaları ile psikotarihin varlığını sürdürme gayreti içerisinde olan Robert Coles, Fawn M. Brodie, Hans Meyerhoff, Peter Gay, Kenneth Keniston, Ofer Zur, Geral Izenberg, Allan R. Buss, Philip Rieff, Fred Weinstein, Gerald M. Platt ve James William Anderson gibi isimlerdir. Türk akademisinde ise oldukça yeni ve tabiatıyla yetersiz durumda olan psikotarih ile ilgili çalışmalar yapan isimler arasında Vamık Volkan, Ahmet Çelikkol, Bilgin Saydam ve Bülent Somay gibi isimleri sıralayabiliriz.

Psikotarihsel Metodoloji

Psikanalizin temel alınmasıyla meydana getirilmiş bir disiplin olan psikotarihin dört başı mamur bir metodolojiye sahip olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Nitekim psikotarih uygulayıcıları da bu durumun farkında olup çalışmaları esnasında, bu durumdan kaynaklanan çekincelerini belirtmekten geri durmazlar. Fakat yine de psikotarihin "psikanalize dayalı bir yöntem olarak imkânı" üzerine iki temel görüş vardır. Bunların ilki, psikanalizin, tarihçilere çok şey öğreteceği ve bu şekilde psikotarihin kapılarını onlara açacağı; ikincisi ise, psikanalizin bizatihi kendisinin çok sorunlu bir teorik aygıt olduğu ve bu aygıt üzerine tarih inşa etmenin kaçınılmaz olarak içinden çıkılmaz problemler üreteceği yönündedir.

---

166 Gay, a.g.m., s. 201.
167 Gay, a.g.m., s. 199; Noland, a.g.m., s. 109-110.

Psikanalizin kullanımı ile tarih incelemelerinin daha derinlikli ve yararlı veriler ortaya koyacağını savunan ilk görüşe göre, psikanalizin tarihe yarar sağlayabileceği iki alan vardır. İlk olarak, tarihçilerin genelde göz ardı etme eğilimleri taşıdıkları bazı alanların, mesela cinsellik, aile ve çocukluk tarihi gibi konuların araştırılmasında psikanalizin olumlu ve tarihsel kavrayışı derinleştirici katkıları olabilir. Nitekim Ariés, Stone, Dodds ve Hofstadter gibi yazarların incelemeleri bu katkıyı yansıtmaları bakımından dikkate değer örneklerdir. İkinci olarak ise, psikanalize dayalı bazı kavram ve yöntemler (örneğin, rüyaların yorumlanması gibi) tarih içerisindeki olay ve olgulara uygulanarak değerli sonuçlar elde edilebilir.[168] Öte yandan psikanalizin tarihe temin edebileceği katkıların tam manasıyla elde edilebilmesi için onu kullanan tarihçi birtakım özelliklere sahip olmalıdır. Bu çerçevede, psikotarih pratiğine adım atan tarihçinin, öncelikle Freud'un *Grup Psikolojisi ve Egonun Analizi* isimli çalışmasını iyi etüt etmesi ve burada sunulan bireyden topluma gitme pratiğini içselleştirmiş olması gerekmektedir. Ayrıca yine tarihçinin insanın doğası ile yaklaşımlara aşina olması ve insanlar arasında "müşterek davranış" formları olduğunu bir önkabul olarak benimsemesi de psikanalizin sağlayabileceği katkılardan yararlanabilmesi için gerekli özelliklerdendir.[169] Burada psikotarihin bir başka kavranış biçimi üzerinde de kısaca durmak yerinde olur. Yaygın görüşe göre psikanalize dayalı olan psikotarihin, metodolojik anlamda Freud'a değil de örneğin Erikson gibi daha yeni nesil düşünürlere dayanan bir hatta kaydırılması, bu alana daha güçlü ve bilimsel bir metodolojik temel kazandırabilir. Nitekim Eriksoncu çalışmaların, Freudyen psikotarih çalışmaları ile kıyaslandığında çok daha nesnel ve kabul edilebilir veriler ortaya koyduklarına dair genel bir kabul mevcuttur.[170]

Psikanalizin tarihsel analiz çerçevesi olarak kullanılmasının mümkün olmayacağını ortaya koyan ikinci görüşe gelecek olursak; buna göre, Freud tarafından "*kendi çağının nörolojik koşulları çerçevesinde geçici bir çalışma varsayımı olarak ileri sürdüğü görüşlere ve geliştirebildiği tekniğe*"[171] dayalı olarak ortaya konulduğu haliyle psikanaliz, birçok açıdan sorunlu bir disiplindir. Öncelikle, "bilinçdışı" gibi büyük ölçüde sanal kavramlara sahip olmasının ve bunların tarihe uygulanmasının ciddi bir cesareti gerektirmesinin yanında, psikanalizin bizatihi kendisi tarihsel bir aygıttır.[172] Zamanının ve mekânının

168 Gay, a.g.m., s. 202, 204.
169 Gay, a.g.m., s. 208.
170 Noland, a.g.m., s. 114-115.
171 S. M.Turan, *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*, Kanat Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2004, s. 221.
172 Psikanalizin tarihselliği ile ilgili olarak bkz. Noland, a.g.m, s. 97. Karşı görüş için bkz. Alican, "Ayartılmış Özne: Psikotarihsel Bilginin Eleştirine Giriş (Bir Taslak)," s. 68.

ürünüdür ve doğal olarak söz konusu zaman ve mekânın insanlarının davranışlarına dayalı bir analiz çerçevesi ortaya koymaktadır. Psikanalizin tarihselliği paranteze alınacak olursa, geride somut bir karşılığı olmayan, metafizik bir dogma kalır.[173] Öte yandan psikanaliz, doğrudan doğruya belirleyici olan, analize tabi tuttuğu hastasını mutlak anlamda çözümleyen ve onun sorununu apaçık bir biçimde ortaya koyan "her şeye kadir" bir psikanaliste ihtiyaç duyar.[174] Sahip olduğu bu özellikler dolayısıyla psikanaliz sorunlu bir analiz çerçevesidir. Hâlihazırda mevcut olan somut vakalardan hareketle oluşturulan sanal psikanaliz kavramlarının tarihî geçmişin derinliklerine gömülmüş kişi ve vakalara uygulanması, analizin sağlamasının yapılamayacak olmasından dolayı ciddi bir sorundur. Bu sorun, temel anlamda ve doğal olarak psikanalizin, bir diğer ifadeyle psikotarihçinin "mutlak belirleyici özne" olarak ortaya çıkmasına neden olur ki, bu da son kertede (sözü edilen muktedir özne ne kadar hakkaniyetli olursa olsun) elde edilen verilerin kesinlikle öznel olması sonucunu verecektir. Nitekim psikanalizin bakışı ile tarihe yönelmenin indirgemecilik, yüksek beklentiler, değersizleştirme, tarihsellik (çağdaş psikolojinin başka bir döneme uygulanması), psikolojik teorinin yetersizlikleri ve var olmayan bir kişinin analiz edilmesi gibi çeşitli sorunları ürettiği açık bir biçimde tespit edilmiştir.[175] Bu durumun, herhangi bir tarih metodunda bile kabul edilebilir olmadığını söylemeye gerek yoktur.[176] Tarihsel bir analiz çerçevesi olarak diğer analiz çerçevelerine benzese de, onlardan farklı olarak bir "sır çözücü" niteliğe sahip olduğunu iddia eden[177] psikanalizin güçlü ve zayıf yönleri, doğrudan doğruya psikotarihe de yansımıştır.[178] Dolayısıyla denilmesinde bir sakınca yoktur ki, psikanalizin sorunlu bir disiplin olması, doğal olarak metodolojik açıdan psikotarihi de sorunlu bir şey haline getirmiştir.

---

173 Certau, *a.g.e.*, s. 39.

174 F. Weinstein ve G. M. Platt, "Psikotarihin Yaklaşan Krizi." (Çev. M. Alican), *Tarih Okulu Dergisi, VII*, Mayıs-Ağustos, İzmir 2010, s. 149-150.

175 J. W. Anderson, "Psikobiyografinin Metodolojisi." (Çev. G. Kağnıcı), *Tarih Okulu Dergisi, VII*, Mayıs-Ağustos, İzmir 2010, s. 77-97.

176 Psikanalizin tarihe uygulanması yönündeki girişimlerin içerdiği sakıncalarla ilgili güçlü bir eleştiri için bkz. Weinstein ve Platt, a.g.m., s. 130-145.

177 G. Izenberg, "Psikotarih ve Zihniyetler Tarihi," (Çev. G. V. Canik), *Tarih Okulu Dergisi, VI*, Ocak-Nisan, İzmir 2010, s. 146.

178 Weinstein ve Platt, a.g.m., s. 130.

Psikotarihe Örnekler

Kökenleri ile birlikte ele alındığında yaklaşık bir asırlık bir geçmişi olan psikotarih çalışmaları ile ilgili pek çok örnek vardır. Bunların hepsinden söz etmek kuşkusuz mümkün olmamakla birlikte, birkaçı ele alınarak psikotarih örneklerinin genel nitelikleri hakkında bazı fikirler elde edilebilir.

Psikotarih alanında yapılan çalışmalar ile ilgili örneklerimizden ilki, Freud ile William C. Bullit tarafından birlikte kaleme alınan *Thomas Woodrow Wilson: Psikolojik Bir İnceleme* isimli metindir. Esasen klinik nitelikli olan bu çalışma, yazarların her ikisinin de Wilson'a karşı olumsuz duygular beslemeleri dolayısıyla incelenmeye değerdir. Temel anlamda, Wilson'un yaşadığı kişisel psikolojik deneyimlerin sosyal hayatındaki olumsuz ve yıkıcı etkilerini ortaya koyma iddiasındaki çalışmaya göre, Wilson, egosu ile babasına dair çelişkili isteklerini hiçbir zaman uzlaştırmayı başaramamıştı. Bunun sonucunda da Wilson'un, onu aktif ve saldırgan olmaya yönlendiren haşin süperegosuna karşılık gelen erkeksi doğası ile kendisini edilgen olarak babasına sunma isteğini simgeleyen kadınsı doğası arasında derin bir yarılma meydana gelmişti. Söz konusu yarılmadan ve bu yarılmayı devam ettirmesini temin eden "bastırma," "özdeşlik kurma" ve "yüceltme"den dolayı, Wilson hayatı boyunca gergin ve tatminsizdi. Wilson'un bu özellikleri, küçüklüğünden itibaren hayatının tamamı (Princeton Üniversitesi Rektörü, New Jersey Valisi ya da ABD Başkanı olduğu dönemler de dâhil olmak üzere) üzerinde belirleyici bir etki ortaya koymuştu. Bir rektör olarak üniversiteyi, bir vali olarak eyaleti ya da bir başkan olarak ülkeyi yönetirken sergilediği bütün faaliyetlerde doğrudan ya da dolaylı olarak bu psikolojik durumunun etkisi vardı. *Thomas Woodrow Wilson: Psikolojik Bir İnceleme* başlıklı inceleme, konuya dair fikri olan hemen herkes tarafından ciddi bir biçimde eleştirilmiştir. İnceleme konusuna karşı yazarların önyargılı ve düşmanca tavrının, kitabın bütününde açık bir şekilde takip edilen olumsuz değerlendirmeler üzerinde belirleyici olduğu düşünülmüş, hatta Freud hayranları bu çalışmayla derin bir hayal kırıklığı yaşamışlardır.[179]

Psikotarih çalışmaları ile ilgili ikinci örneğimiz, Erik Erikson tarafından kaleme alınan *Genç Adam Luther: Bir Psikanaliz ve Tarih Çalışması* isimli eserdir. Psikotarih metinleri içerisinde halen üst düzeyde olmakla nitelenen bu eserin temel ilgisi, Luther'i hukuk çalışmalarından manastıra ve dinsel uğraşılara sürükleyen kimlik krizidir. Erikson'un kimlik anlayışı ve ideoloji

179 Noland, a.g.m., s. 101-102.

şeklinde tanımladığı şey ile olan ilişkisi, Luther'in içsel ve dışsal deneyimi arasında gidiş-gelişler yapabilmesini sağlar. Çalışmasına Luther'in kimlik krizi ve onun hayatının bireysel (psikoseksüel, psikososyal ve bilişsel) ve toplumsal (ailevi, sosyal, ulusal, kültürel ve dinsel) unsurlarını araştırarak başlayan Erikson, epigenesis (egonun insan gelişimine merkeziyeti ve önceki deneyime indirgenmesi mümkün olmayan ardışık şimdilerin ardı ardınalığı) anlayışıyla Luther'in erken deneyimleri hakkında birkaç sonuç ortaya koyar. Bunu yaparken de onun hayatını bilinçsiz birkaç çocukluk deneyimine indirgemekten titizlikle uzak durur. Erikson, yaşam deviniminin son beş evresine dair özünde kültürel niteliklere sahip olan anlayışıyla, çalışmasında, bütün tarihsel bağlamı ihmal etme hatasından kaçınmayı başarır. *Genç Adam Luther: Bir Psikanaliz ve Tarih Çalışması*'nın şimdiye kadar yapılmış en iyi psikotarih çalışması olduğu düşünülmektedir.[180]

Bir başka psikotarih örneğimiz, Bruce Mazlish imzasını taşıyan *James ve John Stuart Mill: XIX. Yüzyılda Baba ve Oğul* isimli eserdir. Eserinde Mill'leri incelikli bir psikotarihsel incelemeye tabi tutan Mazlish, metnin ilk bölümlerinde, baba-oğula, özellikle evrensel bir deneyim olduğu yönündeki Freudyen yaklaşımı benimsediği Oedipus kompleksi üzerinden temas eder. Ona göre, James ve John Stuart arasındaki baba-oğul ilişkisi, her ikisinin de kendi bireysel kişiliklerini biçimlendirmeye ya da yeniden teyit etmeye olduğu kadar, bir diğerinin varlığını tanımlamaya da çalıştığı merkezi bir deneyimdi. Bu ilişki, her iki birey için de eşsiz olmasının yanında, aynı zamanda modernleşme döneminde ortaya çıkan tipik bir baba-oğul ilişkisiydi. Oedipus kompleksine dayanan bu tipik ilişki biçimi, bir tür kuşak çatışması olarak tezahür ediyordu. Babasına karşı çelişik duygular içerisinde olan John Stuart, bu duygulardan kaynaklanan bir çatışma duygusuyla daha fazla çalışmaya yönelmişti. Sonunda babasını, zihin dünyasında öldürerek yasını tutacak ve bu şekilde gerek zihinsel gerek fiziksel olarak özgür bir birey haline gelecekti. Burada kısa bir özetini sunmaya çalıştığımız *James ve John Stuart Mill: XIX. Yüzyılda Baba ve Oğul* başlıklı çalışma, Oedipal komplekse dayalı kuşak çatışmasını temel alan bir psikotarih incelemesiydi ve örnek bir psikotarih örneğiydi.[181]

Son psikotarih örneğimiz, E. Victor Wolfenstein'ın *Devrimci Kişilik* adlı çalışmasıdır. Bir Lenin psikobiyografisi olan bu çalışmada Wolfenstein, Oedipus kompleksini devrimci arzu ve potansiyelin kaynağı olarak inşa eder.

---

180 Noland, a.g.m, s. 108.
181 Noland, a.g.m, s. 109-114.

Buna göre, Lenin'in babasına karşı "fantezi kaynaklı" bir sevgi-nefret yönelimi vardı ve onun bütün politik yönelimleri bu yönelimden kaynaklanmaktaydı. Bununla birlikte, Lenin'in ortaya koyduğu eylemlerde, bilinçdışı bir suçluluk duygusu da yer alıyordu ve babasının iyi ve kötü özellikleri Marx'da ve Çar'da yansımasını buluyordu. Öte yandan Wolfenstein'in Freudyen psikanalize güçlü bir biçimde yaslanan bu çalışmasına göre Lenin, bir yandan ısrarcı cinsel dürtüleri kontrol altına almaya dönük bir girişim olarak, örneğin çilecilik gibi tepkisel özellikler ortaya koyarken, diğer yandan da zor koşullar oluştuğu zaman belirleyici olabilme kapasite ve yeteneği geliştirmişti.[182]

Sonuç

Psikanalitik kurama dayalı bir çalışma sahası olarak psikotarih, görüldüğü üzere, yeni bir alan olmamakla birlikte, bilimsel anlamda güçlü bir olgunluğa erişmiş de değildir. Bu özelliğiyle onu daha ziyade deneysel bir çalışma disiplini ya da bilimsel bir egzersiz sahası olarak nitelendirmek daha doğru bir niteleme olabilir. Nitekim sunmuş olduğumuz psikotarih örneklerinde görüldüğü gibi, bu tür çalışmaların eleştirilmesi gereken birçok yönleri vardır. Bunların en önemlisi de, psikotarihsel yaklaşımın, araştırmacıyı çalışmaya gereğinden ziyade dâhil etmekle kalmayıp araştırmanın gidişatı ve sonuçları üzerinde belirleyici olmasına zemin hazırlayabilmesidir. Bireysel kanaatlerin ve önyargıların güçlü biçimde tarih incelemelerine dâhil olmasına imkân veren bu durum, örnekler üzerinden de açıkça takip edilebileceği gibi *iyi ya da kötü anlamda* yazarın, çalışma konusunu *olmadığı bir şeye dönüştürmesine* ve işin kötü tarafı da bunu *bilimsel bir kisve* altında yapmasına neden olabilmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki, psikanalizi merkeze alan metodolojisiyle psikotarih, tarihsel olanın, kendi tarihselliğini (örneğin psikanalitik kavramlarla) tarihdışılaştırarak bir başka tarihseli kavrama girişimini mutlaklaştırma çabası gibi görünmektedir. Bu haliyle tarihsel olanın zeminini tahrip etmektedir. Dolayısıyla bir tür tarih epistemolojisi olarak değil, öznenin kendi amaçları (şunun, şu ya da bu nedenden dolayı şöyle ya da böyle olduğuna karar vermesi) doğrultusunda kullanabileceği bir tahribat aygıtı olarak (bilgiyi, kendi kökenlerinden hareketle türetme değil de, öznenin sosyal pozisyonundan neşet eden belli bir amaç doğrultusunda üretme) kullanılabileceği göz ardı edilmemelidir.[183]

182 Weinstein ve Platt, a.g.m., s. 152-154.
183 Alican, "Ayartılmış Özne: Psikotarihsel Bilginin Eleştirine Giriş (Bir Taslak)," s. 72.

Okuma Listesi

BURKE, P. *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4.baskı, İstanbul, 2011.

DANACIOĞLU, E. *Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Klavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

DE CERTAU, M.*Tarih ve Psikanaliz, (*Çev. A. Sönmezay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

IGGERS, G. G. *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

ÖZCAN, A. *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, Ankara, 2011.

THOMPSON, P. *Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih*, (Çev. Ş. Layıkel), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

6. Ünite

Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Bilgisayar Teknolojileri

Kavramlar: tümdengelim, tümevarım, doküman inceleme, tarihsel tarama, etnografik inceleme, görüşme

İçindekiler

- *Tarihsel Tarama* **Fatih YAZICI**
- *Saha Araştırmaları ve Etnografyanın Tarihte Kullanımı* **Akif PAMUK**
- *Kuram Oluşturma* **Akif PAMUK**
- *Anlatı Analizi* **Fatih YAZICI**
- *Söylem Analizi* **Akif PAMUK**
- *Muhteva Analizi* **Fatma ACUN**
- *Tarihte Bilgisayarlaşma: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar* **Ramazan ACUN**
- *Sosyal Ağ Analizi* **Zeynep DÖRTOK ABACI**
- ***Tartışma:** Tarihçiler Arasındaki Dijital İşbirliği Ağları* **Serkan YAZICI**
- *Okuma listesi*

Tarihsel Tarama

*Fatih YAZICI**

Modernizmle birlikte sosyal bilimlerin, birbirinden farklı metodoloji ve yöntemleri olan, bağımsız birer disiplin haline geldikleri bilinmektedir. Post-modern paradigma değişikliği ise, sosyal bilimleri birbirlerine yaklaştırmış, artık çok daha karmaşık hale gelen dünyayı anlayabilmek için farklı disiplinler, birbirlerinin yardımına ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Böylece bir yandan disiplinler arası çalışmalar ortaya çıkarken diğer yandan da herhangi bir disipline özgü yöntem ya da tekniklerin, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde de uygulanmaya başladığı, artık yaygın bir biçimde görülmektedir.

Post-modern bir dönemde tarihsel yöntemin kullanımı, disiplinler arası çalışmalarda en sık başvurulan araştırma stratejileri arasındadır. Tarihe ilişkin metodoloji ve yöntemlerin, sosyal bilimlerin farklı bir alanında kullanılmasına ise tarihsel tarama adı verilmektedir (aynı kavramı ifade etmek için tarihsel araştırma/historical research ya da tarihsel analiz/historical analysis kavramları da literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır).

Herhangi bir sosyal konuyu çalışırken tarihsel tarama geçmişle bugün arasında hassas bir bağlamsal ilişki kurar ve bugünün sosyal ve kültürel sorunlarını daha iyi anlamamızı sağlar. Çünkü her çağdaş sorun, toplumun ve geçmişin tarihsel çevresiyle şu veya bu şekilde ilişkilidir.[2] Eğitim, sosyoloji, felsefe, siyaset bilimi, ekonomi vb. sosyal bilimlerin ele aldığı birçok kavram ya da sorun, belli bir tarihselliğe sahiptir. Dolayısıyla bu kavram ya da sorunları tanımlamak, geçmişten bugüne yaşamış oldukları değişim ve sürekliliği yansıtabilmek için tarihsel yöntemden yararlanmak gerekir.

Tarihsel tarama, sosyal bilimcilerin araştırmalarının bazen bir kısmında bazen de bütününde kullandığı yöntemdir. Örneğin sosyal bilimlerde deneysel çalışmalarda bile karşımıza çıkan literatür taraması, bir nevi tarihsel taramadır. Çünkü araştırmacı kendisinden önce neler yapıldığını inceleyerek çalışmasının bağlamını ortaya koymak durumundadır. Literatür taraması yanında giriş niteliğinde bir bağlam ya da arkaplan oluşturmak amacıyla da tarihsel tarama yöntemi kullanılır. Çünkü sosyal bilimlerin ele aldığı kavramlar, genellikle belli bir tarihselliğin ürünüdür ve bu durumun okuyucuya yan-

---

* Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, yazicizade@gmail.com

2 K. S. Lundy, Historical Research, *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, (Ed. L. M. Given), SAGE Publication, London: 2008, s. 399.

sıtılması için tarihe ihtiyaç vardır. Araştırma literatürünü desteklemek ya da tarihselliği yansıtmak için kullanılan tarihsel taramanın yanı sıra bu yöntem, kitap ya da makale şeklinde düzenlenen araştırmanın bütününde kullanılan yöntem olarak da uygulanabilir. Bir kavramın ya da olayın geçmişten günümüze kadar izlemiş olduğu süreçleri araştırmak isteyen bütün araştırmacıların bu yöntemi kullanması gerekir.[3] Fakat araştırma sorularına tatmin edici cevapların verilebilmesi için tarihsel taramanın, farklı yöntemlerle desteklenmesi ve birleştirilmesi gerekir.[4]

Tarihsel taramanın, sosyal bilimlerde kullanılan diğer veri toplama yöntemlerinden en önemli farkı, veri oluşturmak yerine zaten var olan verilerle ilgili olmasıdır.[5] Diğer tarihsel çalışmaların çoğunda olduğu gibi tarihsel taramada da belli kurumların arşivleri, kayıtlar ya da basılı yayınlar gibi tarihsel kaynaklardan sistematik bir yolla veri toplanır ve elde edilen veriler eleştirel bir analize tabi tutulur. Her tarihsel çalışmada olduğu gibi, tarihsel taramanın kullanılacağı bir sosyal bilim çalışmasında da belli bir izleğin takip edilmesi gerekmektedir. Lundy, bu izleği beş aşamada ele almaktadır:

1. Tarihsel taramanın ilk aşaması, ilgili literatürden, bugünkü tartışmalar ve daha da önemlisi araştırmacının ilgilerinden yola çıkarak, araştırılabilir bir olgunun belirlenmesidir.
2. İkinci aşama, hipotez veya araştırma sorularını geliştirmek, veri toplama ve sonuçları yorumlamada bize yol gösterecek teorik çerçeveyi belirlemektir.
3. Tarihsel taramanın üçüncü aşaması veri arama ve toplama aşamasıdır. Bu aşama konuya ve veri kaynaklarının ulaşılabilirliğine göre araştırma sürecinin en fazla emek gerektiren bölümü olabilir.
4. Verinin toplanmasını takip eden dördüncü aşama; kontrol, verinin geçerlilik ve güvenilirliğinin değerlendirilmesi ve her bir kaynaktan alınan kanıtın analizini içerir. Bu süreçte araştırmacı, kayıp verileri anlamlandırarak veriyi değerlendirir ve genellemeleri şekillendirir. Araştırmacının, araştırma sorularını cevaplaması ya da hipotezleri kabul veya reddetmesi ve sonuç kısmını şekillendirmesi de bu aşamadadır.
5. Tarihsel taramanın son aşaması, bulguların yorumlarıyla birlikte tanımlandığı ve araştırma sonucunu destekleyecek ayrıntılı kanıtların sağlandığı raporlaştırma aşamasıdır.[6]

---

3 S. Çepni, *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, Trabzon, 2005.

4 P. Gardner, Historical Analysis, *The Sage Dictionary of Social Research Methods*, (Ed. V. Jupp), London: SAGE Publication, 2006, s. 136.

5 L., Cohen, L. Manion ve K. Morrison. *Research Methods in Education*, London: Routledge, 2007, s. 193.

6 Lundy, a.g.e. s. 396.

Son yıllarda sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde, bir sorun ya da konunun tarihsel süreç içerisinde izlediği seyri, inceleyen çalışmalarda artış olduğu gözlenmektedir. Böylece geçmişle bugün arasında köprüler inşa edilmekte, tarih disiplini, tıpkı diğer sosyal bilim yöntemleri gibi bugünü anlamamızda önemli bir referans noktası haline gelmektedir. Üstün'ün "Cumhuriyetten Günümüze Toplumda ve Çalışma Hayatında Kadın, Giysilerdeki Değişimler ve Moda Faktörü" başlıklı çalışması, tarihsel taramanın ne kadar farklı alanlarda kullanılabileceğine bir örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.[7]

Üstün, çalışmasının girişinde Orta Asya'dan başlayarak, İslamiyet'in kabulü, Osmanlı Devletinin kuruluşu, Lale ve Tanzimat devirleri gibi önemli kırılma dönemlerinden, kadın giyiminin nasıl etkilendiğini özetlemiştir. Bununla birlikte çalışmada "Türk kadınının etkin biçimde toplum hayatının içersinde yer alması ve daha yaygın biçimde moda olgusundan haberdar olması ise büyük ölçüde Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunu takiben birçok hakkı elde etmesi ile" başladığı belirtilmektedir.

Çalışma boyunca tarihsel tarama yöntemine uygun olarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan kanunlar, Resmi Gazete arşivi üzerinden incelenmiştir:

> *28 Kasım 1925 tarih ve 230 sayılı resmi gazetede yayınlanan 671 no'lu Şapka İktisası hakkındaki kanun ile Atatürk giyim konusundaki ilk düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. Erkeklere ve kadınlara daha modern bir dış görünüş sağlayabilmek amacıyla düzenlenen bu kanun ile batılı giyim tarzı benimsenmiştir. Daha sonra aynı kanun maddesine istinaden 13-12-1934 tarih ve 2879 sayılı resmi gazetede yayınlanan 2596 no'lu kanunun 5.maddesi ile "Türkiye devleti nezdinde memur bulunanların kıyafetleri beynelminel mer'i adetlere tabidir" ibaresi eklenerek çalışma hayatının ilk kılık kıyafet yönetmeliği resmen oluşturulmuştur.* [8]

Kurumlara ait kılık kıyafet yönetmelikleri de, çalışma boyunca Resmi Gazetelerden tarihsel tarama yoluyla elde edilen verile arasındadır:

> *(G)enel olarak resmi kurumlara ait kadın kılık kıyafet yönetmeliği; elbiseler, temiz, düzgün, ütülü, sade, ayakkabılar ve çizmeler sade ve normal topuklu, baş açık, saçlar düzgün taranmış ve toplanmış olur. Kurum içinde baş örtülmez. Dikkat çekici aşırı geniş veya dar, kolsuz ve çok açık yakalı gömlek, bluz ve elbise giyilmez. Etek boyu dizden yukarı olmaz, çorapsız bulunulmaz ve terlik gibi ayakkabı kullanılmaz. Göze batacak şekilde makyaj yapılmaz, aşırı derecede parfüm veya ziynet eşyası takılmaz" şeklinde belirlenmiştir (Resmi Gazete, 1982: 2879).* [9]

---

7 G. Üstün, Cumhuriyetten Günümüze Toplumda ve Çalışma Hayatında Kadın, Giysilerdeki Değişimler ve Moda Faktörü, *e-Journal of New World Sciences Academy, 2011,* 6 (1).

8 Üstün, a.g.e. s. 40

9 Üstün, a.g.e. s. 40-41.

Çalışmada, Cumhuriyet tarihi boyunca erkek kıyafetlerinde dönüşüm hızlı bir biçimde gerçekleşirken, "İslam toplumları için daha hassas olan kadın kıyafetlerinde" ise zamana yayılan bir sürecin gözlemlendiği ifade edilmektedir. Fakat yerel yönetimlerin aldığı önlemlerle "(p)eçe takan, çarşaf giyen ve sarık sararak gezen kişilerin sayısı azalarak, modayı takip eden ve benimseyenler çoğalmıştır. Böylece Cumhuriyet'in ilanından 30'lu yılların sonlarına değin devam eden süreçte, kadın giyim kuşamında geleneksel ve dini olandan Batılı tarzda olana doğru bir güzergâh... takip etmiştir. Kimi zaman da merkezi hükümetin yerel idari birimler vasıtasıyla gerçekleştirdiği müdahaleler ile hızlı ve radikal sayılabilecek bir seyir izlemiştir."[10]

Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanan gelişmelerle birlikte modada yaşanan dönüşüm, çalışmada tarihsel tarama yönteminin kullanımını gerekli kılan unsurlardandır: "İkinci Dünya Savaşının araya girmesi ve ekonomik zorluklar, kadın kıyafeti konusunun geri plana itilmesine neden olmuştur. Bu dönemde çalışma yaşamının içinde yer alan kadınların giysi tercihlerinde olabildiğince ekonomik davrandığı göze çarpmaktadır. Ayrıca, savaş yılları moda unsurunun kenara itildiği, tutumluluğun övüldüğü, israfın hor görüldüğü yıllardır". İkinci Dünya Savaşı sonunda ise "üniforma tipi giysilerin yerini tekrar hareketlilik kazanan endüstrinin yuvarlak kesimlere sahip kadınsı giysileri hakim olmaya başlamıştır. Türkiye'de ise yurdun birçok şehrinde açılan kız enstitüleri mezunlarını vermeye başlamış, yaptıkları yıl sonu defileleri ile kadınları moda hakkında bilgilendirmişlerdir"[11]. Çalışma boyunca yapılan bu tespitler, dönemin moda ve kadın dergilerinin arşivleri ve fotoğrafları taranarak görsel olarak da desteklenmiştir.

Çalışma, 1960-1970'li yıllarda dünyada yaşanan gençlik hareketlerinin modayı nasıl etkilediği, 1980'li yıllardan itibaren artan medya ve iletişim olanaklarıyla, modadaki değişimin sadece büyük şehirlerde değil, artık Anadolu'da yaşayan kadını da etkilediği, 1990'larda artan dış ticaret imkanlarıyla moda anlamında da dünyayla daha entegre hale gelindiği tespitleri, dönemin moda dergileri ve literatür taraması yoluyla elde edilen veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Üstün'ün, moda tasarımı alanında yaptığı bu çalışma tarihin, farklı alanlarla kurabileceği ilişkiyi örneklendirmesi bakımından önemlidir. Farklı alanlarda kullanılabilecek tarihsel tarama yöntemi, herhangi bir kavramın geçmişten bugüne geçirdiği dönüşümü bir bütün olarak kavrama fırsatı vermek gibi önemli bir avantaja sahip olmanın yanı sıra, sosyal bilimlere farklı bir perspektiften bakmamıza da yardımcı olacaktır.

---

10 Üstün, a.g.e. s. 42.
11 Üstün, a.g.e. s. 44-45.

Saha Araştırmaları ve Etnografyanın Tarihte Kullanımı

*Akif Pamuk**

Tarihin konusunun ne olduğu tartışması, tarihçinin ilgi alanın ne olduğu sorusuyla örtüşür. Tarihyazımında bu tartışmanın karşılığı, tarihin öznesinin kim olduğudur. Geleneksel tarih yaklaşımında, tarihin konusu siyasi tarih, öznesi ise 'büyük' adamlardır. Yaklaşık son 80 yıldır yapılan ve son 20 yıldır yoğunlaşan eleştiriler tarihin öznesi genişlemiş, büyük adamların tarihinden çok sıradan insan/toplumların tarihine dönüştürmüştür.

Bu dönüşümün ilk temsilcisi, Hobsbawm'a[13] göre, Georges Lefebvre'nin *Büyük Korku* adlı eseridir. Fransız egemen sınıfının yerine Fransız *halkının* tarihine yoğunlaşmayı sağlayan, alttakilerin tarihinin bir bütün olarak yazımı Fransız geleneği sayesinde gelişmiştir. Özellikle Marc Bloch ve Georges Lefebvre'nin çalışmaları ve fikirleriyle bu gelenek başka ülkelerde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişip serpilmeye başlamıştır. Aslında gerçek ilerlemesi de Marksizmin tam katkısını yapmasının koşullarının oluştuğu 1950'lerin ortalarına dayanmıştır. Marksist kuramın işçi sınıfının tarihini, tarihyazımının bir parçası haline getirmesi, sıradan insanın da tarihin öznesi olabileceğini göstermiştir. Böylelikle tarihin konusu, toplumsal yapılardan ve süreçlerden, geniş anlamda gündelik yaşam kültürüne doğru kaymıştır. Sıradan insanlara yepyeni bir dikkatle yöneltildikçe, tarih yeniden insani bir çehreye bürünmüştür. Bir grup tarihçi makro-tarihsel araştırması yerine mikro-tarih denilen, somut bireylerden oluşan küçük toplumsal birimler üzerinde yoğunlaşan çalışmalara yöneldiler. Gündelik yaşam kültürü üzerine bu yeni vurgu, tarihi antropoloji ile çok yakın bir temasa soktu.[14] Böylelikle tarih, anlam arayışında olan yorumlayıcı bir perspektife, tarihçi de bu anlamı inşa etmeye çalışan kişiye dönüştü. Bu durum, tarihin, kültür tarihine dönüşmesinin başka bir bağlamını oluşturdu.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi ABD, akifpamuk@hotmail.com

13 Eric Hobsbawm, Tarih Üzerine, Çev. O. Akınbay, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.310.

14 G. G. Iggers , Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı, (Çev. G. Ç. Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s.15.

Yorumlamacı Geleneğin Bir Aracı Olarak Etnografya ya da Kültür Bilimi

Tarihin konusunun gündelik yaşantı ve öznesinin sıradan insan haline gelmesi, tarihsel metinlerin etnografik metinlere dönüşmesini sağladı. Nitel araştırmanın en eski geleneklerinden birisi olan etnografya, insanlığın yaşam biçimlerini betimlemeye ve anlamaya çalışarak, sahadan üretilen tarihsel bilginin bir izleğini oluşturdu. Etnografik araştırma, belirli bir süre boyunca birbirleriyle etkileşim içinde bulunan bir grup insanın bir kültür ortaya çıkaracağı önermesinden hareketle[15] araştırmasının merkezine insanın ürettiği kültürü yerleştirdi. Kültürün merkezi konumlanışı, etnografyayı çok disiplinli bir çalışma alanı haline getirdi. Hem antropolog ve hem de etnolog olarak Wilhelm Wundt, Georgees I. Frazer ve öğrencileri Malinowski[16] biyoloji, tıp, sosyoloji ve psikoloji bilimlerini eserlerinde toplumları anlamak için kullandılar.

İlk dönem antropolog ve etnologları, 1959'da Darwin'in yayımladığı *Türlerin Kökeni* kitabından doğan Sosyal Darwinizm'den etkilendiler. Bu bağlamda, erken dönem antropologları, toplumsal gelişimi 'ilkel'den 'medeni'ye doğru konumlandırdılar. Böylelikle antropologlar, toplumların gelişiminin hangi aşamasında olduklarını belirleyen toplum mühendisliğinin veri sağlayıcıları haline geldiler. Avrupa, 'medeniyet' için kıstas kabul edildi ve antropoloji, ideolojik aygıt olarak kullanıldı.[17] İkinci Dünya Savaşı sonunda etnograflar ve antropologlar üzerinde Sosyal Darwinizm'in etkisi azalmaya başladı. Bu değişimde pozitivizm eleştirilerinin (özellikle Frankfurt Okulu) artması, bilimdeki nesnelliğin sorgulanması ve moderniteye yapılan eleştirilerin ortaya çıkışı etkili oldu. "Modern Batı uygarlığının niteliği hakkındaki düş kırıklığı, modern bilimsel bakışa karşı giderek derinleşen bir tepkiye yol açtı. Claude Levi-Strauss gibi antropologlar, modern bilimsel akılcılığın, yaşamla uzlaşmaya varmak açısından, 'yabanıl' mitik düşünceye göre hiçbir üstünlüğü olmadığını söylediler".[18] Chicago Okulu ise, kendi toplumlarında kişiler, gruplar ve kurumlar üzerine kentsel alan araştırmaları yaptılar.[19] Süreç içinde farklılaşan etnografya geleneği, bugünse bir taraftan

15 M. Q. Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, Çev. (Ed. M. Bütün ve S. B. Demir), Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2014, s.81.

16 Bronislaw Malinowski, *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, (Çev. Saadet Özkal), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1992, s.11.

17 C. Glesne, *Nitel Araştırmaya Giriş*, (Çev. Ed. A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara, 2013, s.25.

18 Iggers , *a.g.e.*,s.8.

19 Glesne, *a.g.e.* ,s.26.

sömürge çalışmaları, marjinal gruplar ve göç çalışmaları çerçevesinde yürürken, diğer taraftan yeni bir yaklaşım olan bireyin kendi kültürünü ve bu kültürün bir parçası olarak kendini çalışması olarak tanımlanabilecek oto-etnografi tartışmaları çerçevesinde sürmektedir. Türkiye örneğinde ise antropolojinin ve etnografyanın en popüler olduğu dönem 1930'lu yıllar ve Türk Tarih Tezi tartışmalarıdır. Ortak tarih söyleminin inşasında, Türk Tarih Tezi'nin oluşturulma sürecinde, antropoloji çalışmaları yaygın olarak kullanılmıştır.[20]

Etnografya İle Tarihin Kesişme Alanı: Yerel ve Sözlü Tarih

Etnografya çalışmalarında amaç, belirli bir kültürü tanımlama ve yorumlamadır. Bundan dolayı, incelenen kültüre ait kavramlar, değerler, yaşantılar ve süreçler, odak noktalarını oluşturmaktadır. Sosyal inşacı bir bakış açısıyla bakıldığında, toplum tarafından üretilenlerin bütünü olarak kültür, toplumun otantikliğini yansıttığından standardize edilmiş veri toplama araçları ile ölçülemez. "*Gözlenir, yaşanır, hissedilir. Bu nedenle, kültür analizi yaklaşımı ile araştırma yapan bir araştırmacının çalıştığı kültürü ve bu kültürün birey ya da gruplar üzerindeki etkilerini ayrıntılı ve derinlemesine anlayabilmesi için alanda uzun zaman kalması ve yoğun bir veri toplama süreci içine girmesi gerekir*".[21] Bundan dolayı da veriler çoğunlukla katılımlı veya katılımsız gözlem, görüşme ve odak grup görüşme gibi nitel veri toplama yöntemleri ile toplanır. Araştırmacı, saha çalışması sırasında katılımcılara dair belgelere ulaşabilirse doküman incelemesini de kullanabilir.

Etnografyanın konusu, araştırma sürecinde toplumu ve sıradan insanları anlamaya çalıştığı için yerel ve sözlü tarihin konusuyla örtüşür. Her ailenin ve her mekânın, kendi tarihi olduğu ve bu tarihin, sunacağı detaylı bilgilerle daha kapsamlı çalışmalara katkıda bulunacağı fikrinden[22] hareketle ortaya çıkan yerel ve sözlü tarih çalışmaları, etnografya çalışmalarıyla benzeşir. Hem kurum hem de yerel ve sözlü tarih çalışmaları, mikro tarihin bir parçası olarak etnografyanın veri toplama araçlarını kullanır. Etnografik çalışmalarda olduğu gibi, tarihçi ilk olarak incelenen topluluğa dair daha önceki çalışmaları araştırır sonrasında ise bu topluluğu gözlemler. Gözlem sonucunda

---

20 Bu çalışmalar; B. Ersanlı, *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992; Z. Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012. M. Oral, *Türk Ulusunun İnşası Ortak Tarih Söylemi*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2015.

21 Ali Yıldırım ve H. Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 77 .

22 S. Caunce, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, (Çev. B. C. Bilmez ve A. Yalçınkaya), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s.8.

ortaya çıkan verilerden hareketle: incelemeye aldığı toplulukta kimlerin araştırmasına katkı sağlayacağını öngörerek kimlerle görüşeceğini belirler. Aynı zamanda yapmış olduğu gözlemler ve literatürden elde ettiği veriler ışığında katılımcılara soracağı soruları belirler. Bu sorular ışığında mülakatlarını tamamlar. Mülakatlar çerçevesinde, metnini oluştururken de etnografyanın kullandığı veri analiz süreçlerini (içerik analizi) kullanır. Bu haliyle bakıldığında, yerel ve sözlü tarih çalışmalarını birer etnografik çalışma olarak değerlendirmek mümkündür.

Disiplinlerarası Tarihe Doğru

Etnografyanın kültür tarihi, yerel ve sözlü tarihle etkileşimi ve hatta iç içe geçmişliği iki örnek üzerinde tartışılacaktır. Bunlardan ilki, bir saha çalışması, diğeri ise sözlü tarih çalışmasıdır.

Tarihin Sessiz Dili Damgalar[23] isimli kitap, etnografik alan çalışmaları ve kültür tarihinin en önemli örneklerinden birisidir. Aksoy'un çalışması, 1996 yılında Kazakistan'da başlayıp Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan, İran, Türkiye, Tuva, Hakasya, Altay, Ukrayna, Moldova, Romanya, Makedonya ve Kosova'da sürdürülen saha araştırmalarını kapsamıştır. Aksoy, on sekiz yıl süren ve on dört ülkeyi kapsayan çalışmasında; mezar taşları, kaya resimleri, halı-kilimler, evlerin dış duvarları, at koşum takımları ve benzerlerinin üzerindeki şekilleri ve damgaları, inceleme konusu yapmıştır. Tarihyazımı açısından, arkeolojik ve etnografik belgelerle de tarih yazılabileceğinin bir örneği olan bu çalışmanın veri toplama araçlarını, araştırmacının saha gözlemlerinde edinmiş olduğu fotoğraflar ve gözlem notlarının yanı sıra çalışma sahasında yapmış olduğu mülakatlar oluşturmaktadır. Aksoy yapmış olduğu çalışmadan hareketle, yeni bir kültür teorisi inşa ederek, evrimci ve yayılmacı kültür teorilerini, yani klasik antropologların (Ratzel, Benedict) yaklaşımını eleştirmiştir.[24] Aksoy şöyle demiştir:

> *Batının evrimci veya yayılmacı kültür teorileri, saha araştırmalarında tespit ettiğimiz etnografya unsurlarının bir coğrafyada görülürken diğer sosyal coğrafyalarda görülmemelerini, açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple, yaptığımız alan çalışmalarının bir sonucu olarak, Türklerin etnografya eserlerinde kullandıkları damgaların dilini, anlaşılmasını ve açıklamasını ortaya koyacak özelliğe sahip "sosyo kültürel genetik teorisi"ni öneriyorum.*[25]

23 M. Aksoy, *Tarihin Sessiz Dili Damgalar,* Yeni Ufuklar Derneği, İstanbul, 2014.
24 M. Aksoy, *a.g.e.* , s.76.
25 M. Aksoy, *a.g.e.*, s.82.

Bu haliyle etnografya eseri olarak tanımlanan Tarihin Sessiz Dili Damgalar'ı, diğer tarafıyla da ilk damgadan bugüne damgaların tarihini ortaya koyan kültür tarihi çalışması olarak tanımlamak da mümkündür.

Geçmişin Sesinden Arnavutköy: Savaşın ve Göçün Çocukları[26] isimli kitap da makro tarihle mikro tarihi birleştirme çabası olarak yapılan sözlü tarih çalışmasıdır. Çalışmanın makro tarih kısmını, arşiv vesikaları, gazeteler ve siyasi tarih anlatısı oluştururken, mikro tarih kısmını ise, Arnavutköy'de mülakat yapılan elli iki kişi oluşturmuştur. Veri toplama sürecinde ise, Arnavutköy'ün farklı bölgelerinde yaşayan katılımcılarla -bölgenin tarihine dair katılımcıların anlatılarını anlamak için- veri toplama aracı olan derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Kimi bölgelerde de odak grup görüşmelerinden yararlanılmıştır. Tarihte, bu bölgenin şekillenmesinde etkili olan ve ilk göçlerin başlangıcını belirleyen 93 Harbi ve Balkan Savaşları ile başlayan mülakatlarla inşa edilen metin, Kurtuluş Savaşı, Mübadele, Alman Savaşı (İkinci Dünya Savaşı), Varlık Vergisi, Menderes Dönemi, Kıbrıs Barış Harekâtı, 80 İhtilali, Özal'lı yılları kapsanmış ve Arnavutköy'ün geleceği üzerine öngörülerle sona ermiştir. Kültür tarihi açısından bakıldığında ise, toplumsal yapı, ekonomik hayat, sağlık, sosyo-kültürel yaşam, düğünler, bayramlar, gündelik yaşam, eğlence ve yemek kültürü gibi başlıkları içermiştir. Ayrıca sıradan insanın tarihi olarak Arnavutköy'de kadın olmak ve çocuk olmak, sözlü tarih konuları içerisinde yer almıştır.

Yukarıdaki iki örnek etnografya, kültür tarihi, sözlü ve yerel tarihin benzer metodolojik yaklaşımları kullandıklarını göstermesi açısından önemlidir. Çok disiplinli tarih çalışmalarının eskiye göre arttığı bir dönemde, etnografyanın tarih çalışmalarına derinlik katacağı, yayımlanan eserlerin artmasıyla birlikte kurum, kültür, sözlü ve yerel tarih çalışmalarının metodolojik olarak kuramsal temellerinin oluşacağı düşünülmektedir.

---

26 N. Yılmaz ve A. Pamuk, *Geçmişin Sesinden Arnavutköy: Savaşın ve Göçün Çocukları*, Arnavutköy Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Tarihsel Kuram Oluşturma ya da Gömülü Teori

*Akif PAMUK**

Tarihçi, tarihsel metni inşa ederken iki tür yaklaşım sergiler: Bunlardan birincisi, tarihçinin mevcut literatürde tartışılan teoriler ışığında metni inşa etmesi veya kendisi tarafından ortaya atılan teoriyi doğrulamak için farklı kaynaklardan yararlanarak tarihsel metni inşa etmesidir. Bu, teorinin sınanarak doğruluğuna ve yanlışlığına dair önermelerin kurulduğu bir tarihsel metin inşa ediş sürecidir. Bu durum aynı zaman da bazı ön kabullerden hareketle, tarihsel metinler inşa etme sürecini ifade eder. İkinci yaklaşım ise sosyal inşacılığın ürettiği bir yöntem olarak, ön kabullerden ziyade, doğrudan doğruya çalışmada ortaya çıkan bulgulardan çıkarımlarda bulunmak suretiyle kuram geliştirmedir. Gömülü teori, ikinci yaklaşımın kavramsallaşmış şeklidir.

Gömülü teori literatürden yararlanmak suretiyle bulguları kavramsallaştırarak, bulgular üzerinden teoriler inşa etmek olarak tanımlanabilir. Araştırmacının teorisini inşa ediş süreci; literatür ve ilk veri toplama sürecinde tümevarımı, kategorileri oluşturup kuram geliştirme aşamasında ise tümdengelimi içerir. Bu yüzden çizgisel işleyen sıralı bir süreci yoktur. Daha çok, bir taraftan veriyi toplarken, diğer taraftan toplanan verinin kodlandığı/soyutlandığı etkileşimsel sürece sahiptir.[28] Gömülü teori, "*temelde tümevarımsal bir model iken tümdengelimin de kullanıldığı görülür. Kuram geliştirmek için tümevarım esas araç olarak kabul edilirken, kuram geliştirilirken sık sık tümdengelim gerekli olacaktır*".[29] Bu iki yaklaşım, tarihsel metnin inşasında tarihçinin rolünü de belirler. İlk yaklaşımda, gerçekliği verili olarak kabul etmesi tarihçiyi metinden bağımsız bir aktör olarak konumlandırır. Bu durum Leopold von Ranke'nin geçmişi yargılamak değil, onu, "*wie es eigentlich gewesen* (gerçekte nasıl olduysa)" rapor etmek amacında olduğu sözü ile örtüşür. Diğer taraftan ikinci yaklaşım ise, bunun tersine, tarihçiyi, metnin inşa ediliş sürecinde kategorileri ve kategoriler arasındaki ilişkileri, tarihçinin geçmişiyle ve tarihçinin yorumlamasıyla etkileşimsel bir sürecin parçası olarak konumlandırır. Bu durum "*tarih yoktur, tarihçi vardır*" sözünün ortaya çıkmış biçimidir.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi ABD, akifpamuk@hotmail.com

28 A. Pamuk, *Bireysel ve Kolektif Kimliklerin İnşasında Tarih Algısının Rolü,* Yayınlanmış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,2013, s.78.

29 K. F. Punch, *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar,* (Çev. D. Bayrak, H. Bader Arslan, Z. Akyüz), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011, s.160.

Gömülü Teorinin Süreçleri

Tarihçi, gömülü teoriyle tarihsel kuram geliştirirken üç aşamayı takip eder. Bu aşamalar, kodlama olarak tanımlanır. İlk veri toplanmaya başlandığında, aynı zamanda analiz süreci de başlar. Analiz sürecinin ilk aşamasını, kategoriler oluşturur. Kategorilerin belirlenmesi süreci, *açık kodlama* sürecidir. Bu ilk aşama verilerin incelendiği, karşılaştırıldığı ve kategorize edildiği (sınıflandırıldığı) süreçtir. Açık kodlama, verilerin ayrıntılı olarak incelenmesi sonucunda, analizin bir parçası olarak kategorilerin isimlendirilmesidir.[30] Bu bir anlamıyla verilerin kavramsallaştırılması olarak analizin ilk aşamasıdır. Ortaya çıkan kategorilerin diğer kategorilerle ilişkilendirilmesi, karşılaştırılması ise *eksensel kodlamayı* ifade eder. Eksensel kodlama verilerin, açık kodlamadan sonra, kategoriler arasında bağlantılar kurmak amacıyla tekrar düzenlendiği prosedürler dizisidir.[31] Bu süreç, gömülü teoride ikinci aşamadır. Tarihçi, kategoriler arasındaki ilişkiyi tartışırken farklı odak noktaları belirlemeye çalışır. Eksensel kodlama sürecinde ortaya çıkan kategorilerin kavramsallaştırılmasıyla ise temel kategoriye ulaşılmış olur. Bu aşama, gömülü teorinin son aşamasıdır. Bu, öz kategori[32] olarak adlandırılmaktadır. Öz/ merkez kategori belirlendiğinde son aşama olarak *seçici kodlama*[33] sürecinde tarihçi bu kategori üzerinden kendi teorisini inşa eder. Analiz sürecinde öz kategorinin belirlenmesinden seçici kodlamaya kadar olan aşamada tümevarım kullanılırken, kuram oluşturma aşamasında tümdengelim kullanılır.

Gömülü Teori Örneği Olarak Kimlik ve Tarih

Gömülü teorinin, tarihçinin konusu ile ilgili veri toplama sürecini sistematik hale getirdiği söylenebilir. Gerek nedensellik ilişkilerini tartışan metinler olsun, gerek monografiler olsun, geçmişe dair belgelerden çıkarılan anlamlarla kurulan anlatının tüm süreçlerini metin içerisinde anlamlı bir şekilde inşa edilmesini sağlar. Birçok tarihçi, geçmişin belgeleri üzerinden anlamlar inşa etme sürecinde sadece mantıksal kurgular üzerinden hareket eder. Gömülü teori, bu mantıksal kurguları kuram haline getirmekte önemli bir işleve sahiptir. Ayrıca gömülü teoride başlangıçta tarihçinin bir teorisinin olmaması, tarihçinin belgelerin anlamlarını belgelerin ortaya çıktığı zaman

30 A. L. Strauss, *Qualitative Analysis for Social Scientists*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, s.59.

31 *a.g.e.* s. 64

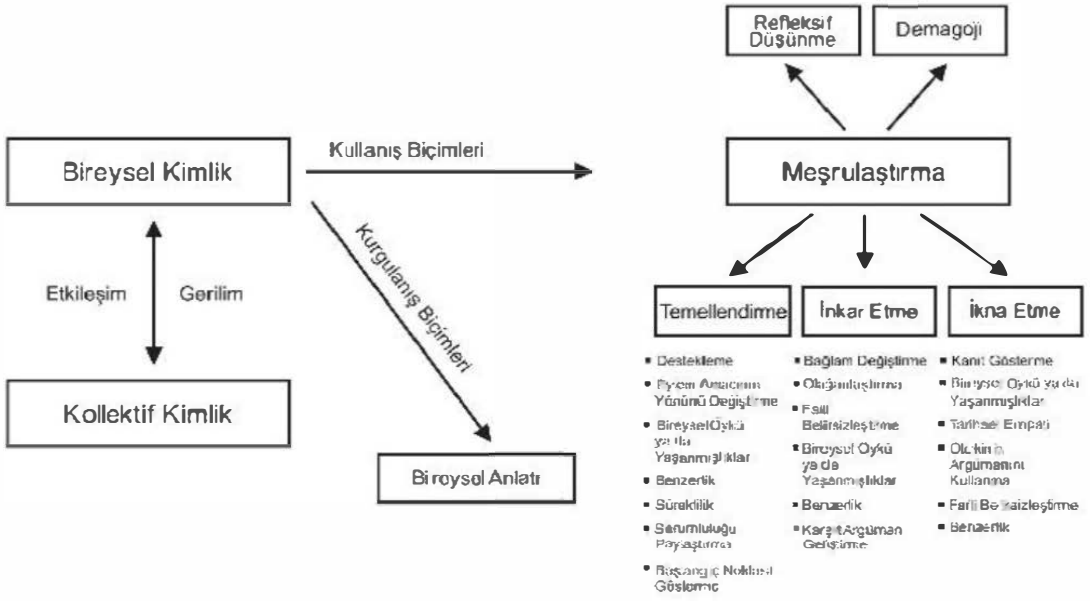
32 J. W. Creswell, *Educational Research: Planning, Conducting and Evaluation Quantitative and Qualitative Research* (4. Edition),Boston, USA: Pearson, 2010, s.435.

33 Straws, a.g.e. s.69.

bağlamında inşa etmesine olanak sağlayarak anakronizmden uzak kuramlar geliştirmeye yardımcı olur. Gömülü teori, hali hazırda geleneksel tarih çalışmalarına göre az tercih edilmekle birlikte, Türkiye'deki tarihsel kuram oluşturma çabaları (Osmanlı Devleti kuruluş nazariyelerinden, Osmanlı iktisat sistemine ve Osmanlı modernleşmesine kadar) istenilen seviyede olmasa oldukça yaygındır. Bu tarihsel kuram oluşturma çabalarının temel farkı, gömülü teori süreçlerinin takip edilmemesidir.

Pamuk'un kimlik ve tarih üzerine yapmış olduğu *Kimlik ve Tarih: Kimliğin İnşasında Tarihin Kullanımı* isimli çalışma, gömülü teorinin tarih çalışmalarındaki kullanımına bir örnektir.[34] Bireysel ve kolektif kimliklerin inşasında tarihin kullanımını örnek olaylar (Uludere, Hrant Dink Suikastı, Sivas Olayları, 28 Şubat, Ergenekon, Dindar Nesil Tartışması, Eşcinsel Şiddet ya da Toplumsal Cinsiyet, Çanakkale), bireysel mülakatlarla odak grup görüşmeler çerçevesinde gömülü teoriyle incelemiştir. Görüşmeci olarak toplumsal anlamda öteki olarak tanımlanabilecek konum ve roldeki kişiler seçilmiştir. Aşağıdaki şekil 1'de yer alan kategoriler, gömülü teori kullanım sürecinde katılımcıların kimliklerinin inşasında tarihi kullanma biçimlerinin soyutlamalarıdır. *Kanıt Gösterme, Bireysel Öykü ya da Yaşanmışlıklar, Tarihsel Empati, Ötekinin Argümanını Kullanma, Faili Belirsizleştirme, Benzerlik* kategorileri, gömülü teorinin *açık kodlama* sürecinin kodları olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu açık kodlar, İkna Etme kategorisi altında *eksensel kodlama* sürecinde kavramsallaştırılmıştır. Diğer *eksensel kodlama kategorileri; İnkar Etme, Temellendirme, Demagoji ve Refleksif Düşünme*dir. Çalışmanın öz kategorisi ise, *Meşrulaştırma* olarak kavramsallaştırılmıştır. Çalışmanın buraya kadar olan kısmı, gömülü teorinin tümevarım sürecini kapsamaktadır. Çalışmada, *kimliğin inşasında tarih, bireylerin kimliklerinin inşasında meşrulaştırma işlevi görmektedir* önermesi ise, gömülü teorinin tümdengelim sürecinin kullanılmasıdır.

34 A. Pamuk, Kimlik ve Tarih: *Kimliğin İnşasında Tarihin Kullanımı*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2014.

Şekil 1: Bireysel Kimlik İnşası ve Tarihin Kullanım Kategorileri[35]

Sonuç

Gömülü teori, hakkında az bilgi sahibi olunan konuların kuram haline getirilmesi için yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca gömülü teorinin tarih çalışmalarında kullanımı, tarihçilerin yeni kavramlar/soyutlamalar üretmesine olanak sağlamaktadır. Türkiye'de genelde sosyal bilimler, özelde de tarih disiplini için kuram geliştirme çabalarının artışında gömülü teorinin kullanımı yeni imkanlar sunucudur. Ülkemizde sosyal bilimlerdeki mevcut çalışmaların, bir başlangıç teori üzerinden inşa edildiği için, araştırmaların tümevarımın sınırlılıkları içerisine kaldığı söylenebilir. Bu sınırlılık, araştırmaları tarihçinin zihnindeki teorinin doğru veya yanlışlığına dair önermeler kurulduğunda biten bir süreç haline getirmektedir. Bu durumu aşmanın bir yolu, gömülü teori yaklaşımını da tarih çalışmalarında kullanmaktır. Tümevarımla yapılan kavramsallaştırmaların tümdengelim süreciyle birleştirilmesi, bilimsel anlamda yeni kuramların, kavramların üretilmesine imkan sağlayacaktır. Ayrıca üretilen bilginin niteliğinin tartışılması kuramsal çerçevede olacağından daha nitelikli bilimsel araştırmaların ortaya çıkacağı muhtemeldir.

35 A. Pamuk, *Kimlik ve Tarih: Kimliğin İnşasında Tarihin Kullanımı*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2014. s. 223.

Anlatı Analizi

Fatih YAZICI*

Gündelik hayatımızda kendimizi ifade etmek, gerekçelendirmek ya da inandırmak için anlatılar inşa ederiz. Sözlü anlatı örneklerinin yanı sıra daha geniş kitlelere de hitap edebilmek için hatırat ya da otobiyografi gibi yazılı anlatı türlerine başvururuz. Sosyal medya ağlarıyla birlikte bu durum artık gündelik hayatımızın bir parçası haline gelmiş durumdadır. Bununla birlikte sosyal bilimlerin birçok alanında akademik bir üretim yapabilmek için de anlatılardan yararlanırız ki bu disiplinlerin başında tarih gelmektedir. Hatta birçok tarih felsefecisine göre tarihin kendisi bir anlatı ürünüdür.

Her ifade biçimi bir anlatı olarak değerlendirilmez. Anlatının öncelikle bir öykü sunması gerekir. Öykü, içinde karakterlerin yer aldığı olaylar dizisidir. Bundan dolayı anlatı, karakterlerin hem sebep olduğu hem de başından geçen olaylar dizisini sunan bir bildirişim (*communication*) biçimidir.[37] Fakat bir olay örgüsünün, anlatı sayılabilmesi için belli bir amaca yönelik olması, zamansal ya da mekânsal olarak belli bir izleği takip etmesi gerekir. Her anlatı belli amaçlarla dinleyeni/izleyeni/okuyanı için seçilmiş, biçimlenmiş, düzene konmuş ve öykülenmiştir. Her anlatı belli bir görüş açısından ve belli bir düzenleme içinde örgütlenip sunulur.[38]

Sosyal bilimlerin farklı alanlarındaki nitel veri toplama yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkan anlatı analizini ise iki şekilde ele almak mümkündür. Birincisi; araştırmacının belli bir amaca yönelik olarak seçtiği katılımcı ya da katılımcılara, standartlaştırılmış soru kalıplarının dışına çıkarak, tamamen ucu açık sorular yönlendirerek edindiği yaşam öyküsünü ya da bu öykünün bir bölümünü, sosyal bilimlerin herhangi bir alanına konu edinmesidir. Bu anlatı analizi türünde öyküler, araştırmacının yönlendirmesiyle oluşturulur. Bu sebeple Riessman anlatı analizini, "*araştırmacının görüşme, gözlem ve belge liflerinden dokuduğu bir yaşam öyküsü*" olarak tanımlar.[39] İkincisi ise araştırmacıdan bağımsız olarak kurgulanan günlük, hatırat veya otobiyografi gibi anlatı türlerinin belli ilkeler çerçevesinde incelenmesine dayanan anlatı

---

* Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, yazicizade@gmail.com

37 M. Jahn, *Anlatıbilim: Anlatı Teorisi El Kitabı*, (Çev. B. Dervişcemaloğlu), İstanbul, Dergah Yayınları, 2012, s. 12.

38 İ. Erdoğan. *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi Araştırma Tasarımları Niteliksel ve İstatistiksel Yöntemler*, Ankara, Erk Yayınları, 2012, s. 140.

39 C. K. Riessman, Narrative Analysis, *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, (Ed. L. M. Given,) London, SAGE Publication, 2008, s.539.

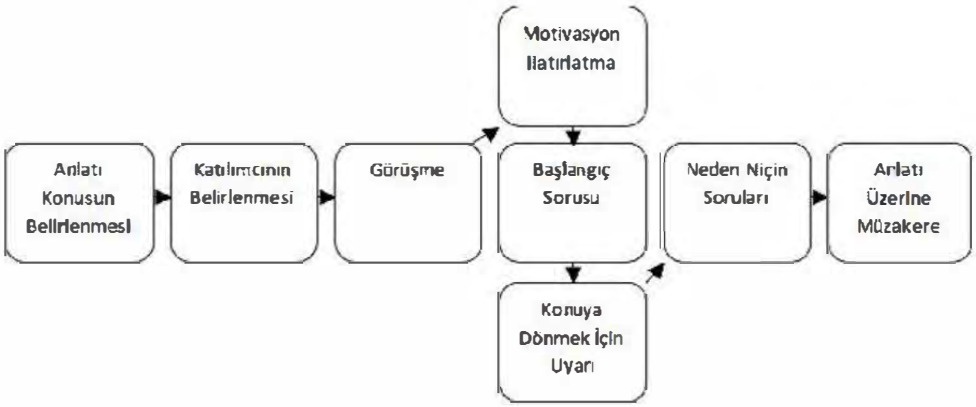
analizidir. Her iki şekilde de sosyal bilimlerde var olan bir sorun, bireylerin anlatıları üzerinden tanımlanmaya ya da çözümlenmeye çalışılır.

İnsanların yaşamlarını ve çevrelerindeki dünyayı anlamamızı sağlayan anlatıların/öykülerin araştırılması ve incelenmesi ile ilgili farklı yaklaşımları ifade eder. Riessman, anlatı analizinin dört modelini şu şekilde tanımlar:

- *Tematik analiz*; *nasıl* söylendiğinden çok *ne* söylendiği üzerinde durur.
- *Yapısal analiz*; öykünün *gidişat*ıyla ilgilidir. İçerikte var olan konular göz ardı edilmez, fakat öykünün inandırıcılığını arttırmak için kullanılan anlatı mekanizmalarının üzerinde durulur.
- *Etkileşimsel analiz*; öyküyü anlatan ve dinleyen arasındaki diyalogla ilgilidir. Özellikle anlamın iki tarafça birlikte yapılandırılması önemsenir.
- *Edimsel analiz*; bir öykünün sergilenmesinde, anlatının karşı tarafa geçmesi için kullanılan kelime ve jestlerle ilgilidir.[40]

Yukarıda yer alan dört model arasından son üçü; daha çok dil bilimi, dil felsefesi ya da psikoloji gibi, sosyal bilimlerin farklı alanlarıyla ilgili olmakla birlikte tematik analiz çerçevesinde, tarih disiplini içerinde anlatı analizi kullanmak mümkündür. Tarih metodolojisi içerinde anlatı analizini, sözlü tarih içerisinde değerlendirmek gerekir. "*Her ne kadar tarihçilerin geleneksel ilgileri o yönde olmasa da sözlü tarihin odak noktası, tarihsel olayların kendilerinden ziyade, onları yaşayan insanları için anlamlarının ne olduğudur*".[41] Bu sebeple anlatı analizi, sözlü tarih çalışmalarında başvurulması gereken tekniklerin başında gelmektedir.

Anlatı analizine dayalı bir sözlü tarih çalışmasının aşağıdaki aşamaları takip etmesi beklenir:

40 Riessman'dan akt. A. Bryman. *Social Research Methods,* London, Oxford University Press, 2004, s. 412.

41 S. E. Chase. Narrative Inquiry Multiple Lenses, Approaches, Voices, *The SAGE Handbook of Qualitative Research,* (Ed. N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln), London, Sage Publication, 2005, s. 652.

Anlatı analizinde öncelikli hedef *araştırma konusunun belirlenmesi*dir. Sözlü kaynaklara dayalı bir tarih çalışmasının kapsayabileceği tarih aralığı az çok bellidir. Söz konusu tarihsel durum, olay ya da olgu, dönemsel olarak tarih sayılabilecek kadar eski, onu yaşayanların hayatta olabileceği kadar yeni olmalıdır. Dolayısıyla sözlü tarih çalışmasına dayalı anlatı analizlerini, zamansal olarak Cumhuriyet dönemi ile sınırlamak mümkündür. Söz konusu tarihsel olayın, toplumsal bir boyutunun olması, ona tanıklık etmiş kişilerin anlatılarını daha da değerli kılması bakımından önemlidir.

Araştırma konusuna uygun bir *katılımcı* yani anlatıcı bulmak da anlatı analizinin ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Katılımcının, belirlenen tarihsel konuya tanıklık etmesi, onun yaşamının bir parçası olması, araştırma verilerini zenginleştirecektir. Katılımcı belirlendikten sonraki aşama ise görüşmedir.

Görüşme aşamasında gerek katılımcının *motivasyon*unu sağlamak, gerekse etik sorumluluklar gereğince araştırma konusu ve konunun taşıdığı değer, katılımcıya aktarılmalıdır. Bu aşamada araştırmacının katılımcı ile bir güven ilişkisi kurması, görüşmenin niteliği bakımından önemlidir. Katılımcının motivasyonunu artırmanın bir diğer yolu da araştırmaya konu olan tarihsel durumla ilgili katılımcıya *hatırlatma*larda bulunmaktır. Daha sonra ise *başlangıç sorusu/soruları* ile görüşmeye başlanır. Başlangıç sorularının standartlaştırılmış ve ucu kapalı değil, tamamıyla özgür bırakılarak açıklamaya yönlendirici olması gerekir. Bunun amacı, belirlenen tarihsel durumla ilgili öznel anlamlandırmaların serbest anlatılar yoluyla ortaya çıkarılmasıdır. Görüşme sırasında katılımcı, belirlenen tarihsel konunun dışına çıkabilir. Bu noktada araştırmacı, katılımcının esas anlatı sürecine dönmesine çalışır[42].

Görüşme sona erip anlatı tamamlandıktan sonra konu ile ilgili kapalı kalmış noktaları açığa kavuşturmak, özellikle de katılımcının kastettiği öznel anlamlandırmaları yakalayabilmek için *neden/niçin soruları* yönlendirilir[43]. Böylece sona eren anlatı, bir araştırma metnine dönüştürüldükten sonra araştırmacı ve katılımcı arasında müzakere edilmelidir[44].

Anlatı analizinin tarih metodolojisi içerisinde kullanımı sadece sözlü tarih ile sınırlı değildir. Yukarıda yer alan anlatı analizi tanımından da anlaşılacağı üzere, hem birer anlatı ürünü hem de önemli tarihsel kaynaklar olan günlük, hatırat ve otobiyografiler de, anlatı analizi çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu anlatı türleri her ne kadar araştırmacının yönlendirmesinden uzak

---

42 P. Mayring, *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*, (Çev. A.Gümüş ve M. S.Durgun), Baki Kitabevi, Adana, 2000, s. 61.

43 Mayring, a.g.e. s. 62.

44 D. J. Clandinin ve V. Caine, "Narrative Inquiry", *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, (Ed. L. M. Given) SAGE Publication, London, 2008, s. 543.

olsalar da, araştırmacının ulaşamayacağı kişilerin anlatılarını inceleme şansı vermeleri bakımından önemli avantajlara sahiptirler.

Anlatı analizi çerçevesinde araştırmacının, bir anlatı ürününe öncelikle yöneltmesi gereken sorular şunlardır: Anlatı, kimin için ve ne amaçla inşa edildi? Nasıl oluşturuldu? Anlatı nasıl sonuçlandırılmıştır? Boşluk ya da tutarsızlıklar var mıdır?[45] Bu sorulara cevap aranarak yapısal olarak incelenen anlatı, daha sonra içerik olarak incelenir. Araştırmacının amacı, anlatıda yer alan bir veya birden fazla tarihsel konuyu/sorunu ele alıp incelemek olabilir. Bu noktadan sonra anlatı araştırmacı için araştırılacak birimdir. Bu nedenle anlatı analizi tasarımı hazırlamak demek, bu birimle ilgili bir veya birden fazla yanı incelemek için seçmek demektir[46].

Cemil Koçak'ın, bir hatırat olan Nutuk ile İsmet İnönü, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay ve Kazım Karabekir'in, anı, günlük ve mektuplarını karşılaştırdığı Nutuk ve Diğerleri[47] adlı çalışması, anlatıların yapısal ve içeriksel olarak incelenmesine bir örnek teşkil eder. Koçak çalışmasında Nutuk'un 1927 yılının konjonktürüyle hazırlandığını, "eğer daha erken ya da daha geç bir tarihte okunmuş olsaydı" metnin değişeceği tespitinde bulunur ve şöyle devam eder:

> *Atatürk'ün Nutuk'u, CHF/CHP'nin aslında birinci kurultayında, CHF/CHP Genel Başkanı sıfatı ile okunması, elbette sadece basit bir tesadüf eseri sayılamaz. Aksine, Nutuk, 1927 yılında okunmuştur, çünkü bu tarihte Milli Mücadele'de yer almış bütün önemli isimler, değişik nedenlerle, siyasi arenanın tamamen dışında kalmışlarıdır... Nutuk... Milli Mücadele'nin önde gelen şahsiyetlerine ilişkin değerlendirmeler ve yargılar ile doludur. Bu tür yargıların ve değerlendirmelerin ise, bazı isimler için, hayli ağır olduğunu belirtmeliyim.*[48]

Koçak, böylece yukarıda yer verilen ve anlatı analizi için son derece önemli *olan "Anlatı, kimin için ve ne amaçla inşa edildi? Nasıl oluşturuldu?"* sorularına cevap arar. Milli Mücadele'nin önemli isimlerinin, Nutuk'un okunduğu 1927 yılında muhalif olmaları, bir anlatı biçimi olarak Nutuk'u önemli ölçüde etkilemiş ve belki de yazılma amacı olmuştur. Yazılma amacının ve yazıldığı dönemin, Nutuk'un içeriğinde belirleyici olduğunu düşünen Koçak, çalışmasına şu şekilde son verir:

---

45 Riessman, a.g.e., s.540.
46 Erdoğan, a.g.e., s. 140.
47 C. Koçak, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
48 Koçak, a.g.e., s. 175.

İsmet İnönü, 1937 yılı sonbaharında, Başbakanlık görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Hatırlanmalıdır ki İnönü, Nutuk'ta adından her zaman övgü ile bahsedilen bir isimdir. İnönü, Başbakanlık görevinden resmen ayrılmasından sonra, resmî siyaset sahnesinden tamamen silinmişti. Adı basında kesinlikle yer almamış ve CHP Genel Başkan Vekilliği görevinden de uzaklaştırılmıştı... Bir de şöyle düşünelim: Eğer Nutuk, 1937 yılının sonbaharında kaleme alınsaydı ve okunsaydı, bu takdirde, İsmet İnönü, acaba Nutuk'ta nasıl değerlendirilirdi... Benim kişisel izlenimim, bu takdirde, İnönü'nün Nutuk'ta en azından bugünkü hali ile yer almayacağı yönündedir.[49]

Cemil Koçak'ın tespitlerinden de anlaşıldığı üzere anlatılar, öznel metinlerdir. Bu öznellik; anlatıcının karakteri, dünya görüşü, anlattığı dönem ya da konu ya da konuya karşı kendisini konumlandırışı gibi birçok etken tarafından belirlenir. Dolayısıyla anlatı analizi de baştan sona öznel bir veri toplama sürecini ifade eder. Anlatıcıdan kaynaklanan öznelliklerin yanı sıra araştırmacı da konunun ve anlatıcının seçiminden, anlatının yeniden kurgulanmasına ve makro anlatıyla ilişkilendirilmesine kadar geçen her süreç, araştırmacı tarafından belirlenir. Yani araştırmacının da bir öyküsü vardır.

Kendi içerisinde anlamlı olan bu süreç, yine ait olduğu epistemolojik çerçevede değerlendirilmelidir. Bu epistemolojinin dışına çıkıp mikro tarihe ilişkin bir anlatıdan, makro tarihe dair genellemeler yapmak ya da nedensellik ağları kurmak, yanıltıcı olabilir.

Söylem Analizi

Akif PAMUK*

Söylem analizi, konuşma ve metinler aracılığıyla oluşan anlam ürünleri ile ilgilenen, geniş kapsamlı sosyal ve kültürel araştırmalar içinde kullanılan bir araştırma yöntemi ve veri analiz sürecidir.[51] Başka bir deyişle söylem analizi, insanların konuşma ve metin aracılığıyla ne yaptıklarının analizidir. Dil, kişinin sadece o anki bağlamından çok, sosyal kültürel ve tarihsel bağlamda neyi kastettiğinin ve ne yaptığının aracı olarak kullanılmaktadır.[52] Söylem

---

49 Koçak, a.g.e., s. 198.

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı.

51 H. Çelik ve H. Ekşi, "Söylem analizi", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 27*, s. 99-117.

52 J. E. Ricahardson, *Analysing Newspaper An Approach from Critical Discourse Analysis*, Palgrove Macmillion, 2007. s. 25.

analizinin şekillenmesinde, genel anlamda postmodernizm tartışmaları, daha özelde ise yapısalcılık, postyapısalcılık, hermeneutik tartışmaları etkili olmuştur. Bu bağlamda söylem analizinin temellenmesinde, sosyal inşacılığın ön kabullerinin yer aldığını söylemek yanlış olmaz.

Sosyal inşacılığa göre; insanlar olarak hepimiz sosyal süreçlerin ürünü olduğumuz için bulunduğumuz dünyaya ilişkin önceden verili herhangi bir düzen yoktur. Sosyal inşacılık, gerçekliğe dair kendi uyarlamalarımızı, bir kültür ya da toplum olarak kendi aramızda inşa ettiğimizi söyler. Buna göre bütün bilgi şekillerinin tarihsel ve kültürel göreceliliğini kabul etmek zorunda olduğumuzdan, *doğru* kavramı ön plana çıkar. Bütün bilgiler, dünyaya çeşitli açılardan bakmaktan türer ve bu bakış açıları da o sıradaki bazı çıkarlara hizmet eder.[53] Buna göre dünyayı anlama tarzlarımız, nesnel gerçeklikten değil, hem geçmişteki hem de şimdiki zamandaki diğer insanlardan gelmektedir. Yaşadığımız kültürde hâlihazırda var olan ve insanların kullandıkları kavramsal çerçeveler ve kategoriler içine doğarız. Yaşantılarımızın ifadesi için yine var olan uygun düşünme kategorilerini, uygun bir şekilde buluruz. Sözgelimi ben, modası geçmiş kıyafetler yerine moda kıyafetleri giymeyi tercih ediyorsam, burada yaşantı tercihime temel teşkil eden şeyin *moda* kavramı olduğu ortaya çıkar.

Her insan kavram ve kategorileri ana dillerini kullanmayı geliştirdikçe edinir. Kültürü ve dili paylaşan herkes tarafından bu kavram ve kategoriler her gün yeniden üretilir. Dolayısıyla dil, düşünmenin gerekli ön şartıdır.[54] Dil ile düşünce arasında kurulan bu ilişki, özne merkezli bir dünyaya işaret etmektedir. Dolayısıyla insanla ilgili olan her şey, bizim de dâhil olduğumuz sosyal ve tarihi süreç içinde üretilir. Dünya kendisini, bir felsefi realistin düşündüğü gibi, türler, kategoriler, nedensel hiyerarşiler, farklı alanlar şeklinde bölüp sınırlandırmaz. Tam tersine, bütün bunları yapan 'biz'den başkası değildir.[55] Dil, gerçekliği yansıtmaktan çok yeniden inşa eder, onu kavramsal kalıp içine sokup parçalar ve yeniden oluşturur. Gerçeklik, biz onu söylemlerimiz yoluyla oluşturmadan önce ifade edilemez bir bilinmeyendir.[56]

---

53 V. Burr, *Sosyal İnşacılık*, (Çev. S. Arkonaç), Nobel Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 6.
54 Burr, *a. g. e.* , s.8.
55 A. Pamuk, *Kimlik ve Tarih Kimliğin İnşasında Tarihin Kullanımı*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 26.
56 T. Eagleton, *Kültür Yorumları*, (Çev. Ö. Çelik), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 267.

İki gelenek: Makro ve Mikro Söylem Analizi

Konuşulan nesneleri biçimlendiren söylemdir. İdeoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı, müzakere, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen dile ilişkin süreçlerdir. Söylem, sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik alanlar gibi hayatın tüm yönleri ile ilişkilidir.[57] Söylemin oluşumu için yaratıcılık, düzenleyiş, anlatım biçimi, eylem ve bellek özelliklerinin ifadede olması gerekir.[58] Söylem hakkında bir şey diyebilmemiz için tarihsel şartlarını bilmek gereklidir. Bu tarihsel şartlar, benzerlik, yakınlık, uzaklık, farklılık, dönüşüm ilişkilerinin gerçekleştirebilmesi için gereklidir. Aynı zamanda bu ilişkiler, kurumlar, ekonomik ve sosyal süreçler, davranış biçimleri, ilke sistemleri arasında gerçekleşir.[59] Bu bağlamda makro ve mikro söylem analizi, sosyal inşacılığın iki yaklaşımının göstergeleri olarak karşımıza çıkar.

Mikro sosyal inşacılık, insanlar arasındaki etkileşimde gündelik söylem içinde ortaya çıkana bakar. Kendilerine söylem psikologları diyen araştırmacı ve yazarları kapsar. Mikro sosyal inşacılar[60] için dünyanın farklı yorumları, potansiyel olarak bu söylemsel ve inşa edici süreçle mümkün hale gelir. Birinin diğerinden daha gerçek ya da doğru olduğunu söylemenin anlamı yoktur. Burada ulaşabildiğimiz yegâne gerçeklik bu söylem metnidir. Tariflerimizin ötesinde gerçek bir dünya olduğunu iddia edemeyiz.[61] Böylelikle mikro söylem analizi, daha çok söylemsel psikologların konumlandırma teorileri çerçevesinde kullanılmaktadır.

Makro sosyal inşacılık ise, dilin inşa edici gücünü kabul eder. Bu gücün materyal ya da sosyal yapılardan ve kurumsal uygulamalardan çıktığını ya da en azından bunlarla ilişkili olduğunu söyler. İktidar-güç kavramı bu sebeple, yukarıda aktarılan yapısökümcü yaklaşımı kapsayan bu sosyal inşacı formun en temelinde yer alır.[62] Makro sosyal inşacılık, özellikle Foucault'nun[63] çalışmalarından etkilenmiştir. İlgi odakları, iktidar-güç meselesi olduğundan

---

57 Çelik ve Ekşi, *a.g.m.*, s.100.

58 D. Günay, *Söylem Çözümlemesi*, Papatya Yayınları, İstanbul, 2013, s. 176.

59 M. Foucault, Bilginin Arkeolojisi, (Çev. V. Urhan), Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 63.

60 Mikro inşacılığın temsilcileri arasında Kenneth Gergen, John Shotter, Derek Edwards, Malcolm Ashmore, Margaret Wetherell, Rom Harre, Michael Billig, Sibel Arkonaç sayılabilir.

61 Burr, *a.g.e.*, s. 21.

62 Burr, *a.g.e.* s. 22.

63 Bilginin Arkeolojisi, (Çev. V. Urhan), Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999, Cinselliğin Tarihi, (Çev. H. U. Tanrıöver), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007, Hapishanenin Doğuşu, (Çev. M. A. Kılıçbay), İmge Yayınları, Ankara, 1992.

makro sosyal inşacılar, araştırma ve uygulamalarla meydan okuyan bir görüş vasıtasıyla özellikle cinsel rol, ırk ve etnisite, engelli olma ve akıl sağlığı gibi çeşitli sosyal eşitsizlik biçimlerini analiz etmekle ilgilenir. Bu bağlamda makro söylem analizi, daha çok sosyal bilimcilerin çalışmalarında kullanılmaktadır. Foucault'nun etkisindeki söylem analizi, süreç içerisinde eleştirel söylem analizine dönüşmüştür.

Eleştirel söylem analizi; sosyal ve politik bağlamda, metin ve konuşma ile meşrulaştırılmış, yeniden üretilmiş ve direnilmiş sosyal gücün kötüye kullanımının, tahakkümün ve eşitsizliğin yollarını açan söylem analizi araştırmasıdır.[64] Eleştirel söylem analizinin temel amacı, güç eşitsizliğini ve ideolojiyi, dil ile güç/iktidar arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır.[65] Eleştirel söylem analizi, iktidarın tahakkümü karşısında dezavantajlı durumlarda olan gruplarda uygulanma biçimidir.

Foucault, tarihçilerin tarih yapma biçimlerini *tarihselleşen tarih* diyerek eleştirir. Geleneksel biçimi içinde tarih, geleneksel olarak eskinin anıtlarını ezberlemekle, onları dokümanlara dönüştürmekle ve sesi olmayan o izlere ses vermekle uğraşırdı. Şimdi ise tarih, dokümanları anıtlara dönüştürmektedir. Eskiden tarih, insanlara bırakılmış izleri çözümlerken, şimdi gruplandırılması gerekli bir yığın unsuru, bir plana göre yerleştirmekte, birbiriyle ilintilendirmekte ve birlikte bütünlükler sağlayabilecek bir şekilde onları yerlerine oturtmaktadır.[66] Böylelikle *tarihselleşen tarih*, süreklilikle değil kopukluklarla ilgilenmeye başlar. Hiçbir olay, olgu ya da unsur, sürekliliğe engelmiş gibi görülmez, her biri kendine özgü bir dizgenin içine yerleştirilip incelenir. Genel ve bütünselliği olan bir tarih anlayışı ve bu anlayışa dayalı bilginin temelleri böylece tümüyle sorunsallaşır.[67] Tarihçinin geçmişin belgelerini gruplandırıp, bir yapı halinde inşa etmesi, bir tarafıyla tarihsel metni oluştururken, diğer taraftan da tarihin egemen söylemini meşrulaştırma işlevini yerine getirmesi olarak tanımlanabilir.[68] Söylemler, dünyayı yaratmazlar ama onu kendilerine mâl ederler. Dünyanın, tarihin soruşturma nesnesini oluşturan bölümü, 'geçmiş'tir. Şu halde bir söylem olarak tarih, geçmişten farklı bir kategori oluşturur. Bunun yanında geçmiş ile tarih, geçmişin sadece tek bir tarihsel okunuşunu kaçınılmaz kılacak biçimde birbiri içine geçmiş de değildir. Geç-

---

64 Z. Aygül, *'Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'nin Eleştirel Söylem Analizi ile İncelenmesi*, (Ed. S. Arkonaç) *Söylem Çalışmaları*, Nobel Yayınları, Ankara, 2012, s. 196.

65 Burr, *a.g.e.* s. 170.

66 M. Foucault, Bilginin Arkeolojisi, s. 19. , D. Doltaş, "Söylem ve Yazın" (Haz. A Kocaman), *Söylem Üzerine*, Hitit Yayınevi, Ankara, 1996, s. 69.

67 Doltaş, *a.g.e.*, s. 70.

68 Pamuk, a.g.e., s. 87.

miş ile tarihin seyri, birbirlerinden bağımsızdır. Bu yüzden aynı geçmiş ögesi farklı söylemsel pratikler tarafından, farklı biçimlerde okunabilir. Bu arada her biri kendi içinde, zaman ve mekân dışı farklı yorumsal okumalar vardır; tarih söz konusu olduğunda, tarihyazıcılığı buna tanıklık edebilir.[69] Denilebilir ki tarih, tarihçiler tarafından oluşturulan değişken bir söylemdir. Geçmişin tek bir okuma biçimi yoktur. Eğer bakış açınızı değiştirirseniz, karşınıza başka okumalar ve yeni anlamlar çıkar.[70]

Mikro söylem analizinde, söylem çözümlemelerine dair üç farklı yaklaşımdan söz etmek mümkündür. *Söylem araştırıcısı olarak söylem çözümlemesi,* gerçek kişiler tarafından, gerçek durumlarda dilin gerçek olarak kullanımının incelenmesidir.[71] İkincisi ise yalnızca konuşmalara dayalı olarak yapılan *söyleşi araştırıcısı olarak söylem çözümlemesi*dir. İletişimde kullanılan dilin düzenliliği, anlamlama ve amaçları bakımından söylemsel yapıyı, hem açıklamak hem de yorumlamak için kullanılan *söylem üzerine özel bir bakış açısı olarak söylem çözümlemesi*', diğer yaklaşımlardır.[72] Bu yaklaşımlar, daha çok odak grup çalışmalarında bireylerin konumlanışlarını analiz etmek için kullanılır.

İki Farklı Yaklaşım: İçerik Analizi ve Söylem Analizi

Söylem analizinin temel özelliklerini kavramak için içerik analiziyle olan ilişkisini tartışmak gerekmektedir. Ana hatlarıyla içerik analizi, metnin anlamını, söylem analizi ise aslında metnin ne demeye çalıştığını tartışır. İki analiz yaklaşımı çerçevesinde temel farklılıklar şunlardır:

a) Söylem analizi; bir metnin kendisinden değil, metnin anlamının tarihsel ve kültürel bağlamlarda belirlendiğinden hareketle, açıklayıcı ve her aşamada yoruma açık bir şekilde söylemin nasıl anlaşılması gerektiği sorusuna odaklanırken, içerik analizi; bir metnin nasıl anlaşıldığı, bugün açısından ne anlama geldiği sorusu üzerine odaklanarak[73], metnin bütününden hareketle içerikleri temalaştırarak analiz etmektir.

b) Söylem analizi; araştırmanın her aşamasında yoruma açık bir süreçken, içerik analizi; yoruma kapalı bir süreçtir. Yani içerik analizi; belli bir aşa-

69 K. Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, (1.Baskı) Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s.18.
70 Jenkins, a.g.e., s.26.
71 Günay, *a. g. e.*, s. 58.
72 Günay, *a. g. e.*, s. 61.
73 O. Gökçe, İçerik Analizi Kuramsal ve Pratik Bilgiler, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s. 45.

madan sonra yeni veriler elde edilse bile, geriye dönüp tekrar yoruma imkân tanımamaktadır. Söylem analizi ise, her yeni veri ışığında, yoruma tekrar geri dönmektedir.[74]

c) Söylem analizi; *'Yazar ne demek istiyor?', 'Metin nasıl anlaşılmalıdır?'* gibi sorulara yanıt ararken, içerik analizi; *'Metin ne anlama geliyor?'* sorusunun yanıtını arar.

d) Söylem analizi; metnin görünen anlamından ziyade satır arasındaki anlamları çıkartmaya çalışırken, içerik analizi; metnin görünen anlamını tartışır.

Görüldüğü üzere, içerik analizi ile söylem analizi yaklaşımları, birbirinden farklı amaçlar için kullanılan iki farklı yaklaşımdır. Bununla birlikte bu farklılıklar, iki analiz sürecinin bir arada kullanılamayacağı anlamına gelmemektedir. Araştırma deseninin özelliğine göre, birlikte kullanılabilirler ama iki analiz yaklaşımından ortaya konulacak bilgiler farklı olacaktır.

Söylem Analizi Süreci

Söylem analizi sürecinin ilk aşamasında metne (belgeye); *'Kim konuşuyor', 'Bütün konuşan bireylerin toplamı içinde dilin bu çeşidini elinde tutmaya hakkı olan kim?', 'Dilin sahibi kim?', 'Kim özgünlüğünü, saygınlıklarını dilden alıyor ve karşılık olarak dil gerçeklik garantisi değilse bile en azından gerçeklik karinesini kimden alıyor?', 'Benzer bir söylemin tercih edilmesinde, yasaya uygun ya da geleneksel, hukuksal olarak tanımlanmış ya da doğal olarak kabul edilmiş hakkında sahibi olan bireylerin – ve sadece onların- statüsü nedir?*[75] sorularını sorarak yanıtlar almaya çalışılır.

Örnek çözümleme

Bu ilk aşama için Namık Kemal'in Cezmi[76] romanı değerlendirilebilir. 1940 yılında Tekirdağ'da doğan Namık Kemal, 1863 yılında Babıali Tercüme Odası'na memur oldu. Fransızca bilen, Divan edebiyatı örneğinde şiirler yazan Namık Kemal, Tasvir-i Efkâr'da yazılarının çıkmasıyla tanınmaya başladı. Yazıları eleştiriye uğrayıp, gazete kapatılınca 1867 yılında Paris'e kaçmak zorunda kaldı. Kaçış yıllarında da yazılarında ödün vermedi. İstanbul'a dönüşünde, 'Vatan Yahut Silistre' piyesini yazdıktan sonra Kıbrıs'a sürüldü. Burada otuz sekiz ay kaldıktan sonra, Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilme-

74 Gökçe, *a.g. e.*, s. 46.
75 Foucault, a.g.e., s. 69.
76 N. Kemal, *Cezmi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 6.

siyle tekrar İstanbul'a döndü. Yeni padişahla yıldızı barışmayan Namık Kemal, 1877 yılında mutasarrıf olarak Midilli adasına sürüldü. Midilli yıllarında Cezmi romanını kaleme aldı.

Cezmi romanı, XVI. yüzyılda romana ismini veren Cezmi karakterinin başından geçenleri anlatır. Cezmi, yiğit bir sipahi olduğu kadar, bilgin bir şairdir. Cirit'de atlı sporda ustadır. Romanında Cezmi karakteri, siyasetteki maharetlerini de gösterir. Temel hedefi, Adil Giray'la Osmanlı ordusunun da yardımını sağlayarak İran saltanatını ele geçirmektir. Romanın buraya kadar olan anlatısı, eserin birinci bağlamını ifade eder. İkinci bağlamı ise, Cezmi karakteri üzerinden konuşan Namık Kemal'in kendisidir. Bu bağlamda Namık Kemal, Cezmi karakteri üzerinden kendisini Midilli adasına mutasarrıf yapan II. Abdülhamid'e, bu kadar yetenekli bir kişi olarak kendisinin Midilli'de mutasarrıf olarak heba edildiğinin mesajını vermektedir. Namık Kemal'in söylediği ile söylemek istediği birbirinden farklıdır. Görüldüğü üzere, analiz sürecinin temel özelliği, varsayımlardan değil, belirsizlikler üzerinden yapılan bir sorgulamadır.

İkinci aşamada, söylemin kendilerinden elde ettiği ve söylemin meşru kaynağını ve uygulama noktasını (özel nesnelerini ve doğrulama vasıtalarını) kendilerinde bulduğu kurumsal yerleri de betimlemek gerekir. Bu yerler toplumlar içindir: örneğin hastahane, sürekli kodlanmış sistematik, farklılaşmış ve hiyerarşi içinde yer almış bir tıp personeli tarafından güvence altına alınmış ve böylece sayılabilir bir tekrarlanışlar alanı oluşturabilen bir gözlem yeridir.[77]

Üçüncü aşama, öznenin konumlarının belirlenmesidir. Bu özne konumları, kendisine çeşitli alanlarla ya da nesne gruplarıyla aynı şekilde meşgul olma imkânının verildiği durum tarafından belirlenir. O açık ya da değil belirli bir sorular kafesine göre soru soran, belirli bir bilgilenme programına göre dinleyen öznedir. Aynı zamanda o, belirleyici bir özellikler tablosuna göre bakan ve betimsel bir tipe göre işaret koyan öznedir.[78] Bu aşamalardan sonra temel hedef, mevcut bağlamın yapı sökümü, yapı sökümü sonrasında ise söylemin ortaya çıkartılmasıdır. Söylemsel bir oluşum, eğer kendisinde ortaya çıkan farklı stratejilerin oluşma sistemi tanımlanabilirse; başka bir deyişle, eğer onların tümü (bazen aşırı derecedeki çeşitliklerine, zaman içindeki dağılımlarına rağmen), aynı ilişkiler oyunundan nasıl türedikleri gösterilebilirse, belirlenmiş olacaktır.[79]

---

77 Foucault, Bilginin Arkeolojisi, s. 70.
78 Foucault, *a.g.e.*, s. 72.
79 Foucault, *a.g.e.*, s. 92.

Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine[80] isimli kitap, söylem analizinin ikinci ve üçüncü aşamasına örnek olarak gösterilebilir. Copeaux, 1931-1993 yılları arasında Türkiye'de okutulan tarih ders kitapları üzerine hem *dışsal inceleme*, hem de *içsel inceleme* yaparak, Türkiye'deki tarih ders kitaplarındaki söylemleri ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Dışsal inceleme, ders kitabı söyleminin üretim koşullarının incelenmesidir. Toplumsal/ ideolojik düzlemde, devletin işlevi, Eğitim Bakanlığı yönetmelikleri, resmi program tercihleri, okul kitapları geliştirilmesi yönetmelikleri, bu kitaplar üzerindeki resmi denetim biçimleri ve dereceleri incelenmiştir.[81] İçsel inceleme ise, kitapların söyleminin incelenmesidir. Foucault'nun söylem analizi süreçlerini takip eden eser, Türkiye'deki tarih ders kitaplarındaki söylemin altında yatan ideolojileri, Kemalizm ve Türk-İslam Sentezi olarak belirlemiş, söylem üretim kurumu olarak da okulu tartışma konusu yapmıştır.

Sonuç

Tarihsel çalışmaların alanı, son yıllarda zamanın ruhuna uygun olarak oldukça genişlemiştir. Bu genişleme, tarih çalışmalarında siyasi tarih anlatısının yanı sıra sosyal tarihin, kurum tarihinin, mekânın tarihinin vb. örneklerinin ortaya çıkışını ifade eder. Bu bağlamda tarih çalışmalarının disiplinler arası metinler haline gelmesi, tarihçiler için yeni inceleme stratejilerinin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye tarihçiliğine, yeni bir strateji olarak söylem analizinin temel eleştirisi, her metinde saklı olan ideolojik önyargılara yöneliktir. Bu yüzden metnin, yazarın ideolojilerinden ve söylemlerinden özgürleştirilmesi gerekmektedir. Nihayetinde yazarın, okur ve/ veya tarihçiye söylediği, söylemek istediği, ima ettiği ve söyleyemediği anlamlar vardır. Bu noktada söylem analizi, yazarın söylemek istediğini, ima ettiğini, söyleyemediği anlamları tartışma konusu yaparak tarihin satır aralarını ortaya çıkarmamıza yardımcı olur. Bu durum, bir tarafıyla da Türkiye'de tarih çalışmalarına anlama odaklı ve farklı bir bakış açısı kazandırarak, Türkiye'deki tarih çalışmalarının niteliğini artıracaktır.

---

80 E. Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

81 Copeaux, *a.g.e.*, s. 19.

Muhteva Analizi

Fatma ACUN*

Muhteva analizi, bir veya bir dizi metin içerisinde belli kelimelerin/kavramların varlığını, kullanım sıklığını ve aralarındaki ilişkileri belirlemek için kullanılan bir araştırma metodudur. Bu metodla araştırmacılar, belirledikleri kelimeler, kavramlar veya ibarelerin metin içerisindeki varlığını sayıya dökebilir, anlamları ve aralarındaki ilişkileri tahlil edebilir, metnin vermek istediği mesaj, yazarı, hatta metnin yazıldığı dönem hakkında çıkarsamada bulunabilirler. Metinler kitaplar, kitap bölümleri, makaleler, gazete başlıkları, tarihsel belgeler gibi yazılı olduğu kadar konuşmalar, reklamlar, resmi veya gayri resmi sohbetler, tiyatro gibi iletişimin gerçekleştiği sözlü ortamları da kapsamaktadır. Ancak, sözlü ortamlarda geçen iletişimin muhteva analizine tabi tutulması için yazıya geçirilmesi gerekmektedir. Yazıya geçirilmemiş iletişim örneklerini muhteva analizine tabi tutmak mümkün değildir.[82] Muhteva analizi, genelde kavram analizi ile birlikte düşünülmekte ve eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Aşağıda, kavram analizinin nasıl yapıldığı anlatılacaktır.[83]

Kavram Analizi

Muhteva/kavram analizi yaparken sorgulamak için bir kavram seçilmekte, bu kavramın metin içinde varlığı belirlenerek sayı ile ifade edilmektedir. Tema analizi olarak da adlandırılan kavram analizinde yapılan iş, bir metin veya metinler dizisinde, önceden belirlenen kelime/kavram/terimlerin varlığını ve kaç defa geçtiğini tespit etmektir. Bunlar doğrudan olduğu kadar

---

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, facun@hacettepe.edu.tr

Muhteva analizi konusunda takip eden eserlere bkz. R. P. Weber, *Basic Conent Analysis, Series: Quantitative Applications in the Social Sciences*, Sage Publicatons, Beverly Hills, 1980; K. Krippendorf , *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*, Sage Publicatons, Beverly Hills, 1980; K. Carley, "Content Analysis", *The Encyclopesia of Language and Linguistics*, (Ed. R.E. Asher), Pergamon Pres, Edingburg 1990, s. 235-267; N. Bilgin, *Sosyal Bilimlerde Muhteva Analizi (Teknikler ve Örnek Çalışmalar)*, Siyasal Yayınevi, Ankara 2006.

83 Bu yazı, yazarın takip eden makalesinden özetlenmiştir. Detaylı bilgi için başvurulabilir: "Muhteva Analizi Metodu ve Cumhuriyet Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22, (1), 2005, s. 27-50.

dolaylı da olabilirler. Doğrudan kavramların belirlenmesi kolay olmakla birlikte, dolaylı kavramların belirlenmesi zor ve karmaşık bir iştir.

Kavram Analizinin Yapılışı: Kavram analizinin aşağıda sırayla verilen aşamalarda yapılması gerekmektedir.

1. Araştırma sorusunu belirleme.
2. Analize tabi tutulacak örnek metin veya metinleri seçme.
3. Yapılacak analizin düzeyini belirleme.
4. Kodlanacak kavramların sayısına karar verme.
5. Kavramların bağlamlarının, sıklıklarının veya varlık-yokluklarının mı belirleneceğine karar verme.
6. Kavramlar arasında nasıl seçim yapacağına karar verme.
7. Kavramların seçimi için kurallar geliştirme.
8. Gereksiz bilgi ile ne yapacağına karar verme.
9. Metni kodlama.
10. Sonuçları tahlil etme.

Araştırma sorusunu belirleme:

Araştırma sorusunu belirleme önemlidir, çünkü soru, araştırmanın nereye ve niçin yöneldiğini gösterir. Bir soru belirlemeden yapılan analizin sonuçları çok çeşitli ve yoruma açıktır. Bu nedenle analizi tamamlamak zordur.

Analize tabi tutulacak örnek metin veya metinleri seçme:

Araştırma sorusunu belirledikten sonra araştırmacı, sorusunun cevabını bulacağı metine yönelmelidir. Metnin tamamını analize tabi tutabilir veya bir kısmını seçebilir. Karar verirken kriteri, formüle ettiği sorunun cevabını bulmayı tahmin ettiği metinin mutlaka analize dahil edilmiş olmasıdır. Metinlerin analizi bilgisayar aracılığıyla yapıldığından büyüklükleri fazla problem olmamakta, 500-1000 sayfa hacmindeki kitaplar, romanlar, tarihsel belgeler gibi uzun metinler bilgisayara yüklenerek kolayca işlenebilmektedir. Bilgisayar yardımı ile de olsa, bazen, metinlerde yer alan fazla ve ayrıntılı bilgi araştırmacıları, verilerin miktarını azaltmaya yöneltmektedir. İşlenecek veriyi azaltmak/indirgemek örnekleme teknikleriyle yapılabilir: 1. *Tesadüfi örnekleme* tekniğinde, veriler belli bir kurala dayanmaksızın, seçim yapılacak gruptaki verilerin hepsinin aynı derecede seçilme şansına sahip olacağı şekilde, rulet, şans tekerleği veya kura ile belirlenir. 2. *Düzenli örnekleme* tekniğin-

de, araştırma için belirlenen materyal kümesinden düzenli aralıklarla örnekler alınır. 3. *Kategorileştirilmiş örnekleme* de ise, belirlenen materyal kümesi kategorilere ayrılır, örnekler bu kategorilerden seçilir. Burada önemli olan nokta, belirlenen materyal kümesinde bulunan veri türlerinin tamamından, eşit miktarda örneğin alınmasıdır.

Yapılacak analizin düzeyini belirleme:

Metnin seçiminden sonra araştırmacı, metni baş edilebilir kategorilere ayırmalıdır. Bu kategoriler kelime, ibare veya cümlelerden oluşabilir. Metni bu kategorilere indirdikten sonra, araştırmacı, sorusu ile ilgili kelimelere kavramlara yoğunlaşır. Yine araştırmacı, sorusu ile ilgili olarak, seçilen metin içerisinde, tek bir kelimenin mi, yoksa, birden fazla kelime ve ibarenin mi analize tabi tutulacağına karar vermelidir. Metnin kategorilere indirgenmesi işlemi, bilgisayar programları ile otomatik olarak yapılmaktadır. İnternet'te çeşitli Concordance/kelimedizin programları bulunmaktadır. Bunlardan istifade edilebilir.

Kodlanacak kavramların sayısına karar verme:

Araştırmacı bu aşamada, kaç tane farklı kavramı kodlayacağına karar vermelidir. Kodlama, analize dahil edilecek kelimeleri seçme, belirleme anlamında kullanılmıştır. Bu noktada, ya önceden bir dizi kavram ve kategori tanımlamalıdır yada metni okurken karşılaştığı ve ilgili bulduğu kelime ve kategorileri de diğerlerinin arasına katarak seçme işlemine devam etmelidir. Sayısı ve türü önceden belirlenmiş kelime ve kavramlarla çalışmak, bir metin çok spesifik konular için sorgulandığında işe yaramaktadır. Diğer yandan, esnek kodlama yöntemi ile, yeni ve önemli kelimelerin seçilerek işleme dahil edilmesinin, sonuç üzerinde etkili olacağı aşikardır.

Kavramların bağlamlarının, sıklıklarının veya varlık-yokluklarının mı belirleneceğine karar verme:

Metinde taranacak, belli sayıda ve belli türdeki kavramların seçiminden sonra araştırmacı, yalnızca bunların metinde geçtiği bağlamları inceleyebilir, metinde kullanım sayılarını tespit edebilir veya yalnızca metinde var olup olmadığına bakabilir. Bunların nasıl yapılacağı aşağıda sırasıyla verilmektedir.

A. Anahtar Kelime Bağlamı (AKB)

Metinde hangi kelimelerin, hangi bağlamlarda ve nasıl kullanıldığını tespit etmek için bu teknik kullanılmaktadır. Elde edilen bilgi ile kelimelerin anlamları ve kullanımlarındaki değişmeler ve tutarlılık veya tutarsızlıkları incelenir.[84] Bilgisayarda yapılan kelime dizini, zamirleri, şüpheli ibareleri, eş anlamlı (sinonim: farklı yazılıp aynı anlama gelen) ve sesdeş (homonim: aynı yazılıp farklı anlama gelen) kelimelerin tamamını ayırt edememektedir. İyi tasarlanmış bazı programlar ile homonimleri ayırt etmek mümkün olmaktadır. Örneğin, İngilizce'deki *state* kelimesinin en çok kullanılan dört ayrı anlamını (state: devlet, bildirmek, durum, ve Amerika Birleşik Devletleri) program ayırt edebilmektedir. Yapay zekanın kullanımı ile bu konuda gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak bu, Türkçe için henüz mümkün değildir. Programın bu eksikliğini tamamlamak araştırmacıya düşmektedir.

B. Kelime Kullanım Sıklığı (KKS)

Araştırmacı, Kelime Kullanım Sıklığı tekniğini kullanarak, araştırdığı konuya bir perspektif kazandırabilir. Çoğu muhteva analizcisi, çalışmasını en çok kullanılan kelimeler üzerine yoğunlaştırmıştır. Kelimelerin az kullanımı veya kullanım sıklığının düşük olması, araştırma için engelleyici değildir. Çünkü araştırmacılar, genelde, az kullanılan değil, çok kullanılan kelimeler üzerine yoğunlaşmaktadır. Yukarıda bahsedilen Concordance programı, her kelimenin metin içinde kaç defa kullanıldığını sayı ile göstermekte, ayrıca istendiğinde, yüzde olarak da belirtmektedir. Yine istenildiğinde metinde kullanılan bütün kelimelerin, alfabetik yerine, kullanım sıklığına göre dizimi yapılabilmektedir. Üslup ve dil nedeniyle, kullanılan belli zamir ve sinonimler, aranan kelimenin sıklığını azaltabilir. Örneğin, *Demokrat Parti* yerine *biz*, *bizim parti* ibareleri kullanılmış olabilir. Bu nedenle, Demokrat Parti'ye yapılan bütün atıfları tespit etmek için, onu ima eden diğer kelimelere de bakılmalıdır. Aksi halde varılan sonuçlar geçersiz olacaktır. KKS, belgelerdeki vurgu farklılığı ve değişimleri bulmaya yaramaktadır. Fakat dikkatli kullanılmalıdır; araştırmacı, elde ettiği bilgiyi, anahtar kelime bağlamıyla

---

84 Anahtar Kelime Bağlamı, genelde dini metinleri anlamada başvurulan tefsir (Batı dilinde hermenötik) ile aynı tekniğe sahiptir. Ancak, İslami metinleri yorumlanmasında sıkça başvurulan tefsir tekniği hep aynı kalmış, daha geniş anlamda Muhteva analizine yol açarak, metinlerin tahlilini kolaylaştıracak çeşitli tekniklerin icad edilmesi mümkün olmamıştır. Tefsirin Türkoloji alanında, Batılılar tarafından kullanımı konusunda takip eden çalışmaya bakılabilir: H. İnalcık, "Hermenötik, Oryantalizm Türkoloji", *Doğu Batı*, 20, 2002, s. 13-39.

beraberce kullanıp, metin içerisinde geçen kelimelerle ve bağlamla birlikte değerlendirmelidir.[85]

C. Varlık - Yokluk Belirlemesi (VYB)

Araştırmacı, tespit ettiği kavramların yalnızca metin içerisinde geçip geçmediğini bulmak isteyebilir. Bu teknikle, taranan kelimenin, metin içerisinde kullanılıp kullanılmadığını tespit edebilir. Ancak, eğer, taranan kelimenin metinde kullanıldığı tespit edilirse, bu kelime, metinde kaç defa geçiyor olursa olsun, yalnızca bir defa geçiyormuş gibi görünür. Kelimenin metin içerisinde kaç defa geçtiği ve hangi bağlamlarda kullanıldığı ile ilgilenmemektedir. Bu özelliği nedeniyle, metnin çok sınırlı bir görünümünü sunmaktadır. Sınırlı sayıda ve özellikle seçilen kelimeler metin içerisinde taranmak istendiğinde işe yaramaktadır. Kelimenin varlığı tespit edildiğinde, AKB ve KKS ile desteklenmesi, daha kapsamlı yorumların yapılmasını sağlayacaktır.

Kavramlar arasında nasıl seçim yapacağına karar verme:

Bu aşamada araştırmacı kavramsal genellemenin düzeyi konusunda karar vermelidir. Daha açık bir ifadeyle, önceden belirlenen kavramların aynılarının mı kodlanacağına, yoksa farklı şekillerde görünseler de önceden belirlenen kavram gibi mi kodlanacağı konusunda düşünmelidir. Örneğin, "pahalı" kelimesi metinde "pahalılık" olarak da geçebilir. Araştırmacı bu iki kelimenin tamamıyla ayrı manalar taşıyıp taşımadığına veya aynı kelime gibi kodlanabilecek derecede benzer manalara sahip olup olmadığına karar vermelidir. Karar verilecek bir diğer konu da, ima konusudur. İmanın düzeyini belirlemek araştırmacıya, sadece *pahalı* kelimesini değil, pahalılığı ima eden diğer kelimeleri de belirleme fırsatı verir. Bu kelimeler, örneğin *ekonomik yönden sıkıntılı* gibi teknik kelimeleri, jargon vs.yi içerebilir. Araştırmacı bunların ayrı bir kategori altında toplanmayı gerektirip gerektirmediğine veya ima ettiği anlamdan dolayı *pahalı* kategorisi altında toplanıp toplanamayacağına karar vermelidir.

---

85 Kullanım sıklığı analizi, kelimelerin doğrudan sayılmasının yanı sıra, kategoriler halinde düzenlenerek de yapılmaktadır. Bu konuda bkz. Weber, *Basic Conent Analysis*, s. 56-57.

Kavramların seçimi için kurallar geliştirme:

Kavramların seçiminden sonra, araştırmacının metindeki kelimeleri seçmek için kurallar geliştirmesi gerekir ki, bu suretle kodlama işlemi tutarlı ve düzenli bir biçimde ve metnin tamamına aynen uygulanarak devam etsin. Örneğin, *ekonomik yönden sıkıntılı* ibaresi bir paragrafta ayrı bir kategoride kodlanmış, diğerinde ise *pahalı* kelimesi altında ima edilen kavramlar arasında kodlanmış ise, hem veriler, hem de bu verilerden yola çıkarak yapılan yorumlar geçersiz olacaktır. Seçme kuralları, metni bu türden aksaklıklara karşı korur ve seçme işinin metnin başından sonuna dek tutarlı biçimde yapılmasını sağlar.

Gereksiz bilgi ile ne yapacağına karar verme:

Araştırmacı gereksiz verileri tamamıyla silebilir, atabilir veya bütün verileri gerekli ve önemli görerek, kodlama sistemini tekrarlamak, hatta değiştirmek üzere kullanabilir. Verilen örnek için, metinde geçen *ve, veya* gibi kelimeler göz ardı edilebilir. Çünkü bunlar *ucuz* ve *pahalı olmayan* kelimelerin sayısına tesir etmez, dolayısıyla da işaretlemenin sonucunu değiştirmez.

Metni kodlama:

Gereksiz bilgi hakkında bir tercih yapıldıktan sonra kodlama işlemi elle, yani metni okuyarak ve kavramların geçtiği her bir yeri belirleyerek veya çeşitli bilgisayar programlarını kullanma yoluyla otomatik olarak yapılabilir.[86] Araştırmacı, önceden belirlediği kavramları programa girerek kodlama işlemini otomatik olarak gerçekleştirir. Bu suretle, büyük miktarlardaki verilerin ve farklı metinlerin sorgulanmasını kolay, çabuk ve etkin biçimde yapar.

Sonuçları tahlil etme:

Kodlama işlemi tamamlandıktan sonra, araştırmacı verilerini sorgular ve çıkarılması mümkün olan neticeleri çıkarmaya ve genellemeleri yapmaya çalışır. Kavram analizinin yalnızca sayısal veri ile ilgilendiğini düşünürsek, genelleme ve yorum yapma düzeyinin oldukça sınırlı olduğunu görürüz. Araştırmacı, verilerin müsaade ettiği kadar çıkarsamada bulunabilir. Fakat, daha

86 Takip eden adresteki program indirilerek bir süre ücretsiz olarak kullanılabilir: http://www.concordancesoftware.co.uk/. Erişim: 08.08.2015.

büyük fikirleri belirleyen eğilimleri tespit etmek de mümkündür. Örneğin, *ucuz* kavramının 50, *herkes için hizmet* ibaresinin ise 15 defa kullanıldığını tespit eden bir araştırmacı, sağlık konusunda yapılan planlarda, hizmet yerine, maliyetin ön planda tutulduğunu söyleyerek, oldukça güvenli bir çıkarsamada bulunabilir. Bu türden çıkarsamalar yapmada ve bilgi üretmede kavram analizi, doğru yapılması kaydıyla, çok faydalı ve etkilidir.

Uygulamalar

Okuyucunun muhteva analizini kolay anlamasına yardımcı olmak amacıyla, aşağıda Türkiye'de yapılan çalışmalardan örnekler verilmiştir.[87]

Anahtar Kelime Bağlamı (AKB)

Rıfkı Salim Burçak tarafından yapılan çalışmada, muhteva analizinin, anahtar kelime bağlamı tekniği uygulanarak, İnönü'nün demokrasi anlayışı ortaya konulmaya ve demokrasi rejimini uygulamaya koymaya ne derece kararlı olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.[88] Bu konuda, Cumhuriyet Halk Partililerin (CHP) iddiaları hareket noktasını oluşturmuştur. İddialara göre İnönü, Cumhurbaşkanlığına geldiği dönemden itibaren (1938), bütün icapları ve şartları ile demokrasinin tatbikine karar vermiştir. Bu yöndeki niyet ve kararını İnönü, Mart 1939 yılında, İstanbul Üniversitesi'nde verdiği bir nutukta açıklamış, hatta ülkede demokrasiye doğru yönelmenin başlayacağını ilan etmiştir. Bu nedenle, İnönü'nün Üniversite Nutku, Türkiye'nin otoriter rejimden demokratik rejime geçişte bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Yine Halk Partililerin iddiasına göre, İnönü bu tarihten itibaren ülkede demokratik rejimi yerleştirmeye başlamış, fakat ardından gelen II. Dünya Savaşı (1939-1945) nedeniyle bunu durdurmak zorunda kalmış, Savaş sonunda yeni bir fırsat doğmuştur.

Bu iddiaların hakikat olup olmadığını araştırmak için, Burçak şu soruyu formüle etmiştir: Niyet ve karar düzeyinde de olsa demokrasiye yönelmenin başlangıcı kabul edilen İnönü'nün Üniversite Nutku, hakikatten böyle bir vaadi ihtiva etmekte midir? Bu sorunun cevabını bulmak için Burçak, İnönü'nün Üniversite Nutku'nda kullandığı, *halkçı* ve *milletin murakabesi*

---

87 Türkiye dışında yapılan çalışmalara örnek olarak, Muhteva analizinin sekiz ayrı tekniğinin uygulandığı, takip eden eserdeki makalelere bakılabilir. C. Roberts (Ed.), *Text Analysis for the Social Sciences, Methods for Drawing Statistical Inferences from Texts and Transcripts*, Mahawah, New Jersey 1997, s. 103-221.

88 R. S. Burçak, *İnönü ve Demokrasi*, Ankara 1950, s.3-15.

kelimelerini anahtar kelime olarak tespit etmiş ve bu kelimeleri Nutuk'da geçtikleri daha geniş bağlamda değerlendirmiştir. Bu kelimeler Nutuk'un ilk iki cümlesinde geçmektedir. Halk Partililer, demokrasiye geçişin bu Nutuk'la başladığı iddialarını ispat etmek için, hep bu iki cümleye atıfta bulunmaktadırlar. Halbuki, gerçek niyetleri takip eden cümlelerde açığa çıkmaktadır. Takip eden cümleleri, (muhteva analizi açısından bu cümleler anahtar kelimelerin geçtiği bağlamı oluşturmaktadır) değerlendiren Burçak, *halkçılık* ile gerçekte iktidarın halkta değil, sadece Büyük Millet Meclisi'nde olduğunun, *milletin murakabesi* ile, Meclisin demokratik bir anlayış ve usullerle seçilmesinin değil zaten var olan Meclisin, ondan sonra da bütün iktidara sahip olacağının anlaşıldığını tespit etmiştir.

Anahtar kelimelere yüklenen bu manaların diğer ortamlarda da tutarlı bir şekilde dile getirilip getirilmediğini, (bu muhteva analizi açısından, anahtar kelimelerin kullanımında değişme olup olmadığını belirlemektir) tespit etmek için, İnönü ve Parti Genel Sekreterlerinin daha sonraki yıllarda, çeşitli vesilelerle yaptıkları konuşmalarda, anahtar kelimelerin hangi anlam ve bağlamlarda kullanıldığını tahlil etmiştir.[89] Neticede, değişmez ve tutarlı biçimde, halkçılık ilkesiyle, halkın hakimiyet hakkına sahip olması ve bunu seçimlerde dilediği gibi tezahür ettirmesinin değil, vatandaşların kendi aralarındaki eşitliğinin kastedildiğini, milletin murakabesi konusunda ise, bunun hiç söz konusu olmadığını, İnönü'nün, Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan sıfatına büründüğünü tespit etmiştir. Dolayısıyla, başlangıçta sorulan, demokrasiye yönelmenin başlangıcı kabul edilen Üniversite Nutku, hakikatten böyle bir vaadi ihtiva etmekte midir sorusunun cevabı, hayır olmuştur. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına gelmesiyle birlikte Türkiye'de demokrasinin başladığı iddiası da, dayanaktan yoksun bir halde kalmıştır.

Kelime Kullanım Sıklığı (KKS)

Siyasi fikir tarihi çalışmalarında muhteva analizi metodunun kullanılmasının nadir örneklerinden biri, şerif Mardin'in, kelime kullanım sıklığı tekniğini kullanarak, Ülkü Dergisi'nde yaptığı taramalardır.[90] Mardin, Türk mil-

---

89 Bunlar, İnönü'nün Meclis'i açış ve Parti kurultayı konuşmaları (1938, 1946) Parti Genel Sekreterleri, Recep Peker'in radyo konuşması (1935) ve Şükrü Kaya'nın Meclis'te yaptığı konuşmadır (1936). Bkz. Burçak, *İnönü ve Demokrasi*, s. 7-10.

90 Ş. Mardin, "Siyasi Fikir Tarihi Çalışmalarında Analizi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 273, 1969, s. 3-16. Konuyla ilgili diğer bir çalışmada ise, İ. Tekeli ve S. İlkin, Kadro dergisinde yayınlanan yazılara kelime kullanım sıklığı tekniği, olumlu ve olumsuz kavramlar etrafında incelenmiştir "Türkiye'de bir Aydın Hareketi: Kadro", *Toplum ve Bilim*, 24 Kış 1984, s. 35-67. analizinin en çok kullanılan tekniği olan kelime kulla-

liyetçiliği üzerine çalışırken, 1930 ve 40'lı yıllarda yayınlanan kaynaklarda iki tür milliyetçiliğin belirginleştiğini sezinlemiştir: 1- Gelenekçi Milliyetçilik, 2- Modernist Milliyetçilik. (bu muhteva analizinde, problemin formüle edilmesi aşamasıdır). Bu sezgisini varsayıma dönüştürerek, doğruluğunu test etmek amacıyla, Ülkü Dergisi'ni seçmiştir. Derginin 1933-1948 yılları arasında çıkan sayılarından, her üç sayıda birinin baş makalesini alarak, toplam 64 makaleyi analize dahil etmiştir (düzenli örnekleme metoduna göre yapılan bu seçim, veri seçme aşamasıdır). Mardin'e göre, dergi tek başına 1930 ve 40'lı yıllarda resmi çevrelerde ve Cumhuriyetçi aydınlar arasında gelişen ideolojileri yansıtan kesin bir gösterge değildir. Fakat, Cumhuriyet aydınlarının önemli bir kesiminin bulunduğu CHP içerisindeki ideolojik değişmeleri gösterebilecek bir niteliğe sahipti. Dolayısıyla, ilgili dönemde, Türkiye'de Cumhuriyetin ideolojileri düzeyinde gelişen milliyetçilik türleri hakkında bilgi vermesi muhtemeldir. Analize tabi tutulacak belgenin seçiminden sonra, dergide taranacak kelime/kavramların belirlenmesi aşaması oldukça problemli görünüyordu. Önceden tanımlanan iki tür milliyetçiliğe karşılık gelen ve bu ikisini birbirinden kesin hatlarla ayıran iki ayrı kavram dizininin tespit edilmesi gerekiyordu. Kelime birimi esas alınarak, iki tür milliyetçiliği açıklayan ve birbirinden ayırt eden, iki ayrı kavram dizini tespit edildi ve bu kavramlar iki grup halinde metinde tarandı, kullanım sıklıkları tespit edildi. Elde edilen neticede şuydu; tespit edilen her iki kavram dizinindeki kavramların kullanım sıklığı oldukça benzerdi. Kullanım sıklıkları grafikte gösterildiğinde, aynı iniş çıkışları takip ettiği görülüyordu. Atatürk'ün ölümünden önceki ve sonraki 6 yılda (iki dönemde) kelime kullanım sıklıkları karşılaştırıldığında ise, ilk dönemde gelenekçi milliyetçiliğin hakim olduğu, Atatürk'ün ölümünden sonra ise, yerini yavaş yavaş modernist milliyetçiliğe bıraktığı tespit edildi.

Seçilen soyut kavramların kullanım sıklığına bakıldığında ise, bu soyut kavramları sembolleştiren kelimelere ya hiç rastlanmadı veya sayıları oldukça düşük çıktı: Örneğin, *eşitlik-müsavat* kavramı 1933-48 arasındaki on beş yıllık sürede bir kere bile kullanılmamıştı. *Sosyalizm* kelimesi iki, *işçi* kelimesi ise yalnızca üç defa geçiyordu. Benzeri netice, *demokrasi*, *Kemalizm*, *faşizm* ve *Marksizm* kelimeleri için de geçerli idi. Bu da, Avrupa'da hararetle tartışılan konulara CHP'li seçkinlerin oldukça yabancı olduğu, CHP'nin ideolojik dilinin basitliği ve dönemin siyasi kültürünün renksizliği şeklinde yorumlandı.

---

nım sıklığına dair örnekleri için bkz. F. Sezgin, *Dil ve Edebiyatta İstatistik ve Bilgisayar Uygulamaları*, İstanbul 1993; W. A. Danielson and D. L. Lasorsa, "Perceptions of Social Change: 100 Years of Front-Page Coverage in *The New York* Times and *The Los Angels Times*", (Ed. C. Roberts), *Text Analysis for the Social Sciences, Methods for Drawing Statistical Inferences from Texts and Transcripts*, Mahawah, New Jersey 1997, s. 103-107.

Mardin'in bu çalışması, muhteva analizinin, varsayımı desteklemek ve yeni varsayımlar yaratmak üzere kullanılabileceğini göstermiştir.

KKS ile ilgili bir başka önek de, tarihçilerin çalışmalarında konjonktüre göre tutum almalarının incelenmesiyle ilgilidir. Konu, Ramazan Acun tarafından yapılan bir çalışmada incelenmektedir.[91] Araştırma sorusu şudur: Türkiye'de tarih araştırmaları konjonktürden etkileniyor mu, eğer öyle ise bu etkilenme nasıl bir mekanizma içinde gerçekleşiyor? Bu soruyu cevaplamak amacıyla, konjonktüre duyarlı kavramlar, *Türk, Osmanlı* ve *Atatürk*, belirlenmiş ve 1937-2000 yılları arasında Belleten'de yayınlanan makalelerin başlıklarında taranmıştır. 1937-47 arası Türk kavramı daha sık kullanılırken, takip eden Demokrat Parti iktidarının liberal ekonomik ve siyasi atmosferinde Osmanlı kavramına daha sık başvurulmuştur. Askeri darbe dönemlerinde ise (1960, 1980) Türk vurgusunun yeniden öne çıktığı görülür. *Atatürk* kavramı ise, *Türk* kavramı ile benzer bir dağılım göstermiştir. Araştırmanın neticesi şudur: Türk ve Atatürk kavramlarının, siyasi ve ekonomik kriz ortamlarında bir kendine yaslanma ve öze dönüş (veya içe kapanma). Osmanlı kavramın ise liberalleşme, dışa açılma ve büyüme dönemleri ile daha çok özdeşleştiği söylenebilir. Konjonktüre duyarlı kavramların dağılımında, Türkiye'deki siyasi konjonktüre bağlı olarak belirgin dalgalanmalar gözlenmiştir. Buradan hareketle, Tarihçilerin içinde yaşadıkları ortamın konjonktürüne göre çalışmalarını belirlediği söylenmiştir.

Varlık - Yokluk Belirlemesi (VYB)

Erik Jan Zürcher, Jön Türkler, Osmanlı Müslümanları ve Türk Milliyetçilerinin siyasi kimlikleri (1908-1938) üzerine yaptığı çalışmasında, muhteva analizi metodunun varlık-yokluk belirlemesi tekniğini kullanmıştır.[92] Zürcher şu soruyu formüle etmiştir (muhteva analizinin araştırma sorusunu belirleme aşaması) Türkler kendilerini ne zaman *Türk* olarak tanımlamaya başladılar? Diğer bir ifadeyle, Türkler, ait oldukları devleti, Osmanlıların devleti veya İslam Halifeliği olarak değil de, Türklerin yer aldığı siyasi bir ünite olarak görmeye ne zaman başladılar? Bu bağlamda, Zürcher, Jön Türklerle başlayan, İttihat ve Terakki Partisi döneminde yükselen dini milliyetçiliğin, Mili Mücadele döneminde de devam edip etmediğini takip etmiştir. 1918-1923 döneminde Milli Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal'in yaptığı konuşmaları

---

91 R. Acun, "Konjonktür, Tarih ve Tarihçi: Metot Vurgulu Bir Araştırma", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31, (1), 2015, s. 1-25.

92 E. J. Zürcher, "Young Turks, Ottoman Muslims and Turkish Nationalists: Identity Politics 1908-1938", *Ottoman Past and Today's Turkey*, (Ed. K. Karpat), Leiden-Brill 200, s. 151-179.

muhteva analizine tabi tutarak, belirlediği kelimelerin konuşma metinlerinde var olup olmadıklarına bakmıştır. Bu metinler Mustafa Kemal'in Erzurum (23 Temmuz - 7 Ağustos 1919) ve Sivas kongrelerindeki konuşmaları ve Ankara'ya geldikten (27 Aralık 1919) sonra mecliste yaptığı konuşmalardır (bunların hangileri olduğu belirtilmiyor). Metinde taranan kelime, *Türk* ve *Türkiye* dir. Türk kelimesi metinde tarandığında metinlerde hiç geçmediği görülmüştür *Türkiye* kelimesine Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin metinlerinde hiç rastlamamış, Ankara'daki konuşmalarda ise, birkaç defa, *uğruna savaşılan ülke* ve *Osmanlı ülkesi* anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir. Türk kelimesinin hiç, Türkiye kelimesinin çok az kullanılmasına karşın, hangi kelimenin en çok kullanıldığına bakıldığında, örneğin, Sivas Kongresi'ni açış metninde (bu metin 15 dakikalık bir konuşmadır), *milli* ve *millet* kelimelerinin 41 defa ile en fazla kullanılan kelimeler olduğu belirlenmiştir. Mustafa Kemal, Milli Mücadele'nin ilk dönemdeki konuşmalarında ve açıklamalarında, milli hareketin dayandığı temeli belirlerken oldukça dikkatlidir. En fazla odaklandığı kelimeler *millet* ve *milli*dir. Zürcher, buradaki *milli* kelimesine, İttihat ve Terakki Partisi'nin milliyetçilik anlayışının devamı olarak, dini bir mana yüklendiği görüşündedir. İncelenilen dönemde (1908-1923) Müslüman milliyetçiliği, esasda, anti-Hristiyan, anti-Yunan ve anti-Ermeni duygulara tepki olarak gelişmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından, Mustafa Kemal Türkçülüğü ön plana getirmiş ve Türk milliyetçiliğini, ortak dil, kültür ve ideal esasına temellendirmiştir.

Sonuç

Muhteva analizi metodunun bazı tekniklerinin çok eskilerden beri bilinmesine ve ağırlıklı olarak dini metinlerin yorumlanmasında kullanılmasına rağmen, yaygın olarak kullanılmaya başlanması 1960'lı yıllara rastlar. Bu tarihten itibaren bilgisayarın her alanda kullanılmaya başlanmasıyla, muhteva analizi metodunun uygulamasında da kullanılmaya başlanmış, daha büyük metinleri, daha teferruatlı bir biçimde analize tabi tutmak, bu şekilde mümkün olmuştur. İçerik analizinin bilgisayar programları aracılığıyla yapılması güvenilirliğini artırırken, geçerliğini de, daha üst düzeye çıkarmıştır. Metin üzerinde, niteliksel olduğu kadar niceliksel işlemlerin yapılmasına fırsat vermesi önemli bir avantajıdır. İçerik analizinin yalnızca bir tekniği kullanıldığında elde edilen sonuç yanıltıcı olabilir, diğer tekniklerle desteklenmesi gerekir. Kullanıma hazır metin işleme programları (örneğin, yukarıda zikredilen concordance programı) araştırmacılara, daha uzun metinleri daha güvenli biçimde işleme imkanı sunarken, ulaştıkları sonuçların da, daha geçerli olmasını sağlamaktadır.

Tarihte Bilgisayarlaşma: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar

Ramazan ACUN*

Bilgisayar, sosyal ve beşerî bilimler alanlarında ve tabii tarihte, veri yönetimi ve analizi (işlem) amaçlı olarak, 1950'li yıllardan beri kullanılmaktadır. Günümüzde, gelişmiş dünyada tarihçiler tarafından bilgisayar kullanımı o kadar yaygınlaşmış, çeşitlenmiş ve derinleşmiştir ki artık *tarihsel bilişim* adlı yeni bir disiplinin doğduğu genel kabul görmektedir.[94] Türkiye'de ise bilgisayar, tarihçiler tarafından 1960'lı ve 1970'lı yıllarda daha çok mühendislerin işine yarayan *gelişmiş bir hesap makinası* olarak görüldü. İyice yaygınlaşıp, evlere kadar girdiği 1980'li ve 1990'lı yıllarda ise *gelişmiş bir daktilo* ve oyun aracıydı.

Geçtiğimiz yüzyılın sonlarında İnternet, bu yüzyılın başında ise web tabanlı sosyal ağ uygulamaları yaygınlaştı. En ünlüleri Facebook ve Twitter olan onlarca sanal kıraathane ortaya çıktı. Başka ülkelerle kıyaslanınca rekor sayıda müdavim buralarda fiziki mekândan bağımsız olarak biraya geliyor, bilgi paylaşıyor oyun oynuyor ve eğleniyor. Bilgisayar, şimdi de bu sanal mekânların giriş kapısı oldu; bilgi üretim işlevi eskiden olduğu gibi yine gölgede kalmış görünüyor.

Gelinen son noktayı daha yeni yaşanmış bir örnek daha iyi açıklayabilir. Facebook müdavimi amatör bir tarihçi, 5000 civarındaki arkadaş grubuna gönderdiği bir mesajda şöyle diyor:

> *Bu akşam toplamda 300 GB, yüksek çözünürlüklü, 1000 civarında nadir eser yazmayı bilgisayarına indiren ben... Daha ne isteyeyim Rabbimden. Sadece zaman... Şimdi bunları incelemek için "zaman içre zaman" olsa, bir başka boyutta zamanı uzatsam da bu kitapları doya doya inceleyebilsem..." Hanımdan börek bile istemem...*

---

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, acun@hacettepe.edu.tr

94 Sosyal ve beşeri bilimler alanında bilgisayara dayalı çalışmaların çoğalmasıyla, bunlar tarafından üretilen verilerin arşivlenmesi ihtiyacı doğmuştur. Buna çözüm olarak birçok ülkede sadece data arşivi yapan resmi (devlet tarafından desteklenen) kurumlar yaratılmıştır. *UK Data Archive* (http://www.data-archive.ac.uk/) bunlardan biridir. Bu arşivin ayrıca bir Tarihi Veri Servisi (*History Data Service*) birimi bulunmaktadır (http://hds.essex.ac.uk/).

Belli ki çoğu profesyonel tarihçinin yapamayacağı bir işi başarmış ve gururlu. Ancak, umutla karışık bir çaresizlik içinde Allah'tan ömür isterken, indirdiği kitapların sayfaları arasında gömülü *işe yarar* bilgiyi hızlıca elde etmek için başvurabileceği bilgisayar yazılım metotlarının mevcut olduğunu veya gerekirse yenilerinin geliştirilebileceğini bilmiyor. Üstelik bunu bir işbirliği ağı ortamında başkalarıyla ortaklaşa yapabileceğinden de habersiz. Mesajına yapılan çok sayıda yorumdan anlaşıldığına göre, bunda da yalnız değil.

Bazı Temel Kavramlar

Bilgisayarın gelişmiş dünyada tarihte kullanımından *Tarihsel Bilişim* adlı yeni bir disiplinin doğduğunun kabul edildiğinden bahsetmiştik. Tarihsel bilişim, *Beşeri Bilimler Bilişimi* (Humanities Computing) disiplininin bir alt disiplinidir ve en basit şekliyle, bilgisayar metotlarının tarihsel problemlerin çözümüne uygulanması olarak tanımlanmaktadır.[95] Temelde farklı ama yer yer örtüşen üç alana ayrılmaktadır.[96] Birinci alan *bilgisayar-aracılı tarih* en yaygın olanıdır. Burada, tarihçiler (lisans ve lisansüstü öğrenciler, öğretim elemanları) bilgisayarı, hızla artmakta olan elektronik bilgilere ulaşmak ve araştırma sonuçlarını yaymak üzere kullanılmaktadırlar. Giderek artan bir oranda tarih öğretimi de İnternet üzerinden *asenkron* olarak yapılmaktadır.

> *İkinci alan, bilgisayar tabanlı tarihsel metotlar olarak adlandırılmaktadır. Tarihsel bilişim teriminden anlaşılan asıl alan budur. Bu alan, bilgisayarın mümkün kıldığı veya vasıta olduğu ve tarihçilerin geleneksel olarak kullandıkları metotlara faydalı bir katkı olarak görülen bütün veri yönetim ve analiz tekniklerini içine almaktadır.*[97]

Üçüncü alan, *tarihsel bilgi bilimi*, hem söz konusu analiz tekniklerinin, hem de bu teknikleri kullanıcıya saydam hale getirecek tekniklerin matematiksel bir metodoloji içinde toplanmasını ifade etmektedir. Bu alanda çalışma yapanlar, hem bilgisayar bilimleri ve hem de tarihte ikili eğitim almışlardır. Bu yüzden de bunlar, tarih biliminin bilgi mühendisleri olarak kabul edilmekte ve bilgisayar bilimleri ve tarih arasında köprü görevi gördükleri düşünülmektedir.

---

95 R. Acun, *Modelling and Retrieval of Historical Data*, PhD thesis, School of Computer Science, the University of Birmingham, Birmingham, 1994. s.1.

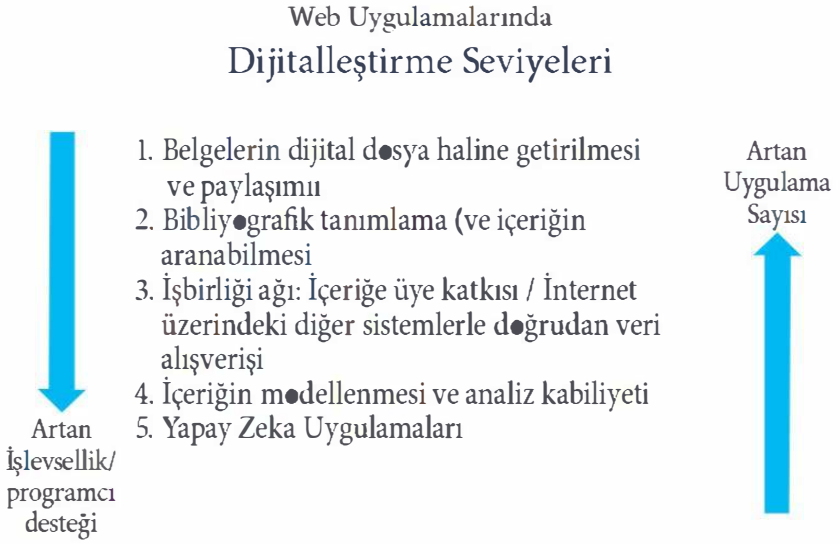
96 P. Denley, *History and Computing: An International Curricular Framework*, Draft Outline for Consideration at the Ninth International Conference of the AHC, University of Nijmegen, 30.8. 1994 - 2.9.1994, s. 7.

97 Bu konuda geniş bir değerlendirme için bkz. R. Acun ve F. Acun, "Tarihte Bilgisayarlaşma ...", *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995, s. 1--21.

Tarihte Bilgisayara Dayalı Projelerin Bir Sınıflaması

Tarihte bilgisayara dayalı projeler kaynak, metodolojik ve elektronik iletişim olmak üzere üç boyutta sınıflanabilir. Kaynak boyutunda sınıflama ham verinin türüne göre yapılmaktadır: 1-Metin, mesela bir mektup veya bir kanunname metninde olduğu gibi. 2-Sayısal (istatistiki) veriler, mesela bir nüfus sayım defteri veya arazi tahrir defterlerinde olduğu gibi. 3-İmaj—sabit ve hareketli (resim, fotoğraf, film) ve 4-Ses.

Metodolojik boyutta sınıflamada ise kaynaktan çok yapılan işin niteliği ve nasıl yapıldığı ön plandadır. İnternetin vasıta olduğu birlikte çalışma günümüzün giderek güçlenen olgusudur. Gerçekten de İnternet, bilimsel araştırmalar dahil bütün sektörlerde iş yapma standartlarını değiştirmektedir. Bu eğilimin artarak devam edeceğini söylemek de kehanet olmaz. Dolayısıyla, burada masa üstünde bireysel yapılan çalışmalar değil, *Web tabanlı* çalışmalar ele alınmıştır. Web tabanlı tarih araştırmalarında artan işlevsellik ve programcı desteğine göre 5 seviyeden bahsetmek mümkündür:

Şekil 1: Tarihte Web tabanlı dijitalleştirme çalışmalarında seviyeler

İlk iki seviyede genellikle hazır yazılımlar kullanılmaktadır. Üçüncü seviyede, İnternetin vasıta olduğu ağ toplumuna dönüşümün farkında olup, birlikte çalışmanın potansiyel gücünü değerlendirmeyi hedefleyen çalışmalar yer almaktadır. Dördüncü seviyede, yapılan işin kavramsal bir modellemesine dayalı araştırma projeleri yer almaktadır. Bu çalışmalar, geliştirilen model çerçevesinde, belgelerin içerdiği verilerin bir veri tabanını oluştururken diğer yandan da bu verilerin modelde öngörüldüğü şekilde çeşitli yöntemler kulla-

nılarak analiz edilmesine imkân sağlamaktadır. Modele dayalı çalışmalar, işin kapsam ve derinliğine bağlı olarak artan bir modelleme eforu ve daha uzun bir programlama süresi ve maliyeti ortaya çıkarmaktadır. Sonuçta geliştirilen sistemin yönetim ve bakım maliyeti de aynı şekilde seviyeye bağlı olarak artmaktadır. Dolaysıyla, yüksek seviyelerde uygulama/proje sayısı daha azdır.

Beşinci seviye yeni gelişmekte olan yapay zekâ tekniklerinin tarihe uygulanmasını içermektedir. Projelendirme aşamasında birçok çalışma olduğu bilinmekle birlikte, örnek gösterilebilecek çok az uygulama bulunmaktadır. Yine de bu başlık gelecekte gelişmenin yönünü göstermek önemlidir.

Dünyadan ve Türkiye'den Örnek Proje ve Uygulamalar

Görüntü/Dosyalama

Dijitalleştirmenin ilk adımı olan bu seviyede, bir belge (metin, resim, video ve ses kaydı) daha önceden bulunduğu analog ortamdan (kağıt, manyetik bant vs) çeşitli girdi birimleri (optik tarayıcılar, dijital fotoğraf makinaları, okuyucular) vasıtasıyla bilgisayar ortamına aktarılmaktadır. Bu metotta belgeler, her belgenin bilgisayarda bir dosya olduğu asgari organizasyonda bırakılır. Tabii, belgeler verinin türüne veya konusuna göre klasörler ve alt klasörler halinde organize edilebilir. Bu durumda belgeler verinin türüne göre uygun bir yazılımla erişilip maniple edilir. Mesela, metinler doküman hazırlama programları kullanılarak, imajlar ise imaj işleme yazılımları kullanılarak erişilip işlenebilir.

Bu en temel organizasyon seviyesinde, dosyaları kişisel bilgisayarda tutmak mümkün olduğu gibi, çok miktardaki belgenin depolanmasına ve paylaşılmasına imkân veren web tabanlı servisler de kullanılabilir. Bunlar hakkında bilgi edinmek için *webde depolama* veya *webde dosya paylaşımı* şeklinde *Google* araması yapmak yeterlidir. Ayrıca, belgeleri, çeşitli *blog* siteleri ve *sosyal ağ* siteleri aracılığıyla yayınlayıp, bunlar üzerinde başkaları tarafından yorum, beğenme, etiketleme ve paylaşma gibi işlemler yapılması sağlanabilir.

Bibliyografik tanımlama

Kütüphaneler, arşivler, müzeler ve diğer kültür kurumları tarafından yürütülen dijitalleştirme çalışmaları genellikle bu yöntemle yapılmaktadır. Burada, belgelerin uluslararası standartta bibliyografik tanımları yapılır ve içlerinde geçen kavramlardan (konu, şahıs ve yer adları) hareketle indekslenir. Web tabanlı uygulamalarda bibliyografik tanım elemanları ve indeks

terimleri de köprüler yoluyla birbirlerine bağlanır. Böylece belgeler arasında dolaşım kolaylaşır.

Ayrıca, belgeye erişimi hızlandırmak için genellikle basit ve/veya gelişmiş bir arama *arayüzü* bulunur. Bibliyografik tanımlara ilave olarak, belgelerin içeriğinin de taranabilir hale getirilmesi, işlevselliğin artmasını sağlamaktadır. Bu genellikle görüntü olarak taranmış yazılı belgelerin optik karakter tanıma (OCR) teknikleri kullanılarak ya da doğrudan manuel olarak okunup metin haline getirilmesiyle olmaktadır. Kitap dijitalleştirme projeleri genellikle bu yolla yapılmaktadır. Bu tür projelerde hazır kütüphane yazılımları kullanılmaktadır.[98] Bu seviyede yüzlerce çalışma bulunmaktadır. Daha detaylı örnekler dijital kütüphane ve veri tabanları bölümünde yer almıştır. Örnekler:

1. *Hakkı Tarık US Koleksiyonu* (http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/): İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde tutulan Hakkı Tarık Us Koleksiyonunun içeriğinde bulunan Osmanlı süreli yayınlarının bir dijital arşividir. Tokyo Yabancı Çalışmaları Üniversitesi ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi otaklığında gerçekleştirilen bir projedir. Tüm dijital verilerin birer kopyası her iki kurumda da bulunmaktadır.
2. İslam Araştırmaları Merkezi (http://www.isam.org.tr/): Bu kurumda, İslam araştırmaları ile ilgili dokuz adet dijitalleştirme projesi yürütmektedir. Bu çerçevede, Osmanlı dergileri, kadı sicilleri, risaleler ve salnameler gibi kaynaklar elektronik ortam aktarılıp web üzerinden kullanıma sunulmaktadır.

İşbirliği Ağı

İnternet ağ toplumuna dönüşümün alt yapısını oluşturmaktadır. Bilimsel araştırmalar söz konusu olunca, bu, web tabanlı bir uygulama etrafında beraber çalışmak anlamına gelmektedir. Bu tür uygulamalarda, genellikle bir üyelik sistemi ve üyelerin çeşitli roller bazında içeriğe katkısı söz konusudur. Sahip olduğu milyonlarca üyenin katkısıyla, evrensel bilgiyi bir araya getirip paylaşıma açmayı hedefleyen çok büyük projeler olduğu gibi, 5-10 kişilik guruplar halinde çalışan daha mütevazı projeler de bulunmaktadır. Bazı projelerde ise üyeler benzer iş yapan kurumlardır. Bu kurumların sistemleri arasında doğrudan veri alışverişi yapılmasını sağlayacak mekanizmalar ku-

98 İnternet'ten serbestçe, hiçbir ücret ödemeden indirilip kullanılabilen bazı özgür yazılımlar şunlardır: Dspace (http://www.dspace.org/), EPrints (http://www.eprints.org/), Invenio (http://invenio-software.org/) ve Fedora (http:// edora-commons.org/)

rulmuştur. Bu konuda da detaylı bilgi ve pek çok örnek bu ünite sonundaki tartışmada işlenmiştir. İşte iki örnek:

1. *Internet Archive* (https://archive.org/): Arşivde dijital ortama aktarılmış milyonlarca kitap, film, müzik, yazılım ve diğer türden belgeler bulunmaktadır. Ayrıca dünyadaki bütün web siteleri de belli aralıklarla burada depolanmakta ve *WaybackMachine* adlı arama motoru ile bunların belirtilen bir tarihteki haline erişilebilmektedir. Bu projede, bireysel katkı yapılabildiği gibi, dijitalleşme projeleri yürüten kurumlarla da işbirliği yapılmakta, onların sistemlerinden otomatik veri transferi gerçekleştirilmektedir.
2. *Europeana* (http://www.europeana.eu/): Avrupa Birliği Vakfı tarafından desteklenen dijital kütüphane ve portaldır. Avrupa'daki diğer kütüphane, arşiv, müze ve kültür kurumları ile işbirliği yapmakta ve onların sistemleri ile entegre çalışmaktadır. Bu yolla bütün Avrupa'da dijital ortama aktarılmış milyonlarca kültür nesnesini web üzerinden serbestçe erişime açmaktadır.

Kavramsal Modelleme

Kavramsal modelleme çalışmalarında, problem (veya konu) yönelimli ve kaynak yönelimli olmak üzere iki yaklaşım söz konusudur. Her iki yaklaşımı birleştiren çalışmalar da bulunmaktadır.

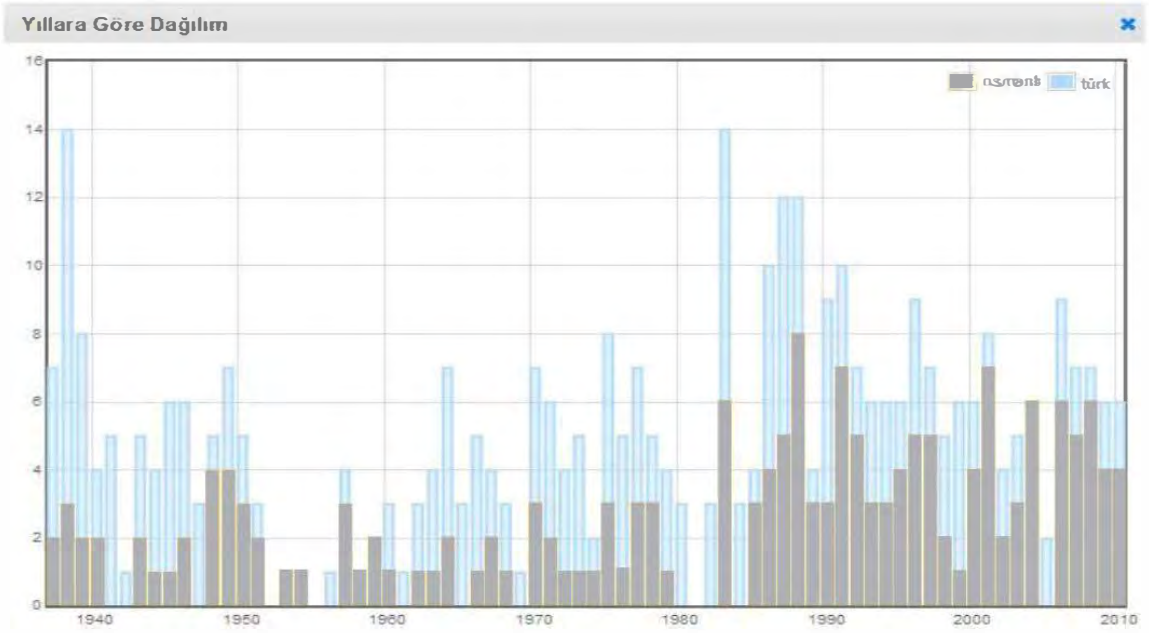
Problem yönelimli yaklaşım bilgisayarın tarihte kullanımının en eski biçimidir.[99] Burada herhangi bir belge veya belge grubundan bağımsız olarak, belirli bir tarihsel problemin çözümü, hipotez testi veya bir konuyu çalışmak amacıyla, kavramsal bir model tasarlanmaktadır. Bu çalışmalarda veriler genellikle birbirleriyle ilgisiz görünen çeşitli belgelerden derlenmektedir.[100]

---

99 Leonid Borodkin, Andrey Andrev ve Mikhail Levandovsky adlı üç Rus bilim adamı tarafından, 1996'da Moskova'da gerçekleştirilen *XI. Uluslararası Tarih ve Bilgisayar Kongresi*ne sunulan, orijinal olarak fizikçiler tarafından geliştirilen *Kaos Teorisi*nin istikrarsız tarihsel süreçlerin modellenmesine örnek olarak, Rusya'da devrim öncesi işçi hareketlerinin analizinde kullanılmasına ilişkin bildiri bu tür çalışmalara ilginç bir örnek olarak verilebilir: R. Acun. "XI. Uluslararası Tarih ve Bilgisayar Konferansı (Moskova 20-24 Ağustos 1996)", *Kebikeç*, 2, (4), 1996, s.45-48. https://kebikecdergi.files.wordpress.com/2012/07/08_acun.pdf Erişim: 10.9.2015.

100 Grup biyografisi (prosoografi) çalışmaları için tasarlanmış böyle bir model için bkz Acun ve Acun, *a.g.m*, s.14. Bu modelin daha geliştirilmiş bir versiyonunun bir uygulaması Robert Kolej mezunlarını konu alan bir TÜBİTAK projesi kapsamında web tabanlı olarak gerçekleştirilmektedir. Bu proje hakkında bkz. F. Acun, "Robert Kolej Mezunları ve Meşhurları, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 4, (2), (2015).

Tarihte hipotez testine ilişkin Türkiye'den bir çalışmada, konjonktür tarih, ve tarihçi ilişkisi *Tarih Araştırma Sistemi* (TAS) adı verilen ve temelinde sistem yaklaşımı ve kimlik teorisini esas alan bir kavramsal çerçeveye dayalı olarak muhteva analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın veri kaynağı Türkiye'de yayınlanan en uzun soluklu tarih dergisi olan *Belleten*'dir. Bu dergide yayınlanan makale başlıklarında kullanılan kavramlardan konjonktür duyarlı ve konjonktür duyarsız olarak belirlenen iki grup kavramının yıllara göre dağılım sıklığı karşılaştırılmıştır. Buna göre, *konjonktür duyarsız* kavramların yıllara göre dağılımda önemli bir fark gözlenmezken "konjonktür duyarlı" kavramların dağılımında, Türkiye'de siyasi konjonktüre bağlı olarak belirgin dalgalanmalar gözlenmiştir, bkz. Grafik I.[101]

Grafik I: *Türk ve Osmanlı Kavramlarının Kullanım Sıklığının Yıllara Göre Dağılımı*

Kaynak yönelimli yaklaşımda ise kavramsal model bir seri belgedeki verilerden hareketle tasarlanmaktadır. Sonuçta ortaya çıkan model belli bir belge ya da belge gurubunu temsil etmektedir. Buradaki bir seri belgeden

101 Bu çalışmanın ayrıntıları için bkz. R. Acun. "Konjonktür, Tarih ve Tarihçi: Metot Vurgulu Bir Araştırma," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 32, (1), 2015, s.15-27. Bu çalışma, Türkiye'de geliştirilmiş bulunan ilk kaynakça yönetim sistemi olan *kaynakca.info*'nun (www.kaynakca.info) analiz modülü kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu modül kullanılarak, muhteva analizi yanında, atıflara dayalı olarak sosyal ağ analizi çalışmaları da yapılabilmektedir.

kasıt, bir seri veya kümenin elemanını oluşturan mantıkî bir dokümantasyon birimidir. Başka bir deyişle, serideki her bir belge aynı serideki diğer belgelerle ortak bir yapı ve amaca sahiptir. Modelin tasarımcısının, söz konusu bu ortak yapı ve amacı çok iyi anlaması gerekmektedir. Aksi takdirde, elde edilecek kavramsal model ve ondan hareketle yaratılacak veri tabanı, modeli yapılan belge serisini yeterince temsil etmeyebilir. Bu ise orijinal belgeye sorulup cevabı alınabilecek soruların, veri tabanına sorulduğunda alınamama sonucunu doğurabilir.

Kaynak yönelimli yaklaşıma dayalı olarak 90'lı yıllarda Türk Tarih Kurumu'nda *Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi* (TÜSOKTAR) adlı bir proje yürütülmüş, ancak zamanının çok ilerisinde bir vizyonla (web teknolojisi henüz gelişmekteydi) başlatılan bu proje çeşitli sebeplerle devam ettirilememiştir.[102]

Her iki yaklaşımı birleştiren projeler genellikle, *Tarihi Coğrafi Bilgi Sistemleri*dir. Bu sistemler, dijitalleştirilmiş eski haritaların modern Coğrafi Bilgi Sistemlerine koordinatlar yoluyla katmanlar halinde bağlanmasıyla (oturtulmasıyla) elde edilmektedir.[103] Harita katmanlarına, nüfus sayımları, arazi tahrirleri gibi tarihsel veriler de yine ayrı katmanlar olarak eklenebilmektedir. Böylece, belli bir coğrafyanın zaman içindeki değişimi incelenebilmektedir. Bu alanda birçok önemli büyük proje bulunmaktadır. Bunlardan iki örnek:

1. *The Great Britain Historical Geographical Information System* (Büyük Britanya Tarihi Coğrafi Bilgi Sistemi). İngiltere coğrafyasının zaman içinde değişimini gösteren zengin bir dijital koleksiyondur. İngiltere hakkındaki tarihsel haritalar, yer adları sözlükleri, seyahatnameler, nüfus sayımları ve seçim istatistikleri gibi temel tarihsel belge ve bilgiler iyi tasarlanmış bir model çerçevesinde bütünleştirilmiştir. Bu projenin *A Vision of Britain Through Time* (http://www.visionofbritain.org.uk/) adlı web tabanlı bir ara yüzü bulunmaktadır. Buradan GBHGIS'te bulunan dijital belgelere serbestçe erişilebilmektedir.

---

102 Bu proje hakkında özet bilgi, geliştirilen model ve uygulaması konusunda biz: R. Acun. "A multi-dimensional database for social and cultural history of Turkey," *History and Computing*, 12, 2, 2000, 187-201.

103 Buna İngilizce *map warping* (harita bağlama, harita oturtma) adı verilmektedir. New York Public Library (NYPL) kendi harita bağlama aracını web üzerinde kullanıma sunmuştur. Burada, NYPL tarafından dijitalleştirilip web üzerinden serbest erişime açılmış bulunan 20.000'in üzerindeki tarihsel harita, ait oldukları modern coğrafyaya katmanlar olarak eklenebilmektedir: http://maps.nypl.org/warper/ Erişim: 7.09.2015. Benzeri bir başka proje için bkz. *David Rumsey Map Collection*: http://www.davidrumsey.com/home Erişim: 7.09.2015.

2. *Electronic Cultural Atlas Initiative (http://ecai.org/)*. Bu proje kapsamında dijital kültür ürünlerine, bir Zaman Haritası (*Time*Map) ara yüzünden erişilip incelenmesine imkân veren bir dağıtık sanal bir kütüphane oluşturulmaktadır. Bunun için merkezi University of California, Berkeley'de bulunan küresel bir ağ oluşturulmuştur.[104]

Yapay Zeka

Yapay Zekâ (Artificial Intelligence), basitçe, insanlar tarafından yapıldığında zekâ gerektiren işlerin bilgisayarlar tarafından yapılmasını sağlama bilimi olarak tanımlanmaktadır. Tabii Dil İşleme en önemli yapay zekâ alanlarından biridir. Tarihçileri daha çok ilgilendiren bir alan ise veri madenciliğidir. Bu alan, büyük hacimli veriler arasında bilgiye ulaşma, verilerin içerisindeki örüntülerin, ilişkilerin, değişimlerin, düzensizliklerin, kuralların ve istatistiksel olarak önemli olan yapıların otomatik veya yarı otomatik olarak keşfedilmesi olarak tanımlanabilir. Veri madenciliğinin bir alt alanı ise *metin madenciliği*dir. Metinlerin gruplandırılması, konu çıkarılması, sınıflandırma, kavram analizi, duygusal analiz, metin özetleme, varlık ilişki modellemesi ve görselleştirme gibi çalışmaları hedefler. Metin madenciliği çalışmalarında genellikle Tabii dil işleme ve ileri istatistik teknikleri kullanılır. Bu alana örnek bir proje olarak *Google Books* ve *Ngram Viewer* verilebilir.

Google Kitaplar,[105] Google tarafından taranıp OCR teknikleri ile tam metin haline dönüştürülen ve veri tabanında depolanan kitapların ve dergilerin aranmasına imkân veren bir servistir. Veri tabanında 2013 yılı itibariye 30 milyon kitap bulunmaktadır. *Google N-gram Viewer*,[106] bir sözcük ya da sözcük grubunun, Google Kitaplar veri tabanında nasıl geçtiğini gösteren bir grafik çizmektedir.

Grafik II'de '*Ermeni Soykırımı*' (Armenian Genocide) ve '*Ermeni Kırımı*' (Armenian Massacre) İngilizce terimleriyle yapılan böyle bir işlemin sonucu görülmektedir. Bu sonuç, 1800-2008 yılları arasında İngilizce basılmış milyonlarca kitabın otomatik olarak taranmasıyla elde edilmiştir. Grafikte görüldüğü üzere, *Ermeni Kırımı* kavramının kullanımı, savaş dönemleri hariç, neredeyse sabit kalırken, *Ermeni Soykırımı* kavramının kullanımı Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs'a yaptığı askeri müdahalenin hemen sonrasından

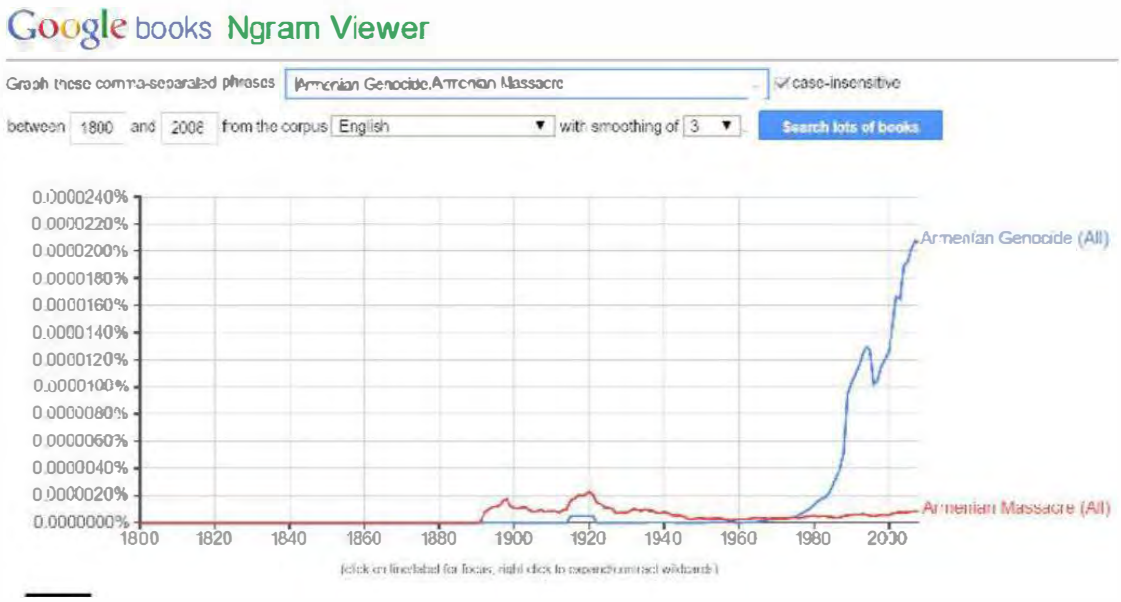
---

104 *Time*Map için bkz. http://ecai.org/tech/timemap07.html. Ayrıca, *Google Earth*'in 4. sürümüne, mekânsal verilerin zaman boyutunda erişilmesine imkân veren bir zaman çizelgesi eklenmiştir.

105 https://books.google.com/ Erişim: 10.09.2015.

106 https://books.google.com/ngrams
Erişim:10.09.2015.

başlayarak giderek dikleşen bir eğilim göstermektedir. Bilindiği üzere, ABD tarafından Türkiye'ye 1975 yılında başlayan ve üç yıl süren bir silah ambargosu uygulanmıştı. Söz konusu ambargonun *Ermeni Soykırımı* kavramının literatürde kullanılmasının yaygınlaşmasını tetiklediği anlaşılıyor. Buradan, bu ifadenin tarihsel bir olgunun kendisinden ziyade, onun politik amaçlı bir yorumuna işaret ettiği söylenebilir. Ancak, sonrasında artışın neden dik bir eğri ile devam ettiği ise araştırmaya muhtaçtır. Neyse ki elde Google Kitaplar gibi bir arşiv ve *Ngram Viewer* gibi de bir de bilgi getirim aracı var.

Grafik II: *İngilizce Yazılmış Kitaplarda 'Ermeni Soykırımı' (Armenian Genocide) ve 'Ermeni Kırımı' (Armenian Massacare) ifadelerinin kullanımı*

Sonuç

Bu gün gelinen noktada, bilgisayar (ve İnternet) bütün mesleklerde iş yapma biçimini kökten ve geriye dönülmez biçimde değiştirmiş ve değiştirmeye de devam etmektedir. Buna tarihçilik dahildir. Bilgisayarın gelişmesine en büyük katkıyı üniversite mensubu bilim insanları yapmıştır. Dolaysıyla bilgisayarın ilk kullanım alanı bilim sektörüdür. Buradan diğer sektörlere ve en sonra da eğlence sektörüne yayılmıştır.

Türkiye'de ise bu yol tam tersidir. Bilgisayarın yaygın kullanımı eğlence sektörü ile başlamış, sonra diğer sektörlere yayılmış, en sonra benimseyenler ise bilim ve eğitim sektörleri olmuştur. O yüzden bu sektörlerde markalaşmış derinliği olan bir uygulama/proje yok denecek kadar azdır. Tarihte uygulama sayısı ise daha da azdır.

Sosyal Ağ Analizi*

*Zeynep DÖRTOK ABACI***

Yüzlerce yıldır, zenginlik-fakirlik, adalet-adaletsizlik, yaşamak-ölmek gibi ciddi insanî kaygılar bireysel ile kolektif sorumluluk arasındaki bir tartışmaya indirgendi. Oysa bu karşıtlığın yerine, ikisinin birbirine nasıl bağlandığını anlamak gerekir.[109] Tarihin hangi dönemi ele alınırsa alınsın, bireyi ya da toplumu sadece yöneten-yönetilen ve servet-statü grupları ayrımları yahut vergi toplama meseleleri ile anlamak mümkün değildir. *İnsanları anlamanın yolu, aralarındaki bağları anlamaktan geçer. Çünkü* sosyal ağlar avcı-toplayıcı gruplardan itibaren yaşamın merkezindedir.[110] Sosyal ağlar aile, akrabalık, arkadaşlık ilişkilerinden, modern dünyada mail adres defterindeki kişilere, hatta sürekli gidilen restoranda yemek öneren garsona kadar çeşitlenip artarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.[111]

En küçüğünden en büyüğüne kadar sosyal ağlar, kendine özgü yapı, işlev ve hareketlilikleri olan süper organizmalar olarak görülebilir, lâkin birbirine bağlı karmaşık sistemlerin anlaşılması oldukça zordur. Örneğin, bir hastalık ya da yeni bir fikir nasıl bir salgına/ modaya dönüşür? Toplumsal sistemleri daha da karmaşık hale getiren, basit bir bakış açısıyla, toplumun sadece bireylerin toplamını ifade etmemesidir. Ağ analizinin en bilinen, sloganlaşmış ifadesiyle, "bütün, sadece bütünü oluşturan parçaların toplamı" değildir.[112]

---

* Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenen 112K270 numaralı, *Batmayacak Kadar Bağlantılı Ya Da Güçlü Olmak": Kadı Sicillerine Göre Osmanlı Toplumunda Sosyal Ağlar ve Aktörler (1695-1700)* başlıklı proje bulgularından bir bölümü temel alınarak hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, zeynepdab@googlemail.com

109 N. Christakis, J. H. Fowler, *Sosyal Ağların Şaşırtıcı Gücü ve Yaşantımızı Şekillendiren Etkisi*, (Çev. D. Yüksel), Varlık Yayınları, İstanbul, 2012, s.10.

110 Bu türden bir çalışma Tanzanya'da avcı-toplayıcı olarak yaşayan ve yaşam tarzı açısından ilkel insana büyük ölçüde benzeyen 17 Hadza topluluğu ve 205 yetişkin üzerinde yapılmıştır. Sonuçlar oldukça ilgi çekicidir, çünkü birbiri ile yakın ilişki olan kişilerin işbirliği için bir araya gelmeleri tesadüfi değildir, sadece kan bağı değil, benzer yaşlarda, yakın kilo ve boyda ve aynı güce sahip olma gibi fiziksel özellikler ilişki kurmada belirleyicidir. C. L. Apicella, F. W. Marlowe vd., "Social Networks and Cooperation in Hunter-Gatherers", *Nature*, 481, 2012, s.497-501.

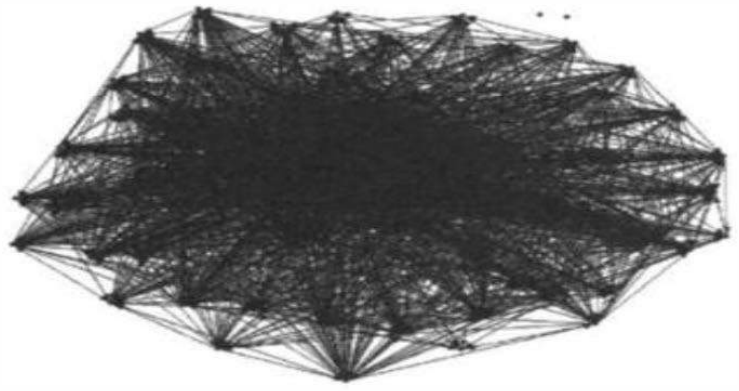
111 C. Kadushin, *Understanding Social Networks, Theories, Concepts and Findings*, Oxford University Press, New York, 2012, s.3.

112 D. J. Watts, *Six Degrees: The Science of a Connected* Age. W.W.Norton, New York, 2002, s.26.

Sosyal ağları anlama ve çözümlemeyi amaçlayan SNA, sosyal aktörlerin karşılıklı ilişkilerinin çalışılmasına dayanan yapısal yaklaşım olarak adlandırılır. Bu yöntem karmaşık bir yapı içinde bulunan sosyal hayatı analiz etmek amacıyla, bireyler arasındaki etkileşimleri dikkate alır.[113] Sosyal olguları, sosyo-ekonomik statüler, kimlikler sadece bireysel özelliklerle değil, aynı zamanda bireylerin etkileşiminden oluşan sosyal yapı tarafından açıklamaya çalışır.[114]

Sosyal ağ, birlik ya da rekabette yer alan her birimin aktör olarak adlandırıldığı ya da grafik teorisinde düğüm (node-vertice) olarak çizildiği bir ya da birden fazla-çoklu grafik olarak ifade edilebilir. Aktörler arasındaki yönlü ya da yönsüz ilişkiler bağlantı ya da bağ (tie-link) olarak tanımlanır.[115] Yukarıda tanımladığımız aktör (düğüm) ve bağlardan (ilişki) meydana gelen ağın nasıl görselleştirildiği ve anlama geldiğini gösterir bir örnek verelim:

Aşağıda 1973-1974'te Amerika Birleşik Devletleri'ndeki senatörlük seçimlerinde seçim kampanyalarını destekleyen sponsorlar ve onların da bağlantılı oldukları sponsorlar ile Güney Afrika'da yaşayan patas maymunlarının birbirlerini tımar ederken kurdukları ilişki gösterilmiştir.[116] Alakasız gibi görünen bu iki ağ doğaları ve yapısal nitelikleri açısından *küçük adamlardan, ensesi kalınlara* şeklinde ifade edebileceğimiz bir benzerlik gösterir. Farklı nedenlerle de olsa birbirleriyle zayıftan güçlüye doğru bağlantılı aktörlerin ilişkisi, hem kazancın ve çıkarın hem de risk ile zararın paylaşımı anlamına gelir.

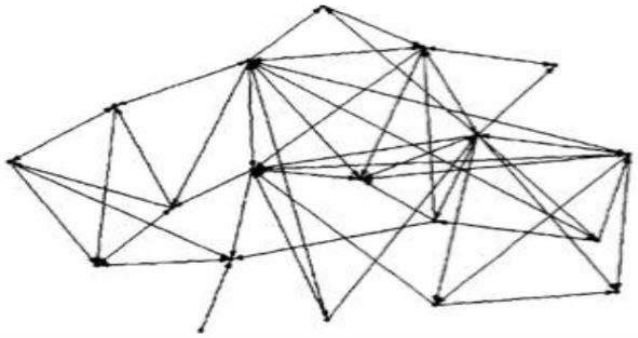
(b) U.S. Senate 1973–1974, cosponsorship

113 N. Gürsakal, *Sosyal Ağ Analizi*, Dora Yayınları, 2009, Bursa, s.184.

114 L. C. Freeman, *The Development of Social Network Analysis: A Study in The Sociology of Science*, Empirical Press, Vancouver, 2004, s.27.

115 S. P. Borgatti, Martin G. Everett, "A Graph-Theoretic Perspective on Centrality", *Social Networks*, 30, 2005, 17.

116 K. Faust, J. Skvoretz, "Comparing Networks across Space and Time, Size and Species", *Sociological Methodology*, 32, 2002, s.269

(c) Patas monkeys, grooming

Sosyal ağ analizi dünyada 1970'lerin sonundan beri sosyoloji, antropoloji, psikoloji, ekonomi, tıp, biyoloji, iletişim gibi farklı alanlarda kullanılmasına rağmen, Türkiye'de sadece tarih alanında değil, diğer sosyal bilim alanlarında da yeni yeni karşımıza çıkar. [117]

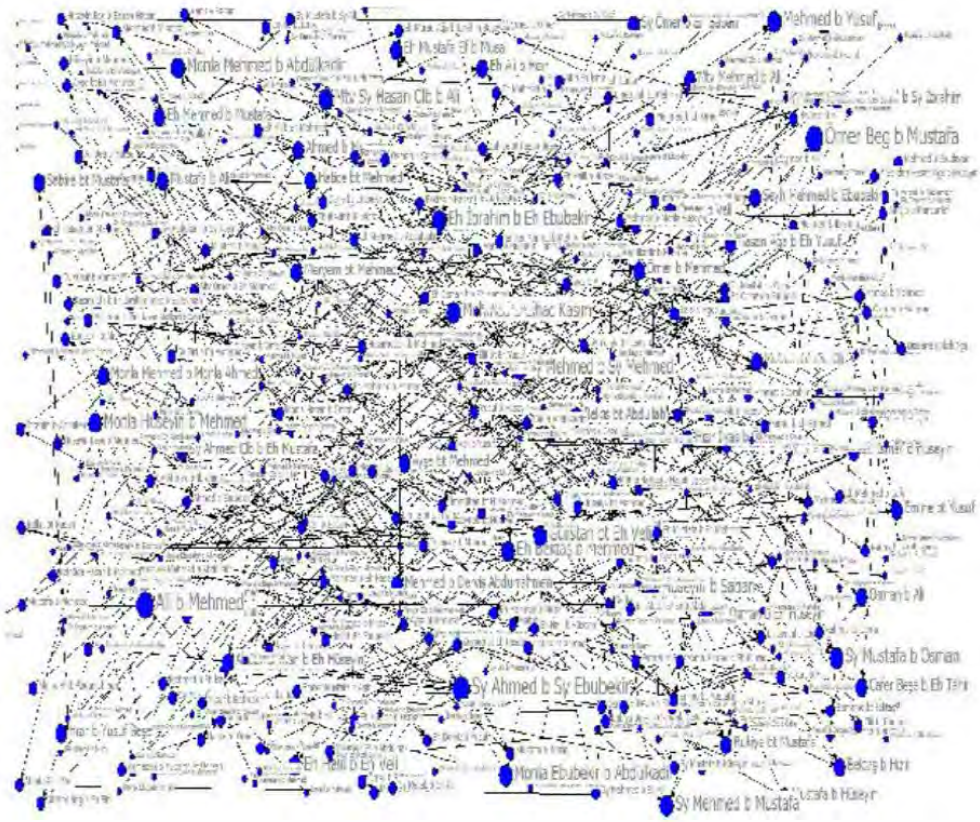
Tarihçiler sosyal ağ analizi yaklaşımını daha çok sosyolog ve antropologlarınkine benzer bir şekilde, belirli kaynak grupları üzerinde kullanabilirler. Örneğin kadı sicillerindeki belgelere doğru sorular sorarak, sosyal ve ekonomik ilişki ağlarında merkezi roldeki aktörleri belirleyip, onların etkinlikleri, merkeziliği ve prestijlerini ölçmek mümkün olabilir. Burada başlıkta kullandığım, verilen herhangi bir web sayfası bağlantısının artık çalışmadığını ve istenen sayfaya ulaşılamadığını anlatan *linkler kurbağa olmuş* ifadesine bir gönderme yapmak gerekirse, belgelerde sadece okuyarak ya da çıplak gözle göremeyeceğimiz (yani kurbağa olmuş) kadar çok kişi arasındaki linklerin (bağlantıların) izinin sürülmesinde SNA'nın işlevselliği test edilebilir.

Aşağıda 1695-1700 yılları arasında Ayntab mahkemesinde birbirleri için şahitlik yapanlar gösterilmiş ayrıca önemli aktörlerin vasilik, vekillik, mülk satışı gibi kurdukları diğer ilişkileri metinde açıklanmıştır.[118]

---

117 SNA'nın tarih alanında kullanımına örnek olarak Barkey'in Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin ego ağlarını görselleştirdiği çalışması verilebilir. Barkey, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu ve genişlemesi sürecinde, Müslümanlar, din değiştirmiş olanları ve yerli halkı analiz ederek kurulan ittifakları içeren ego ağlarına değinmiştir. Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin evlilik ve akrabalık ilişkileri, dini bağları, savaşlar sırasında kurdukları kalıcı silah arkadaşlıkları, birlikte savaştıkları ancak silah arkadaşlığı kadar yoğun olmayan geçici ittifakları ve ahi teşkilatı mensupları ile kurdukları bağlar gösterilmiştir. Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, (Çev. E. Kılıç), Versus Kitap, İstanbu, 2011, s.72. SNA'nın daha çok kavramsal yaklaşımını temel alan başka bir çalışma için bkz. I. Tamdoğan-Abel, "Büyükleri Saymak, Küçükleri Sevmek 18. yüzyıl Adanası'nda Âyanların İlişki Ağları ve İki Farklı İlişki Yürütme Üslubu", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 1, 2005, s.77-96.

118 Analiz için 1695-1700 yılları arasına ait 43, 47, 49 numaralı Ayntab sicilleri taranarak, text edit/notepad programında aktörler ve bağlantılarını gösteren veri setleri hazırlanmış. Daha sonra bu veriler Ucinet programı ile aktörlerin bağlantı sayısına

Ayntab Şahitlik Ağı 1695-1700 (Derece Merkeziliği), n=520

İlk bakışta çok karmaşık gibi görünen bu ağda en yüksek derece merkeziliği değerine sahip düğüm (kendisi için şahitlik yapılan/şahitlik yapan açısından) Ömer Beg bin Mustafa'dır. Seyyid Ahmed bin Seyyid Ebubekir, Mehmed bin Elhac Kasım, Monla Ebubekir bin Abdülkadir ile Mütevelli Seyyid Hasan Çelebi bin Ali üzerinde durulması gereken diğer isimlerdir. Yaptığımız analiz açısından önemli olduğu anlaşılan aktörlerden birkaçına kısaca göz atalım.

Örneğin, Seyyid Ahmed bin Seyyid Ebubekir, Ammu mahallesinden Sinan bin Abdullah'ın kızı Fatma binti Sinan'ın vasisidir. Ali Neccar mahallesinden olduğunu öğrendiğimiz Seyyid Ahmed, Monla Ahmed bin Ahmed ile birlikte Ümmü binti Murad ve kocası Abdurrahman Beg'in kendi hallerinde olmadıklarını söyleyerek mahalleden ihraçlarını talep etmiş, ancak iddialarını kanıtlayamamıştır.[119] 20 Ağustos 1697'de Seyyid Ahmed, Hati-

göre ağdaki yeri ve sahip oldukları önemi gösteren derece merkeziliği (derece merkeziliği) ölçütü ile analiz edilmiş ve son olarak Netdraw programı ile elinizdeki bu görsel çizilmiştir. n= 520 ağdaki kişi sayısını gösterir.

119 *AYNŞS*, 43/62.

ce ve Ümmü binti Murad'ın kendi hallerinde olmadıklarını, daima evlerine nâ-mahrem girip çıktığı ve fevâhişe oldukları gerekçesiyle tekrar mahalleden ihraç edilmelerini istemiştir (Bildiğimiz mahalle baskısı değil mi?). Bu kez mahkemeye yedi şahit getirerek kadınların mahalleden ihracına neden olmuştur.[120] Seyyid Ahmed ahlâki hassasiyetinin dışında, mahkemede Yahnici mahallesinden Emine Hatun binti Abdülgani'nin vekilliğini de yapmıştır.[121]

Görselde karşımıza çıkan diğer önemli bir aktör Akyol mahallesinden Monla Ebubekir bin Abdülkadir, Elif binti Ebubekir'in 10 guruş mehir alacağı için açtığı davada şahitlik yapmıştır.[122] İlhan mahallesinden Belkıs binti Abdullah, Mehmed bin İbrahim'in fiil-i şen'i kastıyla zorla gece yarısı evine girdiği iddiası ile mahkemeye başvurduğunda, Mehmed'in sû-i haline şahitlik edenler arasında yine Monla Ebubekir'i görürüz.[123] Ayırca Tevbe mahallesinden Rukiye binti Mustafa ölen kocasının terekesinden 20 guruş mehrini almayı talep ettiğinde Monla Ebubekir kendisine şahitlik etmiştir.[124]

Örnekten de anlaşılabileceği gibi SNA, sosyal ilişkileri yönlendirme gücüne sahip olanların kimlikleriyle statü ve servetin sağladığı düşünülen âmirâne gücün ötesinde *sosyal gücü* elinde tutanların kimler olduğu sorusuna yanıt vermemizi sağlayabilir.

Sonuç

Toplum sınıf, statü, ekonomik çıkar grubu gibi kavramların açıklayabileceğinden çok daha karmaşıktır. İnsanlar kendi amaç ve çıkarları peşinde koşarken konum ve otoritelerini genişletir ve dönüştürürler. Kişilerin servet ve statülerinin yanı sıra yaşları, dini-ahlâki sorumlulukları, bilgiyi elinde tutma ve manipüle edebilme kabiliyetleri, onların topluluk içindeki kolektif iktidarlarını yani saygınlık, itibar ve sosyal güçlerini artırır. İşte bu kişilerin kimler olduklarını açığa çıkarma ve ilişki ağlarının genişlik ve niteliklerini anlamada sosyal ağ analizi tarihçilerin başvurabileceği bir yöntem olarak emrimize âmâdedir.

Sosyal ağ analizi uygulama, kavram ve yaklaşımları tarih alanında içerisinde kişi/aktör ve aralarındaki ilişkiyi gösteren, gazetelerden, kadı sicillerine ve kefâlet defterlerine kadar farklı kaynak gruplarında denenebilir.

---

120 *AYNŞS*, 47/96.
121 *AYNŞS*, 49/67.
122 *AYNŞS*, 43/102.
123 *AYNŞS*, 47/122.
124 AYNŞS, 49/71.

Tartışma: Tarihçiler Arasındaki Dijital İşbirliği Ağları

*Serkan YAZICI**

İnternetin bilgiye erişim hızını 90'lar öncesine arttırmasıyla iletişimde büyük bir değişim yaşandı. Tüm dünyada milyonlarca üyesi olan sosyal paylaşım sitelerinin benzerleri tarihçiler arasında yaygınlaştı. Linked-in gibi tüm iş kollarından hem kişisel hem de profesyonel ilişkilerin kurulduğu platformaların dışında daha özel, daha dar kapsamlı sosyal ağlar tarihçilerin ilgisini çekti. İnternet üzerinde tarihçilere hizmet eden bu ağlar kendi içinde haberleşme, yardımlaşma, bilgi ve veri paylaşma gibi temel kategorilere ayrılsa da çoğunda bütün bunlar yer aldı. Bu çerçevede öncelikle e-posta topluluklarından söz etmek gerekir. Bunlardan bazısı kurumsal destekler almış olsa da daha çok kişisel inisiyatiflerle ortaya çıkmışlardır.

E-posta gruplarının en yaygın kullanılanları Michigan State Üniversitesi'nde tarihçiler için kurulan internet platformu H-Net bünyesindeki *H-Turk*, Bilkent Üniversitesi'nden *Bilginfo* ve Sakarya Üniversitesi'nden *Türk Tarihçiler'dir*. Bu e-posta topluluklarının paylaştığı duyurular genellikle akademik etkinlikler ile ilgilidir. Armağan kitap ve dergiler için çağrılar, sempozyumlar, paneller, konferanslar gibi bilimsel etkinliklerin tanıtımı, duyurulması sık görülür. E-posta topluluklarının kişi ve kurumları daha fazla akademik etkinlik yapmaya teşvik etmeleri de yararları arasında sayılabilir. Bunlar dışında e-posta gruplarının zaman içerisinde kendilerine özgü bir iletişim alışkanlıklara göre geliştikleri ve bu yönleriyle birbirlerinden ayrıştıkları görülmektedir. Bu topluluklardan olan ve 2600 dolayında üyesi bulunan H-Turk, e-posta toplulukları içinde küresel manada en yaygın olandır. Dünyanın dört bir yanından Türkiye Tarihi üzerine çalışmalar yürüten araştırmacıları buluşturan platformda, sempozyum, panel, konferans gibi etkinlik duyuruları dışında Türkiye dışından gelen bilim insanlarının konaklama ihtiyaçlarına yönelik ilanlar da yayınlanmaktadır. Odasını ya da evini kiralamak isteyenlerin yanı sıra kalacak yer arayanlar da H-Turk'ten seslerini duyururlar. H-Turk verdiği bu servis ile muadillerinden ayrılmasının yanı sıra *Türkiye dışındaki akademik camia, ne tür konulara ilgi göstermektedir, kim, nerede, ne çalışır* gibi sorulara cevap bulunabilecek bir platformdur. Türkiye dışında basılan kitaplar, ya-

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, syazici@sakarya.edu.tr

yınlanan makalelerin takibi de bu çerçeve içinde kolaylıklar sağlamaktadır. Bu grupta haber alma üyeliği sınırsız ancak paylaşımda bulunma noktasında moderatör kontrolü vardır.[126]

Diğer bir e-posta grubu Bilginfo, üyelerinin seçiminde biraz daha seçici davranarak 543 dolayında sınırlı sayıdaki katılımcı ile iletişim ağları arasında bulunmaktadır. Etkinlik duyurularının yanı sıra makale ve kaynak talepleri ve yönlendirmesinin daha fazla olduğu bir grup hüviyetindedir. Paylaşılan iletiler incelendiğinde grubun kendi içinde belli bir diyalog alışkanlığı geliştirdiği bu çerçevede de iletilerin moderatör yönlendirmesinin asgari düzeyde olduğu gözlenmektedir.[127]

Mail toplulukları arasına 2006 yılında katılan Türk Tarihçiler, 2500'ün üzerinde kullanıcı ile daha popüler bir servis sunmaktadır. Bilginfo ve H-Turk gibi platformlardan da aktarılan etkinlik duyuruları ile Anadolu'daki üniversitelerinden katılımcıların katkıları sayesinde zengin bir içerik sunmaktadır. Paylaşılan iletilerde üçüncü kişiler ile ilgili hak ihlalleri olabilmesi nedeniyle moderatör sürecinden sonra iletiler yayınlanmaktadır. Türk Tarihçiler, muadillerinden ayrı olarak başlanan ve sürmekte olan yüksek lisans ve doktora tezleri ve çalışılmış konuların tespiti hakkında bilgiler içermektedir. Esas itibariyle devam eden tezlerin YÖK tarafından duyurulması daha uygun olabilecekken Türk Tarihçiler aldığı inisiyatifle önemli bir boşluğu doldurmaktadır. 2015 Haziranı itibariyle grubun ismi grup sahibinin kararıyla *Türkiye Tarihçiler* olarak değiştirilmiştir.[128] Bu gelişmenin ardından takip eden aylarda grubun bazı üyeleri ve bir grup akademisyen tarafından yine *Türk Tarihçiler* adıyla yeni bir e-posta topluluğu bilgi paylaşım platformları arasına katılmıştır.[129]

Genel olarak kişisel çaba ve fedakarlıkla yürüyen bu sanal topluluklar, haberleşme adına önemli hizmetler sunmakta ise de etkinlik gerçekleştiren üniversiteler ve araştırma enstitüleri gibi kurumların mail zincirlerinin de hatırı sayılır ölçüde geliştiğini belirtmek gerekir. Kurumsal e-posta zincirleri her türlü anabilim dalından etkinlik duyurularını içermektedir. Benzer bir şekilde tüm anabilim dallarından etkinlik duyuruları içeren bazı web sayfaları da vardır. *Conference Alert* bunlara örnek olabilir. *Conal* kısa adıyla hizmet veren sitede *tarih/history* sekmesi tıklandığında tarih ve sosyal bilimler ile ilgili

126 https://networks.h-net.org/h-turk Erişim: 8 Ağustos 2015.

127 https://groups.yahoo.com/neo/groups/bilginfo/info Erişim: 8 Ağustos 2015. İletişim adresi: bilginfo@yahoogroups.com.

128 https://groups.google.com/forum/#!forum/turk-tarihciler Erişim: 8 Ağustos 2015. İletişim adresi: turk-tarihciler@googlegroups.com.

129 https://groups.google.com/forum/#!forum/turktarihciler Erişim: 8 Ağustos 2015. İletişim adresi: turktarihciler@googlegroups.com.

uluslararası etkinlikler listelenmektedir. Bu liste içinde yer alan bazı etkinlikler ücretli olduğundan bazısı da genel konu başlıkları içerdiğinden farklılıklar oluşmaktadır. Bazen e-posta topluluklarında yer almayan bir etkinlik buradan öğrenilebilmektedir. Bir araştırma yapma, ders verme ya da tatil yapmak üzere gidilen bir kentteki bilimsel etkinlikler de Conal'dan bulunabilir. Bu sebepten sitedeki bazı etkinlikler, bilimsel faaliyet ile bilimsel turizmin iç içe geçmiş hali gibidir, bu hususa dikkat etmekte fayda vardır. Sitenin kendisi de ticari içeriklidir.[130]

Daha çok haber alma temelli bu ağların yanı sıra yaşadığımız on yılda yaygın olarak kullanılan sosyal ağlar da giderek farklı içeriklerle tarih ve tarihçilere türlü faydalar sağlamaktadır. En basit haliyle *Facebook* dahi tarihçiler açısından dikkat çekici içeriklere sahiptir. Etkinliklerin duyurulduğu tarih bölümlerine ya da tarih ile ilgili kurum ve vakıflara ait Facebook grup sayfaları[131] takipçi sayısı ve profiline bağlı olarak önemli birer iletişim kanalını oluşturmaktadır. Benzer bir etkiyi yine kişisel çabalara dayanan tarih veya tarihçi bloglarında da görmek mümkündür.[132]

Sosyal ağlar içinde bazıları doğrudan akademik camiaya hizmet vermektedir. Genel hatlarıyla Facebook'un akademik versiyonları görünümündeki bu ağlarda haberleşmenin ötesinde doğrudan paylaşım da ortaya çıkmaktadır. Bunların en çarpıcı örneği *academia.edu* sayfasıdır. Her bilim dalına açık olsa da takip mekanizması zamanla aynı bilim dalından insanları bir araya getirmektedir. Bilim insanları buradan kendileri hakkında kısa bilgiler verebilmekte bunun da ötesinde çalışmalarını pdf formatında paylaşabilmektedirler. Paylaşımların kaç kişi tarafından indirildiği, okunduğu, genel hatlarıyla beğeni anlamına gelen *bookmarked* edildiği bu siteden izlenebilir. Bu izlemeler günlük, haftalık, aylık ve altmış günlük periyotlarla istatistik haline getirilmektedir. Daha da ilginci bu site arama motorlarında sizin ile ilgili yapılan aramaları da ortaya koymaktadır. Bu aramaların hangi ülkelerden yapıldığı, bilim insanlarının hangi çalışmasının hangi ülkelerden ilgi gördüğü sitenin *analytics* adlı arayüzünden görülebilmektedir. Academia.edu sayfasında ayrıca tamamlanan bir çalışmanın ilgili kişilerce tartışılmasına olanak veren bir oturum oluşturma adımı da mevcuttur. *Sessions* adımından girilen oturuma davet edilenler çalışmayı okuyabilmekte ardından yorumlarını yazara iletmektedir.[133]

---

130 http://www.conferencealerts.com Erişim: 9 Ağustos 2015.

131 https://www.facebook.com/groups/52785843752/?fref=ts Erişim: 9 Ağustos 2015.

132 Örnek olarak bkz. http://sinanculuk.blogspot.com.tr, http://nurcanabaci.tumblr.com/ Erişim: 9 Ağustos 2015.

133 https://www.academia.edu Erişim: 9 Ağustos 2015.

Buraya kadar sözü edilenlerden de anlaşılacağı üzere internet, tarihçilerin yaşamlarında haber alma ve paylaşım noktasında çok önemli boşlukları doldurmaktadır. Bunun da ötesinde tarihçiler arasında artan iletişimden doğan sonuçlar genellikle olumludur. Bazen birbirini hiç tanımayan pek çok akademisyen bu ağlar vasıtasıyla iletişime geçmekte; birbirlerinin çalışmalarından haberdar olmaktadır. Ancak gelişen internetin, gayretlerin ortak amacı olan işbirliğine ne tür imkanlar sunduğu tartışmaya açıktır. Şüphesiz işbirliğinden ne anlaşıldığı da önemlidir. Kastedilen bir üst başlık üzerinde bilim insanlarının katkı yaptıkları sempozyum ya da bir armağan kitabı gibi açık davetli etkinlik ya da esere katılımcı sağlamak ise internet ve sosyal ağlar bu noktada çok ciddi bir katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan sosyal ağlarda yapılan bilimsel eser paylaşımları da yürütülen bilimsel çalışmalara doğrudan ve hızlı katkılar sağladığından bu da bir yönüyle bir işbirliği olarak görülebilir. Bu bağlamda internete bağlı araçların, hem iletişimi arttırdığı hem de sinerjiyi üst seviyeye çıkardığı söylenebilir. Fakat işbirliği sözünden murat edilen ortaklaşa yürütülen bilimsel aktivitelerde bilim insanlarının bir araya gelmesi ise bu henüz tüm yönleriyle ortaya çıkmış değildir. Başlanılan bir proje, tez ya da çalışma ile akademisyenler internet ağları aracılığı ile tavsiyeler, öneriler alsalar da, A şahsının A üniversitesinde yaptığı bir çalışmaya internet üzerinden partner araması gibi bir durum nadir görülen bir durumdur. Günümüzde işbirlikleri geçmişte olduğu gibi çoğunlukla kişisel ağlar sayesinde ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Fakat konu tespitinde, iş birliği yapılacak kişi ve kurumların belirlenmesinde gelişen teknolojilerin rolü yadsınamaz.

Bu tür –kişisel yakınlık ya da tanışıklığa dayanmayan ve yalnızca uzmanlık alanı üzerinden yapılan- işbirliklerinin sayısal bilimlerde kurulması olası gözükse de sosyal bilimlerin kendine özgü ve kabaca sübjektif ya da kişiye özgü şeklinde tarif edebileceğimiz çalışma prensipleri içinde ortaya çıkması hala nadir görülmektedir. Fakat etkin işbirliğinin ortaya çıktığı bazı alanlar da dikkat çekicidir. Örneğin bilimsel bir derginin çıkartılması internetin yaygınlaşmasından sonra daha kolay bir hale gelmiştir. Farklı üniversitelerde birkaç editör, onlarca bilim kurulu ve danışma üyesi ve yüzlerce makale hakemi bir birlerini belki yıllarca hiç görmeden bir internet platformunda buluşmakta ve internet sayesinde ortaya çıkan üretim bilim dünyası ile paylaşılmaktadır. Elimizde bir istatistiki veri olmasa da geride bırakılan on yıllara oranla tüm makalelerini elektronik ortamda paylaşan dergiler sayesinde bilimsel çalışmalarda makale kullanımının giderek artması gözle görülür düzeye ulaşmıştır. Bu anlamda açık erişimli dergilere alt yapı hizmeti sunan ULAKBİM bünyesindeki DergiPark web platformu önemli işlevler ortaya

koymaktadır.[134] Bu platform çatısı altında faaliyet gösteren dergilerden *TUHED* (Türk Tarih Eğitimi Dergisi) tarih eğitimi ve metodolojisine yönelik katkı sağlayan örnekler arasındadır.[135] Ayrıca daha genel Tarih bilgileri sunan *Karadeniz Araştırmaları*[136] yanında doğrudan çağdaş tarihe odaklanmış *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*[137] de çevrimiçi içerikleriyle erişilebilir durumdadır. Bu dergilerle birlikte pek çok fakülte ve enstitü dergisi de daha geniş çevrimiçi olanakla okuyucu karşına çıkmaktadır.[138] Bu noktada kalite standardı haline gelen uluslararası alan indekslerinin katkısı da gerek dergilerin gelişimi gerekse paylaşılan makale ve makale özeti sayısı açısından dikkat çekicidir.

Kullandığımız tüm teknolojik araçlar doğaları gereği sürekli bir gelişim halindedir. Günümüzde internet ya da daha genel ifadeyle teknolojinin –yukarıda isimleri zikredilenler de dahil olmak üzere- yerini yenileri ya da gelişmiş türleri alacaktır. Buraya kadar değinildiği üzere internet haberleşme ve yardımlaşma konusunda sınırları zorlayan olanaklar sunarken işbirliği noktasında halen bazı sınırlılıklar içermektedir. Fakat unutulmamalıdır ki internetin yaşamımıza getirdikleri yirmi otuz yıl önce hayal edebildiklerimizin ötesindedir. Bu cümleden doğrudan ve daha etkin işbirliğinin artması geleceğin teknolojileri içerisinde pekâlâ mümkün olabilir.

Okuma Listesi

ÇEPNİ, S. *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, Trabzon, 2005.

ERDOĞAN, İ. *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi Araştırma Tasarımları Niteliksel ve İstatistiksel Yöntemler*, Erk Yayınları, Ankara, 2012

JAHN, M. *Anlatıbilim: Anlatı Teorisi El Kitabı*, (Çev. B. Dervişcemaloğlu,), Dergah Yayınları, İstanbul, 2012.

BARKEY, K. *Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, (Çev. E. Kılıç), Versus Kitap, İstanbul, 2011.

GÜRSAKAL, N. *Sosyal Ağ Analizi*, Dora Yayınları, Bursa, 2009.

CHRISTAKIS, N. ve J. H. FOWLER, *Sosyal Ağların Şaşırtıcı Gücü ve Yaşantımızı Şekillendiren Etkisi*, (Çev. D. Yüksel), Varlık Yayınları, İstanbul, 2012.

134 http://dergipark.ulakbim.gov.tr, Erişim: 9 Ağustos 2015.
135 http://www.tuhed.org/, Erişim: 9 Ağustos 2015.
136 http://www.karam.org.tr, Erişim: 10 Ağustos 2015.
137 http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ctad/
138 Örnek olarak bkz. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, http://www.dtcf.ankara.edu.tr, Erişim: 10 Ağustos 2015.

7. Ünite

Tarihçi gibi Araştırmak

Kavramlar: *problem, hipotez, konu, başlık, araştırma, sınırlılık, amaç, önem.*

İçindekiler

- *Tarih Araştırmasına Başlamak* ***Michael TALBOT***
- *Tarih Araştırmasında Bilginin Temini ve Tasnifi* ***Kazım UZUN***
- ***Tartışma:*** *Bir Tarihçi Nasıl Konu Tespit Eder?* ***Cüneyt KANAT***
- *Okuma listesi*

Tarih Araştırmasına Başlamak

*Michael TALBOT**

İngiliz yazar L.P. Hartley'nin *Arabulucu* (*The Go-Between*) adlı romanındaki ilk satır 'geçmiş yabancı bir ülkedir; orada her şey farklı yapılır' şeklindedir. Aslında, tarihçi belgelerin uçsuz bucaksız bir yığını ile karşı karşıya olduğunda, geçmiş yabancı bir gezegen gibi görünmektedir. Tarihçinin işi, bu alışılamamış araziye anlam vermeye çalışmak olmaktadır. Herhangi bir keşif veya soruşturmada olduğu gibi bir konuyu araştırırken kullanılan yöntemler de sonuçları etkilemektedir. Tarihsel araştırmalarda bir hipotez oluşturulurken tarihçi, kaynaklarda bulunan deliller, kendi fikirleri ve düşünceleri arasında bir denge kurmalıdır. Meselâ her bir tarihçinin birey olarak ulusal kimliği, dini inancı ve siyasi görüşü ile çevrelenen kendisine özgü fikirleri vardır. Ancak geçmişi kendi milli, dini ya da siyasi görüşlerine kurgulamak veya geçmişe dair bilgileri kendisine özgü sonuçlar çıkarmak için zorlamak tarihçinin işi değildir. Aynı şekilde tarihçinin kişiliği ve kişisel çıkarları da araştırmaların odaklandığı noktaları etkilemektedir. Aslında, tarihçi tarafından oluşturulanlar dışında hiçbir şeyin tarih olmadığı öne sürülebilir. Bu karmaşık denklemi bir örnekle inceleyelim.

1955'te Amerikalı tarihçi Carl Becker *Tarihsel gerçekler nelerdir?* (What are historical facts?) başlıklı bir makale yayınlanmıştır. O makalede Becker şu örneği vermiştir: "19 ve 20. yüzyıllarda onlarca yıl boyunca Avrupalı ve Amerikalı öğrenciler Jül Sezar'ın fetihleri hakkında bilgiler almışlardır. Sezar, M.Ö. 49 yılında Galya'yı (bugünkü Fransa) fethettikten sonra Roma iktidarını ele geçirmek üzere İtalya'ya ordusu ile yürümüştür. Sezar, Galya'dan İtalya'ya girmek için Rubikon nehrini geçmişti". Böylelikle Avrupalı ve Amerikalı öğrenciler "M.Ö. 49 yılında Jül Sezar'ın Rubikon nehrini geçişini" bir tarihsel "gerçeklik" olarak öğrenmişlerdi. Ancak Becker çok önemli bir soru soruyordu: "*Evet, Sezar Rubikon nehrini geçmişti. İyi de ne var bunda? Diğer zamanlarda da birçok kişi Rubikon nehrini geçmişti*". Becker'in bilmecesi ya da sorgulaması bize üç şeyi düşündürmektedir:

1) Tarihçiler tarafından Sezar'ın fetihleri Avrupa tarihinde çok önemli bir dönem olarak görülmektedir;

2) Tarihçilerin hipotezinde, M.Ö. 49 yılında Sezar'ın Rubikon geçişine diğer Rubikon geçişlerinden daha fazla önem verilmektedir;

---

* Dr. Öğr. Üyesi, University of Greenwich, İngiltere.

3) Tarihçiler önem atfettikleri bir konuda okuyucularının zihin dünyasında daha geniş bir tarihsel anlatım yaratmak için tarihsel hayallere ve imgelere başvurmaktadırlar. İşte bu nedenle diyebiliriz ki *tarih* mutlak bir hakikat değildir. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere konularının kapsamı ve temel noktaları belirlenirken tarih, tarihçilerin seçimleri ile şekillenmektedir.

Bu nedenle tarihsel çalışmanın konu ve hipotezini belirlemek için düşünce ve öz eleştiri noktasında büyük bir anlaşma gereklidir. Bu kısımda, tarihsel araştırma için konuların belirlenmesi, bir hipotez geliştirilmesi ve bir araştırmanın başlatması tartışılacaktır. Başlamadan önce, önemli bir hususa dikkat ekmek gereklidir. Tarih, tarihçiler tarafından oluşturulduğundan, tarihi tek bir varlık olarak düşünmek sorunludur. Aksine, geçmişi bize anlatan birçok tarih mevcuttur. Bazı tarihçiler tek bir geçmiş olduğunu ve bu tarihin de tarihçiler tarafından yeniden inşa edilebilir (rekonstrükte) edilebilir olduğunu düşünüyorlar. Ünlü İngiliz tarihçi Richard Evans *Tarihin Savunması*[2] (*In Defence of History*) adlı tarihyazımı kitabında tarihin bir yapboz gibi olduğunu yazmıştır. Bu yapbozun parçalarının bazıları kaybolur ve bu durumda yapbozun başındaki kişi zekasını ve hayal gücünü kullanmak zorundadır. Ancak bazen de yapbozun tüm parçaları eksiksizdir ve tek bir resim ortaya çıkar. Evans gibi tarihçiler için geçmiş bir tekillik arz eder ve yeniden inşa edilebilir. Diğer bir deyişle, tarih geçmişin yeniden inşası için bir araçtır. Ancak, tarih bir bilmece kadar basit değildir. *Geçmiş*i ve *tarih*i ayırt etmek önemlidir. Geçmiş ziyaret edilecek bir yer ya da yeniden birleştirilen bir yapboz değildir. Ancak, belgeler, binalar, buluntular, müzik, sanat ve diğer kanıtlar aracılığıyla, geçmişi oluşturan anlar anlamlandırılabilir. Tarih, *'geçmişte gerçekte ne oldu'* sorusunun kesin cevabını öğrenmek için bir yol değil, bu amaçla yürütülen titiz bir çalışmadır. Bu tartışmayı tarihsel bir konunun araştırma alanı olarak seçiminde dikkate almak önemlidir.

Tarih araştırması için konu belirlemek

Tarihçiler, bazen daha önce hiç çalışılmamış konular ararlar, bazen arşivlerde yeni belgeler ortaya çıkarır bazen de iyi bilinen bir konuya yeni bir yöntemle yaklaşırlar. Ancak araştırma içeriği ne olursa olsun başlamadan önce, araştırmalarının temel parametrelerini göz önünde bulundurmalıdır. Büyük ihtimalle başlamadan önce ilgilendiği konu hakkında bir fikir sahibidir. Varsayalım ki Türk veya Osmanlı tarihi hakkında genel bir araştırma ya da bu-

2 Türkçeye *Tarihin Savunusu* adıyla çevrilmiş ve yayınlanmıştır. İmge Yayınevi, Ankara, 1999. (Ed.).

lunduğunuz şehrin tarihi ya da yabancı bir ülkenin tarihi hakkında bir araştırma yapmak istiyorsunuz. On beşinci yüzyıl İngiltere'sinde bez ticareti veya Osmanlı Mısır'ında hayvanların tarihi gibi belirli bir konu hakkında tutkulu bir araştırmacısınız. Her iki durumda da, araştırma konusunu belirlemek için ayırdığınız zaman, araştırma sürecinde sizi daha sonra ortaya çıkabilecek bir dizi sorundan kurtaracaktır. Başlangıçta sorulacak temel sorular şunlardır:

- Hangi bölge üzerinde araştırma yapmak istiyorsunuz?
- Hangi dönem üzerinde araştırma yapmak istiyorsunuz?
- Böyle bir araştırma ne tür bir tarihsel yaklaşım veya yaklaşımları gerektirir?

Elbette sorulması gereken birçok soru daha vardır, ancak bunlarla başlayalım.

Her şeyden önce, hangi bölge üzerinde araştırma yapmak istiyorsunuz? Tarihsel çalışmanın coğrafi sınırlarını tanımlamak büyük önem taşımaktadır. Bir tarihçi, bir kıtalararası imparatorluk, bir devlet, bir kent veya bir köyü araştırabilir. Bazen tarihçiler sadece bir kültürel alanı ya da bir ülkeyi inceler ancak bazen de farklı kültürleri ve ülkeleri karşılaştırırlar. İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri inceleyen bir araştırmayı örnek alalım. Türkiye'de bulunan bir araştırmacı için İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivini ziyaret etmek mümkün olabilmesine rağmen, Londra'daki *National Archives*'e (Ulusal Arşiv) seyahat etmek daha zor olabilir. Bu durumda ikincil kaynaklara yönelmek gerekecektir. Karşılaşılabilecek sorunlara dil becerisini de eklemek gerekir. Projenin coğrafi sınırları modern Türkiye'de ise, dil bir sorun olmayacaktır. Ama İngiltere tarihi –ya da herhangi bir başka yabancı bölge ya da kültürün tarihi – araştırmak için üst seviyede İngilizce (veya Fransızca, Arapça, vs.) okuma ve anlama becerisi gerekecektir. Aslında Osmanlı tarihi için bile sadece Türkçe yeterli değildir, şüphesiz Osmanlıca da bilmek gerekir. Hatta bazı konular için akademik literatür başka bir dilde de olabilir. Gerekli dillerin bilinmemesi durumunda da panik yapmaya gerek yok. Nitekim bazı tarihsel kaynaklar ve yabancı tarihsel metinler Türkçeye tercüme edilmiştir. Yine de dil sınırlamaları projenin coğrafi sınırlarını kısıtlayabilir. İngiliz-Osmanlı ilişkileri gibi bir proje düşünüldüğünde odak sorusu da önemlidir. Örneğin, büyük ölçekte bir proje ile tüm Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz konsolosluk ağı, ya da orta ölçekte Suriye ve Filistin vilayetlerinde İngiliz misyonerleri, ya da küçük bir ölçekte İstanbul'da İngiliz bez tüccarları araştırabilir. Projenin coğrafi sınırı ve ölçeği, tarihçinin yeteneklerine, mevcut kaynaklara ve mevcut zaman dilimine bağlı olarak değişebilmektedir.

Zaman da bir sınırlama objesi olabilmektedir. Sorulması gereken yeni soru: Hangi dönemi araştırmak istiyorsunuz? Tarihsel çalışmalar, Charles Emmerson'un *1913: Birinci Dünya Savaşı Öncesi Dünya* (*1913: The World Before the Great War*) örneğindeki gibi sadece bir yılla sınırlandırılabileceği gibi, Yuval Noah Harari'nin *Sapiens: İnsanlığın Kısa Bir Tarihi* (*Sapiens: A Brief History of Humankind*) örneğinde olduğu üzere insanlık tarihinin on binlerce yılına kadar her şeyi kapsayabilir. Aslında tarih araştırmalarının çoğu, tarihsel zamanı, *yuvarlak numaralar*la (on yıllar veya yüzyıllar gibi) veya tarihyazımında kabul edilen dönemlerle (yani kronolojik yapılar *altın çağ* gibi veya hanedanların süresi) bölümlemektedirler. Bu bölümleme, genellikle ele alınan evredeki tarihsel kanıtların ve kaynakların miktarına bağlıdır. Yakın tarih araştırmaları yapan tarihçilerin kullanabileceği daha fazla belge ve materyal mevcut olması nedeniyle, 20. yüzyıl üzerine çalışma yapan tarihçiler, 13. yüzyıl çalışanlara nazaran daha detaylı ve daha kısa dönemleri içeren araştırmalar yapabilmektedir. Çoğu tarihçi, tarihsel dönemlerin oluşturulmasına ve yapı sökümüne odaklanmıştır. Böylece tarihçiler Osmanlı, Yunanistan, Moğol, Hindistan, Devrimci Fransa, Sömürgeci Amerika, uzun 18. yüzyıl veya kısa 19. yüzyıl üzerine yazılar ortaya koyabilmektedir. Görüleceği gibi, kronoloji ve dönemselleştirme tartışmaları, hipotez oluşturmada önemli unsurlar olabilmektedir. Çalışmanın bölgesinin seçiminde olduğu gibi, projede incelenen dönemin uzunluğu da dikkatle ele alınmalıdır. Araştırmanın ele alacağı dönemin çok kısa olması halinde, güçlü bir argüman oluşturmak için yeterli kaynak olmayacak ve dönemin çok geniş olması halinde ise kaynak miktarı ezici olacaktır.

Son olarak, araştırmada hangi tarihsel yaklaşım veya yaklaşımlar kullanılacaktır? Bu sorunun cevaplanmasına tarihsel bir projenin kronolojik ve mekânsal özellikleri yardımcı olabilir. İktisat tarihi, toplumsal tarih, siyasal tarih, kültür tarihi ve çevresel-yerel tarih gibi tarihin içinde birçok farklı disiplin bulunmaktadır. Günümüzde tarihçilerin çalışmalarında sadece bir yaklaşım kullanılması nadiren görülmektedir. Zaten bir tarih araştırmasını diğerlerinden türlerden ayıran ve daha keyifli kılan da çok bileşenden oluşmasıdır. Ne tür bir yaklaşım seçerseniz seçin, o disiplinin tartışmalarını, eğilimlerini ve gelişmelerini bilmeniz gerekecektir. Tarihyazınının sürekli gelişimi içinde bazen tek bir yaklaşım tarihçiler üzerinde daha büyük bir etki oluşturmaktadır. Son yıllarda *kültürel dönüşüm, yönetimsel dönüşüm, çevresel dönüşüm* ya da coğrafi gibi araştırma çerçeveleri konu seçiminde yaygın bir etki yaratmıştır. Bu nedenle hüyük adamların ya da hüyük savaşların tarihini yazmaya çalışmak oldukça eski moda görünmektedir. Tarihyazımı toplumla

doğrudan ilişkili bir faaliyet olduğundan, daha geniş tarihsel derinliğe sahip toplumlar ile ilgili çalışmalarda doğru yöntemlerin tespiti daha büyük bir önem taşımaktadır.

Hipotez Geliştirme Süreci

Projenin bölge, zaman-dönem, ve kapsamına karar verdikten sonraki adımı bir hipotez geliştirmektir. İlginç bir belgenin içeriğini başka ya da güncel kelimelere daha anlaşılır hale getirmek, kronolojik olarak sıralanmış gerçekler veya rakamlarla dolu listeler sunmak yeterli değildir. Tarihçinin başlıca rollerinden biri tarihsel kanıtlara tercüman olmaktır. Anlaşılabilir bir argüman veya yorumu inşa etmek için iyi düşünülmüş bir hipotezin güçlü bir çerçevesi olması gereklidir. Bu işe nasıl başlamalı? Birinci aşama okumak – çok okumak – olmalıdır. Bilimsel literatürde yer alan önceki araştırmalar ve proje için potansiyel kaynakların okunması sizin araştırmanızın odak noktasını tespitte yardımcı olacaktır. Geniş bir literatür taramasına dayanmayan pek çok eserle karşılaşabilirsiniz. Bu tür tarihçiler arşivlere gidip sadece tarihsel kaynakları kullanarak yazarlar. Ancak yaptıkları genelde yüzeysel kalır oysa hipotez geliştirme süreci hem derinlikli bir okuma hem de düşünmeyi zorunlu kılar. Bazı önemli Osmanlı tarihçilerinin nasıl hipotez geliştirdiklerini inceleyelim.

Prof. Dr. Şevket Pamuk iktisat tarihçisidir. 2004'te *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fiyatlar*, 1469-1914 (Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914) başlıklı çok önemli bir makale yayımlanmıştır. Bu makalenin birinci cümlesinde çalışmanın arkasındaki hipotezi aydınlatılmaktadır. "*Son yıllarda Osmanlı ekonomik ve toplumsal tarihi araştırmalarının büyük gelişimine rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve daha genel olarak Balkanlar ve Ortadoğu'da fiyatların uzun vadeli trendleri konusunda bilgilerimiz çok sınırlıdır.*" Prof. Pamuk, Osmanlı ekonomik ve toplumsal tarihi üzerine yaptığı okumaların ardından, yüzyıllar boyunca tüketici fiyatları konusundaki bilgi eksikliği nedeniyle Osmanlı ekonomisindeki değişimler, parasal ve ekonomik koşullar arasındaki etkileşimlerin tam anlaşılamadığı sonucuna vardı ve hipotezini geliştirdi.

İkinci bir örnek olarak, Prof. Dr. Virginia Aksan'ın *Osmanlı Siyasal Yazıları*, 1768-1808 (Ottoman Political Writing, 1768-1808) makalesini ele alalım. Üst üste gelen askeri yenilgilerle Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü krizle ilgilenen Prof. Aksan, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu hakkında birçok arşiv belgesi ve el yazmasını inceledi. Bu kaynakları inceledikten sonra, birçok Osmanlı bürokratı tarafından imparatorluğu kurtarmak için öne-

riler sunmak amacıyla yazılmış risaleleri etüt etti. Birçok tarihçi 16. ve 17. yüzyıllarda kaleme alınan risaleleri konu etmişti. Ama 18. Yüzyıl bu manada ziyadesiyle ihmal edilmişti. Sonuç olarak, Prof. Aksan, 18. Yüzyıldaki bu boşluğu tespit ederek benzer bir yöntem uyguladı ve siyasi değişim ve kriz zamanında Osmanlı yetkilileri tarafından verilen danışmanlık hizmetinin niteliğini araştırarak ortaya koydu.

Hem Prof. Pamuk hem de Prof. Aksan, son derece nitelikli bir literatür taraması ve bilgisiyle bilgi dağarcığımızdaki bir boşluğa dayalı soruları sorarak hipotezlerini geliştirdi. *Tarihçiler sadece yeni belgeler keşfetmek için sürekli arşivlere giderek iyi bir hipotez geliştiremezler.* Amerikan bilim adamı Isaac Asimov şöyle der: "*Bilimde duyulacak en heyecan verici söz, yeni bir keşfi müjdeleyen 'Evreka!' değil, 'Bu çok tuhaf...' ifadesidir*". Çünkü hipotez oralarda bir yerde gizlidir.

Tarihçi bir hipotez geliştirmek amacıyla, birçok soru sormalıdır. Elbette, arşiv belgelerine de sorular sorulabilir. Ama bundan önce sorulması gereken başka sorular vardır:

- Bu konuda tarihçiler daha önce neler yazdılar?
- Bu konuda tarihçiler daha önce neler yazmadılar?
- Bu konuda bilinmeyen şeyler nelerdir? Neden bunlar bilinmeyen şeylerdir?
- Hangi kaynaklar mevcuttur?
- Bu konuda yürütülecek bir araştırmaya yardımcı olabilecek metodolojik yaklaşımlar nelerdir?

Ana sorular ve sorunlar tespit edildikten sonra, projenin hipotezi ortaya çıkmaya başlayacaktır.

Araştırmaya Başlamak

Zaman ve mekan ölçütleri ayarlandı, metodolojik yaklaşım seçildi ve araştırma soruları bir hipotez haline geldi. Artık araştırmaya başlanabilir. Ama nasıl başlamalı? Tarihsel araştırmaya girişmek için birçok yol vardır, bunlardan bazılarını sıralayalım.

1. Hipotez tanımlamak

Tespit edilen hipotezin çerçevesi belirgin olmalıdır. Hipotezini formüle ederken, zaman ve araştırma yetenekleri sınırlamaları (yukarıda anlatıldığı

gibi) dikkate alınmalıdır. Hipotez bir tartışma sunmalıdır. Meselâ, Prof. Benjamin Fortna'nın Mekteb-i Hümayun (*Imperial Classroom*) başlıklı önemli eseri, sadece basitçe okulların listelerini ya da ders özetleri vermedi. Bunlara ek olarak geç dönem Osmanlı toplumundaki değişimin yansımalarını ve eğitim açısından sonuçlarını da inceledi. Sorduğunuz sorular ve aldığınız cevaplar hipotezinizi oluşturur. Hipotez araştırma sırasında değişebilir, ama projenin temeli olarak ortaya koyduğunuz ilk hipotez çok önemlidir.

2. Tarihsel literatürü yeniden okumak

Projenizi tanımladıktan ve hipotezi formüle ettikten sonra çalışma ile alakalı tarihsel literatürü belirlemek için ayrıntılı notlar almak gerekir. Bu da hipotezinize odaklanan yeni bazen de yeniden okumayı zorunlu kılar. Okurken, her zaman çalışmanızın soru ve sorunlarını düşünmelisiniz.

3. Kaynakları belirlemek

Tarihsel bir projenin merkezinde kaynaklar vardır. Araştırmanın başlangıç aşamasında, literatür incelendiğinde ve hipotez geliştirildiğinde, tarihsel kaynaklar da araştırılmış olmalıdır. Projenin sınırlarını kaynakları incelenmek belirleyecektir. Kaynaklar el yazmaları ya da basılı eserler mi? Hangi arşivler veya kütüphanelerde bulunmaktadır? Arşiv veya kütüphanenin kapsamlı bir kataloğu var mı? Kaynaklar kağıt üzerinde ya da mikrofilmde ya da dijitalleştirilmiş mi? Kaç belge var? Tarihsel literatürün tespitinde bibliyografik eserleri incelemek, konu ile ilgili akademisyenler ve iş arkadaşlar ile fikir alışverişinde bulunmak kaynakların tespiti ve erişimi açısından yararlıdır. Eriştiğiniz kaynaklar sıklıkla çalışmanızın yönünü değiştirecektir.

Sonuç olarak, tarihsel araştırma için bir şablon yoktur. Ama tarihçi gibi araştırmak için bazı temel unsurları vardır:

- Zaman ve mekan sınırlarını belirlemek
- Metodolojik yaklaşıma karar vermek
- Tarihsel literatürü incelemek
- Araştırma soruları tanımlamak
- Bir hipotez geliştirmek
- Kaynakları bulmak

Bunlar güçlü bir araştırmanın temelleridir.

Tarih Araştırmasında Bilginin Temini ve Tasnifi

*Kâzım UZUN**

Tarihçi ortaya koyduğu hipotezini test etmek için bilgi/malzeme toplar. Dolayısıyla, edineceği malumat onun, kendi çalışmasını üzerinde kuracağı temeli teşkil eder. Bu açıdan, yapılacak araştırmanın olabildiğince kapsamlı, detaylı ve amaca yönelik olarak gerçekleştirilmesinde yarar vardır. Yine bu süreç zarfında tarihçinin yaptığı araştırmanın son derece önemli bir parçası da edindiği malumatı daha sonra kullanmak üzere kayıt altına alması ve nihai noktada belirli bir sistematiğe göre düzenlemesidir.

En genel ifadeyle kaynaklardan bilgi toplamak şeklinde dile getirilebilecek olan araştırma süreci, tarihçinin uzmanlık alanına göre farklı çalışmalar gerektirebilir. Bu farklılığı, var olan anabilim dalları üzerinden kategorize etmek şimdilik çok sağlıklı bir ayrım olmayacağından, araştırma sürecini büyük oranda yapılması planlanan çalışmanın belirlemesi gerektiği söylenebilir. Örneklerle somutlaştırmak gerekirse, planlanan tarih çalışması, ağırlıklı olarak yazıtlar, kaynak kitaplar, arşiv belgeleri, günümüze ulaşan her türlü maddi kalıntı vs. ya da sözlü tarih çalışması ise insanlardan edinilecek bilgiye dayanabilir. Dolayısıyla süreç, planlanan çalışmaya göre farklı kaynak ve bilgi toplama şekillerini kapsayabilir. Bununla beraber, kaynaklardan bilgi toplamak ve bu bilgiyi sınıflandırmak oldukça önemlidir, zira doğru ve planlı yapılması halinde tarihçinin işini kolaylaştıran, yanlış ve plansız olması durumunda ise onu zora sokan bir özelliğe sahiptir. Tüm bu sebeplerden ötürü, bilgi toplama ve elde edilen malzemenin sınıflandırılma safhası, çalışmanın en önemli aşamalarından biridir.

Bilgi toplama ve sınıflama konusunun ayrıntılarına girmeden önce araştırmacının işini kolaylaştıracak bir hususa dikkat çekmek yerinde olacaktır. Öncelikle, araştırmacının çalışma yapacağı dönem, yer ve mesele vs. ile alakalı kapsamlı bir bilgi birikimine sahip olmasının işini oldukça kolaylaştıracağı bilinir. Zira bir konunun izaha muhtaç yönlerinin tespit edilmesi için kişinin söz konusu sahaya hem makro hem de mikro düzeyde hâkim olması gerekir. Aksi durumda, yapılması planlanan çalışmanın yüzeysel kalma tehli-

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, k.kazimuzun@gmail.com

kesi doğacak veya alana özgün bir katkı sağlaması çok mümkün olmayacaktır. Tarihçinin evvela araştırma yapacağı konuya dair etraflı okumalar yapması yararlı ve verimli bir girişim olarak çalışmasının ilk aşamasını oluşturur. Bu durum aynı zamanda aradığı ve ulaşmak istediği malumata gidiş yolunda ona rehberlik de edecektir. Tabir yerindeyse o, yolunu ara ara denk geldiği sokak lambalarıyla değil, mümkün olduğunca ışıklandırılmış bir sahada bulmaya çalışacak ve sonuca daha kolay ve çabuk varacaktır. Aynı noktaya dikkat çeken E. H. Carr'a göre, tarih sonsuz bir okyanus ve tarihçi de bir balıkçı gibidir. Devamını ondan okursak: "*Olgular uçsuz bucaksız ve hatta bazen sınırsız bir okyanusta dolaşan balıklara benzerler, tarihçinin ne yakalayacağı kısmen şansa, fakat asıl, avlanmak için okyanusun neresine gideceğine ve hangi oltayı kullanmayı seçeceğine bağlıdır – elbette bu iki etkeni de ne tür bir balık yakalamak istediği belirlemiştir*"[4]. Görüldüğü gibi, tarihçinin okyanusa/sahasına olan kapsamlı hâkimiyeti, onun neyi nerede bulacağını bilmesi ve işini kolaylaştırmasının yanı sıra eli boş bir şekilde geriye dönmesine de engel olacaktır.

Araştırma konusunu net ve araştırma sahasının sınırlarını yaklaşık olarak çizmesinin ardından araştırmacının/tarihçinin bilgi toplama süreci de başlamış demektir. Yapacağı çalışma bir tasarı olarak daha öncesinde planlanmış ve yeri geldikçe alakalı malumat biriktirilmiş ise bunlar da yeni edinilenlerle beraber değerlendirilecektir.

Tarihçi yapacağı çalışma için bilgi toplamaya çalışmayı planladığı konuyla doğrudan ya da dolaylı şekilde alakalı eserlerden başlar. İlk olarak ansiklopedi maddeleri gibi genel mahiyetli çalışmaların okunması ve incelenmesi, yukarıda işaret ettiğimiz üzere hem genel çerçevenin daha iyi bilinmesine sağlayacağı katkı hem de kişinin ilk ve en temel malzemeyi edinmesi açısından gereklidir. Yine bu maddelerin mümkün olduğunca kişisel yorumlardan uzak bir şekilde hazırlandığı ve okuyucuyu doğrudan bilgiyle muhatap ettiği göz önüne alındığında, söz konusu çalışmalar iyi bir başlangıç olacaktır. Daha sonra ise tarihçi, doğrudan araştırılan konu veya herhangi bir şekilde onunla ilgili olan telif veya araştırma eserleri inceler. Bu çalışma onun konu hakkında daha etraflı ve detaylı bilgi edinmesini ve aynı özellikteki bilgiyi toplamasını mümkün kılacaktır. Araştırma eserlerin genel yapısal özellikleri göz önüne alındığında tarihçinin, konusunu çeşitli açılardan ve çok yönlü olarak tetkik etmesinin mümkün olacağı ifade olunabilir. Bu esnada doğrudan konusuyla ilgili olan ve kendisinin katıldığı veya katılmadığı fikirleri bilimsel etik çerçevesinde çalışmasına dâhil etmek suretiyle eserini derinleştirebile-

4 E.H. Carr, *Tarih Nedir*, (Çev. M. G. Gürtürk), İstanbul, 2009, s. 75.

cektir. İhtiyaç duyduğu noktalarda bu araştırma eserleri eleştirerek yeni bir perspektif sunacak hatta belki de bir yanlışı düzelterek okuyucunun doğru bilgi edinmesini sağlayacaktır. Ayrıca telif eserlerin incelenmesi farklı bakış açıları sağlayacağından, tarihçi asıl (birincil) kaynak incelemesi esnasında daha etraflı bir araştırma yapabilecektir.

Tarihçi araştırdığı konuyla ilgili olarak mezkûr çalışmaları yaptıktan sonra birinci el kaynaklarını incelemeye başlar. Bilindiği üzere, birincil kaynak yapılan çalışmanın ele aldığı dönemin çağdaşı veya o döneme en yakın olan malzemedir. Edindiği malumat ve farklı bakış açılarıyla tarihçinin yöneldiği birincil kaynaklar şüphesiz kendisine daha fazla şey söyleyecektir. Böylelikle hem incelediği kaynağı hem de ondan edindiği bilgiyi daha doğru ve etraflı bir şekilde muhakeme edecektir. Birinci el eserler[5] tarihçinin çalışmasının temelini teşkil eden esas malzemeyi sağlaması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda tarihçinin, kaynakların kendisine fısıldadığı ayrıntıları veya onu yönlendirdiği yeni hedefleri gözden kaçırmamak için titiz ve dikkatli bir inceleme yapmaya çalışması faydalı olacaktır. Ayrıca araştırmasına başladığı birinci el kaynaklarını rastgele bir seçimle değil, belirli bir düzen içerisinde taraması çalışmasını daha sağlıklı şekilde yürütmesi, zaman kazanması ve edindiği bilgiyi sınıflandırması açısından kendisine kolaylık sağlayacaktır. Örneğin araştırmanın yapıldığı kaynakların kronolojik sıra gözetilerek incelenmesi gerek meselenin tarihsel takibinin yapılması gerekse sonraki yazım sürecinde yazarın yükünü hafifletmesi açısından önemlidir.

Araştırma aşamasının önemli bir parçası elde edilen bilginin toplanması ve tasnif edilmesidir. Biriktirilen malumatın kaydedilmesi ve saklanmasında başvurulan yöntem *geleneksel* veya *klasik fişleme* şeklinde isimlendirilen ve bilginin daha sonra kullanılmak üzere uygun şekilde hazırlanmış fiş veya defterlere kaydedilmesine dayanır. Bu yönteme göre tarihçi yararlanması muhtemel malumatı ve bunu edindiği kaynağın künyesini hazırladığı fişe ayrıntılı bir şekilde not eder. Ek olarak, her bilgi fişinin üzerine orada var olan malumatı kendisine hatırlatacak bir rumuz cümlesi yazar. Bu sayede fişin tamamını okumaya gerek duymadan ondaki mevcut bilgiyi öğrenebilir. Ayrıca herhangi bir fiş karmaşasına fırsat vermeden bu kısa cümleleri kullanarak daha sonra fişlerin pratik bir şekilde tasnifini mümkün kılar.

---

5 Doğrudan bu yazının konusu olmadığından burada tafsilata girilmeyecek olmakla beraber, araştırmanın üzerinden yürütüldüğü kaynakların iç ve dış tenkitlerinin yapılmasının gerekliliğine işaret etmekle yetinelim.

Tarihçi yaptığı araştırma esnasında çeşitli kaynaklarda aynı şekilde veya küçük farklarla geçen bilgilerle karşılaşabilir ki, sıkça yaşanan bir durumdur. Hal böyle olunca araştırmacının aynı bilgileri tekrar tekrar fişlere yazması hem zahmetli hem de gereksiz olacağından, bu tarz bir bilgi için tek bir fiş hazırlaması ve bilginin geçtiği diğer kaynakların künyelerini aynı fişte belirtmesi yeterli olacaktır. Bir diğer husus küçük farklılıklara sahip bilgilerdir. Bunlar için de yine ayrı bir fişten ziyade, tek bir fiş hazırlanması, şayet gerekirse asıl bilginin bulunduğu fişe birleştirilen bir başkasına bu küçük ayrıntıların ve yine künyelerinin kaydedilmesi, ayrıca yazım esnasında da bunların dipnotlarda gösterilmesi ve ihtiyaç halinde farklılıkların belirtilmesi yeterli ve yerinde bir uygulama olacaktır. Birincil kaynaklarını da bahsi geçen şekilde tetkik ettikten ve gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak kullanılması muhtemel malzemeyi seçip kaydettikten sonra tarihçi edindiği bilgiyi tasnif etmek suretiyle yazım aşamasına hazırlanacaktır.

Gelişen teknoloji her alanda olduğu gibi tarihçiler için de çeşitli kolaylıklar sağlamaktadır. Günümüzde var olan bazı bilgisayar programları gerek tarama yapma gerekse bilgi kayıt ve tasnifi konusunda yarar sağlamaktadır. Özellikle araştırmacının uyum sağlayabilmesi veya çalışma pratiği edinebilmesi halinde bilgiyi kayıt altına alma ve tasnif etme konusunda işlerlik gösteren bu programların çalışma sistemi bir anlamda klasik fişleme mantığına dayanır. Araştırmacı bu programları kullanmak suretiyle bilgiyi istediği şekilde sınıflayabilir ve ihtiyaç duyması halinde bunları arzu ettiği oranda alt birimlere ayırabilir. Yeniden bu bilgilere başvurma ihtiyacı duyduğu anda ise tasnif ettiği bilgiye toplu olarak ve hızlı bir şekilde ulaşma imkânı bulabilir. Söz konusu programlar kayıt altına alınan bilgiyi bir arada sunma imkânı sağladığından araştırmacının kapsamlı bir perspektiften değerlendirme yapmasına da yardımcı olurlar. İlgili programlar farklı bir özelliği ile araştırmacıya yazım aşamasında da kolaylık sağlamaktadır. Program dâhilinde kayıt altına aldığı bilgiyi yazım aşamasında değerlendirmek ve dipnot göstermek istemesi durumunda araştırmacı, ayrıca bir gayret sarf etmesine gerek kalmaksızın kullandığı program üzerinden evvelce kaydettiği malumata ulaşıp doğrudan orada var olan şekliyle dipnot gösterebilir veya oradaki bilgiyi dipnota aktarabilir. Programların bu özellikleri doğal olarak çeşitli karışıklık ihtimallerinin önüne geçeceği gibi araştırmacıya zaman kazandırması açısından da önemli ve yararlıdır.

Farklı bir çalışma şekli ise klasik fişlemenin herhangi özel bir program kullanılmaksızın bilgisayarda yapılmasına dayanır. Buna göre, araştırmacı geleneksel usulü fiş veya defterlerde değil bilgisayar ortamında uygular. Bu yöntemin klasik usule göre tek farkı işaret edildiği üzere, fişlemenin bilgisa-

yar ortamında yapılması olup, araştırmacının kişisel çalışma yöntem ve tercihine bağlıdır.

Araştırmanın takip eden aşamasında biriktirilen malzemenin tasnifinin yapılması gerekir. Tasnif doğrudan yukarıda bahsi geçen ve bilgi fişlerine yazılan rumuz cümlesi temelinde yapılır. Örneğin, araştırmacı Malazgirt Savaşıyla ilgili bir eser hazırlayacak ve buna yönelik araştırma yapıyor olsun. İlk olarak kafasında *savaşın öncesi, gelişimi, savaşın vuku buluşu, savaşın sonucu ve etkileri* vs. gibi genel kategorik bir taslak çizmesi gerekir. Daha sonra edindiği bilgileri bu bölümlere uygun rumuz cümleleri ile fişlerde toplamaya başlar. Bilgi ve fişler arttıkça tarihçiye gereken malzeme de yavaş yavaş ve bir sistematik içerisinde birikmiş olur. Yine konuya dair aynı, nüanslar veya bütünüyle farklılıklar içeren bilgi bu sistem dâhilinde bir araya gelir. Belirttiğimiz kategorik bölümlemeleri aynı zamanda rumuz cümleleri olarak kabul edersek tarihçi biriktirdiği tüm malzemeyi buna uygun şekilde ayırır ve tasnif eder. Bu sayede, her kısımla ilgili malumat diğerinden ayrılır ve aynı yerde birikir. Tüm malzemesini bu şekilde düzenledikten sonra tarihçi yazım için hazırlanır. Verdiğimiz örneğe göre tarihçi ilk olarak *savaşın öncesi* ile ilgili malzemesini ele alacak ve herhangi bir karışıklık yaşamadan o malzemeyi değerlendirerek ilk alt bölümün yazımını gerçekleştirebilecektir. Sonrasında ise aynı işlem sırasıyla diğer tüm bölümler için tekrar edilecek ve bu sayede çalışmanın bütünü oluşturulacaktır. Görüldüğü üzere gerek bilgi toplama ve tasnif gerekse yazım aşaması bir sistematik içerisinde geliştiğinden herhangi bir karışıklık ya da düzensizlik söz konusu olmayacaktır. Ayrıca, çalışması esnasında araştırmacı aynı bilgiye birkaç yerde ihtiyaç duyabilir. Bu halde onun, kullandığı bilgi fişini yine uygun bir rumuzla bir sonraki kısma aktarması yeterli olacaktır. Yukarıda işaret edildiği üzere tarihçi çalışmasına katkı sunma ihtimali olan, kullanılması muhtemel bilgiyi de biriktirmiştir. Ancak bunlar arasında, hem tasnif hem de yazım aşamasında çalışmaya herhangi bir yararı olmayacağına karar verdikleri çıkabilir ve nitekim gerek görmediklerini eleyebilir. Fakat daha sonra ihtiyaç duyma ihtimalini göz ardı etmeyerek bunları ayrı bir yerde muhafaza etmelidir. Aynı şekilde çalışma sürecinde yeni edindiği bilgiler olması durumunda da bunları kaydeder ve diğer fişleri arasında ilgili yere kolayca dâhil edip istediği şekilde yeni bir düzenleme yapabilir ki, bazı yazarlara göre klasik usulde çalışmanın önemli faydalarından birisi de budur.[6] Mevzubahis edilen tüm süreç ve işlemlerin tamamlanmasının ardından tarihçi eserini oluşturacak parçaları birer birer tamamlayarak bütünü vücuda getirmeye çalışır.

6 Ch. V. Langlois ve Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, (Çev. G. Ataç), Ankara, 2010, s. 99.

Araştırma ve bilgi toplama sürecinin ve biriktirilen malzemenin tetkik ve tasnifinin de tamamlanmasının ardından yazım aşamasına gelen tarihçi yaptığı plana göre bunu uygulamaya başlar. Tüm bunlarla beraber bilindiği üzere, son nokta konulana kadar araştırma sürecinin tam olarak nihayete erdiği de ifade edilemez. Yazım aşaması esnasında ortaya çıkan yeni sorular veya eksik kaldığı düşünülen ve tamamlanma zarureti doğan noktalar olacaktır. Hatta bazen doğrudan yazımın kendisi araştırmacıyı yeni hedeflere yönlendirecek ve bu yönüyle yazma, okuma ve araştırmaya rehberlik edecektir[7]. Dolayısıyla araştırmacı bir yandan yazım aşamasını sürdürürken bir yandan da yeni küçük araştırmalar yapma gereği duyabilecektir. Zira araştırmacı yazım aşamasında iken konuyla ilgili yeni eserlerin bilim dünyasına sunulması her zaman mümkün ve makuldür. Bu açıdan bakıldığında, yazı daha çok ilk kapsamlı araştırmaya ve ayrıca gerekli görülmesi halinde yapılacak alt araştırmalara dayanarak gelişir, ilerler ve tekemmül eder.

Son olarak, ünlü alman filozof Arthur Schopenhauer'un "*Okumak, Yazmak ve Yaşamak Üzerine*" adıyla dilimize çevrilen eserini burada anmanın yerinde olacağına inanıyorum. Bilindiği üzere, yazarın eser boyunca en az okuma ve yazma faaliyetleri kadar hatta bunlardan daha fazla önem atfettiği ve üzerinde durduğu bir eylem vardır: düşünmek. Pek çok yerde bunun önemine dikkat çekmekle beraber, yeterli ve yoğun bir düşünsel süreç tamamlanmadan ortaya konulan eserleri, tabir yerindeyse, yarardan çok zarar veren zaman kayıpları olarak görür ve nitekim haklıdır. Dolayısıyla tarihçinin arayıp bulduğu ve biriktirdiği malzeme gerçekten çok yeterli ve nitelikli olabilir, ancak ham maddenin işlenme süreci olarak da tasavvur edebileceğimiz düşünme işlemine tabi tutulmaksızın nakledilmesi eksik ve yetersiz veya bir soru ya da soruna çözüm üretmeyen bir mahiyet arz edecektir. Bu sebeple, tarihçi de farklı şekil ve tezahürleri neredeyse hayatın her alanında karşımıza çıkan işlemin bir benzerini yapar, yapmalıdır: araştırmalı, bulmalı, *işlemeli* ve bunların ardından ortaya bir ürün/eser koymalıdır.

---

7 Carr, a.g.e, s.80.

Tartışma: Bir Tarihçi Nasıl Konu Tespit Eder?

*Cüneyt KANAT**

Bir tarihçi hangi kapsamda araştırma yapmaya başlarsa başlasın (yüksek lisans tezi, doktora tezi, makale, bildiri ya da kitap) yapacağı ilk ve öncelikli iş konu tespit etmektir. Yani araştırmanın safhalarından birincisi ve belki de en önemlisi konu tespitidir. Herhangi bir konu belirlemeden önce bir araştırmaya başlamak pek mümkün değildir. Tarihçinin kendisine uygun ve doğru bir konu tespiti, yapacağı çalışma ile ilgili atacağı ilk adım olması sebebiyle özenli ve dikkatli olmayı gerektirir. Çünkü iyi bir konu tespiti, yapılacak olan çalışmada pek çok avantaj sağlar ve araştırmacıyı bir adım ileriye taşır. Bir başka ifadeyle *doğru konu* seçmek tarihçinin işini oldukça kolaylaştırır. Peki *doğru konu* seçmekten neyi anlamalıyız? Bu sorunun cevabını vermek, bize aynı zamanda bir tarihçinin nasıl konu tespit etmesi gerektiği sorusunun da cevabını verecektir.

Öncelikle tarihçi çalıştığı, uzmanlaşmak istediği alan hakkında genel bir bilgi birikimine sahip olmalıdır. Eğer bunu gereği gibi yapabilirse, alanın boşluklarını, eksikliklerini ve ihtiyaçlarını kolaylıkla kavrayıp, çalışılması gereken konuları daha isabetli bir şekilde tespit edebilir. Tarihçi iyi bildiği, hakim olduğu alanın dışında bir konuyu çalışmak isterse ciddi problemlerle karşılaşabilir. Bu sebeple mümkün olduğunca daha önce okuma yaptığı ve belli bir bilgi birikimine sahip olduğu alan içerisinden çalışılacak bir konu tespit etmesi daha isabetli olacaktır. Eğer araştırmacı ilmi çalışmalara yeni başlamış bir akademisyen adayı ise, o zaman çalışmayı düşündüğü alan ile ilgili daha önceden yazılmış genel kapsamlı telif eserleri öncelikle okumalıdır. Yapacağı bu okumalar ona alan hakkında genel bir bilgi birikimi sağlayacağından daha tutarlı ve doğru kararlar alacaktır. Araştırmanın başlangıcında, henüz konu seçimi yapmadan, öncelikle telif eserlerin ve alanında yetkin akademisyenler tarafından yazılmış ansiklopedi maddelerinin okunması ve araştırmaya bu eserlerden başlanması, tarihçiye çalışmayı düşündüğü konular ile ilgili fikir verecektir. Bu ön çalışmadan sonra kaynaklara yönelmek her zaman daha akıllıca olacaktır. Burada tarihçinin uzun vadede işini kolaylaştıracak önemli bir ayrıntıdan söz etmek istiyorum:

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, egekanat@yahoo.com

Tarihçi kafasındaki herhangi bir *aday konu* ile alakalı kaynak ya da telif eser okuması yaparken, bir tek şeyi düşünerek okuma yapmamalıdır. Düşündüğü konu ile ilgili bilgi taraması esnasında algıları açık olmalı, aklındaki konunun dışında karşısına çıkan ilginç bilgileri veya ipuçlarını da tespit edebilmelidir. Çünkü bazen küçücük bir bilgi kırıntısından, değerlendirmeden ya da yorumdan oldukça ilginç ve önemli çalışma konuları tespit etmek mümkün olabilmektedir. Tarihçinin konu seçimi, özellikle kaynak okumaları esnasında karşısına çıkan bu bilgileri kaydedip fişlemesi ve daha sonra da diğer kaynaklardan sorgulaması ile oldukça kolaylaşacaktır. Yani kendi alanım ile ilgili somut bir örnek vermem gerekirse; telif eserler üzerinden yaptığınız okumalarda kendinize bir konu seçer gibi olduğunuzda, bu konunun kaynaklardaki durumunu tespit etmek üzere bir eseri okumanız gerekecektir. Mesela bu kaynak Memlûk tarihi ile ilgili Makrîzî'nin *Kitâb es-Sulûk'u* olsun. On iki cilt olan bu eseri okumaya başladığınızda mutlaka aklınızda önceden aşağı yukarı belirlediğiniz bir *aday konu* olacaktır. Ancak siz kaynakta bu konu ile alakalı bilgi taraması yaparken sadece bu konuya odaklanmamalısınız. Çünkü sözünü ettiğim eseri okurken oldukça uzun bir zaman harcayacaksınız. Bu sebeple yukarıda da belirttiğim gibi okumanız esnasında karşınıza çıkan ve sizin hiç aklınızda olmayan çalışma konusu olabilecek orijinal bilgileri kaydetmelisiniz. Böylece on iki ciltlik Makrîzî'nin eserini bitirdiğinizde, ilerleyen yıllarda çalışabileceğiniz pek çok konuyu da bilgi fişine kaydetmiş olacaksınız. Muhakkak ki yakaladığınız bu başlıkların hepsi iyi birer konu olmayabilir. Tek kaynaktan yaptığınız bir okuma ile buna karar vermeniz zaten mümkün değildir. Ama en azından elinizin altında çalışma konusu olabilecek pek çok başlık (aday konu) olacaktır. Bunlardan bir kısmını ilerleyen zaman sürecinde değerlendirmeniz sizin için mümkün olabilir.

Başlangıçta yapılan ön çalışma sonrasında bir konunun çalışılabilme ihtimali ortaya çıktıysa, ki biz bu konuya başlangıçta *aday konu* diyeceğiz. Bu *aday konunun* bazı bakımlardan, yani çalışacak olan akademisyen bakımından ve alan bakımından sorgulamaya tabi tutulması gerekmektedir. Biz buna *aday konunun* sınava tabi tutulması da diyebiliriz. Bu sorgulamanın da şu prensipler doğrultusunda yapılması uygun olacaktır.

Öncelikle tespit etmek üzere olduğu konuyu çalışacak olan akademisyenin ya da araştırmacının o konuyu çalışabilecek asgari niteliklere sahip olması gerekir. Bu niteliklere; ön bilgi, konuyla ilgili kaynak dilleri bilmek ya da gerekirse ilgili coğrafyaya seyahat edebilme imkanına sahip olmak diyebiliriz. Bu prensibi şöyle örnekleyebiliriz, erken dönem Türk tarihi ile ilgili bir konu tespit eden tarihçi eğer Çince bilmiyorsa ve yine o konularda yapılmış mo-

dern çalışmaları okuyup anlayacak kadar Rusça ve İngilizce bilmiyorsa tespit etmek üzere olduğu konuyu çalışamaz. Ya da bu eksikliğe rağmen o alanda bir konuyu seçer ve çalışmaya başlarsa çok ciddi sıkıntı yaşar. Yine Ortaçağ alanında çalışan bir araştırmacı Arapça ya da Farsça ve yanı sıra batı dillerinden birisini iyi derecede bilmelidir. Aynı şekilde Osmanlı tarihi ile ilgili bir konu tespit eden araştırmacı arşiv belgelerini okuyabilecek kadar Osmanlıca bilmelidir. Eskiçağ tarihi ile ilgili bir konuyu çalışacak olan tarihçinin de Latince ya da klasik Yunanca (veya çalıştığı dönemde mevcut olan ölü dillerden birini) bilmesi gerekir. Yani tarihçi tespit etmek üzere olduğu konuyu bilimsel olarak çalışabilecek temel donanıma sahip olmalıdır. Bahsettiğimiz bu temel donanıma, seçilecek olan konunun durumuna göre tarihin yardımcı bilimlerinden bazılarına hakim olmak zorunluluğunu da ekleyebiliriz. Mesela sosyal tarih çalışmayı düşünen bir tarihçinin yeterince sosyoloji ya da psikoloji bilmesi, ya da şehir tarihi çalışacak olanın sanat tarihi, ekonomi tarihi çalışacak olanın nümizmatikten anlaması gerektiği gibi.

Seçilmek üzere olan konuya karar vermeden önce, sorgulamamız gereken ikinci prensip ise *aday konu* ile ilgili kaynaklarda ne kadar bilgi bulunduğudur. Seçeceğiniz konuyla alakalı kaynaklarda yeterince bilgi olup olmadığını bir ön çalışma ile tespit etmek gerekir. Daha önce hiç çalışılmamış, orijinal bir konu bulmuş olmanıza rağmen eğer kaynaklarda o konuyla ilgili yeterli bilgi yoksa işiniz çok zor olacaktır. Bu durumda o konuyu kenara bırakıp yeni bilgilerin ya da verilerin ortaya çıkmasını beklemek en doğrusudur. Aksi takdirde çalışmaya başladıktan sonra bu durumun anlaşılması ile zaman kaybı veya bir hüsran yaşanabilir. Bu olumsuzlukları engellemek için *aday konu* ile ilgili bir ön çalışma yapmak bu yüzden oldukça önem arz eder.

Konu seçimi aşamasında *aday konuyu* sorgulamada kullanacağımız üçüncü prensip ise çalışılacak olan konunun emek harcamaya değecek kadar öneme sahip olup olmadığı hususudur. Çünkü yapılacak olan çalışma esnasında tarihçi önemli miktarda zaman harcayacak, emek sarf edecektir. Tarihçinin hem zamanının hem de emeğinin heba olmaması için daha konu *aday konu* iken ne derece önemli olduğu konusunda bir ön çalışma yapılması gerekir. Bu meslektaşları arasında yapacağı küçük çaplı bir yoklama ya da değer verdiği bazı hocalarından fikir almak şeklinde olabilir. Bu noktada şunu ifade etmeden geçemeyiz: Tarihçi zaten konu tespiti esnasında yaptığı çalışmalar sonucunda ortaya çıkardığı *aday konuları* mutlaka alanın uzmanı olan tecrübeli hocalarıyla paylaşmalı ve onların fikrini almalıdır. Ancak bunu bizim önerdiğimiz prensipleri *aday konu*ya uyguladıktan sonra, yani en son safhada yapmalıdır. Tarihçi bu üçüncü aşamada yaptığı sorgulama sonucunda

konunun önem arz ettiğine dair geri bildirim alırsa yoluna devam etmelidir. Aksi takdirde önemsiz olduğu düşünülen ve ilgi çekmeyeceği anlaşılan bir konuyu çalışmak her zaman olmasa da çoğunlukla zaman kaybı olarak algılanacaktır. Bir başka önemli ayrıntı ise, çalışılacak olan konu hangi döneme ait olursa olsun; Eskiçağ, Genel Türk tarihi, Ortaçağ, Yeniçağ, Yakınçağ Türkiye Cumhuriyeti ya da Bilim tarihi, bu alanlara ait herhangi bir konu seçildiğinde, ilgili konuyu güncellemek, yani aktüel hale getirmek biraz da tarihçiye bağlıdır. Eğer tarihçi bu konuda yetenekliyse konuyu bir şekilde güncelleyerek ilgi çekecek hale getirebilir. Dolayısıyla başlangıçta önemsizmiş gibi gözüken bir konu tarihçinin ustaca işlemesiyle dikkat çekici hale gelebilir. Bu sebeple, konuların önemli ya da önemsiz olduğu kararını vermek oldukça zordur. Az önce de ifade ettiğimiz gibi, konuyu önemli yapan özellikler biraz da tarihçinin yazın yeteneği ve sunuş tarzı ile de ilgilidir.

Tarihçinin dikkat etmesi gereken dördüncü prensip ise, seçilecek olan konunun daha önce çalışılmamış olmasıdır. Ya da çalışıldı ise de halen konu ile alakalı önemli eksikliklerin ve boşlukların bulunuyor olmasıdır. Çünkü bilim dünyası tarihçinin yapacağı çalışmada yeni bir şeyler görmek ister. Yani konu bilinenleri tekrar edecek bir konu değil, bilinmeyenleri ortaya çıkaracak bir konu olmalıdır. Bu yüzden, özellikle doktora tezlerinde yeni bilgilerin ortaya konması beklenir. Doktor unvanı almış olan bir tarihçi de artık bundan sonra yaptığı bütün çalışmalarında seçeceği konuların ilim dünyasına yenilik getiren konular olmasına özen göstermelidir.

Konunun tespiti esnasında göz önünde bulundurmamız gereken beşinci prensip, çalışacağımız konuyu sevmemizdir. Sevmediğimiz, ısınamadığımız bir konuyu çalışmak bizi sıkacaktır. Halbuki tarihçinin severek çalışacağı bir konu onun başarılı olmasını kolaylaştırır. Zaten insanoğlu her ne iş yaparsa yapsın, eğer yaptığı işi severek yapıyorsa mutlaka başarılı olur. Bu sebeple sevebileceğimiz, dolayısıyla sahipleneceğimiz bir konuyu seçmek en doğrusudur.

Dikkat etmemiz gereken altıncı prensip ise, güncel hadiseler, tarihçinin çalışmasını yaptığı dönemde kamuoyunda tartışılan ve konuşulan meseleler, günlük siyasi olaylar ve bunların tarihsel temellerinin tespit edilmesine yönelik yaygın merak duygusu göz ardı edilmemelidir. Kısaca ifade edersek; toplumun ilgisi, beklentileri ve o sırada mevcut olduğu düşünülen herhangi bir pratik ihtiyaç gibi döneme özgü ayrıntılar da konu tespiti esnasında dikkate alınmalıdır.

Bunların dışında konu tespiti esnasında dikkat etmemiz gereken bazı maddi prensipler de vardır. Çalışmayı düşündüğümüz konu bize her anlamda ciddi bir maddi harcamayı gerektirecek bir konu da olabilir. Ya da ilgili coğrafyaya seyahat zorunluluğu ortaya çıkarabilir. Bu gibi durumlarda tarihçi bu harcamaları yapıp yapamayacağını da ölçüp biçmelidir. Eğer çalışılacak olan konu bir sözlü tarih konusu olursa yine tarihçinin karşısına bazı harcamalar çıkacaktır. İşte bu harcamalara göğüs gerip geremeyeceğini en başta düşünmek araştırmacının görevidir.

Tarihçi konu seçimi için çalışmaya başlarken en başta belirttiğimiz çerçeveye uygun olarak yaptığı ön araştırma ve okumalar sonucunda ortaya çıkardığı *aday konuları* yukarıda sıraladığımız temel prensipleri düşünerek değerlendirir ve ardından da ilgili konunun çalışılıp çalışılamayacağına kesin olarak karar verir. Karar verdikten sonra da araştırmanın ilk adımını geçer ve takip eden basamakları uygulamaya başlar.

Bütün bu prensipleri *aday konu*ya nasıl uygulayacağımızı daha iyi anlayabilmek için kendi yaşadığım bir örneği paylaşmak istiyorum. Bundan yıllar önce (yirmi üç yıl) hocam Prof. Dr. İsmail Aka ile doktora tez konuma karar vermeye çalışırken başlangıçta üç aday konu belirlemiştik. Bunlar: 1. *Memluk-İlhanlı Münasebetleri* 2. *Memluk-Timurlu Münasebetleri* 3. *Ramazanoğulları Beyliği Tarihi* idi. İlk bakışta üç konu da o yıllarda çalışılmamış, orijinal olması sebebiyle öneme sahipti. O dönemde hocamın yardımları ile ilerleyerek yukarıdaki prensipleri uygulamaya başladık. İlk önce Memluk–İlhanlı Münasebetleri başlığını eledik. Çünkü bu konuyla ilgili kaynakların büyük çoğunluğu Farsça idi. Benim Farsça bilgim ise Arapça ve İngilizce'den sonra üçüncü sıradaydı. Daha sonra iki konu arasında bir süre gidip geldim. Ardından da üç numaralı aday konuyu eledik. Çünkü Ramazanoğulları ile ilgili olan konu arşiv çalışmasını gerektiriyordu. Ancak o sırada, arşivde konuyla ilgili ne kadar veri/bilgi olduğunu tam olarak kestiremiyordum. Ve en önemlisi İstanbul'daki bir üniversitede değil İzmir'deki bir üniversitede çalışıyordum. O dönemin şartlarında sık sık seyahat etmek ve uzun süreli olarak İstanbul'da yaşamak genç bir akademisyen adayı için kolay gözükmüyordu. Üçüncü konu ise bana her bakımdan uygun idi. Öncelikle konuyla ilgili kaynakların çoğunluğunun Arapça olduğunu biliyordum. Ve bu konuyu çalışmak için Arapça ve İngilizce bilgim yeterliydi. Ayrıca Memluk kaynaklarında konu ile ilgili oldukça fazla malumat olduğundan da haberdar idim. İkinci olarak, Memluk devleti tarihinin orijinalliği ve az çalışılmış olması ile Timur'un olağanüstü çekiciliği benim konuya daha en başta ısınmamı sağladı. Bu konuyu çok sevmiştim. Üçüncü olarak ise, doktora aşamasında bakanlık bursu ile Mı-

sır'a gitmek ve oradaki kaynak zenginliğine ulaşmak mümkün gözüküyordu. Gerçekten konuya karar verdikten bir yıl sonra on iki ay süreyle ve bakanlık bursuyla Kahire üniversitesinde çalışmak kısmet oldu.

Yukarıda sözünü ettiğim basamakları takip ederek ilerlediğim için sonunda tezimi zamanında ve gerektiği şekilde bitirdim. Eğer sözünü ettiğim prensipleri dikkate almadan bir karar verseydim sonuç ne olurdu bilmiyorum. Ama sıkıntı yaşayacağım aşikardı.

Tarihçi için tabi ki konu seçimini yaptıktan sonra, ilgili konuyu ve içeriği en net ve en kısa şekilde ifade eden bir başlığın seçimi de önemlidir. Başlık, seçilen konunun içeriğini en iyi şekilde ifade etmelidir. Ve en iyi başlık en kısa başlıktır. Her şeye rağmen çalışma sonlandığında başlığın tekrar gözden geçirilmesi ve gerekirse bazı küçük değişikliklerin yapılması da uygun olacaktır.

Konu tespit edilip ona en uygun başlık da seçildikten sonra çalışmaya başlarken yapılacak olan son iş, konunun kapsamının, sınırlarının doğru şekilde belirlenmesi de tarihçinin tespit ettiği konuya hakim olmasını ve böylece herhangi bir dağınıklık durumu yaşamadan, disiplinli çalışmasını sağlar. Aksi takdirde sınırları tam olarak çizilmemiş, kapsamı belirlenmemiş bir konuyu çalışmak tarihçiyi her halükarda yoracaktır.[9]

Okuma Listesi

ARNOLD, J. H. *Tarih*, (Çev. S. Çalışkan), Dost Kitabevi, Ankara, 2007.

BARZUN J.ve H. F. GRAFF, *Modern Araştırmacı* (Çev. F. Dilber), Kırmızı Yayınevi, İstanbul, 2010.

BECKER H. S. *Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi: Yazımın Sosyal Organizasyonu Kuramı*, (Çev. Ş. Geniş), Heretik Yayıncılık, 2.baskı, Ankara 2014.

FAROQHİ, S. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, (Çev. Z. Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

ŞİMŞEK A. (Ed.) *Tarih Nasıl Yazılır?*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

9 Bu yazının bazı bölümlerinin hazırlanmasında, Prof. Dr. Hüseyin Salman'ın 1989 yılına ait, teksir halinde bulunan *Tarih Metodolojisi Ders Notları*ndan istifade edilmiştir.

8. Ünite

Tarihsel Kanıt ve Kayıtlarla Çalışmak

Kavramlar: 1. el kaynak, 2. el kaynak, tasnif, tahlil, nümizmatik, paleografi, arkeolojik malzeme, etnoğrafik malzeme, filoloji, ferman, mühür, yıllık, tahrir defteri, nizamname.

İçindekiler

- *Tarihçi ve Kaynak* - **Muhittin TUŞ**
- *Osmanlı Belgeleri* - **M. Yaşar ERTAŞ**
- *Yazma Eserler* - **Haşim ŞAHİN**
- *Osmanlı Kroniklerinden Nasıl Yararlanılmalı?* - **H. Mustafa ERAVCI**
- *Seyahatname, Hatırat ve Mektup* - **İbrahim ŞİRİN**
- *Görsel Malzemeler* - **Fatma ACUN**
- *Epikrafik, Numizmatik ve Arkeolojik Kalıntılar* - **Gökhan KAĞNICI**
- ***Tartışma:*** *Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Bir Alt Disiplin: Defteroloji* **Leyla AKSU**
- *Okuma Listesi*

Tarihçi ve Kaynak

Muhittin TUŞ*

Bu başlıkta, "*bir tarihçi olarak bilgiyi nerelerden elde ederiz*", "*bilgi kaynakları nedir*", "*hepsi aynı değerde midir*" sorularına cevap aranacaktır. Başarılı bir tarihçi olabilmek için öncelikle kaynakların iyi bilinmesi gerekir. Bu açıdan bakıldığında kaynaklar, bir araştırmanın temelidir; araştırmamızı bu temel üstüne bina edeceğimize göre bu temel ne kadar sağlam olursa çalışmamızın devamı da o kadar kuvvetli olur.

Bir kişiyi başarılı bir tarihçi kimliğine, başka vasıflarının yanında, yararlandığı kaynaklar kavuşturacaktır. Bu noktada tarihçinin karşısına kaynaklarla ilgili olarak başlangıçta iki büyük problem çıkmaktadır. Bunlardan birisi, tarihçi olarak her elimize geçeni *muteber kaynak* olarak nitelememiz doğru olmayacaktır. Diğeri ise *yeni* bilginin üretebilmesine imkan tanır durumda olması gerektiğidir. Bunu da, haliyle öncelikle kaynaklar sağlayacaktır.

Cevaplandırılması gereken ilk soru *kaynak* nedir? olacaktır. Öncelikle en geniş anlamda ele almak gerekirse kaynak, *'bize, bir konuda bilgi veren her şey'* olarak tanımlanabilir. Bu durumda, ihtiyaç duyduğumuz veya kendiliğinde karşımıza çıkan, bilgi veren her bir şey kaynak konumunu kazanmaktadır. Yaygın olarak her türlü kitap, kaynak olduğu gibi yazılı olmayan bilgi veren unsurlar da kaynak özelliği taşımaktadır. Mesela bir mimarî yapı, o dönemin sanat anlayışı ve inşaat sistemleri konu hakkında bize bilgi verecektir. Hititler döneminden kalan bir çanak-çömlek, hatta bunlardan geriye kalmış küçük bir parça olan keramikler o dönemin yaşamı hakkında bilgiler sunacaktır. Keza binlerce yıl önceden kalmış kayalar üzerine veya mağaralardaki duvarlara çizilmiş basit ölçekteki resimler de araştırmalarımıza kaynaklık edecektir. Sadece yazılı veya üretilmiş malzemeler değil yazılı olmayan sözlü bilgiler de kaynaklar grubuna girmektedir. Bunlar çok eski devirlere ait olabileceği gibi yakın dönemlere ait olanlar bile kaynak niteliğini taşıyabilirler.

Kaynağın *'uygun bir niteliği'* kazanması için öncelikle eskilerin tabiriyle, ölçüp-biçmeliyiz. Kaynakla ilgili ciddi bir 'gözden' geçirme sürecini başlatmalıyız. Başka bir ifadeyle eleştiriden, tenkitten geçirmeliyiz. Bu tenkit, metot kitaplarında yaygın olarak *iç tenkit* ve *dış tenkit* olarak ele alınarak açıklanma-

* Prof. Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, muhittintus@hotmail.com

ya çalışılır. Aslında bu doğrudur; ancak, tarihçiler bunu yaparken, iki farklı iş yapıyor değildirler. Hatta tarihçiler, çoğu zaman bunu yaptığını veya yapıyor olduğunu bile fark etmezler. Başarılı bir tarihçi bunu bir ünsiyet olarak, alışkanlık olarak kendisinin bile farkında olmadan yapa geldiği bir davranış olarak tamamlarlar. Hatta bu tamamlama veya kaynakları tenkit yaptığı çalışmayı yazarken dahi devam eder. İyi bir kaynak tenkidinden sonra kaynağın verdiği bilgi kullanılabilir hale ancak gelebilecektir. Böylece, araştırmamızda elde edeceğimiz sonuç, doğru olacaktır. Çoğu kimsenin gözden kaçırdığı gibi, bu durum, araştırmamızın da niteliğini tayin eden önemli bir unsurdur. Bu durumda kaynak tenkidi nedir? Nasıl yapılır? Bunu da açıklamak gerekmektedir.

"*Gerçek, hiçbir zaman göründüğü gibi değildir*" sözü bugün darbı mesel haline gelmiştir. Ne kadar eski veya yeni olduğuna bakmaksızın bize bilgi veren her kaynağı sorgulamalıyız. Tenkide tabi tutmalıyız. Ne kadar sağlam bir tenkit yaparsak, yaptığımız araştırmada elde edeceğimiz sonuç da o kadar isabetli olur.

Kaynağa ulaşır ulaşmaz ilk yapılması gereken kaynağın kendisini değil kaynağın dışındaki unsurların sorgulanmasıdır. Bu kaynağı oluşturan kim? Gerçekten bu kaynaktaki bilgilere sahip mi? Anlattıklarının ne kadar yakınında veya uzağında? Yazarı ne kadar güvenilir? Manipüle etmek niyetiyle yazmış olabilir mi? gibi çokça zenginleştirdiğimiz soruları sormamız ve buna cevap vermemiz gerekir. Yazarının dışında kaynağımız bir kitap ise, bu eser gerçekten o dönemde mi yazılmış? Kaynakta kullanılan kağıt, hangi dönemin kağıdıdır? Yazım tarzı, kullandığı dil, kelimeler veya terminoloji dönemine uyuyor mu? türünden sorular sorabiliriz. Bütün bu soruların hiç birisi, dikkat edilirse, kaynakta bulunan ve araştırmacıyı ilgilendiren, onun kullanacağı bilgilerle doğrudan alakalı değildir. Zamanımızın gençlerinin kolay anlaması ve akılda kalıcı olması için bir eskilerden bir de günümüzden örnekle açıklayalım: Evliya Çelebi'nin Osmanlı sınırları içinden veya dışından 17. yüzyıl dönemiyle ilgili oldukça fazla bilgi verdiğini biliyoruz. Bu bilgilerin bir kısmını bizzat gidip gördüğünü ve gördüklerini de yazdığını ancak bazılarını da hiç gitmediği halde ya dönemindeki kaynaklardan okuyarak ya da başkalarından duyduklarını, dinlediklerini yazdığını da biliyoruz. Hatta bazı bilgileri abarttığını, bazılarını da uydurduğunu biliyoruz. Dolayısıyla buradaki her bilgi bizi doğru yargıya götürmeyebilir. Yazılan eserin sahibi bu konuda uzman mı? Yazan kişinin yazdığıyla uygun bir birikimi var mıdır? Buradaki yaptıklarımızı, bu gibi değerlendirmeleri, anlaşılması kolay olsun diye *dış tenkit* olarak tanımlarız.

Kaynaktaki bilgileri dikkate almadan yaptığımız sorgulamalara dış tenkit demiştik. Kaynağın bize verdiği bilgileri sorgulamaya başladığımızda da *iç tenkit* sürecine geçmiş oluruz. Bu aşamada sorduğumuz sorular kaynağın kendisiyle ilgilidir. Daha önceki verdiğimiz Evliya Çelebi örneğini devam ettirelim; Çelebi, kayıtlara göre Konya'ya gelmiş; bunu biliyoruz. Konya kalesi ve Meram hakkında bilgiler veriyor. Buraya kadar tamam ama bir yerde Selçuklular dönemi ile ilgili bilgiler de vermeye başlıyor. O zaman kaynağın niteliği değişiyor. Biz bu bilgileri sorgulamalı, bu bilgileri başka kaynaklarda da teyit etmeliyiz. Kasti olarak yalan veya yanlış bilgiler veren olduğu gibi, Evliya Çelebi iyi niyetli olsa bile, farkına varmadan 200-250 yıl öncesine ait bilgi verirken yanılabilir. Yakın dönemden bir örnek kullanacak olsak; son yıllarda yazılan çok sayıdaki hatıralarda yazar görev yaptığı yerlerdeki başarısızlıklarını veya rakibi konumundaki kişilere ait niyetlerini açık açık yazar mı? Bu gibi soruları *belge*lere sormamız gerekecektir. "*Devletin arşivlerinde yer alan her resmî belgedeki bilgi doğrudur*" diye bir kural olamaz. Arşiv belgeleri arasında, kendi lehine karar aldırmak için dilekçe vermiş kişilerin dilekçeleri bulunmaktadır. Bazı olaylarda karşılıklı anlaşmazlık yaşayan tarafların her ikisinin de iddialarına ait belgeleri bulunmaktadır. Bazen, devlet adamları da bilerek veya farkına varmadan yanlış karar da verebilirler. Dolayısıyla, devlet arşivlerindeki belgeler, resmî belgelerdir ama içindeki bilgiler itibarıyla *'kesin doğru'* kaynak olarak tanımlanamaz. Bunları da tarihçi diğerleri gibi tenkit etmelidir. Bunların farkında olarak hem kaynağın içindeki bilgilere geçmeden hem de içindeki bilgileri tenkide tabi tuttuktan, kullanılması doğru olmayan bilgiler ayıklandıktan sonra buradaki bilgiler tarihçinin vazgeçilmez kaynağı haline gelecektir. Böyle kaynaklara dayanan araştırmaların sonuçları da isabetli olacaktır. Başka bir ifadeyle bilim, gerçeğe ulaşmak olduğuna göre böyle bir araştırma da gerçeğe en yakın bir sonuç ortaya koymuş olacaktır.

Tarihçi adaylarının en çok sıkıntı çektiği hususlardan birisi de elindeki 'kaynağın' kaynaklık değerini takdir edemiyor olmasıdır. Bir kaynak, gerçekten olayın ya tam içinden veya en azından, yakınından bilgi veriyorsa bu kaynak, ilk elden bir kaynaktır. Başka bir ifadeyle, bu kaynakla olay arasında başka bir kaynak bulunmamaktadır. Ancak bu kaynağın yanında benzer başka kaynaklar olabilir. Böyle durumlarda bu gibi kaynaklara *birincil kaynak* veya *birinci el kaynak* denilir. Burada esas olan kaynağın, olayın geçtiği zaman, mekan ve şahıs olarak içinde yer alıyor veya en azından, yakınında bulunuyor

olmasıdır. 1390 yılında İskendernâme[2] adlı eserini yazmış olan Ahmedî'nin verdiği bilgiler oldukça değerlidir. Ancak anlattıkları, Makedon İmparatoru İskender'in (Kuran'daki Zülkarneyn ile özdeştiriyor) yaptıklarıyla başlayıp Firdevsî ve Nizâmî'nin anlattıkları hikayelerle devam ediyor. O zaman, burada, bu kaynakta verilen bu bilgiler güvenilir değildir. Ancak eserin son bölümü, kendisinin de içinde yaşadığı dönemdeki Osmanlı Devletini anlatmaktadır. Dolayısıyla Ahmedî'nin İskendernâme'sindeki son bölümündeki Osmanlı Devletine ait bilgilerin ise, kendisinin gördüğü, duyduğu bilgiler olma ihtimali vardır. Bunun için, sadece bu bölüm, birinci el kaynaktır. Keza Osmanlı vakanüvislerinin eserlerinde de aynı husus söz konusudur. Tarihçi Ahmed Cevdet Paşa, 1855-1865 yılları arasında vakanüvis olarak görevlendirilmiş; bu süre zarfında 12 ciltlik *Tarih-i Cevdet*[3] isimli eserini yaznuştır. Bu eserin planı, Hz. Adem'den başlayarak Osmanlı dönemine kadarki zamanı kapsamaktadır. Kendisinin görevlendirildiği dönemden öncekiler diğer vakanüvisler tarafından yazıldı. Bu sebeple Cevdet Paşa'ya 1774'den sonraki dönemi yazma işi verilmiştir. Dolayısıyla 12 ciltlik tarihinin 1774'den öncesi başka eserlerden derlenmiş; 1774-1825 yılları arasını ise, Cevdet Paşa, ya belgelerini bizzat görerek veya olaylar hakkında bilgisi olanlardan dinlediklerini kaydederek yazmıştır. Bu sebeple, sadece bu bölümlerini birinci el kaynak olarak değerlendirmemiz gerekir.

Birinci el kaynak tanımını çok iyi kavramak gerekir. Bazen birinci el kaynak olmayan bir eser, yeri geldiğinde hemen birinci el kaynağa dönüşüvermektedir. Örneğin Halil İnalcık'ın bütün eserleri birinci el kaynaklardan yararlanılarak yazılmıştır; dolayısıyla birinci el kaynak değildir. Ancak Halil İnalcık ile ilgili yapılacak bir araştırmada, onun bütün yazdıkları, kendisi hakkında bize bilgi veren bir birinci el kaynağa dönüşecektir. Bu, Cevdet Paşa örneğinde de geçerlidir; Cevdet Paşa'nın bizzat kendisi üzerine yapılacak bir araştırmada, onun bütün yazdıkları, onunla ilgili bize doğrudan bilgi veren kaynaklar olacaktır.

Buna göre eserler, yeri gelince birinci el kaynak yeri gelince de ikinci el kaynak olabiliyor. Yukarıda da söylendiği gibi, verdiği bilgiler kendi gözlemlerine dayanıyorsa, olayın içindeyse bu birinci el kaynaktır. Ama Herodotos bile olsa, Atina'da otururken Hindistan konusunda bilgi veriyorsa bu bilgi, güvenilir değildir. Bunun için Herodotos'un adını görünce kaynağın içinde-

2 Bkz. Ahmedî, *İskendernâme*, (Haz. Y. Akdoğan) www.kulturturizm.gov.tr e-kitap; İ. Ünver, *Ahmedî, İskendernâme*, TDK Yay., Ankara 1983.

3 1850'li yıllarda başladığı yazma işini 1884'te tamamlamıştır. Baskıları hakkındaki bilgileri için bkz. Y. Halaçoğlu ve M. Â. Aydın, "Cevdet Paşa", *DİA*, VII, s. 449.

ki her bilgiyi doğru kabul etmek yanlış olacaktır. Herodotos'un eseri gibi[4], Tursun Bey, Naima vb. gibi kronikler[5] de böyledir. Bu aşamada, şu uyarıyı yapmaktan da geri durmamak gerekir: Bir kaynağın birinci el kaynak olması, onu tenkit etmemize engel olmaz. Birinci el kaynak bile olsa eleştiriden geçirildikten sonra kullanılır hale getirmek gerekecektir. Buna göre birinci el kaynak, araştırma konumuzla ilgili olarak bize, içindeki bilgiler bakımından, aracısız, doğrudan bilgi veren kaynaklardır.

Birinci el kaynağın bulunduğu yerde, haliyle, ikinci el kaynak da bulunacaktır. Çoğu kimse, kaynakların bu gibi sınıflandırılmasından ya habersiz ya da bu kavramların farkına varmaksızın kullanmaktadır. İkinci el kaynak, yazarı ne kadar tanınmış veya işinin ehli olsa da, yazdığı eser, birinci el veya diğer başka kaynaklara dayalı olarak, onlardan yararlanarak yazılmış ise bu, her halukârda ikinci el bir kaynaktır. Bu arada, ikinci el kaynak denildiğinde, o eserin verdiği bilgilere veya kıymetine zarar vereceği anlamına gelmez. İkinci el bir kaynağın verdiği bilgilerin kıymeti de tenkide tabi tutulduğunda anlaşılacaktır. Bu sebeple *ikinci el kaynak* tanımlaması, eseri küçülten, değersizleştiren bir tanımlama değildir. Sadece onun niteliğini tanımlamaktadır. Buna göre bütün araştırma, inceleme yazıları, genel olarak, ikinci el kaynak grubuna girmektedir.

İkinci el kaynak grubundan sonra üçüncü el kaynak grubu gelmektedir. Üçüncü el kaynak grubu, hemen herkesin çok sık karşılaştığı bir bilgi grubudur. Birçok kişi, bu kaynak grubunu kullanıyor olmasına rağmen bunların üçüncü el kaynak olduğunun farkında değildir. Üçüncü el kaynaklar, temelde, diğer kaynaklar hakkında bilgi vermektedir. Bu eserler, birinci el kaynakların veya ikinci el kaynakların neler olduğunu ya da bunlara nasıl ulaşılabileceğini anlatmaktadır. En çok bilinen iki örneği verebiliriz: Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* ile Franz Babinger'in *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* adlı çalışmaları[6] karakteristik örnek sayılabilir. Bugün çoğu tarih öğrencisinin adını bile artık duymadığı Enver Koray'ın *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası* da tarihçiler için büyük bir hazinedir.[7] Özel konularla ilgili üçüncü el kaynaklar da vardır. İsmet Binark ile N.Sefercioğlu'nun İstanbul,

---

4 Herodotos, *Herodot Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

5 M. Tulum, "Dursun Bey", DİA, X, Ankara, 1994, s.6-7; Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, (Haz. M. Tulum), İstanbul 1977; M. İpşirli, "Naima", *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2006, s.316-318; Naima, *Tarih-i Naima*, (Haz. M. İpşirli), 4 cilt, Ankara, 2007.

6 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. F. Yavuz ve İ. Özen), İstanbul 2000 (3 cilt bir arada baskısı); Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. C. Üçok), Ankara, 2000.

7 E. Koray'ın *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası*, 4 cilt, İstanbul, 1987.

Fetih ve Fatih Devri Hakkında Yazılmış Kitaplar Bibliyografyası adlı eseri bilinen bir örnektir.[8] Bu gibi örnekler giderek artan sayıda basılmaktadır. Bu bağlamda Millî Kütüphane'nin periyodik olarak 1955 yılından beri yayınlamakta olduğu *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nı belirtebiliriz.[9] Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Bu kadarından bile anlaşılıyor ki, üçüncü el kaynaklar, bizi birinci el ve ikinci el kaynaklara yönlendirmektedir. [10]

Bu kategoride son bir kaynak türü daha vardır ki bunlar da, araştırmacıları üçüncü el kaynaklara yönlendirmektedir. Bunlar, bibliyografyaların bibliyografyası, katalogların katoloğu, rehberlerin rehberi gibi başlıkları taşımaktadır. Bir nevi, araştırmacıların başucu kitabı sayılmaktadır. Haliyle, bunların sayısı diğerlerine göre çok fazla olmadığından iki örnekle yetineceğiz: Hüseyin Türkmen tarafından yayınlanan *Türkiye Kütüphaneleri Yazma Eserler Kataloğları 1923-2006* ile Filiz Başbuğoğlu ve arkadaşlarının hazırlayıp yayınladıkları *Cumhuriyet Döneminde Bibliyografların Bibliyografyası* isimli eserler konuyu anlatmaya yetecek niteliktedir.[11]

Günümüzde, bilgisayar teknolojisi giderek artan bir şekilde hayatımıza girmiştir. Hem bu kataloglar hem de daha önceden yayınlanmış kitaplar giderek artan bir şekilde bilgisayar ortamına dahil olmaktadır. Bazıları bilgisayar programı olarak veri tabanında, bazıları dijital kayıt olarak internet ortamında yer alırken bazıları da taranarak pdf formatında internette dolaşıma girmektedir. Bunlardan başka, her hangi bir sınırlaması, ölçüsü olmadığı için herkes her türlü bilgiyi internet ortamına aktarabilmektedir. Böylece ortaya, inanılması güç bir bilgi yığını çıkmaktadır. Türkçe olarak bunların toplam sayısı konusunda elimizde bir bilgi bulunmamakla beraber İngilizce olarak bilgisayar ortamına intikal etmiş kitap (yayın) sayısı otuz milyonu geçmiştir. Bu durum, araştırmacılara büyük bir imkân sunmaktadır. Bilgisayar teknolojisinin sunduğu bu imkânın yanı sıra beraberinde birçok mahsurları da getirmektedir. Yeni nesil, internet ortamında ilk karşılaştığı bilgiyi doğru kabul etme eğilimindedir. Bugün internette bulunan bir bilgi ertesi günü ya değiştirilmiş veya tamamen ortadan kaldırılmış olabilir. Bu durumu araştırmacıların çok iyi bilmesi, yararlanırken daha titiz davranması; yazarı belli olmayan

8 İ. Binark ve N. Sefercioğlu, İstanbul, Fetih ve Fatih Devri Hakkında Yazılmış Kitaplar Bibliyografyası (Bir Deneme), İstanbul, 1976.

9 *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*, Millî Kütüphane Yayını aylık dergi.

10 Bu bağlamda internet kullanımını da üçüncü el kaynak grubu olarak zikretmek mümkün olacaktır. İnternetteki bilgiler hakkında ileride bilgi verilecektir.

11 H. Türkmen, *Türkiye Kütüphaneleri Yazma Eserler Kataloğları 1923-2006*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010; F. Başbuğoğlu, S. Akıncı, G. Tuncel, İ. Baydur, *Cumhuriyet Döneminde Bibliyografların Bibliyografyası*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.

bilgininkullanılmasına, bilgi kaynağının kurumsal bir yapısının bulunduğuna dikkat etmesi gerekmektedir. Bu konuda kitabımızın ilgili bölümünde daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

Sonuç olarak; araştırmacının, tarihçinin temel görevi doğru bilgiyi ortaya çıkarmak olduğuna göre, onu bu bilgiye kaynaklar götürecektir. Karşısına çıkan ilk bilgiyi değil, kendisini doğru bilgiye götürecek kaynağı kullanması gerekir. Bu sebeple, her kaynaktaki bilgiyi tenkit etmelidir. Ayrıca kaynaklar arasındaki derecelendirmeyi de bilmelidir. Bunu biliyor olmak 'doğru bilgiye' nasıl ulaşabileceğimizi, elimizdeki kaynağın 'doğru bilgi hakkında ne söyleyebildiğini' anlamak demektir. Dolayısıyla, kaynak araştırması, kaynak bilgisi bir araştırmanın temelini teşkil eder.

Osmanlı Belgeleri

Mehmet Yaşar ERTAŞ*

Tarih araştırmalarında yeni eğilimler ve perspektifler, tarihsel kaynakların çeşitliliğini artırsa da bir tarihçinin vazgeçemeyeceği en önemli kaynak, hiç şüphesiz kişisel ve kurumsal arşivlerdeki belgelerdir. Belgelerin büyük kısmı tarihteki devletlerin bürokrasisi içinde meydana çıkmış yazışmalardan oluşmaktadır. Bununla birlikte mektup tarzında kişisel evraklar da mevcuttur. Dolayısıyla belgeler, siyasi, askeri, ekonomi, diplomasi tarihi gibi daha kapsayıcı konulardan yerel tarih, biyografi, duygu, kavram ve algı tarihi ve gündelik hayatın tarihi gibi konulara kadar hemen her alana dair veri sağlarlar. Belge zenginliği ve çeşitliliğine karşın belge kullanımına ilişkin problemler tarihçilerin önemli eksikliklerindendir. Belgenin ne olduğu, araştırılan konuyla ilgili nasıl bir değeri bulunduğu, gerçeği ne oranda yansıttığı, hazırlayanın kim ve hangi kurum olduğu, sahte olup olmadığı gibi belgenin niteliğine ilişkin sorular halen daha tarihçiler tarafından tartışılmaktadır. Belgelerin tasnifinin nasıl yapıldığı ve nasıl arşivlendiği meselesi de bir diğer önemli husustur. Çünkü arşivleme işlemleri, büyük ölçüde tarihçiyi yönlendirmekte ve karşılaşacağı ve kullanacağı malzemeyi de belirlemektedir. Bu problemler üzerine uzun süre daha tartışmaların yapılacağı aşikar olmakla birlikte burada Osmanlı arşiv belgeleri örneğinde belge kullanımına dair temel düzeyde bazı hususlara dikkat çekilecektir.

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
myertas@sakarya.edu.tr

Geçmiş dönemden bize intikal etmiş bir belge, her halükarda değerlidir. Belgenin sahte olması, yanlı yazılmış olması ve bilgilerinin yanlış olması bile bir belgenin tarihsel değerini düşürmez. Aksine o belgeyi ortaya çıkaran sebepleri anlamak için tarihçiye yardımcı olur. Bir konu hakkında yanlış veriler sunan bir belge, sunduğu bilgiler açısından güvenilmezdir. Ancak belgenin niçin hazırlandığı, kim tarafından kaleme alındığı, yanlış bilginin bilerek mi bilmeden mi verildiği, yanlış bilginin ne tür sonuçlara yol açtığı veya yol açabileceği gibi sorulara cevap aradığımızda güvenilmez olarak tanımlanan bir belgenin araştırmamıza ummadığımız kadar geniş bir pencere açacağı görülecektir. O halde belgeyi kutsayan fetişist tavır kadar geçmişte düzenlenmiş belgeleri tümden güvenilir bulmayıp onları görmezden gelmek de büyük bir hatadır. Bir tarihçi elindeki belgenin ne oranda doğru bilgi sunduğunu tartışmalı ve mümkün olduğu kadar yazışmaları takip ederek doğru veya yanlış elindeki belgenin nasıl bir bağlamı bulunduğunu tespit etmelidir.

Belgelerin tarih içinde ait olduğu devletin bürokratik yapısına bağlı olarak ortaya çıktığı akıldan çıkarılmamalıdır. Dolayısıyla devletin yapısındaki değişiklikler, resmi daire ve bürodaki yenilikler ister istemez belgenin içeriğine ve şekline de yansımıştır. Ayrıca bürolardaki evrak kayıt sistemi de belgelerin niteliğini etkilemiştir.[13] Mesela 16. Yüzyılda oldukça zengin muhtevaya sahip mühimme defterindeki kayıtlar 18. yüzyıla gelince oldukça sınırlı hale dönüşmüştür. Daha önce mühimme defterine kaydedilen birçok mesele şikayet, vilayet ahkam defterleri adı altında ayrıca tutulmuştur.[14] Tanzimat döneminde kadılara ait yetkilerin bir kısmının farklı memur ve kurumlara aktarılması ve Nizamiye mahkemelerinin kurulması sebebiyle şeriyye sicillerinin içeriği ve belge türleri değişmiştir. Kadıların ellerinden ihtisab, imar ve inşaat, vakıflar, mali ve idari işlere dair pek çok yetkisi elinden alınıp, İhtisab ve Evkaf Nezareti ile Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'ne verilince doğal olarak kadı defterleri/ şeriyye sicillerinin kapsadığı konu çeşitliliği de oldukça azalmıştır.[15] Bu gelişmeler 19. yüzyıl öncesinde Osmanlı toplumsal, ekonomik ve yerel tarih çalışmalarının en önemli kaynağı durumunda olan şeriyye sicillerinin kaynak değerini düşürmüştür. Bu sebeple belgeleri analiz ederken, bir

13 B. Aydın ve R. Günalan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008; S. Faroqhi. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, (Çev. Z. Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.51.

14 E. Soyer, *XVII. yy. Divan Bürokrasisi'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri*, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

15 M. Ceyhan, Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açıdan Tahlili, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 29, 2011, s.49-82.

belgenin bütün bir Osmanlı tarihi boyunca aynı nitelikte kalmadığını bilerek elimizdeki malzemenin hangi devir ve koşullarda, hangi büro veya dairede ve hangi amaçla hazırlandığına dikkat etmemiz gerekir.

Genç araştırmacıların daha çalışmalarının başında önce arşiv belgelerine mi bakmalıyız yoksa literatürü mü incelemeliyiz ikilemini yaşadıkları bilinmektedir. Doğrudan arşiv belgelerine ulaşmak, yayınlanmış araştırmaların yönlendirmesini hafifletip bizlere özgün kapılar açacağı muhakkaktır. Ancak konuya ilişkin yeterli alt yapımızın olmaması durumunda bu yöntemle, birçok önemli belgeyi gözden kaçırmamız mukadderdir. Arşivdeki her hangi bir belgenin konumuz açısından nasıl bir değere sahip olduğunu takdir etmek, çok sayıda belgeler arasından doğru seçimi yapabilmek ve aradığımız bilgilere rahatlıkla ulaşabilmek zannedildiğinden daha fazla literatür bilgisine bağlıdır. Dolayısıyla her türlü yönlendirme riskine rağmen belgeleri temin etmeden önce araştırdığımız konuyla ilgili literatürü çok iyi bilmeliyiz. Bu durum arşiv belgelerini tespit ve ayıklama işlemlerinde bizlere çok büyük kolaylık sağlayacaktır. Ön araştırma, araştırmamızın hangi aşamasında niçin kullanacağınızı bilemediğimiz binlerce evrak arasında bizleri boğulma ve ezilme tehlikesine maruz kalmaktan kurtaracaktır.

Belgenin içeriğini keşfetmek, bilimsel araştırmanın en önemli aşamalarından olup tecrübe gerektirmektedir. Bir belge öncelikle hazırlanma sebebine bağlı olarak bir konu hakkında bilgi verir. Ancak belgenin bize sunacağı bilgi, belgenin kaleme alınış sebebiyle ve muhtevasıyla sınırlı değildir. Dikkatli okunduğu takdirde bir belgenin çok yönlü bir içeriğe sahip olduğu görülecektir. Siyasi içerikli bir belge, sosyal, ekonomik ve duygu tarihine ilişkin bilgi verebileceği gibi "ben anlatısı" olarak değerlendirilen mektuplar da siyasi ve toplumsal olaylara ilişkin zengin veriler sunabilir.

Resmi kayıtlardaki bilgilerin bazı tarihçiler tarafından *sanki tamamen doğruyu yansıtıyormuş* gibi kullanıldığına şahit oluyoruz. Halbuki belgeleri hazırlayanların da birer insan olduğu, onların da etkilendiği siyasi ve ekonomik koşulların bulunduğunu göz ardı etmemek gerekiyor. Mesela tahrir eminlerinin yaptığı ve bir deftere kaydettikleri vergi mükellefi, arazi miktarı ve üretimle ilgili sayımlarının en azından bu işi yapan emin tarafından doğru tutulduğunu düşünüyoruz. Halbuki tahrir memurlarının beklentileri ve çekinceleri tahrir sonuçlarını etkileyebilmiştir. Mesela 1646 yılında Harput'ta avarız tahriri yapan Muhammed Efendi farklı verileri ihtiva eden iki ayrı defter hazırlamıştı. Merkeze gönderdiği telhisinde, birincisini devlet hazinesini zarara uğratmama kaygısıyla ikincisini de halkın ekonomik gücünü niçin dikkate almadığı şeklinde sorgulanacağı korkusuyla iki ayrı defter düzenlediğini

beyan etmiştir. Bu olay arşivde bulduğumuz ve devlet kaydı diye itimat ettiğimiz bir belgenin her zaman güvenilemeyecek olduğuna bir delildir.[16]

Belgeden zengin bilgi üretmek, ancak belgeyi ayrıntılı bir tenkide tutmakla mümkündür. Genellikle araştırmacılar belli bir konu için belgeye baktıklarından odaklandıkları mesele dışında o belgenin ne tür veriler sunduğunu göremezler. Odaklanma, kişiye seçicilik kazandırmakla birlikte körlüğe de sürükler. Bu durumda araştırmacının belge karşısındaki becerisi büyük önem kazanmaktadır. Yalnızca bir konuyu anlatma ve tasvir etme amacıyla yapılan araştırmalarda bir belge ilk göründüğü haliyle ve muhtevasıyla sınırlı ölçekte kullanılacağı; buna karşın sorun odaklı çalışmalar ile edebiyat, sosyoloji, antropoloji, coğrafya, psikoloji, iktisat gibi farklı disiplinlerle işbirliği içinde yapılan çalışmalarda ise belgelerin sorgulanarak verimliliğin artırılacağı unutulmamalıdır. Belgenin etraflıca sorgulanması bilgiyi zenginleştirecek ve belge kullanımında azami faydaya yol açacaktır. Belgenin ciddi bir tenkide tabi tutulması ve sorgulanması, üretkenliğimizi artıracak bir yöntem olsa da belge sayısına bağlı olarak önemli bir sıkıntısı vardır. Belge sayısının az olması işimizi kolaylaştırırken, çok sayıda belgenin varlığı nitelikli analizi ve sorgulamayı zorlaştıracaktır. Bu sorunu aşmak için araştırma konumuza ilişkin gerekli gereksiz bir yığın malzemeyi temin edip içinde boğulmak yerine nitelikli ve yeterli sayıdaki belge ile çalışmak çok daha faydalı olacaktır. Bunun için de hem konuya hem de belgelere hâkimiyetimizin iyi olması gerekiyor.

Belgeyi özetleyerek mi not alalım yoksa tamamen transkripsiyonunu mu yapalım? sorusu da belge kullanırken önümüze çıkacak olan başka bir meseledir. Belli bir takvime ve binlerce belgeye dayalı olarak yapılan bir araştırmada belgeyi özetleyerek not almak en mantıklı yoldur. Ancak nasıl not almalıyız? Bu soruya doğru cevap verebilmemiz için konumuzun çerçevesini iyi tanımlamamız ve hangi sorulara cevap aradığımızı iyi bilmemiz gerekiyor. Eğer konuya yeterince hakim değilsek iyi bir özetleme yapamayacağımız gibi araştırmanın ilerleyen safhalarında da sık sık belgelere geri dönmek zorunda kalacağız. Böylesine can sıkıcı bir işle uğraşmamak için belgelerin diplomatiğine kısmen de olsa hakim olmalıyız. Öncelikle belgenin nereden nereye yazıldığı, ne zaman kaleme alındığı, niçin düzenlendiği, üzerinde farklı büro ve mercilere ait kayıt olup olmadığı gibi temel bürokratik özelliklerine bakılmalıdır. Ardından belgede konumuza ilişkin bilgileri not etmeliyiz. Bununla beraber, belgede kullanılan dil ve üslubun veya belgede herhangi bir kişi veya

16 M. A. Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avârız Defteri", *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler-Araştırmalar*, Isparta, 1999, s. 124.

kurumdan aktarılan ifadelerin önemli olduğu söylem analizini gerektirecek çalışmalarda belgenin transkripsiyonun yapılması daha doğru olur.

Belgelerin tarihlendirilmesine dair basit bilgilerden haberdar olunmalıdır. Hangi takvime göre belgelerin tarihlendirildiği basit ama önemli bir mevzudur. Tanzimat öncesinde Osmanlı bürolarında yalnızca hicri tarih kullanılırken bu tarihten sonra Hicri ve Rumi tarih birlikte kullanılmaya başlandı. 19. Yüzyılın sonlarında Rumi takvim esas alınırken 20. Yüzyılın başlarında ise Rumi ve Miladi takvim birlikte kullanılmaya başlandı. Konuyla ilgili dikkatsizlikler çok garip sonuçlar doğurabilir. Bir belge veya bir malzeme üzerindeki Hicri tarihi Miladi olarak okursak, 20. Yüzyıl başlarındaki bir malzemeyi Osmanlı'nın kuruluş dönemine aitmiş gibi gösteririz.[17] Ferman, berat, hüccet gibi bazı belgelerde tarih belge üzerinde yazı ile gösterilirken çoğu belgede rakamla verilmiştir. Dolayısıyla belgede tarihin, yazı ile belirtilmiş olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmak ve tarihi doğrudan rakam olarak aramamak gerekiyor. Padişahın bizzat kendisinin yazdığı hatt-ı hümayunlarda ise tarih kaydı yoktur. Bir başka husus da daireler arasındaki belgelerin bir kısmında tarih, kağıdın arka yüzüne atılmıştır. Arşivlerde belge fotokopisi çekerken özellikle bu hususa dikkat etmek gerekmektedir. Ayrıca tarih kayıtlarında hem yıl hem de ayların yazımında çeşitli kısaltmalar yapılmıştır. Mesela 1127 yerine 127; 1258 yerine de yalnızca 58 kullanılabileceği unutulmamalıdır. Osmanlı takvimlerinde aylar bazen bir harf ile gösterilmiştir. Mesela, Muharrem ayı mim ile Safer ayı ise sat ile kısaltılmış ve belgelerde kullanılmıştır.

Osmanlı belgelerinde ve defterlerinde divani, rika, siyakat, nesih adı verilen çeşitli yazı tipleri kullanılmıştır. Sadrazam telhislerinde ve name suretlerinde harekesiz nesih kullanılmıştır. Tevkî, ilk dönem ferman ve beratlarında genellikle kullanılmıştır. Ta'lik ağırlıklı olarak ilmiye sınıfının tercih ettiği bir yazıdır ve fetva, hüccet, ilam ve kadı arzları gibi ilmiye belgelerinde kullanılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra kullanılmaya başlanmış olan divani yazısı, Osmanlı defter ve belgelerinde en yaygın kullanılan yazı çeşididir. Ferman, berat, name, ahidname, sebeb-i tahrir hükümleri, buyruldu gibi belgelerle mühimme, şikayet ve ahkam defterleri divani yazısıyla tutulmuştur. Okunması oldukça zor olan siyakat yazısı ise Maliye, Evkaf ve Tapu-Tahrir başta olmak üzere gizlilik isteyen belgelerde kullanılmıştır. 18. Yüzyıldan

17 Denizli Acıpayam ilçesi Yatağan Kasabası'nda üzerinde Rumî takvimle 1325 tarihi bulunan bir sancak, bir akademisyenin, rumî olarak kaydedilmiş bu tarihi miladi olarak göstermesi yüzünden 1909/1910 tarihlerine ait olmasına karşın 700 yıllık Osmanlı'nın en eski sancağı olarak kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bkz. http://www.zaman.com.tr/sehir_denizli-nin-en-eski-osmanli-sancagi-yatagan-da-ortaya-cikti_77632.html Erişim: 07.08.2015

sonra Osmanlı bürolarında kullanılmaya başlayan rika yazısı ise bir sonraki yüzyılda en çok kullanılan yazı tipi olmuştur.

Araştırma konusu tespit edilip, yeterli bir ön çalışma yapıldıktan sonra tarihçi doğal olarak konusuyla ilgili ne tür belgeler olduğunu, belgelere nasıl ulaşacağını, hangi belgeyi nerede bulacağını bilmek ister. Gerçekten de Türk ve dünya tarihine ilişkin arşiv malzemesinin çeşitliliği ve bolluğu, bu tür kaynakların nasıl kullanılacağına dair araştırmacılara büyük bir zorluk yaşatmaktadır. Ancak bu işin kolay bir tarafı var. Çalıştığımız konuya dair temel kaynakların tespit edilmesinden hemen sonra bu kaynaklara ilişkin daha önce yapılmış çalışmaları titiz bir şekilde incelemek, bize yol gösterici olacaktır. İkinci adımda yerli ve yabancı arşivlere dair rehber kitaplarını temin etmeli ve incelemeliyiz.[18] Örnek olarak Osmanlı araştırmaları için en önemli rehber eser, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi" adıyla hazırlanmış olan kitaptır.[19] Kitapların yanı sıra bazı arşivlerin web sayfalarında online bilgiler ve tarama imkanı da mevcuttur.[20] Rehber kitaplarda defter ve belge türlerine dair verilen kısa ancak oldukça önemli bilgiler bizlere bir yol haritası çizecektir. Bununla birlikte özellikle arşiv malzemesi ve çeşitli belge ve defter türlerine dair kaleme alınmış bilgilendirici yayınlar ise işimizi oldukça kolaylaştıracaktır.[21]

Osmanlı tarihine ilişkin çok çeşitli defter ve belge türleri mevcuttur. Defter ve belgeler çeşitli usullerle tasnif yapılmış olmasına rağmen Osmanlı arşivinde hakim tasnif yöntemi defter ve belgenin ait olduğu bürokratik düzen esas alınarak yapılmıştır. Tasnif, merkez teşkilatının iki büyük dairesi olan

---

18 Türkiye'de Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Kadastro Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Vakıflar Arşivi, TBMM Arşivi gibi çok sayıda arşiv bulunmaktadır. Türkiye dışında Bosna-Hersek, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Mısır, Suriye gibi Osmanlı ülkesinin bir parçası konumunda olan devletlerdeki arşivler ile Fransa, İngiltere, Avusturya, İtalya, Rusya gibi ülke arşivlerinde Osmanlı tarihine dair çok zengin belge bulunmaktadır. Bkz. Faroqhi, Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir, s. 58-69.

19 Osmanlı Arşivlerine dair en önemli rehber eser, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından hazırlanmış olan *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* adlı kitaptır.

20 Bu konudaki en önemli örnek devletarsivleri.gov.tr adresidir.

21 Osmanlı arşivlerindeki defter ve belge türlerinin tarih araştırmalarındaki yeri hakkında çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; "Mühimme Defteri", DİA, 31, İstanbul 2006, 520-523; F. Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 54, s. 91-120 , İstanbul 2012; A. Akgündüz vd., Şer'iyye Siciller: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler,I-II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988-1989; O. Özel, "Avârız ve Cizye Defterleri", Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik (Haz. H. İnalcık ve Ş. Pamuk), Ankara, 2000, s. 35-50; F. M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, 28-29 Mayıs 1990, Bildiriler, İstanbul, 1991, s. 149-155.

Divan-ı Hümayun ve Bab-ı Asafi'ye ait mühimme, ahkam, düvel-i ecnebiye, ruus defterleri; Defterhane-i Amire'ye ait tahrir ve tımar ruznamçe Defterleri; Maliye (Bab-ı Defteri) Dairesi'ne ait muhasebe, mukataa, salyane ve varidat defterleri; Sadaret Dairesi'ne ait hanedan, imtiyaz, maaş, gayr-i müslim, nefy, tekaüd, ayniyat, nezaret gelen-giden defterleri; Şura-yı Devlet; Divan-ı Ahkam-ı Adliye; Tanzimat-ı Hayriye defterleri; Yıldız Sarayı Defterleri ve Nezaretlere ait defterler ile aynı dairelere ait belgeler şeklinde yapılmıştır.

Bu tasnifin dışında belgeleri, ait olduğu merciye göre ayıran tasnifler de yapılmıştır. Bu tasnife göre Ferman-ı şerif, berat-ı şerif, hatt-ı hümayun, irade-i seniyye, name-i hümayun, ahidname-i hümayun gibi padişaha ait belgeler; buyruldu, telhis, takrir ve arz gibi devlet erkanının emir ve arz mahiyetindeki belgeler; tahrirat, şukka, telgraf gibi merkez taşra arasındaki yazışmalar; tezkire, kaime, temessük, ilmühaber, müzekkire gibi daireler arası yazışmalar; arzuhal, mahzar, ariza, mazbata ve layiha gibi dilekçe ve rapor mahiyetindeki belgeler ile fetva, ilam, hüccet, vakfiye gibi şeyhülislam ve mahkemelere ait belgeler adıyla gruplandırılmıştır.[22] Bununla birlikte birçok belge prosedür icabı çeşitli bürolarda işlem görmüştür. Bir arzuhal, bir arz veya herhangi bir daireye ait bir belge, çeşitli muamelelerden sonra en üst makama kadar ulaşabiliyordu. Bazen bir arzuhal üzerinde sadrazamın buyruldusu da konulabiliyordu.(bkz. sayfa 317)

22 M. S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

ARŞİV BELGELERİNDEN ÖRNEKLER

Ferman-ı Şerif: Divan-ı Hümayun'da veya sadrazamların başkanlık ettiği divanlarda alınan kararlar doğrultusunda padişah adına kaleme alınan emirlere denir. Fermanlar, divana ulaşan bireysel veya toplu istek ve şikayetler ya da doğrudan devlet işleri gereğince hazırlandıkları için idari, mali, askeri ve sosyal her konuda mutlaka müracaat edilmesi gereken belgelerdir. Ferman divanda alınan bir kararın uygulanmasına yönelik bir emri ihtiva ettiğinden, herkese gönderilmez istisnalar dışında yalnızca verilen emri yerine getirebilecek yetkililere gönderilirdi. Fermanların önemli kısmı taşradaki kadı, beylerbeyi gibi devlet adamlarına gönderildiğinden merkez arşivlerinde muhafaza edilmemişlerdir. Dolayısıyla arşivlerde yalnızca "müzehheb fermanlar" katalogu dışında fermanlara ulaşmak zordur. Bu yüzden ferman içeriğine divan-ı hümayunda alınan kararların işlendiği mühimme defterlerine bakmak gerekmektedir. Fermanlar bir konuda uyulması ve yapılması gereken emri ihtiva etmesine rağmen, fermandaki emrin aynen uygulandığı düşünülmemelidir. Verilen emir, gerçekleştirilmesi mümkün olmadığı veya herhangi bir itiraz vuku bulduğunda uygulanmayıp yeni bir emir çıkarılmış olması da mümkündür.

Ferman biçim olarak belli bir formata sahiptir. Tuğrası, yazı tipi, kağıdın kullanımı, kullanılan elkab ve dua cümleleri ve belge formu fermanı diğer belgelerden hemen ayırt etmemize yarar. Fermanla berat birbirine çok benzemekle birlikte ferman, doğrudan muhatap olan kişiye hitaben onun elkabıyla, berat ise nişan formülü ile başlar. Fermanların başlangıç cümlelerinde, sadrazama "*Düstur-i ekrem, müşîr-i efhâm, nizâmü'l-alem...*"; "defterdara *"İftihârü›l-ümerâ ve›l-ekâbir..."*; beylerbeyine *"Emîrü'l-ümerâi'l-kirâm..."*; kadıya da *"akzâ kuzâti'l-müslîmin..."* gibi her bir makam ve rütbeye göre ayrı ayrı elkab yazılırdı. Elkabdan sonra eğer divana bir müracaat yapılmışsa o zaman "*Erzurum kadısı mektup gönderüb*" şeklinde girişten sonra mevzu anlatılır ve ardından *"buyurdum ki"* ibaresiyle emir ve hüküm kısmına geçilirdi. En alt kısımda ise tarih ve fermanın hazırlandığı yer belirtilirdi. Fermanların birçok muhatabı olurdu ve her birine ayrı ayrı yazılırdı.

Divanda hazırlanan fermanların birer suretleri ise mühimme ve ahkam defterlerine kaydedilirdi. Ancak bu defterlerde tuğra, elkab gibi belgenin birçok unsuru atılırdı. Dolayısıyla ferman-ı şerif ve name-i hümayun gibi birçok belgenin ilgili olduğu devletin idari yapısı, devlet tebaa ilişkisi, dış politika, iç siyset, ekonomik hadiseler, isyanlar, seferler gibi hemen her konuda mühimme defterlerine bakmak gerekmektedir.

Berat-ı Şerif: Padişah adına hazırlanmış, üzerinde tuğra bulunan ve bir tür padişahın ihsanı ve takdirini içeren belgedir. Köy imamlığından vezirliğe kadar her tür memuriyet tayini; tımar ve zeamet ile mukataa, iltizam, malikane tevcihi; maden işletme, fabrika açma imtiyazı, vergi ve görev muafiyeti için hazırlanmış belgelerdir. Ayrıca tercüman, konsolos, yabancı tüccarlar, gayri Müslimlerin ruhani reisleri, aşiret beyleri de sahip oldukları statülerini berat-ı şerifle resmen kazanırlar. Savaşlarda gösterilen başarılar veya üstün hizmetlerin takdiri de beratla ödüllendirilirdi. Berat-ı şerif bir kişi veya bir zümreye verilmek için hazırlanırdı.

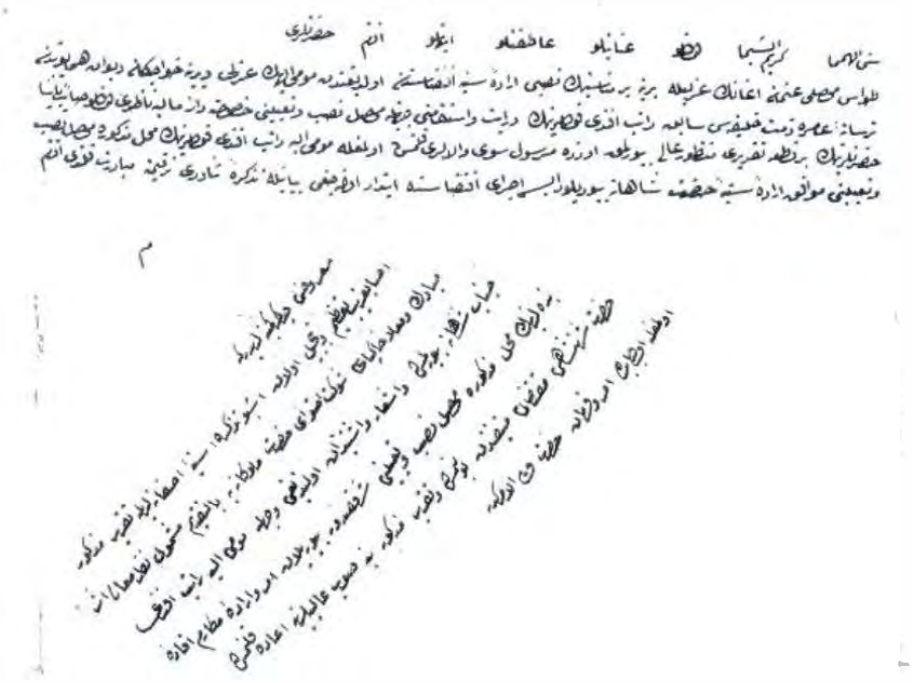
Berat-ı şerif, biçim olarak ayırt edilemeyecek derecede fermana benzer. Ancak içerik ve kullanılan ibareler oldukça farklıdır. Beratta, tuğradan hemen sonra ilk cümle olarak "*nişân-ı şerîf-i âlîşân-ı sultânî...*", "*misâl-i bî-misâl..*", "*tevki-i refi-i hümâyûn oldur ki*", "*sebeb-i tahrîr-i tevki-i humâyûn oldur ki*" şeklindeki muhtelif nişan formülleri kullanılmıştır. Berat-ı şerif kişiye veya zümreye belli bir hak veya imtiyazı verdiği için özenle saklanmış ve önemli kısmı günümüze kadar gelmiştir. Bugün kişisel veya kurumsal arşivlerde yer alan tuğralı belgelerin büyük kısmı berat-ı şeriftir.

Hatt-ı Hümayun: İstisnalar dışında bizzat padişahlarca kaleme alınan emir ve yazılarıdır. Üç çeşit olan hatt-ı hümayunlarda tuğra bulunmaz. Padişah, adına hazırlanmış ferman ve beratların üzerine verilen emrin eksiksizce yerine getirilmesini istediğinde üzerlerine kendi hattıyla (yazısıyla) yazdığı emre "ünvanına hatt-ı hümâyûn" ; herhangi bir konuda özetlenerek kendisine sunulan yazıların üzerine konuyla ilgili yazdığı emrine, "*telhîs (veya) takrîr*

üzerine hatt-ı hümâyûn"denmiştir. Bazen de padişah herhangi bir arz ve telhis olmaksızın doğrudan kendisi, bir meseleyle ilgili emir yazardı ki bu emirlere de *"beyaz üzerine hatt-ı hümâyân"* denilmektedir. Hatt-ı hümayunlar, ihtiva ettiği emirler dışında padişahın kişiliği, psikolojisi ve duygu dünyasına dair önemli bilgiler sunar. Bu belgede araştırmacıyı zora sokan en önemli husus, tarih kaydının bulunmamasıdır. Bu yüzden belgenin hangi padişaha ait olduğu konusunda hem yazı karakteri hem de içerik dikkatlice incelenmelidir.

İrade-i Seniyye: Bir belge türü olarak irade-i seniyye, mabeyn baş katibi aracılığı ile padişahın emir ve iradelerinin sadrazama hitaben yazılmasıdır. İradelerin önemli kısmı, sadrazamın gönderdiği arz tezkiresinin altına yazılmasıyla oluşmuştur. Bu tür iradelere *"arz tezkiresi hamişine irâde"* denir. Bunun dışında doğrudan padişahın müracaat olmaksızın herhangi bir konuda mabeyn baş katibine emir yazdırdığında *"re'sen irâde"* denir. Bu tür iradelerde II. Meşrutiyet'e kadar padişahın imzası bulunmamaktaydı. Ancak bu tarihten sonra önemli konulara ait iradelerin bir kısmına padişah da imzasını atmıştır. Padişah re'sen irade ile çeşitli devlet işleriyle ilgili olduğu gibi imtiyaz tevcihi; tayin, terfi; maaş tahsisi; rütbe, nişan ve madalya verilmesi gibi konularda da emir vermekteydi.

Name-i Hümayun ve Ahidname-i Hümayun: Padişah tarafından yabancı devlet hükümdarları ile Osmanlı'ya bağlı Erdel, Eflak, Boğdan prensliklerine; Kırım Hanına, Mekke şeriflerine gönderilen mektuplara name-i hümayun denir. Name-i Hümayunlar, bir padişahın çıkışında, iki devlet arasında sulh imzalandığında, karşılıklı ticaret antlaşmalarında, ticari imtiyaz verildiğinde, elçi gönderildiğinde hazırlandığı gibi tahta oturan kralı tebrik etmek veya herhangi bir konuda uyarmak ve tehdit etmek içinde kaleme alınırdı. Name-i Hümayunlar, Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle siyasi, ekonomik ve askeri alanda nasıl bir ilişki kurduğu ve Osmanlı diplomasisinin nasıl işlediği konusunda bizlere bilgi önemli bilgiler verir. Ahidname-i hümayun ise yabancı devletlerle yapılan anlaşma ve imtiyazlar için hazırlanmış belgelerdir. Ahidnameler de anlaşma şartları veya ticari imtiyazlar (kapitülasyon), ayrıntılı ve maddeler halinde kaleme alınırdı. Dolayısıyla bu belgelerde siyasi, askeri, ve ticari antlaşmaların ayrıntılarına ulaşılır. Bu belgeler muhataplarına gönderildikten sonra defterlere kaydedildikleri için Osmanlı Arşivi'nde bu namelere, Name-i Hümayun ve Ahidname-i Hümayun adı verilen defterlerden ulaşılabilir.

Buyruldu: Sadrazam, vezir, defterdar, beylerbeyi, kaptan paşa gibi üst düzey devlet erkanının kendilerinden aşağı rütbedeki görevlilere gönderdikleri emirlerdir. Buyruldu da "beyaz üzerine" ve "arz/telhis üzerine" olmak üzere iki gruba ayrılır. İkinci gruptaki buyruldular çoğu zaman klişe halinde kısa bir ibareye veya bir şekle dönüşmüştür.

Telhis, Takrir ve Arz: Alt mevkideki bir görevlinin amirine, herhangi bir mesele hakkında özetleyerek bilgi sunmasına telhis denir. Telhis, mesele hakkında özet bilgi vermek ve üst görevlinin konuyla ilgili emrini veya kararını öğrenmek amacıyla kaleme alınırdı. Bununla birlikte telhis denilince ilk akla gelen sadrazamın padişaha sunduğu arzlardır. Takrir de telhis benzeri bir belgedir ve bir konu hakkında bir üst makama yazılı bilgi sunmak için kaleme alınmıştır. Arz belgesi ise resmi görevlilerin, üst mercideki yetkili bilgilendirmek ve isteklerini ifade etmek için kaleme aldıkları yazılardır. Özel istek ve şikayetleri içeren ve arz-ı hal denilen belgeler ise bu kapsamda değildir.

Tezkire: Aynı şehir ve beldedeki resmi daireler veya şahıslar arasında haberleşmeyi sağlamak için kaleme alınan belgelere denir. Konusuna göre adlandırılan çok sayıda tezkire çeşidi bulunmaktadır. İrade tezkiresi, berat tezkiresi, irade tezkiresi, mürur tezkiresi vb.

Temessük: Bir şeyin teslim alınması üzerine karşı tarafa verilen yazıdır. Bir nevi daireler arasında teslim tesellüm belgesidir.

Telgraf: Osmanlılarca ilk defa Kırım harbi sırasında kullanılan telgraf, özellikle merkezle taşra arasında aciliyet taşıyan konularda yazılmıştır.

Arz-ı hal: Dilek ve şikayetleri bildirmek üzere kaleme alınmış günümüzdeki dilekçe karşılığında bir belgedir. Arz, devlet görevlilerin resmi işler için kaleme aldıkları yazı iken arz-ı hal reaya veya devlet görevlilerin kişisel dilekçeleridir. Bu belgenin de kendine has diplomatik özellikleri bulunmaktaydı. Yazıldığı makama göre elkab ile başlar, arzuhalin yazılma sebebi anlatıldıktan sonra istek kısmına geçilerek ne talep edildiği yazılır ve en sonunda da mutlaka arzuhal sahibinin ismi, görevi ve sıfatı bulunurdu. Kişi isminin önünde erkekse "bende", kadınsa "câriye" kelimeleri konurdu. Arzuhaller aşağıdan yukarı doğru yazıldığı için genellikle bir kağıdın en alt kısmına yazılır ve üst kısımlarına üst makama dair yazılar yer bırakılırdı.

Mahzar: Bir istek veya şikayetin toplu olarak yapılması sırasında hazırlanan, bir nevi çok imzalı arzuhaldir. Arzuhaller de olduğu gibi mahzarın da belli bir şablonu bulunmaktaydı. Mahzarın en alt kısmında, belgenin hazırlanması sırasında mevcut bulunan ve istek/şikayetlerini arz eden kişilerin isim, imza ve mühürleri yer almaktaydı.

Mazbata: Taşradaki bir heyetin veya bir meclisin herhangi bir konu üzerine toplanarak konuyla ilgili karar verme, bir hususu tasdik etme, danışma ve görüş alma maksadıyla kalemc aldıkları çok imzalı belgelerdir. Tanzimat öncesinde çeşitli makamlarca mazbata hazırlanmışsa da Tanzimat sonrasında merkez ve taşradaki birçok kurum ve meclis tarafından hazırlanmış mazbata sayısında büyük bir artış olmuştur.

Layiha: Osmanlı diplomatiğinde rapor ve taslak olmak üzere iki ayrı belge için kullanılmış olan layihanın ıslahat, teftiş, görüş bildiren ve taslak layihası olmak üzere birkaç çeşidi bulunmaktadır. Herhangi bir konuda yapılması düşünülen ıslahatla ilgili olarak bir kişi veya kurum tarafından üst makama sunulmuş raporlar; teftiş amaçlı görevlendirilen kişinin ilgili konuda hazırladığı raporlar ile bir kişinin uzmanlık alanına giren meselelerde görüşlerini ortaya koyduğu raporlar birer layiha türü belgelerdir. Ayrıca kanunname, nizamname, talimatname, mukavelename gibi bir takım hukuki belgeler hazırlanırken ortaya konulan taslak ve müsveddeler de taslak mahiyetinde layiha olarak kabul edilmiştir. Bu belgeler özellikle devletin idari, mali ve hukuki alanlarda yaşadığı değişimi; merkezde ve taşrada yaşanan sıkıntıları ve yapılan düzenlemeleri öğrenmek için mutlaka müracaat edilmesi gereken bir belge çeşididir.

Fetva: Şer'i ve hukuki herhangi bir meselede kendilerine yöneltilen sorulara, hüküm mahiyetini taşımamak üzere fakih / müfti tarafından verilen cevaptır. Bu sebeple fetva da öncelikle "*... câiz olur mu?*", "*bu mesele beyânında cevâb ne veçhiledir ki?*" gibi soru cümlesi yer alır. Sorunun hemen ardından *el-cevâb* diye başlayan ve çoğu kere *olur* ya da *olmaz* gibi tek kelimelik cevap kısmı yer alır. Bazı fetvalarda, konunun karmaşıklığı yüzünden cevap kısmı uzun olarak yazılmıştır. Fetvanın en altında ise müftinin ismini içeren imzası bulunurdu. Fetvalar yalnızca dini konular için değil sosyal tarih ve düşünce tarihi açısından büyük öneme sahiptir.

İ'lâm: Mahkemeye intikal etmiş bir olayda, davalı ve davacının kimlik bilgilerinin tespitinin yapıldığı; dava konusu; davalının cevabı; isbat ile verilen hükmün yer aldığı kısımlardan müteşekkil bir mahkeme kaydıdır.

Hüccet: Delil, vesika ve senet anlamına gelen hüccet bir mahkeme kaydıdır. Hüccetler, hüküm içermeyen, iki tarafın karşılıklı olarak anlaşmasının kadı huzurunda kayda geçirilmesi üzerine hazırlanan belgelerdir. Tarafların kimliği, konunun izahı, tarih ve şahitlerin isimlerinin yer aldığı hüccetler günümüzde noter evrakı hükmündedir. Evlenme, boşanma, nafaka tayini, alım satım, borç verme, kiralama gibi çok çeşitli konularda hazırlanan hüccetler Osmanlı şehir ve şehirlinin tarihi için vazgeçilmez bir kaynaktır.

Yazma Eserler

Haşim Şahin*

Yazma eserler, matbaa öncesi dönemi araştıran bir tarihçi için en temel başvuru kaynağı olarak kabul edilebilir. Her ne kadar matbaanın icadıyla birlikte kitap basımı daha kolay hâle gelip, elle eser telif etme geleneği daha geri plana itilmiş olsa da bu kültürün çok eski devirlerden beri bilhassa okuma-yazma bilen çevrelerde var olduğu bilinmektedir. Kitap sevdalılarının bir hokka bir divit ile bazen büyük bir estetik anlayışı da dâhil ederek kaleme aldıkları bu el emeği, göz nuru eserlere ana hatlarıyla el yazması eser adı verilmiştir. Hemen her medeniyetin tarihine ait, farklı dillerde yazılmış el yazması eserlerin varlığı bilinmektedir. Yazma eserler bir açıdan yazılı kültürün mevcudiyetini ve sürekliliğini sağlayan temel eserler olarak görülebilir. Bu eserler sayesinde eski devirler ile sonraki zaman dilimleri arasında bağlantı kurabilmek mümkündür. Örneğin, eser sayısının azlığına veya çokluğuna göre toplumların okuma-yazma oranları, entelektüel kesimin ilgi ve tercihleri mukayese edilebilir.

İslam Medeniyetinde Kitap/Yazma Eser Kültürü

Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar zamanında yaygınlık kazanan eser telif etme geleneğinin kökenleri İslâmiyet'in en erken devirlerine kadar uzanır. Hz. Osman devrinde çoğaltılan Kur'an nüshaları İslam tarihinin bilinen en eski yazma eserleridir. Bunları sahabeler tarafından, Hz. Peygamber'in sözlerinin ve davranışlarının yazıya dökülmesiyle meydana getirilen ve *sahife* adı verilen hadis kitapları takip eder. Sahife'lerin özelliği İslam tarihinde kul kaynaklı ilk kitaplar olmalarıdır. Daha sonraki dönemlerde, çeşitli konularda, farklı amaçlarla pek çok eser kaleme alınmıştır.[24] Bunlardan bazıları kitap düşkünleri tarafından *istinsah* edilmiş yahut eser çoğaltma işini meslek edinmiş müstensihlere yazdırılmıştır. İslam dünyasında elle eser yazma geleneği Osmanlı devrinin ortalarına kadar devam etti. Matbaanın Osmanlı ülkesine girmesiyle eserlere daha az zahmetle ve kolay ulaşılabilmesi, el yazması

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hsahin@sakarya.edu.tr

24 Tarih ve coğrafya alanında kaleme alınan eserler ve yazarları hakkında bkz. R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Yayınları, İstanbul, 1998.

eser sayısında önemli bir azalmayı da beraberinde getirdi. Bununla birlikte Osmanlılar, matbaanın ülkelerine girmesinden sonraki iki yüz yıllık dönemde eser yazma konusundaki ısrarlarını sürdürdüler. Osmanlı ülkesinde matbaanın kullanılmaya başlandığı 1729'dan 1825 yılına kadar geçen zaman zarfında sadece 120 eserin basılmış olması[25] belki de bir sanat ve meslek olarak istinsah lehine gösterilen duyarlılığının ve matbaaya gösterilen tepkinin bir sonucuydu.

Gerek Osmanlı öncesinde, gerekse Osmanlı dönemde çeşitli çevrelere mensup kitap dostları ilgi alanlarına göre kütüphaneler oluşturmuşlardı. Abbasiler devrindeki Beytü'l-Hikme örneğinde görüleceği üzere bu kütüphaneler bazen devlet eliyle de oluşturulabiliyordu. Herhangi bir kitap meraklısı, yazma koleksiyoncusu veya bir sahhâf vasıtasıyla istediği kitabı temin edebilirdi. Kitap temin etmenin bir diğer yolu da ilgili kitabın para karşılığı çoğaltılmasıydı. Öyle ki, yazma eser telifi ve istinsahı/çoğaltılması başlı başına bir meslek hâlini almıştı. Verrâklık adı verilen bu meslek İslâm dünyasında eski devirlerden beri muteber ve kârlı meslekler arasındaydı.[26]

İşte bu örnekten de anlaşılacağı üzere yazma eserler, toplumsal ilgileri, okuma kültürünü, sanat ve estetik anlayışı, yazma kültürü etrafında gelişen meslekleri tanımak, gündelik hayata dair yorumlar yapabilmek için son derece faydalı birer kaynak niteliği taşırlar. Bu eserler sayesinde para ve ölçü birimleri, hakimiyet sembolleri, gelir durumları, eser üzerindeki minyatür ve semboller vasıtasıyla dönemin sanat ve estetik anlayışı hakkında bilgi edinilebilmektedir. Bir yazmanın, yazıldığı dönemden bir kaç yüz yıl sonra farklı bir coğrafyada çoğaltılması, o eserin çoğaltıldığı ülkede ders kitabı olarak okutulduğunu gösterebilir.[27] Aynı şekilde İsfahan'da yazılan bir eserin Bursa'daki bir kütüphanede yer alması, bir anlamda geçmiş dönemde bilginin seyahatinin güzel örneklerinden birisi olarak kabul edilebilir.

Günümüzde olduğu gibi daha eski devirlerde de herhangi bir esere ulaşmanın en kolay yolu kütüphanelerden geçiyordu. Osmanlı dönemindeki vakıf kütüphaneleri kitapların en yoğun olarak bulunduğu mekânlardı.[28] Toplumun farklı kesimlerine hitap eden kütüphanelerdeki kitap varlığı, o ke-

---

25 C. K. Neumann, "Osmanlı Yazma Kültürü", *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, (*Haz. Y. Dağlı, E.N. İşli, C. Serbest ve D.F.Türe), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. V.

26 Verrâklık mesleği hakkında bkz. J. Pedersen, İslâm Dünyasında Kitabın Tarihi, (Çev. M. M. Karagözoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul, 2012, s. 49-60.

27 A. Z. V. Togan, *Tarihte Usûl*, 4. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 66-67.

28 Osmanlı dönemindeki vakıf kütüphaneleri ve kütüphane kültürü için bkz. İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

simlerin ilgi alanlarından oluşuyordu. Meselâ, dinî ilimlerin ön planda yer aldığı medreselerdeki kitaplıklarda fıkıh kitapları çoğunluğu oluştururken, tasavvuf kültürünün temsilcisi olan tekkelerde ise bu kültürü anlatan ya da şeyh ve dervişlerin hayatlarından bahseden menâkıb türü kitaplar daha geniş bir yer tutuyordu. Sultanların ya da diğer devlet adamlarının kütüphanelerinde çeşitlilik biraz daha fazlaydı. Nasihatnâmeler, ahlâk kitapları, tarih kitapları vs. çeşitliliğe konu olan türlerden bazılarıdır.

Osmanlı döneminde kütüphanelerin - dolayısıyla kitapların - en fazla olduğu şehir İstanbul'du. İstanbul'da sonradan pek çoğu Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir araya getirilecek olan çok sayıda vakıf kütüphanesi vardı. Taşrada ise vakıf kütüphaneleri İstanbul'a göre çok daha azdı.[29] Sadece ulema çevreleri değil, kitap sever bazı padişahlar da en önemli kitap koleksiyoncuları arasında yer alıyorlardı. Fatih Sultan Mehmed, Topkapı Sarayı içerisinde kendisi için çok güzel bir kütüphane yaptıran III. Ahmed, Ayasofya Kütüphanesi'ni -şu anda Süleymaniye Kütüphanesindeki koleksiyonların en mühimidir- kuran I. Mahmud kitaplara olan düşkünlükleriyle tanınan padişahlardı.[30]

Yazma eserleri okumak entelektüel çevrelerin ve ilim erbabının temel uğraşları arasındaydı. Medreselerde eser bir hoca tarafından okunur ve talebeler tarafından dikkatle dinlenirdi. Hoca yorulduğu zaman talebelerinden birisi okumaya devam ederdi. Farklı kesimlerin kendilerine has eser okuma şekilleri vardı. Meselâ *Mesnevi*, *Muhammediye*, *Mevlid-i Şerif* gibi eserler bir kişi tarafından yüksek sesle okunur, kalabalık bir grup tarafından coşkulu bir şekilde dinlenirdi. Kütüphanelerde bazı eserlerin çok sayıda nüshasının bulunması o eserin toplum nezdinde çok itibar gören, okunan ve benimsenen bir kitap olduğunun göstergesi olarak da kabul edilebilir. Mesela *Hibetullah b. İbrahim'in Saatnâme*'si en fazla nüshaya sahip eserler arasındaydı. Aynı şekilde *Mesnevi* ve şerhleri, *Mevlid, Muhammediye*, *Buhari* şerhleri, *Battalnâme*, *Hamzanâme*, Hz. Ali *Cengnâmeleri* de sıklıkla okunan ve çoğaltılan eserler arasındaydı.

Yazma Eserleri Nerede Bulabiliriz?

İslam toplumlarına ait, muhtelif devirlerde kaleme alınan yazma eserler günümüzde, ağırlıklı olarak Asya olmak üzere Avrupa, Afrika ve Amerika'daki bazı ülkelerde bulunan kütüphanelerde korunmaktadır. Bununla birlikte,

---

29 S. Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, (Çev. Z. Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 46.

30 Faroqhi, a.g.e., s. 47.

Selçuklu ve Osmanlı mirasına sahip bir ülke olması hasebiyle İslamî döneme ait yazma eserler konusunda Türkiye diğer ülkelere nazaran biraz daha öne çıkar. Türkiye'de İslamiyet'in erken devirlerinden itibaren telif edilmiş eserlerin bir araya getirildiği çok sayıda kütüphane vardır.

Türkiye'de bulunan başlıca yazma eser kütüphaneleri; İstanbul'da *Süleymaniye* Kütüphanesi. *Beyazıt* Devlet Kütüphanesi. *Fatih* Millet Kütüphanesi, *Topkapı Sarayı Müzesi* Kütüphanesi, *Nuruosmaniye* Kütüphanesi, *Köprülü* Kütüphanesi, *Galata Mevlevihânesi* Kütüphanesi, *Taksim Atatürk Kitaplığı* (Belediye Kütüphanesi), Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, *Yapı Kredi Sermet Çifter* Araştırma Kütüphanesi; *Sadberk Hanım* Müze Kütüphanesi, *Arkeoloji Müzesi* Kütüphanesi, *Ragıp Paşa* Kütüphanesi, *Atıf Efendi* Kütüphanesi, Edirne'de *Selimiye* Camii Kütüphanesi, Ankara'da *Milli Kütüphane*, İzmir'de İzmir *Milli Kütüphane* ve Konya'da *Bölge Yazma Eserler* Kütüphanesi, *Mevlâna* Müzesi Kütüphanesi ve *Yusuf Ağa* Kütüphanesi, Manisa'da *Muradiye* Kütüphanesi, Kayseri'de *Raşit Efendi* Kütüphanesi olarak sayılabilir. Ayrıca şahsi kütüphanelerde de çok sayıda değerli yazma eserin bulunduğu bilinmektedir. Bunlar arasında bilhassa Süleymaniye Kütüphanesi, Osmanlı devrinde devlet adamlarının yahut âlimlerin oluşturdukları bireysel kütüphaneleri ve vakıf kütüphanelerini ihtiva eden 117 farklı koleksiyonu bünyesinde bulundurur. Farklı dönemlerde kitap koleksiyonerleri vasıtasıyla çok sayıda kitap bağışının yapıldığı bir kütüphane olması itibarıyla, Türkiye'nin en büyük yazma eser kütüphanesi olma özelliğini taşımaktadır.[31] Konya'daki Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi ise koruma amaçlı olarak Anadolu'daki şehirlerin halk kütüphanelerinde yer alan yazma eserlerin toplandığı bir kütüphanedir. Kütüphanedeki en değerli koleksiyonlardan birisi Bektâşî araştırmalarında oldukça önemli yere sahip Hacı Bektaş Tekkesi'ne ait yazmalardır. Mevlana Müzesi Kütüphanesi ise bilhassa Mevlevîlik tarihi çalışanlar için en önemli başvuru merkezlerinden birisidir. Konya Yusuf Ağa Kütüphanei ise başta Muhyiddin İbnü'l-Arabi olmak üzere, çok sayıda "müellif nüshası" barındıran bir kütüphane olarak kayda değerdir.

Türkiye dışında, eski Osmanlı vilayetlerinden Saraybosna'daki *Gazi Hüsrev Bey* Kütüphanesi, Arnavutluk'ta *Bektaşi Dergâhı* Kütüphanesi, Mısır'da *Darü'l-Kütüb el-Mısriyye*, Irak'ta *Musul Evkaf* Kütüphanesi, Şam'da *Zahiriye* Kütüphanesi, Medine'de Şeyhülislam Arif Hikmet Kütüphanesi ve Kıbrıs *Sultan II. Mahmud* Kütüphanesi de mühim yazma koleksiyonların bulunduğu

31 Süleymaniye Kütüphanesi'nde 70.980 yazma eser yer almaktadır.

kütüphanelerdir. İran'da ise *Tahran Milli Kütüphanesi*, Meşhed'deki *Asitân-ı Kuds-i Rezevi* Kütüphanesi, *Tebriz Milli Kütüphanesi* ve Kum'daki *Ayetullah Maraşî-i Necefi* Kütüphanesi önemli yazma eseri barındırır.[32] Bunların haricinde Avrupa ve Amerika'da yazma eserlerin yer aldığı kütüphaneler vardır. Fransa'da *Bibliotheque Nationale* (Ulusal Kütüphane), Rusya'da *Sen Petersburg* Kütüphanesi, Avusturya/Viyana'da *Nationalbibliothek*, İngiltere/Londra'da *British Museum*, Oxford'daki *Bodleian Kütüphanesi*, Almanya'da *Königlischen Bibliothek* (Berlin Devlet Kütüphanesi), İrlanda'da *Chester Beatty* bunlardan bazılarıdır.[33]

Yazma Eserlerden Nasıl Faydalanırız?

Yazma eserlerin yerlerinin kolayca tespit edilmesi için bazı kataloglar hazırlanmıştır. İncelenecek eser konusunda araştırmacının en büyük yardımcısı olan bu kataloglarda eserin muhtevası ve bazı fiziksel özelliklerine dair tanıtıcı bilgiler de yer alır.[34] Yazmalar basılı eserlerden farklı olarak, kolay temin edilemeyen ve her yerde bulunmayan eserler olmaları sebebiyle tanıtıcı unsurlarının tespiti büyük önem taşır. Bu nedenle ilk önce, kullanılacak yazmanın ve yazarının adı, bulunduğu yer/kütüphane ve kayıt numarası bulunmalıdır. Eserin tespiti yapıldıktan sonra, şekil özellikleri hakkında bilgi verilmelidir. Eserin ciltli olup olmaması, cildinin niteliği, rengi, şiraze, miklab, köşebend, zencirek ve şemse gibi cildin işleme durumları, sağlamlığı, tamir görüp görmediği gibi hususlar bu tanımlamada önemlidir.[35] Daha sonra kâğıdının cinsi, inceliği kalınlığı, aharlı-aharsız oluşu, kurt yeniği olup olmadığı, satır sayısı, yazıldığı yazının niteliği, hangi yazı stili ile (nesih, rika, talik gibi) yazıldığı, kaç varak olduğu, ebatları, konu başlıkları, kitabın kopya/istinsah edildiği tarihi gösteren istinsah kaydı diğer adıyla ferağ kaydı, eğer kitap yazarının karşısında okunmuşsa ketebe kaydı, kitabın yazar tarafından telif edildiği tarihi gösteren telif kaydı, kitabın hangi kütüphaneden çıktığına dair mühür, kitabın özel sahibini gösteren ve genelde ilk sayfada bulunan

32 Türkiye dışındaki kütüphaneler hakkında verdiği bilgiler için değerli arkadaşım M. Serdar Bekar'a; İran Kütüphanelerine dair bilgilendirmesi için ise Aliriza Mukaddam'a teşekkür ederim.

33 Avrupa'daki yazma eser kütüphaneleri hakkında muhtasar bilgi için bkz. Togan, a.g.e., s. 70-71; Faroqhi, a.g.e, s. 48-49.

34 Bkz. Örnek 1.

35 Y. Z. Kavakçı, İslâm Araştırmalarında Usûl, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 67-68.

temellük veya diğer adıyla istishab (sahibinin ismi) kaydı, ithaf kaydı[36] başı ve sonu hakkında verilecek bilgiler eserin sıhhatinin tam manasıyla tespiti açısından son derece önemlidir.[37]

Yazma eserlerde kitapların ve yazarlarının isimleri genellikle başta, cild içindeki ilk sayfada eserin adıyla birlikte veya mukaddimede nadiren de en sonda bulunur. Ancak bunu tespit etmek bazen zor olabilmektedir. İslâm kültürü içerisinde telif edilmiş hemen her kitap besmele ile başlar, hamdele ve salvele, (Allah'a hamd ve Peygambere salavat) ile devam eder. Dilde mahir yazarlar bazen bu hamdele kısmında kitabın konusunu açıklayabilir. Mesela astroloji konusunda yazan yazarlar *"burçları tayin eden Allah'a hamd olsun..."* diye hamdele yazabilirler. Hamdele ve salveleden sonra kitabın mukaddime (giriş) kısmı gelir. Burası önemlidir. Zira yazar burada kendisini tanıtır, kitabın adını verir ve kimi zaman kitabı ne için yazdığını (sebeb-i te'lif) hatta zaman zaman kimin isteği üzerine yazdığını bildirir[38]. Bu nedenle el yazmalarının mukaddimeleri iyi incelenir. Eserlerin mukaddimeleri zaman zaman araştırmacıyı sıkacak kadar uzun olmasının yanında eserin ismi de araya bir yere sıkıştırılmış olabilir. Bu nedenle hataya düşmemek için mukaddime dikkatlice okunur. Kitabın adı bazen son sayfasında da belirtilebilir. Ancak bu çok nadir bir durum olup, eserin sonunda genellikle istinsah tarihleri ile ferağ kayıtları yer alır.[39] Eserin yazılış tarihinin tespiti birinci veya ikinci elden bir kaynak olup olmadığının tespiti bakımından önemlidir.

Yapılan bu tespitlerin tamamı kitabın kimliğini ortaya çıkartmak içindir. Kitap hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyen araştırmacıların biyo-bibliyografyalara bakması gerekir. Biyobibliyografya kitaplarının en eski ve ünlüsü

---

36 Yazma eserler çoğu defa bir hükümdarın yahut ileri gelen devlet adamının talebi doğrultusunda, ona yaklaşmak için yazılırdı. Eseri yazan müellif kitabını her kimin talebi doğrultusunda yazmışsa kitabını da o kişiye ithaf ederdi. Bu durum kitap üzerinde belirtilir, buna da ithaf kaydı denirdi. Bu şekilde bir devlet büyüğüne ithaf ederek eser yazmak orta zaman diliminde müelliflerin en önemli gelir kaynaklarından birisiydi. İran'ın büyük şairi Firdevsî'nin meşhur Şehnâme'sini Gazneli Mahmud'un talebi doğrultusunda kaleme aldığı malûmdur. (Gazneli Mahmud ile Firdevsî arasındaki bu ilişkinin tarihsel seyri hakkında bkz. H. Şahin, *Orta Zamanın Türkleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 77-87. Yazma eserlerin ithaf edildiği sultanlar ve müelliflerinin ilişkileri konusunda detaylı bilgi için bkz. H. İnalcık, Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2003).

37 Bu terimlere dair açıklamalar için bkz. S. Mollainrahimoğlu, *Yazma Eserler Terminolojisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 23-45.

38 Bkz. Örnek 2 ve Örnek 3.

39 Kavakçı, s. 70; M. S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 29-30.

İbn Nedim'in *Fihrist*'idir. Katip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünun*'u, Bağdatlı İsmail Paşa'nın *İzahül-Meknun*'u bu konudaki diğer bazı eserlerdir. Eser yazarları hakkında bilgi edinmek isteyenler ise yine Bağdatlı İsmail Paşa tarafından yazılan *Hediyetü'l-Arifin*'e, eğer eser Arapça ise Brockelman'ın *GAL*'ine, Türkçe ise Bursalı Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*'ne, Farsça ise Storey'in *Persian Literature*'üne bakılır.[40]

Yazma eserleri kullanırken araştırmacının dikkat etmesi ve gözden kaçırmaması gereken bazı hususlar vardır. İlk olarak kitabın müellif nüshası mı yoksa istinsah nüshası mı olduğu tespit edilmelidir. Bazı eserlerin müellif nüshalarının zamanla kaybolduğu, yahut müellid nüshası mevcutsa bile, daha sonraki bir tarihte çeşitli amaçlarla çoğaltıldığı bilinir. Bilhassa çoğaltılan nüshalarda müstensihin esere doğrudan müdahelesi sıklıkla rastlanan bir durumdur. Eserin kopyalanması sırasında müstensihin dikkatsizliğinden kaynaklanan bazı imla hataları normal olmakla birlikte, bazı yazma eserlerde esere bilinçli bir şekilde müdahale edildiği de görülür. Müstensihin bu müdahalesiyle zaman zaman metindeki bazı bölümlerin çıkarıldığına, sayfa kenarlarına derkenarlar düşüldüğüne yahut metne kopya ediliş amacına uygun olarak bazı ilaveler yapıldığına da şahit olunmuştur. Metni daha anlaşılır veya kullanılır hâle getirmek gibi amaçlarla yapılan bu tür müdahalelerin metni orijinalinden farklı hâle getirdiği muhakkaktır.[41] Bu durumda araştırmacının ilk yapması gereken müellif nüshasına ulaşmak, şayet bu mümkün değil ise en güvenilir nüshayı tespit etmek olmalıdır. Bunun için farklı dönemlerde yazılmış nüshaları karşılaştırmak gerekir. Müellif nüshasının yazıldığı döneme en yakın nüsha (A) en doğru eser anlamına gelmeyebilir. Bunun nedeni, günümüze daha yakın bir nüshanın (C), eserin orjinaliye birebir örtüşen bir başka nüshadan (B) kopya edilmiş olabilme ihtimalidir. Şayet A nüshasının müstensihi bilinçli bazı değişikler yapmışsa ondan kopyalayan diğer nüshaların (D, E, F...) yazarları ne kadar dikkatli olsalar dahi yanlış olacaktır. Bu nedenle araştırmacının söz konusu nüshaları sondajlar yaparak karşılaştırması ve yeni bir nüsha oluşturması gerekebilir. Eserin bütün nüshaları görülüp birbirine benzeyen en iyilerinin mukayese edilerek bir kaç taneye indirilip, sonrasında bunların karşılaştırılarak farklarının notlarla gösterilmesi usulüne tenkitli metin neşri (edition critique) denir.[42]

40 Togan, a.g.e., s. 74-75.

41 Neumann, a.g.e., s. IX.

42 Tenkidli metin neşrinde dikkat edilmesi gereken hususlar ve örnekler için bkz.: Togan, a.g.e., s. 89-96; Mollaibrahimoğlu, a.g.e., s. 81-92. Konuya dair daha teferruatlı bir çalışma için bkz. G. Bergstrasser, *Metin Tenkidi ve Yazma Metinleri Yayınlama İlkeleri, (Haz.* M. H. el-Bekrî), (Çev. E. Tanrıverdi), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.

Seyrek de olsa bazı eserlerde müstensihin esere yazarın verdiğinden farklı bir isim koyduğu da görülebilmektedir. Bu durumda araştırmacının yapması gereken eseri muhteva analizi yapmak suretiyle diğer nüshalarıyla karşılaştırmak ve daha eski tarihli bir nüsahaya bakarak eserin asıl adını tespit etmek olmalıdır. Eserin isim farklılığı bazen katalog hazırlanması sırasında da gerçekleşmiş olabilir. Bu konu ile ilgili olarak, M. Kütükoğlu, Gelibolulu Âlî'nin *Nushatü's-Selâtin*'i TMSK Kataloğu'nda *Teşrifatnâme* olarak, Fatih Millet Kütüphanesi'ndeki Ali Emiri kitaplığı içerisinde de Âsafnâme adıyla kaydedildiği bilgisini verip haklı olarak araştırmacıyı bu konuda dikkatli olması için uyarmıştır.[43]

Bazen bir eserin mukaddimesinde veya son sayfasında yazarı, eserin adı ve yazılış tarihine dair herhangi bir bilgi bulunmayabilir. Bu durumda araştırmacı bazı teknikler kullanmak suretiyle ilgili bilgileri bulmaya çalışır. Bu tür durumlarda eser içerisinde yazarın memuriyetine dair bir bilgi verilip verilmediğine, veya dönemindeki önemli olaylarına ve şahsiyetlerine değinip değinmediğine bakılmalıdır. Bu bilgiler yazarın kimliği ve eserin yazılış dönemi hakkında birtakım veriler elde etmeyi sağlayabilir.[44]

Araştırmacının yazma eserleri kullanırken dikkat etmesi gereken bir diğer husus, kullanacağı eserin müstakil bir cilt hâlinde mi yoksa bir mecmua içerisinde mi yer aldığıdır. Eski dönemde kitapseverlerin bazı eserleri çoğaltırken veya bir kopyasını çoğalttığı sırada, kullanım kolaylığı sağlamak için edinmek istediği eserleri tek bir mecmua içerisinde toplatması sıkça rastlanan bir durumdur. Bu durumun katalog hazırlayanların gözünden kaçması sebebiyle aslında birden fazla eseri ihtiva eden bir mecmuanın tek bir esermiş gibi kataloğa kaydedildiği vâkidir. Bu durumda araştırmacının dikkati, istediği bilgiye ulaşmada önemli bir avantaj sağlayacaktır. Mecmua içerisinde bir yazmayı referans gösterirken yapılması gereken, kullanılan eserin yer aldığı varak numaralarının doğru bir şekilde belirtilmesidir.

Yazma Eserler Katalogları (Seçki)

Modern dünyada, başta Süleymaniye Kütüphanesi olmak üzere hemen hemen bütün kütüphanelerdeki yazma eserlerin kataloglarına internet

---

43 Kütükoğlu, a.g.e., s. 29.

44 İsmi ve yazarı bulunmayan eserlerin yazılış tarihlerinin tespitinde yapılması gerekenler hakkında bir önceki bölüm olan *Belgeler* başlığında ve dördüncü ünitede yer alan *Tarih Tenkidi* başlıklarına bakılabilir. Aynı zamanda bkz. Togan, a.g.e, s. 83-87; Kütükoğlu, a.g.e, s. 30-31.

üzerinden (www.yazmalar.gov.tr) online olarak ulaşmak mümkündür. Aynı şekilde, yüzlerce yıldır kullanılageldikleri için veya doğal afetler, yangınlar yahut hırsızlık sebebiyle tahrip olan veya çalınan bu kıymetli eserlerin pek çoğunun korunabilmesi maksadıyla dijital ortama da aktarıldığı da bilinmektedir. Bu gelişmeler araştırmacının yazma esere ulaşması bakımından büyük kolaylık olarak değerlendirilebilir. Tüm bu gelişmelere rağmen, kütüphanelerdeki yazma eserleri tanıtıcı bilgilerin yer aldığı yazma eser katalogları da hâlen araştırmacı için muteber ve güvenilir eserler olma özelliğini sürdürmektedirler.

Yazma eserleri kullanacak olan bir araştırmacıya kolaylık sağlayacağı düşünülen kataloglardan bazıları şunlardır:

- Khan, A. S. *Catalogue of the Arabic Manuscripts*, Arabic-Parsian Research İnstit, Rajasthan, 1990, 3. Cilt.
- Aydemir, Y. ve A. Hayber, *Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu*, TİKA Yayınları, Ankara, 2007.
- Aydın, Ş. İran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- Brockelmann, C., *Geschicte der Arabischen Literatur (GAL)*, Leiden-Brill 1937-1949.
- Dirayeti, M. *Fihristvare-i Destnişţha-yı İran*, Tahran, 1389.
- Münzevi, A. *Fihrist-i Katabhâne-i Nüshaha-yı Hatti Genc i Bahş*, İran-Pakistan İnstitute of Persian Studies, İslamabad, 1979, 2 cild.
- Parmaksızoğlu, İ. (Ed.), *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (TÜYATOK)*, Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1979. (Bu eser sonraki yıllarda her ili kapsayacak şekilde seri olarak devam ettirilmiştir).
- Rieu, C. *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, Otto Zeller Verlag, Osnabrück, 1978.
- Sezgin, F. *Geschichte des Arabischen Schrifttum (GAS)*, Leiden-Brill 1967.
- Şeşen, R. *en-Nevâdir el-Mahtûtat el-Arabiyye fî Mektebâti Türkiye*, Beyrut 1975.
- Şeşen, R., C. Akpınar ve C. İzgi, *Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1986.
- *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, (Haz.* Y. Dağlı, E.N. İşli, C. Serbest ve D.F.Türe), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Yardım, A. İzmir Milli Kütüphane Yazma Eserler Kataloğu, İzmir Milli Kütüphane Vakfı Yayınları, İzmir, 1992.

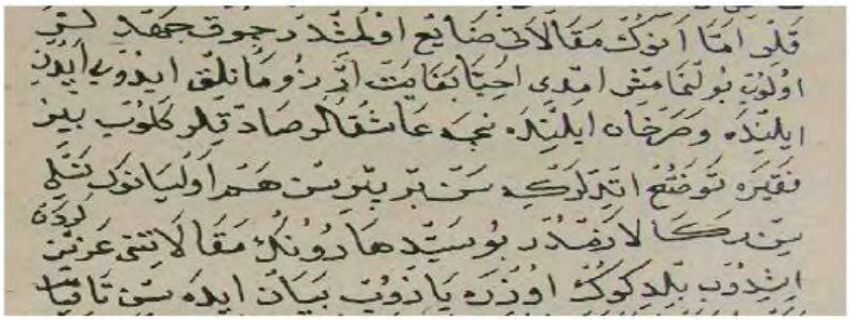
YAZMA ESERLERDEN ÖRNEKLER

Örnek 1 (Kütüphanelerde Yazma Eserin Kataloglanma biçimi)

Kütüphanelerde yer alan bir yazma eserin tanıtıcı unsurlarına dair şu şekilde bir örnek verilebilir:

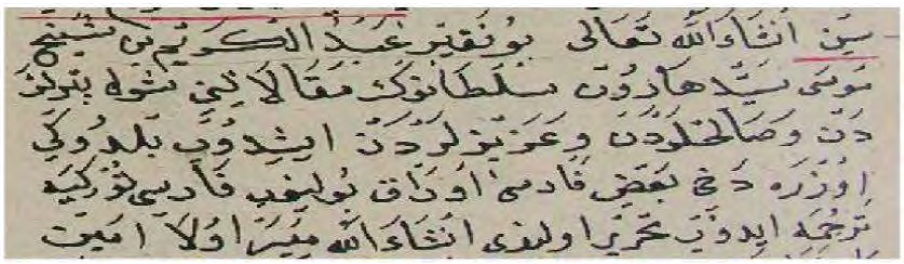
Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Yazma no: 565/1; Derviş Hüseyin Sa'id Morevî, Musibetnâme, ... sözleriyle başlar. Nesih hatla, Türkçe, 233x140 5160x85 mm. ölçüsünde. 1a-50b varakta, 21 satırlı, âharlı, sarı kâğıda yazılmıştır. Ahmed Nazif tarafından 1213 (1798) tarihinde istinsah edilmiştir. Sırtı bordo meşin, miklepli, üstü ebru kaplı cilt içindedir. ... sözleriyle sona erer.[45]

Örnek 2: Eserin Yazılış Nedeni

Ammâ ânun makâlâtı zâyi' olmuşdur. Çok cehdler olub bulınmamış. İmdi ehibbâ begâyet arzumanluk idüp Aydın ilinde ve Saruhan ilinde nice âşuklar sâduklar gelüb biz fakîre tevazzu' itdiler ki sen bir pîrsin, hem evliyânun neslisin. Sana lâzımdur bu Seyyid Hârun'un makâlâtını 'azizlerden işidüp bildigün üzere yazub beyan idesin...[46]

Örnek 3: Yazar Adının Tespiti

45 *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kıtaloğu*, haz.: Y. Dağlı-E.N. İşli-C.Serbest-D.F.Türe, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 221.

46 Abdülkerim b. Şeyh Mûsâ, *Makâlât-ı Seyyid Hârun*, Manisa Muradiye Ktp. Nr. 1390, vr. 2b.

Bu fakîr Abdülkerim b. Şeyh Mûsa Seyyid Hârun Sultan'ın makâlâtını şol pîrlerden ve salihlerden ve 'azizlerden işidüb bildügi üzere, dahi ba'zı Fârisi evrâk bulunub Fârisî Türkî'ye tercüme idüb tahrir olundu...[47]

Örnek 4: Yazar adını, yazılış yerini ve tarihini, müstensih adını ve istinsah tarihini bir arada gösteren son sayfa örneği

Kad teyessere lenâ tahrîrü ve te'lîfü ve tersîmü hâzel'l-kitâbi bi-avnillâhi'l-melîki'l-vehhâb. Ve'l-Hamdü lillâhi Rabbi'l-erbâb. Ve's-salâtu ve's-selâmü alâ nebîyyihi Muhammedin ve âlihi ve cemî'i'l-ashâbi. Ve ene abdü'l-âsî Yahyâ Âgâh b. Sâlih-i İstanbulî be-tarîk-i Nakşbendîyyü'l-Kâdirî-i Zenbûriyye-i Sâdıkiyye, postnişin-i dergâh-ı Erdi Baba an mahalle-i Davûd Paşa, kurb-ı Haseki der-Âsitâne-i Aliyye. Gaferallâhu lehu bi-vâlideyhi ve şeyhi ve üstâzi ve ahsenü ileyhimâ ve ileyhi. Âmin. Fî Rebîü'l-evveli li-seneti sânî işrîne ve selâse mî'ete ve elf. Men lehü'l-izzü ve'ş-şeref,1322.

Lâ ya'lemü'l-gaybe illallah (sene 1322).

İhvân-ı bâ-sefâya işbu risâle yâdigâr

Cürmümü avf eyleye pl ganiyy-i perverdigâr

Harrerehu Cemâleddin bin Ali be-bende-i tarîk-i Nakşbendîyyü'l-Kâdirî gaferrallâhu zünûbehumâ. Âmîn.

Fî 13 Sâfer sene 1325. Fî 14 Mart sene 1323[48]

47 *Makâlât-ı Seyyid Hârun*, vr. 2b.

48 Y. Â. el-İstanbulî, *Mecmûâtu'z-Zarâif*, Süleymaniye Ktp, Yazma Bağışlar, nr. 2492, s. 20. Krş.: Y. Â. Efendi, *Mecmû'âtü'z-Zarâ'if Sandûkatü'l-Ma'ârif, (H*az. M. S. Tayşî), Hassa Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 260.

Osmanlı Kroniklerinden Nasıl Yararlanılmalı?

H. Mustafa ERAVCI*

Tarihsel hadiseler hakkında bize bilgi sunan veya bilgiye dönüşebilme kapasitesi olan, bir fikir ilham eden soyut ve somut her şeye kaynak diyoruz. Tarihyazımı için arşiv vesikaları, seyahatnameler, hatıratlar, kronikler gibi yazılı kaynakların birçok çeşidi bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri de hiç kuşkusuz kroniklerledir. Kronikler veya vakayinameler, vakaları yani tarihi süreç içerinde gelişen olayları bir düzlemde ele alan kaynaklardır. İslam tarihinin, özelde Osmanlı tarihinin en önemli kaynaklarından biri de kroniklerdir. Kronikler olmadan zamanın tarihsel hadiselerini ele alabilmek hemen hemen mümkün görünmemektedir. Bu durum Osmanlı tarihi bağlamında ele alındığı zaman arşiv malzemeleri yanında kroniklerin siyasi ve biyografik bilgi bakımından çok zengin olduğu görülür. Hatta bazı kroniklerin temel kaynak olarak arşiv vesikalarını da ihtiva etmeleri önemlerini daha artırmaktadır. Hele hele kuruluş süreçleri için bu tarz yazılı kaynaklar, biricik kaynak özelliği taşımaktadır.

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı hanedanın belli oranda desteği ile tarihsel nitelikli çalışmalar hız kazanmış ve belli bir form almıştır. Konuların boyutu, içerdiği zaman dilimi, yazılış üslubu ve kullanılan dil bakımından bunlar başlıca üç türdendi: İlki, yalın bir Türkçe ile yazılan *Tevarih-i Al-i Osman* niteliğindeki Osmanlı tarihleridir. İkincisi, Moğol ve sonrası dönem yazarlarının eserleri örnek alınarak Yüksek Osmanlıca Türkçesi ile yazılan evrensel tarih çalışmalarıdır. Osmanlı devletinin imparatorluğa dönüşmesi ile beraber çok dilliliğin yarattığı sorunu gidermek için bu tür tarih yazarları özellikle İslami söylemin dilleri Farsça ve Arapçaya bağlı kalmıştır. Bu inşa üslubun ilk yaratıcısı İdris-i Bitlisi olup muhteva bakımından ilk türden eser vermiştir. Onun halefleri Celal-zade, Ramazan-zade ve Hoca Sa'adeddin Efendi üslup bakımından onu model seçmekle beraber Osmanlı Tarihini de içine alacak şekilde daha kapsamlı tarihler yazmışlardır. Bürokratik kariyerinin yükselmesinde son üç tarihçiyi kendine örnek alan 'Âlî, hayatının son dönemlerinde yüksek kültür üslubu ile tutarlı bir tarih yazmayı hedef seçmiş ve bu alanda seleflerini de aşarak özgün bir üslup geliştirerek *Künhü'l-Ahbar* adlı dünya tarihi yazmıştır. Üçüncü tür ise bir olayı, seferi veya saltanat dönemini tanıtan Fetihname, Zafer-name ve Gazavet-name gibi eserlerdir. Konu bakımından Arap edebiyatındaki Megazi ve şekli düzen ile manzum olarak

* Prof.Dr., Yıldırım Beyazit Üniversitesi, Tarih Bölümü, hmeravci@hotmail.com

yazılmasından ötürü de Şehnâme ve Mesnevi türüne benzeyen bu eserlerin ilki Gelibolulu Mehmed Zaif Efendi tarafından kaleme alınan II. Murad'ın Gazavat-namesidir. XVI. yüzyıl da ise Sultan Selim ve Süleyman'ın fetihleri ile bu türdeki ürünler yoğunluk kazanmıştır. Özellikle üzerinde çalıştığımız Gelibolulu Mustafa 'Ali'nin *Heft-Meclis, Nadirü'l-Meharib* ve *Nusret-name* adlı eserleri bu türdendir. Genellikle bu tür eserlerin temel amacı övülen kişinin lütfünü kazanmak ve Osmanlı propagandası yapmaktır. Her üç eserin ortak yönleri bunlarla sınırlı değildir: aynı zamanda yüksek Osmanlıca ile yazılmışlardır. Özellikle müellif şiirin yanı sıra hem Farsça hem Türkçe inşa yazımındaki ustalığını doruk noktasına taşımıştır. Diğer yandan onun eserini hem manzum hem nesir halinde yazması ve diğer eserlerinden farklı olarak çağdaş şehnameler gibi minyatürle süslemesi 'Âlî'nin Nusret-name'yi diğer tarih türünde olduğu kadar Şehnâme türünün özelliklerine uygun şekilde geliştirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim müellifin bu eserinin minyatürlü nüshasını saray atölyelerinde hazırlarken şehnameci olarak yeni sivrilen Lokman'ın şiir yeteneğini alaya alması onun şehnamecilerle rekabet ettiğini veya III Murad döneminde önemli bir mevki haline gelen Şehnamecilik makamına göz diktiğini göstermektedir. Bu bağlamda Nusret-name'nin o dönemde çok yaygın olan Şehname ve *Gazavatname* vb. türlerinin inceliklerini taşıyan bir eser olduğu söylenebilir.[50]

XVII. ve XVIII. asırda ise yukarda zikrettiğimiz tarih türlerinde bir çok eser verilmesinin yanında bu dönem kronikçilerinden Peçevi ve Katip Çelebi Mustafa Ali'nin *Nüshatü's-Selati*nde yaptığı *hükümdarlara işleri nasıl yürütmeleri gerektiği* ile ilgili versiyonu kendi dönmelerinin şartlarına uyarlayarak vakayinamelerinde yeni bir yaklaşım tarzı ürettiler. Özellikle bir kültür eleştirmeni, coğrafyacı, kaynakçacı ve vakanüvis olan Katip Çelebi'nin diğer bir özelliği de İslam aleminin dışında kalan dünyaya olan ilgisidir. Öyle ki O, diğer kişisel özelliklerinin yanında mütevaziliği hiç elden bırakmayarak Avrupa ile ilgili kaynakları tercüme ettirip, bunları eserlerinde kullanmıştır. Fezleke adlı eserini hazırlarken de kaynak kullanımında titiz davranan Katip Çelebi, tarihi metinlerin rahat anlaşılır kısa ve öz metinler olması gerektiğini savunarak selef ve haleflerinin aksine edebi değerden çok anlaşılabilirliği savunarak hala canlılığı koruyan tartışmanın tarafı olmuştur.[51]

---

50 M. Eravcı, *Gelibolu Mustafa Ali ve Nusretname*, Ankara 2014, s.X-IX; aynı müellif, *Asafi Dal Mehmed Çelebi ve Şecaatname*, İstanbul, 2009, s.10-25; aynı müellif, "Mustafa 'Ali'nin Nusretnamesi ve Onun Işığında Yazarın Tarihçiliği", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38, 2005, s 170-173

51 B. Kütükoğlu, *Vekayinüvis Makaleler*, İstanbul 1994, s.25-70,99-139,

XVIII. asrın başından itibaren resmi tarihçilik olan Şehnamecilik kariyer prosedürü çerçevesinde Vakanüvisliğe dönüşmüştür. Daha önceki dönemde belli bir dönemin tarihini yazmak üzere İbni Kemal, İdris-i Bitlisi ve Lokman gibi görevlendirilen tarihçilerde ilk vakanüvisiler olarak zikredilirse de bunlar divan-ı hümayuna bağlı ve devamlı devlet hizmeti yürüten vakanüvisiler değildi. Tarihçi Mustafa Naima ilk defa vakanüvis olarak tayin edilmiştir. Raşit'ten sonra ise vakanüvislik bir devamlılık kazanmıştır. İlk resmi vakanüvis Naima, Katip Çelebi kaynaklı, tarihçilerde bulunması gereken yedi şartı " doğru sözlü olmak, şaiyalara kulak asmamak, bir konunun aslına vakıf değilse onu bilenlerden tahkik etmek, dedikodulara ehemmiyet vermemek, yalnız vaka anlatmakla kalmayıp, tarihi kıssadan hisse çıkaracak şekilde kaleme almak, insanların değerlerini ortaya koyarken hissiyata kapılmamak, kolay anlaşılır dil kullanmak, metni güzel fıkralar, manzum ve mensur parçalar ilavesiyle süslemek, ilm-i nücum hakkında bilgi edinmek"[52] olarak kaydeder. Bu düşünsel perspektif çerçevesinde O, eseri Tarih-i Naima'da kendinden önceki dönemle ilgili bölümlerde bahis konusu iki yazı türünü yani vakayinameler ile risaleleri birleştirmiştir. Öyle ki o nasihat risalelerinde sık sık kullanılan devletlerinde organizma gibi doğup, gelişip, zevale ereceğine dair ibni Haldun çıkışlı görüşü söylüyordu. Hakikatte Naima bu bahsi açmakla dönemin siyasi tartışmalarının da nerede durduğunu ve kendisinin de buradaki yerini belli ediyordu. Halefi Ahmet Resmi, ise Viyana (1758) ve Berlin'e (1763) elçi olarak gitmenin ve hazırladığı raporların kendisine eleştiri tanımasının verdiği rahatlıkla yaşadığı dönemin (1700-1783) olaylarını bu perspektifte anlatır. Ayrıca O dönemin siyasi kaosun verdiği cesaretle "hükümdarların yasalara tabi olmasını ve ayaklarını yorganlarına göre uzatması" gerektiği uyarsını yapar.[53]

XIX. yüzyılda bu geleneğin en önemli temsilcisi bir alim ve bürokrat olan Ahmed Cevdet Paşa'dır (1823-1895). Encümen-i Daniş'in yani dönemin eğitim politikası ile ilgilenen üst kurulun isteği ile hazırladığı *Tarih-i Cevdet* adlı Osmanlı Tarihi 1774- 1826 yılları arasını kapsamaktadır. Cevdet Paşa bu eserde vakayiname türüne hem düşünsel hem de biçimsel olarak yenilik getirmiştir. En azından bazı bölümlerde Osmanlı kroniklerinin geleneksel tarzı olan olayları yıl yıl anlatma her bölümün sonunda o yılki tayin ve atamaları ve vefatları verme uygulamasının dışına çıkmıştır. Özellikle bilinçli olarak bazı bölümlerin sonuna kaynakça koymuştur. Halbuki daha önceki dönem vakanüvisiler göstermek istedikleri kaynakları metin içinde vermişlerdir. Dil

---

52 Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi, (H*az. M. İpşirli), Ankara 2007, C.I, s.12-20, Mehmet İpşirli, "Naima", *DİA*, C.32, s.317

53 V. Aksan, "Ottoman Political Writing, 1768-1808" *International Journal of Middle East Studies*, 1993, 25, s.53-68

ve üslup bağlamında da öncekilerin aksine konuşma diline yakın bir dili ve analitik bir yazım tarzını benimsemiş olduğu görülmektedir[54]. Bu gelenekten kopuş çağın yöntemini uyarlama son vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey'in eserlerinde de görülmektedir. Hulasa vakanüvisler bulundukları dönemin olaylarını tespit edip yazma yanında seleflerinin eksik bıraktıkları dönemin tarihi ve hatta onların dönemlerine de özetleyerek kesintisiz bir tarihin kayda geçmesini sağlamışlardır.[55]

Yukarıda kısaca izah ettiğimiz kronikçi Osmanlı tarihçileri ve eserleri kullandıkları kaynak yöntemi, anlatı üslubu, yazı metodu ve inşa tarzı hakkında öne çıkanlardır. Gerçekte Osmanlı tarih yazım türü içinde zikrettiğimiz bu özel tarihler, hanedanlık tarihleri ve dünya tarihleri arasında ciddi geçişkenlikler söz konusudur. Biri, diğerine kaynaklık etmiştir. Ancak kaynak analizi ve yararlanma biçimleri bakımından dikkat edilecek ortak noktalar olduğu gibi kaynağın türüne bağlı olarak dikkat edilmesi gereken ayrıntılı noktalarda bulunmaktadır. Bunları teker teker ele almadan önce genel olarak kaynak değerlendirmesi ile ilgili bazı temel noktaların zikredilmesi faydalı olacaktır.

Kaynak değerlendirmesi yaparken araştırmalarda her daim müelliflerin kusurları gizleyecek yaklaşımlar içinde olduğu varsayımı ile hareket etmek gerekir. Tarihçi resmi hüviyeti veya resmi makamlara yakınlık içinde ise özellikle özgürlüğün sınırlı olduğu yani totaliter yönetimin hakim olduğu dönemi değerlendirirken kendisini iktidarın söylemleri ile sınırlandırarak bilgi üretmektedir. Bundan dolayı kronik analizi yapılırken benzer dönemi, kişiyi olguyu ele alan belgeler arasında mukayeseler yapmak çok önemlidir. Diğer taraftan tarihsel kaynak olarak kronikler belli bir zamanın coğrafyanın veya kültürün dilini ve ruhunu taşıdığından araştırıcı önce o kültürü tanımaya çalışmalıdır. Aksi halde kaynakların dilini anlamak ve ruhuna nüfuz etmek zor olacaktır. Kaynaklara nüfuzdaki ve onların değerlendirmedeki başarısızlık tarihçinin baştan başarısızlığa mahkum olması anlamına gelmektedir. Öyle ki araştırma konusu olarak seçilen toplumda bazı değer yargılarının kültürün, dinin, ekonomik ve toplumsal yapının kroniklerde örtülü birer ifadesinin bulunduğunu tarihçi unutmamalıdır. Kaynakların diline ve gizli anlamlarına tarihçinin hakimiyeti çalışma için ön şarttır. Ancak buna karşın en güvenilir metinlerde bile çeviri hataları olabildiği de unutulmamalıdır.[56]

---

54 C. Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, İstanbul, 2000, s.26-33

55 H. İnalcık ve B. Arı, "Klasik dönem Osmanlı Tarihçiliği", *Türkiye'de Tarihyazımı*, (Ed. Engin ve A. Şimşek), İstanbul, 2013, s.130-36

56 F. Sakal, "Tarihyazımında Temel Kavramlar" *Tarih Nasıl Yazılır?* (Ed. A. Şimşek), İstanbul, 2011, s.68-70.

Kroniklerin özellikleri ve bunları kaynak olarak kullanmanın minimum şartlarını ortaya koyduktan sonra şimdi birinci elden kaynaklar olarak kronikler nasıl değerlendirilmelidir? sorusuna cevap arayalım. Kuşkusuz tarihsel bir kaynak olarak kronik eser ilk önce dış tenkide tabi tutulur. Özellikle kullanılacak kroniğin adı, yazım ve basım tarihi, kroniğin türü, hangi kişi veya kuruma ait olduğu, kullanılan kağıt, yazı karakteri vb. özellikler açısından güvenirliği tespit edilir. Klasik dönem İslam eserlerinde müellifin ismi ilk sayfada veya eserin giriş kısmında künyesi ile yazılıdır. Eğer eser istinsah yani kopya ise eserin sonunda müstensih ile zikredilir. Bu tür eserlerin sonundaki kayda feragat kaydı veya kolofon denilir. Kitabın feragat kaydı müellifin, müstensihin ve yazılış tarihinin bilinmesini sağlar.

Yazma eserlerde eserin adı genellikle kitabın kapağında, giriş kısmı veya kolofon kısmında kayıtlıdır. Bu kısımlarda yoksa eserin mündericatına (içeriğine), üslubuna ve mevzusuna bakılır. Eserin yazılış tarihide bu üç kısımda bulunabilir. Yazılış tarihi hicri ve ebced hesabı bağlamında yazılmış da olabilir. Tarih feragat kaydında yazılmış ise buraya dikkat etmek gerekir. Zira bu tarih esas yazılış tarihi olduğu gibi istinsah tarihide olabilir. Eserin yazıldığı yer genellikle kolofonda zikredilir. Eğer bu yoksa dile üsluba bakılarak mekan tespit edilebilir. Özellikle yazmalarda ilk sayfalarda var olan mühürler veya tuğralar yazmanın muhafazası süreçleri ile ilgili olunabilmektedir bu konuda dikkatli olunmalıdır.

Yazma kronik eser matbuat haline dönüştürüldü ise matbuata dönüştüren birey ve kurumun hangi yöntemleri kullanarak böyle bir metin çıkardığından emin olmak gerekmektedir. Matbuatta ise eserin adı ve yazarı ilk sayfada yer alır. Ayrıca basım tarihi ve basan kuruluşun ismi yer almaktadır. Kaynağın edisyon kritiği yapıldıysa bu metini kullanmak daha doğrudur. Zira orijinal nüsha veya ona yakın bir metin oluşturulmuştur. Ancak burada da yeni bir metin oluşturuldu ise hazırlayanın katkılarını dikkatlice incelemek ve yanlış okumalara karşı teyakkuzda bulunmak gerekmektedir. Zaman zaman şüphe arz eden durumlar olursa veya ekstra bilgi ihtiyaç zuhur ederse metinin orijinaline ve der kenarlara da bakmak gerekmektedir.

İkinci olarak kroniği kim yazmıştır ve yazar hakkında neler bilinmelidir? Her nesil tarihini yeniden yazar diyenler kişilere göre bakış açıları olduğu gibi devirden devire de farklı bakış ve algılar olabilmektedir. Gerçektende tarihçinin sahip olduğu sosyal statüye, kişisel eğitimler, menfaate, milliyetçi vatansever duygulara, medeniyet anlayışına, dahil olduğu sınıfa, dine mezhebe kültür ve dünya görüşüne göre bakış ve yorum farklılıklarının çalışmalara yansıması söz konusudur. Bu farklılıklar hem tarihçilerde hemde kaynaklar-

da görülmektedir. Kaynaklardaki tarafgirlik gibi tarihçideki yanlılıkta başka önemli bir sorundur. Bunlar kasıtlı olanlar ve kasıtsız olanlar diye ikiye ayrılabilinir. Bazıları bakış açılarını gerçeği aramak için çeşitlendirir bazıları ise kendi kafalarındaki ön kabulü delillendirmek için farklı arayışlara girer. Örneğin Tevarih-i Ali Osman yazarı Aşık Paşazade, köken ve yetişme ortamı olarak Babai kökenli bir aileden gelmesi ve Vefai tarikatı kültür dairesi içerinde yetişmesinden dolayı Osmanlı devletinin kuruluş sürecini anlatırken Vefai halifesi Edebali'nin ve kendi ailesinin devletin kurulmasında çok önemli rol oynadığını çok yüksek sesle vurgular. Hatta Osman'ın şeyhin evinde gördüğü rüyasını ve şeyhin bu rüyayı Osman'ın nesline dünyada hakimiyet nasip edeceği şeklindeki yorumunu anlatarak bu dönemin karargahı olarak Edebali'nin zaviyesini gösterir. Buna karşın II. Mehmed'in merkezi imparatorluk kurma çerçevesinde uygulamış olduğu merkeziyetçi politikaları daha önceki hükümdarları örnek göstererek şiddetli bir şekilde eleştirir.[57] Benzer bir durum diğer Osmanlı tarihçisi Ali'de de görülür. Ali dünya tarihi olan Künhü'l-ahbarı yazarken hiçbir beklenti içinde olmadan siyasal değil düşünsel ve kültürel bir amaç için yazmasına rağmen bütün ırkları eleştirmesine rağmen Boşnak ve Hırvat ırklarını eleştirmez. Ayrıca yetiştiği ortam ve mesleki hayatı sürecince kurduğu farklı ilişkiler ve beklentilerde kronik yazarların bakış açılarını belirlemiştir. Örneğin 'Ali Nusretnâme'de Boşnak kökenli Lala Mustafa Paşa merkezli bir kahraman inşa etme çabası gösterir. Hem uzun süre Lala Mustafa Paşa ile yakınlığı, aidiyeti ve ekipliği ile onun koruyuculuğu Ali gibi bir Osmanlı tarihçisinin Nusretname ve Künhülahbarda eleştirmesini engellemiştir. Kuşkusuz bu tür eserleri değerlendirirken Ali ile Lala Mustafa paşa arasındaki bu çok yönlü bağlantıyı bilmeden kullanılması modern tarihçilik bakımından ciddi sorunlar oluşturabilir.[58] Hakeza Tevarih-i Al-i Osman müelliflerinden Kemal Paşa'da II. Bayezid döneminde eseri kaleme almasından dolayı Cem Sultan meselesini anlatırken II. Mehmed'in Cem'in oğlu Oğuzhan dünya geldiği zaman beşiğini ayağı ile ittiğini aktararak Cem'e karşı Sultan II. Mehmed'in isteksiz olduğu vurgulanır.

Üçüncü olarak eser niçin ve kime hitaben yazılmıştır? Hitap ettiği kitle hakkında neler bilinmektedir? Kuşkusuz bu sorular kroniğin yazılma nedeni ortaya koyma açısından önemlidir. Hanedanlık tarihine dair örneklerden olan, Aşık Paşazade Menakıb-ı Al-i Osman'ı "İnsanlar Osmanlı sultanlarının kahramanlıklarını okudukları ve dinledikleri zaman onların ruhlarına dua

57 H. İnalcık, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?," *Söğüt'ten İstanbul'a* (Haz. O. Özel ve M. Öz), Ankara, 2005, s.119-143.

58 H. M. Eravcı, a.g.m., s.174-182.

etsinler" diye bu eseri yazdığını kaydeder.[59] Özel tarih kaynakları içinde yer alan Şecaatname'nin dibace kısmında Asafi, eserini Sultan Murad'ın isteği ile yazdığını ve onun öğüt ve tavsiyeleri ile şekillendirdiğini belirtir. Yine aynı bölümde O, şairler sultanı Firdevsi'yi örnek alıp onun boş bıraktığı yeri doldurmak buna bağlı olarak mesleki kimliğini ortaya koymak için yazdığını belirtip, ayrıca geleneksel yazma nedenleri arasında zikredilen tarihten ders çıkarma ki, "*Kıssadan maksad hoş hissedir*" gibi sık sık tarihsel olaylardan ders çıkarılmasına vurgu yapar. Ayrıca kitabın hatimesinde okuyanların kendisini hayır dua ile anmaları ve fatiha bağışlamalarını istirham eder.[60] Çağdaşı 'Âlî ise Nusretname'de eserinin yazılış sebebini "*merâhil ü menâzildeki ahvâli tahrir ve etrâf u cevânibe gönderilen nâmelerün sûretlerini tertîb-i dil-pezîr eyleyüb, tullâb-ı âtiyeye ta'lîm ve küttâb-ı râğıbeye üslûb-ı inşâyı tefhim niyyetine..*".[61] cümlesiyle izah eder. Buradaki örneklerden de anlaşıldığı gibi eserin hangi mahiyetle yazılması eserin oturduğu düzlemi anlama bakımından önemlidir. Özellikle bu tür özel tarihlerin daha çok detay bilgi bağlamında çok önemli olduğu ve bununda karşılaştırma çerçevesinde hüsnü kabul görebileceği anlaşılmalıdır. Fakat bu tür kaynaklardaki destansı ve abartılı veriler temel alındığı zaman araştırmanın ürünü de bu merkezli olacaktır. Evrensel tarih eserlerinde bu bağlamda modern tarih yaklaşımına daha yakın bir usulün tercih edildiği söylenebilir.

Kronikler iç tenkide tabi tutulurken ilk önce eser tasnif edilmelidir. Bunun için şu sorular sorulabilir:

Kronik yazım türü olarak hangi geleneğin parçasıdır? Yukarda bahsettiğimiz özel tarih, hanedanlık tarihi ve evrensel tarihlerden veya nasihatname türü eserlerden hangilerine daha yakındır. Çünkü her vakanüvis seleflerini geçebilmek için geçmiş örneklerden sentezleme yaparak yeni bir tür inşa etmeye çalışmıştır. Diğer taraftan teknik olarak eser nasıl yazılmıştır? Müellifin teknik yazılış yöntemi bize kaynağın amacını da yansıtacaktır. Örneğin teknik yazılım bağlamında Tevarih-i Al-i Osman geleneğinde her bir Osmanlı padişahına bir fasıl ayrılırken, burada da siyasi hadisler ve biyografik malzemeler ayrı ayrı serpiştirilirken, evrensel tarih eserlerinde devletler bazında ve

---

59 H. İnalcık, a.g.m., s.126.

60 H. M. Eravcı, *Şecâ'atnâme*, s.XLV

61 Alıntı cümlenin bugünkü anlamı: "*Sefer esnasında ve menzillerdeki durumu yazmak ve etraf ve çevredeki emirlere gönderilen mektupların suretlerini diplomatik bir dil ile düzenlemek, ayrıca gelecek öğrencilere tarihin öğretimini ve rağbet olunan katiplik sınıfına diplomatik yazışma yollarını anlatmak*"dır. Bkz. H. M. Eravcı, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Nusretname*, Ankara, 2014, s.XXX,XXXI.

daha alt bölümler ise hanedanlık tarihlerinin içeriği şeklindedir. Fakat özel tarih çalışmalarında ise daha özgün yazılım teknikleri geliştirmişlerdir. Örneğin sarayda divan katibi olarak görev yapan gelenekten gelen aynı zamanda tenkitçi bir yaklaşıma sahip olan Mustafa Selaniki, eserinde yıllık hadisler içinde "havadis-i rüzgar" "şikayet ez-ahval-i rüzgar" "hasbıhal" altında devletin kötüye gidişini açıklamıştır. Ancak o yumuşak bir üslupla tenkitçi bir yaklaşım sergilerken hadiseleri anlatırken padişah dönemlerinden ve kronolojiden kopmaz[62]. Halbuki özel tarih çalışmalarında yeni bir teknik inşa ederken bu tür kopuşlar bulunmaktadır. Örneğin 'Âlî Nusretname'yi, doğu seferindeki menzillere göre dizayn etmiştir. Her menzilde yapılan askeri toplantıyı ve buna bağlı gelişmeleri "Bu meclis" başlığı altında vermiştir. Benzer yöntemi Heft Meclisi ve Künhü'l-ahbar'da dahi görmek mümkündür. 'Âlî niye böyle bir yazılım tekniği seçmiştir? sorusunun cevabı müellifin hedefi nişancı olmak olduğu için bu konudaki yeteneği dönemin devlet ricaline gösterme arzusudur.[63] Ancak bu eserlerin yazılım tekniklerinin çözümlenmesi ve bu denli ağdalı Osmanlıca ile yazılan eserin inşa tarzının çözümlenmesi ile gerçek anlamda bu eserlerden istifade edilecektir. Nitekim 'Âlî'yi araştırma eserlerinde kaynak kitap olarak kullanan modern dönem araştırmacıları yazılım tekniği ve inşa tarzında yazılmasından dolayı olsa gerek çalışmalarında Nusretname'deki birçok bilgiyi görmezlikten geldikleri veya olayları doğru düzleme oturtamadıkları görülmektedir. Kaynağın iyi anlaşılmasının yolu kaynağın teknik yazılış yönteminin çözülmesinden geçmektedir. Aslında satır aralarında olmayan bir çok bilginin eserin ve yazarın görünmeyen bu yüzünde saklı olduğu aşikardır.

Kroniğin iyi anlaşılmasının diğer bir yolu da anahtar kelimelerin ortaya çıkartılmasıdır. Padişah veya patronlar için kullandığı terminoloji veya karşı taraf için kullandığı terminoloji büyük ölçüde yazarın olayları oturttuğu düzlemi anlamamızı sağlayacaktır. Diğer yandan tarih anlatısı kronolojik olay hikayesi ve rivayetleri nakletme manasında elbette ciddi olarak tartışmalıdır. Kronik de uygulanan yazım yöntemini daha derinlemesine anlamak ve yazarın anlatım üslubunu çözümleme için şu soruları sormak gerekir:

- Kroniğin yazarı ne anlatmaya ve neyi iddia etmeye çalışmaktadır; iddiasını desteklemek için hangi delilleri sunmaktadır; hangi değer yargılarını yansıtmaktadır?
- Müellif hangi problemlere hitap etmektedir? Bu problemler tarihi gelişimle ne kadar irtibat içindedir?

62 Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, İstanbul, 1989, s. XVIII, XIX.
63 H. M. Eravcı, a.g.m., s.168-175.

- Vakanüvis çalışmasının ne tür bir netice vermesini beklemektedir? Metinde bu neticeye ulaşmak için müellif ne tür yönlendirmeler yapmaktadır?

Bu sorular çerçevesinde yazarın anlatım üslubu ve görüşlerinin etkisi araştırılır. Verilen bilgilerin diğer çağdaş kaynaklarda nasıl yer aldığına bakılır. Özellikle müellif tenkidinde psikolojik tenkit uygulanarak, müellifin eser üzerindeki damgası araştırılır. Yani muhtevada olayların doğrumu yanlış mı ele aldığı ve zihinsel süzgeçten geçirdiği hadiseleri nasıl tanımladığı araştırılır. Verilen bilgiler çağdaş anlatımlar, daha önemlisi muhtevada yazarın katkısı anlaşılmaya çalışılır.

Vakanüvisler kendilerinden önceki dönemin olaylarını anlatırlarken bazen kaynaklarını açıkça verirler bazen de net olmayacak şekilde gösterirler. Özellikle vakanüvislerin gözlemleri dışında kendi dönmeleri öncesi için orijinal kaynaklardan aldığı bilgiler orijinal gözlem ve kayıtlara göre daha az güvenilirdir. Örneğin Aşık paşazade Yıldırım Bayezid dönemine kadarki zaman içinde vuku bulan hadiseleri Yahşi Fakih, atlı bir kişinin menakıb-namesinden aktarır. Bu döneme ait kaynakların azlığı bu döneme ait bilgilerin otokontrolünü imkansız kılmaktadır. Diğer taraftan kendi dönemi için ise gözlemler, rivayetler, sözlü anlatımlar ise birçok yönden doğruluğu diğer kaynaklardaki bilgilerle kontrol edilebilmektedir. Hakeza arşiv malzemesi veya resmi evrakların kullanılması da vakanüvisler bağlamında önemlidir. Ayrıca vakanüvislerin kaynak kullanma yöntemleri ise kuşkusuz dikkate değerdir. Bu durum aslında vakanüvislerin yöntemlerini anlama noktasında da değer taşımaktadır. Örneğin Ali Künhü'l-ahbar ve Nusretname'de kaynaklarını bazen açık bazen de net olmayacak şekilde "*Kütüb-i tevarihde mestur*" "*ravi eydür*" "*beyandur*", "*tastir olunmuştur*" gibi ifadelerle zikreder. Kaynak kullanma noktasında da önceki dönem kaynakları kullanırken veya arşiv malzemeleri kullanırken ya olduğu gibi kopyalama usulünü tercih etmiş veya özetleme yöntemini kullanmıştır. Sebep-sonuç ilişkisi içinde olayları anlatırken de kendi özgün anlatım tarzını inşa etmiştir[64]. Ancak kroniklerde tarihsel olguları bir araya getirerek anlamlı bir geçmiş temsili sunma noktasında ise anlatıdan uzak durmak pek mümkün görünmemektedir. Günümüzde de anlatı tarzının yol açtığı sorunlardan dolayı ona karşı çıkanlarda bile anlatısız bir tarihin olmayacağı kanısı hakimdir. Ancak anlatıyı eski olay anlatısı olarak anlamak olguların ve çağın zihniyet ve kurumlarının ruhuna nüfuz edememek şeklinde değildir. Olay anlatısı çağın kültürel düzleminde bir bağlama oturtulup, sebep ve sonuçları ile açıklanabilmelidir. Diğer bir ifade ile tarih araştırıcısı kroniğin içeriğini olduğu gibi almak yerine onu bir bağlama yerleştirmelidir.

---

64 M. Eravcı, *Gelibolu Mustafa Ali ve Nusretname*, Ankara 2014,s.XXX-XXXIX; aynı müellif, *Asafi Dal Mehmed Çelebi ve Şecaatname*, İstanbul 2009, s.XX-XXXVII.

Geçmiş döneme ait kroniklerin dili günümüz tarih araştırmacıları için çoğu zaman anlaşılması güç tuzaklarla doludur. Nitekim 'Ali, Tokmak Hana yazılan mektubu herkesin anlayamayacağı incelikte yazdığını (pür-remz ü nikat bir cevab-ı ba-sevab) ve "belagat-ı isbat"ı yerine getirdiğini söylemektedir.[65] Bu sebeple kroniklerin çözümlenmesi ve günümüz dilinde anlaşılır hale getirilmesi ayrı bir uzmanlık alanını oluşturur. Tarihçi çalıştığı dönem uzmanlık alanına hakim ve yazılı kaynağı çözümleme ve günümüz okuyucusuna anlaşılır halde sunma becerisine sahip olmalıdır.

Kronik tarihi muhteva olarak yani bilgi kaynağı olarak da değerlendirilmelidir. Bunun için şu sorular sorulabilir:

- Eser ilgili dönemi ne kadar temsil etmektedir?
- Eser döneminde hangi oranda kullanımdadır?
- Dönemindeki diğer kaynaklarla hangi problemleri, tartışmaları, fikirleri ve değerleri paylaşmaktadır?[66]

Kronikler üzerinden sorulan bu sorulara alınan cevaplar her zaman kroniğin imgesi ile doğrudan orantılı değildir. Ancak büyük oranda kroniğin kullanılabilir yaygınlığı güvenilirliği açısından ciddi ipuçları vermektedir. Bu bağlamda evrensel tarih çalışmaları ve XVIII. ve XIX yüzyıllara ait zikrettiğiniz vakayı-nameler birçok bakımdan öne çıkmaktadır.

Kroniklerden yararlanma biçimleri bağlamında Kroniklerin dipnotta ve kaynakçada gösterilme biçimleri ile ilgili olarak ta bazı inceliklerin burada bahis edilmesi zarureti vardır. Özellikle yazma kroniklerin dipnot olarak gösterilmesi şu şekildedir.

Gelibolu Mustafa 'Âlî, *Nusretname*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Böl. N0. 1365, vr. 12b-14a

Eğer eser neşredilmiş ise:

Gelibolulu Mustafa Ali, *Nusretname* ,(Gelibolulu Mustafa Ali ve Nusretname, hz. H. Mustafa Eravcı), Ankara 2014,s. 95

şeklinde gösterilmesi gerekmektedir. Eğer araştırıcı esas metinden değil de eserin inceleme kısmından yararlanmış ise;

H. Mustafa Eravcı, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Nusretname*, Ankara 2014, s. X-XII

şeklinde göstermesi gerekmektedir.

---

65 H. M. Eravcı, *Nusretname*, s.XX-XXV.

66 F. Acun, "Tarihin Kaynakları", *Tarih Nasıl Yazılır?* (Ed. A. Şimşek), İstanbul, 2011, s.124-127.

Yazarı belli değilse anonim olarak gösterilmeli yazarı belli ise müellif kendisini nasıl tanıtıyorsa o şekilde "Gelibolulu Mustafa Ali" örneğinde olduğu gibi gösterilmelidir.

Sonuç olarak, Osmanlı tarih kaynakları içinde önemli yere sahip olan kronikler tarihsel süreçte yazılım özelliklerine bağlı olarak özel tarih, hanedanlık tarihi, evrensel tarih olmak üzere temelde üç tür olarak gelişim göstermiştir. Kaynak olarak bu eserlerin kullanılması için öncelikle dönemin kültürüne, diline ve yazılım üslubuna hakim olmak gerekmektedir. Ayrıca kroniğin bir kaynak olarak ciddi iç ve dış kritizasyona tabi tutulmalıdır. Bunlar bir tarihsel malzeme olarak kullanırken de bilgiler ve olayları dönemin tanımlaması içinde bir bağlama oturtulmalıdır.

Seyahatname, Hatırat ve Mektup

İbrahim ŞİRİN*

Seyahatnameler içerdikleri malzeme nedeniyle tarihçiler açısından önemli kaynaklardır.[68] Fakat en eski insani aktivitelerden biri olan seyahat etme kavramının ve daha sonra ortaya çıkan seyahatnamelerin yeterince incelendiği söylenemez. Seyahatnamelerin analitik bir metod ile ele alınıp incelenmesi hiç şüphe yok ki *insanlık tarihi*nin yazılmasına ciddi katkı yapacaktır. Zihniyet araştırmalarının Batı'daki önemli temsilcilerinden Lucien Febvre aşkın, ölümün, acımanın, zulmün veya sevincin bir tarihine sahip olmadığımızı, mesela bir *ölümün tarihi*nin yazılması gerektiğini özellikle vurgulamıştır.[69] Gerçekten de seyahatnameler, Febvre'nin işaret ettiği gibi, bir toplumun sahip olduğu tutkuların veya duyguların tarihinin kaleme alınabilmesi için gerekli olan malzemeyi bize sağlayabilir. Örneğin Osmanlı toplumunun ölüm karşısındaki tavrını Osmanlı arşiv kayıtlarından çıkarmak imkansız ya da çok

---

* Prof. Dr. İbrahim Şirin, Kocaeli Üniversitesi Tarih Bölümü, ibrahim.sirin@kocaeli.edu.tr. Metnin adeta yeniden yazılmasında gösterdiği çabadan dolayı Dr. İlker Külbilge'ye teşekkürü borç bilirim.

68 O. Ş. Gökyay, "Türkçe'de Gezi Kitapları", *Türk Dili Gezi Özel Sayısı,* 258, 1973, Seyahatnâmelerin tarihyazımında kullanımı için bkz. İbrahim Şirin, "Seyahatnâmelerin Sosyo-Ekononiik, Sosyo-Kültür ve Düşünce Tarihi Yazımındaki Yeri ve Önemi", Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, (Yaz 2012), 14, s. 101-113.

69 Febvre'nin izindeki Fransız Türkologlar Osmanlı'da ölümün tarihini yazma girişiminde bulundular. Bkz. G. Veinstein, "Önsöz", *Osmanlılar ve Ölüm,* (Haz. G. Veinstein, (Çev. E. Gültekin), İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 11.

zorken aynı konuda seyahatnameler bize çok zengin bir malzeme demeti sunmaktadır.

Her yazın türünde olduğu gibi seyahatnamenin de sosyal bilimlerde kaynak olarak kullanımı ile ilgili sorunlar bulunmaktadır. Toplumsal kökenleri, eğitim düzeyleri ve önyargıları seyyahların izlenimlerini etkileyebildiğinden bir seyahatnameden önce seyyahını tanımak tarihçi açısından elzemdir. Seyahatnameler masum metinler değildir ve tarihçi seyahatnameyi değerlendirmeden evvel seyyahın ne amaçla gezdiğini ve seyahathameyi hangi amaçla kaleme aldığını belirlemek zorundadır.

Türkiye ile ilgili ilk Batılı gözlemler, Türklere esir düşen daha sonra kurtulanların ya da Osmanlı ülkesinde her hangi bir suçtan dolayı hüküm giyenlerin Schildberger, Krafft, Schmidt ve Seideln gibi yazarların gözlemleridir. Bunlara daha sonra Osmanlı ülkesine elçi olarak gelen Busbecg, Schweigwer, Dernschwamn ve Gerlech gibi görevliler katılır. Avrupa insanı seyyahların gözlemleriyle Osmanlı hakkında bilgi edinir. Gözlemler, Avrupa'nın Osmanlı dünyasına karşı duyduğu tarihi ön yargıları beslemiş ve güçlendirmiştir. Dünya ticaret ağına Osmanlı'nın eklemlenmesiyle tüccarlar mallarını satmak için Osmanlı ülkesine gelerek, gözlemlerini yazdılar. Chevalier D'arvieux, gibi tüccarları, J. J. Spon gibi arkeolog J. Piton de Tournefort gibi botanikçi meraklı araştırmacılar, Thomas Smith ve H.F.G. Paulus gibi misyonerler ve rahipler, Grand de Nerval, K. Humsun ve Edmondo De Amıcıs gibi edebiyatçılar takip etmiş ve Doğuyla ilgili yüzlerce seyahatname yazılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 16.yüzyıldan itibaren Doğu-Batı arasındaki belli başlı ticaret yollarına hakim olmasıyla birlikte bu literatür Avrupalı tüccarların yazdıklarıyla biraz daha zenginleşmiştir. Daha sonraki yıllarda botanikçiler, arkeologlar, misyonerler ve edebiyatçılar da Osmanlı ülkesi hakkında seyahatname kaleme alanlar kervanına katılmıştır. Osmanlı ülkesine farklı görev ve amaçlarla gelmiş bu insanların kaleme aldıkları seyahatnameler hiç şüphesiz Avrupalıların Osmanlı ülkesi ve toplumu hakkındaki fikirlerinin ve önyargılarının en önemli kaynağını oluşturacaktır.

Pek farklı mesleklere ve amaçlara sahip Avrupalılarca kaleme alınan bu seyahatnameler tarihçiler tarafından nasıl değerlendirilmelidir? Seyyahın kendi dışındaki dünyaya karşı duyduğu önyargıların gözlemlerini etkilediğini daha evvel ifade etmiştik. Rönesans'a kadar Avrupa için kendi dışındaki dünya, özellikle de Osmanlı Devleti, barbar ve kan emici olarak görülmüştür. Rönesans'ta bu bakış açısı yerini yenilmez *Büyük Türk* imajına bırakır. Doğu artık pek çok açıdan Avrupa'ya örnek teşkil edecek bir dünyadır. Fakat Aydınlanma ve Sanayi Devrimi bu bakış açısını yeniden olumsuza çevirir. Doğu ve tabii ki Osmanlı toplumu, despotizmin ve tembelliğin kaynağıdır artık. Bu

haliyle de Avrupa tarafından sömürülmesinde herhangi bir siyasi ya da ahlaki sakınca yoktur. Avrupa'nın kendine ve kendi dışındaki dünyaya bakışında meydana gelen zihniyet değişikliklerini seyahatnamelerden takip etmek bu nedenle mümkündür. Avrupa kıtası dışındaki her yeri cennet, Avrupa'yı ise cehennem olarak gören Avrupa insanı, zamanla bu düşüncenin tam tersine inanmaya başlamış, hegemonik bir özne inşa eden Avrupa devletleri ve toplumlarına bu konuda ihtiyaç duydukları malzemeyi de seyahatnameler cömertce sağlamışlardır. Seyyahların oryantalist yaklaşımın oluşmasındaki etkileri de hatırlanacak olursa tarihçilerin seyahatnameleri kullanırken dikkatli olmalarının metodik bir zorunluluk olduğu açıktır. Tarihçi bir seyahatnamedeki malumatın ne kadarının tarihsel bir gerçekliğe ne kadarının seyyahın önyargılarına tekabül ettiğini tespit etmelidir. Ayrıca seyyahın verdiği bilgilerin başka kaynaklarda verilenlerle senkronize olup olmadığı da kontrol edilmelidir

Oryantalist bakışın oluşmasında etkili oldukları bilinen seyahatnamelerin oryantalist önyargıları barındıran tespit ve yorumları da dikkatli değerlendirilmelidir. Çünkü bir seyahatnamenin seyyahın yalnızca tarafsız gözlemlerine dayandığını kabul etmek son derece yanıltıcı olacaktır. Aynı durum Avrupa hakkında Osmanlılar tarafından kaleme alınan seyahatnameler için de geçerlidir. Her ne kadar Avrupalıların oryantalizmi kadar net olmasa da Osmanlıların seyahatnamelerinde de hayali bir *Batı* inşa eden oksidantalizmin izlerini görmek mümkündür. Seyahatnameleri kaynak olarak kullanmak isteyen bir tarihçinin oryantalizm ve oksidantalizm literatürüne aşina olması metodik açıdan hiç şüphesiz kaçınılmaz bir gerekliliktir. Aksi takdirde tarihsel gerçeklik ile seyyahın önyargılı tespitleri birbirine karışacak, hem tarihçiyi hem de okuyucuyu yanıltacaktır.

Seyahatnameleri merkeze alan tarih çalışmaları bu metinleri genellikle bir problematik açısından değerlendirmediğinden yapılan çalışmalar çoğunlukla seyahatnamelerdeki gözlemlerin aktarılmasından öteye geçememektedir. Seyahatnamelerin hem problematik bazlı hem de diğer kaynaklarla karşılaştırmalı olarak çalışılmasının gerekli olduğu açıktır.

Seyahatnamelere Birkaç Örnek

Seyahat edebiyatının temel özelliklerinden biri seyyahın hem kendi toplumuna gezdiği toplumun gözünden hem de gezdiği topluma kendi toplumunun gözünden bakmasıdır. Bu nedenle seyahatname metinleri bu türden çok sayıda karşılaştırma ve kıyas içerir. Seyahat edebiyatının bu özelliği tarihçi-

lerin seyahatname metinlerini en azından iki açıdan kullanabileceğini/kullanması gerektiğini göstermektedir: hem hakkında yazılan toplumun tarihi hakkında bilgi sahibi olmak hem de seyyahın dünyasına yönelip onun bakış açısını ve imgelemini anlamaya çalışmak. Bu konuda Osmanlı, İran, Mısır, Japonya ve Rusya modernleşmesini bir de bu ülkelerin aydınları tarafından kaleme alınmış Avrupa seyahatnameleri açısından okumanın gerekli olduğu açıktır. Çünkü bu seyahatnameleri kaleme alan kişiler ülkelerinde hem modernleşmenin aktörleri olarak da görev yapmışlar hem de bu metinler Osmanlı, İran, Japon ve Rus modernleşme projelerinin birer parçası işlevini üstlenmişlerdir. Bu durum seyahatnameleri karşılaştırmalı modernleşme çalışmalarının önemli bir kaynağı konumuna yükseltmiştir. Batı dışı toplumların modernleşme süreçlerinin henüz tam olarak ortaya konamamış olması eşzamanlı ve karşılaştırmalı seyahatname çalışmalarını bu nedenlerden ötürü daha da değerli kılmaktadır.

a. Din Tarihi Araştırmaları ve Seyahatnameler

Seyahatnameler toplumların dini zihniyetleri hakkında da önemli veriler sunarlar. Müslümanlara karşı önyargılı olmalarına rağmen Avrupalı seyyahlar Osmanlı toplumundaki dini hoşgörüyü itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Osmanlı toplumunda Avrupa ile karşılaştırılmayacak kadar net ve geniş bir dini özgürlük sözkonusudur. La Motray'a göre farklı dinlere mensup insanların Osmanlı ülkesinde sahip oldukları dini özgürlük dünyanın hiçbir ülkesinde yoktur. Gayr-i müslimler dini inançları nedeniyle hemen hemen hiç rahatsız edilmemektedir. Farklı dinlere sahip köle durumundaki esirler bile dini inançlarını rahatça yerine getirmektedir. [70]. Tournefort da aynı gözlemleri seyahatnamesinde kaydetmiştir. Farklı yüzyıllarda Osmanlı topraklarını ziyaret etmiş Avrupalı seyyahların bu konudaki ortak kanaati barbar ve kan emici Osmanlı Türklerinin sözkonusu dini özgürlükler olduğunda Avrupa'dan fersah fersah ileride olduğudur. [71] Bu yaklaşımı iki taraflı okumak mümkündür. Türkler gerçekten Avrupalıların ifade ettiği gibi din konusunda müsamahakâr ya da Avrupa başka dinler konusunda son derece hoşgörüsüz. Ya da bu durumu "hem hem de" mantığı ile değerlendirmek mümkündür.

---

70 A. de La Motraye, *La Montraye Seyahatnâmesi*, İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007, s. 74.

71 J. de Tourrnefort, *Tourrnefort Seyahtnâmesi*, (Çev. Z. Kılıç), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 97; Charles Lloyd, Osmanlı'da hâkim dinin Müslümanlık olduğu, bunun yanında Rumların istikrarsız bir tolerans ortamında dinlerini yaşadıklarının altını çizer. Lloyd, dünyada Rusya ve Osmanlı imparatorluğu gibi kuralların görmezden gelindiği hiçbir ülke görmediği gibi kendi ilerleyişlerinin de hiçbir yerde olmadığını belirtmeden edemez. C. Lloyd, "Travel at Home and Voyages by the Fireside for the Instruction and Entertainment of Young Persons", *Philadelphia*, 1, 1816, s. 80-86.

b. Ölümün Tarihi ve Seyahatnameler

Öleceğini bilen tek canlı insandır. Bu nedenle tarihçiler açısından ölüm ve insanın ölüm kavramı ile ilişkisi tarihçilerin ilgisini bekleyen önemli bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Fakat hayatın bu en bariz gerçeği hakkında arşiv belgeleri genellikle suskundur. Doğrudan insanla ve toplumla ilgili verileri ihtiva eden seyahatnameler ise bu konudaki en önemli kaynaklar arasındadır. Avrupalı seyyahların seyahatnameleri bize Osmanlı Türklerinin ölüm konusundaki tavırları konusunda önemli bilgiler aktarmaktadır.

1555'te Osmanlı ülkesinde bulunan Oqier Ghislain de Busbecq, şu sözleriyle Türklerin ölüme ilişkin tavırları karşısındaki şaşkınlığını gizleyemez:

> *Türklerin ölüm ve hastalığa öyle lakayt bir tavırları var ki... Şaşılacak şey. Türklere göre herkesin ne zaman ve nasıl öleceği ta ezelden alnına yazılmıştır. Onun için ölüm mukadderse, tutulmaya çabalamak boşunadır. Değilse korkmak mânâsızdır. Onun için vebaya tutulmuş kimselerin giysi ve çamaşırlarına dokunurlar. Bu yüzden sirayet çoğalır.*[72]

1578-1581 tarihleri arasında Osmanlı ülkesinde bulunan Salomon Schweigger, Türklerin ölümcül hastalıklardan korkmadığını, insanın neden ve nasıl öleceğini belirleyen alın yazısına inandıklarını kaydeder.[73] Benzer tespitler 1611'de Türkiye'ye gelen İskoçyalı seyyâh William Lithgow'un eserinde, "*Türkler inanırlar ki herkesin kaderi önceden alnına yazılmıştır. Bu yüzden kaçınılmaz tehlikelerde öncülük ederler.*" şeklinde yer almıştır. "[74] Seyahatnameler bir toplumda bir konu hakkındaki tavrın devam edip etmediğinin takip edilebilmesi için önemli imkanlar sunmaktadır. Osmanlı Türklerinin ölüme bakışlarının Schweigger'den 150 yıl sonra bile değişmediğini bu sayede görebiliyoruz. Örneğin 1759-1768 tarihleri arasında Osmanlı coğrafyasını gezen Papaz Crhristoph Wilhelm Lüdeke, eserinde vebaya geniş yer verir. İzmir'de 1759-1760 ve 1762-1765 yılları arasında yaşanan veba salgınlarının herbirinin sonunda şehrin nüfusunun 15.000-20.000 arasında eksildiğini belirtir. Müslümanların, "*Her şey Allah'tandır. İnsan ne yaparsa yapsın bu kaderi değiştiremez.*" mantığından dolayı vebaya karşı hiçbir önlem almadıklarını, bunun da ölü sayısının artmasına yol açtığını belirtir.[75] 1827-1828 tarihleri

---

72 O. G. de Busbecq, *Türk Mektupları,* (Çev. R. Kibar), Kırkanbar Kitaplığı, İstanbul, 2002, s. 125.

73 S. Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581,* (Çev. S. T. Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 200.

74 W. Lithgow, *The Total Discourse of the Rare Adventures,* Londra, 1640, s. 163.

75 Franland, *a.g.e.*, s. 191; Seyyâhların Bursa özelinde veba ve salgın hastalıklarla ilgili izlenimleri için bkz. H. W. Lowry, *Seyyâhların Gözüyle Bursa,* (Çev. S. Alper), Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 99-104.

arasında Türkiye'yi gezen Frankland, Türklerin gerek veba gerek yangınlar karşısında önlem almayarak kaderci bir tutum izlediklerini, ölümü Tanrının takriri olarak görmelerinden dolayı nüfuslarının yarı yarıya azaldığını belirtir. Miss Julia Pardoe, Osmanlı ülkesine Aralık 1835'te gelmiş ve 9 ay boyunca seyahat etmiştir. O da Türklerin ölüm karşısında takındıkları tutumu eleştirerek şu ifadelere yer vermiştir:

> *Buradaki boş inanca göre gerçek bir Müslüman padişahın buyruğuyla öldürülür ya da vebadan ölürse günahlarının bağışlanması için hiçbir neden gerekmeden doğruca cennete gider ve oradaki melekler kollarını açarak onu karşılarlar. Avrupalılar arasında veba olaylarının az oluşuna da ayrıca sevinirler. Nedeni de Allah'ın Müslümanları onlardan daha çok sevdiğine dair inançlarıdır. Avrupalıların hastalığa karşı önlem almalarına kulak asmazlar. Doğuluların en büyük yıkımlara gereksiz ve inatçı bir davranışla nasıl körü körüne boyun eğdikleri şaşılacak bir şeydir.* [76]

14 yıllık uzun seyahati esnasında La Motraye, seyahatnâmesinde Osmanlı ülkesinde yaşayan Türk, Ermeni, Yahudi ve Rumların âdet ve geleneklerine yer verir. Özellikle ölüm karşısında bu toplulukların farklı tutumu dikkate değerdir. La Montraye bu farklılığı şöyle betimler:

> *Cenaze töreni, en önemli insanlar için bile son derece yalın ve sakin geçer. Hıristiyan ve Yahudilerde görülen bağırıp çağırmalara, ağlayıp inlemelere Müslüman cenazelerinde rastlanmaz. Yine Rum, Ermeni ve Yahudi törenlerinde tanık olduğumuz gibi ölenin eşi ya da kız kardeşine eşlik eden paralı ağlayıcıları, ölenin ağlayıp inleyerek kendini yerden yere atan akraba ve dostlarını bu törenlerde görmeyiz. Aslında bu üç milletin cenaze törenleri kadar iç karartıcı, ortalığı velveleye verici bir şey var mıdır, hiç sanmıyorum. Rum kadınları, belli ki döktükleri gözyaşlarının eşlerine, çocuklarına ya da başka yakınlarına karşı olan son görevleri için yeterli olmadığına inandıklarından, cenaze töreni sırasında yanlarına yardımcı ağlayıcılar alıyorlar. Onların ağlayıp bağırmaları, saçlarını başlarını yolar gibi yapmaları, göğüs ve midelerini yumruklamalarıyla yani fizikî güçleri neye yetiyorsa onu yapmakla, ölüye saygıda kusur etmediklerine inanıyorlar."* [77]

Seyyahların ölüm karşısında takınılan tavırlara ilişkin bu kayıtlarının Osmanlı toplumunun ölüm ile kurduğu ilişkiyi anlamamıza yardımcı olduğu açıktır. Osmanlı toplumunun dünyanın faniliğine dair derin kavrayışının

---

76 M. J. Pardeu, *18. Yüzyılda İstanbul,* (Çev. B. Şanda), İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1997, s. 285; Olaf Yaranga, İzmir'i gezen Fransız gezginlerinin izinde 1837 İzmir'inde veba karşısında Türklerle Fransızların farklı tutumlarına değinir. O. Yaranga, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezginlerinin Anlatımlarında İzmir,* (Çev. G. Tümer), İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2002, s. 78-79.

77 La Motraye, *a.g.e.*, s. 93-94.

yönlendirdiği ölüm ile ilgili bu türden tavırlarını anlamak mutluluğu dünyada arayan Avrupalı seyyahlar açısından hiç şüphesiz zor olmuştur. Seyahatnamelerin hem "bakan" hem de "bakılan" açısından değerlendirilmesi gerektiğine daha evvel değinmiştik. O nedenle Avrupalı seyyahların Osmanlı toplumunun ölüm ile kurduğu ilişkiye dair kaleme aldıkları kayıtlar yalnızca Osmanlı toplumunun değil aynı zamanda dönemin Avrupa toplumunun da ölüme bakışını üstü örtülü bir şekilde yansıtmaktadır. O nedenle bir seyahatname bizi yalnızca aktardığı verilerle değil bir bilgiyi aktarma nedeni ve şekliyle de aydınlatır. Bir metnin kurgusu tek başına bir bilgi türüdür çünkü.

c. Seyahatnamelerde Dilenciler, Dervişler, Tekkeler

Seyahatnamelerin önemli gözlemler içerdiği konulardan biri de dilenciliktir. Dilenci Kalenderi dervişleri sık sık rastlanan bir temadır. Bu konudaki ilk kayıtlar Kastilya ve Leon Hükümdarı III. Henri'nin mabeyincisi olan ve Timur'a elçi olarak gönderilen Ruy Gonzales de Clavijo aittir. Nicolas Nicolay ve O. G Busbecg bu konuda daha ayrıntılı bir anlatım ortaya koymuşlardır. Busbecq, Osmanlı ülkesi ile ilgili gözlemlerini arkadaşlarına gönderdiği mektuplarda paylaşmıştır. Schweigger'in gözlemleri de Busbecq ile paraleldir. Dilenen Kalenderi dervişlerine 17. yüzyılın seyahatnamelerinde de rastlıyoruz. Paul Ricaut bu konuda ayrıntılı bilgi aktarır. Seyyahların Osmanlı ülkesindeki dilenciler ile ilgili kayıtları Fuat Köprülü, Osman Turan, Ömer Lütfi Barkan ve Ahmet Yaşar Ocak'ın çalışmaları ile uygunluk göstermektedir. [78]

Seyyahların Osmanlı toplumunun dini hayatı sözkonusu olduğunda en çok ilgilerini çeken konu dervişler ve tarikatlardır. Kılık kıyafetleri ve davranışları nedeniyle seyahatnamelerde en çok sahne alan figürler ise Kalenderiler olmuştur. Rufailerin zikirleri bazı seyyahlara korkunç gözükmüşken bazılarına büyüleyici gelmiştir. Mevlevilerin seması ise bir dini ayinden ziyade bir dans gösterisi olarak görülmüştür. İyi vakit geçirmek ve anlatabilecekleri ilginç gösteriler peşinde olan seyyahlar bu nedenle Kadiri ve Nakşi tarikatlarından pek söz etmemişler. Rufai ve Mevlevi zikirleri en gözde deneyimler olarak kabul edilmiştir. Ne tarikatların kurucuları ne de felsefeleri hakkında bilgi sahibi olmayan ilk dönem Avrupalı seyyahların aksine Carr Vett sıradışı bir gezgindir. Anlamak amacıyla *baktığı* anlaşılan Vett, Türkiye'ye gelmeden evvel Türkiye ve tarikatlar hakkında bir ön araştırma yapmış, fakat Türkiye'ye geldikten sonra bunun yeterli olmayacağını gördüğü için İstanbul'daki

78 İ. Şirin, "Avrupalı ve Osmanlı Seyyahların İzlenimiyle Osmanlı ve Avrupa'da Dilencilik" *Bir Kent Sorunu Dilencilik Sempozyumu 18-19 Ekim 2008 Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 2008, s.45-63

Kelami Dergahı'nda 15 gün kalarak sufi hayatını yakından tecrübe etmeye çalışmıştır. Vett'in bu tecrübesine dair anlattıkları tarikatların kapatılmasından kısa bir süre önce bir Nakşi tekkesindeki yaşamı ve havayı yansıtması açısından önemli bir tarihsel kayıt olarak bize ulaşmıştır. Burada dikkat çeken gerçek ise Vett'in kayıtlarının Erken Cumhuriyet elitlerinin tarikatların kapatılmasına dayanak olan iddiaları ile uyuşmadığıdır. [79]

Sonuç olarak başka dünyaları merak etme duygusundan doğan seyahatnameler sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel tarihin en önemli kaynakları arasındaki yerini almıştır. Seyahatnameler arşiv belgelerinin suskunluğa gömüldüğü anlarda sadece tarihçilerin değil diğer sosyal bilimcilerin de imdadına yetişmektedir. Tarihsel kaynağın belge ile sınırlandırılması seyahatnamelerin dikkate alınmaması sonucunu doğuracaktır. Oysa seyahatnameler insan dair *toplumdan* geriye kalan belgeler olarak kabul edilebilir. Tarihsel kaynak anlayışı genişledikçe insandan ve toplumlardan geriye kalan herşeyin tarihin malzemesi haline geleceğini ve bu sayede tarih metinlerinin daha canlı ve renkli hale bürüneceğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Hatırat

Yakın çağ tarihi ve bilhassa II. Meşrutiyet (1908) sonrasına dair tarih araştırmalarının en mühim kaynaklarından biri de, hiç şüphesiz hatıratlardır. Ancak bu gibi kaynakların gereği gibi değerlendirilmedikleri veya sadece en çok bilinen kaynaklara atıfta bulunulduğu dikkati çekmektedir.[80]

Hatıratın bir edebi tür olarak ortaya çıkışı 20. yüzyılın başlarına rastlar.[81] Hatırat, bir kişinin hayata dair tecrübelerinin sonradan kayda geçirilmesi olduğundan günlükten (ruzname'den) ayrılır. Günlük, zamanın günü gününe çekilen bir fotoğrafı ise hatırat hayatın tamamının bir seferde çekilen panorafik bir fotoğrafı olarak kabul edilebilir. Hem hatırat hem de günlük yazan kişi kendi hayatının vakanüvisi gibidir. Bu durum hatırat metinlerini haliyle son derece şahsi metinler haline getirmekte, sahip oldukları şahsilik dozunun yüksekliği hatıratları tuzaklarla dolu malzemeler sınıfına dahil etmektedir.[82]

---

79 Bkz. İ. Şirin, "Batılı Seyyahların İzleniminde Sufiler," *Sufi Araştırmaları*, 5, 2013, s.21-47.

80 A. Birinci, "Hatırat Türünden Kaynakların Tarih Araştırmalarındaki Yeri ve Değeri," *Tarih Yolunda*, İstanbul, 2001, Dergah Yayınları, s.18

81 M. O. Okay, "Hatırat", İ.A. (DVY) C.16, İstanbul, 1997,s.445. İ. Olgun, "Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı", *Türk Dili Anı Özel Sayısı*, 246, 1972.

82 Birinci, a.g.m., s.19

Hatıratlar yakınçağ araştırmalarında arşiv, süreli yayınlar, incelemelerden sonra dördüncü kaynak grubunu oluşturmaktadır. Bir yakınçağ tarihi araştırmasında bu dört kaynak grubunun dengeli şekilde kullanılması şarttır. Hatıratlar ilk üç kaynak grubunun en önemli tamamlayıcısı konumundadır. Hatıratlar, diğer kaynak grubunda pek rastlanmayan özellikle beşeri gerçekleri ihtiva eder. Siyasi tarih ve zihniyet araştırmaları sözkonusu olduğunda ise hatıratlar vazgeçilmez kaynaklar konumuna yükselir.

Hatıratlar folklor araştırmalarının da önemli kaynakları arasındadır. Çocuk oyunları, Ramazan eğlenceleri, düğünler, Hıdırellez, kız isteme, söz kesme, düğün vb. âdet ve geleneklerin tespit edilmesinde hatırat türü eserlerin önemi yadsınamaz. Farklı coğrafyalarda kaleme alınan hatıratların karşılaştırmalı tahlilinin benzer adet ve geleneklerin varlığı ve sürekliliği konusunda önemli bilgiler sağlayacağı açıktır.[83]

Hatıratlara Örnekler

Edebiyat ve tarih araştırmaları için önemli kaynaklar olduğunu belirttiğimiz hatıratların aynı zamanda tuzaklarla dolu olduğunu söylemiştik. Bu kaynakları kullanırken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri bazı hatıratların ait olduğu iddia edilen kişi tarafından değil, bir başkası tarafından kaleme alınmış olabileceği gerçeğidir. Bu durumun bilinen en iyi örneği şüphesiz *II. Abdülhamid'in Hatıra Defteri*'dir. II. Abdülhamid gerçekte böyle bir hatıra kaleme almamış, Süleyman Nazif İttihatçılardan intikam almak maksadı ile II. Abdülhamid adına adı geçen hatırayı yazmıştır. Hatıratı Süleyman Nazif'in yazdığını bilmeyen pek çok tarihçi bu hatıraları birincil elden kaynak gibi kullanmış, hatta Süleyman Nazif'in yazdığının ortaya çıkmasından sonra da kullanmaya devam etmiştir. Benzer bir durum Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya atfedilen Atabe-i Bülend mertebe-i Hazret-i Hilafet-Penahi'ye Bir Ariza isimli hatıradır. Bu metin de Muhtar Paşanın kaleminden değil Cemaleddin Efendizade Ahmet Muhtar Kevabiki'nin kaleminden çıkmıştır.[84]

Hatıralar konusunda diğer dikkat edilmesi gereken husus ise hatıratları yayına hazırlayanların metinlere yaptıkları müdahalelerdir. Örneğin Cemal

---

83 A. Birinci, "Hatırat Türünden Eserlerin Türk Folkloru Araştırmalarındaki Yeri", *Tarih Yolunda*, İstanbul, 2001, s.16

84 A. Birinci, "Sultan Hamid'in Hatıra Defteri Meselesi," *Divan*, 2 (19), 2005, s177-194. S. Nazif, *Bir Abdülhamid Müdâfaanâmesi*, (Haz. M. Gündüz), Ankara 2007, s.24-25. II. Abdülhamid'in hatıra defteri meselesi için bkz Y. H. Erdem, *Tarih –Lenk*, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.

Kutay tarafından Üç Devirde Bir Adam başlığıyla yayına hazırlanan Ali Fethi Okyar'ın hatıraları Kutay'in ciddi ekleme ve çıkarmalarına maruz kalmıştır. Yine Cemal Kutay tarafından yayına hazırlanan *Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları, Abdülaziz'in Avrupa Seyahati, Çerkez Ethem'in Hatıraları, Kuşçubaşı Eşref'in Hayber'de Türk Cengi* isimli eserler de aynı akibete uğramıştır. Bu metinlerin yeniden yayına hazırlanması şarttır.

Hatıra metinleriyle ilgili diğer bir problem de hatıratı yayına hazırlayan kişilerin kendi fikirlerini hatırat sahibinin fikriymiş gibi hatırat metnine eklemeleridir. Örneğin Cemaleddin Afgani'nin Hatıralarını[85] Muhammed Mahzumi Paşa yayınlamıştır. Eserin takdim yazısında Suat Mertoğlu, Mahzumi Paşa'nın bazı yerlerde kendi fikirlerini Afgani'ye mal ederek yazmış olabileceğine dikkat çeker. Ancak Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Arşinde bulunan belgeler hatıralarla uygunluk göstermektedir.[86]

Hatıratların yayına hazırlanırken sadeleştirilmesi ise okuyucuları yanılgıya düşüren diğer bir husustur. Ayrıca bazı hatıraların yalnızca sadeleştirilmediği aynı zamanda metindeki bazı ifadelerin de çıkarıldığı bilinmektedir. Örneğin Nutuk, sadeleştirme ve sansür konusunda Türkiye'deki en mağdur metinlerden biridir.[87] Nutuk siyasi konjonktüre uygun şekilde düzenli olarak tahrif edilmektedir. Nutuk'un baskılarının bu açıdan karşılaştırılması Türk siyasetinin bu metinden beklentilerini göstermesi bakımından bize önemli bilgiler sunacaktır.

Hatıratlar sözkonusu olduğunda en dikkat edilmesi gereken konu ise hiç şüphesiz verilen bilgilerin sahihliği meselesidir. Aynı konu hakkında çok farklı fikirlerin verilmesi hususunda en iyi örneklerden biri İzmir Yangını meselesidir. 13 Eylül 1922'de başlayan ve 4 gün süren yangını kimlerin başlattığı sorusu hala kesin olarak cevaplanamamıştır. Şimdi bu olayı farklı hatıralardan takip edelim. Dido Sotiriyu'nun *Kanlı Topraklar* kitabı Türkçeye *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* şeklinde çevrilmiştir ve bu eserde yazar İzmir'e ilk giren Türk askerleri olan Pehlivan ve Nurettin Paşa'nın şehri yağmalayıp yaktırdıklarını yazar.[88] Halide Edip Adıvar'ın *Türkün Ateşle İmtihanı* isimli

85 Muhammed Mahzumi Paşa, *Cemaleddin Afgani'nin Hatıraları*, (Çev. A. Yerinde), Klasik Yayınları, İstanbul, 2010. Klasik yay

86 TİTE, K3 G 27-001, K3G4 B3001,K3G62B62001

87 Hıfzı Veldet Velidedoğlu, Nutukta geçen Celal Bayer'i öven ifadeleri sansürleme gereği hisseder. O kısmı makaslar. T. Akyol, "Hangisi Daha Çok Atatürkçüydü? Bayar ve İnönü" *Millliyet Gazetesi*, 5 Aralık 2010.

88 D. Sotiriyu, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, (Çev. A.Tokatlı), İstanbul, Can Yayınları, 1996, s.243.

kitabında ise İzmir'in kaçmakta olan Yunanlılar tarafından yakıldığı söylenir.[89] Falih Rıfkı Atay ise Çankaya isimli hatıra kitabında daha farklı bir bilgi aktarmaktadır. Atay'a göre İzmir'i Yunanlılar kaçarken yakmaya başlamışlar, Ermeni çeteleri de pek çok yeri kundaklamış, İzmir'e ilk giren Deli Nurettin ise azınlıklardan geriye bir şey kalmasın diye İzmir'i ateşe vermiştir.[90] Bu son iddiaya göre İzmir Yunanlıların, Ermenilerin ve Türk ordusunun çıkardığı farklı yangınların sonucunda yanmıştır. Bu üç hatıratın İzmir Yangını hakkında söylediklerinden hareketle kesin bir kanaate varmak zordur. Ayrıca bu üç hatıratın aynı olay hakkında ortaya üç farklı iddia koymaları Akira Kurosawa'nın 1950 tarihli Rashomon isimli filmini hatırlatmaktadır. Usta yönetmen bu filminde, bir cinayeti cinayete tanık olanların farklı bakış açılarından tekrar tekrar gösterir. Ve cinayet hakkındaki nihai bir sonuca varma işini izleyicinin kendisine bırakır. Film, bir *gerçekliğin* hem bir tek parçadan oluşacak kadar basit olmadığını hem de tek bir bakışaçısı ile anlaşılamayacağını göstermesi bakımından bugün bile bir ders niteliğindedir. Hatıratlar, okuyucunun niyetinin gerçekliğin mahiyetini belirlediği metinlerdir. Okuyucu, meşrebine göre Sotiriyu ya da Atay'ın haklı olduğunu ve gerçeği söylediğine inanacaktır. Çünkü okuyucu, tarih metni ne anlatırsa anlatsın, beklentisi veya siyasi-ekonomik kökenine göre kendi kurgusunu oluşturur. Bu durum, okuyucu ile tarih metni arasındaki ilişkinin kaçınılmaz sonuçlarından biridir.

Milli Mücadele'nin bitiminden sonra Türkiye'de hatıra savaşları diyebileceğimiz bir gelişme yaşanmıştır. Milli Mücadele yer alıp savaştıkları halde isimlerinin yeterince anılmadığını ya da haklarının yenildiğini veya haksız ithamlara maruz kaldığını düşünenler savaşın bitiminden sonra kendilerini savunmak için hatıratlarını kaleme alma ihtiyacı hissetmişlerdir. Örneğin Kazım Karabekir'in hatıralarına bakılacak olursa Anadolu'ya geçip bir mücadele başlatma fikri kendisine aittir, Mustafa Kemal'e değil. Yine Nutuk ile dönemin önde gelen şahsiyetlerinin hatıraları karşılaştırıldığında çok sayıda çelişki hemen göze çarpmaktadır. Milli Mücadele'nin bitiminden sonra paşalar, kendi aralarındaki mücadele ve hesaplaşmayı hatıralar üzerinden sürdürmüşlerdir diyebiliriz.[91] Celal Bayar ise hatıralarına *Ben de Yazdım* ismini koyarak Milli Mücadele'de kendisinin de bulunduğunu hatırlatmak istemiş gibidir.

---

89 H. E. Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul 1992, s.245-246.

90 F. R. Atay, *Çankaya*, C.I, Dünya Yayınları, Ankara, 1961, s 212.

91 Mili Mücadelenin başlangıcı ile ilgili yeni tartışmalara neden olacak hatıralardan İ. Eryavuz, *Kara Defter*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s.95. C. Baykurt, *Defter 1*, TTK Yazma, C. R. Atilhan, "Bütün Çıplaklığı İle Milli Mücadele", *Büyük Cihat Gazetesi*, Haziran 1951, Mersinli Cemal Paşa'nın hatıraları yayınlandığında yeni tartışmalara yol açacak niteliktedir.

Hatıratlar düzeyindeki hesaplaşmalar film endüstrisini de etkilemiş gözüküyor. Yücel Çakmaklı'nın *Ya İstiklal Ya Ölüm* isimli son projesi buna iyi bir örnek teşkil ediyor. Film, Denizli Müftüsü Ahmed Hulusi Efendi'nin Milli Mücadele esnasındaki çalışmalarını beyaz perdeye taşımayı amaçlıyor ve biraz da *Vurun Kahpeye, Ateşten Gömlek ve Yeşil Gece*'de yapılanın tam tersini yapıp, vatansever bir din adamı üzerinden Milli Mücadele'deki din adamlarının hepsini aklamayı planlıyordu. Oysa bu tavır *Vurun Kahpeye* ve diğerlerinde yapılmış olan hatayı bu kez başka bir açıdan tekrarlamaktan yani olumlu bir örnek üzerinden bütün bir meslek grubunu aklamaya çalışmaktan başka bir anlam ifade etmiyordu. Çünkü biliniyor ki Milli Mücadele'de vatansever din adamları bulunduğu gibi Yunanlılarla işbirliği yapan Edirne Müftüsü Hilmi Efendi, eski şeyhülislamlardan Mustafa Sabri gibi din adamları da mevcuttu.

Hatıralar hiç şüphesiz arşiv belgelerin suskunluğa büründüğü yerlerde ortaya çıkan boşlukları dolduracak bilgiyi sunmaları sebebiyle çok önemli bir kaynak türüdür. Hatıratların bu fonksiyonunu anlatan en iyi örneklerden biri Zeki Mesud Alsan'ın *Mustafa'nın Romanı Memleket Çocuğu* isimli hatırasıdır. Yazar, hatıratında çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği Aydın şehrini anlatırken Kezban isimli kızın trajik öyküsünü de aktarır. Bir Rum genciyle aşk yaşadığı için adı kötü kıza çıkan Kezban'ın akibeti ve bu olay çevresinde meydana gelen gelişmeler resmi belgelere pek yansımamıştır. Oysa bu hatırat sayesinde 19. Yüzyılın sonunda Aydın'da toplumsal baskı mekanizmalarının nasıl işlediğini, Kezban'ın akibetini, Kezban ile aşk yaşayan Rum genci Vassili'nin mahallenin namusunu kurtarmak amacıyla İsmail Efe tarafından nasıl öldürüldüğünü öğrenebiliyoruz.[92]

Hatıratların tarih araştırmalarına yapabileceği katkıların ne kadar değerli olabileceğini gösteren bir diğer örnek ise Halil Halid Efendi'nin 1903'te İngilizce olarak kaleme aldığı *Bir Türkün Günlüğü* isimli hatıra kitabıdır. Türkler hakkında İngiltere'de oluşmuş olumsuz kanaatleri düzeltmek amacıyla kaleme alınan hatıratı önemli kılan diğer husus ise Halil Halid Efendi'nin ailesi ve aile içi ilişkiler konusunda verdiği bilgilerdir. Aile hayatı bizim kültür hayatımızda uzun yıllar mahrem olarak kabul edildiğinden adli durumlar hariç bu konuda kaleme alınmış metne pek rastlanmaz. İşte Halil Halid Efendi bu oldukça mahrem ve özel alana okuyucuyu sokmaktan çekinmemiştir. Kadın-erkek ilişkileri, aile fertlerinin birbirleriyle münasebetleri, çocukların yetiştirilmesine dair ilginç ve birinci elden bilgileri bu hatıratta bulmak mümkündür [93]

92 Z. M. Alsan, *Mustafa'nın Romanı Memleket Çocuğu*, Vadi Yayınları, Ankara 2002, s.110-115.

93 Halil Halid, *Bir Türkün Ruznamesi*, (Çev. R. Bürüngüz), Klasik Yayınları, İstanbul, 2008 s.29-43.

Şevket Süreyya Aydemir'in 1959 yılında kaleme aldığı *Suyu Arayan Adam* isimli ünlü hatıratında yazar, arayışlar içindeki kendi kuşağının trajik bir panoramasını sunar. Bir subay olarak askerleri ile yaptığı röportaj tadındaki sohbetler Türk askerinin içinde bulunduğu kültür yoksunluğunu bütün açıklığı ile ortaya sermektedir. Yine Niyazi Berkes'in *Unutulan Yıllar* isimli hatıratı da 1940'lı yılların Türkiye'deki üniversite ortamı ve Milli Şef dönemi hakkında farklı bilgiler aktarmaktadır. DTCF'den tasfiye edilen hocalardan biri olan Berkes, siyasi iktidarın gölgesinin üniversite üstünde yarattığı baskısından ve utanç belgesi olarak nitelendirdiği "Milli Şef'e Bağlılık Yemini" hakkında bize birinci ağızdan bilgiler aktarmaktadır. Bu iki hatıratın sunduğu zengin malumatın benzerini arşiv belgelerinde aramak ise beyhude bir çaba olacaktır.

Hatıratların tarih araştırmalarında önemini gösteren örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat verdiğimiz örnekler bile hatıratların, tarihçiye geçmişi anlama ve aydınlatma konusunda arşiv belgelerinin sağlayamayacağı malumatı tedarik ettiğini fazlasıyla göstermektedir. Bu gerçek yalnızca tarihçiler değil bütün sosyal bilimciler için de geçerlidir. Tuzaklarla dolu olduğunu unutmadan bu kaynak türünün bize sağladığı bilgileri metodik bir çerçevede kullanmak zorunda olduğumuz ortadır. Arşiv belgelerinin sessizliğe büründüğü noktada hatıralar konuşmaya başlar. Hatıralar yalnızca doğru bilgi vermekle kalmazlar, verdikleri bilgiler sayesinde bizi farklı sorular sormaya da iterler. Tarihsel aktörlerin ve toplumsal yapıların iç dünyalarına girmemize imkan verirler.

Mektup

Mektuplar da tarih araştırmaları için önemli kaynak türlerinden biri olarak uzun zamandır kullanılmaktadır. Bu noktada tarihçinin görüş alanına önce siyasi aktörler tarafından kaleme alınmış mektuplar girmektedir. Yıldırım Bayezid-Timur, Şah İsmail-Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman-Fransuva arasındaki yazışmalar bu konuda ilk akla gelenlerdir. Bu mektuplar bir yandan dönemin siyasi gelişmeleri bir yandan da iki tarafın zihniyet dünyaları hakkında önemli bilgiler ihtiva ederler. Örneğin III. Selim ve II. Mahmud'un Avrupa krallarına gönderdikleri mektuplar Osmanlıların kendilerini ve Avrupa'yı nasıl değerlendirdiklerine dair önemli ipuçları ile doludur.

Tanzimat öncesi dönemde kaleme alınan mektuplar Münşeat mecmualarında bir araya getirilmiştir. II. Mahmud'un posta teşkilatını kurması ile

birlikte ise mektubun haberleşmede kullanımı artmıştır.[94] Örneğin Namık Kemal'in ailesi ve yakın arkadaşları ile yazışmaları Osmanlı düşünce tarihi açısından son derece önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu mektuplarda Namık Kemal ve kuşağının ruh halini yakalamak mümkün olabilmektedir. Bu mektuplar Fevziye Abdullah Tansel tarafından *Namık Kemal'in Hususi Mektupları* başlığı ile ve 3 cilt halinde yayınlanmıştır. Ömer Faruk Akün ise bu yayını sert şekilde eleştirmiş ve Tansel'in yaptığı hataları ortaya koymuştur. Akün'ün çalışması bu konudaki en iyi tenkit örneklerinden birini oluşturmaktadır.[95]

Beşir Fuat, Mektuplar,[96] Abdülhak Hamid'in Mektupları, Ziya Gökalp'in Limni Ve Malta Mektupları, Nazım Hikmet, Kemal Tahir'e Mahpushaneden Mektuplar, Yahya Kemal Mektuplar, Makaleler, Ahmet Hamdi Tanpınar, Mektuplar, Mehmet Kaplan Ali'ye Mektuplar, Mehmet Akif Ersoy'un Aile mektupları, Ahmet Cevdet Paşa'nın Aile mektupları gibi eserler hiç şüphe yok ki Türk siyasi ve entelektüel hayatı hakkında bize önemli bilgiler sağlamaktadır.[97]

Esaret edebiyatının önemli parçalarından biri de esir askerlerin mektuplarıdır. Hem esirlerin esaret hayatı hem de ailelerinin bu esnada çektiklerini belgelemesi açısından bu mektuplar bize yazıldıkları dönemin karanlıkta kalmış sosyal tarihi hakkında bilgiler sağlamaktadır. Bir gün "acının" tarihi yazmak isteyen bir tarihçi için bu mektupların en merkezi bilgi kaynağını oluşturacağını rahatlıkla söyleyebiliriz.[98] Bu noktada Çanakkale'de savaşan İngiliz ve Anzak askerlerinin kaleme aldıkları mektuplar ayrı bir yere sahiptir. Savaşın acımasız yüzü bu mektuplara çok net bir şekilde yansımıştır.[99] Askerlerin düşmanla, hastalıklarla, susuzluk ve açlıkla verdikleri savaş ve bu mektuplarda kendini bütün acımasızlığı ile ortaya koymaktadır.[100] Bu mek-

---

94 O. Ş. Gökyay, "Tanzimat Dönemine Değin Mektup" *Türk Dili Mektup Özel Sayısı*, Temmuz 274, 1974, s.21.

95 Ö. F. Akün, *Namık Kemal'in Mektupları,* İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1972.

96 O. Okay, Beşir Fuat'ın intiharla biten yaşamını mektuplar üzerinden aydınlatır. Mektupların kullanımı için Bkz. Okay, *Beşir Fuat: İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti*, Hareket Yayınları, İstanbul, 1969.

97 *Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı* 1974 de pek çok yazılmış mektup örneği bulunmaktadır. Mektuplar için ayrıca bkz. *Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı* 2006.

98 Kızılay Arşivinde bulunan İngilizlere esir düşmüş 85 civarında esir mektupları esirlerin nedenli zor şartlarda esaret hayatı yaşadıklarını göstermektedir. M. Arıkan, *Asker Mektupları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1990.

99 G. Herper, *Letters From Gallipoli*, Auckland University Press, Auckland, 2013; R. Lee, *Letters From Gallipoli*, Troubador Publishing, 2015 .

100 H. M. Başbay, Çanakkale'den Asker Mektupları, Ara Kitap, İstanbul, 2008.

tupların ölümün tarihini yazmak isteyen tarihçilere mebzul miktarda malumat sağlayacağı kesindir. Aynı durum hiç kuşkusuz Osmanlı askerleri tarafından yazılan mektuplar için de geçerlidir.

Bu noktada insandan geriye kalan diğer malzemeler gibi mektupların da tarihçiler için vazgeçilmez birer kaynak olduğunu aklımızda tutmamız yerinde olacaktır.

Görsel Malzemeler

Fatma ACUN*

Gözle görüle bilinen ve iletişim sürecinde yazı ve sesin haricinde olan her şey görselliğe dahil edilmektedir. Bu anlamda görsel verinin, gözün görebildiği her tür nesneyi, yeri, olayı ve oluşumu kapsadığı söylenebilir.[102] Görsel veriler, iki ve üç boyutlu olmak üzere ikiye ayrılır; 1- İki boyutlu görsel verilere, olaylar yaşanırken çekilen fotoğraf ve filmler, kartpostal, pul, resim, ephemera, minyatür, karikatür, harita ve planlar gibi iki boyutu olan nesneler dahil edilmektedir. 2- Üç boyutlu görsel verilere, tarihsel mekanlar, binalar, heykeller, ilgili dönemlerde kullanılan eşyalar gibi üç boyutu olan nesneler dahil edilmektedir. Tarih araştırmalarında çoğunlukla iki boyutlu görsel veriler, bunlar arasında da en fazla fotoğraflar kullanıldığı için burada fotoğrafların üzerinde durulmuş ve örnekler verilmiştir.[103] Fakat anlatılanlar her iki veri türü için de geçerlidir. Görsel veriler, niteliksel ve niceliksel olmak üzere iki türlü analize tabi tutulmaktadır. Bunlar aşağıda sırasıyla ele alınacaktır.[104]

---

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, facun@hacettepe.edu.tr

102 D. M. Moore ve F. M. Dwyer (Eds), *Visual Literacy, A Spectrum of Visual Learning*, New Jersey, 1994, s. 194.

103 E. Özendeş, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf", *Fotoğrafya*, 3, 1998; E. Özeneş, *Türkiye'de Fotoğraf*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 15-23; Ö. Yurdalan, "Bir Soruya Sahip Olmak", *Fotoğrafya*, 3, 1998.

104 Bu makale yazarın takip eden çalışmasından özetlenmiştir, geniş uygulama için bakılabilir. F. Acun, "Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", *Kebikeç*, 18, 2004, s. 95-118.

Niceliksel Tahlil

Fotoğraflar başta olmak üzere tablolar, resimler, minyatür, ephemera ve çeşitli çizimler, harita vs. görsel kaynakları oluşturmaktadır. Bu türden kaynakları tahlil etmek üzere geliştirilen en önemli metod, niteliksel tahlildir. Buna, görsel verilerin muhteva bakımdan analizi de denir ve genel anlamda verilerin muhtevasının objektif, sistematik ve sayısal olarak tanımlanmasıdır. Muhteva analizi öncelikle sayısal bir metottur ve malzemedeki belli temalar ve kategorilerin tespit edilmesini amaçlar. Bu tema ve kategorilere sayısal değerler atfetme, metodun temel özelliğidir. Metodun kullanımı altı aşamada gerçekleşmektedir.

1. Konun seçilmesi ve araştırma sorusunun belirlenmesi.
2. Görsel verilerin seçilmesi.
3. Analiz için kategorilerin oluşturulması.
4. Belirlenen kategorilerin verileri kodlamak üzere kullanımı için kurallar belirlemek.
5. Belirlenen kategorilerin verilerde geçme sıklıklarının sayılması.
6. Oluşturulan kategorilerin verilerdeki sıklıklarının tespit edilmesi:

Bu aşamalar, bir örnekle beraber aşağıda anlatılmaktadır.[105]

Konun seçilmesi ve araştırma sorusunun belirlenmesi

Araştırma konusunun seçilmesi ve araştırma sorusunun belirlenmesi, herhangi bir araştırmada olduğu gibi, niceliksel analizde de, yapılması gerekenlerin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Araştırma sorusu genelde tasviridir. Muhteva analizi, bu tasvirlere sayısal ve objektif tanımlamalar sunar. Örnek çalışmada konu Körfez Savaşı (1990-1991) olarak seçilmiştir. Bu savaş ve medyada yansıması üzerinde farklı görüşler oluşmuştur. Politika analistleri ve profesyonel gazeteciler, savaşın medya tarafından "eğlence" aracı olarak sunulduğu görüşündedirler. Medya eleştirmenleri de, savaşın insan yönünün medyada fazla yer tutmadığına, tamamıyla kayıp olduğuna dikkati çekmiştir. Savaşı değerlendiren bir kitabın editörü, "medyanın savaşı spor olayı gibi verdiğini, insanların öldürüldüğü gerçeğine hiç saygı duyulmadığını" söyleyerek medyanın tutumunu aşırı biçimde eleştirmiştir. Bu tür tartışmalar üzerine, Körfez savaşı ile ilgili aşağıdaki 4 araştırma sorusu formüle edilmiştir:

---

105 D. Shaw, "An Antiseptic War? A Study of Images from the Persian Gulf", *Visual Communication Quarterly*, 2, Spring 1995, s. 4-8.

1. Savaş draması nasıl ifade edilmiştir?
2. Vatanseverlik ve propagandanın medyada belirgin örnekleri var mıdır?
3. Bizim tarafımız ve onların tarafı, iyi ve kötü bakımından nasıl temsil edilmiştir?
4. Savaştaki insan zaiyatı nasıl tasvir edilmiştir?

Görsel verilerin seçilmesi:

Araştırmanın bu aşaması, belirlenen soruların cevaplarının buluna bileneceği tahmin edilen, konu ile ilgili belgeleri tespit etme işlemidir. Araştırılan konuya ve döneme göre, bir veya daha fazla görsel malzeme kaynağı belirlenebilir. Yukarıda belirlenen soruların medyaya yönelik olması nedeniyle, Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkarılan üç ana haber dergisi, *Newsweek*, *Time* ve *U.S. News and World Report* belirlenmiş ve bu üç ana dergide yayınlanan görsel imajlar, savaşın medyada nasıl sunulduğunu keşfetmek üzere değerlendirmeye dahil edilmiştir.

Analiz için kategorilerin oluşturulması:

Görsel verilerin muhtevalarının kodlanacağı kategorilerin oluşturulması, muhteva analizi metodunun esas noktasını teşkil etmektedir. Analizinin sonuçlarının geçerli olabilmesi, geliştirilecek bütün kategorilerin, araştırma sorularına duyarlı olması ile sağlanmaktadır. Bu da, oluşturulan kategorilerin araştırma sorusunu yansıtması anlamına gelmektedir. Kategoriler, verilerdeki her türlü muhtevayı kapsayacak kadar çeşitli ve yeterli biçimde düzenlenmeli, bir kategori, verideki muhtevanın yalnızca bir unsurunu kapsamalıdır. Örnek çalışmada, araştırma sorularına cevap bulmak amacıyla, kategoriler şu şekilde belirlenmiştir:

- Harekat: askeri harekat (bombalama, askerlerin sıcak savaşı) ve askerî olmayan harekat (manevralar, kamp manzaraları)
- Sahneler ve arka planlar:
- Askeri: hayati tehlike arz eden ve hayati tehlike arz eden durumlar
- Tahribat sahneleri, hastane sahneleri
- Amerika tarafı
- Toplantılar
- Araç-gereçler: ekipmanlar
- Aktörler/insanlar: liderler, askerler, siviller

- Vatanseverlik/propaganda unsurları: göstericilere yapılan muameleler, röportajlar.

Belirlenen kategorilerin verileri kodlamak üzere kullanımı için kurallar geliştirilmesi:

Verilerdeki muhtevaların, oluşturulan kategorilerin yalnızca birine dahil edilebilmesi, bunun için de kategorilerin açık ve kesin olması gerekmektedir. Aynı muhtevanın birden fazla kategoriye girdiği durumlar için, bu türden belirsizlikleri ortadan kaldırmak üzere kurallar geliştirilebilir.

Belgeleri örneklemek için kuralların oluşturulması:

Araştırmada kullanılan verilerin tamamının kullanılmadığı durumlarda, verilerin tamamını temsil edecek şekilde örneklemelerin yapılması gerekmektedir. Bu konuda uygulanan üç teknik bulunmaktadır: *Tesadüfi örnekleme*; *düzenli örnekleme* ve *kategorileştirilmiş örnekleme*.[106] Bu tekniklerden birinin, veri grubunun tamamına uygulanması yoluyla araştırmaya dahil edilecek veriler seçilmektedir. Örnek çalışmada kullanılacak veri grubuna, dergilerin Amerika'nın Körfez'e müdahale ettiği tarihten (28 Şubat), Irak'ın yenildiği tarihe (11 Mart) kadar olan 21 sayısı ve bu sayılarda yer alan Körfez Savaşı ile ilgili 583 fotoğraf dahil edilmiştir. Bu tür bir belirleme ile oluşturulan veri grubunun baş edile bilinecek miktarda olması nedeniyle, herhangi bir örnekleme yoluna gidilmemiş, verilerin tamamı çalışmaya dahil edilmiştir.

Oluşturulan kategorilerin verilerdeki sıklıklarının tespit edilmesi:

Bu, belirlenen kategorilerin, verilerde kaç defa geçtiğinin sayılması işlemidir. Bu yolla edinilen sayısal bilgi, rakamlar, yüzdeler, tablolar veya grafikler halinde sunulabilir. Örnek çalışmada, belirlenen araştırma sorularına uygun olarak geliştirilen kategorilerin sayımı neticesinde belli rakamlara ulaşılmış ve bunlar yüzde olarak ifade edilmiştir. İlk soru olan, "Savaş drama-

106 *Tesadüfi örneklemede*, veriler belli bir kurala dayanmaksızın, seçim yapılacak gruptaki verilerin hepsinin aynı derecede seçilme şansına sahip olacağı şekilde, rulet, şans tekerleği veya kura ile belirlenir. Örneğin bir ayın gazete sayılarına numaralar verilir. Bu numaralar kağıtlara yazılır ve bir torbaya konur. Arasından üç tanesi seçilir. Bu seçim her ay için tekrarlanır. Bu suretle seçilen gazete sayıları analize dahil edilir. *Düzenli örneklemede* ise, araştırma için belirlenen materyal kümesinden düzenli aralıklarla örnekler alınır. Örneğin, her ayın başı, ortası ve sonuna rastlayan veya her ayın 20'sine rastlayan gazete sayıları seçilebilir. Düzenli örnekleme tekniğinde önemli olan nokta, belirlenen zaman aralığının düzenli olarak tekrar etmesidir. Diğer bir örnekleme tekniği olan *kategorileştirilmiş örnekleme* de ise, belirlenen materyal kümesi kategorilere ayrılır, örnekler bu kategorilerden seçilir. Kategorileştirilmiş örnekleme tekniğinde önemli olan nokta, belirlenen materyal kümesinde bulunan veri türlerinin tamamından, eşit miktarda örneklerin alınmasıdır. Bu suretle, veri türlerinin tümü, eşit ağırlıklı olarak araştırmaya dahil edilmiş olacaktır.

sı nasıl ifade edilmiştir" ile ilgili olarak, savaşta kullanılan ekipmanlarla ait fotoğraflar sayılmış ve, %35 oranındaki fotoğrafın ekipmanlara yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Savaş fotoğraflarında hangi miktarın "normal, az veya fazla" olduğunu belirlemek zordur. Sıcak çarpışmalar, fotoğrafların yalnızca %8'ine yansımıştır. 583 fotoğraftan yalnızca 48 (%8)'i askerlerin sıcak çarpışma esnasındaki görüntülerine aittir. Fotoğrafların yalnızca %3'ü veya 33 adedi, askerleri hayati tehlike arz eder durumda göstermektedir. Bu neticeler ve sıcak savaşı gösteren askeri harekat ve bombalama yerine, uçak ve tank manevraları ve kamplarda eğitim manzaralarının fotoğraflarda baskın imajlar oluşturması, Çöl Fırtınası Harekatı'nın, savaştan çok savaş oyunu olduğunu düşündürmekte. Körfez Savaşı'nın bir teknoloji savaşı olduğu düşüncesini desteklemektedir.

İkinci soru olan vatanseverlik mi propoganda mı (vatanseverlik ve propagandanın medyada belirgin örnekleri var mıdır?) konusu ile ilgili olarak, göstericilere yapılan muameleler kriter olarak alınmıştır. Çalışma göstermiştir ki, savaşı destekleyenlere, savaşı protesto edenlerden üç kat daha fazla yer verilmiş ve ellerinde mumlar tutan barışsever kadınlar ve çocuklar olarak fotoğraflarda temsil edilmiştir. Savaş karşıtları diğer bir ifadeyle barışı destekleyenler ise saldırgan, kızgın ve yıkıcı sahnelerle temsil edilmiştir. Dergiler, medya fotoğraflarına vatansever bir ton vermek için savaşı destekleyenlerin olumlu ve çok sayıda imajlarına yer verirken, savaş karşıtlarını daha az sayıda ve daha az olumlu imajlarla temsil etmişlerdir (bkz. Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Savaş taraftarları.

Fotoğraf 2. Savaş karşıtı kızgın göstericiler, New York's Central Park.

Araştırmanın üçüncü sorusu olan biz ve onlar eşlemesi (Bizim tarafımız ve onların tarafı, iyi ve kötü bakımından nasıl temsil edilmiştir?) konusunda fotoğraflar incelendiğinde, Başkan Bush, General Powel ve General Schwartzkopf'un olumlu sahnelerde, örneğin Bush'un eşi ile kilisede, Powel'ın basın açıklaması yaparken ve Schwartkopf'un kendisini alkışlayan askerleri ile birlikte resimlendiği görülmüştür. Bu görüntülerde Amerikan liderleri, iyi ve başkalarını düşünen insanlar, vatanseverler; askeri liderler ise kabiliyetli ve askerleri tarafından sevilen kişiler olarak tanımlanmıştır. Irak lideri Saddam Hüseyin ise, askeri veya sivil kıyafetli hükümet lideri olarak temsil edilmiştir. Saddam Hüseyin'e ait fotoğraflar genelde polis dosyalarında biriktirilenlere benzemekte ve onu cani olarak göstermektedir. Irak askerleri ise, terörist veya silah kullanmayı bilmeyen acemi askerler gibi resmedilmiştir. Çok miktardaki Iraklı savaş esirleri, yalnızca birkaç koalisyon askeri ile birlikte yaralanmamış, sağlıklı ve bazıları yakalandığına mutlu olmuş şekildeki fotoğraflarla dergide yer almıştır. Irak'a tonlarca bomba atılmasına rağmen, konu ile ilgili dergide çok az fotoğraf yer almaktadır: 583 fotoğraftan yalnızca 38 adedi (%6.5) tahribat ile ilgilidir.

Dördüncü ve sonuncu soru olan savaştaki insan zaiyatının nasıl tasvir edildiği konusunda fotoğraflar incelendiğinde, yaralı ve ölülerle ilgili fotoğrafların her üç dergide de en az düzeyde olduğu görülmüştür. Fotoğrafların tamamında, koalisyon kuvvetlerine ait yalnızca 7 ölü ve 8 yaralı görülmektedir. Irak tarafında ise, fotoğraflardaki ölü ve yaralı sayısı 17 dir. Her iki taraftan toplam 32 olan ölü ve yaralı sayısı ile bu türden fotoğrafların genel

içerisindeki yeri yalnızca %5 olarak belirlenmiştir. Yalnızca bir fotoğrafın arka planında, bir Amerikan askeri ölü olarak görülmektedir. Fotoğrafların sağladığı görüntü, savaşta çok az sayıda insanın öldüğü veya yaralandığı, Amerikalıların ise, neredeyse hiç zaiyat vermedikleri şeklindedir. Yine, 583 fotoğraftan yalnızca 6'sında (koalisyon kuvvetlerinde %1, Iraklılarda %1.5 oranında) insanların üzerinde kan görülmektedir. Tahmin edilen ölü sayısının yanında, dergilerde yer alan fotoğraflarda geçen insan zaiyatının oldukça düşük olduğu, dergilerin Körfez Savaşı'nı kansız savaş olarak resimledikleri görülmektedir.

Muhteva analizi metodu uygulanarak yapılan araştırmada, başlangıçta sorulan sorularla ilgili şu neticelere varılmıştır.

- Birinci sorunun cevabı: Medyada savaş ile ilgili çıkan fotoğraflar bilim kurgu imajlarına benzemektedir.
- İkinci sorunun cevabı: İncelenen dergiler, Körfez Savaşı'nı destekleyerek vatansever bir tavır almışlardır.
- Üçüncü sorunun cevabı: Koalisyon kuvvetleri biz, Iraklılar onlar olarak tanımlanmış ve bu tanımlamaya iyi-kötü teması işlenmiştir.
- Dördüncü sorunun cevabı: Savaş kansız ve çok az zaiyatlı olarak resmedilmiştir. Bunun doğru, adaletli ve objektif olduğuna inanmak mümkün değildir. İnsan zaiyatı ile ilgili bu türden tasvirler, medya ciddi etik sorunları dile getirmektedir.

Bu araştırmanın sonuçları, görsel imajın gücü ve etkisi dolayısıyla, dergi editörlerinin savaş tasvirleri konusundaki yayın politikaları hakkında ciddi araştırma yapmaları gerektiğini göstermiştir. Kamuoyunun yararına olduğu düşüncesiyle mazur görülmesine rağmen, medyanın savaşı sınırlı ölçüde rapor etmesi, dolaylı olarak askeri ideolojiyi desteklediği ve savaşın hakikatleri hakkında kamuoyuna yeterli bilgi vermediği anlamına gelebilmektedir.[107]

Niteliksel Tahlil

Sembolist (Semiotik) Analiz

Muhtevayı bağlamından çıkarması ve parçalara ayırması, muhteva analizinin en çok eleştirilen yönüdür. Bu, muhteva analizinin niceliksel bir metod olması nedeniyle, kültürün ve sosyal hayatın niteliksel yönleri hakkında bilgi vermede önemli ölçüde yetersiz kaldığı anlamına gelmektedir. Belirtilen

---

107 Muhteva analizinin güçlü ve zayıf yönleri hakkında takip eden eserdeki değerlendirmeye bakılabilir: M. S. Ball, G. W. H. Smith, *Analysing Visual Data*, Qualitative Research Methods Series 24, A Sage Publications, USA, 1992, s. 25-31.

bu eksikliği gidermek üzere, niteliksel türden olan sembolist yaklaşım benimsenmeli ve niceliksel metodlarla birlikte kullanılmalıdır. Aşağıda, görsel imajların sembolist analizlerinin genel prensipleri verilmektedir.

Sembolizmin esası, bir şeyin başka bir şeyi temsil etmesidir; ikisi arasındaki ilişki soyuttan somuta veya özelden genele şeklindedir.[108] Örneğin, bayrak vatanseverliği, belli bir kıyafet tarzı saygınlığı sembolize etmektedir. Araştırmacının yapması gereken, sembollerin taşıdığı bireysel ve kolektif anlamları tespit etmektir. Anlam, üç ayrı düzeyde oluşmaktadır: 1) Kullanıcılarının sembole yüklediği *orijinal (exegetical) anlam* ki, bu daha çok antropolojide söz konusudur. 2) Araştırmacının gözlem sunucunda atfettiği *işlevsel anlam*. 3) Sembolün diğer sembollerle ilişkilerinden doğan *bağlamsal/konumsal anlam*. Konu bir örnekle daha açıklayıcı hale getirilebilir: Bir şahıs takım elbise giymesinin, kendi bireysel seçimi olduğunu söyleyebilir (orijinal anlam). Fakat, bir etnograf araştırmaları sonucunda, takım elbisenin belli bir sosyal gruba dahil olan şahıslarca (iş adamları gibi) giyildiğini tespit etmiş olabilir. Bu durumda, takım elbise sembol olarak alındığında, orijinal anlamı ile işlevsel anlamı farklılaşmaktadır. Bağlamsal anlamını belirlemek ise daha ileri düzeyde araştırmayı gerektirmektedir: Erkek kıyafetinin fazla çeşidinin olmadığı durumda, takım elbise giyilmesi doğal bir durum da olabilir. Diğer yandan, ciddi ve saygınlık gerektiren bir işte çalışan erkeğin takım elbise giymesi gerektiğini, kültür de öğretmiş olabilir.

Sembolün yorumlanması, diğer bir ifadeyle ne anlama geldiğinin belirlenmesi bazen problemli olabilmektedir, çünkü görüldüğü üzere, bir sembol birden fazla anlama gelebilmektedir. Farklı kültürler ve dönemler söz konusu olduğunda ise, sembole yüklenen anlamlar arasında farklılıklar oluşabilmektedir. Örneğin, II. Mahmud (1808-1839) döneminde ilk kullanıldığında, fes modernliğin simgesi olmuştur. Yaklaşık bir yüzyıl sonra, İnkılapların yapıldığı Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ise, gelenekselliğin simgesi olarak algılanmış ve kaldırılması için kanun çıkarılmıştır (25 Kasım 1925). Sembollerin çoklu anlamı, sembolleri deşifre etme işini güçleştirmektedir. "Her şey anlamlıdır fakat hiçbir şey kastedilmemektedir" sözü, bir yandan, sembollerdeki yapısal belirsizliği, diğer yandan da, araştırmacının yapacağı yorumların çeşitliliğini ifade etmektedir.[109]

---

108 Bu konuda bkz. "Visemics: A Proposal for a Marriage Between Semiotics and Visual Communnication". *Visual Communication* 94, Feather River Inn, Blairdesen, California.

109 Semiotik analizin karşılaştırmalı kültür çalışmalarına uygulanması konusunda bkz. J. Hole, "A Review of Cultural Palettes", *Visual Communication Conference 11*, June 1997, s. 1-8.

İmaj Analizi

İmajların niteliksel tahlili konusunda, imaj/fotoğraf okuma ayrı bir metod olarak belirmektedir. Ve antropoloji, sosyoloji, psikoloji, film çalışmaları ve edebiyat eleştirileri gibi farklı sahalardan derlenen kavramlar aracılığıyla okuma işlemi yapılmaktadır. Bu kavramlar, araştırma araçlarıdır ve sürekli olarak yenileri eklenmektedir. Belirtilen kavramlar, tarihsel görsel verilerin tahlilinde de güvenlikle kullanılabilmektedir. Araştırmacılara fikir vermek amacıyla, belli başlıları aşağıda özetle tanıtılmıştır.[110]

Eşli zıtlıklar: Bunlar, eşli fakat birbirine zıt olarak düzenlenmiş kavramlardır. En bilinen örnekleri erkek: kadın, sağ: sol, aydınlık: karanlıktır. Bu eşli zıtlıklar, çoğu kez hiyerarşiktir ve verilen örneklerdeki ilk terim ikincisinden daha önemlidir. Eşli zıtlıklar hem fotoğraflardaki imajları okumada, hem de bu imajlara duygusal ve zihinsel tepkileri biçimlendirmede önemlidir. Örneğin, polisin tekmelendiği bir fotoğrafta eşli zıtlıklar polis: protestocu, kurban: saldırgan, düzen: kargaşa arasındadır. İlk terimler, fotoğrafın okunmasında ön plana geçer ve gözlemleyicinin sempatisine yol açarken, ikincileri de antipati doğurmaktadır.

Bağlam: Bağlam, imajın gözlemleyiciye sunulduğu ortamlardır. Fotoğrafların algılanmasına ve yorumlanmasına, içinde sunulduğu ortam büyük ölçüde tesir etmektedir. Örneğin, bir nü fotoğrafı sanat galerisinde sergilendiğinde farklı, pornografik bir dergide yayınlandığında farklı anlam ifade etmektedir. Yine aile fotoğrafları, gazete veya sanat galerilerindeki fotoğraflardan daha farklı bir ışıkta değerlendirilmektedir. Fotoğraflar kitaplarda kullanıldığında ise, alt yazılar ve metinler bağlam oluşturmakta ve fotoğraflar, bu bağlama göre okuyucu tarafından algılanmaktadır.

Tür: Tür ile, aynı veya benzer niteliklere sahip olan fotoğrafların dahil edildiği kategoriler kastedilmektedir: Haber fotoğrafı, spor fotoğrafı, moda fotoğrafı gibi. Fotoğraflar taşıdıkları ifade ve tarzlara göre de türlerine ayrılabilir: Romantik, komik, hümanist gibi. Her türü tanımlayan belli nitelikler mevcuttur. Bu nitelikler, fotoğraflardaki imajların yorumlanması konusunda önemli ipuçları verirler.

Özdeşleştirme: Özdeşleştirme, seyir- cinin fotoğraftaki kişi veya gruplar arasında bağlantı kurmasıdır. Roman kahramanı ile okuyucu arasındakine benzer şekilde, seyirci ile fotoğraftaki imaj arasında özdeşleştirme gelişmektedir. Çoğu başarılı ve ideolojik yönden güçlü fotoğraflar, seyirci ile fotoğraftaki imaj arasında böyle bir bağlantı kurar.

---

110 More-Dawyer, *Researching the Visual*, s. 66-69.

Hikayeleştirme: Bir seri fotoğrafın kronolojik olarak bir araya getirilmesiyle yapılır. Bu şekilde bir araya getirilen fotoğraflar, geçmişte ne olduğunu anlatırken gelecekte ne olacağına dair ipuçları verir. Belli bir tema etrafında gruplaştırılan fotoğraflar, sözlerden daha etkili biçimde konuyu okuyucuya aktarmaktadır. Diğer yandan, fotoğraflar, kelimeler kadar işlenmediği için, kültüre has mesajlar verme eğiliminde değillerdir. Sözlerden sıyrılmış ve diğer imajlarla bir araya getirilmiş imajlar, düşüncenin empoze ettiği sınırlamalardan uzakta kalmakta, dolayısıyla da, kendi başlarına bir anlam ifade etmektedir.[111] Bu türden bir çalışmaya, *Ortadoğu Fotoğraflarında Kadın Portreleri 1860-1950* örnek olarak verilebilir.[112] Sosyal tarih çalışması olan bu araştırmada yazar, fotoğrafın icat edildiği zamandan, 1950'li yıllara kadar geçen doksan yıllık sürede Ortadoğu kadınlarına ilişkin fotoğrafları kronolojik sırayla bir araya getirerek, Ortadoğu'nun değişen tarihine paralel olarak değişen kadın portrelerini incelemiştir. Fotoğrafların seri halinde bir araya getirilerek incelenmesi çoğunlukla, antropolojik, etnolojik ve kültürler arası çalışmalara uygulanmaktadır.

Okuma: Fotoğrafın okunması, fotoğraftaki imajın tahlil ve tasvir edilmesi anlamına gelmektedir. Bu kolay bir iş gibi görünse de, belli imajları, örneğin fotoğraflardaki dini imajları okumak için bilgi gerekmektedir. Gündelik hayata dair fotoğraf imajlarını okumak ise, daha çok sağduyu gerektirir. Konu üzerine yapılan çalışmalar, seyredenin kimliği, tecrübesi ve bilgisi ölçüsünde, aynı imajın çok farklı şekillerde okuna bilineceğini göstermiştir. Fotoğraf okunması iki aşamada gerçekleşmektedir.[113] Tanımlama ve analiz etme. İlkinde, fotoğrafta görülen imajlar ve ayrıntıları gözlemlenmekte ve tanımlanmaktadır. Bunlar daha çok, fotoğraflardaki yüzeysel niteliklerdir. İkincisinde ise, fotoğraflardaki imajların bütünlük içerisinde genel bir modeli/tarzı keşfedilmeye çalışılmaktadır. Bu, parçalardan anlamlı bir bütün oluşturma, görüntüyü anlamlandırma işlemidir. İlk aşamada imajın biçimi belirlenirken ikinci aşamada muhtevası belirlenir ve fotoğrafa bir anlam kazandırılır. Örneğin, bir aile fotoğrafı okunurken, ilk bakışta görünenler, kişiler dekorlar vs. nin yüzeysel tanımlanması ilk aşamadadır. Bu aşamanın ayrıntıları, örneğin insanların kıyafetleri ve saç modelleri ile bundan çıkarılacak anlam (ailenin sosyal statüsü, eğitim düzeyi hakkında bilgi edinme işlemi) ikinci aşamadır.

---

111 E. Chaplin, *Sociology and Visual Representation*, London-New York, 1994, s. 210.

112 S. Graham-Brown, *The Portrayal of Women in Photography of the Middle East 1860-1950*, 1988. Bu araştırma hakkında geniş bilgi için bkz. Chaplin, *Sociology and Visual Representation*, s. 232-237.

113 Moore- Dwyer, *Visual Literacy*, s. 252-253.

İşaret eden ve İşaret edilen: İşaret eden, gerçek bir nesnenin kopyasıdır veya temsilcisidir. Eiffel Kulesi'nin modeli veya fotoğrafı gibi. İşaret edilen ise, işaret eden ile doğrudan bağlantılıdır ve parçası olduğu bütünü temsil eder. Eiffel Kulesi'nin

Paris'i temsil etmesi, gülümsemenin mutluluğu, el ele tutuşmanın duygusal bağlantıyı temsil etmesi gibi. İşaret eden ve işaret edilen arasındaki bağlantı, diğer bir ifade ile, sembol ve atfı, çoğu zaman rastlantısal ve kültüreldir: Kırmızı gülün romantizmi temsil etmesi gibi.

Konum Rolü: Bununla, fotoğraftaki imajların, fotoğraftaki konumları gereği sahip oldukları üst kimlik kastedilmektedir. Örneğin, bir kadın ile çocuğa ait fotoğrafta, kadının *anne* kimliği, konum rolüdür ve fotoğrafı yorumlamada bu rol kullanılır. Aynı kadın bir toplantı fotoğrafında yer aldığında, *yönetici* rolüne girer, fotoğraf da, bu rol ön plana alınarak yorumlanır. Fotoğrafların anlamını çözümlemede, imajların konum gereği beliren rollerini tespit etmek çoğu kez esas iş olmaktadır.

Sonuç

Uzun dönemleri kapsayan çok miktardaki görsel veri, niceliksel ve niteliksel analiz yöntemleriyle standart biçimde işlenebilmektedir. Görsel veriler, sosyal bilimlerdeki reaktif türden olan metotlarda görülen, araştırmacının veri üzerine tesiri ile ilgili problemlerden uzaktır. Görsel verilerin en önemli sınırlaması, görülen ve gizli muhteva ile verilerin kategorize edilerek parçalanması konusundadır. Bazı araştırmacılar, yalnızca açık olan ve görüle bilineni dahil ederek, dolaylı ve gizli olan anlamı hariç tutmuştur. Bu fazlaca sınırlayıcıdır ve görülenin üzerine aşırı yoğunlaşılması, geçerliliğin aleyhine olan bir güvenilirlikle sonuçlanabilmektedir.

Verilerdeki muhtevayı tasnif etmek üzere geliştirilen kategori sistemi, iletişimdeki mesajları anlamak için insanların geliştirdikleri kategorilere uymayabilir. Diğer yandan, insanlar görsel nesnelere bütün olarak bakar ve değerlendirirken, görsel verileri işleme metotları, iletişimin muhtevasını parçalara ayırmaktadır. Bu niceliksel/niteliksel analizinin en çok eleştirilen yönüdür. İletişimde, muhtevanın görüle bilinen niteliklerinin ötesine gitmek ve bunu sistemli biçimde yapmak, diğer metodların uygulanması ile mümkün olabilmektedir.

Epigrafik, Nümizmatik ve Arkeolojik Kalıntılar

*Gökhan KAĞNICI**

Eski Çağ tarihinin kaynaklarını yazılı ve yazısız olarak ikiye ayırıyoruz. Yazılı kaynaklar içerisinde epigrafik, edebi, papirolojik ve sikkelerle ilgilenen nümizmatik kaynakları zikredebiliriz.[115] Maddi kültür nesneleri ile ilgilenen arkeolojiyi ise yazısız kaynak kategorisinde değerlendirmekteyiz. Yazılı ve yazısız kaynaklar mekânsal ve zamansal farklılıklar arz etmektedir. Çünkü bizler Eski Çağ tarihi dediğimizde yazının M.Ö. 4. binyılların sonları/3. binyılların başlarında Mezopotamya ve/ya Mısır'da ortaya çıkmasıyla başlayan, Eski (Batı) Roma İmparatorluğu'nun M.Ö. 5. yüzyılda çökmesiyle sona eren[116] yaklaşık 3500 yıllık bir zaman diliminin hangi döneminden bahsettiğimizi de ifade etmek durumundayız. Klasik anlamda Eski Çağ tarihinin ilgi alanı Akdeniz havzası ve Yakındoğu'da hüküm sürmüş kültürlerdir. Eski Yakındoğu (Mezopotamya, Mısır, İran, Suriye-Filistin) ve Anadolu (Hitit, Urartu, Hurri) kültürlerini Eskidoğu tarihi; Yunan, Helenistik ve Roma kültürlerini ise Eskibatı tarihi içerisinde değerlendirmekteyiz.

Yazılı kaynakları ise kendi içerisinde birincil ve ikincil kaynaklar olarak ayırmaktayız. Ancak kaynakların birincil ya da ikincil nitelikte olması neye göre belirlenir sorusuna verilecek cevaplar her zaman her kaynak türü için genel-geçer bir doğruluk arz etmeyebilir.[117] Genelde birincil olarak kabul edilen kaynakların daha nesnel/tarafsız, değişmeden doğrudan günümüze kadar ulaştığı, bilinçli bir derleme ve sentez ürünü olmayan, geçerli, daha gü-

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, gokhan.kagnici@gmail.com

115 B. İplikçioğlu, "*Eski Çağ Tarihinin Anahatları I*" Marmara Üniversitesi Yayınları No:486, İstanbul, 1990, 27.

116 Eski Çağ tarihinin kronolojik sınırını M.S. 7-8. yüzyıllara kadar uzatma eğilimi de vardır. Muhtemelen Batı Roma İmparatorluğunun M.S. 5. yüzyıldaki çöküşünden sonraki Geç Antikçağ olarak da adlandırılabilecek bu yaklaşık iki-üç yüzyıllık dönem Roma İmparatorluğunun birçok kurumunun, yönetim biçiminin ve dininin (Hıristiyanlık) mirasını büyük ölçüde devam ettirdiği için Eski Çağ tarihinin bir parçası olarak görülmek istenmiştir.

117 Eski Çağ tarihinin kaynaklarını belirleme ve onları belirli bir sınıflandırmaya tabi tutma noktasında Eskibatı (Yunan-Roma) tarihinin kaynaklarını tasnif etmek, yani birincil ve ikincil kaynak ayrımını belirginleştirmek, Eskidoğu (Mezopotamya, Anadolu, Mısır, İran) tarihinin kaynaklarını söz konusu anlamda tasnif etmekten biraz daha kolaydır. Bunda farklı coğrafyalarda hüküm sürmüş bu kültürlerin ürettikleri yazılı materyallerin niteliği, biçimi, içeriği ve üretildiği ortam belirleyicidir.

venilir, anın şartları gereği ve içerisinde hazırlanmış oldukları ifade edilirken; ikincil nitelikte sayılabilecek kaynaklara ise, derleme, kopyalama ya da tekrar üretim yoluyla başka kaynaklardaki bilgilere dayanılarak oluşturulan, öznel/taraflı, güvenilmez, yorum ve kişisel görüş içeren, anın şartlarından ziyade daha sonraki nesilleri de muhatap kabul etmek isteyen, uydurma ve propagandacı yönleri daha fazla bulunan özellikler atfedilmektedir.[118] Kaynakları bu belirli/belirlenmiş kıstaslar açısından kategorize etme çabası aynı zamanda Eski Çağ tarihinin kaynaklarına yaklaşım yöntemini, Eski Çağ tarihçilerinin kaynaklarla olan ilişkisel metodolojisini de belirleyen/gösteren olması açısından önemlidir.

Eski Çağ Tarihinin Kaynaklarından Nasıl Faydalanmalıyız ?

1. Epigrafik Kaynaklar

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, sadece bir takım belirli/belirlenmiş kıstaslarla kaynakları sınıflandırmak ve bu kıstaslar çerçevesinde kaynak türlerini onların içeriğine, düzenleniş biçimine ve içerdiği olay ve olgulara öncelik vermeden değerlendirmeye tabi tutmak yanlış ve eksik bir tutumdur.[119] Kaynaklardan ne türde bilgiler elde edebiliriz, kaynakların bizlere neyi, nasıl, ne şekilde söylediğini nasıl tespit edebiliriz, kaynağın söylem diline ve içerdiği bilgilere nasıl yaklaşmalıyız gibi soruları mutlaka sormalıyız.[120] Bunu yaparken de metnin dışsal-içsel bağlamlarını, kaynağın muhataplarını ve kaynağın dönemini göz ardı etmemeliyiz. Çünkü bazı kaynaklar içerdiği biçimsel ve içeriksel yapılarıyla birincil ya da ikincil kaynak türlerine atfedilen niteliksel özelliklerle uyuşmayabilmektedir. Örneğin Eski Çağ tarihinin en önemli kaynak türlerinden olan epigrafik malzeme[121] ne olursa olsun kesinlikle birincil kaynak statüsünde midir? Herhangi bir yazıt içeriği itibariyle bir yönüyle birincil kaynak, başka bir yönüyle de ikincil kaynak türü kıstaslarına uyuyorsa ne yapacağız? Misalen Eski Yakındoğu'nun kanun steliyle ünlü Eski Babil

---

118 B. İplikçioğlu, *Eskibatı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 42-47.

119 Kaynak kullanımı ve kaynaklara yaklaşım konusunda daha detaylı bilgi için: J. Tosh, *Tarihin Peşinde*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 2008, s.55-74.

120 F. Acun, "Tarihin Kaynakları", *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, (Ed. A. Şimşek), Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.126-127.

121 Epigrafik lafzını burada genellikle Eskibatı (Yunan-Roma) tarihi için kullanılan ve klasik temel bir bilim disiplini kabul edilen "yazıt(lar) bilimi" tanımından daha geniş bir anlamda, sadece Yunan ve Roma kültürlerinin bizlere miras bıraktıkları Latince ve Yunanca metinler için değil aynı zamanda Eskidoğu kültürlerinden kalma çivi yazısı ile de yazılmış metinleri karşılayan bir biçimde kullanıyorum.

krallarından Hammurabi (M.Ö.1792-1750) dönemine ait bir yazıta göz atarak durumu örneklendirelim.

"*Mükemmel hükümdarlığım zamanında Tanrı Şamaş'ın isteğiyle, Sippar'lı insanların üzerindeki iş angaryasını kaldırdım. Şehirde sürekli su akışının sağlandığı su kanalı kazdım. Bolluk ve bereket getirdim. Sippar halkına mutluluk verdim. Sippar halkı yaşamım için dua etti. Halkın dillerine, bir tanrı gibi beni her gün ansınlar diye ve beni sonsuza kadar unutmasınlar diye güzel ismimi yerleştirdim*".[122]

Şimdi yukarıdaki yazıttaki ifadelere baktığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Hammurabi, hâkimiyeti altındaki Sippar kentine karşı birtakım teveccühlerde bulunmuş ve bunun karşılığında kentin halkından bazı şeyler talep etmiştir. Kralın bu iyiliğine karşılık Sippar halkı tanrılara krala uzun ömür bahşetmesi için duacı olmuştur. Kral ise Sippar halkından kendi adını sonsuza kadar anmalarını ve kendisini unutmamalarını istemiştir. Bunun için de tıpkı tanrılara yapılan dualar/yakarışlar gibi, insanların her daim kendisi için onun güzel mirasını ve anısı yad etmelerini istemiştir. Metnin söylem diline şöyle bir baktığımızda Hammurabi'nin halkına karşı sevecen yaklaşan, onları umursayan, seven, koruyan bir kral imajı çizdiğini görmekteyiz. Ancak halka karşı teveccühlerde bulunma durumu, Eski Yakındoğu'nun kral yazıtlarının çoğuna bakıldığında, burada da olduğu üzere, kralların yazıtlarında en sık başvurduğu propaganda/ikna yollarından birisidir. Metinde geçen "*tanrı Şamaş'ın isteğiyle*" ifadesi tanrısal destekle hareket eden bir kralın bu durumu kendisi açısından bir fırsata döndürebileceğinin ipucunu sunar. Böylece kral tanrısal desteğin arkasında olduğunu göstermek yoluyla kendisine atfettiği üstün nitelikleri ve kimliği sayesinde hareket etmiştir. Zaten metnin ilk satırındaki "*mükemmel hükümdarlığım zamanında*" ifadesi de bunu kanıtlar. Bu desteğe mazhar olmak ve bu desteğin sonsuza kadar sürmesini arzu etmek için halka kaşı teveccühler bir kanıt olarak sunulmaya çalışılmıştır. Kral, teveccühlerde bulunduğu halkını memnun ederek bir yandan tanrılar tarafından insanları yönetme arzusunda olan kralların omuzlarına yüklenen sorumluluk ve görevleri yerine getirdiğini onlara kanıtlamış olacak, diğer yandan da emir ve isteklerini yerine getirdiği tanrıların destek ve yardımlarını almaya hak kazanacaktı. Ayrıca kendi adının nesiller boyu zikredilmesini halktan talep ederek, öldükten sonra da halkın bu olumlu tavrını, kendi hükümdarlık döneminde yaptıklarının haklılığını göstermesi açısından muhatap kabul ettiği tanrılara/tanrıçalara, geleceğin krallarına ve toplumlara (dost/düşman) bir kanıt olarak sunacaktır.

---

122 D. Frayne, "*Old Babylonian Period (2003-1595 BC): The Royal Inscriptions of Mesopotamia (Early Periods 4,(RIME 4, E4.3.6.2)* ", University of Toronto Press, Toronto 1990, s.335-336.

Öyleyse bu metin bağlamında konuşacak olursak birincil kaynaklara atfedilen bazı özelliklere açık bir şekilde uygun olmayan bu metni[123] yine de döneminin doğrudan bir üretimi olması nedeniyle birincil kaynak olarak değerlendiriyor olsak bile, öncelikli olarak yapmanız gereken, metindeki bilgilere eleştirel bakış açısıyla, metnin söylem dilini iyi çözümleyerek, yaklaşmaya çalışmaktır. Aksi halde aşağıdaki örnekte olduğu gibi *metnin dilinin* tam anlaşılamaması gibi ciddi bir sorunla karşı karşıya kalabiliriz.

Bilindiği üzere Asur kral yazıtlarında krallar hep başarılılarıyla ön plandadırlar. Başarısızlıklara yer yoktur. Ancak yalnızca dikkatli bir okuma ile bazı ipuçlarını yakalayabiliriz. Misalen, özellikle bazı Yeni Asur kralları, yıllıklarında, düşmana karşı düzenlemiş oldukları askeri seferler sırasında Fırat nehrini birçok defa geçmiş olduklarını belirtirler. Öyle ki, I. Tiglat-pileser (M.Ö.1114-1076), Ahlamu olarak isimlendirilen bir Arami kabilesi üzerine çıktığı seferde, nehri 28 kez geçtiğini söyler.[124] Yine III. Şalmaneser (M.Ö.858-824), yıllıklarında, aynı nehri 22, hatta başka bir seferinde de 17 kez geçtiğinden bahseder.[125] Şimdi eğer kralların Fırat nehrini geçmekten kasıtları, nehrin irili ufaklı kollarını geçmek değilse, bu durum, onların enerjik yapılarından ve başarılı olmalarından ziyade, başarısızlıklarıyla ilgili olmalıdır. Çünkü aynı nehri 28 ya da 22 defa geçmek, gidiş ve dönüşler müstakil olarak değerlendirildiğinde, nehir üzerinden 14 ve 11 defa geçmiş olmayı gerektirmektedir. Bu durum ise, kralların, üzerlerine sefer yaptıkları topluluk ya da şehirlere tam anlamıyla hâkim olamadıkları, seferler esnasında kesin bir başarı elde edemedikleri, böylece sorunun çözümü için her defasında yeni seferler düzenlemek zorunda kaldıklarını göstermektedir. Öyleyse krallar, Fırat nehrinden defalarca geçtiklerini söylediklerinde, düşmanları karşısında enerjik, güçlü, cesaretli ve hızlı oldukları şeklinde bir imaj çizmeyi amaçlamış olsalar da, aslında farkında olmadan, aktarmak istedikleri imajın ötesinde, olumsuz bir durumu veya başarısızlıklarını da açık etmiş oluyorlardı.[126]

---

123 Yazıt, yoğun propaganda/ikna içerikli ifadelerden oluşmaktadır. Amaç bir kısmının kralın hüküm sürdüğü dönemin çağdaşları olsa da büyük oranda gelecek nesillerden oluştuğu anlaşılan muhataplara birtakım mesajlar iletmektir. Metin en uygun söylem dilinin oluşturulmasına kanaat getirilene kadar üzerinde çalışan devletin resmi yazmanları tarafından tek bir merkezin bakış açısını yansıtan bir kodda kaleme alınmıştır. Bu yönleriyle de nesnellik/tarafgirlik sorunlarını gündeme getirdiği de aşikârdır.

124 A. K. Grayson, "*Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC): The Royal Inscriptions of Mesopotamia (Assyrian Periods 2,(RIMA 2,A.0.87.4)*", University of Toronto Press, Toronto 1991, 43.

125 Grayson, a.g.e., s.55,67.

126 G. Kağnıcı, "*Tarih Yazıcılığı Açısından Eski Mezopotamya'da Krali Kayıtlardaki İfadelerin Değerlendirilmesi*" Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2012, 194.

Nümizmatik Kaynaklar

Eski Çağ tarihinin yazılı kaynakları içerisinde sayabileceğimiz antik sikkelerle ilgili çalışmalar yapan Nümizmatik disiplini de hem arkeoloji hem de epigrafya başta olmak üzere farklı bilim dallarıyla karşılıklı ilişki içerisinde olmak durumundadır. Misalen bugünkü Antalya yakınlarında bulunan antik Perge kentinde M.S. 3. yüzyıla ait bir Roma dönemi yazıtında geçen "selam sana Perge, gümüş sikkesiyle ünlü Perge" ifadesi, bizi bu dönemde Perge kentinde basılan gümüş sikkelerin varlığından haberdar etmektedir.[127] Böylece epigrafik malzeme, nümizmatik malzemenin varlığına bir kanıt/teyit sağlamaktadır. Kimi zaman tam tersi de geçerlidir. Eski Yunan tarihinden örnek vermek gerekirse epigrafik ve edebi kaynaklarda haklarında hiç bilgi bulunmayan Knidos, Rodos, Iasos, Samos, Ephesos, Kyzikos ve Byzantion arasında M.Ö 394 civarında yapılan bir ittifakın varlığının tek kanıtı, bu kentlerin ortak olarak bastığı sikke olmuştur.[128] Sikkelerin üzerinde yer alan yazı, üzerinde resmedilen çeşitli tasvirler/simgeler, ayarı, tekniği ve biçimi gibi sikkenin basım özellikleri üzerindeki incelemeler sayesinde Eski Çağın siyasi, kültürel, dini, ekonomik ve sosyal hayatına dair birçok hususu öğrenebilmekteyiz.[129]

Eski Çağ (eskibatı) tarihinin farklı dönemleri ve kültürlerini göz önünde bulundurduğumuzda sikkelerin tarihsel süreç içerisinde faklı özellikler ihtiva ettiğini gözlemleyebiliriz. Hatta aynı kentin sikkelerinde de zaman içerisinde farklı tasvirler söz konusu olmuştur. Bunda o kentin geçirdiği siyasi, ekono-

---

127 O. Tekin, Sikkeler, "*Devletler, Hükümdarlar: Eski Çağ'da Paranın Siyasal, Kültürel ve Ekonomik Rolü*" Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi (22 Kasım 2006), s.3; D. Potter, "Performance, Power and Justice in the High Empire", *Roman Theatre and Society: E. Togo Salmon Papers I*, (Ed: W. J. Slater), The University of Michigan Press, United States of America 1996, s.136.

128 B. İplikçioğlu, *Eskibatı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, s. 101. Sikkenin bir yüzünde yılanlarla mücadele halinde olan çocuk Herakles tasviri ile "müttefiklerin sikkesi" anlamına gelen Yunanca kısaltılmış bir lejant vardır. Diğer yüzünde ise söz konusu kentlerin her birinin kendi simgeleri göze çarpmaktadır. Sikkedeki lejant (yazı) ve kentlerin simgelerinin tasvirlerinin bir aradalığı sayesinde bir müttefiklik durumundan haberdar olabilmekteyiz. M. Arslan, "İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler" Odin Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.387-388.

129 Eski Romalı konsül Sezar/Caesar (M.Ö.100-44)'ın M.Ö. 15 Mart 44 tarihinde senatör Brutus ve yandaşları tarafından öldürülmesi ile ilgili sikke bu konuda güzel bir örnek olabilir. Sikkedeki yazı ve tasvirlere bakıldığında bu kanlı olay ve olayın toplumsal yönleri hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. H. A. Seaby, "*Roman Silver Coins: The Republic to Augustus (Volume I)*", Seaby Publication, London 1989, 115; O. Tekin, "Antik sikkeler ve simgeler", *Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çokkültürlülük*, Yapı Kredi Yayınları Sergi Kitabı, İstanbul 2009, s. 21-22.

mik, toplumsal evreler de etkili olabilmektedir. Örneğin Yunan adalarından birisi olan Aigina olarak bilinen kentin sikkelerinde önceleri deniz kaplumbağası tasvir edilirken, M.Ö. 457 tarihinde Atinalıların bu kent üzerindeki siyasi baskıları neticesinde, Aigina sikkeleri üzerinde artık deniz değil, kara kaplumbağası tasviri gözükmektedir. Çünkü artık Aigina bu siyasi gelişmelerden dolayı denizlerdeki gücünü yitirmiş ve karasal bir siyasi güç olarak temsil edilmeye başlanmıştır.[130] Sikkelerdeki bu değişim, kentin siyasi ve ekonomi tarihine dair ipuçları sunmaktadır.

Ön veya arka yüz ya da her iki yüzünde de üzerinde yazı bulunan, kral, imparator, kraliçe gibi dini-siyasi anlamda öne çıkmış kişilerin, mekânsal/kente dair mimari unsurların, bitki, hayvan ya da farklı simgeler içeren dinsel/sanatsal motiflerin, günlük yaşama ait nesnelerin tasvirleriyle sikkeler Lidya, İyonya, Pers, Yunan, Hellenistik dönem ve Roma döneminin birçok alanına dair yapılan araştırmalarda bizlere katkı sağlamaktadır. Sikkeler sayesinde yöneticilerin, kentlerin isimlerinin nasıl yazıldığı, unvanlarının ne olduğu, siyasi/dini iktidarı temsil edenlerin yüzlerinin ne şekilde tasvir edildikleri, ne tür kıyafetler ve başlıklar giydikleri, saç şekillerinin nasıl olduğu gibi sayısız husus hakkında bilgi sahibi olabiliriz.[131] Hatta bazı sikkeler bizlere doğa olayları hakkında bile bilgi verebilmektedir.[132]

Arkeolojik Kaynaklar

Son olarak arkeolojiden bahsetmek gerekir. Arkeoloji hem yazılı kaynaklarla olan karşılıklı ilişkisi hem de kendi disiplininin çıktıları açısından değerlendirilmelidir. İlkine bir örnek vermek gerekirse M.Ö.705-681 yılları arasında hüküm sürmüş Geç Asur krallarından Senharip (Sin-ahhi-eriba)'in, arkeolojik kanıtlara ve Ninive'deki saray kabartmalarına bakıldığında, günümüzde İsrail'deki Şefala bölgesinde bulunan Lakiş kentine karşı bir askeri sefer düzenlendiği anlaşılır. Ancak çok ilginçtir ki, dönemin kral yazıtları bu konuda yeteri kadar bilgi içermez ve kralın kente karşı girişimleri yıllıklarda açık bir şekilde anlatılmaz.[133] Bir kente karşı savaştan, söz konusu kentin

130 O. Tekin, "Antik sikkeler ve simgeler", *s.* 16.

131 O. Tekin, "Lidya Krallığı'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na Anadolu'da Sikke Darbı", *Anadolu'da Para'nın Tarihi*, (Ed. Bülent Arı), Türkiye Cumhuriyeti Merkez B. Yayınları, Ankara 2011, s. 32-49.

132 O. Tekin, "Sikkelerle Batı Anadolu Depremi", *Toplumsal Tarih Dergisi 100*, Nisan 2002, s.23.

133 V. D. Mieroop, Marc, *Cuneiform Texts and the Writing of History*, Routledge, New York, 2006, 54. Asur kralı Sanherib Levant bölgesine karşı çıktığı üçüncü büyük seferinde (M.Ö.701) 46 tane irili ufaklı Yahudi yerleşimini ele geçirme konusunda başa-

mağlup edilmesinden ve böylece düşmanlık etmenin bir kente nelere mal olacağından bahsedilmesi mağrur kral ve hükmettiği coğrafyalar açısından olağan, zaruri ve sonuçları açısından mesaj iletmesi noktasında yararlı olduğu için kralların yazıtlarında sık işlenen konulardı. Ancak bu örnekte görüleceği üzere Senharip yıllıklarında bu askeri seferden açık bir şekilde bahsetmez. Bizler böyle bir seferin olduğunu kentin büyük oranda tahrip edildiğinin, işgallerle yakılıp yıkıldığın kanıtlarını içermesi açısından Lakiş ketinde yapılan arkeolojik kazılardan ve savaş sahneleri tasvirlerinden öğrenmekteyiz.[134] Böylece salt yazıtlardan tam anlamıyla emin olamadığımız hususların arkeolojinin/yazısız kaynakların nimetleri ve çıktıları neticesinde daha fazla aydınlatılması söz konusu olabilmektedir.

Arkeoloji ayrıca birçok alt dallarıyla da yeni ve önemli bilgiler elde etmemize imkân sağlar.[135] Klasik Arkeoloji ve Protohistorya ve Önasya Arkeolojisinin yanı sıra etnoarkeoloji, deneysel arkeoloji, bilişsel arkeoloji gibi daha başka çok sayıda arkeoloji alt disiplini sayesinde Eski Çağ tarihine ve kültürlerine dair bilgilerimiz çoğalmaktadır. Çeşitli arkeolojik malzeme sayesinde ne türden bilgiler elde edebileceğimizi göstermesi açısından söz gelimi arkeomalakoloji (kavkı/kabuk bilim) olarak bilinen arkeolojinin bir alt disiplinine kısaca göz atalım. Arkeomalakoloji belirli bir arkeolojik sahada ele geçirilen, kabuklu yumuşakçalarla (kara ve deniz salyangozları, midye gibi) ilgili çalışma yapan bir disiplindir. Yapılan çalışmalar neticesinde bu canlıların, yaşadıkları coğrafyaları, mekânları, iklimi ve çevreyi, dolayısıyla insanı, ekonomiyi etkilediği ve dönüştürdüğü açık bir şekilde anlaşılmaktadır.[136] Arkeomalakolojik buluntular bizlere söz konusu yörenin iklimi, çevresi, beslenme tarzı, sanatı ve hatta dini hakkında bilgiler sunar. Geçmişteki insanlar hem söz konusu bu canlılardan beslenme ihtiyaçlarını karşılamış, hem bu canlıların kabuklarından gündelik yaşamlarında faydalanmışlardır. Diğer taraftan bu canlıların kabukları (örneğin salyangoz kabuğu), bulunduğu bölgenin çevresel özelliklerini/değişikliklerini de kaydeden adeta bir arşiv niteliğinde olmuştur.[137]

---

rılı olduğuyla övünmektedir. Bu yerleşim yerleri içerisinde her ne kadar söz konusu krali yazıtlarında isminden bahsetmese de Lakiş kenti de vardı. Lakiş ismi sadece bu şehrin kuşatılması ve fethedilmesinin tasvir edildiği kabartmalardan birisinin üzerinde geçen birkaç satırlık krali ifadenin içerisinde geçmektedir.

134 D. Ussishkin, "*Sennacherib's Campaign to Judah: The Archaeological Perspective with an Emphasis on Lachish and Jerusalem*", *Sennacherib at the Gates of Jerusalem: Story, History and Historiography,* (Eds. I. Kalimi ve S. Richardson) Koninklijke Brill NV, Leiden, 2014, *75-103.*

135 M. Özdoğan, *Arkeolojik Kazılar Bilimsel Çalışma mı? Toprak Hafriyatı mı?*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s.116-118.

136 M. B. Aşan, "Arkeoloji ve Tarih İlişkisi", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri, 18-*20 Mart 2010/ Ankara, (Ed. Mehmet Öz), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.489.

137 C. Çakırlar, "Arkeomalakoloji: Yabancı bir terim, tanıdık buluntular", *Ege Üniversi-*

Kısacası, görülebileceği üzere, arkeoloji epigrafik malzemeyle girdiği karşılıklı ilişki ve çok sayıda alt disiplini sayesinde Eski Çağ tarihinin aydınlatılmasında vazgeçilmez bir bilim dalıdır. Zaten yazılı kaynakların çoğu (yazılı metinler ve sikkeler) da arkeoloji sayesinde gün yüzüne çıkarılmaktadır.

Sonuç

Yazılı ve yazısız kaynaklardan yararlanma oranı, Eski Çağ tarihçisinin yapacağı çalışmaya göre farklılıklar arz eder. Çalışılacak konuya göre bakılacak kaynaklar da değişir. Kaynaklar zamana ve coğrafyaya göre değişkenlik arz ettiği için kimi konularda bilgilerimiz daha fazla olurken, kimi konularda ise çok sayıda soruyu cevapsız bırakmak durumunda kalabiliriz. Bazen 50-100 yıllık zaman dilimine dair hiçbir bilgiye ulaşamazken, bazen de çok fazla sayıda kaynağa sahip olsak da resmin genel çerçevesini oluşturmaktan başka bir şey yapamıyoruz. Kimi dönemlerin siyasi gelişimlerini, kimi dönemlerin ise sosyo-kültürel tarihlerini daha iyi biliyoruz. Aynı dönemde ama iki farklı coğrafyada yaşayan topluluklardan birisine dair bilgilerimiz daha fazlayken, diğerine dair bilgilerimiz yanlı ve görece daha az olabiliyor.[138] Kaynakların bu değişken yapıları, araştırmacıları kaynaklarla olan ilişkilerinde çok daha titiz ve dikkatli olmaya mecbur bırakır. Her kaynak hem üretildiği dönem ile hem de içerdiği bilgilerin dönemiyle ilişki içerisindedir.[139] Belirli bir niyet ve amaç gözetilerek üretilmişlerdir. Epigrafik, edebi, nümizmatik ve arkeolojik kaynaklar siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve dinsel alanlarda birçok bilgi barındırmaktadırlar. Bu kaynaklar karşılıklı ilişki içerisindedirler ve çoğu zaman birbirlerini tamamlayıcı bir işleve de sahiptirler. Birbirlerinin eksik oldukları yönleri tamamlayabilirler. Dolayısıyla tek ve sınırlı kaynak türünü yeterli görmek yerine, imkân dâhilinde ulaşılabilen çok sayıda ve farklı türde kaynaklarla münasebet kurmak gerekmektedir.[140] Kimi zaman bir kaynak türünün içerdiği bilgiler ve yansıttığı niyet açısından tek başına sağladığı katkının orijinal bir değeri olabilirken, kimi zaman da aynı konu ile ilgili farklı kaynak türlerinden elde edilen sonuçların hepsi farklılıklar arz edebilmektedir. Eski Çağ tarihçilerinin yapması gereken genel-ayrıntılı, az-çok, sıradan-sıra dışı fark etmez kaynaklardan en ince detaylarına kadar yararlanmaya çalışmaktır. Kaynaklara sirayet etmiş farklı bakış açılarını tezat olarak

---

tesi Arkeoloji Dergisi 6, 2006, 39-47.

138 Buna Persler örnek gösterilebilir. M. H. Sayar, "Cumhuriyet Döneminde Eski Çağ Tarihi Araştırmaları ve Eski Çağ Tarihi Eğitimi", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri*, 18-20 Mart 2010/ Ankara, (Ed. M. Öz), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.775.

139 E. Breisach, *Tarihyazımı*, (Çeviren: Hülya Kocaoluk), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s.503-504.

140 H. S. Becker, *Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi: Yazımın Sosyal Organizasyonu Kuramı*, (Çev. Ş. Geniş), Heretik Yayıncılık, 2. baskı, Ankara 2014, s.182.

değil, kaynak üretiminin niyeti ne olursa olsun, bir zenginlik olarak görmek tarihsel kanıtlardan daha verimli yararlanma açısından gereklidir.

Bir kaynak türünden elde edilen çıkarsamaları teyit edebilecek veya bunu yanlışlayabilecek başka kaynakların da olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Eğer mevcut herhangi bir bilginin sağlaması başka kaynaklarla da yapılmazsa (mümkünse) genelleme yapmak gibi bir hataya düşmek kaçınılmaz olabilir. Genellemeci bir tavır içerisinde olmak ise her zaman geçerli olan bir *nesnellik işleyişinin* devreye sokulması gibi tehlikelere yol açabilir. Bir örnekle ne demek istediğimi daha açık ifade edeyim. Eskidoğu tarihi çalışan bir araştırmacı Eski Mezopotamya Asur ve Babil dünyasının krallarıyla ilgili kaynaklar üzerinde yaptığı çalışmasından yola çıkarak şöyle bir sonuca kolayca varır: Eski Mezopotamya dünyasında kral, her konuda öncü bir şahsiyetti. O tanrılardan ve tanrıçalardan aldığı yardım ve destekle meşru bir dünyevi yönetici ve halkı yönetmesi görevi kendisine tevdi edilmiş, görevi başarıyla yerine getiren bir kahramandı. Kendisi siyasi, dini, iktisadi, sosyal ve gündelik hayatın her noktasında söz söyleme hakkına sahip tek meşru kişiydi ve bu kendinde mevcut *hakkı* kimseyle de paylaşmazdı. Kimseye hesap vermeyen, her konuda başarılı olan ve yaptıklarıyla sonuna kadar övünen bir karakteri temsil ederdi. Şimdi kaynaklardan bu bilgilere ulaşan araştırmacı eğer aynı çıkarımları Eskidoğu'nun diğer bölgelerinde hüküm sürmüş çağdaş devletlerin kralları için de yaparsa bir genelleme hatasına düşmüş olur. Eski Babil ve Asur krallarına atfedilen bu özellikleri, diğer çağdaş krallıkların kaynaklarını (varsa) detaylıca irdelemeden onlar için de aynı saymamak gerekir. Örneğin Suriye'nin kuzeyinde bulunan Geç Tunç Çağı (yaklaşık M.Ö.1550-1200) yerleşmelerinden Emar (Tell Meskene) antik kentinin krallarıyla ilgili kayıtlara göz attığımızda, bu kentin krallarının, Eski Mezopotamya krallarının sahip olduğu özelliklere pek benzemediği görülür. Emar'da hüküm sürmüş olan kral, çok fazla merkezi bir role sahip olmayan, yazıtlarında aşırı övüngen bir dil kullanmayan, Mezopotamyalı kralların aksine her şeyin öncüsü ve tek söz söyleme hakkına sahip olmayan, propaganda amacı gütmeyen, hâkimiyet sınırları uçsuz bucaksız olmayan, aksine, şehrin diğer önde gelen seçkinleri tarafından hükmü kısmen sınırlanan bir karakteri temsil eder.[141] Dolayısıyla bizler bir Eski Yakındoğu kral tipolojisinden bahsederken, bu tipolojik özellikleri tüm söz konusu coğrafyada hüküm sürmüş olan krallıklara/krallara yükleyemeyiz. Aksi takdirde bu örnekte de gördüğümüz gibi, farklılıkların farkında olmadan yanlış ve yetersiz saptamalarla yanlış ve eksik bir tarih yazmaya kalkışırız ki bu da zaten daha en başından, inşa edeceğimiz binanın temelinin çürük olacağı anlamına gelir.

141 S. Démare-Lafont, "The King and the Diviner at Emar", *The City of Emar among the Late Bronze Age Empires: History, Landscape and Society*, Proceedings of the Konstanz Emar Conference, 25.–26.04. 2006 (Eds: L. d'Alfonso, Y. Cohen ve D. Sürenhagen), Ugarit-Verlag, 2008, s.208.

Tartışma: Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Bir Alt Disiplin: Defteroloji

*Leyla AKSU KILIÇ**

Osmanlı tarihi çalışmalarında bir alt disiplin olarak karşımıza çıkan defteroloji, temel olarak tahrir defteri üzerine yapılan çalışmaları kapsamaktadır. Tahrir defterleri, Osmanlı'dan günümüze ulaşmış ve sadece Osmanlı Arşivi'nde[143] sayısı 150 milyonu bulan belge ve defter serileri içinde, ihtiva ettiği veriler açısından Osmanlı tarihinin önemli bir kısmına ışık tutar.[144] Türkiye'de tahrir defteri ile ilgili çalışmalar 1940'lı yıllarda başlamış ve günümüze kadar gelmiştir. Bu zaman içinde defterler üzerinde yapılan çalışmalarda, içerik ve metot arayışları güncelliğini koruyan bir tartışma alanını da beraberinde getirmiştir. Farklı zaman dilimlerinde farklı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar, bir taraftan defterlerin Osmanlı tarihi araştırmalarında kullanılmasına yeni bakış açıları kazandırırken bir taraftan da cevap bulunamayan soruları da beraberinde getirmiştir. Bu durum, araştırmacıların zamanla defterlere olan ilgisini azaltmış ve konuyu defterlerin güvenilirliğinin sıkça tartışıldığı platformlara itmiş olsa da defterlerin Osmanlı tarihi açısından vazgeçilemez kaynak olarak ağırlığını kaybetmesine hiçbir zaman yol açmamıştır. Bu sebeple defteroloji alanındaki tartışmalar için tahrir defteri çalışmalarında karşılaşılan problemler ve tahrir defterlerinin Osmanlı tarihi için kaynaklık değeri üzerinde durmak gerekmektedir.
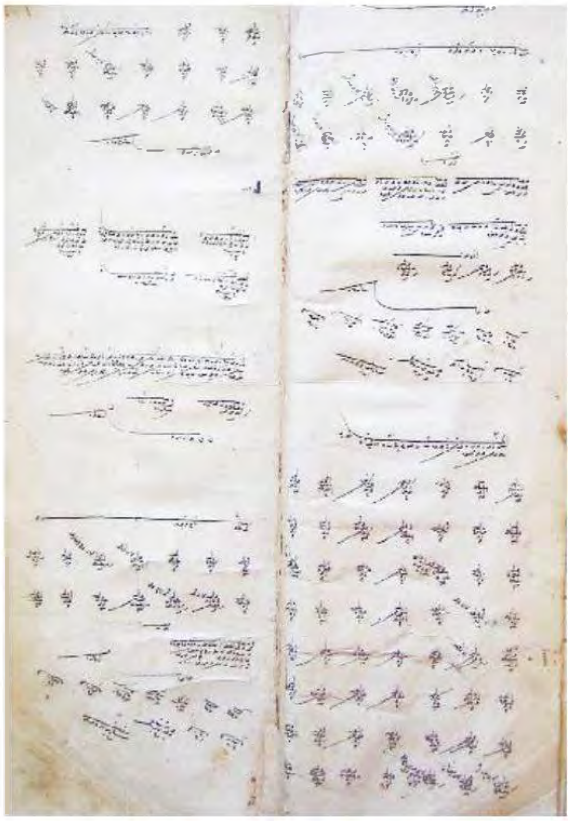
---

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, aksu980@hotmail.com

143 Bu konuda ve Osmanlı arşivciliğinin değişen ve gelişen tarihi için bkz. Y. Halaçoğlu "Osmanlı Devleti'nde Arşivcilik", *XII. Türk Tarih Kurumu Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler,* C.III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, s.87-100. Üç kıta üzerinde 600 yıl hüküm süren Osmanlı Arşivi'nin önemi, Osmanlı tarihi açısından olduğu kadar bu topraklardaki diğer ülkeler için de önemlidir. Osmanlı arşivlerinin Osmanlı ve dünya tarihi araştırmaları açısından önemini ve daha iyi hizmet vermesi önerilerini dile getirdiği çalışması için bkz. İ. Özkul "Osmanlı Arşivlerinin Osmanlı Coğrafyası ve Dünya Tarih Araştırmaları Bakımından Önemi", *Uluslararası Kuruluşunun 700.Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan 1999 Bildiriler*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2000, s.3.

144 Mufassal, İcmal ve tımar-ruznamçe isimleri ile adlandırılan arazi tahrirlerinin dışında da XVI. yüzyılda Divan-ı Hümayun kalemlerine ait mühime, rüûs, tahvil; defterdarlığa ait muhasebe, mukâtaa, ruznamçe defterleri ve XVII.yüzyıldan sonra görülen vakıflara ait vakıf ruznamçe defterleri ve XVII.yüzyıldan sonra görülen şikayet defterleri ile Osmanlı'dan günümüze kalan zengin bir defter koleksiyonu bulunmakta ve araştırmacıları beklemektedir. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2000, s.3.

Öncü Çalışmalar ve Tartışmalar

Defter çalışmalarının yetmiş beş yıllık tarihindeki içerik ve metod arayışlarının değişen seyri, Ömer Lütfi Barkan'ın 1940'lı yıllarda yaptığı öncü çalışmalarıyla başladığı görülür[145]. Defterlerin babası olarak anılan Ömer Lütfi Barkan daha sonra "defteroloji" olarak anılacak olan bu alt disiplinin temelini atmıştır. Tahrir defterlerine dayalı çalışmaları tanımlamak için kullanılan defteroloji terimi Amerikalı tarihçi Heath Lowry tarafından icat edilmiştir. Defteroloji olarak adlandırılan bu alanda çalışan araştırmacılar da *defterci* adıyla anılmışlardır.

Tahrir defterleri üzerine yapılan çalışmalarının Osmanlı tarihine hangi açılardan ışık tuttuğu ve hangi hususlarda tartışmalı yarattığı mevzusu aynı zamanda defterolojinin kapsam ve sınırlarını ortaya koyması açısından önemlidir. Defterlerin kaynak olarak kullanıldığı başlıca alanlardan biri demografidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyıla kadar tam anlamıyla yapılmış bir nüfus sayımının olmayışı, tahrir defterlerindeki verileri *tarihî demografi* açısından önemli kılmıştır. Barkan'ın öncülüğünde başlayan çalışmalarda,

145 Bu çalışmalar için bkz. Ö. L. Barkan "Türk İktisat ve Mâliye Tarihi İçin Kaynaklar: Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterler I" İFM. II(1-2), İstanbul, 1940-1941, s.20-59, 214-247.

defterlerdeki veriler *demografik* alanda kullanılmıştır. Ancak defterlerin demografik kaynak olarak kullanımı beraberinde bazı problemleri de getirmiştir. Çünkü defterlerde, buluğ çağına gelmiş, bekâr ve hane reisi erkek nüfusu kaydedilmiştir. Kaydedilen erkek nüfusun haricinde, kadınlar ve çocuklar gibi nüfusun önemli bir kısmı kayıt altında değildir. Bu durumda, *toplam nüfus* nasıl hesaplanabilirdi? sorusu güncelliğini korumuştur.

Barkan bu sorunun cevabını, bir Osmanlı hanesinin en fazla beş kişi olduğu yolundaki faraziyeden hareketle defterlerdeki toplam hane reisi sayısını beş ile çarparak toplam nüfusu bulmaya çalışarak çözmeye çalışmıştır.[146] Barkan'ın bu yöndeki çözüm arayışlarına karşın, bazı araştırmacılar da beş katsayısı yerine farklı rakamlar veya başka metodlar uygulamak suretiyle toplam nüfusu bulmaya çalışmışlardır.[147] Neticede, katsayı uygulaması, ister daimi ister değişken olarak kullanılsın, zihinleri meşgul eden bir soru olarak özenle yaklaşılması gereken bir mesele olmuştur.

Defterlerde verilen rakamların güvenilirliği de *demografi* çalışmaları açısından dikkatle yaklaşılması gerekilen bir diğer husustur. Çünkü tahrir kâtibi tarafından rakamların, yanlışlıkla ya da bilerek veya bilmeyerek kaydedilmemiş olabilmesi mümkündür. Mesela, bu konuda İlhan *"Amid sancağının 1518 tarihli tapu defterinde (Başbakanlık Arşivi TD No.64) yanlış yazılmış rakamlardan 49'unu, Basra sancağının 1590 tarihli tapu tahrir defterlerinde ise (Tapu Kadastro Umum Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi No.94) 22'sini tesbit ettim. Bilhassa Basra'nın Humruyan köyünde (TKUM, No.94 vr. 81b) deftere kırk hane tescil edildiği halde kâtip toplam hane sayısını otuz olarak göstermiştir. Her iki defterde de, en ziyade mücerred kayıtlarında ve toplam rakamlarda, yanlışlıklar yapılmıştır, bunun sebebi kâtibin mücerred olmaları gereken kişi adlarının altına "m" harfini yazmayı unutmuş olmasından ileri gelebilir"*[148] tespitini yapmıştır.

Tahrir defterlerinin Osmanlı tarihi çalışmalarında kullanıldığı bir diğer alan ise *iktisat tarihi*dir. Defterlerin kaynaklığındaki bu alanda da problemler ve metod arayışları görülmektedir. Defterlerdeki verilerin iktisat tarihi açı-

---

146 Ö. L. Barkan, "Türkiye Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1953, s. 12.

147 Barkan'ın öne sürdüğü daimi katsayı uygulamasının sakıncalarının ele alındığı ve değişik katsayı değerlendirmeleri için bkz. L. Erder, "The Measurement of Pre Industrial Population Changes, The Ottoman Empire from the 15th of 17th Century", *Middle Eastern Studies*, XV, 1975, s.294-297. Yine bu konu ile ilgili bkz. N. Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İ.Ü.E.F Tarih Dergisi*, İstanbul, 1979, s.331-348.

148 M. M. İlhan, "Tapu Tahrir Defterlerinin Tarihsel Demografi İçin Önemi Hakkında Bazı Notlar", *Erdem*, 19, 1993, s. 265.

sından değerlendirilmesinde[149] dikkat edilmesi gereken husus, defterlerdeki vergilerin toplanmış veya toplanacak olan vergiler değil, muhtemelen tahrirden önceki üç yılın vergilerinin ortalaması alınarak hesaplanmış tahmini vergi miktarı olduğudur.[150]

Tahrir defterinin, belirli aralıklarla yapılan tahrir işleminin sonucunda derlendiği düşünüldüğünde, bunların zaman içindeki *ekonomik değişimleri* göstereceği varsayılmaktadır. Ancak bu durum, bazı örneklerde tam tersine dönmüştür. Mesela, Özer Ergenç tarafından *"Başbakanlık Arşivi'ndeki 166 ve 198 no'lu tahrir defterleri ile 1289 no'lu Maliyeden Müdevver Defterlerden derlenen bilgilerin, H.937 (M.1530-1531) ve H.946 (M. 1539), H.980 (M.1572) tarihinde Bursa'ya ait 14 büyük mukataanın yıllık değerlerinin hiçbir değişiklik göstermediğini"*[151] tespit edilmiştir.

Defterlerde karşılaşılan bir diğer problem ise ölçü birimlerinin anlamlarının belirsizliğidir.[152] Defterlerde geçen ziraî ürünlerin miktarları kile veya mud cinsinden verilmiştir. Ancak imparatorluk sınırları içinde kilenin veya akçe karşılığının standart bir uygulaması yoktur. Hattâ, yapılan araştırmalarda, *"bazen aynı sancak içinde bile aynı ölçü biriminin farklılıklar gösterdiği"*[153] ortaya çıkmıştır. Oysa ki defterlerdeki kile veya mud gibi ölçü birimlerinin gerçek değerinin net olarak biliniyor olması, Osmanlı Devleti'ndeki üretim ve ekonomik eğilimlerin ve değişimlerin tespiti açısından kritik bir öneme sahiptir. Ancak, problemin çözümüne dair yapılan çalışmalar sonuca ulaşmaktan uzak kalmıştır. Çünkü tüm imparatorluk sınırlarının içinde yerel ölçü birimlerinin kullanılmış olması bunu imkansız kılmıştır. Buna karşılık

---

149 Tahrir Defterlerinin sunduğu veriler Osmanlı iktisat tarihi açısından önemlidir. Bu bağlamda "Defterlerin bazen nakdî bazen aynî ve özellikle hububat ve bazı öteki ürünler için de hem aynî hem de nakdî olarak "tahmini" vergi gelirlerini zikrettiklerinden 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı ekonomisindeki gelişme ve değişiklikleri ana hatlarıyla incelemede ve orta ve uzun vadede meydana gelmiş olması muhtemel iniş-çıkışları tespit etmede birinci derecede önemi haizdirler. Ayrıca köyler ve şehir merkezleri arasındaki iktisadî münasebetleri, şehirler arasında oluşmuş ekonomik hiyerarşileri izlememizi sağlayan yeterli seviyede verileri elde etmemiz mümkündür" şeklindeki değerlendirmeleri önemlidir. M. Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, XXII, 1991, s.434.

150 Öz, *a.g.m.*, s.434.

151 Ö. Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları", *Belleten*, LII, 1988, s.679.

152 Öz, *a.g.m.*, s.434; K. Çiçek "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97, 1995, s.100.

153 Öz, *a.g.m.*, s.435.

Osmanlı Devleti, tüm sınırları içinde İstanbul kilesini uygulamaya çalışarak bir standart yakalamayı planlamıştır. Ancak bu uygulamaya rağmen yerel kilenin kullanılmaya devam etmiş olduğu da bir gerçektir. Fekete tarafından bu probleme dair bir çözüm olarak, İstanbul kilesinin 18-22 okka veya 22-28 kilogram arasında değiştiği yönünde hesaplamalar yapılmıştır.[154] Defterlerde iktisadî faaliyetlere ait vergilerin, özellikle şehirlerdeki Pazar vergilerinin grup halinde ve vergi miktarının da genel toplam altında kaydedildiği görülmektedir. Bu durum o vergi dalının yerleşim bölgesi üzerindeki dağılım ve öneminin tespitini imkânsız kılmaktadır.[155]

Defterlerin kullanıldığı bir diğer araştırma sahası da *toponomi ve tarihî coğrafya* olmuştur. Tahrir defterleri ile toponomi ve tarihî coğrafya alanında bir taraftan önemli verilere ulaşılırken diğer taraftan da çeşitli problemlerle de karşı karşıya kalınmadığı söylenemez. Çünkü zamanla değişmiş olan yer adlarını belirlemek her zaman pek de kolay olmamıştır.[156] Ancak, varsayılan problemler defterlerin coğrafi açıdan sunduğu verilerin kıymetini azaltmamaktadır. Çünkü dönemin bir başka değerli arşiv kaynağı olan şeriyye sicillerine bakıldığında, bunların bütün yerleşme merkezlerine ait istatistiki bilgiler vermek yerine mahkemeye intikal eden sadece bir kısım bilgileri ihtiva ettiği görülmektedir. Bu durumda, tahrir defterlerinin yerleşim merkezlerine dair tüm verileri vermesinden dolayı önemi bir kat daha artmaktadır.[157]

Defter çalışmalarının Barkan ile başlayan öncü çalışmalarından sonra, içerik ve metod arayışları ile geçen, yetmiş beş yıllık serüveninde Barkan'ı müteakiben Halil İnalcık'ın araştırmalarını görmekteyiz.[158] İnalcık'ın çalışmaları, tahrir defterleri verilerinin, özellikle Balkan araştırmalarındaki öneminin kavranmasında bir kilometre taşı olmuştur. Daha sonrasında Nejat Göyünç'ün tahrir defterlerinden hareketle Mardin yöresine dair yaptığı ça-

---

154 L. Fekete, "Türk Vergi Tahrirleri", (Çev: S. Karatay), *Belleten*, XI, (41-44), 1947, s. 312.

155 Öz, *a.g.m.*, s.434; Çiçek, *a.g.m.*, s.103.

156 Öz, *a.g.m.*, s.436.

157 Mufassal tahrir defterlerinin tarihî coğrafya açısından önemini anlattığı çalışmasında, tahrir defterlerindeki coğrafî verileri için bkz. O. Gümüşçü, "Osmanlı Mufassal Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemi", *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999) Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt, III.Kısım, Ankara, 2002, s.1321-1337. Yine Osman Gümüşçü tarafından, Osmanlı Arşivlerinde bulunan mufassal tahrir defterleri temel olmak üzere, diğer belgelerden de faydalanarak; tarihi coğrafya bakış açısı ile hazırlanan çalışması için bkz. Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara, 2001.

158 Bu eser için bkz. H. İnalcık, *Hicri 835 Tarihli, Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987.

lışma[159] ile bu defterlerin şehir ve yöre tarihi sahasında kullanılmaya başlanıldığı bir dönem başlamıştır. Nejat Göyünç'le başlayan tahrir defterlerin şehir tarihi çalışmalarında kullanılmasına Feridun Emecen,[160] Özer Ergenç,[161] Bahaeddin Yediyıldız[162] ve diğer araştırmacıların çalışmaları eklenmiştir. Bu isimlerin yaptığı çalışmalar tahrir defterlerinin kullanımına dair belirli bir metodolojik çerçevenin oluşmasını sağlamıştır.

Defterolojinin sınırlarının genişlediği 1980'li yıllarda tahrir defteri çalışmalarında büyük bir artış yaşanmıştır. Bu yıllar üniversitelerde, tahrir defterlerine dayalı şehir ve bölge tarihine dair, birçok yüksek lisans ve doktora tezi yapıldığı bir dönem olmuştur. Yapılan tez ve çalışmalar olumlu gelişmeler olarak görünmesine rağmen, beraberinde getirdiği bazı aksaklıkları dolayısıyla da eleştiri oklarını üzerlerine çekmiştir. Bu çalışmalara getirilen başlıca eleştiri, araştırmacıların metodolojik bir çerçevenin dışında kalarak, verileri iyi bir işlem ve sorgu sürecinden geçirmeden birbirini tekrarlayan, ham bir bilgi yığını olarak sunmaları gösterilmiştir.

Erhan Afyoncu'nun tahrir defterlerine dayalı yapılmış tez ve çalışmalardan yola çıkarak yaptığı değerlendirmelerde "*tezlerdeki eksikliklerin önemli bir kısmı araştırmacıların, inceleme metodlarındaki eksikliklerden disiplinsiz ve dikkatsiz çalışmalardan kaynaklanmakta*" [163] olduğu şeklinde ifadeleri mevcut tabloyu özetlemektedir. Mehmet Öz'ün defter neşri konusunda "*bugüne kadar yapılmış neşirlerde herhangi ortak bir metodun oluşturulmadığı bilinen bir hususdur*"[164] şeklindeki değerlendirmesi, alanda yapılan çalışmaların metodolojisinde belirsizliği ve arayışı göstermektedir. Fatma Acun'un da "*defter çalışmalarının mevcut durumu, defterlerdeki verileri işlemek üzere ortak terminoloji ve çalışma teknikleri geliştirme yoluyla, defterleri daha iyi ve daha kapsamlı anlamaya ihtiyaç duyulduğu*"[165] yönündeki değerlendirmeleri defter çalışmalarındaki sıkıntıya dikkat çeken bir diğer yorumdur.

---

159 Bu eser için bkz. N. Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul, 1969.

160 Bu eser için bkz. F. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 1989.

161 Bu eser için bkz. Ö. Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara, 1995.

162 Bu eser için bkz. B. Yediyıldız *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara,1985.

163 Bu konudaki eleştirileri için bkz. E. Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1, (1), 2003, s.267-286.

164 Öz, *a.g.m.*, s.432.

165 Defteroloji alanındaki öncül çalışmalar ve detayları için bkz. F. Acun, "Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji", Türk Kültürü İncelemeleri, 1, 2000, s.331.

Sonuç

Defteroloji alanında Tahrir Defterleri ile çalışan bir tarihçinin, kullandığı belgelerin dilini ve niteliğini; bu alanda yapılan öncü çalışmaları ve yaşanan tartışmaları bilmesi önemlidir. Belgenin diline ve niteliğine hâkim olan defterdarın, defterlerin sunduğu verileri iyi bir tenkit ve tahlil sürecinden geçirerek ortaya koyması gerekmektedir. Bu şekilde, Tahrir defterleri ile ilgili yapılan çalışmalara karşılan sorunlardan ve getirilen eleştirilerden kurtulabilinir. Aynı zamanda defter çalışmalarında karşılaşılan bütün belirsizliklerin ve problemlerin belirli bir ölçüde aşılmasının, her bölge defterlerinin ayrı ayrı ve özenle çalışılması ve seri halinde yayımlanması ile mümkün olacağı da düşünülmektedir.

Defteroloji alanındaki problem ve metod arayışlarıyla geçen yarım asrı aşkın bu zaman dilimini alandaki araştırmacıların[166] ortak bir söylemi ile noktalayabiliriz: Tahrir Defterleri kaynak alınarak yapılacak (demografik, ekonomik ve tarihî coğrafya vd.) bütün araştırmalarda, defterlere içerdikleri eksiklikler göz önünde tutularak ve döneme ait diğer arşiv kaynaklarıyla karşılaştırılarak, titizlikle ve objektif bir bakış açısıyla yaklaşılması gerekmektedir.

Okuma Listesi

ARSLAN M. İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler, Odin Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul, 2000.

ERÜNSAL, İ. E. *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

FAROQHİ, S. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, (Çev. Z. Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

BECKER H. S. *Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi: Yazımın Sosyal Organizasyonu Kuramı*, (Çev. Ş. Geniş), Heretik Yayıncılık, 2.baskı, Ankara, 2014.

İPLİKÇİOĞLU B. *Eskibatı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

ODABAŞ H. "Osmanlı Yazma Eserleri ve Türkiye'de Yazma Eser Kütüphaneciliği". *Bilig*, 56, 2011, s. 143- 164.

ÖZDOĞAN M. *Arkeolojik Kazılar Bilimsel Çalışma mı? Toprak Hafriyatı mı?*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.

166 Tahrir defterlerinin kullanımına ilişkin eleştiriler ve getirilen çözüm önerileri için bkz. Afyoncu, *a.g.m.*, s.267-286; F. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri Bildiriler*, İstanbul, 1991, s.143-156; Öz, *a.g.m.*, s. 429-438, Çiçek, *a.g.e.*, s.93-111.

9. Ünite

Belge ve Kaynaklara Erişim

Kavramlar: kütüphane, arşiv, internet, dijital veri tabanı.

İçindekiler

- *Kütüphaneler* ***Ahmet Sait CANDAN***
- *Türkiye'de Devlet Arşivleri* ***Uğur ÜNAL***
- ***Tartışma:*** *Dijital Kaynaklarda Güvenilirlik ve Otantiklik Sorunu* ***İbrahim TURAN***
- *Okuma Listesi*

Kütüphaneler

*Ahmet Sait CANDAN**

Genelde bütün bilim dalları açısından özelde ise tarih bilimi açısından kütüphaneler: geçmişte, günümüzde ve de gelecekte bir araştırmacının, bir öğrencinin ya da sıradan bir vatandaşın kaynaklara ulaşma noktasında müracaat edeceği en önemli kurumların başında gelmektedir.

Arapçada *kitaplar* anlamına gelen *kütüb* ve Farsçada *ev* anlamındaki *hane* kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen *kütüphane* kavramının İngilizcedeki karşılığı *library* olup, Fransızcada *bibliothèque*, Almancada *bibliothek* ve Latincede *bibliotheca* şeklinde ifade edilmektedir.

Çakın, kütüphane kavramının tanımını şu şeklide yapmaktadır: "*Kütüphane*, hizmet verilen toplulukların bilgi gereksinimlerini karşılamak amacıyla başta kitap ve benzeri diğer bilgi kaynakları olmak üzere sağlandığı, düzenlendiği ve bunlardan maksimum düzeyde yararın sağlanabilmesi için hizmetlerin verildiği toplumsal kuruluşlardır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere kütüphaneler bilgi barındıran çok çeşitli türlerdeki kaynağın toplandığı, saklandığı, doğrudan ya da dolaylı bilgiye erişim ihtiyacı duyan herkes için bilginin hizmete sunulduğu, odağında bilgi bulunan kültürel ve toplumsal bir kurumdur.

Bilgi toplumunda temel unsurun bilgi, kütüphanelerin ise bilginin toplandığı, saklandığı, hizmete sunulduğu kurumlar olması gibi nedenlerden dolayı bilgi toplumu ile kütüphaneler arasında bilgi bağlamında doğru orantılı bir ilişki vardır. Bir tarihçinin de bilgiye ulaşması, ulaştığı bilgilerin teyidini yapması ve dolayısıyla güvenilir ürünler ortaya koyabilmesi için kütüphanelerden etkin bir biçimde yararlanması bilgi temelli bir toplum olmanın ya da bilgi toplumu hedefine ulaşabilmenin önemli bir aracı olacaktır.

Bir ülkenin kültür hayatını ve seviyesini gösteren yerler kütüphaneler olduğu gibi; bir eğitim kurumunun da seviyesini sahip olduğu ve okuyuculara sunduğu kitaplar ile ölçmek mümkündür Tarih içinde kütüphaneler, daha ziyade devletlerin, idarecilerin ve bir kısım hayırseverlerin himayesinde kurulmuşlardır. Kütüphaneler geçmişten günümüze, insanlık ve bilim aşkı var oldukça da gelecekte bilgiye ulaşımın en önemli araçlarından biri olmuştur ve olacaktır.

---

1 Doç. Dr. Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü, asaitc@karabük.edu.tr

Kütüphanenin geçmişine bakıldığında Sümerlere ait tapınaklarda keşfedilen ve çivi yazısıyla yazılmış tabletlerin oluşturduğu arşivler bilinen en eski kütüphane formudur. Asurlu hükümdarı Asurbanipal tarafından M.Ö. 625'te kurulan Ninova Kütüphanesi insanlık tarihinin bilinen en eski kütüphanesidir. Yine M.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısında Mısır'da kurulmuş olan İskenderiye Kütüphanesi devrinin en büyük kütüphanesidir. Bu kütüphanede 700.000'e yakın papirüs tomarı ile parşömen bulunuyordu. M.Ö. 165'te kurulmuş olan Pergamon (Bergama) Kütüphanesi, Roma'daki Bibliotheca Ulphia de ilk çağların önemli kütüphaneleri arasında yer almaktadır. Yine bu dönemlerde Çin'de de hem özel hem de devlete ait kütüphanelerin olduğu bilinmektedir. Ortaçağ Avrupası'nda ise kitap sayısı 1000'i geçmeyen küçük kütüphaneleri barındıran manastırlara rastlamak mümkündür.

Abbasiler döneminde Bağdat'ta içerisinde bir milyondan fazla kitabın bulunduğu ve döneminin dünyadaki en büyük kütüphanesi olan *Beytü'l-Hikme* kurulmuştur. Türklerin ise ilk kez Orta Asya'da Uygurlar döneminde büyük bir kütüphane oluşturdukları bilinmektedir. Anadolu Selçuklularında ise kütüphaneler daha çok Konya 'da bulunmaktaydı.

XV. yüzyıldan itibaren Avrupa'da bilime ve araştırmaya verilen önemin artmasıyla, özellikle Endülüslü Müslümanlardan matbaayı alan ve baskı tekniklerini geliştiren Avrupa kitap basımına büyük önem verdiler. Bu sayede XVII. Ve XVIII. yüzyıllara gelindiğinde Fransa'da *Bibliotheque National*, İngiltere'de *British Museum*, ABD'de *Kongre Kütüphanesi* gibi dünyanın en zengin kütüphaneleri ortaya çıktı. Moskova'daki Milli kütüphane hüviyetindeki *Lenin Kütüphanesi* ise 1917'de kuruldu.

Osmanlılar döneminde kütüphaneler genellikle medrese bünyelerinde yer alan *Medrese Kütüphaneleri*'dir. Osmanlı Devletindeki bir diğer kütüphane türü olan *Camii Kütüphaneleri* yazma eserlerden oluşmaktaydı. Bir köşede duran dolapta kaynakların saklandığı bu kütüphanelerde elyazmasının yanı sıra; hadis, akaid, fıkıh ile ilgili eserler ve Kur'an bulunmaktadır. İstanbul'da Fatih, Şehzade, Eyüp Sultan, Süleymaniye, Beyazıt başta olmak üzere birçok camide; Anadolu'da da Bursa, Van, Kütahya, Sivas gibi kentlerde de Camii Kütüphaneleri kurulmuştur. Topkapı Sarayı bünyesinde kurulan Ayasofya, Süleymaniye, Şehzadebaşı ve Bayezid kütüphaneleri zenginleştirilerek zamanımıza kadar gelmişlerdir. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kütüphanelerin denetimi Maarif Nezaretine verilmiştir. 1882'de çıkartılan bir yönetmelikle de *Kütüphâne-i Umumî-i Osmanî*, bugünkü adıyla *Beyazıt Devlet Kütüphanesi* açılmıştır.[2]

---

2 H. Anameriç, "İstanbul Kütüphanelerinin Batı Bilim ve Kültür Hayatına Etkileri (XIX-XX. Yüzyıllar ve Cumhuriyet'in İlk Yılları)", *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler II: Yaşamın İstanbulcası ve İstanbul'da Bilim ve Kültür Kurumları = 7th International Turkish Culture Congress: In Turkish and World Culture Proceedings II.* içinde (527-564). İstanbul, 2011 s.541.

Cumhuriyet döneminde 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla vakıf kütüphanelerindeki koleksiyonlar, 1927'de çıkan kanunla tekke ve zaviyelerde bulunan eserler Maarif Vekâletine (Milli Eğitim Bakanlığına) bağlı kütüphanelere devredildi. Maarif Vekâletine bağlı olarak faaliyet gösteren Kütüphaneler Müdürlüğü 1960'da genel müdürlük oldu. Kültür Bakanlığının kurulmasından sonra bu bakanlığa bağlandı.

Kütüphane Türleri

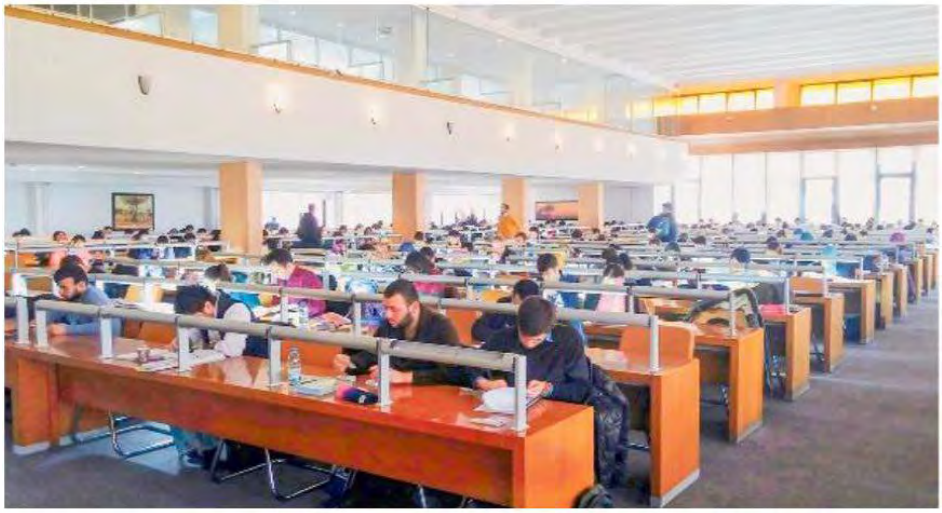
Kütüphaneler sahip oldukları kitaplara ve diğer türdeki kaynaklara, ayrıca hizmet şekillerine göre *genel* veya *ihtisas kütüphaneleri* olarak sınıflandırılırlar. Genel kütüphaneler, hemen her bilim dalına ait ilk başvuru kitaplarının ve diğer kaynakların bulunduğu ortamlardır. Ülkelerin milli kütüphaneleri –Türkiye'de Milli Kütüphane, Amerika Birleşik Devletleri'nde Library of Congress (Kongre Kütüphanesi), Fransa'da Bibliothéque Nationale de France gibi- ve hemen her yerde halka açık hizmet veren kütüphaneler –umumi ve halk kütüphaneleri, çocuk kütüphaneleri, okul kütüphaneleri, üniversite kütüphaneleri, özel kütüphaneler (İSAM ve Basın Müzesi Kütüphanesi gibi), şehir kütüphaneleri ve gezici kütüphaneler- bu gruba girmektedir. İhtisas kütüphaneleri ise belli bir alana ya da konuya ayrılmış, bir dile veya birkaç dile ait kitapların toplandığı ve sadece uzmanların yararlanabildiği kütüphanelerdir. Örneğin Mısır'daki İskenderiye Kütüphanesi, İngiltere'de British Museum içindeki Yazmalar Kısmı, Arap harfli (Osmanlıca, Arapça, Farsça) kitaplar bakımından dünyanın en zengin yazma eserler kütüphanesi olan İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesi birer ihtisas kütüphanesidir.

Referans kütüphaneleri herhangi bir materyali ödünç vermek için değil bunun yerine kaynakların kütüphane içinde kullanılması şeklinde hizmet sunarlar. En tipik örneği bir üniversitede araştırma amacıyla kullanılmak için oluşturulmuştur. Herkesin ortak kullanımına ihtiyacı olabilecek ansiklopedi, sözlük vb. danışma kaynaklarını bünyesinde barındırırlar ve bu kaynakların dışarıya çıkarılması ve ödünç verilmesi durumu söz konusu değildir. Süreli yayınlar ve gazeteler gibi kaynaklar da bu tür kütüphanelerin veri tabanlarına dahildir.

Özellikle tarihçiler ve tarih araştırmacıları hem genel hem de ihtisas kütüphanelerine gereksinim duymakla birlikte, ihtisas kütüphanelerinden daha fazla yararlanırlar.

Araştırma Kütüphaneleri

Milli Kütüphane, üniversite kütüphaneleri ve özel kütüphaneler araştırma kütüphaneleri başlığı altında incelenmesi gereken kütüphanelerdir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olarak hizmet veren *Milli Kütüphane*, Türkiye'de basılı her türlü kaynağı derleyen 6 kütüphaneden birisidir. Derleme hizmetlerinin yanı sıra, 1955 yılında çıkarılan yasayla birlikte kurulan Milli Kütüphane Bibliyografya Enstitüsüyle 1952'den günümüze kadar *Türkiye Makale Bibliyografyası*'nı ve 1955'ten günümüze kadar ise *Türkiye Bibliyografyası*'nı yayımlamaktadır. Eğitimci ve yazar Adnan Cahit Ötüken'in (öl.1972) girişimiyle 16 Ağustos 1948'de Ankara'da faaliyete geçen Milli Kütüphane Ankara-Bahçelievler'de bulunan hâlihazırdaki binasına Ağustos 1983'te taşınmış ve halen burada faaliyetini sürdürmektedir. Milli kütüphanenin faaliyet amacı şu şekilde belirtilmiştir: *"Milli Kütüphane, ülkemizdeki bütün bilgi kaynaklarını toplamak, düzenlemek ve koruyarak gelecek kuşaklara aktarmak zorundadır. Bu zorunluluk nedeniyle, diğer kütüphane türlerinden farklı bir sorumluluk üstlenmiş olan Milli Kütüphane, aynı zamanda bir arşiv niteliği de taşımaktadır"*. 31 Aralık 2014 tarihi itibariyle Milli Kütüphane koleksiyonunda toplamda 3.353.386 adet farklı türde materyal bulunmaktadır. Örneğin: 1.518.105 yazma eser, 27.597 el yazması, 1.511.971 adet süreli yayın kütüphane bünyesinde araştırmacıların hizmetine sunulmuş bulunmaktadır.

Akademik personelin, öğrencilerin ve diğer elemanların eğitim, öğretim ve araştırmalarında ihtiyaç duydukları çeşitli bilgi kaynaklarını sağlamak amacıyla kurulan Üniversite Kütüphaneleri; kullanıcılarına ödünç verme, müracaat, enformasyon gibi çeşitli hizmetler sunmaktadır. Koleksiyonlarını satın alma, bağış veya değişim yollarıyla sağlayan üniversite kütüphaneleri öğrencilerin ve akademik personelin aradıkları bilgilere eksiksiz erişmelerine olanak sağlayacak kaynakları barındırır ve bu amaca uygun personel-

le hizmetler verirler. Kütüphane, akademik kurumlarda eğitim-öğretim etkinliklerini ve bilimsel araştırmaları destekleyen bir araçtır. Bu yüzden bir üniversiteyi oluşturan unsurlar arasında vazgeçilmez bir yer vardır. Üniversite kütüphanesi; üniversite içinde ve yakın çevresinde bilimsel araştırma ve geliştirme çalışmalarını desteklemek, her gün gelişip ilerleyen ve yeni yayınlarla zenginleşen dünya biliminin son verilerini izlemekle yükümlü kitaplıklardır. Üniversite kütüphanesinin amaç ve işlevleri, üniversitenin amaç ve işlevlerinden ayrı düşünülmez. Üniversite kütüphanelerinin işlevleri şu şekilde sıralanabilir:

- Amaç/amaçlarını gerçekleştirmek için yeter sayı ve nitelikte eleman sağlamak,
- Kullanıcıların eğitim-öğretim ve araştırma etkinliklerinden dolayı gereksinim duydukları çeşitli bilgi kaynaklarını sağlamak,
- Bilgi kaynaklarından daha etkin bir şekilde yararlanılmasını sağlayacak ödünç verme, danışma, enformasyon vb. hizmetlerin yanı sıra çeşitli bibliyografik kaynak ve araçları hizmete sunmak,
- Değişik amaçlı okuma ve çalışma alanlarını sağlamak ve düzenlemek,
- Kullanıcı grubunun okuma alışkanlığının geliştirilmesi ve boş zamanlarının değerlendirilmesinde yardımcı olmak,
- Kütüphane ve kütüphane kaynaklarından yararlanmayı artırmak amacıyla, kullanıcı eğitimi programlarını planlamak ve geliştirmek,
- Üniversite yayınları ve diğer kaynakların kaydını oluşturmak,
- Diğer kütüphane ve kuruluşlarla işbirliğine gitmek,
- Derlemeyi gelecek kuşaklar için korumak.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2014 yılı verilerine göre; ülkemizdeki üniversite kütüphanelerinin sayısı 559 ve bu kütüphanelerdeki kitap sayısı da 14.365.326'dır. Fakat bu veriler ABD ve İngiltere ile karşılaştırıldığında ülkemiz adına oldukça yetersiz kalmaktadır. Örneğin; Harvard Üniversitesi veya Boston Üniversitesi kütüphanelerinde yaklaşık 16 milyon cilt kitap bulunurken, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde yaklaşık 13 milyon ve Oxford Üniversitesi Kütüphanesinde ise yaklaşık 10 milyon cilt kitap bulunmaktadır. Bu durumda Türkiye'deki tüm üniversite kütüphanelerindeki toplam kitap sayısının yalnızca Harvard Kütüphanesindeki kitap sayısına dahi ulaşamadığını görmek ülkemiz adına ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma kütüphanelerinin üçüncü türü olan özel kütüphaneler, diğer kütüphane türlerine oranla daha az tanınan, ancak sayı bakımından kalabalık bir grubu oluşturan ve toplumsal açıdan oldukça önem arz eden kütüphanelerdir. Bu Kütüphaneler özel konulara yönelik kitap ve dokümanların bir araya getirilerek hizmetlerin sunulduğu kütüphanelerdir. Ge-

nellikle bu kütüphanelerin sağlamış olduğu hizmetlerden belirli meslek sahiplerinden kişiler ya da endüstriyel düzeydeki kuruluşlar faydalanmaktadır. Özel kütüphaneler, hizmet verdikleri kuruluşlarda *bilgiyi çalışmaya uygulama* gibi önemli bir işlev gerçekleştirerek mesleki, ticari, ekonomik, kültürel, endüstriyel, bilimsel ve teknolojik atılımlara olanak sağlarlar. Özel kütüphaneler sınırlı bir veya birkaç konu üzerine odaklı bir koleksiyon doğrultusunda oluşturulurlar. Bazen de koleksiyonun biçimsel kapsamı göz önüne alınarak özel kütüphane tanımlanabilir. Resim, harita, mikroformlar, kitap, süreli yayın, broşür, raporlar, özet ve indeks dergileri, slayt, film vb. görsel-işitsel materyaller koleksiyonu oluşturan temalar olabilmektedir. İstanbul'da 120 civarında özel kütüphane bulunmakta olup: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Bilgi Belge Merkezi Kütüphanesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Türk İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi, Kadın Eserleri Kütüphanesi, İTO Kütüphanesi, İtalya Kültür Merkezi Kütüphanesi, İş Bankası Kültür Merkezi Kütüphanesi, İSAM Kütüphanesi, İktisadi Kalkınma Vakfı Kütüphanesi, IRCICA Kütüphanesi, Basın Müzesi Kütüphanesi ve Barış Manço Kültür Merkezi Kütüphanesi bunlardan yalnızca bazılarıdır.

Kütüphanelerin Kullanımı

Bir tarihçi araştırmasına, araştırma konusu ile ilgili bir taslak kaynakça oluşturmakla başlar. Ona bu süreçte yardımcı olacak başlıca kaynaklar bibliyografik eserler olacaktır. Örneğin: kitap künyelerini içeren ve Milli Kütüphane tarafından yayınlanan Türkiye Bibliyografyası ya da makale künyelerini ihtiva eden Milli Kütüphane yayını Türkiye Makaleler Bibliyografyası ilk akla gelmesi gereken veri tabanlarıdır. Ayrıca yukarıda isimlerini zikrettiğimiz dünya ve Türkiye ölçeğindeki kurumların ve üniversitelerin bibliyografya veri tabanlarına, kataloglarına ya matbu halinde ya da internet üzerinden erişebilecektir. Bir araştırmacının kütüphane ortamında verimli bir şekilde çalışabilmesi için veri tabanlarının ve katalogların etkin bir biçimde kullanımlarını bilmesi zorunludur. Matbu eserler genellikle yazar soyadına, kitap adına ve konusuna göre tasnif edilmişlerdir. Yazma eserler ise müellifin şöhretine göre veya kitap adına göre kataloglarda araştırılır. Bilgisayar sistemini kullanan kütüphanelerde ise, yukarıdaki yöntemlerin dışında *anahtar kelime* yöntemi ile araştırma yapılır.

Ülkemizdeki kütüphanelerde açık raf sistemi veya depo usulü ile çalışılmakta olup, her iki sistemde de kitap tanzimini sağlayan *Dewey Onlu Sistemi*

kullanılmaktadır. Bu sistemde her bilim dalına bir numara verilmiştir ve kitaplar bu sisteme göre kütüphane raflarındaki yerlerini alırlar. Dewey Onlu Sistemine göre: 000-099 genel konular, 100-199 felsefe, 200-299 din, 300-399 sosyal bilgiler, 400-499 dilbilim, 500-599 nazari bilimler, 600-699 tatbiki bilimler, 700-799 güzel sanatlar ve eğlence, 800-899 edebiyat, 900-999 tarih kitapları için kullanılan numaralandırmalardır. Bu numaralar da alt birimlere ayrılmıştır. Örneğin; coğrafya ve seyahat konusundaki eserlere ayrılan numara 910, Orta Asya ile ilgili kitaplar ayrılan numara ise 958'dir. Araştırmacı bu numaraları izleyerek aradığı kaynaklara ulaşabilir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Ulusal Toplu Katalog (TO-KAT) şimdilik 173 kütüphanede, 12 materyal türünde, 17 farklı dilde ve 7 farklı sıralama kategorisinde ister basit ister detaylı düzeyde arama fırsatı sunan, güncel ve kullanımı oldukça kolay bir dijital katalog sistemi olup tarihçilerin işini kolaylaştırıcı bir fonksiyon icra etmektedir.

Türkiye'de Devlet Arşivleri

*Uğur ÜNAL**

Arşiv Nedir?

Arşivler; insanlar ve devletlere ait kişisel, idari, hukuksal ve kurumsal açıdan değerli olan her türlü belgenin, daha sonra kullanılmak üzere; belirlenen kurallara göre düzenli şekilde saklanması, muhafaza edilip tasnif edilmesi, korunması ve sürekli olacak şekilde araştırmaya açık hale getirilmesini sağlayan, kamunun, hukukun ve araştırmacıların hizmetine sunulduğu mekanlar ve kurumlardır.

Arşivlerin Değeri

Her millet tarihsel bir mirasa sahiptir. Bu mirasın bir bölümünü de geçmişi aydınlatan belgelerin bulunduğu arşivler oluşturur. Arşivler vasıtasıyla geçmişten haber veren belgelerin korunması ve araştırmacılar için tasnifi sağlanır.

Arşivlerin ana unsurları belgelerdir. Arşiv belgeleri, gerçeği en zengin biçimde yansıtan kaynaklardır. Belgelerin ortaya koyduğu gerçekler karşısın-

* Prof. Dr., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürü, ugurunal@gazi.edu.tr

da iddialar aydınlanır. Bu açıdan belgeler olmaksızın detaylı ve kapsamlı bir tarih yazılamayacağı gibi olayların gerçek yönleri de tam anlamıyla gün ışığına çıkarılamaz. Arşiv belgeleri zannedilenin aksine yalnızca siyasi olaylara değil, devletlerin her türlü sosyo-kültürel hayatına, mali yapısına ve devlet düzeninin işleyişine ışık tutar.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Türkiye'de arşiv iş ve işlemleri ağırlıklı olarak, Başbakanlık bünyesinde yer alan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, ülkemizin kültürel zenginliğini muhafaza eden, bu zenginliği tasnif ederek gerek yurt içinde gerekse yurt dışında ilgililerin hizmetine açan, bu anlamda yerli ve yabancı kamuoyunu Türk tarihi konusunda aydınlatan kurumdur.

Türkiye'de devlet hafızasının muhafaza edildiği en önemli kurum olan Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi ve Dokümantasyon Merkezi'nden oluşmaktadır. Bugün itibarıyla 1434 yılına ait Arnavutluk Tahrir Defteri, kurum bünyesinde yer alan en eski tarihli belgedir. Kurum, bu yıldan devletin yıkılışına kadar olan Osmanlı dönemi belgeleri ile Cumhuriyet dönemi belgelerini bünyesinde barındırmaktadır.

Osmanlı Arşivi

Osmanlı Devleti'nden intikal eden oldukça zengin ve değerli arşiv malzemesi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde yer alan Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda yer almaktadır. Osmanlı Arşivi, sahip bulunduğu arşiv malzemesinin özellikleri itibariyle Osmanlı Dönemi'nde yaşayan veya geçmişte Osmanlı'nın hakimiyeti altında bulunan devletlerin tarihlerini içerir. Osmanlı Devleti gibi çok milletli bir yapıya ait belgeleri barındıran Osmanlı Arşivi bu bağlamda onlarca devletin de bilgi-belge hazinesidir. Gürcistan'dan Katar'a, Cezayir'den Kırım'a ve Karadağ'dan Karabağ'a kadar geniş bir bölgenin kayıtları ve dolayısıyla tarihi, Osmanlı Arşiv belgeleri içerisinde yer almaktadır. Bu belgeler bizlere üç kıtaya yayılmış, yaklaşık beş yüz yıllık belge birikimi olan bir devlet tecrübesini yansıtmaktadır. Kısaca Osmanlı Arşivi; Osmanlı Devleti'nden ayrılan 40 civarında ülkenin tarihini içerisinde barındırır.

2013 yılında açılan Osmanlı Arşivi Sitesi (Kağıthane-İstanbul)

Osmanlı Arşivinde yaklaşık olarak 1922 yılına kadar olan evrak yer almaktadır. Evrak, defterler ve belgelerden oluşmaktadır. Harita, kroki gibi materyaller de burada muhafaza edilmektedir. Günümüzde yarısının tasnifi tamamlanan Osmanlı Arşivinde yaklaşık 95 milyon belge ve 400 bin defter muhafaza edilmektedir. Bu belgelerin önemli bir kısmının görüntüsü araştırmacılara dijital ortamda da sunulmaktadır.

Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde yer alan Cumhuriyet Arşivi Ankara'da bulunmaktadır. Cumhuriyet Arşivi'nde genel olarak 1922 yılı sonrasına ait belgeler bulunmakta olup Osmanlı Arşivi'nden farklı olarak, burada yer alan belgelerin bitiş tarihi yani en son hangi yıllara ait olduğu söylenemez. Cari olan bu arşive kamu kurum ve kuruluşlarından belge akışı devam etmektedir. Dolayısıyla kurumlarda oluşan belgeler, evrakın türüne göre belli süreleri tamamladıktan sonra Cumhuriyet Arşivi'ne devredilmektedir.

Cumhuriyet Arşivi günümüz itibariyle yaklaşık 30 milyon belgeyi ve 63 bin defteri muhafaza etmektedir. Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan önemli belge grupları arasında Bakanlar Kurulu Kararları, Yassıada Mahkemesi Kararları, Muamelat Genel Müdürlüğü, Nafia Vekaleti ve Cumhuriyet Halk Fırkası belgeleri bulunmaktadır.

Arşiv Araştırmalarına Giriş

18 yaşını dolduran herkes arşivlerde araştırma yapabilme imkanına sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları kimlikleri ile diğer ülke vatandaşları ise pasaportları ile müracaatları halinde Devlet Arşivlerinde araştırma yapabilirler. Bunun için Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Ankara ve İstanbul'da bulunan araştırma salonlarına müracaat edilerek aynı gün araştırmaya başlanabilmektedir. Günümüze kadar 60 binin üzerinde farklı araştırmacı Devlet Arşivlerinden istifade etmiştir.

Günümüzde Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve bir kısım kamu arşivleri, sahip oldukları belgelerin katalog bilgilerine *internet üzerinden erişim imkanı* sağlamaktadır. İnternet üzerinden yapılacak belge özeti taramaları ön araştırma açısından araştırmacıya büyük kolaylık sunmaktadır. Örneğin *www.devletarsivleri.gov.tr* adresindeki *Katalog Tarama* bölümünden hem Osmanlı Arşivi hem de Cumhuriyet Arşivi belgelerinin özetlerine rahatlıkla erişilebilir. Belgenin kopyasının temini için ise Ankara ve İstanbul'da bulunan araştırma salonlarına müracaat edilmesi gerekmektedir. Her iki şehirden, diğerinin sahip olduğu dijital görüntüye de yine otomasyon sistemi ile ulaşılabilmektedir.

Arşivlerde araştırma, Araştırma Salonlarındaki katalog programları üzerinden yürütülmektedir. Alınan üye ismi ve şifre ile katalog programlarına giriş yapıldıktan sonra sistem üzerinden anahtar kelimeler ile tarama yapılır. Belgenin dijital görüntüsü varsa bilgisayar ekranı üzerinde belge incelenir ve araştırmacı tarafından gerekli görülürse belge görüntüsü cd veya kağıt ortamında talep edilebilir. Belgenin dijital görüntüsü yoksa araştırmacı tarafından özet bilgileri incelenen ve değerlendirilen belge depodan talep edilir. Yapmış olduğu inceleme sonrasında yine cd veya kağıt ortamında araştırmacıya söz konusu belgenin görüntüleri verilir.

Belge talepleri, araştırmacı yoğunluğu dikkate alınarak makul ölçüler içinde, tarih ve saatine göre sıraya konularak kısa süre içerisinde karşılanır ve istenen belgelerin hangi gün ve saatte verilebileceği araştırmacıya bildirilir. Araştırmacıların belge talepleri, günlük talep yoğunluğu ve iş gücüne göre idarece sınırlandırılabilir. Bu sınırlandırmalar, envanter sistemiyle tasnif edilmiş belge gruplarından dört dosya, analitik usulle tasnif edilmiş belge gruplarından günde iki defa olmak üzere otuz beş belgedir. Yani bir araştırmacı günde iki defa otuz beş, toplamda yetmiş belge talep edebilmektedir. Burada ifade edilen bir belge içerisinde tek bir sayfa yer alabildiği gibi onlarca sayfa da yer alabilmektedir.

Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinde Araştırma ve Kaynak Gösterme

Arşivlerde araştırmaya başlamanın ilk adımı *araştırma konusunun tespiti*dir. Arşiv araştırmaları bilimsel amaçlı yapılabildiği gibi şahsi ilgi sonucu da yapılabilmektedir. Şahsi ilgi neticesinde yapılan araştırmalar, soy kütüğü araştırmaları, kişilerin kendi memleketinin (köy/kasaba/şehir) tarihleri ile ilgili yapmış oldukları araştırmalar veya kişinin herhangi bir kaynaktan okumuş olduğu bilgiyi resmi belgelerle teyit etme, bu bilginin gerçekliğini sorgulama şeklinde olmaktadır.

Bilimsel araştırmalarda öncelikle öğrenci veya akademisyenin siyasi, sosyal, ekonomik, askeri tarih, tıp, kültür, medeniyet, eğitim tarihi alanlarından hangisini tercih edeceğini belirlemesi önem arz eder. Seçeceği tarih aralığı da burada önemlidir. Çünkü bu aşamada arşivde hangi belge grubu üzerinde çalışılması gerektiği hususu tebarüz eder. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman'ın fetihleri ile ilgili yapılacak bir çalışmada ilk başvurulacak yerlerden/kaynaklardan birisi Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde yer alan Osmanlı Arşivi'ndeki Mühimme Defterleridir. Bir başka örnek üzerinde düşünecek olursak Osmanlı'nın son dönemdeki eğitimi üzerine yapılacak bir çalışmada Osmanlı Arşivi'ndeki Maârif Nezâreti evrakının daha ayrıntılı incelenmesi gerekecektir.

Osmanlı Arşivi'nden kullanılan belgelerin yer bilgileri ifade edilirken yaygın olarak *BOA* kısaltması kullanılmaktadır. Kısaltma **B**aşbakanlık **O**smanlı **A**rşivi'ni ifade eder. Bunların yanına Fon Kodu, Dosya ve Gömlek numaraları eklenerek belgeye tekrar erişim imkanı sağlanır. Osmanlı Arşivi'nde Fon Kodu, belge grubuna ait kısaltmayı ifade eder. Örneğin aşağıda vermiş olduğumuz belge özetlerinin ilkinde Fon Kodu olarak yer alan "Y.PRK. UM." kısaltması belgenin "Yıldız Perakende Evrakı Umumi" fonunda (belge grubunda) yer aldığını ifade eder. Yer numarası BOA. Y.PRK.UM. 6/128 veya BOA. Y.PRK.UM. Dosya: 6 Gömlek: 128 şeklinde gösterilebilir. Bu kısaltma belgenin Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Yıldız Evrakı Perakende Umumi kısmı arasında 6 nolu dosyanın 128 nolu gömleğinde olduğunu anlatır. Böylece verilen yer numaraları ile arşivde belgeye sürekli ve kolay erişim imkanı sağlanmaktadır. Aşağıda çeşitli şehirler üzerine yapılmış taramalar sonucu tespit edilen belgelerden bazı örnekler verilmiştir.

Tarih : 21/Z/1301 (Miladi) Dosya No :6 Gömlek No :128 Fon Kodu :Y.PRK. UM.

Ankara'da eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmetlerin yerine getirilebilmesi için yapılması gerekli çalışmalar.

Tarih : Dosya No : Gömlek No :141 Fon Kodu :NFS.d..

(İstanbul) Asitane'de, Cibali kolu mahallelerinde sakin Müslümanların nüfus defteri.

Tarih : 05/Ca/1308 (Hicrî) *Dosya No* :1793 *Gömlek No* :48 Fon Kodu :DH. MKT.

Kolera hastalığından meydana gelen vukuata dair Haleb, Antep, Urfa. Kilis, Trablus, Beyrut'tan bilgi verildiği.

Tarih : 29/Za/1341 (Hicrî) *Dosya No* : *Gömlek No* :1602 Fon Kodu :HRT.h..

Erzurum-Trabzon yol haritası. a.g.y.tt. Fr.

Tarih : 10/Ş /1302 (Hicrî) *Dosya No* :565 *Gömlek No* :48 Fon Kodu :ŞD.

İzmir rıhtımı üzerinde yapılacak gümrük ebniyesi. (Rüsumat 2)

Tarih : 04/Ş /1312 (Hicrî) *Dosya No* :5 *Gömlek No* :17 Fon Kodu :Y..PRK.SH..

Diyarbakır ve Antalya'da kolera salgını olduğu.

Cumhuriyet Arşivi kataloglarında yapılacak bir taramada ise ağırlıklı olarak 1922 sonrasına ait evrak incelenebilmektedir. Bu yıl sonrasına ait ve işlem tarihi üzerinden ağırlıklı olarak 30 yıl ve daha uzun süre geçen evrakın araştırmaya açılması hedeflenir. Bu nedenle kullanımda olan veya herhangi bir kamu kurumunun kendisinin kullanıma ihtiyaç duyabileceği belgelere (örneğin 2005 yılına ait bir belgeye) burada henüz erişilememektedir.

Cumhuriyet Arşivi'nden kullanılan belgelerin yer bilgileri ifade edilirken yaygın olarak *BCA* kısaltması kullanılmaktadır. Kısaltma **B**aşbakanlık **C**umhuriyet **A**rşivi'ni ifade eder. Cumhuriyet Arşivi'nde "Adnan Menderes" ile ilgili yaptığımız bir taramada karşımıza çıkan belge özetlerinden seçtiğimiz birkaç belge özeti aşağıda verilmiştir. Belgenin tekrar erişimi için birinci derecede önemli olan *Fon Kodu* ve *Yer No* bilgileridir. Aşağıdaki verdiğimiz özetlerden birinci sıradaki belge kullanılırken tekrar erişim için bilgiler *BCA*. Fon Kodu: 30.10.0.0. Yer No: 14.81.10 şeklinde veya daha kısa haliyle *BCA*. 30.10.0.0.14.81.10 şeklinde verilebilir. Burada *BCA* kısaltması yukarıda da ifade ettiğimiz gibi **B**aşbakanlık **C**umhuriyet **A**rşivi'ni, *30.10* Başbakanlık-Muamelat Genel Müdürlüğü belge grubunu ifade eder. *14.81.10* ise arşivdeki kutu, dosya ve gömlek numaralarını ifade etmektedir.

Tarih :10/3/1951 *Sayı* : *Dosya* :1257 *Fon Kodu* :30..10.0.0 *Yer No* :14.81..10.

Adnan Menderes'in Başbakanlığa yeniden tayini ve Bakanlar Kurulu'nun listesi.

Tarih :4/5/1954 *Sayı : Dosya* :A5 *Fon Kodu* :30. .1.0.0 *Yer No* :10.60..14.

Adnan Menderes'in milletvekilliği seçim mazbatası.

Tarih :0/0/1960 Sayı : *Dosya* :960/1 *Fon Kodu* :10. .9.0.0 *Yer No* :9.27..6.

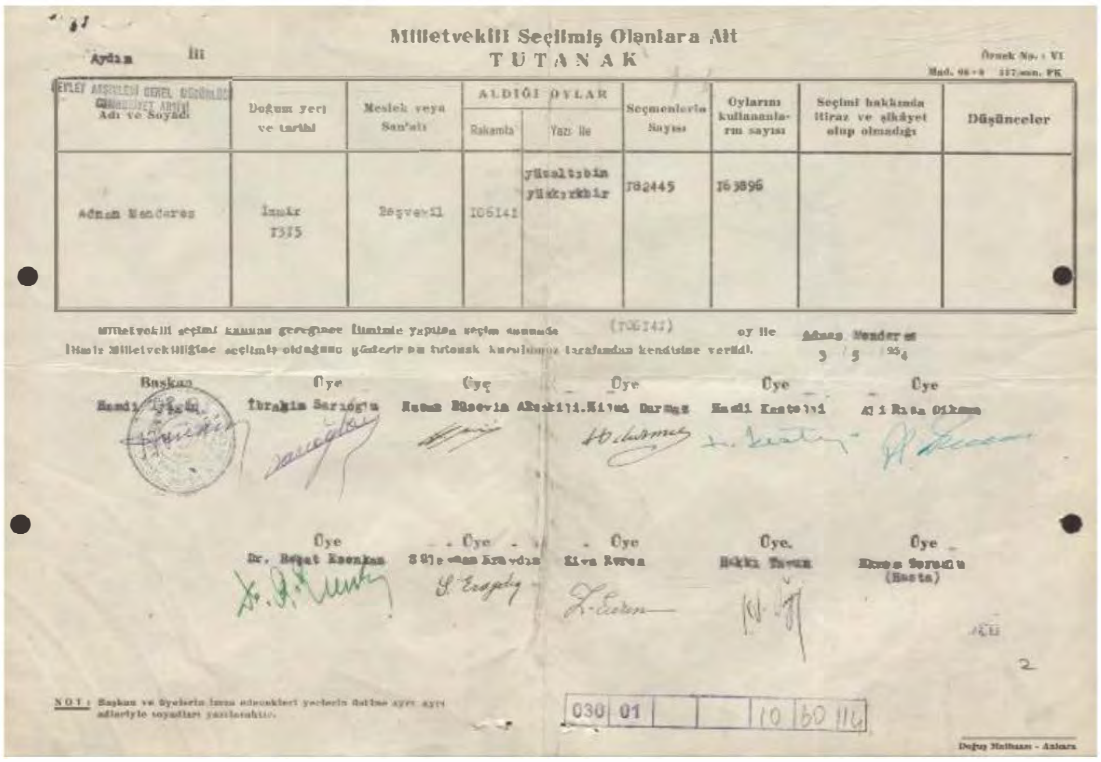
Anayasayı İhlal Davası: Başbakan Adnan Menderes'in yaptığı seyahatlerde kendisine eşlik eden milletvekillerinin isimlerini gösterir cetveller.

Tarih :0/0/1960 *Sayı : Dosya* :960/1 *Fon Kodu* :10. .9.0.0 *Yer No* :21.59..6.

Anayasayı İhlal Davası: Başbakan Adnan Menderes'in Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e mektubu.

Tarih :0/0/1960 *Sayı : Dosya* :960/21 *Fon Kodu* :10. .9.0.0 *Yer No* :175.531..5.

Örtülü Ödenek Davası: Necip Fazıl Kısakürek'in Adnan Menderes'e yazdığı talep mektupları. Ek 42

Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK

Aydın İli

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya San'atı	Aldığı oylar: Rakamla	Aldığı oylar: Yazı ile	Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
Adnan Menderes	İzmir 1315	Beşyüzlü	106141	yüzaltıbin yüzkırkbir	782445	163896		

Milletvekili seçimi kanunun gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda (106141) oy ile Adnan Menderes
Hasılı Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulumuz tarafından kendisine verildi. 3 5 954

Başkan Üye Üye Üye Üye Üye

Üye Üye Üye Üye Üye

NOT: Başkan ve üyelerin imza edecekleri yerlerin üstüne ayrı ayrı adlarıyle soyadları yazılacaktır.

030 01 10 60 14

Doğuş Matbaası - Ankara

Adnan Menderes'in Milletvekilliği Seçim Mazbatası (1954)
(BCA. 30.1.0.0.10.60.14)

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Dönemi Belgeleri

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e *geçiş dönemi ile ilgili belgeler*in Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinde bulunabileceği unutulmamalıdır. Bu nedenle 1922 yılı Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinde belgelerin net olarak bitiş veya başlangıç dönemleri olarak ele alınmamalıdır. Bu tarihler Ankara'daki Cumhuriyet Arşivi ve İstanbul'daki Osmanlı Arşivi belgeleri için bir ayrımı ifade etse de örneğin 1905 yılına ait bir belgenin Cumhuriyet Arşivi'nde bulunabileceği, 1927 yılına ait bir başka belgenin Osmanlı Arşivi'nde yer alabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. İlgili tarihli belgelerin Osmanlı veya Cumhuriyet Arşivi'ne devredilmemesinin nedeni, ilgili belge grubunun bütünlüğünün bozulmamasına olan ihtiyaçtır.

Arşiv Araştırmalarında Dikkat Edilecek Hususlar

Osmanlı Devleti dönemine ait belgeler ile 1928 yılı sonlarına kadar olan Cumhuriyet dönemi belgeleri Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Bu nedenle bu dönemlere ait evrakın okunabilmesi için *Osmanlı Türkçesi'nin bilinmesi* şarttır. Bu dönemden sonraki belgeler ise günümüz alfabesi ile yazılmıştır. Bunların dışında Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı ve dünyanın büyük güçlerinden birisi olması nedeniyle özellikle Osmanlı Arşivi'nde *farklı lisanlara ait belgeler* de yer almaktadır. Rumca, Ermenice, Arapça, Fransızca, Rusça, İngilizce ve Farsça gibi lisanlara olan hakimiyet, belgeler üzerindeki çalışma alanını oldukça genişletecektir.

Araştırmada dikkat edilecek hususlardan birisi *yer adları*dır. Yer isimlerinin tarih içerisinde değişime uğradığı gerçeği, arşiv katalog taramalarında

öncelikli olarak dikkate alınmalıdır. Örneğin Kızılcahamam ilçesi geçmişte Yabanabad olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı dönemi için Kızılcahamam ile ilgili yapılacak bir aramada *Yabanabad* kelimesi öncelikli olarak tercih edilmelidir.

Yer adları konusunda dikkat edilecek hususlardan biri de *benzer isimler*dir. Anadolu'da farklı bölgelerde birden fazla aynı isme sahip yerleşim birimi bulunabilmektedir. Osmanlı coğrafyasının genişliği düşünüldüğünde Osmanlı dönemi belgelerinde benzer isimler de oldukça fazlalaşmaktadır. Bu benzer isimlerle ilgili belgeler, diğer bilgiler de kıyaslanarak ayrıntılı değerlendirilmeye ihtiyaç duyabilir. Bu bağlamda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan Osmanlı Yer Adları isimli eser özellikle değerlendirilmesi gereken kaynaklar arasındadır. Örneğin Pazarcık isminin hem Anadolu'da hem de Rumeli'de pek çok nahiyeye isim olduğu görülmektedir. Aynı durum özel isimlerde de söz konusudur.

Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet döneminde kullanılan *kelimelerde değişim* de vardır. Bir kelime bütünüyle değişebildiği gibi kelimeler üzerinde kısmi harf değişikleri de yaşanmıştır. Günümüzde kullandığımız *Bahçe* kelimesi Osmanlı Dönemi belgelerinde *Bağçe* olarak ifade edilmektedir. Osmanlı Devlet yapısı üzerine yapılacak bir taramada yalnızca Osmanlı şeklinde yapılacak bir tarama araştırmayı eksik bırakacaktır. *Devlet-i Aliyye* ifadesinin Osmanlı Devleti'ni kastettiği önbilgisi ile hareket edilmelidir. Yine İstanbul üzerine yapılacak bir çalışmada *Dersaadet*in İstanbul'u ifade ettiği unutulmamalıdır. Yine *Asitane* ifadesinin de bu anlamda taranması gerekecektir. *Kanun tasarısı* ifadesinin belgelerde veya katalog bilgilerinde *Kanun layihası* olarak ifade edileceği muhakkaktır. Bir başka örnekte *Göçmen* ifadesi yerine *Mülteci* kavramının kullanılacağı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Osmanlı dönemi belgelerinde şahıslara ait özel isimler okunduğu şekliyle yazılabilmiştir. Çok kültürlü bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin Rum, Ermeni ve Yahudi gibi gayrimüslim tebaasının isimlerindeki yazım farklılıkları belgelerde dikkat çekmektedir. Örneğin *George* ismi okunduğu şekliyle *Corç* olarak da yazılabilmiştir. Araştırmalarda gayrimüslim isimlerinin yazımında alternatif aramalara özellikle dikkat edilmelidir. Örneğin bir diğer ismin *Nikol, Nikola, Nicolas* şeklinde farklı yazımları olabilmektedir.

Kataloglarda, gerek belgeler üzerinde katiplerin yapmış olduğu, gerekse belgelerin tasnifi esnasında şahıslardan kaynaklanan *yanlış yazımlarının olabileceği ihtimali* araştırma esnasında göz önünde tutulmalıdır. Kişinin dil bilgisi hakimiyetine göre yaşanabilecek yazım farklılıklarına da dikkat edilme-

lidir. Örneğin *Ferhat Paşa* ile ilgili yapılacak bir çalışmada taramalar *Ferhad* şeklinde de aranmalıdır. Çünkü kelimenin Osmanlı Türkçesi'ndeki dal harfi ile yazımı dikkate alınarak zaman zaman Ferhad veya günümüz kullanımı ile Ferhat şeklinde ifade edilebilmiştir.

Arşivlerde dikkat edilmesi gerekli konulardan birisi de *dosya usulü tasniflerde yer alan belgelerin ayrıntılı değerlendirilmesine olan ihtiyaç*tır. Onlarca sayfadan oluşan belgeler bazen zaman kazanmak amacıyla geniş bir özet ile birlikte verilebilmektedir. Ayrıntılı belge özetlerinin çıkarılmamış olması nedeniyle, araştırmacının kendi konusu ile ilgili olabileceğini düşündüğü ve geniş özetleri ile verilmiş onlarca belgeyi ayrıntılı olarak okuması gerekebilmektedir.

Devlet Arşivlerinde *henüz dijital ortama aktarılması tamamlanmamış kataloglar*ın arşiv araştırma salonlarında kağıt ortamında incelenmesi gerekmektedir. Örneğin II. Selim dönemine ait Mühimme Defterleri kataloglarının taranması gerektiğinde bunların katalog taraması ancak arşiv araştırma salonlarında yapılabilir. Osmanlı bürokrasisinde defter kayıtları önemli yer tutar. Bu defterlerin özetleri genel bir isimle ifade edilmiş olabilir. Bu durumda daha ayrıntılı bilginin edinilmesi *defterlerin sayfalar halinde ayrıntılı olarak incelenmesi*ni gerekli kılacaktır.

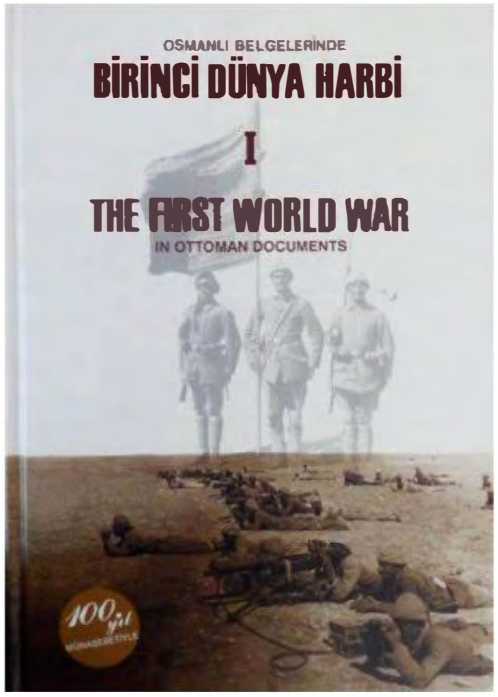
Yazışmaların hangi kurumlar arasında yapıldığı, belgelerde yer alan Hicri, Rumi ve Miladi gibi farklı tarih kullanımları, tarihlerdeki ay isimlerinin kısaltmaları gibi durumlar *belge içerikleri okunurken dikkat edilecek bazı hususlar* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmacı Tarafından Tespit Edilemeyen Belgeler

Günümüzde belgeler en elverişli ortamlarda muhafaza edilmekle birlikte geçmişte çeşitli dönemlerde zaman zaman ilgisiz bırakılmıştır. Savaşlar veya su baskınları gibi nedenlerle bazı belgeler günümüze ulaşamamıştır. Bu nedenlerle, arşiv araştırmalarında herhangi bir konuda *belgenin bulunamama ihtimali* de göz önünde bulundurulmalıdır.

Üzerinden yüzyıllar geçmesi nedeniyle çeşitli olumsuz şartlara (kurt yemesine, küflenmeye veya yırtılmaya) maruz kalmış belgeler *restorasyona ihtiyaç* duymaktadır. Arşivlerde bu belgeler araştırma hizmetine tamir edilmeden sunulmayabilmektedir. Zira belgelerin restore edilmeden sunulması belgenin tamamen dağılmasına ve yok olmasına neden olabilmektedir. Bu durumdaki belgelerden ancak belge restore edildikten sonra istifade edilebilmektedir.

Devlet Arşivlerinde Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren oluşan belgeler bir araya toplanmıştır. Böyle geniş bir dönemin belgeleri ise oldukça büyük bir yekûnu oluşturmaktadır. Biriken bu belgeler peyderpey tasnif edilmektedir. Dolayısı ile gerek Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nde gerekse diğer bazı kurum arşivlerinde *henüz tasnifi tamamlanamayan ve araştırmaya açılamayan belgeler* yer almaktadır. Belgelerin tasnifi tamamlandıkça hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın araştırmaya sunulmaktadır. Bu nedenle araştırmacılar için her geçen gün yeni belgelere ulaşabilme imkanı vardır.

Arşiv Yayınları

Devlet Arşivleri bünyesinde yer alan belgelerden bazıları, kolay erişimi sağlamak ve örnek oluşturmak amacıyla kitaplaştırılarak araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır. Günümüze kadar Devlet Arşivleri tarafından farklı konularda 200'ün üzerinde eser yayınlanmıştır. Araştırmacılar, örnek niteliğinde sunulan ve kitapların içerisinde yer alan belgelerden de kuruma gelmeksizin istifade edebilmektedir. Bu eserler arasında Osmanlı Fermanları, Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları, Osmanlı Belgelerinde I. Dünya Harbi, Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme gibi eserler yer almaktadır.

Ülkemizdeki Diğer Arşivler

Ülkemizde Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü dışında da bazı kurumların arşivleri vardır. Bu nedenle hangi arşivde hangi belge grubu üzerinde çalışılması gerektiğinin öncelikli olarak belirlenmesi önem taşır. Böylece konu ile ilgili belgelerin hangi arşivde bulunacağı araştırma öncesinde net olarak belirlenir ve araştırılan konu hakkındaki bilgi ve belgelere daha hızlı ve isabetli erişim sağlanmış olur. Ayrıca benzer konularla ilgili belgeler ülkemizde birden fazla arşivde yer alabilmektedir. Bu nedenle bir konu ile ilgili *birden fazla arşivde araştırma* yapılması gerekebileceği unutulmamalıdır. Örneğin *I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* ile ilgili yapılacak bir araştır-

mada Osmanlı Arşivi, Genel Kurmay ATASE, Kızılay Arşivi gibi arşivler ayrı ayrı ele alınmalıdır.

Devlet Arşivleri dışında ülkemizde bulunan diğer belli başlı arşivler arasında Cumhurbaşkanlığı, TBMM, Dış İşleri Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Genel Kurmay ATASE, Nüfus ve Vatandaşlık Genel Müdürlüğü arşivleri yer alır. Bunların dışında; Topkapı Sarayı, İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri, Emekli Sandığı ve Kızılay Arşivi gibi arşivlerde de önemli miktarda belge mevcuttur.

Tartışma: Dijital Tarih Kaynaklarında Güvenilirlik ve Otantiklik Sorunu

*İbrahim TURAN**

Gelişen teknoloji hem bilgi üretimini hem de üretilen bilginin paylaşımını kolaylaştırmıştır. Bu sayededir ki içinde yaşadığımız çağa yakışır bir şekilde çok hızlı bilgi üretmekteyiz. Yapılan bir tahmine göre dünyada bugüne kadar üretilmiş toplam verinin %90'ı son iki yılda[5] üretilmiştir. Bir başka tahmine göre ise 2015 yılında 5,6 (ZB)[6] veri üreteceğiz.[7] Günümüzde üretilen devasa miktardaki verinin önemli bir yekûnu dijitaldir. Dijital veri dediğimizde dijital ortamda üretilen veya sonradan çeşitli dijital formata çevrilen kitap, dergi, gazete, film, video, web sitesi, resim, resmi belge, fatura, e-posta, SMS, sosyal medya paylaşımları gibi birbirinden çok farklı belge ve bilgiyi kastediyoruz. Bunları üretim şekli açısından ikiye ayırabiliriz; a) doğuştan dijital veri, b) sonradan dijitalleştirilmiş veri.

Literatürde *Büyük Veri* olarak adlandırılan bilgi yığını esasında insanlığın dijital mirasıdır. Her tarihsel veya kültürel miras unsuru gibi korunmalı ve gelecek kuşaklara aktarılmalıdır. Ancak nelerin dijital kültür unsuru olduğu ve

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi ibrahim.turan@istanbul.edu.tr

5 IBM, "What is big data?" http://www-01.ibm.com/software/data/bigdata/what-is-big-data.html Erişim: 01.08.2015.

6 Zettabytes. 1 ZB = 1 Trilyon GB

7 V. Turner, J.F. Gantz, D. Reinsel, S. Minton "The digital universe of opportunities: Rich data and the increasing value of the internet of things," IDC iView, April 2014. http://www.emc.com/leadership/digital-universe/index.htm Erişim: 02.08.2015.

korunması gerektiği konusu tartışmalı bir konudur. Avusturalyalı arşiv uzmanı Glenda Acland'a göre internette bulunabilecek her türlü bilgi değil sadece "delil, kanıt" olabilecek belgeler korunmalıdır.[8] Bu konuda kapsamı geniş tutarak her türlü fatura ve belgeyi,[9] kamu bilgisayarlarında bulunan "çerezleri" (cookies), telefonlara bırakılan sesli mesajları[10] veya sosyal medyada yapılan paylaşımlar gibi kişisel verileri bile saklamak gerektiğini savunanlar vardır. Ancak genel kanaat yukarıda bahsedilen büyük verinin tamamının tarihsel kaynak özelliğine haiz olmadığıdır. Dijital mirasın ancak küçük bir yekûnu gelecek kuşakların bugünü doğru anlaması için gerekli olacak bilgileri içerir.

Tarihsel değer açısından analog kaynaklar ile dijital kaynaklar arasında bir fark olmamasına rağmen arşivcilik açısından bu iki kaynak türü birbirinden ayrılır. Dijital kaynakları geleneksel (analog) kaynaklardan ayıran özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

- Üretim hızı: Yukarıda değinildiği gibi dijital kaynaklar takip edilmesi son derece güç bir şekilde hızla çoğalmaktadır.
- Çeşitlilik: Dijital kaynaklar e-kitap, web sitesi, resim, film gibi arklı formatlarda üretilmekte ve bunların her birinde değişik dosya standartları kullanılmaktadır. Örneğin bir e-kitap ".pdf, .djvu, .ibook, .epup, .pdb" gibi çok farklı formatlarda karşınıza çıkabilmektedir.
- Dağınıklık: Dijital veri dünya üzerindeki binlerce sunucu, milyarlarca kişisel bilgisayar, cep telefonu veya flash bellek üzerinde saklanmaktadır. Bu dağınıklık istenilen bilgiyi bulmayı veya bulunan bilginin tam sürümüne erişmeyi zorlaştırmaktadır.
- Kısa Ömürlülük: Dijital kaynakların saklamak için kullanılan depolama sistemleri analog materyaller gibi kendiliğinden uzun süre bozulmadan kalma özelliğine sahip değildir. Bu sistemler toza, neme, ısıya ve fiziksel etkiye karşı çok duyarlıdır bu nedenle kısa ömürlüdürler.
- Güvenilmezlik: Dijital kaynaklar tahrif edilmeye daha müsaittir bu nedenle güvenilirliklerini sağlamak analog kaynaklara göre daha zordur.

Bilindiği gibi arşiv ve kütüphaneler, toplama, koruma ve erişime sunma şeklinde üç temel işlevi yerine getirirler. Geleneksel ve çevrimiçi çalışan ar-

---

8 A. Glenda, "Managing the record rather than the relic." Archives and Manuscripts, 20,1, 1992, s.57-63.

9 L.J. Bellardo ve L.L. Bellardo, "A glossary for archivists." Manuscript Curators, and Records Managers. The Society of American Archivists, Chicago, 1992.

10 M. Welch, "The Cookie Monster of Putnam Pit." Salon Magazine, 15 Ekim 1998. http://www.salon.com/1998/10/15/feature_268/ Erişim: 01.08.2015.

şivler bu işlevleri farklı yöntem ve tekniklerle gerçekleştirirler. ISO (14721)[11] standartları ile dijital arşivlerin sahip olması gereken özellikler şöyle belirlenmiştir:

a) Toplama işlevi açısından:

- Arşivine kaynak eklemek için görüşmelerde bulunmak ve bilgi üreticilerinden gelen uygun kaynakları kabul etmek.

b) Koruma işlevi açısından:

- Uzun vadeli koruma hedeflerini karşılamak için bilgi üzerinde yeterli kontrolü elde etmek.
- Kaynakların her türlü zararlı etkiye karşı korunmasını sağlamak (bozulmasını değiştirilmesini önlemek).

c) Erişime sunma işlevi açısından:

- Arşiv kullanıcılarının profilini tespit etmek.
- Kaynakları kullanıcılar için ulaşılabilir kılmak.
- Kullanıcılara kaynakları detaylı kimlik bilgileri ile ve anlaşılır bir şekilde sunmak.
- Kaynakları orijinal formunda veya orijinal formuna ulaşabilecek şekilde sunmak.

Dijital Kaynakların Otantikliği Nasıl Kontrol Edilir ve Korunur?

Bilgi üretimi ve paylaşımını kolaylaştıran teknoloji ne yazık ki aynı zamanda üretilen bu bilginin değiştirilmesini ve çalınmasını da kolaylaştırmaktadır. Bir resmin photoshop ile bir kaç dakikada nasıl değiştirildiğini, en güvenilir veri bankalarından insanların kişisel bilgilerinin nasıl çalındığını hepimiz biliyoruz. Böyle bir ortamda internet üzerinden ulaştığımız bir kanıtın (resim, doküman, film vs.) aslının aynısı olduğuna, bozulmadığına dolayısıyla güvenilir bir bilgi kaynağı olduğuna nasıl inanabiliriz? Analog kaynaklara uyguladığımız klasik kaynak tenkidi yöntemlerini dijital kaynaklar için de kullanabilir miyiz?

Alanın profesyonelleri (arşivciler, kütüphaneciler, araştırmacılar) tarihsel kaynakların otantikliği ve güvenirliğini test etmek veya korumak için farklı yöntemler geliştirmişlerdir. Ancak günümüz dünyasında üretilen ve

11 ISO 14721:2012, "Open archival information system (OAIS) – Reference model" https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:14721:ed-2:v1:en Erişim: 30.07.2015.

paylaşılan belgeler büyük oranda dijital olduğundan analog kaynaklar için geliştirilen yöntemler bunlar için yeterli değildir. Tarihsel kaynaklar somut kâğıt gerçekliğinden soyut elektronik boyuta geçtiğinde, otantiklik ve güvenirliğin sağlanması için hayati öneme haiz fiziksel özellikleri tehlikeye girecektir.[12] Fiziksel özelliklerinin yanı sıra içerikleri, bütünlükleri, aslına uygunlukları dolayısıyla güvenilirlikleri de tehlike altındadır. Çoğaltılmaları ve başkaları tarafından sahiplenilmeleri de kolaydır ki bu durum telif haklarının korunmasını güçleştirir. Bu nedenle tüm bu tehditleri ortadan kaldıracak, dijital kaynakların otantikliğinin uzun süre korunmasını sağlayacak yeni değerlendirme, saklama ve paylaşma yöntem ve teknolojilerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Tarihin geleneksel kaynakları içerik (veya mesaj) ve bu içeriği kaydetmek için kullanılan materyaller (kâğıt, taş, mürekkep vs.) gibi iki temel unsurdan oluşur. Geleneksel yöntemlerde otantikliğin değerlendirilmesi için her ikisinin analizi gereklidir. Geleneksel kaynaklarda içerik ve materyal birbirinden ayrıştırılamadığı için iki yönlü analiz yöntemi daha kesin sonuçlar vermektedir. Ancak dijital kaynaklarda içerik ve materyal birbirinden çok kolay ayrıştırılabilir ve bu içerik kolaylıkla başka formatlara aktarılabilir.[13] Örneğin; bir PDF veya web sitesi üzerindeki içerik kolaylıkla buradan kopyalanarak bir Word belgesi üzerine aktarılabilir. Bu durumda kaynak üzerinde sadece içerik analizi yapılabilir ki bu da verilen bilginin güvenirliliğini doğrulamayı zorlaştırır. İkinci bir husus da ayrıştırma işleminden sonra içeriğin her türlü manipülasyona açık hale gelmesidir. Her hangi bir koruması olmayan böyle bir içerik üzerinde bilgi eklemek veya çıkarmak suretiyle istenilen değişiklik yapılabilir.

Dijital belgelerin bu kırılganlığı geleneksel arşivlerin koleksiyonlarındaki belgeleri dijitalleştirerek çevrimiçi kullanıma açmakta çekimser davranmalarına neden olmaktadır. Bir tek kelimenin bile büyük öneme haiz olduğu tarihsel belgeler elektronik ortamda kullanıcıların erişimine sunulurken bu tür manipülasyonların önüne geçecek koruyucu tedbirlerin alınmasını gereklidir. Günümüzde dijital kaynak ve yazışmaların güvenirliliğini arttırmak ve korumak amacıyla kriptografik algoritmalara dayanan ve sahteciliği sayısal olarak imkânsız hale getirmeyi amaçlayan yöntemler kullanılmaktadır.

---

12 W. Duff, "Ensuring the preservation of reliable evidence: a research project funded by the NHPRC," *Archivaria*, 1996, 42, s.28-45.

13 S. Sanett ve E. Park, "Authenticity as a requirement of preserving digital data and records," IASSIST Quarterly, Winter 1999, s.15-18.

Bu alanda kullanılan yöntemlerden bazıları şunlardır:

1. Parola ile koruma:

Yazılı belgelerin (Word, Excel, Pdf gibi) otantikliği ve sahiplik bilgisi belirlenen bir parola ile koruma altına alınabilir. Düşük seviyede koruma sağlayan bu sistemde yazılı belgelerin düzenlenmesi, düzeltilmesi, değiştirilmesi veya çıktısının alınması kısıtlanabilir veya tamamen engellenebilir.

2. Karekod / Barkod Ekleme:

Belgeler üzerine karekod veya barkod eklenerek sahiplik bilgisi verilebilir veya belge hakkında detaylı bilgi için nereye müracaat edileceği bilgisi eklenebilir.

3. Belgelerin İndirilmesinin Engellenmesi:

Kaynak belgelerin sadece çevrimiçi görülmesi ve incelenmesine izin verilen bu sistem ile belgelerin kopyalanması ve değiştirilmesi önlenmeye çalışılmaktadır. Otantikliğin korunması açısından belli derecede etkili bir yöntemdir ancak birçok araştırmacı araştırmanın ilk safhalarında yüzeysel incelemeyle kaynakları toplayıp bunları daha sonra detaylı incelemeyi tercih ettiği için bu sistem onların çalışma sistemine uymamaktadır. Bu nedenle günümüzde çevrimiçi arşiv ve veri bankaları araştırmacıların kendi hesapları ile giriş yapmalarına ve ilgilendikleri belgeleri bu hesaptaki koleksiyonlarına eklemelerine olanak tanımaktadırlar. Bu sistemde araştırmacılar bir veri bankasında aynı sorgulamayı tekrar tekrar yapmak zorunda kalmayacak ve böylece zaman kazanacaklardır.

4. Dijital Fligran Teknolojisi:

Günümüzde kullanılan en etkili kaynak koruma teknolojisidir. Kâğıt paralardan tanıdığımız bu teknoloji dijital kaynaklar (Resim, Pdf, video gibi) üzerinde görünür ve gizli olmak şekilde iki şekilde uygulanmakta ve her iki yöntemde de korunan bilgilerin değiştirilmesi güçlü bir şifreleme sistemi ile engellenmektedir. Bunlardan görünür filigranlar daha ziyade telif hakkının kime ait olduğunu göstermek ve belgenin ticari amaçla kullanılmasına engel olmak amacıyla uygulanır.

Gizli filigran teknolojisi daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. Dijital kaynaklarda bu teknoloji aşağıdaki amaçlar için kullanılmaktadır:

1. **Sahiplik, telif hakkı bilgisini korumak:** Kaynak içine gizlenmiş kodlar ile telif hakkının kime ait olduğu belirtilir ve böylece başkalarının bu kaynak üzerinde sahiplik iddia etmelerinin önüne geçilebilir.
2. **Kopyalama (çoğaltma) önlenme:** Bu kodlama sistemi ile filigran okuma teknolojisine sahip makinalarda (bilgisayar, fotokopi makinası vs.) eserin izinsiz kopyalarının oluşturulması önlenebilir.
3. **Otantikliği koruma:** Bu kodlama sistemi ile dijital kaynaklar üzerinde düzenlemeye izin verilip verilmediği, izin veriliyorsa hangi alanda ne kadar düzenlemeye izin verildiği belirtilebilir. Böylece kırpma, yeniden boyutlandırma, renkleri değiştirme, kelime ekleme-çıkarma gibi her türlü düzenleme ve değiştirmenin önüne geçilerek eserin aslına uygun kalması sağlanabilir.[14]
4. **Kötü niyetli kişileri takip:** Bir kaynağın birden çok kopyasının dağıtılması gerektiği durumlarda her kopyaya gizli dijital parmak izi kodlanarak, izinsiz kullanım ve dağıtımlarda bunun hangi kopya üzerinden yapıldığı tespit edilebilir.[15]

5. Elektronik İmza:

5070 sayılı Elektronik İmza Kanununda "başka bir elektronik veriye eklenen veya elektronik veriyle mantıksal bağlantısı bulunan ve kimlik doğrulama amacıyla kullanılan elektronik veri"[16] olarak tanımlanmaktadır. Internet ortamında yapılan yazışmalar ve paylaşılan evrakların içeriğinin aslına uygun kalmasını, bütünlüğünü ve gizliliğini korumak için kullanılan[17] elektronik imza iki temel işlevi yerine getirir:

a) Nitelikli elektronik sertifikaya dayanarak imza sahibinin kimliğinin tespiti,

b) imzalanmış elektronik veride sonradan herhangi bir değişiklik yapılıp yapılmadığının tespiti.[18]

---

14 M. Kutter ve F. Hartung, "Introduction to watermarking techniques." In S. Katzenbeisser & F. A. P. Petitcolas (Eds.), Information Hiding Techniques for Steganography and Digital Watermarking. Artech House, Boston, 2000, s.97-120.

15 J-H. Lee, "Fingerprinting." In S. Katzenbeisser & F. A. P. Petitcolas (Eds.), Information Hiding Techniques for Steganography and Digital Watermarking. Artech House, Boston, 2000, s.175-190.

16 5070 Sayılı Elektronik İmza Kanunu (23.01.2004). T.C. Resmi Gazete (25355), 1-7.

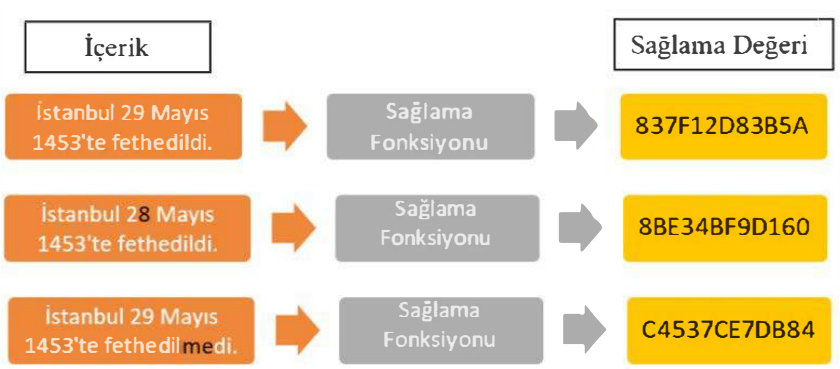
17 O. Tayan, M.N. Kabir ve Y.M. Alginahi, "A hybrid digital-signature and zero-watermarking approach for authentication and protection of sensitive electronic documents." The Scientific World Journal, 2014, http://dx.doi.org/10.1155/2014/514652.

18 5070 Sayılı Elektronik İmza Kanunu

Güvenilir, taklit edilemeyen, yeniden kullanılamayan, inkâr edilemeyen ve değiştirilemeyen[19] elektronik imza bu özellikleri nedeniyle bugün birçok kurumda kullanılmaktadır.

6. Sağlama (Checksum):

Dijital belge ve dosyaların sayısal özetidir. Dijital belgelerin aktarımı sırasında oluşabilecek kayıplar, hatalar veya kasıtlı müdahaleler sağlama değerini farklılaştırır. İnternetten indirilen bir belgenin sağlama (cheksum) değerinin kaynak sitede yayınlanan orijinal değer ile karşılaştırılması o belgenin değiştirilip değiştirilmediğini ortaya koyar. Şekil 1'de orijinal metin üzerinde yapılan bir veya iki harflik küçük değişikliklerin bile sağlama değerini nasıl değiştirdiği görülebilir.

Şekil 1. Sağlama Fonksiyonun Çalışma Prensibi

Sonuç

Kültürel ve tarihsel mirası korumak her toplumun öncelikli görevleri arasında yer alır. Bu mirasın somut unsurlarını (tarihsel yapılar, fermanlar, defterleri, askeri teçhizat vs.) koruduğumuz gibi kültürel mirasın soyut unsurlarından olan dijital mirasımızı da korumak durumundayız. Dijital miras unsurlarını korumak ve saklamaktan maksat bunları sonsuza kadar toplum için (hiçbir anlamsız kısıtlama olmadan) erişilebilir ve kullanılabilir kılmaktır.[20] Yani sadece korumak ve saklamak değil aynı zamanda daha kolay ve güvenli bir şekilde ulaşabilir olmalarını sağlamaktır.[21]

19 Ş. Sağıroğlu, M. Alkan, "Elektronik imza ve uygulamaları", İstanbul Ticaret Odası. Yayın No: 56. İstanbul, 2007.

20 UNESCO, "Guidelines for the preservation of digital heritage" 2003, http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001300/130071e.pdf Erişim: 03.08.2015.

21 O. Boonstra, L. Breure, ve P. Doorn, "Past, present and future of historical information science" Data Archiving and Networked Services, Amsterdam, 2006.

Yakın gelecekte günlük hayatta yapılan işlemlerin ve tutulan kayıtların tamamı elektronik ortamda olacaktır.[22] Geleneksel kaynaklarımız da (el yazma kitaplar, fermanlar, defterler vs.) daha hızlı, ucuz ve yaygın etkiye sahip olduğu için dijital formlara çevrilmektedir.[23] Pek çok arşiv kütüphane koleksiyonlarını dijitalleştirerek internet ortamında geniş kitlelerin kullanımına açmaktadır. Arşivciler ve araştırmacılar için yeni olan bu durum ister istemez geleneksel kaynaklar karşısında dijital kaynakların güvenliğinin tartışılmasına yol açmıştır. Dijital kaynakların güvenilir bir şekilde saklanması, değerlendirilmesi, dağıtılması ve analizi alanlarında üzerinde fikir birliğine varılan bir metodolojinin tam olarak geliştirilmemiş olması[24] arşivciler ve araştırmacıların dijital kaynaklara geçiş konusunda çekimser davranmalarına yol açmaktadır.

Bu konuda en çok üzerinde durulan husus dijital kaynakların uzun ömürlü olmayışı, manipülasyona ve kopyalamaya daha müsait olmasıdır. Ancak bu sınırlılıkların nasıl giderileceği ve dijital kaynakların kalıcılığı, otantikliği ve güvenirliğinin nasıl sağlanacağı üzerine pek çok çalışma yapılmaktadır. Şu anda ihtiyaç duyulan husus araştırmacılar tarafından geliştirilen yöntem ve tekniklerin arşivciler tarafından uygulamaya konulmasıdır.[25] Bu konuda bir başka önemli husus da farklı ülkelerde yürütülen araştırma çalışmaları, geliştirilen teknikler ve yapılan düzenlemeler arasında bir uyum sağlanmasıdır. UNESCO yaptığı çalışmalarla dijital mirasın tanımlanması, korunması ve erişime açılması hususlarında bir standart geliştirmeye çalışmaktadır.[26] Dijital kaynakların otantikliğinin nasıl korunabileceğine dair bu bölümde verilen örnek yöntem ve teknikler arşiv ve kütüphaneler tarafından uygulandıkça araştırmacıların bu konudaki tereddütleri azalacaktır.

---

22 C. Gränström, T. Hornfeldt, G. Peterson, M.P.R. Mariana, U. Schäfer, J. Zwicker, "Authenticity of electronic records: A report prepared for UNESCO." International Council On Archives (Study 13-1), 2002. http://www.ica.org/download.php?id=1623 Erişim: 03.08.2015.

23 İ. Turan,"Tarih araştırmaları için sanal arşiv ve kütüphane kullanımı," *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji. Tarihçi*, (Ed. A. Şimşek) İstanbul, 2011, s.179-197.

24 S. Noiret, "New portals for new sources and new historians: The European History Primary Sources (EHPS)." *Hacking the Academy, a Book Crowdsourced in one Week*. (Eds. D. Cohen ve T. Scheinfeldt), Center for History and New Media, Fairfax, 2010, s. 6.

25 Gränström vd., 2002, a.g.e.

26 UNESCO, 2003, a.g.e.

Okuma Listesi

BAYSAL, J. *Kütüphanecilik Alanında Yeni Kavramlar Araçlar Yöntemler,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı. İstanbul, 1987.

ÇAKIN, İ. *Bilgi ve Belge Yönetimine Giriş*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları. Ankara, 2011.

TURAN, İ. "Tarih araştırmaları için sanal arşiv ve kütüphane kullanımı", *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji,* (Ed. A. Şimşek) Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.179-197.

YILMAZ, B. "Dijital Kütüphane Becerileri Konusunda Türkiye'de Durum: AccessIT Projesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme". *Türk Kütüphaneciliği,* 25, (1), 2011, s. 117-123.

10. Ünite

Tarihçi gibi Yazmak

Kavramlar: *kurgu, yorum, yeniden inşa, analitik, anlatı, empirik, analiz, tasvir, kurgu, anlatı vs.*

İçindekiler

- *İmleç Sancısı: Tarihte Yazmak ve Karşılaşılan Güçlüklere Çözüm Önerileri*
  Nurcan ABACI
- *Tarih Yazımında Atıf, Dipnot ve Kaynak Gösterme Sistemleri*
  Gü in KARABAĞ
- ***Tartışma:*** *Tarihyazımı Bilim midir Sanat mı?*
  Teyfur ERDOĞDU
- *Okuma listesi*

İmleç Sancısı: Tarihte Yazmak ve Karşılaşılan Güçlüklere Çözüm Önerileri

Nurcan ABACI*

Boş kelime işlem sayfasının üzerinde yanıp sönen imleç, varoluşunuzu bile sorgulayacağınız yazma aşamasının gelip çattığını haber verir. Aslında acil olmayan ama son umut olarak sarıldığınız ortalığı derleme toplama girişiminin de hiç faydası olmaz. İmleç hâlâ sizin klavyeye dokunmanızı bekliyordur. Oysa bu aşamaya gelinceye kadar, bilgilerinizi kağıda dökmenin zor olabileceğine inanmamıştınız. Tweetleriniz rt alıyor, facebooktaki günceli değerlendirdiğiniz paragraflarınız beğeniliyordu.[2] Çok çalışmış, okumuş ve ilgilendiğiniz konuya hâkim hâle de gelmiştiniz. Yazmak da tweetleri birleştirmekten, facebookta günceli değerlendirmekten daha zor olamazdı herhalde. Tüm bunlara rağmen bilgisayarın karşısında hiçbir şey yapmadan oturuyorsanız, sosyal bilimcilerin muhakkak karşılaşacakları evrensel bir sendrom ile en sonunda tanıştınız demektir: *imleç sancısı*.[3]

Söz konusu zorluğun yazmaya kalkışan herkesin kabusu olmasının temelinde okuma ile yazma eyleminin aslında iki farklı tür olması yatar. Okuyan tüketicidir ve seçim yapma şansına sahiptir. Yazmak ise en azından teorik olarak üretici bir eylemdir ve kendinize rağmen yaparsınız. Üstelik çelişki gibi gözükmesine rağmen yazma eylemi fikirlerin aktarılmasında ilkel bir araçtır.[4] Bu sıkıntılı durumdan en az zararla çıkmanıza yardımcı olmak amacıyla kendisi de aynı sorunla hâlâ boğuşan birisi olarak size ipuçları vermeye çalışacağım. Yazacaklarımın sorunu ortadan kaldırmayacağını, sadece izlemeniz gereken yolu işaret edeceğini vurgulamak isterim.

İletişim aracı olarak yazının kendisini üretenden bağımsız bir hayatı vardır. Bazıları ölü doğar, bazıları sahibinden önce göçer. Az sayıdaki kısmı ise sahiplerine âb-ı hayat bahşeder. Çalışmanızın iyi olduğunu varsayarsak; eseriniz sizinkinden çok daha uzun olan hayatını yine sizin vereceğiniz şekille geçirecektir ve yayınlandıktan sonra duyacağınız pişmanlıkların hiçbir faydası yoktur. Üstelik yazdığım bu metinde olduğu gibi sizin eserleriniz de okuyucu-

---

* Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. nurcanabaci@gmail.com #nurcanabaci

2 Hatta Allah korusun, muhayyel acılarınızı paylaştığınız blogunuz bile olabilir.

3 İSÇK: İmleç Sancısı Çekenler Kulübü. Buna aşağıda tekrar döneceğim.

4 Bir eylem olarak "yazı" hakkında şunlara bakın: J. Goody, *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*, Dost Kitabevi, Ankara 2001; J.O. Walter, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Metis Yayınları, Ankara 2007.

su tarafından kendi iç sesleri ile okunacak ve anlaşılacak. Kağıda aktarılmış düşüncelerinizin başka birisinin iç sesine dönüştüğünde olabilecekleri tasavvur edebiliyor musunuz? Zihninizden dökülenler, başkalarının beyninde yeniden hayat bulacak ve aslında tek bir çalışmanız olmasına rağmen okuyan kişi sayısı kadar farklı metin haline dönüşecek. Bu sebepten size ait olan, ama aynı zamanda kendi başına bir varlık olan çalışmanızın hedeflediğinize yakın mânâda anlaşılabilmesi için kurallara uymak zorundasınız.[5] Yazma sürecinin nasıl olması gerektiği konusunda, okuma eyleminden alışkın olduğunuzun aksine şu sırayı izleyeceğiz: üslupta uymanız gereken genel ilkeler, cümle ve paragrafların özellikleri, ana gövdenin yazılması, başlangıç-bitiş bölümlerinin yazılması ve cilala-parlat aşaması.

Üslup

Bir mülakatta adaylara hangi Türk tarihçilerinin yazma biçimini beğendiklerini sormuştum. Cevap olarak karşılaştığım suskunluklarının aslında temeli olduğunu bilmekle beraber, bunun bilimsel olarak da kanıtlandığından haberdar değildim. Yakınlarda gerçekleştirilen ve ülkemizdeki sosyal bilimlerin söylem biçimlerini inceleyen araştırmanın sonucuna göre, ortaya koyduğumuz metinler *daha çok başlangıç düzeyinde*dir ve bunların *iknâ temelli retorik gerekler çerçevesinde çeşitli sorulara yanıt* vermesi çok mümkün gözükmemektedir. Okuyucularımın çoğunlukla lisans düzeyinde öğrenciler olduğunu gözönüne alarak anlaşılabilir bir Türkçe ile tekrar ifade etmek gerekirse; tarihçilerin de aralarında bulunduğu sosyal bilimcilerin yazdıkları aslında yok hükmündedir. Böylesi bir sonucun ortaya çıkmasının başka nedenleri de olmakla beraber, eksik olduğumuz noktalardan belki de birincisi yöntem ve üslup açısından zayıf olmamızdır.[6]

Tüm çabalarımız sonucunda ürettiğimiz ve tarihsel gerçek dediğimiz şey aslında sadece yeniden kurgulamadır.[7] Bir söylem inşası olan bu faaliyeti yazı aracılığı ile gerçekleştiririz ve niteliğini üslubumuz ile takip ettiğimiz yöntem belirler. Bu ikisini, araştırma sonucu ulaştığımız fikrimizi muhatabımıza aktarmak için kullanmak zorundayız.[8] Sözlü iletişimde bulgularınızı rahatlıkla

---

5 Yazma süreciyle ilgili aynı yazarın şu iki kitabını öneririm: H. S. Becker, *Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi,* (Çev. Ş. Geniş, Heretik Yayınları), Ankara, 2013; H. S. Becker, *Mesleğin İncelikleri*, (Çev. L. Ünsaldı vd.), Heretik Yayınları, Ankara, 2014.

6 L. Uzun vd., "Sosyal Bilimlerde Yazılan Türkçe Bilimsel Metinlerde Kanıtlama Eylemi ve Retorik Sunumlar" 107K228 nolu Tübitak projesi, Ankara, 2010, s. 48. Bunlar doğal olarak *sizin* hocalarınız değil, *diğer* üniversitelerin hocaları.

7 A. Schinkel, "History and Historiography in Process." *History and Theory* 43, no. 1 (2004): 39–56.

8 Hedefiniz araştırdığınız konuyu size ödev olarak veren tek bir kişi (hocanız) olabileceği gibi çok daha geniş bir grup olması mümkündür.

dinleyecilerinize aktarıyor olabilirsiniz. Ancak aynısını yazı ile yapabilmek için bazı evrensel ilkelere sadakatle bağlı olmanız gerekir. Bunlar akıl yürütme süreci ve argümanlardır (sav/tez). Bir problem çerçevesinde cevabınızı yöntem ve kaynaklarınızı tanıtarak vermelisiniz.

Genel ilke olarak üslup açısından yazınızda muğlak ifadelerden kaçınmalı ve gündelik dildeki bazı kelimeleri kullanmamalısınız. Örneğin çalışmanızda her anlama gelebilecek "şey" vb. kelimelerin yer almaması gerekir. Terminoloji yerli yerinde olmalı, ancak çalışma entelektüel kostaklanma biçimi olan gereksiz kavramlarla doldurulmamalıdır.[9] Eğer hitap ettiğiniz kitle tarih terminolojisine uzaksa, o zaman teşbihe başvurabilirsiniz. Aklınızdakileri karşılayan kavram yoksa, bunu üretmeyi de deneyebilirsiniz. Yazının başlığında geçen İmleç Sancısına bakın. Bunu girişte açıkladığım durumu ifade etmek için kurguladım ve "*kal geldi, ıkandım*" vb. şekillerde ifade edilen sıkıntıyı tarif için öneriyorum. Eğer kabul görür ve yaygınlaşırsa, benzeri zorluklarla karşılaşanlar *imleç sancısı* deyip geçecekler. İki paragraflık bilgi hem okuyan hem de yazanın aynısını anladığı iki kelimeye indirgenmiş olacak.

Kib, *arv*, *abv*, *aro*, *amk*... ya da ☺, 😐, ☹. (O kadar kötü niyetli olmayın, dipnota bakın)[10]; hemen tanıdığınız bu kısaltmalar ve simgeler, tarihyazımında olması gereken kavramlara benzer. Aralarındaki fark tarih terminolojisindekilerin bir kelimenin kısaltması, bir duygunun simge ile ifade edilmesinden daha karmaşık olmasıdır. Ömrünüz boyunca çalışıp alanınıza tek bir kavram kazandırmanız büyük başarıdır ve çoğu tarihçi bunun hayalini bile kuramaz. Örneğin çift, çiftbozan, bennak, kara, mücerred vb. vergileri saymak yerine raiyyet rüsûmu dediğimizde hepsinin anlaşılmasını Halil İnalcık'ın yazdıklarına borçluyuz. Veya Osmanlı iktisadi zihniyetini anlamak ve anlatmak için Mehmet Genç'in ürettiği kavramlara muhtacız. Ancak bu örneklerin sayısı ilgilendiğimiz geçmişin hacmi ile karşılaştırılamayacak kadar azdır. Aslında İlhan Tekeli'den dinlediğim anekdot bir göstergeyse, ürettiğiniz kavramlar maalesef kabul görmeyecek. Ama ben, bu gibi engellerin sizi doğru olanı yapmaktan alıkoyamayacağından eminim.[11]

---

9 Bazı meslektaşlarımın yaptığını bildiğim, sözlük karıştırıp az kullanılan kelimeleri yazıya serpiştirmek iyi bir fikir değildir.

10 Bunların ne olduğunu bilmeyenler için açıklama: kib: Kendine iyi bak, arv: Allah rahatlık versin, abv: Allah belanı versin, aro: Allah razı olsun, amk: Amma konuştun ☺.

11 *III. Tarihyazımı Çalıştayı*nda konunun gerekliliği tartışılırken, Tekeli ürettiği kavramların çeşitli gerekçelerle kabul görmediğini anlatmıştı. Hafızam beni yanıltmıyorsa, en önemli muhalef gerekçesi kavramların Batı kökenli olmasıydı. Halbuki Tekeli'nin önerileri çeviri değil, tamamen kendi düşüncesinin ürünleriydi. Görülen o ki, keçe/kılıç alışkanlığı Seyfiyye ile sınırlı değil. Kalemiyye'yi de içeriyor. Başka bir yerde ve zamanda, *karakoncolosların* iştahla aramızda dolaşıp üniversite öğrencilerinin taze beyinleriyle nasıl beslenmeye çalıştıklarını konuşuruz.

Nihâi hedefleriniz arasında olsa da, başlangıçta sizden kavram üretmeniz beklenmez. Yazınızda kullandıklarınızın gerekliliğini açıklayabilmeniz yeterlidir. Yerli yerinde kullandığınız kavramların, tüm cümlelerin, paragrafların ve bunlardan oluşan yazınızın açık ve yoruma[12] yer bırakmayan bir anlamı olmalıdır. Bu kurala özen göstermediğiniz takdirde okuyucunun zamanını boşa harcamış, metninizin üzerinde basıldığı kağıdı heba etmiş olursunuz. Sadece kurallara uygun yazarak ormanların daha yeşil kalmasına katkıda bulunma fikri hoş değil mi?

Cümle yazımı

Üslubunuzu cümleleriniz ve onların oluşturduğu paragraflar belirleyecek. Burada ideal olan ölçü, anlatmak istediğiniz için yeterli sayıda kelime kullanmanızdır. O kadar ki; ekleme ya da çıkarma yapıldığında anlatım bozulsun. Annelerin yemek tarifine benzeyen bu muğlak ölçüyü nasıl tutturacağız? Aşağıda bahsettiğim yöntemle: sürekli pratik yaparak ve yazdıklarımızı kendimiz beğeninceye kadar değiştirerek. Çünkü cümlelerinizin amacı, bir araç olan yazıyı ne kadar iyi kullanabildiğinizi göstermekten çok mesajınızı okuyucuya aktarmaktır. Tweet uzunluğunu göz önünde bulundurmanız yazmanızı kolaylaştırabilir.

Paragraf yazımı

Cümlelerin birleşiminden meydana gelen paragrafların oluşturulmasında uymanız gereken kuraların bir kısmı şekle ilişkindir ve rakamlarla ifade edilebilir. Örneğin ideal paragraf uzunluğu 5-7 cümle arasında olmalıdır. Bir iki cümleden oluşan paragraflar çok kısa, sayfanın yarısını ya da daha fazlasını kapsayanlar ise çok uzundur. Açılış cümleleri paragrafın gövdesi hakkında olmalıdır. Okuyuşu kolaylaştırma açısından kelime tekrarı mümkün olduğu kadar yapılmamalıdır. Ancak taslak yazma aşamasında bu kurala uymak için sürekli geri dönüp yazdıklarınızı kontrol etmeyin. Önceliğiniz biraz karmaşık ve kötü de olsa zihninizdekileri kağıda dökmektir. Aşağıda da göreceğiniz gibi cümleleriniz ve paragragraflarınıza taslağınız bittiğinde tekrar döneceksiniz.

Ana gövdenin yazılması

Yazma sırasının okuma sırasından farklı olduğunu yukarıda söylemiştim. İki eylem arasındaki farklardan bir diğeri ise yazmanın düz bir çizgi izlememesidir. Okurken girişten başlayıp sonuca gidersiniz. Ancak yazmak biraz daha karmaşıktır. Benim metninizin ana gövdesini yazmada takip etmenizi

12 Sonraki dipnota bakınız.

önerdiğim sıra şu şekildedir: Problem, yöntem, kaynaklar ve literatür değerlendirmesi ve bulgularınız.[13] İsteğe bağlı olarak kaynaklar ve literatür değerlendirmesi yazma sıralamasında birbirinin yerini alabilir. Giriş, sonuç ve özet bölümlerini ise en son yazmanız gerekir. Bunun nedeni yazmanın aslında aynı zamanda düşünme süreci olması ile ilgilidir. Yazmayı hayal ettiğiniz/düşündüğünüz metin ile bitirdiğiniz metin çoğu zaman birbirinden farklıdır.

Yazmak eziyetli bir süreç olduğu için büyük ihtimalle son dakikaya kadar bekleyeceksiniz. O halde de hemen bilgisayarın başına geçip satırları ardı ardına dizeceğinizi hayal etmeyin. Bunun için kendinizi rahat hissettiğiniz şeyleri yapmanız faydalı olabilir. Masanızı temizleme ya da sizi rahatlatacak küçük şeyler gibi. Taslak oluşturmada ilk dikkat edilmesi gereken nokta yazının mantıksal bir akışının olması gerektiğidir. Gidişi belirleme için yazıldığından bazı bilgiler sonra eklenmek üzere bırakılabilir. Önemli olan ana omurganın ortaya çıkması ve paragrafların birbirine bağlanmasıdır.

Kolay bir yazma süreci için derlediğiniz notların tamamını yazım planınıza göre sıralamakta fayda vardır. Renkli olarak etiketlemek de yararlı olabilir. Buna ek olarak planınızdan bağımsız, ayrı bir iş akışı şeması çıkarmanızı öneririm. Yazarken sürekli olarak savunduğunuz fikri göz önünde bulundurmanız gerekir. Bunun için iddianızı sürekli görebileceğiniz bir yere tek cümle halinde asmak işe yarayabilir.

Yazmaya başladıktan sonra her oturumda önceki gün yazdıklarınızı gözden geçirmenin faydası vardır. En önemli nokta sürekli yazmaktır. Kötü ya da iyi olmasının bu aşamada hiç önemi yoktur. Ancak önceki yazdıklarınızı okurken düzeltmeye girişmeyin. Bu, sonraki aşamalarda yapacağınız bir iştir. Kural olarak her yazdığınız paragrafın yeni olması gerekir. Arada emin olmadığınız noktaları işaret ederek atlayın. Boşluk olmasında bir sakınca yoktur. Hatta aklınızdakileri bir an önce yazma arzusuyla cümle yapılarınız ve paragraflarınızda sorun da olabilir.

---

13 En sonda yer alan *cilala-parlat* yöntemini kendim de uyguladım ve yazdıklarımı Zeynep Dörtok'a okuttum. İki noktada yazdıklarımın benim kasdettiğimden farklı anlaşıldığı ortaya çıktı. Zeynep, önceki dipnotta işaret ettiğim *yorum* sözcüğüne, tüm okuma yazma sürecinin aslında yorum olduğunu daha önceden yazdığım için itiraz etti ve haklıydı. Halbuki kasdettiğim: amaçladığınız ile 180 derece zıt manalara izin verecek biçimde yazmamanızdı. Örneğin Kadı'nın sosyal konumu üzerine yayın yaptığınızda, bunun tüm Kadılık müessesine hakaret olarak anlaşılmaması gerekiyor. İkinci olarak bu dipnotun bağlı olduğu cümlede geçen sıralamadaki *bulgularınız* kısmının aslında sonuç kısmında yer alması gerektiği söyledi. Halbuki *bulgularınız* ile anlatmak istediğim, ana metninizdeki tartışmalarınızdı. Eğer bu dipnota izin veren usül üzerine yazmıyor olsaydım, bahsettiğim iki kısmı da değiştirmem gerekecekti.

Problem

Yazma aşamasında en kolay kaleme alacağınız ve ilk sırada yer alması gereken, araştırmanızı etrafında kurguladığınız *soru*nuzdur. Bunu kendinizin mi tesbit ettiği, ya da daha önceden başkaları tarafından mı ortaya atıldığının önemi yoktur. Hayati olan şey soruyu net olarak ortaya koyabilmenizdir. Yaptığınız çalışmanın boyutundan bağımsız olarak yazmak için her zaman en az bir sorunuz ve buna önerdiğiniz cevabınızın olması gerekir. Probleme sahip olmanız ve bunu yazmanız tek başına yeterli değildir. Öncelikle yapmanız gereken, sorunuzun sınırlarını okuyucuya göstermektir. Çünkü hiçbir soru, zaman-mekân ve kaynak açısından sınırlandırılmadan çalışılamaz ve anlaşılamaz.

Araştırma başında çözmeye niyetlendiğiniz soru, yazma aşamasına gelinceye kadar muhtemelen nitelik değiştirmiştir. Bundan kısaca bahsederek cevabını ileriki sayfalarda verdiğiniz soruyu okuyucuya açıklamanız gerekir. Eğer lisans düzeyinde bir ödev hazırlıyorsanız, o zaman sorunuz merak ettiğiniz bir başlık olabilir ve cevabınızı da sadece literatür taraması sonucu elde etmeniz yeterlidir. Birinci elden kaynak kullanmanız pek beklenmez. Ancak her halükârda cevap aradığınız soruyu açıklamak zorundasınız. En öz biçimde söylersek: cevabını verdiğiniz soru yoksa, yazmanıza da gerek yoktur.[14]

Yöntem

Sorunuzu şüpheye yer bırakmayacak biçimde ortaya koyduktan sonra hangi yöntemi kullanacağınızı açıklamanız gerekir. Yanıt aramada seçtiğiniz yöntem tek midir? Başka bir seçenek yok muydu? Neden bu yöntemi seçtiniz? Bu ve benzeri soruları, okuyucunuzu ikna edecek biçimde cevaplamanız gerekir.[15] Bu bölümde üzerinde durmanız gereken başka bir nokta yönteminizin sınırlarıdır. Hiçbir metot kusursuz değildir. Lisans düzeyindeki yönteminiz ise merak ettiğiniz konudaki yaklaşımları benzerlikleri ve farklılıkları açısından literatürden okuyarak karşılaştırıp tercih ettiğiniz fikri savunmaktır. Bu düzeydeki okuyucular için aşağıdaki sayfalarda örnek verdim.

---

14 Muhtemelen sorusu olmayan makale ve kitaplarla karşılaşıyorsunuz. Bunları, nasıl yazmamanız gerektiği konusunda örnek olarak akılda tutun.

15 İngilizce tarih eğitimi alan arkadaşlarımız için meşhur soruyu yazalım: *What is your theoretical framework?* Okuyucu kitlesinin genişliğini gözönünde tutarak, az sayıda üniversitede kullanılanan *teorik çerçeve* terimini kullanmamayı tercih ettiğimi fark edeceksiniz.

Kaynakların tanıtılması

Soru ve yönteminizi tanıttıktan sonra verilerinizin dayandığı kaynaklarınızı açıklamanız gerekiyor. Tarihçiler için bunlar çoğunlukla arşiv belgeleridir. Sorduğunuz sorunun cevabı sadece bu kaynaklarda mı vardır? Yönteminiz açısından bakıldığında sizin sorularınıza tam olarak cevap verebiliyor mu? Sorunlu noktaları nelerdir? Yönteminiz ve kaynaklarınız arasındaki uyum-uyumsuzluk noktalarını da değerlendirmeniz gerekir. Lisans öğrencilerinin ise seçtikleri yazarları ve nedenlerini açıklamaları yeterlidir.

Literatür değerlendirmesi

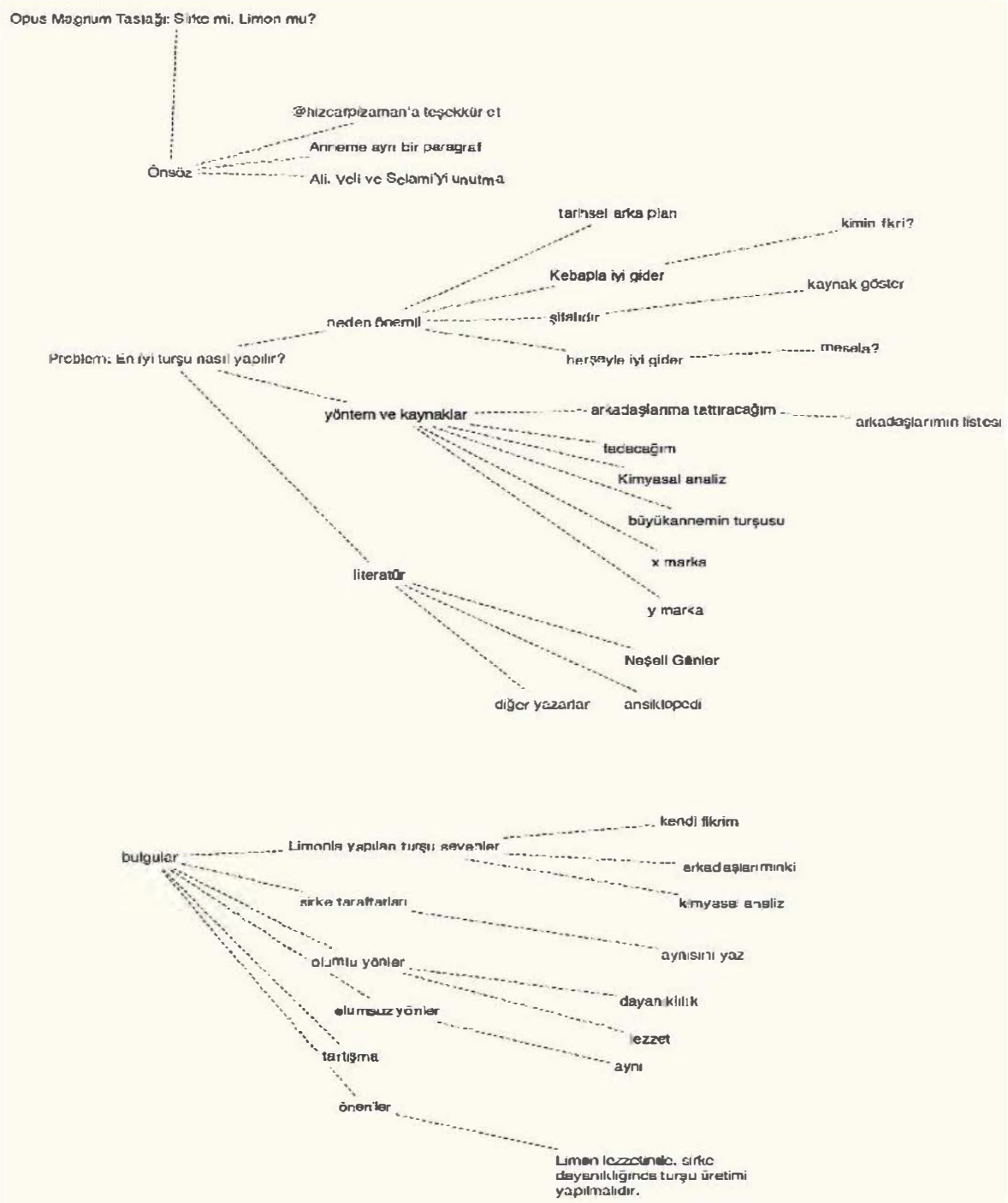
Bu kısım gerek lisans gerekse lisansüstü öğrencilerinin aynı şekilde yazması gereken bölümdür. Literatür değerlendirmesinin hem aynı konuyu çalışanlar, hem ilk defa okuyanlar olmak üzere iki ayrı gruba yarar sağlayacağını bilmeniz gerekir. Konuyu zaten bilenler sadece literatür değerlendirmesine bakarak yazdıklarınıza vakit ayırıp ayırmayacaklarına karar verebilirler. Amaç seçtiğiniz eserlerin geniş bir özetini vermek değildir. Araştırma probleminiz çerçevesinde kendi çalışmanızın nerede bulunduğunu göstermek için yoğun bir değerlendirme yapmanız gerekir. Eğer az çok bilinen bir alanda çalışıyorsanız muhtemelen birden fazla yazarın eserini kullanamanız gerekecektir. O zaman yaklaşımları açısından bir gruplandırma yapmanız hem yazmanızı hem de okunmasını kolaylaştıracaktır.

Değerlendirmeyi yaparken özellikle sizden önce bu konuda çalışanlarla hemfikir olmadığınız noktaları vurgulamanız gerekir. Eğer çalışmalardan birisi özellikle önemli ise ona ayrı bir yer ayırmalısınız. Bazı eserleri alanınızla ilgi olmasına rağmen gerek yaklaşım gerekse kaynakları kullanmaları açısından dışarıda bırakmak zorunda kalacaksınız. Bunların listesi ve niçin değerlendirmeye alınmadığı muhakkak belirtilmelidir.

Bunları yaptığınız takdirde çalışmanız bir perspektife oturacak. İyi bir literatür değerlendirmesi yaptıysanız, o zamana kadar yapılan çalışmaları eleştirel olarak gözden geçirip araştırması gereken noktaları belirttiniz demektir. Literatür değerlendirmenizin sonunda kısa bir özet yaparak kendi araştırma sorunuzla bağlantı kurmanız okurların işini kolaylaştıracaktır.

Yöntem, kaynaklar ve literatür değerlendirmesi kısımlarından sonra artık ana metninizi yazabilirsiniz. Burada muhakkak bölümleri sayılarına göre yazmanız gerekmez. Eğer çalışmanızın üçüncü bölümü size daha kolay geliyorsa, önce orayı yazın. Yazınızın ana gövdesi tamamlandığında bulduğunuz yanıtların geçerliliğini göstermiş olmanız beklenir. Muhtemel sorulara cevap vermeniz ve yine ileri sürülmesi muhtemel karşı kanıtları da çürütmeniz lazımdır.

Buraya kadar özetlediğim teorik bilgileri anlaşılır hale getiren ve tarihyazımımızın üzerindeki lanetlerden birisi olan, başlıkları *bazı bilgiler. bazı mülahazalar* ya da *bazı değerlendirmeler*le biten makalelere karşı antidot olarak hazırladığım görsele beraber bakalım.[16]

Yazma taslağı

16 Benzeri makaleler maalesef benim özgeçmişimde de var.

Çok özenilmemiş gibi duran bu çizim, yazma aşamasında sizin de muhakkak yapmanızı önerdiğim taslağa örnektir ve steril gözükmemesi için özel çaba harcanmıştır. Görseldeki başlık, farklı bir alfabede yazılmış, eski olan her belgeyi okuduklarında tarihçi olacaklarını sanan 1. Sınıf öğrencilerine okuma ve yazmaya giriş için çalıştırdığım bir konuydu. Mesleğin ana ilkelerinden birisine girişi sağlamak için bulduğum bir çözümdü ve işe yaramıştı.[17]

Önce genel olarak bakalım. Bu, neyi-neden-nasıl yapıyorsunuz sorularının cevaplandığı birinci ve bulgularınızın yer aldığı ikinci öbekten oluşan basit bir şemadır. Fark edeceğiniz gibi metnin içinde bahsetmediğim Önsözü de burada gösterdim. Bunun sosyal gerekçeleri var. Çalışmanızın boyutuna bağlı olarak değişen sayıda kişiye teşekkür borcunuz olacak. Birini bile ihmal etmeniz hoş olmayan sonuçlara yol açabilir. Aşağıda üzerinde durduğum yazınızın giriş ve sonuç kısımlarını ise buraya dahil etmedim. Çünkü bunların yazılabilmesi için önce ana metninizin ortaya çıkması lazımdır.

İçerik açısından baktığınızda konunun ele alınışını ve eksiklerini görmemeniz gerekir. Örneğin turşunun beslenme rejimindeki yeri tartışılabilirdi. Bu bir yazma planı olduğu için, bu türden değerlendirmelere girmek sizi tez yazanların baş belası olan kısır bir döngüye götürür. Eksiklerinizi tamamladığınızı zannettiğinizde, yeni öğrendikleriniz başka açık kalan noktalara işaret eder ve tekrar başa dönersiniz. O nedenle yazma planınıza sıkı sıkıya bağlı kalıp, gerekirse aklınızdakileri başka bir çalışma konusu yapmalısınız.[18]

Taslağı elle, ya da benim yaptığım gibi bilgisayarla hazırlayabilirsiniz. Yazma aşamasında sürekli görebileceğiniz bir yere asmanızı öneririm. Çünkü yukarıda da bahsettiğim gibi yazma aynı zamanda düşünme biçimidir. Hazırlayacağınız yazma şemasına sadık kalabilirseniz, aklınıza gelen yeni fikirlerin sizi başka yönlere çekmesine bir nebze de olsa engel olabilirsiniz.

Bu türden bir taslakla yazmanın diğer bir faydası araştırma esnasında rastladığınız, size güzel gelen bilgileri yazınıza eklemekten alıkoymasıdır. Bu, aynı zamanda bir tasarım ürünü olan yazınızın istenilen etkiyi yaratmasının ön koşullarındandır. Örnekten devam edersek, araştırmanız esnasında çok güzel turşu tarifleri bulabilirsiniz. Ancak bunlar konuyla uzaktan ilgili diye metninize ekleyemezsiniz. Yazınızın niteliğini belirleyen aktardığınız bilgiler kadar aynı zamanda dışarıda bıraktıklarınızdır.

Yazınızı tamamladıktan sonra sıra başlangıç ve bitiş kısımlarını, yani, giriş, sonuç ve özet bölümlerini tamamlamaya gelir. Bunlar en son yazıldığı ve

---

17 Örneği sadece yazma aşamasında taslak kullanımı açısından veriyorum. İçerik bakımından doğal olarak 1. sınıf sonrası düzeylere fazlasıyla basittir.

18 Doktora tezi yazanlara tavsiye niteliğinde söylenen *en iyi tez, bitmiş tezdir* mottosunu kendimize uyarlayıp *en iyi yazı, bitmiş yazıdır* diyebiliriz.

neredeyse her zaman teslim tarihi çok yakın olduğu için gereği kadar zaman ayırılmayabilir. Halbuki gerek özet, gerekse giriş ve sonuç bölümleri farklı ihtiyaçları olan okuyucular tarafından belki de asıl metninizden daha fazla kullanılır. Bu sebeple asıl metninize gösterdiğiniz özenin daha fazlasını bu kısımlara ayırmanız iyi olur. Çoğu halde okuyucu özet ve sonuç kısımlarınıza bakıp yazdıklarınızın zaman ayırmaya değmeyeceğine karar verecektir. Sizin uzun emekler harcayarak ortaya koyduğunuz çalışmanızın herkes tarafından ilgiyle karşılanacağını hayal ediyor olabilirsiniz. Ancak gerçekler bundan farklı ve bunu yaşayarak göreceksiniz. Çoğu zaman okuyucu sayınız facebook'taki arkadaş sayınızın %3'ü civarında olacaktır.[19]

Giriş

İyi bir giriş her şeyin başıdır. Okuyucuyu asıl metninize çekebilmek için bu bölüm cezbedici olmalıdır ve bunu gerçekleştirmenin mucizevî bir yolu yoktur. Eğer okuyucularınızın nitelikleri belli ise bunu veri olarak kullanıp girişinizi tasarlayabilirsiniz. Benim ilk iki paragrafta atıfta bulunduğum sosyal ağlara bakınız. Sizin hayatınızın ayrılmaz bir parçası olan bu iletişim araçlarını, daha genel bir okuyucu kitlesine veya sadece akademisyenlere hitap ediyor olsaydım o kadar rahat kullanamazdım. Üslup kısmında kullandığım kısaltmalar ve simgelere de aynı kategoridedir. Bu genel yaklaşımı göz önünde bulundurarak giriş kısmında konunun arka planını vermeli ve soruna hangi açıdan yaklaştığınızı açıklamalısınız.

Giriş kısmında bir soruya cevap vereceğinizi göstermeniz gerekir. *Sirke mi, yoksa limon mu?* Okuyucularınız aileleri dağılma noktasına getiren bu hayatî sorunda bir cevabınız olduğunu, eğer aşağıdaki kısımları okuma zahmetine katlanırlarsa sizin bu kısır çekişmeye son noktayı nasıl olağanüstü bir üslupla koyduğunuzun ipuçlarını bu kısımda görmelidir. Bu aynı zamanda uymanız gereken kurallardan birisi olan konuya hâkim olduğunuzu belli etmenin de yoludur.

19 Rakam web üzerinden yayınladığım kısa çalışmaların bir senelik okuyucu analizine dayanmaktadır ve iyimser bir tahmindir. Basılı metinlerde bunun daha düşük olacağını varsayabilirsiniz. Hesaplamanın ayrıntıları için abacinurcan.com'a bakabilirsiniz.

Sonuç

Sonuç her şeyin bağlandığı bölümdür ve yazınızın en çok okunacak kısmıdır. Bazı bilgiler giriş bölümü ile benzerlik gösterebilir. Ancak bu kelime kelime aynı bilginin tekrarı olmamalıdır. Burada araştırmada elde edilen bilgiler okuyucuya aktarılmalı ve alana yapılan katkı vurgulanmalıdır. Limon tadında ama sirke dayanıklığında turşu üretilmesi gerektiğini burada vurgulayacaksınız. Bunu için sonuç kısmını yazmadan önce giriş kısmında yazılanların gözden geçirilmesinde fayda olabilir.

Sonuç kısmında yazım biçimi olarak sadece bir özet sunmaktan kaçınılmalıdır. Bunun için zaten ayrı bir sayfa ayıracaksınız. Eğer günümüze yansımaları olan bir alanda çalışıldıysa önerilerde bulunulabilir. Turşunun içerdiği tuz oranı sebebiyle belli bir yaşın üstüne tavsiye edilmediğini, bu hayatî yiyeceğin yerini tutacak bir çözüm geliştirilmesi gerektiğini vurgulayabilirsiniz. Gerontologların artan yaşam süresi ile mecburen değişen/değişmesi gereken beslenme rejimi hakkında yeterince çalışma yapmadıklarından da şikâyet edebilirsiniz. Böylece müsâdeme-i efkârdan çıkacak yeni yaklaşımlarda sizin de payınız olur.

Sonuç kısmında kullandığınız dil muhakkak metin içindekinden farklı olmalıdır. Bunun sebebi konuyla ilgili veya ilgisiz pek çok kişinin çalışmanızın sonuç kısmınıza bakacak olmasıdır. Aşırı basitleştirme tuzağına düşmeden, daha genel bir okuyucuyu hedef kitleniz olarak düşünmelisiniz. Turşudan bahsettiğiniz için bu bölümde sağlık alanında çalışanlardan turşuculara, kebapçılardan Gedelekli kornişon üreticilerine kadar geniş bir yelpazeye hitap etmeniz gerekir.

Özet

Çalışmanızın en kolay yazacağınız kısmı özettir. Tüm metin bittiği için sadece birkaç cümle ile probleminiz, yönteminiz, kaynaklarınız ve ana bulgularınızdan bahsetmeniz yeterlidir. Ancak bu bölüm en sona kaldığı için enerjinizin bitme noktasına geldiği bir döneme denk gelir. Bundan dolayı biraz dinlenip yazmakta fayda vardır.

Cilala-parlat

Özeti de tamamladıktan sonra elinizde son haline yakın bir çalışma var. Şimdi yapmanız gereken bu ham yazıyı okuyucuyla karşılaşmadan önce düzeltmek. Buna *cilala-parlat* aşaması adını verdim.[20] Çalışma takviminiz uy-

20 İbare, yönetmenliğini John G. Avildsen'in yaptığı, sonradan devamı da çekilen 1984 yapımı *The Karate Kid*'in meşhur repliğidir. Okuyucularımın yaşı itibariyle biraz eski

gunsa, zihninizi rahatlatmak için birkaç gün ara vermenizde fayda var. Ardından basitten zora doğru ilerleyen ince işçiliğe başlamalısınız. Yazım hatalarını gözden geçirerek işe koyulun. Bunu iki aşamada yapmanızı öneririm. Önce noktalama işaretlerinin uygunluğuna bakın. Ardından kelimelerin doğru yazılıp yazılmadığını denetleyin. Kelime-işlemcilerin yazım denetimine güvenmeyin. *Odasına girdim fincan elinde* ile *odasına girdim Sincan elinde* arasında programınız açısından fark yoktur ve her ikisi de doğrudur. Çünkü denetimi semantik olarak değil, sözlüğündeki kelimelerle karşılaştırarak yapar. Gözden kaçan tek bir harf bile tüm çabalarınızın boşa gitmesine sebep olabilir.

Yazım ve noktalama işaretlerinin doğruluğundan emin olduktan sonra söyleyişe geçebilirsiniz. Kelime tercihleriniz yerli yerinde mi? Aynı paragrafta tekrar ettiğiniz kelimeler var mı? Bu durum özendiğiniz bir davet için uzun araştırmalar sonucunda seçtiğiniz kıyafeti bir başkasının üzerinde görmek, hatta ve hatta protokol gereği o kişiyle yan yana oturtulmak kadar kötüdür. Her kavrama ayrı bir canlı gibi davranmak, hiçbirine haksızlık etmemek gerekir. Kendi başınıza gelmesinden hoşlanmayacağınız bir durumu kelimelere reva göremezsiniz, değil mi? Bununla yetinmemeli, ev sahibi/sahibesi olmanın gereği kendilerini göstermelerine fırsat tanımalı, hepsinin kişilik özelliklerini bildiğinizden birbiri ile arası iyi olmayanları da yan yana getirmemelisiniz.[21]

Her konuğunuzun yerli yerinde olduğundan emin olduktan sonra paragraflar ve bölümler arası geçişi sağlayıp sağlayamadığınıza bakabilirsiniz. Bunları yaptığınızda sondan bir önceki aşamaya geldiniz demektir.[22] Yazdıklarınızı anlayacağını varsaydığınız bir arkadaşınızdan şaheserinizi okumasını rica edin. Çalışma prensibi gereği beyniniz, metninizde hâlâ var olan pek çok yanlışı size göstermedi. Arkadaşınızın becerisi oranında bunları da düzelttikten sonra nihâi bir okuma yapıp, başlığınızı belirleyerek yazınızı teslim edebilirsiniz.[23]

Tebrikler! İnsanlık için küçük, kendiniz için büyük bir adım attınız. Artık gelecekteki şaheserlerinizi bekliyoruz.

---

bir örnek olma ihtimali var. Ama bu bölümde yapmanız gereken, tam olarak ustanın öğrencisine söylediğidir: cilala, parlat! Bu aşama için tavsiye ettiğim süre %30'dur. Yani 10 günlük bir yazma planınız varsa, 7. günde metninizi bitirmeli ve kalan süreyi bu işe ayırmalısınız. Repliğin filmdeki kullanımını baz alırsak, aslında tüm yazma süreciniz *cilalama-parlatma*, yani öğrenme eylemidir.

21 Verdiğim örnek cinsiyet açısından kadınları kayırmaktadır ve bu nedenle aslında iyi bir seçim değildir. Benzeri bir yola başvururken, cinsiyet, din, ırk vb. kriterler açısından heterojen bir kitleye hitap ettiğinizi aklınızda tutun.

22 Evet, hâlâ bitmedi. Google: *et-tekrar-u ahsen velev kâne yüzseksen*, enter.

23 Başlık belirleme kanımca yazma sürecinin en kısa, ancak en zor kısmıdır ve bunun öğretilebilir olduğunu sanmıyorum. Sadece yazdıklarınızla başlığınızın birbirine uymasına özen gösterin. Güzel başlıklar yüzünden o kadar çok gereksiz çalışma okudum ki, anlatamam.

Tarihyazımında Atıf, Dipnot ve Kaynak Gösterme

Gülin KARABAĞ*

Adem, iyi bir şey söylediğinde bunu kendinden önce kimsenin söylemediğinden emin olan tek kişiydi.

Mark Twain

Bir bilimsel çalışmaların ve bilim adamlarının sahip olmaları beklenen bazı nitelikler vardır:[25]

- Dürüstlük ve tarafsızlık
- Açıklık ve Şeffaflık
- Adalet ve hakkaniyet
- Erişilebilirlik ve denetlenebilirlik
- Evrensellik
- Objektiflik

Bir araştırmacı ancak bu niteliklere uyduğu ölçüde bilimsel anlamda etik davranmış sayılabilir. Bilimsel araştırmanın temel amacı kar sağlama, şöhret edinme, kendini yüceltme, unvan elde etmek değildir. Bu nedenle bilimsel araştırmalarda araştırmacıların bu nitelikleri gözetmeleri gerekir. Kaldı ki bilim birikimsel bilgiye dayandığı için her bilimsel çalışma, alanda daha önceden yapılmış çalışmaların neler olduğunu araştırarak ve bu çalışmalardan yararlanarak başlar. Bu sürece literatür (kaynak) taraması; araştırmacının araştırmasında hangi bilgiyi, nereden aldığını belirtmesine de *kaynak gösterme* denilmektedir. Önceden yapılmış olan ve yararlanılan çalışmalara *atıf yapmak* ve araştırmada kullanılan bilgilerin kaynaklarını göstermek yukarıda sayılan nitelikleri gerçekleştirmek için gereklidir. Böylece, okuyucular ortaya konan bilginin doğruluğunu, güvenilirliğini, tarafsızlığını ve orijinalliğini denetleyebilir veya yararlanılan kaynaklara erişebilirler. Böylece araştırmacılar, yararlandıkları kaynakları göstererek diğer araştırmacıların emeklerine saygılarını da göstermiş olacaklardır. Konunun etik tarafı olduğu kadar atıf ve kaynak gösterme ile ilgili yasal yükümlülükler de vardır. Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA) 26 Mayıs 1994 tarihinde yapmış olduğu "Dünyada

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi

25 R. Arıkan, *Araştırma Yöntem ve Teknikleri, Nobel Yayınevi*, Ankara, 2011, s.291.

ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite" başlıklı bilimsel toplantıda Örs[26] bu soruna "*Bilim Etiğinin en temel sorunlarından birini bilimsel araştırmalarda dürüstlük konusu oluşturmaktadır*" şeklinde dikkati çekmiştir. Bu nedenle dünyada olduğu gibi Türkiye'de de konuyla ilgili çeşitli hükümler getirilerek 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu[27] ile bilim, fikir ve sanat eserleri sahiplerinin hakları koruma altına alınmıştır. Bu kanunun 35. Maddesine göre bir eserden yararlanırken şu şartlara uyulmalıdır:

> *(1) İktibas, bir eserin "bazı cümle ve fikralarının" bir başka esere alınmasıyla sınırlı olmalıdır (m.35/1).*
>
> *(2) İktibas, maksadın haklı göstereceği bir nispet dahilinde ve münderecatını aydınlatmak maksadıyla yapılmalıdır (m.35/3).*
>
> *(3) İktibas, belli olacak şekilde yapılmalıdır (m.35/5) [Bilimsel yazma kurallarına göre, aynen iktibasların tırnak içinde verilmesi ve iktibasın üç satırdan uzun olması durumunda iktibas edilen satırların girintili paragraf olarak dizilmesi gerekmektedir].*
>
> *(4) İktibas ister aynen, ister mealen olsun, eserin ve eser sahibinin adı belirtilerek iktibasın kaynağı gösterilmelidir (m.35/5).*
>
> *(5) İktibas edilen kısmın alındığı yer belirtilmelidir (m.35/5).*

Yine Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre "kaynak göstermeyen veya yanlış yahut kifayetsiz veya aldatıcı kaynak göstererek iktibas yapan kişiler" hapis veya ağır para cezasıyla cezalandırmaktadır[28]. Bunun yanında çalışılan kurumun özelliğine göre meslekten ihraç edilme, kazanılan unvanların geri alınması gibi farklı cezalar da uygulanabilmektedir. Görüldüğü gibi bir fikir veya sanat eserini kopyalamak, çoğaltmak, dağıtmak, sergilemek, sahneye koymak için eser sahibinden izin almak gereklidir. Eserden de ancak kaynak göstermek şartıyla yararlanılabilir. Ancak bazı eserlerin telif hakkı yoktur. Örneğin anonim eserler, bazı devlet yayınları, yazarının kopyalama, dağıtım veya değiştirme izni verdiği eserler gibi. Eserin telif hakkı kapsamında olmaması, eser sahibinden izin alınmış olunması veya eseri kar amacı gütmeyecek şekilde kullanacak olmak bile bir araştırmacıya bir eseri kaynak göstermeden kullanma hakkını vermez. Tarih araştırma ve yazımında etik kurallar ve olası sorunlar, kitabımızın *Tarih Araştırmalarında ve Yazımında Etik* başlıklı bölümünde ayrıntılı bir biçimde işlendiği için oraya bakılabilir.

---

26 Y. Örs, "Bilim Etkinliğinde Değer Sorunları", *Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite*, Türkiye Bilimler Akademisi [TÜBA], Ankara, 1994, s.61.

27 Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, T.C. Resmi Gazete, 7981, 13 Aralık 1951.

28 a.p.y.

Kurbanoğlu'na[29] göre araştırma süresince kullanılan kaynakların künyelerini eksiksiz not etmek, kullanılabilecek bilgi ve fikirlerle birlikte kaynağını not etmek, tam alıntılarda tırnak işareti kullanmak ve sayfa numarası belirtmek, her kullanımda kaynaklara gerekli atıfı yapmak, eserde kullanılan tüm kaynakların künyesini eksiksiz olarak kaynakçada vermek intihalden kaçınmak için araştırmacının dikkat etmesi gereken önemli noktalardır.

Atıf ve Alıntılama Biçimleri

Atıf, dipnot ve kaynakça gösterme biçimleri bilim dalının özelliğine göre küçük değişiklikler gösterebilmektedir. Ancak genellikle APA (American Psychological Association), MLA (Modern Language Association) ve CMS (Chicago Manual of Style) yöntemleri kullanılmaktadır. Belli bir sistematikle atıf, dipnot ve kaynakça gösterilmesi standartlaşmayı sağlar, bilimsel iletişimi kolaylaştırır. APA, MLA ve CMS yöntemleriyle ilgili ayrıntılı bilgi veren birçok kaynağa internetten ulaşılabilir[30].

Araştırmacıların diğer kaynaklardan alıntı yapmaları iki şekilde olabilir[31].

- Doğrudan alıntı:

Başka kaynaklardan özgün biçimi bozulmadan ve içeriği değiştirmeden aynen alıntı yapılması durumudur[32]. Araştırmacıların her kaynaktaki bilgiyi büyük bilgi parçaları şeklinde araştırmasına doğrudan alıntılaması doğru değildir. Yasa, tüzük, yönetmelikler; bilimsel formüller, tez cümleleri, özgünlük taşıyan metinler, yazarların öne çıkan, belirgin ifadeleri gibi kaynaklardan yararlanırken doğrudan alıntı yapmak gerekir. Doğrudan alıntılarda, eğer direk alıntı 40 kelimeden az ise tırnak içine alınarak satır veya paragrafın devamında normal puntoyla yazılabilir. Ancak alıntı 40 kelime veya fazlaysa, alıntı iki nokta üst üste konulduktan sonra yeni bir paragraf olarak verilir. Paragrafın sağından ve solundan 1 cm içeri girinti yapılır ve tüm alıntı ilk satır ile aynı hizada bulunur. İki satır aralığı muhafaza edilir. Yazı boyutu 10 puntoya düşürülür[33].

---

29 a.p.y

30 Bkz. http://www.apastyle.org; http://www.mla.org/style; http://www.chicagomanualofstyle.org/home.html

31 R. Özbek Araştırmalarda Rapor Yazma, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (Ed.Remzi Y. Kıncal), Nobel Yayınevi, Ankara 2010, 236.

32 N.Karasar, *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*, (4. Basım), Hacettepe Taş Kitapçılık, Ankara, 1984.

33 Gazi Üniversitesi, *Lisansüstü Tez Ve Tez Önerisi Yazım Kılavuzu*, 2014, Erişim tarihi: 2 Temmuz 2015, http://egtbil.gazi.edu.tr/posts/view/title/yeni-lisansustu-tez-ve-tez-onerisi-yazim-kilavuzu-99616, 23.

...Örneğin, yazar adını, kaynağın yayın yılını ve sayfasını parantez içinde verme uygulaması, sosyoloji ya da psikolojide pek yaygın bir uygulamayken; tarih disiplininde genellikle dipnotlar sayfa altında verilir. Bu farklılık, tarih araştırma metninde bu yöntemin kullanılamayacağı anlamına gelmez. Kuşkusuz kullanılabilir. Ancak genel olarak bakıldığında yaygın bir uygulama değildir (Arı, 2011, s. 61).

Doğrudan alıntılarda kaynağın künyesi yanında sayfa numarasının da verilmesi zorunludur. Tek bir sayfaya atıfta bulunulacaksa sayfa yerine s. şeklinde kısaltması, birden fazla sayfaya atıfta bulunulacaksa sayfalar yerine ss. kısaltması kullanılmalıdır. Alıntı yaparken alıntının başında, arada ya da sonunda atlanacak yerler varsa başta ve arada yan yana üç noktayla, paragraf sonunda ise yan yana dört noktayla atlama yapıldığı belirtilmelidir. Doğrudan alıntılarda alıntılanan metnin imla ve noktalama yönünden orijinal biçimini korumasına dikkat edilmesi gerekmekle birlikte bazen anlamayı kolaylaştırmak için metne bir takım ekler konulabilir. Yapılan bu ekler köşeli parantez içinde gösterilmelidir. Yine eğer yazar doğrudan alıntı yaptığı bir metinde bazı bölümleri öneminden dolayı vurgulamak istiyorsa, bu bölümlerin altını çizebilir veya italik olarak yazabilir. Ancak yine köşeli parantez içerisinde [italikler yazara aittir] veya [altlarında çizgi aslında yoktur] şeklinde ibarelerle bu durumu belirtmelidir. Yazar doğrudan alıntı yaptığı fikir veya bilgilerden sonra bunlarla ilgili görüşlerine de yer vermelidir. Aksi belirtilmediği her durumda yazarın bu görüşlere katıldığı kabul edilmektedir.

- Dolaylı alıntı:

Ana düşünce değişmeksizin, özgün biçim ve içeriğe uyma zorunluluğu olmadan, yazarın kendi ifade ve yorumuyla başka bir yazarın fikir ve düşüncelerini alıntılaması durumudur[34]. Bu tür aktarmalarda tırnak işareti kullanılmaz. Kaynak göstermek zorunlu olmakla birlikte sayfa numarası vermek zorunlu değildir.

Bilimsel araştırmalarda atıf, dipnot ve kaynak gösterme dört farklı şekilde yapılabilmektedir[35].

1. Atıf şeklinde metnin içinde[36]
2. Dipnot şeklinde sayfa altında[37]

---

34 Karasar, a.g.e.

35 Arıkan, a.g.e., 272.; S. Çepni, *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, Trabzon, 2010, 271.

36 American Psychological Association [APA]. *Publication manual of the American psychological association*, (6. Edition), Automated Graphic Systems, Washington DC, 2010; Modern Language Association [MLA], *MLA Style Manual and Guide to Scholarly Publishing*, (3. Edition), Modern Language Association, New York, 2008.

37 The University of Chicago. *The Chicago Manual of Style [CMS]*, (16. Edition), The University of Chicago Press, Chicago, 2010.

3. Dipnot şeklinde bölüm veya makalenin sonunda
4. Dipnot şeklinde kitabın sonunda

Metin İçinde Kaynak Gösterme (APA, 2010; MLA, 2009)

Metin içinde, hemen atıf yapılmak istenilen yerde, cümle içinde veya cümle tamamlandıktan sonra, parantez açılarak yazarın sadece soyadı (baş harfi büyük) yazılıp araya virgül konularak eserin yayınlandığı (veya yazıldığı) tarih belirtilir; tarihten sonra iki nokta üst üste konulup doğrudan sayfa numarası yazılarak parantez kapatılır. Şayet atıf, cümle tamamlandıktan sonra yapılmışsa, parantezden sonra nokta konur ve yeni cümle başlatılır. MLA sisteminde metin içinde kaynak göstermede parantez içinde sadece yazarın/yazarların soyadı ve yararlanılan sayfa belirtilir. APA sisteminde bir yazarın aynı yıl içinde yayımlanan birden çok çalışmasından yararlanılır ise, basım yılının sağ yanına 'a', 'b', 'c', 'ç' gibi harfler konur, kaynakçada da aynı yöntem izlenir ve böylece kaynak karışıklığı önlenmiş olur. MLA sisteminde ise aynı yazara ait birden fazla esere atıfta bulunuluyorsa eserin başlığı kısaltılarak verilir. APA sisteminde esere ek olarak verilecek özel açıklama veya tanımlamalar dipnot şeklinde verilebilir. Ancak bu sistemde dipnotlar kaynak göstermek ya da metin içinde kullanılan kısaltmaları açıklamak amacıyla kullanılmaz. MLA sisteminde ise dipnotla kaynak gösterme yapılabilmektedir (bkz. 2. *Dipnot Şeklinde Kaynak Gösterme* başlığına).

Aşağıda bu sisteme göre verilen örnekleri inceleyelim:

Tek yazarlı eserde parantez içinde yazarın soyadı verilip virgülden sonra eserin tarihi verilir. Tüm tek yazarlı eserler (kitap, makale, tez, çeviri, ansiklopedi maddesi, internet kaynağı) metin içerisinde bu şekilde gösterilir[38].

Tek yazarlı eser	
APA	Arı'nın (2011) da belirttiği gibi, tarih araştırması öncelikle bir teze dayanmalıdır.
	Veyne'nin (2014) çalışmasında da ifade ettiği gibi tarih tümüyle gerçek olayların anlatısıdır.
	Veyne (2014), "tarih alanı bütünüyle belirlenimsiz bir alandır"(s. 31) diyerek tarih biliminin "gerçekten olma" (s.31) kriteri dışında sınırlandırılamazlığına dikkat çeker.
MLA	Tarih araştırması öncelikle bir teze dayanmalıdır (Arı 96).

38 APA, a.g.e.

İki yazarı olan eserlere atıf yapılırken her iki yazarın soyadı da verilir. Eğer çalışma üç, dört veya beş yazarlıysa eserin ilk geçtiği yerde yazarların soyadları açık olarak yazılır. sonraki atıflarda ise ilk yazarın soyadından sonra "ve diğerleri" ibaresini ifade etmek üzere "vd." kısaltması kullanılır. Kimi eserlerde "ve arkadaşları" ifadesi kullanılsa da yazarların birbirleriyle arkadaş olup olmadıkları bilinmediğinden ve bilimsel bir çalışmada yazarlar arasındaki ilişkinin niteliğini belirtmek informal bir tutum olduğundan birinci ifadenin tercih edilmelidir.

İki veya daha çok yazarlı eserler	
APA	İki yazarlı eser Akgündüz ve Öztürk (1999) tarihte mukayese yapılırken, birbirine benzeyen durumların mukayese edilmesi gerektiğine dikkati çekmektedirler.
	Üç ve daha çok yazarlı eser İlk gösterimde: Tamamlanan bir araştırmanın yazımı ve bunun, belli bir bilimsel periyodikte yayımlanması yine kolay değildir (Üstdal, Vuillaume, Gülbahar, Y. ve Gülbahar, K., 2004, s. 4). Daha sonraki gösterimlerde: Periyodik editörlüğünce, makalesinin geri çevrilmesiyle karşılanmayan araştırmacı yok gibidir (Üstdal vd., 2004, s.4).
	Altı ve daha çok yazarlı eser İçeriğe ilişkin dipnotlar karmaşık, konu dışı, detay ya da önemsiz bilgileri içermemeli, ancak metnin içindeki tartışmayı, fikri, görüşü destekliyor ve güçlendiriyorsa kullanılmalıdır (Büyüköztürk vd., 2012).
MLA	İki yazarlı eser Akgündüz ve Öztürk (7) tarihte mukayese yapılırken, birbirine benzeyen durumların mukayese edilmesi gerektiğine dikkati çekmektedirler.
	Üç ve daha çok yazarlı eser Tamamlanan bir araştırmanın yazımı ve bunun, belli bir bilimsel periyodikte yayımlanması yine kolay değildir (Üstdal, Vuillaume, Gülbahar, Y. ve Gülbahar, K. 4).
	İçeriğe ilişkin dipnotlar karmaşık, konu dışı, detay ya da önemsiz bilgileri içermemeli, ancak metnin içindeki tartışmayı, fikri, görüşü destekliyor ve güçlendiriyorsa kullanılmalıdır (Büyüköztürk vd. 294)

Tablo1. APA sistemine göre metin içi atıf örnekleri[39].

Alıntı türü	İlk atıf	Sonraki atıflar	Parantez içinde ilk atıf	Parantez içinde sonraki atıflar
Tek yazarlı çalışma	Özcan (2003) Prince (2012)	Özcan (2003) Prince (2012)	(Özcan, 2003) (Prince, 2012)	(Özcan, 2003) (Prince, 2012)
İki yazarlı çalışma	Özdemir ve Dindar (2013) Ostrow ve Chang (2013)	Özdemir ve Dindar (2013) Ostrow ve Chang (2013)	(Özdemir ve Dindar, 2013) (Ostrow ve Chang , 2013)	(Özdemir ve Dindar 2013) (Ostrow ve Chang 2013)
Üç, dört veya beş yazarlı çalışma	Tuna, Biber ve Yurt (2013) Othmau, Ruslan, ve Ahmad (2012)	Tuna vd. (2013) Otbman vd. (2012)	(Tuna, Biber, ve Yurt, 2013) (Othman, Ruslan, ve Ahmad, 2012)	(Tuna vd., 2013) (Othman vd., 2012)
Altı veya daha fazla yazarlı çalışma	Wassertein vd. (2005)	Wassertein vd. (2005)	(Wassertein vd., 2005)	(Wassertein vd., 2005)
Kısaltmalar	Talim Terbiye Kurulu (TTK, yıl) Information and Communication Techuologies (ICT, year)	TTK (yıl) ICT (year)	(Talim Terbiye Kurulu [TTK], yıl) (Information and Communication Technologies [ICT], year)	(TTK, yıl) (ICT, year)

Aynı soyadlı iki yazar olduğunda adlarının ilk harfi de belirtilir.

Aynı soyadlı iki yazara ait eserler	
APA	Yapılan araştırmalarda (Öztürk, N., 2000; Öztürk, M., 2000),
	N. Özdemir (2000) ve M. Özdemir (2000) tarafından yapılan çalışmalarda,
MLA	N. Özdemir (8) ve M. Özdemir (21) tarafından yapılan çalışmalarda,

Aynı yazara ait iki ya da daha fazla esere gönderme yapılıyorsa yayın yılına alfabetik sırayı izleyen harfler eklenir. MLA sisteminde ise yazarın eserlerinin kısaltmasına yer verilir.

Aynı yazara ait iki ya da daha fazla eser	
APA	Ortaylı (2007a ve 2007b), üretimin düzenlendiği sistem olarak loncaların ülkemiz açısından değerlendirmelerinin sınırlı olduğunu belirtirken, toplumun önemli kurumlarından biri olan loncaların kültürel farklılıklara sahip olmakla birlikte dünyanın pek çok yerinde varlık gösterdiğini eklemektedir.
	Ülkemiz açısından bakıldığında üretimin düzenlendiği sistem olarak loncalar sınırlı bir şekilde değerlendirilmektedir (Ortaylı 21 ve 14).
MLA	Ortaylı (Osmanlı Barışı 14 ve Son İmparatorluk Osmanlı 22), üretimin düzenlendiği sistem olarak loncaların ülkemiz açısından değerlendirmelerinin sınırlı olduğunu belirtirken, toplumun önemli kurumlarından biri olan loncaların kültürel farklılıklara sahip olmakla birlikte dünyanın pek çok yerinde varlık gösterdiğini eklemektedir.

39 Gazi Üniversitesi, a.g.e., 22.

Aynı anda iki ya da daha fazla esere atıf yapılacaksa alıntı yapılan yazarların soyadları alfabeye göre sıralanır. Ancak bazı dergiler yararlanılan eserlerin kronolojik olarak sıralanmasını istemektedir.

Aynı anda iki ya da daha fazla esere atıf	
APA	Osmanlı Devleti'nin temelindeki kültür değerleri, dayanışmacı bütünleştirici merkezi yapı özelliği ve sınıflaşmaya izin vermeyen sosyal yapısı daha çok fonksiyonel ve siyasi ayrımlara dayandığından, Batı Avrupa sosyal yapısından farklı olduğu görüşü pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir (Barkan, 1937; İnalcık, 1996; Mardin, 1987).
MLA	Osmanlı Devleti'nin temelindeki kültür değerleri, dayanışmacı bütünleştirici merkezi yapı özelliği ve sınıflaşmaya izin vermeyen sosyal yapısı daha çok fonksiyonel ve siyasi ayrımlara dayandığından, Batı Avrupa sosyal yapısından farklı olduğu görüşü pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir (Barkan 33; İnalcık 21; Mardin 86).

Eğer bir kitabın yazarı kişi ya da kişiler değil de bir devlet kurumu, şirket veya bir eğitim kurumu ise kaynağın ilk geçtiği yerde kurumun açık adı ve kısaltması verilir. Sonraki atıflarda ise kısaltma kullanılır. Bununla birlikte üniversite adları kısaltılmaz (bkz. Tablo1).

Kurumsal eserler	
APA	İlk gösterimde: Tarih Öğretmenliği mezunlarının Osmanlı Türkçesi derslerini verebilecekleri belirtilmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2014, s.35). İkinci gösterimde: Ayrıca uluslararası ilişkiler dersleri de tarih öğretmenleri tarafından verilebilmektedir (MEB, 2014, s.35).
	Çocuklar için Adalet Projesi adil yargılama hakkının yaşama geçirilmesi, çocukların ikincil mağduriyetlerinin önlenmesi ve özgürlüklerinden yoksun bırakılmalarına son çare olarak başvurulması ilkeleri çerçevesinde çocuk adalet sisteminde çocuk haklarının korunmasını hedeflemektedir (UNICEF, 2013).
	Ankara Üniversitesi (2015) tarafından yayınlanan "Yabancı Dil Olarak Türk İşaret Dili" adlı eser temel düzeyde işaret dilini öğretmeyi amaçlamaktadır.
MLA	Tarih Öğretmenliği mezunlarının Osmanlı Türkçesi derslerini verebilecekleri belirtilmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] 35).

Eğer bir çalışmada tarih yoksa yazarın soyadını takiben t.y (tarih yok) ifadesi yazılır. Henüz baskıda olan bir esere atıf yapılacaksa parantez içinde yazar soyadından sonra virgül konularak "baskıda" ibaresi kullanılır.

Tarihsiz veya henüz baskıda olan eserler	
APA	Güncel olayların öğretiminde kullanılan materyallerin başında gazeteler gelmektedir (Erden, t.y.).
	İnsanlar geçmiş olayların zamanını bilmede iki farklı yol kullanırlar. Bunlardan birincisi, geçmiş olayların şimdiye olan zamansal mesafesi, ikincisi de olayları zaman birimlerinde yerleştirmedir (Şimşek, baskıda).
MLA	Güncel olayların öğretiminde kullanılan materyallerin başında gazeteler gelmektedir (Erden 66)
	İnsanlar geçmiş olayların zamanını bilmede iki farklı yol kullanırlar. Bunlardan birincisi, geçmiş olayların şimdiye olan zamansal mesafesi, ikincisi de olayları zaman birimlerinde yerleştirmedir (Şimşek 10).

Aktaran eserlerle ilgili olarak öncelikle araştırmalarda birincil kaynaklara ulaşmak gerekir. Ancak bazı güçlükler nedeniyle bu kaynaklara ulaşılamamışsa, metin içerisinde asıl yararlanılan kaynağa da atıfta bulunulur. Kaynaklar bölümünde ise sadece ikincil kaynağın bilgileri verilir. Faroqhi'nin eseri kaynakçada bütün künye bilgileri ile yer alırken, Groot'un eseri kaynakçada gösterilmez.

Aktaran eser	
APA	Rijksarchief'te İstanbul'daki Hollanda elçiliğinin ve Doğu Akdeniz Ticaret Heyeti arşivinin tamamı bulunmaktadır (Groot'tan Akt. Faroqhi, 1999, s. 69).
MLA	Rijksarchief'te İstanbul'daki Hollanda elçiliğinin ve Doğu Akdeniz Ticaret Heyeti arşivinin tamamı bulunmaktadır (Akt. Faroqhi 69).

İnternet kaynaklarına atıf yazılı kaynaklara yapılan atıfla benzerlik göstermektedir. Buna göre, internet kaynağında yazar veya yazarlar belliyse soyadları ve eserin tarihi parantez içinde gösterilir. Eğer internet kaynağında sayfa numarası varsa, sayfa numarasına da atıf yapılabilir. Ancak internet kaynağı bir yazarın eseri değil de bir siteden yapılmışsa, parantez içinde sitenin ismi konulmalıdır. Sitenin ismi uzunsa anlaşılır bir kısaltma kullanılmalıdır.

İnternet kaynakları	
APA	Karpat'a göre (2006),
	Etiğe aykırı kabul edilecek davranışlardan çarpıtma, değişik sonuç verebilecek şekilde araştırma araç gereçleri, işlemleri veya kayıtlarında değişiklik yapmak veya sonuçları değiştirme olarak tanımlanmaktadır (TÜBİTAK, 2010, s.4).
	Bilimsel bir projenin raporu da tespit edecek kurallara ve tespit edecek sıraya göre yazılır (Bilimsel Araştırma Basamakları, 2013).
MLA	Karpat'a göre (6),
	Etiğe aykırı kabul edilecek davranışlardan çarpıtma, değişik sonuç verebilecek şekilde araştırma araç gereçleri, işlemleri veya kayıtlarında değişiklik yapmak veya sonuçları değiştirme olarak tanımlanmaktadır (TÜBİTAK 4).

Mülakat, görüşme, röportaj, söyleşi gibi sözlü kaynaklara atıf yaparken görüşme yapan kişi araştırmacı ise görüşme yapılan kişinin adı ve görüşme tarihi belirtilir. Eğer bir başka kişinin yaptığı mülakat, görüşme veya röportaj kullanılıyorsa görüşen kişinin soyadı ve görüşme yapılan kişi ve tarihi belirtilir.

Mülakat, görüşme, röportaj, söyleşi	
APA	Analiz safhasında tarihin yardımcı bilimsel disiplinleri büyük önem taşır (Ahmet Yaşar Ocak, kişisel görüşme, 07 Nisan 2011).
	(Metin, Halil İnalcıkla röportaj, 10 Mayıs 2008).
MLA	Analiz safhasında tarihin yardımcı bilimsel disiplinleri büyük önem taşır (Ahmet Yaşar Ocak, kişisel görüşme, 07 Nisan 2011).

Dipnot Şeklinde Kaynak Gösterme (Chicago Manual Style [CMS], 2010)

CMS sisteminde, atıflar ve açıklamalar dipnotlar şeklinde verilir. Dipnot sistemi, yararlanılan kaynakların ilgili yerde veya cümle sonunda numerik olarak sıralanması ve sayfanın altında verilmesidir. Bu tür kaynak gösterirken, kaynağın ilk kez dipnot olarak verileceği yerde tüm künye bilgilerine yer verilmelidir. Daha sonra kitabın sonunda dipnotlarda geçen kaynaklar açık ve ayrıntılı künyeleriyle birlikte topluca verilir. Numaralandırma, bütün araştırma boyunca baştan sona sürecek biçimde yapılmalıdır. Ancak hacimli kitaplarda numaralandırmanın kitap boyunca yapılmasının karmaşa yaratacağı düşünüldüğünden, numaralandırma her bölümde yeniden başlatılabilmektedir.

Bir kaynağa ilk kez yapılacak atıfta; yazarın adı ve soyadı ile kaynağa ait tüm künye bilgilerine yer verilirken ikinci ve sonraki atıflarda bazı özel durumlar (aynı soyadlı birden fazla yazar olması, bir yazarın birden fazla eserinden yararlanılması, vb.) hariç, sadece yazarın soyadı, eser için a.g.e., makale için a.g.m. ve ilgili kaynağın sayfa numarası yazılmalıdır. 'Aynı yer' anlamında kullanılan "ay. yer" ifadesi ise bir önceki dipnotta verilen kaynağın yeniden kullanıldığını belirtmek için kullanılır.

Kitaplar

CMS sistemine göre dipnotlarda kitabın iç kapağında olduğu şekilde önce yazarın adı ve soyadı yazılır. Sonra eserin adı, varsa baskı sayısı, yayın yeri, yayınevi, yıl ve yararlanılan sayfa belirtilir. İki veya üç yazarlı eserlerde, her yazarın adı, eserin iç kapağında verilen sırayla ve aralarına virgül konularak verilir. Üçten fazla yazarı olan eserler için, sadece ilk yazarın adı ve soyadı verildikten sonra 've diğerleri' ibaresi kullanılır. Atıf yapılan eserin yazarı kurumsa dipnot kurum adıyla, yazarı belli değilse dipnot eser adıyla başlatılır.

Kitap adı, atıf yapılan eserin iç kapağında olduğu şekilde verilir. Ancak, kitap adı, hem asıl ad, hem de tamamlayıcı ikinci ve/veya üçüncü adlardan oluşmuşsa, o zaman asıl ad ve tamamlayıcı ikinci ad arasına, iç kapakta olmasa bile iki nokta üst üste konur. Böylece, asıl ve tamamlayıcı adın birbirine karıştırılması önlenir. Dipnotlarda kitap adları, italik yazılır ve kitap adından hemen sonra virgül konur.

Tek, iki ve üç yazarlı kitap
Niyazi Karasar, *Araştırmalarda rapor hazırlama*. (18.baskı). (İstanbul: Nobel, 1984), 16.
Beverly Southgate, *History: What and Why?*. (2.Edition). (London: Routledge, 2001), 148, 151.
Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*. (İstanbul: OSAV, 1999), 89.
Fehmi Yavuz, Ruşen Keleş ve Cevat Geray, Şehircilik: Sorunlar, Uygulama ve Politika. (Ankara: SBF, 1973), 448.

Dört veya daha çok yazarlı kitap
Şener Büyüköztürk ve diğerleri, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (11. Baskı). (Ankara: PegemA, 2012): 169.

Kurumsal kitap
Devlet Planlama Teşkilatı, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950¬2004)*. (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 2005), 312-314.

Bir veya birden fazla editörlü kitap
Ahmet Şimşek (Ed.), *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*. (İstanbul: Hill, 2005): 12.
Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek (Ed.), *Türkiye'de Tarihyazımı*. (İstanbul: Yeditepe, 2011): 1.

Editörlü kitapta bölüm
Fatma Acun, "Tarihin Kaynakları", içinde *Tarih Nasıl Yazılır?*, ed. Ahmet Şimşek (6. Baskı) (İstanbul: Tarihçi, 2014): 121.

Yazarı veya editörü bilinmeyen kitap
Peterson's Annual Guides to Graduate Study, (33. Edition). (Princeton, NJ: Peterson's, 1999).

Çeviri kitap
Paul Veyne, Tarih Nasıl Yazılır?. (çev. Nihan Özyıldırım). (İstanbul: Metis, 2014): 18.

Süreli Yayınlar

Makale yazarının adı ve soyadından sonra virgül konur. Virgülden sonra makale adı, çift tırnak içinde verilir. Makale adından sonra yine virgül konur. Bunu italik olarak makalenin yer aldığı asıl kaynağın adı izler. Süreli yayınların hangi cildinden ve sayısından alıntı yapıldığını göstermek için, ilgili cilt ve no. yazarak sayı numarası verilir. Parantez içinde yayın yılı verilerek alıntı yapılan sayfa veya sayfaların numarası verilir. Makale henüz baskıda ise tarih terine "baskıda" ifadesi kullanılır.

Süreli Yayınlar
İbrahim Kafesoğlu, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", *Tarih Dergisi*, 13, no. 17-18 (1963): 7-8.
Halil İnalcık, "Impact of the Annales School on Ottaman Studies and New Findings", *Review*, 1, no.3-4 (1978): 69-90.

Arşiv belgeleri

Yararlanılan arşivin kısaltılmış adı ve belgenin klasör, dosya ve fihrist numaraları verilir. Arşiv adlarının açılımları kısaltmalar bölümünde verilir.

Arşiv belgeleri
BOA İ.MMS 84/3646. 26 Şevval 1303, 16 Temmuz 1302, 28 Temmuz 1886.
Bu atıfta Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin İrâde-Meclis-i Mahsus kataloğunda yer alan bir arşiv belgesinden yararlanıldığı görülmektedir.
ATASE D. Bşk. Arşivi; No. 239, Dos. 1692, Fih. 2-1.
Bu atfın ise Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı arşivinden bir belgeye yapıldığı görülmektedir.

Gazete haberleri ve yazıları

Gazete haberlerine yapılan atıflarda, süreli yayınlar için belirtilen kurallar uygulanır. Ancak, her iki durumda da, haber başlığı veya yazısından sonra, ilgili gazetenin adı, günü, ayı, yılı ve sayfası belirtilir. Tarihsel gazetelerin doğrudan isimleri kullanılarak orijinal tarihleri ve numaraları belirtilir. Başlığı olmayan gazete haberinde yazar adı yerine doğrudan haber başlığı verilir.

Gazete haberleri ve yazıları
Yavuz Donat, "Gelibolu'da Tarih Dersi", *Sabah*, 17 Mart 2005.
Takvim-i Vekayi, 15 Teşrin-i evvel/Ekim 1918, nr. 3368.
İkdam, 13 Teşrin-i sani/Kasım 1918, nr. 7814.
"Calls the History Books Used Here Unbiased", *The New York Times*, 11 Ekim 1927.

2.5. İnternet kaynakları

Bu tür kaynaklara atıf yaparken varsa yazarın/yazarların adı ve soyadı, eser adı, erişim tarihi ve erişim adresi belirtilir. Yazar belli değilse yazar adı yerine eserin başlığı, belli bir başlık da yoksa sitenin adı veya kısaltması verilir.

İnternet kaynakları
Kemal Karpat, "Osmanlı İmparatorluğunda Değişim, Modernleşme ve Halk: Bir Vesika", *Kebikeç*, no. 21, (2006): 5-6, Erişim: 15 Temmuz 2015, https://kebikecdergi.files.wordpress.com/2012/07/02_karpat.pdf.
"Albert Einstein", *Encyclopaedia Britannica Online*, 1999, Erişim: 12 Haziran 2015, http://www.britannica.com/biography/Albert-Einstein.

2.6. Mülakat, görüşme, röportaj ve söyleşilerde, araştırmacı kendisinin yaptığı bir görüşmeye atıf yapıyorsa görüşülen kişi ve tarih, bir başkasının yaptığı görüşmeye atıf yapıyorsa aynı zamanda görüşme yapılan kişi de belirtilir.

Mülakat, görüşme, röportaj, söyleşi
Ahmet Yaşar Ocak, kişisel görüşme, 07 Nisan 2011, Ankara.
Erhan Metin, Halil İnalcıkla Tarih, Tarihçilik ve Yerel Araştırmalar Üzerine Bir Söyleşi, 10 Mayıs 2008, Çankırı.

2.7. Ansiklopedilere atıf yaparken madde yazar/larının adı soyadı yazılıp, süreli yayınlardaki format uygulanır. Sözlüklerde de eğer yazar/lar belliyse yazar/lara değilse kuruma atıf yapılır.

Ansiklopedi ve sözlükler
İlhan Kutluer, "İbn Tufeyl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA) (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), XX, 143.
Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: TDK, 1969).

Tarih Araştırmalarında Kaynak Gösterme Teknikleri

Bilimsel bir çalışmanın sonunda yararlanılan kaynakların tüm künyesini içerecek şekilde, belirli kriterlere göre sıralı olarak verilmesine "Kaynakça" denilmektedir. Bir çalışmanın sonunda yer alan kaynaklar listesi, çalışmayı belgeler ve her bir kaynağın yeniden bulunması ve tanımlanması için gerekli bilgiyi sağlar. Kaynakça yazmak yararlanılan kaynağın özelliğine göre değişiklikler göstermektedir. Kaynaklar, metin içinde yapılan atıf şekliyle uyumlu olacak şekilde kaynaklar listesinde yazar soyadına göre alfabetik olarak ya da metin içindeki atıf sırasına göre numaralandırılarak dizilebilir. Kaynakça hazırlarken aşağıdaki kurallara dikkat edilmelidir:

- Metinde gönderme yapılmayan kaynaklara *Kaynakça*da yer verilmez. Bizzat görülmeyen ve yararlanılmayan kaynaklar *Kaynakça*ya alınmaz. Böyle bir uygulama çalıntı sayılır.
- Aynı yazarın birden çok eseri yer alıyorsa, bu yayınlar kronolojik olarak sıralanır.
- Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış birden fazla eser kullanılmışsa bu yayınları ayırt etmek için yayın tarihinin yanına alfabetik olarak (2008a, 2008b, 2008c) harf konulur.
- Aynı yazarın tek yazarlı eserler çok yazarlı eserlerden önce sıralanır.

- Çok yazarlı iki eserin ilk yazarları aynıysa, ikinci yazarın soyadı, ikinci yazarlar da aynıysa üçüncü yazarın soyadına göre alfabetik sıralama yapılır.
- Aynı soyadını taşıyan iki yazar varsa adlarına göre alfabetik sıraya konulur.
- Eğer yazar adı yoksa alfabetik sıralamada eser veya kurum adı esas alınır.
- Eser adı rakamla başlıyorsa sıralamada rakamın okunuşu dikkate alınır.
- Kitap ve dergi isimleri italik olarak yazılmalıdır.
- Yayınevleri belirtilirken yayınevi, yayıncılık gibi sözcükler kullanılmaz.
- Aynı yayınevi için birden fazla basım yeri gösterilmişse, yalnızca ilki kullanılmalıdır.
- Aynı yazarın birden fazla eseri olduğunda yazar adı tekrarlanmayarak ilk eserden sonraki eserler için yazar adı yerine yan yana üç kesme işareti kullanılabilir. Ancak yazarın başkalarıyla birlikte yazdığı eserlerde bu işaret kullanılamaz.

Aşağıda yer alan kaynakça örneklerini inceleyelim:[40]

Kitaplar

"Kaynakça"da sırasıyla yazarın soyadı, ilk adının (ya da ilk iki adının) baş harfleri, parantez içinde yayının yılı, eserin adı, yayın bilgileri, noktalarla ayrılarak yazılır. Kitap adları başlığın ilk harfinden sonra (özel adlar dışında) bütünüyle küçük ve eğik harflerle yazılır.

3.1.1. Tek ve İki Yazarlı Kitap

Tek ve iki yazarlı kitap
Karasar, N. (1991). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.
Mitchell, T. R. and Larson, J. R. (1987). *People in organizations* (Third edition). New York: Mc Graw-Hill.

40 APA, 2010.

3.1.2. Üç ya da daha fazla yazarlı kitap

Üç ya da daha fazla yazarlı kitap
Demirel, Ö., Seferoğlu, S., ve Yağcı, E. (2003). Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme (3. Baskı). Ankara: PegemA.
Büyüköztürk, Ş. ve diğerleri. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (11. Baskı). Ankara: PegemA.

3.1.3. Editörlü kitap

Bir veya birden fazla editörlü kitap
Şimşek, A. (Ed.). (2005). *Tarih nasıl yazılır? Tarihyazımı için çağdaş bir metodoloji*. İstanbul: Tarihçi.
Engin, V. ve Şimşek, A. (Eds.). (2011) *Türkiye'de tarihyazımı*. İstanbul: Yeditepe.

3.1.4. Kurumsal kitap

Kurumsal kitap
Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2005). *Ekonomik ve sosyal göstergeler (1950¬2004)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
National Education Association. (1995). *Almanac of higher education*. Washington DC: National Education Association.

3.1.5. Çeviri kitaplar

Çeviri kitap
Veyne, P. (2014). *Tarih nasıl yazılır?* (Nihan Özyıldırım Çev.). İstanbul: Metis.

3.1.6. Editörlü kitapta bölüm

Editörlü kitapta bölüm
Acun, F. (2014). Tarihin Kaynakları. (6. Baskı). Ahmet Şimşek (Ed.) *Tarih nasıl yazılır?* içinde
(s.119-149). İstanbul: Tarihçi.

3.2. Süreli yayınlar

Süreli Yayınlar
Kafesoğlu, İ. (1963). Tarih ilmi ve bizde tarihçilik. *Tarih Dergisi*, 13(17-18), 7-8.
İnalcık, H. (1978). Impact of the Annales School on Ottaman Studies and New Findings. *Review*, 1(3-4), 69-90.

3.3. Tezler

Yüksek lisans ve doktora tezleri
Sipahi, O. (2003). *Tarih yazımı ve öğretiminde ideoloji*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
Abacı, N. (1999). *Osmanlı hukukunun uygulanmasına yönelik bir idari sosyal tarih araştırması: Bursa örneği, 1650-1700*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

3.4. Gazeteler

Gazete haberleri ve yazıları
Donat, Y. (17 Mart 2005). Gelibolu'da tarih dersi, *Sabah*.
Takvim-i Vekayi, 15 Teşrin-i evvel/Ekim 1918, nr. 3368.
İkdam, 13 Teşrin-i sani/Kasım 1918, nr. 7814.
Calls the history books used here unbiased. (11 Ekim 1927). *The New York Times*.

3.5. Başvuru kaynakları

Ansiklopedi ve sözlükler
Kutluer, İ. (1999) "İbn Tufeyl", Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi (DİA). XX, 142-148, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı,.
Türk Dil Kurumu (TDK). (1969). *Türkçe sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

3.6. Arşiv belgeleri

Arşiv belgeleri
BOA İ.MMS 84/3646. 26 Şevval 1303, 16 Temmuz 1302, 28 Temmuz 1886.
ATASE D. Bşk. Arşivi; No. 239, Dos. 1692, Fih. 2-1.

3.7. Kongre, sempozyum, konferans, seminer vb. kaynakları

Kongre, sempozyum, konferans, seminer vb. kaynakları
Kanat, C. (2010, 18-20 Mart). Türk tarih yazıcılığında eleştirel düşünce ve teori geliştirme problemi, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler*, Mehmet Öz (Ed.) içinde (s. 41-54). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Turan, İ. (2013, 2 Mart). Online arşiv belgelerinin güvenirliği konusu, *Tarihyazımı* Çalıştayları-I: Türkiye›de Tarihçiliğin Dünü ve Bugünü Çalıştayı'nda sunulmuş bildiri, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

3.8. Kanun, yasa, yönetmelik gibi resmi kaynaklar

Kanun, yasa, yönetmelik gibi resmi kaynaklar

İlköğretim ve eğitim kanunu. (12 Ocak 1961). *T.C. Resmi Gazete*. 10705.

3.9. Mülakat, görüşme, röportaj, söyleşi gibi sözlü kaynaklar

Mülakat, görüşme, röportaj, söyleşi

Bireysel yapılan kişisel görüşmeler kaynakçada gösterilmez.

Metin, E. (10 Mayıs 2008). *Halil İnalcıkla tarih, tarihçilik ve yerel araştırmalar üzerine bir söyleşi*, Çankırı.

3.10. İnternet kaynakları

Elektronik kaynak çeşitleri devamlı artmakta ve değişmektedir. Bu nedenle elektronik ortamlardan kaynak gösterme şekilleri henüz tam anlamıyla standartlaşmamıştır. Internet kaynağı yazarı belli bir kitap veya makale ise kitap ve makale formatıyla aynı şekilde yazılır. Bu bilgilerden sonra adres ve erişim tarihi belirtilir. Yazar belli değilse yazar adı yerine eserin başlığı, belli bir başlık da yoksa sitenin adı veya kısaltması verilir.

İnternet kaynakları

Genç, M. (2003). 19. Yüzyılda Osmanlı iktisadî dünya görüşünün klasik prensiplerindeki değişmeler. *Divan*, 1(6), 870-871. 15 Temmuz 2015 tarihinde http://www.divandergisi.com/downloadPDF.aspx?filename=48.pdf adresinden erişilmiştir.

Albert Einstein. (1999) *Encyclopaedia Britannica online*. 12 Haziran 2015 tarihinde http://www.britannica.com/biography/Albert-Einstein adresinden erişilmiştir.

Bilim etiği ve bilimde sahtekarlık. (t.y.). 04 Nisan 2014 tarihinde http://www.aek.yildiz.edu.tr/bilim.htm adresinden erişilmiştir.

3.11. Diğer Kaynaklar

3.11.1. Filmler

Filmler
Aksoy, F. (Yönetmen). (2012). *Fetih 1453* [Film]. İstanbul: Aksoy.

3.11.2. Ses kayıtları

Ses kayıtları
Wolf, V. (29 Nisan 1937). *Words Fail Me*. London: BBC.

3.11.3. CD-ROM

CD-ROM
Kaya D., Ünver N., Kutlu, E. S., ve Soyak H. (2004). *Türkiye yazmalar toplu kataloğu*. CD I-II. Ankara: Milli Kütüphane Başkanlığı.

3.11.4. Radyo veya televizyon programları

Radyo veya televizyon programları
Güçlü, A. (Yapımcı). (11 Aralık 2013). *Abbas Güçlü ile genç bakış programı*. İstanbul: Kanal D.

Tartışma: Tarihyazımı Bilim midir Sanat mı?

Teyfur Erdoğdu*

Kestirmeden söylenirse tarihyazımı bir yanı ile bilimsel diğer yanıyla da sanatsal bir faaliyettir. Tarih bu haliyle belki ikisinin ortasında bir yerde bulunur. Şöyle ki bakana, inceleyene, inşa edene (öznenin -tarih yazarının- zaman ve/ya mekan içinde değişiklik göstermesine) göre değişen algılara dayanılarak yapılan yorumlarla ortaya konan eserin farklılaşmasıyla tarih sanata yaklaşırken bakana, inceleyene ve inşa edene göre değişmeyen hakikatlerin

* Yıldız Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri ve Felsefe Bölümleri, teyfur@gmail.com

peşinde koşmasıyla da bilime yaklaşır.[42] Bu hakikatlere ulaşıp ulaşamama konusu ise ayrıdır. Tarihe bilimsellik özelliği katan kendine has yöntemidir. Bu yöntem kısaca söylenmek istenenin bilimsel olarak delillendirilemediğinde söylenmemesine dayanır. Bir tarihçi tarafından söylenen (olgular değil ama) olaylar ve olaylar arasındaki ilişkilendirmeler her tarihçi tarafından da mümkün mertebe en az tereddütle söylenebilmelidir. Yöntemin bu kısmı ile tarih sanattan ayrışır, bilime yaklaşır. Yöntemde kullanılan *dil* ve (kurmaca değil ama) kurguya dayanarak yaptığı *inşa* ile de tarih bilimden fazla bir şey olmaya başlar. Bir tarihçi tarafından yapılan inşa diğer tarihçiler tarafından azami gayret sarfedilse de tekrar edilememelidir. Aksi takdirde sözkonusu olan sanatsal faaliyet değil zanaat olur.

Sanatsal yanın olmadığı bir başka deyişle zanaat sonucu verilen esere pekiyi, tarih denebilir mi? Nitekim zanaat ile verilen sayısal veya eski harfleri yeni harflere kazandırma türünden eserler mevcuttur. Bunlar birçok kimse tarafından tarih eserleri olarak adlandırılsalar da aslında gerçek tarih eserleri için üretilmiş yarı mamul hatta ham malzeme sağlayan çalışmalardır. Henüz tarih eseri olarak adlandırılacak seviyeye çıkamamışlardır. Çünkü bir çalışmanın tarih eseri olabilmesi için hem bilimsel hem de sanatsal yönünün tam olması gerekir. Birinden birinin eksik olması onu tarih eseri olmaktan uzaklaştırır. Bilimsellikten uzaklaştıkça kurmacaya doğru, sanatsallıktan uzaklaştıkça da tarih eserlerine kuru malzeme olmaya doğru kayar. Bu arada şüphesiz, bir tarih eseri olma iddiasındaki çalışmada bir miktar bilimsellikten uzaklaşmak bile onun güvenirliliğini tamamen zedelemeye yetecek ve onu tarih eseri olmaktan tamamen koparacaktır. Bu çalışmanın sanatsallıktan uzaklaştığı her adım onu yarı mamullüğe ve işlenmemişliğe yaklaştıracaktır, yaratıcı yönünü törpüleyecektir.

Pekiyi tarihçi nasıl sanatsal faaliyette bulunur?

Tarihçi, belki biraz temel ve bazı duvar taşları kalmış bir harabeye giren ve o mekânda var olduğunu düşündüğü binayı yeniden ayağa kaldırmak isteyen mimara benzetilebilir. Mimarın önündeki arsada sağa sola dağılmış eski malzemeler bulunur. Bu malzemeler, bütünü yeniden inşa etmek için gereken miktardan haylice yoksundur, belki de eski malzemelerden çok azı kalmıştır. Burada bir mimarın dağınık hatta daha önce kullanılmış malzemeleri teknik bilgi ve sanatla bir araya getirerek yeniden bir bina inşa etmesi gibi tarihçi de geçmiş olay kırıntılarından *tarihsel gerçeği* fenni=teknik bilgi

42 Bu konunun uygulamaya dönük yüzü ile ilgili son dönemde çıkan güzel bir eser için bkz. B. Bailyn, *Sometimes an Art: Nine Essays on History*, New York 2015.

ve sanatla inşa eder ve ortaya çıkarır. Kısaca mimarların piri Romalı ünlü mimar Pollionis Vitruvii'nin (İ.Ö. 80 (70)-İ.S. 15) mimarlıkta ortaya koyduğu üç temel ilke *fayda* (utilitas), *kalıcılık* (firmitas) ve *güzellik* (venustas) ilkeleri tarihçilik için de geçerlidir.[43] Bu aşamada mimar gibi tarihçinin de ortaya çıkardığı eserin başlangıçtaki tasavvura ne kadar uygun olduğu sorunsalı karşımıza çıkar. Yani kurgunun/inşanın kurmacadan yani sanattan farkı nedir? Uygunluğu etkileyen amillerden biri malzeme ise diğeri eser sahibidir. Başka bir ifadeyle eser sahibinin "görece sabit kabiliyetleri", yapar-ederken ortaya çıkan "geçici kabiliyetleri", işbilmesi ve içinde bulunduğu "halet-i ruhiye" gibi etkenlerdir. Ayrıca mimar örneğinde olduğu gibi hangi malzemenin nerede ve ne kadar kullanılmış olduğunu hem bulguların bizzat kendileri hem de mimarın o binadan bağımsız olarak sahip olduğu bilgi, beceri, kişisel özellikleri, tecrübeleri ve yaratıcılığı söyleyecektir. Sonuçta gerçekleştirilen aşamalardan bir kısmı her ne kadar sanatsal da olsa ortaya çıkan bütün (mimar, eskisini ihya etmek istediği için) kurmaca (*fiction*) değil ama kesinlikle bir kurgudur, bir inşadır. Ayrıca eklenmelidir ki tarihte bulgulara ve onların yönlendirmelerine saygı göstermek ve onlara sadık kalmak yeterli olmasa da gerekli şart iken, isterse tarihsel romanda (*historical novel*) olsun bulgular istendiği gibi kullanılabilir, sadakat mecburiyeti yoktur. Sözkonusu olan tam gerçekçi tarihsel roman (*realistic historical novel*) dahi olsa bu tür romanlarda bile tarihçilerin ulaşamadıkları veya delillendiremeyecekleri için eserlerinde işleyemeyecekleri (diyaloglar, hisler, renkler gibi) ayrıntılar ve sahneler rahatlıkla anlatıya canlılık kazandırmak için tahmini olarak veya uydurularak işlenir. Elbette Fransızların dediği gibi "*Ecrire l'histoire est d'abord raconter une histoire*"dır (tarih yazmak önce bir hikaye anlatmaktır) ama sanat ürünü ile tarih arasında bir sınır bulunur. Herman Northrop Frye (1912–1991) göre bu sınır tertiptedir. Bir tarihçinin tertibi belli bir kapsayıcılığı aştığında efsanevi bir biçim alır.[44] Efsanevi bir hale geçmiş mesela iki kitap şunlardır: İngiliz tarihçi Edward Gibbon'ın *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, 6 c., Londra 1776-1789 ve Alman tarihçi Oswald Spengler'in *Der Untergang des Abendlandes. Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte*, 2 c., Viyana-Münih 1918-1922.

Pekiyi tarihçi nasıl bilimsel faaliyette bulunur?

Tarihçiler, belgenin önce güvenirliğini ölçerler. Sonra metnin ne zaman, kim tarafından, kim için ve ne için yaz(dır)ıldığını ve yazanın etkisi (rolü)

---

43 P. Vitruvii, *De Architectvra*, yayım yılı 25 (?) liber primus, caput tertium: 2.

44 "New directions for old", *Fables of Identity*, NY 1963: 52–66.

üzerinde dururlar. Kısaca tarihçiler, sağlam bir metin eleştirisi yaparlar. Belgeler eleştirel okunsalar bile tarihçiler bu ameliye ile "hakikat"e ulaşamayacaklarını bildikleri için bununla yetinmezler. Bunun üstüne bir de *metnin anlam dünyasına müdahale ederek çözümleme* yaparlar. Bunun felsefedeki ismi *post-structuralism*dir. Benim mimar tarihçiler dediğim gerçek tarihçiler bir belgenin tek bir yazılış, yaratılmış amacı, tek bir anlamı ya da tek bir varlığı olmadığını bilirler ve bu yüzden belgeleri yeniden yaratılabilir ve yeni anlamlar yüklenebilir olarak görürler.[45] *Puslu Kıtalar Atlası*'nın Almanca çevirmeni Ute Birgi çeviriyi yaparken bir cümleyi daha iyi tercüme edebilmek için kitabın yazarı İhsan Oktay Anar'a o cümleyi sorduğunda aldığı cevap burada söylenmek istediğimi tam olarak anlatmaktadır: "*Bu cümleyi on yıl önce yazmışım, nereden bileyim o zaman ne demek istediğimi.*"[46] Kısaca metne yeni anlamlar verme süreci, sonsuzluğa doğru geri çekilen bir ufkun sürekli takip edilmesi gibidir. Yani "*işte ufuk orada, artık sonuna geldik*" diye ona yaklaşmaya çalışıldığında o, sonsuzluğa doğru geri çekilerek sizi yeni ufuklarla başbaşa bırakacaktır. Bu husus özellikle kutsal metinler için böyledir. Ancak her metin derece derece bundan nasiplenmiştir. Bu muameleye kısaca *belgenin konuşturulması* denir. Kim ki duymak ister her metnin söyleyecekleri vardır. Metnin konuşturulmasından maksat metni kendi haline bırakmak değil ama onu sandalyedeki bir sanık gibi "konuşturmak"tır. Mimar tarihçilerin metni sanık gibi konuşturmaları, meşhur Amerikalı tarihçi Dominick LaCapra'nın (1939-) dediği gibi onları doğru dürüst okumadan sadece birer araç gibi görüp içlerinden işe yarayacak bilgileri almak, onlara işkence ederek konuşturmak anlamında değildir. Sanatsal tabirle söyleyecek olursak yapılacak muamele, eldeki malzemelerin içine nüfuz ederek onları parçalara ayırmak ve onlardan elde edilen yepyeni melez malzemeler ile yeni bir eser inşa etmektir.[47] Fransız toplumbilimci Pierre Bourdieu'nün (1930–2002) deyişiyle bu "yeniden-üretim" (*reproduction*),[48] İngiliz tarihçi Peter Burke'ün (1937-) deyişiyle "sürekli yaratma" (*continuous creation*),[49] Fransız antropolog Claude Lévi Strauss'un (1908–2009) deyişiyle "tamirat" (*bricolage*),[50] Fransız sosyalbilimci Michel de Certau'nun (1925–1986) deyişiyle "tekrar uygulama"dır

45 Bu hususta güzel bir deneme için bkz. R. Barthes, "The Death of the Author", *Aspen*, 1967.
46 *Milliyet Sanat*, Temmuz 2009: 108.
47 E- Hobsbawm, *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983.
48 P- Bourdieu, J.-C. Passeron, *La reproduction*, Paris 1970.
49 P- Burke, *What is cultural history?*, Cambridge 2004.
50 C. L. Strauss, *La Pensée sauvage*, Paris 1962.

(*ré-emploi*).[51] Tarihsel bu faaliyeti sanattaki gibi hiçlikten bir yaratma, yoktan var etme süreci olarak görmek ise kesinlikle yanlıştır.

Cevaplanması gereken son bir soru kaldı?

Madem ki bir tarihçinin söylediğini bir diğer tarihçi aynı olgulara baksa bile değiştirebiliyor ve ilkinden farklı sonuçlara varabiliyor, o zaman nasıl oluyor da tarih, bilim olarak kabul ediliyor veya tarihe bir bilim dalı olarak nasıl bakılabiliyor?

Cevaplamaya sorularla başlayabiliriz: Aynı olgulardan yola çıkarak farklı sonuçlara ulaşmak bilim olarak anılmaya engel midir? Deney, gözlem ve genelleme yapamamak bilim olarak anılmaya engel midir? Bu sorular doğa bilimlerinden yola çıkılarak üretilmiştir ve cevapları hayırdır. Çünkü doğa bilimlerinin yanından insan ve toplum bilimlerinin kendi nesnellikleri sözkonusudur. İnsan bilimleri içinde yer alan tarih de elbette ki bir bilimdir ama doğa bilimlerindeki bilimler gibi donuk (bakana göre değişmeyen) bir bilim değildir. Yaptığı yorumlarla Emil Droysen'in (1808-1884) de dediği gibi onun üstüne çıkar. Bu da onu diğer bilimlerden üstün kılar. Çünkü Alman filozoflarından Adam Heinrich Müller'e (1779–1829) göre tarih bütün bilimleri birer yaratma olarak içeren evrensel alandır[52] ve Alman filozof Karl Wilhelm Friedrich von Schlegel (1772–1829) için de tarih gerçek ve en yüce "bilim"dir. Çünkü tarih tüm insanlık sürecini bilmeye çalışmaktır. Bu süreç içinde yer alan ve insanlar tarafından kurgulanan bilimler de ancak tarih ile anlaşılabilirler. Onun için tarihe bilimsel mi değil mi diye sormadan önce bilimleri ne kadar tarihsel olup olmadıklarına bakarak değerlendirmek gereklidir.[53]

Kısaca tarih kavramlar kullansa da kavramsallaştırmalar yapsa da mümkün mertebe genellemelerden uzak durmaya çalışır. Doğa bilimlerinde aynı olgulara bakanların aynı şartlar altında, aynı gözlem ve aynı deneyleri yaptıklarında aynı sonuçlara ulaşmaları beklenir. Ulaşamıyorlarsa kuramda bir bozukluk var demektir ve bu durumda kuram tashih edilmeye muhtaçtır. Oysa tarih yönteminde, izlenen mantıkta ve kaleme alışta hata yoksa aynı sonuca ulaşılamasa da ortaya konan eserde bozukluk vardır denemez. Sadece yorum farklılığından, sanatsal yönden farklılaşmalardan sözedilebilir. Bu bakımdan tarih *sui generis* yani nev'i şahsına münhasır bir bilimdir. Tarihin konuları doğa bilimlerinin tersine tekdir ve tekrarlanamazdır.

---

51 M. de Certau, *L'Invention du quotidien, 1. Arts de faire et 2. Habiter, cuisiner*, Paris 1990.

52 *Vermischte Schriften über Staat, Philosophie und Kunst*, 2 vols., Vienna, 1812.

53 K. W. F. von Schlegel, *Fragmente*, Berlin 1797–98 http://www.zeno.org/Literatur/M/Schlegel,+Friedrich/Fragmentensammlungen/Fragmente

Buna rağmen son olarak zaman içinde tarihin bilimselliği sorunsalı çerçevesinde ortaya çıkmış dört farklı tarihyazıcılığı yaklaşımı olduğu da belirtmelidir. Bunlar:

1. Anlatıcı (*narrative-rhetoric*) yaklaşım. Burada tarihçi geçmişteki öyküyü çarpıtılmamış bir biçimde ortaya çıkarmaya ve onu *anlatı* (*narrative-rhetoric*) biçiminde aktarmaya çalışır. Örneğin Jules Michelet tarih çalışmalarını uzun hikâye (*romance*) biçiminde yazmış ve eserlerini tarihsel olaylarla süslemiştir. Leopold von Ranke'nin eserleri mazhüke (gülünç *comédie*) biçimindedir. Alexis de Tocqueville'inkiler ise facia (*tragédie*). Jacob Burckhardt ise hiciv (*satire*) tarzında tarih yazar.[54] Hala devam eden bu yaklaşım Thukydides'e (İ.Ö. 460–395) kadar gider.

2. Tekcilci (*idiographic*) yaklaşım. Bu yaklaşımda ise tarihsel hadise ve süreçlerin kendilerine özgü sebepleri olduğu ve kendilerine özgü neticeler doğurduğu kabul edilir. Bu yüzden de özellikle şartlar, tesadüfler-denkdüşmelerve öznel hadiselerin anlamları üzerinde durulur. Tarihsel her olguyu ortaya çıkaran sebeplerin sonuçta (*sui generis*) bir oluşum olarak ortaya çıktıkları kabul edilir. Yani tarihçi için ilginç olan nev-i şahsına münhasır olanı yakalamaktır. Bunun tersi yani kanun koyucu (*nomothetic*) yaklaşımda ise genellemeler yapmak ve kanunlar elde etmek esas amaçtır. Bu bakımdan bu yaklaşımda tarih ile toplumsal bilimler arasında kesin bir ayrım görünür. Bu yaklaşımı benimseyen tarihçilere göre tarihyazıcılığında *kanun koyucu* (*nomothetic*) davranış sergilenirse veya arayış bu yönde olursa araştırmacı tarihçi olmaktan çıkacaktır.

3. Açıklayıcı (*erklaeren*) yaklaşım. Bu yaklaşımda tarih ne anlatı biçiminde ele alınır ne de *tekcil* (*idiographic*) bir betimlemedir.[55] Tarih uğraşısı toplumsal bilimlerin bir dalı olarak görülür. Bu yaklaşımı kabul eden tarihçiler birci (*moniste*) bilim anlayışına sahiptirler. Doğa bilimlerindeki illiyet (sebep-sonuç) anlayışına benzer bir illiyet anlayışı içinde açıklama yapmaya ve âlemşümul (evrensel) geçerli genellemelere gitmeye çalışarak kanun koyucu (*nomothetic*) tarih yazarlar. Böylece tek tek ele aldıkları olaylara, genelleşmiş ifadeler içinde bir düzen kazandırmaya gayret ederler. Bilimler arasındaki farkın dilden kaynaklandığını düşünürler. Hatırlayalım dil doğa bilimlerinde kullanılan tek anlamlıdır ve her bağlamda aynıdır. Oysa beşeri ve toplumsal bilimlerde dil bağlama bağlı olarak ayrı ayrı anlamlar kazanır.

---

54 H. White, *Metahistory. The historical imagination in nineteenth-century Europe*, Baltimore 1973.

55 Örneğin C. Lloyd, *Explanation in Social History*, Oxford 1986.

4. Anlayıcı (verstehen) yaklaşım. Bu yaklaşımda da tarih yukarıdaki gibi toplumsal bilimlerin bir dalı olarak kabul edilirken bir fark olarak doğa bilimleri açıklamacı, içinde tarihin de yer aldığı toplumsal bilimler ise anlayıcı görülür.

Okuma Listesi

BECKER, H. S. *Mesleğin İncelikleri*, (Çev. Levent Ünsaldı vd.). Heretik Yay. Ankara, 2014.

BECKER, H. S. *Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi*, (Çev. Şerife Geniş), Heretik Yay. Ankara, 2013.

ÇEPNİ, S. *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, Trabzon, 2005.

KARASAR, N. *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*, (4. Basım), Hacettepe Taş, Ankara 1984.

KINCAL, R. Y. (ed.) *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Nobel, Ankara, 2010.

KOZAK, M. *Bilimsel Araştırma: Tasarım, Yazım ve Yayım Teknikleri*, Detay, Ankara, 2014.

ŞİMŞEK, A. *Tarih Nasıl Yazılır?*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

11. Ünite

Tarih Araştırma ve Yazımında Etik

Kavramlar: *intihal, sahtecilik, çarpıtma, tekrar yayım, dilimleme, haksız yazarlık vs.*

İçindekiler

- *Tarih Araştırma ve Yazımında Etik -* ***İbrahim SERBESTOĞLU***
- *Okuma listesi*

Tarih Araştırma ve Yazımında Etik

*İbrahim SERBESTOĞLU**

Kökeni Yunanca *ethos* sözcüğü olan etik, genel olarak ahlaksal bir bilince göre yaşama alışkanlığını ifade eder. İnsanların bir arada ve birbirleriyle ilişki halinde bulunmasının bir sonucu olan toplumsal yaşam veya eylemler bir düzen dahilinde gerçekleştirilmelidir. Bir zorunluluk olan yasal düzen, insanın davranış tarzını, alışkanlıklarını, gelenek ve göreneklerini belli ahlaksal görüş ve anlayış çerçevesinde gerçekleştirmesini ister.[2] Bu bağlamda anlam kazanan etik, *iyi ve doğru bir yaşam nasıl olmalı* sorusunun sonucunda ortaya konulan kurallardır. Etik aynı zamanda karakter anlamına da gelmektedir. Yani insan etik kurallara uymak veya uymamakla karakterini ortaya koyar.[3]

1. Bilimsel Araştırmada Zihni Değişim ve Etik

Ortaçağlarda bilimin ana yöntemi tümdengelim olup, Tanrı buyruğuna uygunluk temel kıstas idi. Rönesans ile birlikte Tanrısal olduğu iddia edilen bilgilere şüpheyle yaklaşılmaya başlandı. Matbaanın yaygın etkisiyle birlikte çoğaltılan yazılı metinler, bilginin geniş alanlara yayılmasına yardımcı oldu. Coğrafi Keşifler ile oluşan *Yeni Dünya*, eskinin doğrularını sorgularken, 17.yüzyılda Kopernik'le başlayan süreçte tümevarım yöntemi önem kazandı. Artık, "gözlem" ve "deney" önemli bir bilimsel öğe olarak yer edinmiştir. Daha da önemlisi bilimsel faaliyetlerin temel hedefi, var olan bilgiyi sorgulayarak kontrol etmek şekline dönüşmüştür. Artık bilimsel doğruların her an değişebileceğinden hareketle hakikat olmadıkları kabul edilmeye başlanmıştır.[4] Modernleşme ile birlikte bilimsel araştırma yapan insanların da uyması gereken kurallar ortaya çıkan akademide yer bulmaya başlamıştır. Bilimsel etik kuralları da böylece ortaya çıkmıştır. Bilimsel ahlak olarak da adlandırabileceğimiz etik, işini ciddiyetle yapmayı, doğrunun peşinde koşmayı, yeni şeyler söylemeyi ve başkasının buluşlarını kendine mal etmemeyi zorunlu kılar.

---

* Doç. Dr., Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü, ibrahimserbest53@hotmail.com

2 Veysel Atayman (Der.), *Etik*, İstanbul 2005, s. 1-15.

3 Savaş Nalıncı, "Etik ve Ahlak Kavramları", *Meslek Etiği*, Ed. Mehmet Yapıcı, Ankara 2016, s. 2-3.

4 Hasan Yazıcı, "Bilim Etiği: Kısa Tarihçe ve Ana Kaynaklar", *Bilim Etiği*, Ed. Nurhan Atasoy vd., İstanbul 2011, s. 4-6.

Batı'da yaklaşık dört yüz yıldır etik dışı davranışlarla mücadele edilmektedir. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren bilim etiği hukuki metinlerde yer almaya başlamıştır.[5] Ülkemizde *Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi*nde belirtilen ve bilim insanlarının uyması beklenilen etik kuralların genel çerçevesi çizilmiştir.[6] Yönergenin dördüncü maddesine göre bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şu şekilde izah edilmiştir:

a. **İntihal:** Başkalarının özgün fikirlerini, metotlarını, verilerini veya eserlerini bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseri gibi göstermek.

b. **Sahtecilik:** Bilimsel araştırmalarda gerçekte var olmayan veya tahrif edilmiş verileri kullanmak.

c. **Çarpıtma:** Araştırma kayıtları veya elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan cihaz veya materyalleri kullanılmış gibi göstermek, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek.

d. **Tekrar yayım:** Mükerrer yayınlarını akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmak.

e. **Dilimleme:** Bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmak.

f. **Haksız yazarlık:** Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek veya olan kişileri dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini sonraki baskılarda eserden çıkartmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek.

Bunların yanında ilgili maddenin ikinci bölümü "Diğer etik ihlal türleri" başlığı ile aşağıdaki unsurları da etik dışı davranış olarak kabul etmektedir:

a. Destek alınarak yürütülen araştırmalar sonucu yapılan yayınlarda destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile bunların katkılarını belirtmemek.

b. Henüz sunulmamış veya savunularak kabul edilmemiş tez veya çalışmaları, sahibinin izni olmadan kaynak olarak kullanmak.

---

5 Yazıcı, a.g.m, s. 9-10.

6 *Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi*, Online: http://www.yok.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 20.08.2017).

c. İnsan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek.

d. İnsanlarla ilgili biyomedikal araştırmalarda ve diğer klinik araştırmalarda ilgili mevzuat hükümlerine aykırı davranmak.

e. İncelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri eser sahibinin açık izni olmaksızın yayımlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak.

f. Bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak.

g. Dayanaksız, yersiz ve kasıtlı olarak etik ihlal isnadında bulunmak.

h. Bilimsel bir çalışma kapsamında yapılan anket ve tutum araştırmalarında katılımcıların açık rızasını almadan ya da araştırma bir kurumda yapılacaksa ayrıca kurumun iznini almadan elde edilen verileri yayımlamak.

i. Araştırma ve deneylerde, hayvan sağlığına ve ekolojik dengeye zarar vermek.

j. Araştırma ve deneylerde, çalışmalara başlamadan önce alınması gereken izinleri yetkili birimlerden yazılı olarak almamak.

k. Araştırma ve deneylerde mevzuatın veya Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili araştırma ve deneylere dair hükümlerine aykırı çalışmalarda bulunmak.

l. Araştırmacılar ve yetkililerce, yapılan bilimsel araştırma ile ilgili olarak muhtemel zararlı uygulamalar konusunda ilgilileri bilgilendirme ve uyarma yükümlüğüne uymamak.

m. Bilimsel çalışmalarda, diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri ve bilgileri, izin verildiği ölçüde ve şekilde kullanmamak, bu bilgilerin gizliliğine riayet etmemek ve korunmasını sağlamamak.

n. Akademik atama ve yükseltmelerde bilimsel araştırma ve yayınlara ilişkin yanlış veya yanıltıcı beyanda bulunmak.

Söz konusu yönetmeliğin beşinci maddesi "*Bir başkasının özgün üslup ve ifadesinin aynen kullanmamak şartıyla, anonim bilgilerin, bilim alanlarının temel bilgilerinin, matematik teoremleri ve ispatları gibi önermelerin çalışmalarda kullanılması etik ihlal olarak değerlendirilemez*" ifadesiyle genel bilgileri kaynak göstermeden kullanabilme imkanı tanımıştır.[7]

7 *A.g.y.*

Bu yönetmelik ve kurallara rağmen, yapılan araştırmalar maalesef Türk üniversitelerindeki etik ihlallerini acı bir şekilde ortaya koymaktadır. 2002 yılında Türkiye Bilimler Akademisi tarafından *Bilimsel Araştırmada ve Etik Sorunları* başlıklı raporda ülkemizdeki etik ihlallerinin giderek arttığı belirtilmiştir. Bu artışta kısıtlı kaynaklara sahip olmak, bilim insanları arasında hızlanan yarış ve bilimsel araştırmalarda nitelik yerine niceliğin öne çıkması gerekçe olarak gösterilmiştir.[8]

Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Politikaları Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yapılan bir araştırmada da, 2007-2016 yılları arasında yapılmış 470 yüksek lisans ve 130 adet doktora tezinin %34'ünde "*ağır intihal*" olgusuna rastlanmıştır. Dünya ortalamasının %15, Türkiye'de ise %28,5 olduğu tezlerin benzerlik oranları ise etik dışı davranışların yaygınlığını somutlaştırmaktadır. Araştırmayı yapan Dr. Ziya Toprak, bir kısım araştırmacının yaptığının intihal olduğunu bilmediğini; ancak araştırmanın bir-iki satırı değil sayfalar dolusu intihalleri dikkate aldığını ifade etmektedir. Bunların bilerek yapılan intihaller olduğunu ve ciddi bir ahlak sorununu yansıttığını dile getirerek durumun vahametini dile getirmiştir.[9]

2. Tarihyazımı ve Etik Sorunları

Emil Droysen, "*Tarih bilim değil, biliminde üstünde bir şeydir*" demiştir. İlber Ortaylı da tarihçiliğin spekülasyon safhasını sanatçılık diye tarif eder. Ortaylı, "*sanatçılık yorumlamayı içerir*" diyerek Tarih yazıcılığını, "*bütün zamanların ötesinde, tarihçilerin eşitlik içinde kendi üslûpları ve sanatçı becerikliliklerivle devam ettirdikleri bir bilgi ve yazım dalıdır*" şeklinde tanımlanmaktadır. Yani tarihçinin kendine has yazım tarzına vurgu yapmaktadır.[10]

Modern tarih metodolojisi, objektiflik tartışmalarıyla bir yandan Tarih biliminin araştırma yöntemini ortaya koyarken, diğer yandan da etik kurallarının temelini atmıştır.[11] Marc Bloch, tarihçilerin uzun zaman kıyamet savcıları gibi övgü ve yargıları dağıtmakla yükümlü bir makam olarak görüldüğünü belirtir. François Bedarida'ya göre tarihçi bir savcı değildir. Tarihçi, belgelere dayalı olarak ne olup bittiğini anlamaya çalışmakla görevlidir. Yani sorumluluğu geçmişi algılamaktır. Tarihçi, doğru olduğunu düşündüğü şeyi

8 *Bilimsel Araştırmada ve Etik Sorunları*, Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komitesi, Ankara 2002, s. 11-12.
9 Online: http://www.cumhuriyet.com.tr (Erişim Tarihi: 20.08.2017).
10 İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Ankara 2009, s. 15.
11 François Cadiou- v.d., *Tarih Nasıl Yazılır*, s. 52-77.

anlamlandırarak çağdaşlarının istifadesine sunar. Sorgular ama hüküm vermez, veremez.[12]

19. yüzyılda Tarih, Avrupa üniversitelerinde akademik bir disiplin olarak yerini aldı. Alana eğitim görmüş tarihçilerin çıkmasıyla arşiv kaynaklarına dayalı ve/veya ana kaynaklardan hareketle bilgi üretilmeye çalışıldı.[13] 1825 yılında Ranke, Berlin Üniversitesine hoca olarak davet edildi. Ranke'yi öne çıkartan özellik belgeleri eleştirel bir gözle incelenmesi ve birincil kaynaklara dayanmayan tarih yazımını reddetmesiydi.

Osmanlı-Türk Tarih yazıcılığı sürecinde Ahmet Cevdet Paşa, Fuat Köprülü, Halil İnalcık, Ömer Lütfi Barkan, Kemal Karpat gibi birçok bilim insanı tarihçilik adına işlerin olması gerektiği gibi yapılması bağlamında öncü olmuş ve gelenek oluşturmuşlardır. Buna rağmen Türkiye'deki tarihçilikte etik dışı davranışlar önemli sorunlar arasındadır. Bunları şöyle sınıflamak mümkündür:

a. Disiplinsiz/Özensiz Araştırma (Konu Tespiti/Kaynak Taraması/Şekilsel Bozukluklar)

Bilimsel bir araştırmada usul, ortaya konulacak bilgi (esas) kadar önemlidir. Konunun tespitinden araştırılmasına, kaynakların tahlilinden yazımına kadar temel basamakları oluşturan usule dair süreç, tarihçinin yetkinliğini ortaya koyacağı gibi elde edilecek bilgilerin de özgünlüğüne katkı sağlayacaktır. Aksi halde disiplinsiz/özensiz bir araştırma ile karşılaşmak kaçınılmazdır.

Tarih araştırmalarında disiplinsiz/özensizliğin ilk göstergesi konu tespitinde karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda tarihçilerin oluşturmuş olduğu sosyal medya gruplarına gelen mesajlarda "*X üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak Y başlıklı konuyu çalışacağım. Bu konu daha önce çalışılmış mı? Çalışılmamışsa kaynak önerir misiniz?*" ifadelerine sıklıkla rastlanmaktadır. Lisansüstü eğitime yeni başlamış bir araştırmacıya alanında uzman akademisyenlerin yardımcı olması doğaldır. Ancak burada araştırmacı yardım değil, konu ve kaynak belirleme işinin başkaları tarafından yapılmasını talep etmektedir. Doğru olan yöntem, araştırmacının, belirlemiş olduğu konunun YÖK'ün tez kataloğunu ve çeşitli bibliyografyaları incelenerek çalışılıp çalışılmadığını belirlemesi; çalışılmadığına kanaat getirmesi halinde konuya dair kaynakları tespit etmesi ve ardından diğer akademisyenlerin görüş ve önerilerini almasıdır. Bu sayede lisansüstü eğitim gören bir Tarihçi literatürü takip etme görevini de yerine getirmiş olacaktır.

---

12 François Cadiou- v.d., *a.g.e.*,, s. 154-160.

13 Mark T. Gilderhus, *Tarih ve Tarihçiler Tarih Yazıcılığına Giriş*, Çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara 2011, s. 43-58.

Tarihçi konunun çalışılmış olduğuna dair bulguya ulaşsa bile aynı konu birçok defa farklı perspektiflerle elbette çalışabilir. Yani aynı konunun tekrar çalışılması, her zaman *mükerrer* gelmez. Örneğin *Türklerde Ordu* konusuyla ilişkili onlarca çalışma vardır. Bu çalışmalar Türk ordusunun yapısı, savaş taktikleri, teçhizatı gibi değişik yönlerini incelemekte ve birbirini tamamlamaktadır. Hatta sadece *Türk Kültüründe Silah*'a dair de farklı araştırmalar yapılabilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus farklı belge/bulgularla veya bakış açısıyla yeni bilgileri ortaya koymaktır. Eğer malumun ilamından öteye gidilmemişse bilimsel olarak çalışmanın bir anlamı yoktur.

Tarihçinin dikkat etmesi gereken bir diğer davranış da daha çok dipnotlarda karşımıza çıkan özensizliktir. Bu durum kısmen araştırmacının metodoloji bilgisinin eksikliğinden kaynaklanırken, kısmen de bilinçli bir davranışının sonucu olarak karşımıza çıkar. Örneğin bir tezden alınan aşağıdaki alıntıda, araştırmacı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden edindiğini iddia ettiği belgelerin künyesini 49 ve 51. dipnotlarda göstermiştir. 49. dipnotta kısaltma olarak B.O.A. tercih edilmişken 51. dipnotta Başvekalet Arşivi (BA) kullanılmıştır! Oysa iki arşiv de aynıdır. Ayrıca bazı dipnotlarda eser adı italik verilmişken bazılarında düz bırakılmış; 48 ve 50 numaralı dipnotlarda görüldüğü gibi bildirilerin künyelerinin yazımında standart tutturulamamıştır.

47 Kemal Vehbi Gül, *Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi*, Samsun, 1977, s.35.

48 Musa Çadırcı, ' 19. Yüzyıl 2. Yarısında Karadeniz Kentleri", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I)* Samsun 1990, s.22

49 B.O.A. **A.MKT MHM** 13/77

50 Çadırcı, *Tanzimat'ın Karadeniz Bölgesinde Uygulanması*, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri Samsun 1998, s. 196

51 **BA, Cevdet Dahiliye**, 4150

52 Şemseddin Sami, Kamusu'l-A'lâm, c. III , Dersaâdet, 1311, s. 1762

Şekil 1: Düzensiz kaynak gösterme

Bazı tarih çalışmalarına bakıldığında karşımıza çıkan şekil bozukluğu, etik dışı davranışın yanında psikolojik sorunların da göstergesidir. Adeta kendi kültürel kimliğinden ve milli benliğinden utanırcasına dipnotlarda, yabancı dillerdeki eserleri kalın punto ve tekrarında kısaltmadan yazdığı halde Türkçe eserleri italik yazıp, tekrarında adı geçen eser/makale (a.g.e/m.) şeklinde kısaltmak etik bir tavır değildir.

16 Turan Açık, "Osmanlı Şehrinde İdarecilik Yapan Kadınlar (17.-18. Yüzyıllar)", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, c. 1, Ed: Osman Köse, Samsun 2016, s. 1352-1354.

17 Leslie P. Pierce, ***The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire***, New York 1993, s. 45.

18 Açık, a.g.m., s. 1355.

19 Leslie P. Pierce, ***The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire***, New York 1993, s. 78-88

Şekil 2: Düzensiz kaynak gösterme

b. Tekrar Yayın

Niceliğin nitelikten makbul olduğu toplumlarda kalite arka planda kalır. Bilim insanlarının birçoğu da kendilerini tekrarlamaktan öteye gidemezler. Böylece yayınlarını tekrar tekrar yayımlarlar. Bilimsel tembellik olarak isimlendirebileceğimiz bu tavra sahip kişiler tekrar yayımlarını akademik bir endişeden uzak, atama ve yükselmede bir katkı elde etmek için yapabilmektedir. Ancak bilimsel yayınların salt ekonomik getiri üzerinden değerlendirilmesi nedeniyle özellikle sempozyum bildiri kitapları uzun yıllar yayımlanamadığından, yazarlar da çalışmalarını dergilerde tekrar yayım olarak değerlendirmektedirler.

Daha önce bir sempozyumda/ kongrede sunulmuş bildirilerin makale formatında yayımlanması; bir dergide yayımlandığı halde daha popüler veya puan getiren bir başka dergide makalenin aynen yayımlanması; çalışmayı başka bir dile çevirip yayımlama tekrar yayın kategorisine girmektedir. Yazarlar tekrar yayınlarında etik dışı davranışa düşmemek için mutlaka daha önce nerede sunulduğuna veya yayımlandığında dair açıklayıcı bilgi eklemelidirler. Örneğin yazar, "Isparta İdadisi" hakkında 18-21 Mayıs 2017'de Roma'da düzenlenen II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Sempozyumu'nda sunmuş olduğu bildirisini *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*'nin Temmuz 2017 sayısında yayımlarken dipnotta açıklama ekleyerek tekrar yayın olduğuna dikkat çekerek doğrusunu yapmıştır.

*Bu makale II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Sempozyumun (ISMS), 18-21 Mayıs 2017, Roma/İtalya'da sunulmuş ve özet bildiri olarak yayımlanmıştır.

** Doç. Dr.; Süleyman Demirel Üniversitesi

Şekil 3: Tekrar yayına dair açıklayıcı bilgi[14]

14 Abdullah Şevki Duymaz, "Isparta İdadisi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:9, Temmuz 2017, s. 43.

c. İntihal

Başkalarına ait yazı veya konuları kendine mal etme şeklinde tanımlanabilecek intihal çeşitli türlere ayrılmaktadır. İlk türüne klonlama denir. Burada, başkasının çalışması kelimesi kelimesine aşırılır. İkinci türü ise kopyalamadır. Değişiklik yapmadan bir kaynaktaki cümleler aynen kopyala-yapıştır mantığı ile sahiplenilir. Üçüncüsü bulma-değiştirmedir. Yazar, kaynağındaki anahtar kelimeleri eşanlamlılarıyla değiştirir ama alıntının büyük bir bölümüne dokunmaz. Dördüncüsü, yazar önceden yapmış olduğu çalışmalarına atıfta bulunmaksızın bunlardan büyük bölümler alıp yeni çalışmasına ekler. Beşincisi intihal türünde yazar, bazı kaynakları belirtmediği halde bazısını ifade edip melezleme yöntemini kullanır.[15]

Bilim insanlarının bir kısmı yaptığı davranışın intihal olduğunu bilmediğini söylerken bir kısmı ise gayet açıktır ki bilinçli bir eylem olarak bu yola tevessül etmektedir. Çünkü karşılığında gerek akademik camia gerekse hukukî mecralarda bir yaptırıma uğramayacağını düşünmektedir. Türkiye Bilimler Akademisi'nin 2002 raporunda ise intihal de dahil olmak üzere etik dışı davranışların nedenleri dört gerekçeye dayandırılmıştır.[16]

- Akademik aşamaların başlangıcında bilimsel araştırma ve yazımına dair temel eğitim eksiklikleri;
- Akademik kariyeri esnasında öncü olma, kısa sürede yükselme, makam-mevki kazanma hırsının öne çıkması;
- Niceliğin nitelikten daha fazla saygınlık kazandıracağına dair bilimsel zihniyetle tezat oluşturan yanılsama;
- Parasal desteklere bir an evvel ve daha fazla ulaşma arzusu.

Yukarıda da ifade edildiği üzere intihalin çeşitli türleri vardır. Ülkemizde karşımıza en çok çıkanlarından birisi, yazarın, kaynaktan aynen alıntı yaparak, cümleleri kendisininmiş gibi yazmasıdır. Burada yazar dipnotta kaynağını belirtmiş olsa dahi intihal olgusu ortadan kalkmaz. Çünkü bilimsel araştırmada önemli detaylardan birisi yazarın bilimsel verilerini kendi cümleleriyle, özgün ifadelerle sunmasıdır. Ancak kitap okuma alışkanlığının olmaması; yazmanın okumadan önce gelen bir hedef seçilmesi bu etik dışı davranışın ortaya çıkmasında rol oynamaktadır.

---

15 Behlül Gücükoğlu- Zerrin Ayvaz Reis, "Türkiye'de ve Dünya'da İntihalin Yaptırımları", http://ab.org.tr/ (Erişim Tarihi: 20.08.2017).

16 *Bilimsel Araştırmada ve Etik Sorunları*, Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komitesi, s. 40-41.

Cümlelerin aynen alıntılandığı intihal türüne aşağıdaki örneği verebiliriz. Yazar, çalışmasında her ne kadar bilginin kaynağını dipnotunda ifade etmişse de esasında yaptığı kendine ait olmayan cümleleri aynen alıp kullanmaktır. Oysa tarihçi, bilgiyi kendine has üslubuyla aktarmalıdır. İlginçtir ki genellikle intihal yapanların çalışmalarında daha pek çok hata ile karşılaşılır. Yine aşağıdaki örnekte görülebileceği gibi yazar sayfa 153'ten bilgi aktardığını belirttiği halde kaynakta bilgilerin 152-153'ten alındığı; kaynağın basım tarihinin de 1991 değil 1992 olduğu kısa bir inceleme ile ortaya çıkmaktadır.

Sadrazam, hükûmet işlerini Babıali'de yürütürdü. Tanzimat Dönemi'nde merkeziyetçilik, Babıali'nin devlet yönetimindeki rolünü ve yükünü artırdı. Sadrazamlar, padişahın "mutlak vekili" olma niteliğini korumakla birlikte, zaman zaman Saray'a karşı tavır almaktan çekinmediler. Nitekim Fuâd Paşa, ilk sadrazamlık görevinden istifa ettikten sonra, Babıali'nin nüfuzunu korumak ve Saray'a takdim edilen arzların reddi ya da değiştirilmesine mâni olmak için, Âlî Paşa, Serasker mütercim Rüşdü Paşa, Mısırlı Yusuf Kâmil Paşa sadrazamlık makamına getirilecek zatlarla birlikte hareket etmeyi kararlaştırmıştı. Bu zatlar, Babıali'nin nüfuzu korunmadıkça ve Padişah kendi keyfince devlet yönetmekten vazgeçmedikçe sadrazamlığı kabul etmeyeceklerdir. Bu karar gereği, Âlî Paşa ve Rüşdü Paşalar sadrazamlık teklifini kabul etmediler. Âlî ve Fuâd Paşalar, devleti kendi istekleri doğrultusunda yönetmekten yanaydılar. Özellikle Âlî Paşa istibdat yanlısı bir kişiydi. Paşa, devlet işlerinin geniş meclislerde görüşülmesini istemezdi. Abdülaziz devrindeki istibdat bu ekibin eseridir. Sultan; Âlî ve Fuâd Paşaların esiri olmuştu. Devlet yönetimini vezirler ele geçirmişti. Mustafa Reşid Paşa devrinden beri başlayan bu "vüzera hegemonyası"nın son safhası Âlîve Fuâd Paşaların ölümünden sonra Rüşdü ve Süleyman Paşalarca devam ettirilecek ve Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ile sonuçlanacaktır.[23]

23 Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, Ankara 1991, s. 153.

Şekil 4: Kaynağından aynen alıntı yapan bir çalışma

Sadrazam, hükûmet işlerini Babıâli'de yürütürdü. Tanzimat döneminde merkeziyetçilik, Babıâlinin Devlet yönetimindeki rolünü ve yükünü artırdı... Sadrazamlar, padişahın "mutlak vekili" olma niteliğini korumakla birlikte, zaman zaman Saray'a karşı tavır almaktan çekinmediler. Nitekim Fuat Paşa, ilk sadrazamlık görevinden istifa ettikten sonra, Babıâli'nin nüfuzunu korumak ve Saray'a takdim edilen arzların reddi ya da değiştirilmesine mani olmak için, Âli Paşa, Serasker Mütercim Rüşdü Paşa, Mısırlı Yusuf Kâmil Paşa sadrazamlık makamına getirilebilecek zâtlarla birlikte hareket etmeyi kararlaştırmıştı. Bu zâtlar, Babıâli'nin nüfuzu korunmadıkça ve padişah kendi keyfince Devleti yönetmekten vazgeçmedikçe sadrazamlığı kabul etmeyeceklerdi. Bu karar gereği, Âli Paşa ve Rüşdü Paşa, sadrazamlık teklifini kabul etmediler.

Âli ve Fuat Paşalar, Devleti kendi istekleri doğrultusunda yönetmekten yanaydılar. Özellikle Âli Paşa istibdat yanlısı bir kişiydi. Paşa, Devlet işlerinin geniş meclislerde görüşülmesini istemezdi.

...

Abdülaziz devrindeki istibdat bu ekibin eseridir. Sultan, Âli ve Fuat paşaların âdeta esiri olmuştu. Devlet yönetiminde vezirler otoriteyi ele geçirmişlerdi. Mustafa Reşit Paşa devrinden beri başlayan bu "vüzera hegemonyası"nın son safhası Âli ve Fuat Paşaların ölümünden sonra Rüşdü ve Süleyman Paşalarca devam edecek ve Abdülaziz'in halli ile sonuçlanacaktır.

Şekil 5: Alıntı yapılan kaynak[17]

Sıkça karşılaşılan bir başka intihal türü de faydalanılan kaynağı görmezden gelerek ikincil kaynağın referans gösterdiği ana kaynağa atıfta bulunmaktır. Bir tarih araştırmasında asıl olan ana kaynaklardan hareket etmek ve ikincil literatürün katkısıyla yeni bilgiler ortaya çıkartmaktır. Tarihçi ana kaynakları incelemiyor ve ikincil literatürde geçtiği kadarını kullanıyorsa araştırdığı konuya da ikincil literatürün ortaya koyduğu kadar vakıf olur. Oysa ana kaynağın incelenmesi, farklı bir gözle değerlendirilmesi yeni bilgilerin doğması için elzemdir.

Tarih araştırmalarına bakıldığında genellikle metodoloji bilgisinin eksik olması, tembellik, ana kaynağı okuyup değerlendirebilecek eğitimden yoksun oluş gibi nedenlerle Tarihçilerin ikincil literatürü kullandıkları halde ana kaynağa atıf yaptıkları görülmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki örneklerin ilkinde bir yüksek lisans tezinden alınan tablo görülecektir. Tezde tablonun kaynağı olarak "Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie*, Paris, 1892" gösterilmektedir. Oysa gösterilen kaynaktaki tablodan hareket edilmediği, İbrahim Tellioğlu'nun "Vital Cuinet'e Göre Karadeniz Bölgesinin Nüfusu" başlıklı makalesinden faydalanıldığı görülmektedir. Tellioğlu, söz konusu Fransızca eserdeki farklı sayfalardan özgün bir tablo oluşturmuştur. Ancak tez yazarı, Tellioğlu'nun oluşturduğu tabloyu doğrudan kaynaktan aldığını düşünüp, Tellioğlu'na atıfta bulunmaksızın kaynağı referans göstermiştir.

17 Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, Ankara 1992, s. 152-153.

Sancak Adı	Sünni Müslüman	Şii Müslüman	Rum	Ermeni Gregoryan	Ermeni Katolik	Ermeni Protestan	Katolik Latin: 40
Lazistan	138.820	....	16.000	5.000	100	....	Yahudi: 40
Tablo: XV. Vital Cuinet'e göre Lazistan Sancağı Nüfusu							

Şekil 6: İntihal yapan bir tezden örnek tablo

Musulmans lazes.....138,820
Grecs orthodoxes..... 16.000
Armeniens gregoriens..... 5.000
- Catholiques..... 100
Catholiques latins..... 40
Israelites..... 40

TOTAL..... 160.000

Şekil 7: Alıntı yapıldığı iddia edilen Vital Cuinet'in eserindeki tablo[18]

Tablo 1: Cuinet'e Göre Karadeniz Bölgesinde Bulunan Sancakların Genel Nüfusu							
Sancak Adı	**Sünni Müslüman**	**Şii Müslüman**	**Rum**	**Ermeni Gregoryan**	**Ermeni Katolik**	**Ermeni Protestan**	**Diğer**
Lazistan	138820	-	16000	5000	100	-	40 (LK), 40 (Y)
Trabzon	334975	-	91000	20000	1200	235	290
Samsun	214135	-	77000	17000	900	565	150 (LK), 150 (Y)
Karahisarı Şarki	25670	12830	20454	11046	1000	6000	-
Tokat	101200	50600	12681	21898	1281	4740	400(Y)
Amasya	132000	66000	11000	44000	1100	5500	-
Kastamonu	376984	-	8160	1262	-	-	-
Bolu	321645	-	3544	81	30	-	-
Sinop	128350	8834	314	-	-	-	2079(Ç)

Şekil 8: Alıntılanan ama atıf yapılmayan tablo[19]

18 Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie Geographie Administrative*, I, Paris 1892, s. 119.
19 İbrahim Tellioğlu, "Vital Cuinet'e Göre Karadeniz Bölgesinin Nüfusu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, Elazığ 1998, s. 97.

Tez yazarının konusuna dair Fransızca bir kaynaktan haberdar olması takdire şayandır. Ancak biraz emek harcayıp kaynağa ulaşmak ve tercüme etmeye çalışmak yerine bir başka eserden aşırması etik dışı davranıştır. Yabancı dil bilmeme veya tercüme işlemlerinin maddi külfetinden kaçınma, yabancı dildeki kaynakların çeviri veya kullanılmış şeklinden "aşırmayı" karşımıza çıkarabilmektedir.

İntihale bir başka örnek ise yine bir tezde karşımıza çıkmaktadır. Tez yazarı ana kaynaklarından olan bir belgeyi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden aldığını belirtip, belgenin transkripsiyonunu aynen çalışmasına koymuştur. Belgenin transkripsiyonunda ilgi çeken bir özellik noktalama işaretleridir. Orijinal belgede bulunmayan bu noktalama işaretleri neredeyse eksiksiz olarak bir başka makalede karşımıza çıkmaktadır. Bu makale Hava Selçuk'un "XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Alevi Toplumuna Bakışı (Ordu Örneği)" adlı makalesidir. Hava Selçuk çalışmasının sonunda belgelerin transkripsiyonunu ek olarak sunmuş, arşivdeki künyesini de eklemiştir! Tezin yazarı, hiç görmediği bu belgeyi Selçuk'tan almıştır. Ancak unuttuğu bir şey var ki o da Selçuk'un belge numarası olarak BOA. DH. MUİ. 29/26 yerine Dosya No: 29/-2, Gömlek No:26 yazmasıdır. Gömlek numarasını fark edemeyen tez yazarı da belgenin dosya ve gömlek numarasını 29/2 olarak göstermiştir.

"Anadolu'nun birçok mahallerine saika-i cehâlet ve iğmaz-ı hükümet ile nüfuz ve istila eylemiş olan "Kızılbaşlık" hailesinin Ordu kazası dâhilinde dahi hüküm sürmekte olduğu bu kerre kemâl-i teessürle görülmüştür. Ve resmen tanınmış bir mezheb olmamakla beraber ayin ve merasimi ahlâk ve adab-ı umumiye ve İslamiyyeye külliyen münâfi bulunan bu tarik-i gayr-i meşruun tedâbir-i lâzıme ittihazıyla tedricen olsun izalesi hükümet-i seniyyeye müteretteb ehemm-i vezâi'fden bulunmuş olmağla meşihat-ı celile ile Maârif nezaretinin celb-i nazar-ı dikkatlerine masrûfi-i himem-i samiyelerini ahâlî-i İslamiyye namına istidâ eder ve Kızılbaşların sakin oldukları mahallerin: Ulubey nahiyesinde; Ören ve Dikenlice ve Habsamana nahiyesinde; Ağızlar, Tepeköy, Narı, Kozören, Akkilise köyleriyle Bolaman nahiyesinde diğer birkaç köy veya mahalleden ibaret olduğunun arızına ibtidâr eylerim. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindi[72]"

---

72 BOA. DH.MUİ. 29/2, 1328

Şekil 8: İntihal yapılan bir tez

2.b. BOA. DH.MUİ., Dosya No:29/-2, Gömlek No:26, 05/M/1328.

Aded: 28

Dahiliyye Nezâret-i Celilesine

Hülasa: Kızılbaşlığın ilgasına dair mutalaat

Maruz-ı acizanemdir

Anadolu'nun birçok mahallerine saika-i cehâlet ve iğmaz-ı hükümet ile nüfuz ve istila eylemiş olan "Kızılbaşlık" hailesinin Ordu kazası dâhilinde dahi hükm sürmekte olduğu bu kerre kemâl-i teessürle görülmüştür. Ve resmen tanınmış bir mezheb olmamakla beraber ayin ve merasimi ahlâk ve adâb-ı umûmiye ve İslamiyyeye külliyen münâfi bulunan bu tarik-i gayr-i meşruun tedâbir-i lâzıme ittihazıyla tedricen olsun izalesi hükümet-i seniyyeye müteretteb ehemm-i vezâ'fden bulunmuş olmağla meşihat-ı celile ile Maârif nezaretinin celb-i nazar-ı dikkatlerine masrûfi-i himem-i samiyelerini ahâlî-i İslamiyye namına istidâ eder ve Kızılbaşların sakin oldukları mahallerin: Ulubey nahiyesinde (Ören) ve (Diklince?) ve Habsamana nahiyesinde (Ağızlar), (Tepeköy), (Narı), (Kozören), (Ak kilise) köyleriyle Bolaman nahiyesinde diğer birkaç köy veya mahalleden ibaret olduğunun arızına ibtidâr eylerim. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindi.

Ordudan: 28 Ramazan sene 1327 ve sene 30 Eylül sene 325

Mülkiye müfettişi Ali Seydi Beğ

Şekil 9: Hava Selçuk'un makalesinde yayımladığı belge[20]

Burada yapılan intihalin dışında karşımıza başka hatalar da çıkmaktadır. Tez yazarı, makale yazarının ismini "Hava" yerine "Havva"; makalenin yayımlandığı derginin yayım yerini ise "Ankara 2011" yerine "Kayseri 2011" yazmıştır.

İntihal vakalarında karşımıza çıkan sorunlar yalnız bir eserdeki cümleleri, bölümleri ve belgeleri kullanmakla sınırlı değildir. Bazen bir araştırmacıya ait özgün tanımlama da araştırmacı göz ardı edilerek anonimleştirilmekte veya şahsileştirilmektedir. Burada tarihçi, kullanılan ifadenin genel bir tanımlama/isimlendirme olmadığından hareket etmelidir. Örneğin Ariel Salzmann, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan ayanlık dönemini "imparatorluğu özelleştirme" olarak adlandırmıştır.[21] Bu özgün bir tanımlamadır ve Salzmann çalışmasında bu tanımın altını doldurmuştur. Dolayısıyla sonraki yapılacak çalışmalarda bir başka yazarın bu tanımı kullanması veya bu

20 Hava Selçuk, "XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Alevi Toplumuna Bakışı (Ordu Örneği)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 59, Ankara 2011, s. 86.

21 Ariel Salzmann, "İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Âyânlar", Osmanlı, Cilt: 3, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 227-235.

tanımdan hareketle yeni tanımlar ortaya koyması Salzmann'a atıf yapmayı gerektirir. Örneğin İbrahim Serbestoğlu, "Pazarköy Âyanı Turnacıbaşı Esad Bey İsyanı (1812-1813)" adlı çalışmasında "18. yüzyıla gelindiğinde âyan ve eşraf adeta *Osmanlı tarzı özelleştirmenin* aktörleriydi" cümlesinin dipnotunda Salzmann'dan esinlenerek bu ifadeyi kullandığını belirtmiştir.[22]

d. Uydurmacılık/Çarpıtma/Sahtecilik

Uydurmacılık/ Çarpıtma/ Sahteciliği, bilimsel bir araştırmanın sonuçlarını değiştirmek, yoktan belge üretmek veya var olan bulguları çarpıtarak yayımlamak şeklinde tanımlayabiliriz. Tarihçi belge ve bulgulara dayalı olarak eserini ortaya koyar. Sonuçları açısından taraftar olamaz. Peşin hükümlerle tarih yazamaz.

İlhan Tekeli, bir tarihçi için "namuslu kalmak" sözcüğünün siyasi iktidarların veya akımların oyuncağı olmamak anlamı taşıdığını söylemektedir. Bununla birlikte ayrıntıya inildikçe durumun farklılaştığını kabul etmektedir. İlk olarak tarihçilik mesleğinin profesyonelliğinden hareketle tarihçi, kendisinden talep edilen bir hizmeti meslek standartlarına uygun üretmelidir. Bilimsel sonuçları tahrif ederek sipariş tarih ortaya koymak etik ilkelerle bağdaşmaz.[23]

Tarihçinin dünya barışına katkı sağlaması üzerine düşüncelerini aktaran Tekeli, tarihçinin toplumdaki kalıpların dışına çıkıp bilimsel bir perspektifle gerçekleri ortaya koyması gerektiğini vurgulamaktadır.[24] Toplumsal kalıpların dışına çıkan tarihçi için camianın üvey evladı olma riski daima vardır. Ancak tarihçi bu riski göze alamıyorsa, gerektiğinde hakim ideoloji ile çatışmaya giremiyorsa etik dışı davranışlara yönelmiş demektir. Bununla birlikte unutulmamalıdır ki tarihçinin görevi dünya barışına katkı sağlamak olmadığından barışa aykırı bilimsel verileri de elde etmesi halinde ortaya koymalıdır.

Uydurmacılık/ sahtecilik sınıfına girecek en iyi örnek sözde "Ermeni soykırım" iddialarıdır. Siyasi bir enstrümana dönüşen soykırım iddialarında Türklerin özür dilemesini istemek aslında tarihi çarpıtmanın ilk adımıdır. Tehcir esnasında Ermenilerin her türlü güvenliğinin sağlanmasına dair resmi belgeleri görmezden gelip, Ermeni terör örgütleri ile birlikte hareket eden misyonerlerin Batı basınına göndermiş olduğu tarafgir haberlere itimat et-

22 İbrahim Serbestoğlu, "Pazarköy Âyanı Turnacıbaşı Esad Bey İsyanı (1812-1813)", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu- III*, Cilt: II, Kocaeli 2017, s. 911.

23 İlhan Tekeli, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, İstanbul 2011, s. 175-177.

24 İlhan Tekeli, *a.g.e.*, s. 162-163.

mek, diğer bir ifadeyle konuyla ilgili belgelerin işine geleni almak, işine gelmeyeni almamak "tarih uydurmadır".

e. Dilimleme

Tarihçi, yaptığı araştırmayı bütünlüğü bozacak şekilde parçalara ayırıp yayımlaması durumunda yeni yayınlarına ek bilgi, bulgu ve yorumlarını eklemelidir. Aksi durumda var olan bir çalışmasını dilimleyerek yayımlamış olmaktan öteye gitmemiş olur. Burada "kendinden intihal" yapmış sayılmaktadır.

Örneğin "Osmanlılarda Doğum ve Ölüm" başlığı altında bir araştırma yapan tarihçi, eserini "Osmanlılarda Doğum ve Doğumla İlgili Ritüeller", "Osmanlılarda Ölüm ve Ölümle İlgili Ritüeller" şeklinde bölümlere ayırmıştır. İlk bölümde doğum öncesi, hamilelik süreci, çocuğun cinsiyetine bakış, doğumu kolaylaştırma ritüelleri, göbek kesme, ad koyma gibi alt başlıkları kullanmıştır. İkinci bölümü ise ölüm nedenleri, ölümün ilanı, mezarlıklar, defin işlemleri, defin sonrası ritüeller şeklinde alt başlıklara ayırmıştır. Çalışmasını tamamlayıp yayımlayan Tarihçi, bir sonraki çalışmasında "Osmanlılarda Doğum" başlığı altında yayın yaparken mutlaka yeni bilgi ve belgelerle yeni şeyler söylemesi gerekir. Aksi halde zaten var olan çalışmasının bir bölümünü yayımlamış, özgün bir çalışma ortaya koymamış olacaktır.

f. Haksız Yazarlık

Üniversiteler Arası Kurul, haksız yazarlığı, aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasında göstermek, katkısı olanları ise göstermemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygunsuz bir şekilde değiştirmek olarak tanımlamıştır. Yazarlık hakkı sadece fikir beyan etmek değildir. Yazarlık, araştırmanın tasarım, belge/bulgu toplanması, değerlendirilmesi ve yazımında katkıda bulunmak anlamına gelmektedir.[25]

TÜBA'nın 2002 raporuna göre yazarların sıralanması bilimsel saygınlık açısından önemlidir. Kimi alanlarda araştırma konusunu ortaya atan ve planlamayı yapan kişi ilk yazar olurken, kimi alanlarda da kıdemli araştırmacı ilk sıradadır. Ancak unutulmamalıdır ki araştırmanın tüm aşamalarındaki bilimsel onur ve hata çalışmada yer alan herkesi eşit ölçüde kapsar.

Haksız yazarlıkta sıralamadan daha önemli görülmesi gereken etik dışı davranışlar vardır. Bunlardan ilki "hayali yazarlık" ve "onursal yazarlık" diye adlandırılan, çalışmada hiçbir katkısı bulunmayanların isimlerinin eklenmesidir. Burada amaç ismi bilim dünyasında saygı ile anılan kişinin eklenmesiyle

25 Kürşad Yılmaz, "Etik Dışı Davranış Olarak Haksız Yazarlık", *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:1, 2012, s. 2.

araştırmanın da saygınlığını arttırmaktır. İkinci etik dışı davranış da armağan yazarlıktır. Armağan yazarlık, araştırmada yine katkısı olmayan kişilerin yazarlar listesine eklenmesidir.[26]

Ramazan Erdem haksız yazarları; hazıra konanlar, kıdem ve statülerini kullananlar, "*sen beni yaz ben seni yazayım*" sendromuna tutulanlar, etik bilinç eksikliği olanlar şeklinde sıralarken danışman-öğrenci problemleri ve akademik terfi sisteminin etkisine vurgu yapmaktadır. Üstelik yapılan ankete katılan öğretim üyelerinin %75'i çok yazarlı yayınlarda etik ihlal yapıldığını ifade etmektedirler.[27] Etik ihlallerinde dünyada ikinci kategoriyi oluşturan haksız yazarlık, Türkiye'de de 2006 yılında Üniversiteler Arası Kurul tarafından doçentlik başvuru dosyaları üzerine yapılan incelemelerde en fazla yaptırım uygulanan etik dışı davranıştır.[28]

g. Yayın Desteğini Belirtmeme

Gelişmiş ülkelerde bilimsel faaliyetler, daha çok ekonomik değere dönüştürüldüğünden, maddi ve manevi yönden desteklenmesi daha yaygındır. Ancak Türkiye'de araştırmalar yeni şeyler söylemekten uzak; araştırmacılar da var olan kalıpları kırmaktan yoksun olduklarından bilimsel çalışmaların maddi desteği çoğunlukla kamu fonları odaklıdır. Tarih gibi sosyal bilimlerde ise durum daha vahimdir. Tarihçi, çalışmalarında bulgularının ekonomiye katkısını düşünmekten öte bilimsel sonuçlarına odaklanır. Üstelik akademik çalışmaların dil ve üslup bakımından popülerlikten uzak durması halk nezdinde okunurluklarını da azaltmaktadır. Dolayısıyla tarihçi, bilimsel araştırmalarda maddi kaynak konusunda kamu fonlarına fen bilimlerine oranla daha muhtaçtır. İşte bu fonları kullanan tarihçi, araştırmalarını yayımlarken kendisine destek olanlara teşekkür etmeyi borç bilmelidir.

Örneğin Ahmet Yüksel, TÜBİTAK'tan aldığı destekle yapmış olduğu çalışmasını yayımlarken ilk sayfaya aldığı desteği belirtmişler ve TÜBİTAK'a teşekkür etmişlerdir. Bu durum bir erdemlilik göstergesi olduğu gibi diğer araştırmacılara da destek bulabilecekleri adresi işaret etmesi bakımından önemlidir. Ama biliyoruz ki bu ifadelerin yayına eklenmesi aynı zamanda destekleyen kuruluşun koşullarından birisidir.

---

26 *Bilimsel Araştırmada ve Etik Sorunları*, Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komitesi, s. 25-27.

27 Ramazan Erdem, "Çok Yazarlı Bilimsel Çalışmalarda Yaşanan Etik Problemler", *II. Uygulamalı Etik Kongresi, 18-20 Ekim 2006*, Ankara 2006.

28 Kürşad Yılmaz, "Etik Dışı Davranış Olarak Haksız Yazarlık", s. 3.

Bu eser TÜBİTAK 1002 Hızlı Destek programı desteğiyle hazırlanmıştır.

Şekil 10: Yayın sahibinin destek aldığını belirtir ifadesine örnek[29]

1 Bu çalışma TÜBİTAK 1001 programınca desteklenen 112K426 numaralı araştırma projesinden üretilmiştir. Projeye desteği için TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız.

Şekil 11: Yayın sahibinin destek aldığını belirtir ifadesine örnek[30]

Sonuç

Bilim pahalı bir iştir. Bir yandan araştırmacıyı daima yeni şeylerin peşinden koştururken bir yandan da onun bütün enerjisini tükettirir. Bu kadar emek ve fedakarlığın söz konusu olduğu bilimsel faaliyetler şüphesiz bazı kurallar çerçevesinde cereyan eder. Bu kuralların ilki bilim insanının, kendine ve mesleğine saygının gereği olarak etik ilkelere uymasıdır. Bu durum bilim insanının karakterinin ve namusluluğunun göstergesidir. Kendisini finanse eden devlete ve millete borcunun bir gereğidir. Bilim insanı yeni şeyler söylemeyi, doğruyu sorgulamayı, hiçbir zaman ulaşamayacağı hakikatin peşinden koşmayı hedeflemelidir. Az bırakacağım kaygısıyla nicel fazlalık yerine iz bırakacağım düsturuyla nitel zenginliğe ulaşma gayreti içerisinde olmalıdır. Makam, mevki veya hoş görünme için etik dışı davranışlara sapmadan doğruluk ve dürüstlükten ayrılmamalıdır. Bilim insanının gelecek nesillere bırakacağı en büyük miras ismiyle anılan bilimsel çalışmaları olmalıdır. Aksi takdirde onca emek ve fedakarlığın araştırmacının ismiyle birlikte yok olup gitme riski vardır.

29 Ahmet Yüksel, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Osmanlı İstihbarat Ağı,* İstanbul 2014.

30 Mustafa Kurt- Baki Çakır- Kemal Demir, "Geç-Osmanlı Dönemi Devlet Fabrikalarında Yönetim: Çalışanların "Şevk ve Gayret"lerini Artırmaya Dönük Uygulamalar", *History Studies*, Cilt: 8, Sayı:1, Mart 2016, s. 71.

Okuma Listesi

ATASOY, N. vd. (Ed.). *Bilim Etiği*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, Online: www.istanbul.edu.tr, (Erişim Tarihi: 20.08.2017).

ATAYMAN, V. (Der.), *Etik*, İstanbul 2005.

AYDIN, İ. *Eğitim ve Öğretimde Etik*, Pegem A yayıncılık, Ankara, 2006.

ERTEKİN, C. & BERKER, vd. *Bilimsel Araştırmalarda Etik ve Sorunları*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2002.

EVANS, R. J. *Tarihin Savunusu*, (Çev. Uğur Kocabaşoğlu), İmge Kitapevi, Ankara, 1999.

GRAFF, H. F. & BARZUN, J. *Modern Araştırmacı* (Çev. F. Dilber), Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2010.

TROUILLOT, M. R. *Geçmişi Susturmak Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, İthaki Yayınları, İstanbul,

YAPICI, M. (Ed.), *Meslek Etiği*, Eğiten Kitap Yayınları, Ankara 2016.

Yükseköğretim Kurulu Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Online: http://www.yok.gov.tr/web, (Erişim Tarihi: 20.08.2017).

12. Ünite

Bir Tarih Projesi Nasıl Hazırlanır?

Kavramlar: *proje, ödev, süreç, amaç, hedef, zamanlama, planlama, İP (iş paketi), yöntem, bulgular, veri, özet, kavramsal çerçeve, sonuç.*

İçindekiler

- *Tarih Projesi Nasıl Hazırlanır?* ***M. Yaşar ERTAŞ***
- ***Tartışma:*** *Proje Hazırlarken Neleri Yapma-Malıyız?* ***M. Yaşar ERTAŞ***

Tarih Projesi Nasıl Hazırlanır?

*Mehmet Yaşar ERTAŞ**

Projeler, yeni dönemde geliştirilmiş en önemli çalışma sistemidir. Bu sebeple proje konusunun seçimi, tasarlanması, sürecin yönetilmesi ve sonuçların ortaya konulması büyük bir çaba gerektirmektedir. Sosyal bilimlerde, özellikle doğası, kaynakları ve yöntemi itibariyle farklı bir niteliğe sahip olan Tarih alanında öğrenim gören öğrencilerin ise proje bilgi ve deneyimine oldukça yabancı oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla tarih öğrencilerinin proje hazırlarken kendilerine yol gösterecek bir proje rehberliğine ihtiyaç duydukları açıktır.

Niçin Proje?

Proje, karmaşık işlerin veya sorunların, kolayca ve sistemli bir şekilde çözülmesini sağlayan bir metottur.[2] Proje, başlangıcı ve sonu olan, boyutları önceden belirlenmiş bir süre içerisinde değişim yaratan, belli amaç ve hedeflere sahip, planlanan uygulama adımlarıyla çeşitli çıktıların elde edildiği ayni ve nakdi kaynaklarla yürütülen çalışma tanımını hemen herkes kabul eder.

Tüm dünyada yaratıcı ve ürün geliştirici faaliyetlerin proje formatında yürütülmesi temelde aynı olmakla birlikte boyut ve nitelik açısından birbirinden farklı çok sayıda proje çeşidi mevcuttur. Büyük çaplı Ar-Ge projelerinden, kamu, sanayi ve girişimcilik başlıkları altında ulusal ve uluslararası çok sayıda proje çeşidi bulunmaktadır. Bu projeler vasıtasıyla bilişim, uzay, siber güvenlik, savunma sanayi, mühendislik alanlarında ülke güvenliği, ekonomisi ve refahı için yüksek bütçeli projeler yürütülmektedir. Bunların dışında TÜBİTAK ve üniversitelere bağlı Bilimsel Araştırma Proje Birimleri, lisans ve lisansüstü düzeyde öğrencilerin çalışmalarını proje formatında yapmaları hususunda büyük destek vermektedir. Dolayısıyla Öğrencilerin bilimsel çalışma ve araştırmalarını yürütürken proje kültürü ve metodunu iyi bilmeleri gerekmektedir. Öğrencilerin çalışmalarını proje formatında yapmasının çok sayıda gerekçesi vardır. Bunlar;

---

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, myertaş@sakarya.edu.tr

2 B. Albayrak, *Proje Yönetimi,* Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul 2005; G. Tekir, *Proje Yönetimi, Kavramları-Metodolojisi ve Uygulamaları,* Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2006.

- Bilimsel çalışmalarımızın belli bir düzen içerisinde yürütülmek
- Ekip çalışmasını öğrenmek.
- Bireysel veya grup olarak uzmanlık alanımızda rekabet gücümüzü artırmak.
- Uzun soluklu ve disiplinli bir araştırma sürecini yürütmek.
- Araştırma sonucunda özgün değere sahip eserler ortaya çıkarmak.
- Proje yazarak, araştırmamıza TÜBİTAK ve üniversiteler başta olmak üzere çeşitli kurumlardan maddi destek sağlamak.
- Genç bilim insanlarının desteklenmesi ve bilimsel bir kariyer yaparak iyi bir araştırmacı ve eğitimci olabilmeleri sağlanmak.
- Bilimsel düzeyin geliştirilerek ülke kalkınmasındaki bilimsel araştırmalarının rolünü artırmak.

Tarih Projelerinin Temel Özellikleri

Tarih, bazılarınca yanlış olarak, yalnızca geçmişteki olayların ve kişilerin kuru bir betimlemesinden ve kronolojik sıralanmasından ibaret, geçmişin geçmişte kalan ve bugünle bir bağlantısı bulunmayan ölü bilgisi olarak algılanması yanlıştır. Tarihçi, tarih bilimine özgü yöntemlerle, diğer sosyal bilimlerin ortaya koyduğu verileri kullanarak, geçmiş ve bugün arasındaki bağı da dikkate alarak araştırmalarını yapar, analiz eder ve yorumlar.[3] Gerçekten de geçmişte olup bitenleri yalnızca merak duygusuyla öğrenmenin dışına çıkarak tarihsel bilginin, bugünü ve geleceği anlama ve tasarlama için büyük bir öneme haiz olduğu düşünüldüğünde, tarih alanında yenilik ortaya koyan yaratıcı çok sayıda proje üretileceği anlaşılabilir.

- Tarih projesi geçmişteki olay ve süreçleri anlama amacıyla yapılabileceği gibi günümüze ait soruları çözmek; siyasi, sosyal, ekonomik ve düşünsel değişim, gelişim, problem ve hadiseleri tarihsel bağlamı ile anlamak ve alternatif perspektif sunmak için de yapılır.
- Projenin belli bir amacı vardır. Bir problemin çözümü, bir durumun anlaşılması veya bir ihtiyacın karşılanması için açıkça tanımlanmış amaç ve hedeflere sahip olmalıdır.
- Proje gerçekçi olmak zorundadır. Tarihsel verilere ve kaynaklara dayanmayan fantastik hikayelerden bir tarih projesi çıkmaz. Bu sebeple projenin amaç ve hedefleri ulaşılabilir olmalıdır.

---

3 Proje rehberi için bk. http://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/2204_proje_kitapcik.pdf

- Proje plan ve faaliyetleri, amaca yönelik olmalıdır. Proje yürütücüsü ve araştırmacıları gerekli bilimsel alt yapıya ve birikime sahip olmalıdır. Yapacağımı araştırmaya dair bir ön çalışma yapmış olmamız gerekmektedir.
- Tarih projeleri de bir yenilik getirmelidir ve yaratıcı olmalıdır. Daha önce ortaya konulmuş, herkesin bildiği veya temel kaynaklara bakıldığında ulaşılabilecek sonuçlara sahip bir projeden tarih projesi olmaz. Geçmiş yaşanmış bitmiş olmakla beraber, günümüzdeki sorunlarımız, sorularımız, yaklaşım tarzımız, güncel meseleler ve yeni yeni kaynakların ortaya çıkması, bizleri, tarihi ve yazılı hale gelmiş tarihsel bilgiyi yeniden ve sürekli bir şekilde araştırmaya, okumaya ve yorumlamaya zorlar. Bu sebeple özgün ve yaratıcı tarih projeleri tükenmeyecektir.
- Tarih projelerinin yaratıcılığı ve yeniliği, diğer disiplinlerden yararlandıkça artar.
- Her projede olduğu gibi tarih projelerinde de araştırma alanı ve kapsamının bir çerçevesi vardır. Ayrıca projenin başlangıç ve bitiş tarihleri de mutlaka bellidir.
- Tarih projeleri yazılı, görsel ve maddi kaynaklara dayandığı gibi sözlü bilgilere dayalı da yapılabilir. Bu tür projeler sözlü tarih projesi olarak adlandırılmaktadır.

TÜBİTAK tarafından Desteklenmeye Uygun Görülmüş Örnek Proje Başlıkları

- 16-18. Yüzyıllarda Osmanlı Sarayı Erkânı Kıyafetlerini Üreten Birimler
- Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi (ATTAP)
- Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı
- Hitite Historical Atlas (Hha): Uluslararası ve İnterdisipliner Hitit Tarih Atlas Projesi
- Konya ve Çevresinin Tarihsel Köprüleri ve Su Değirmenleri
- Maden Arama Faaliyetlerinde Alternatif Bir Araç Olarak Tarih: Osmanlı Dönemi'nde Madencilik (1839-1923)
- Osmanlı Devleti'nde Bir Aile Vakfı Örneği: Köprülü Ailesi Vakıfları
- Osmanlı Mahkeme Kayıtları Işığında Bir Semt Monografisi: Hasköy Mahallelerinde Birlikte Yaşama Tecrübesi

- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Manisa Şehrine Yapılan Dış Göçler ve Etkileri
- Tanzimat Dönemi'nde Hükümet Programı ve Kavramının Doğuşu ve Hükümet Programlarına İlişkin Bir Araştırma
- Telefon ve Türkiye Modernleşmesi: Bir İletişim Teknolojisinin Osmanlı'dan Günümüze Toplumsal Tarihi (1881-2010)
- Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Kamusal Mekanın Oluşum ve Dönüşümü
- Türkofon Ortodoks Mübadiller Üzerine Bir Çalışma: Karamanlılar
- Osmanlı Şehir Tipolojiler ve Atlası (1450-1700)
- Ortaçağ Fransız Kaynaklarında Türk ve Türkiye Algısının İncelenmesi

Proje Döngüsü

Her projenin proje fikrinin oluşması, proje hazırlanması ve yürütülmesi olmak üzere esas olarak üç evresi bulunmaktadır. Proje sürecinin ilk aşaması sağlam bir fikirdir. Tutarlı ve sağlam bir düşünceye dayanmayan hiçbir çalışma süreci proje olarak kabul edilemez. Yaratıcı ve özgün bir fikir bulunmasına rağmen bu fikrin nasıl hayata geçirileceğine dair bir planlama yapılmamış ise proje yine akim kalacaktır. Bu yüzden ikinci aşamada, projenin amacının ne olduğu, sonuçta nasıl bir çıktı beklendiği, hangi kaynaklara dayanacağı, nasıl bir ekiple çalışılacağı, işin ne zaman başlayıp ne zaman biteceği ve öngörülen iş yükünün ekipte kimler tarafından hangi sürelerde yapılacağına kadar hemen her aşamasının başarılı bir şekilde planlanması zorunludur. Üçüncü aşama projenin yürütülme sürecidir. İyi bir planlamanın öngörülen hedeflere ulaşması ve başarıyla sonuçlanması ise proje sürecinin iyi bir şekilde yönetilmesini zorunlu kılmaktadır. İşte projenin fikir olarak doğuşundan sonuçlarının ortaya konulmasına kadar geçen süre proje döngüsü olarak adlandırılmaktadır. Proje döngüsü, tutarlı ve anlaşılır bir dille proje önerisine aksettirilmelidir.

Bir Projenin Unsurları

Türkiye'de ulusal veya uluslararası çapta, genç araştırmacıları desteklemekten yeni bilgi ve teknoloji üretilmesine kadar birbirinden farklı projelere destek veren en önemli kurum şüphesiz TÜBİTAK'tır. Proje deneyimi yüksek olması sebebiyle bir projenin nasıl hazırlanması ve nasıl yürütülmesi

gerektiği meselesinde TÜBİTAK'ın tecrübesi ve konuyla ilgili ortaya koyduğu taslaklar bizim için de yol göstericidir. Buna göre bir proje, proje başlığı, proje özeti, Amaç ve Hedefler, Konu, Kapsam ve Literatür Özeti, Özgün Değer, Yöntem, Proje Yönetimi ve Yaygın Etki gibi unsurlardan oluşur. Aşağıda bir kısmı TÜBİTAK'ın örnek olarak web sayfasına koyduğu bir kısmı da bu kitap için hazırlanmış olan proje örneklerinden hareketle, bu proje öneri formunun nasıl hazırlanması gerektiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Proje özeti:

Proje Başlığı, ne çok uzun ne de çok kısa olmalıdır. Projenin içeriğini tam olarak yansıtmalı ve gerçekçi olmalıdır. Aşırı iddialı ve spekülatif ifadelere başlıkta yer verilmemelidir. Başlık bilgilendirici, özgün ve tanımlayıcı olmalıdır. Başlık gramer kurallarına uygun ve tutarlı olmalıdır. Kötü bir başlık projeye karşı bir ön yargı oluşmasına yol açar.

Özet, projenin somut olarak kısaca çerçevesinin ortaya konulmasıdır. Bu yüzden proje özetinde ana hatları ile projenin amacı, konunun kısaca tanıtımı ve niçin bu konunun seçildiği, proje konusunun özgün değeri, projede takip edilecek yöntem ve kuramsal yaklaşımlar ortaya konmalıdır. Özet kısmında ayrıca projede ulaşılacak hedeflerin ve beklenen çıktıların bilimsel, sosyal ve ekonomik olarak nasıl bir katkı sağlayacağı anlatılmalıdır. Proje özeti için bir sayfa yeterlidir. Gereğinden uzun özet, proje yürütücüsü ve araştırmacılarının meseleye yeterince vakıf olmadığının bir göstergesidir. Özet, kısa ve net cümlelerle kaleme alınmalı ve karışık ve uzun cümlelerden kaçınılmalıdır. Özet kısmı projenin ana çatısını teşkil ettiği için tutarlı, nesnel ve net bir şekilde ortaya konulduğu takdirde projenin diğer bileşenlerinin yazımı kolaylaşacaktır. Bununla birlikte kısa ve öz yazmak her zaman daha zor olduğu için amaç, kapsam, konu, özgün değer, yöntem gibi proje bileşenleri kaleme alındıktan sonra bunlara dayalı olarak proje özeti daha sonra da yazılabilir.

Örnek:

Proje Başlığı : Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sakarya'ya Yapılan Dış Göçler ve Etkileri

Proje Özeti

Osmanlı Devleti'nin toprak kaybı yaşadığı 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım'dan Anadolu'ya çeşitli aralıklarla büyük göçler yaşanmıştır. Göç alan bölgelerin başında ise Sakarya gelmektedir. Bugün Sakarya ilinde Osmanlı coğrafyasının hemen her bölgesinden göç edip yerleşmiş ve halen Boşnak, Çerkes ve Abhaz, gibi kimliklerini muhafaza eden on binlerce insan yaşamaktadır. Şehir bir göçmen yerleşimi olarak dikkat çekmektedir. Bu durum doğal olarak inançtan folklora, yemek kültüründen düğüne kadar sosyal hayatın hemen her alanına etkisi olmuştur. Buna karşın konuyla ilgili kuşatıcı çalışma yok denecek kadar azdır. Halbuki Sakarya'ya yapılan göçlerle ilgili Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinde çok sayıda belge mevcuttur. Yine göçle ilgili sözlü olarak nesilden nesile aktarılan zengin bir birikim olduğu görülmektedir. Bu araştırma ile 1860'lardan İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam eden göç hareketlerinin, arşiv ve sözlü kaynaklara dayalı olarak incelenmesi amaçlamaktadır. Yapılacak incelemede göçlerin ne zaman, nereden ve hangi boyutta yapıldığının tespit edilmesinin yanısıra göçle gelenlerin yerli halkla veya birbiriyle nasıl bir sosyal bağ kurdukları; göçün çatışma mı yoksa birlikte yaşama kültürünü mü beslediği; göçmenlerin bir kent kimliği altında ne oranda kaynaştıkları; meydana gelen olay veya problemlerin oluşmasında nelerin etkili olduğu; göçmen kimliklerinin politik kimliklere nasıl yansıdığı gibi sorulara cevap aranacaktır. Projede öncelikle arşivlerde konuyla ilgili belgeler tespit edilecek, tespit edilen belgelerin transkripsiyonu yapılacaktır. Buna paralel olarak farklı göçmen gruplarından başta yaşlılar olmak üzere örneklemle tespit edilecek kişilerle yüz yüze görüşmeler yapılacaktır. Yüz yüze görüşmelerde önceden hazırlanmış mülakat soruları kullanılacaktır. Elde edilen veriler, proje problematiğine uygun olarak analiz edilerek sonuç raporu hazırlanacaktır. Projenin 24 ayda tamamlanması planlanmıştır. Proje tamamlandığında, Osmanlı döneminden itibaren yapılan dış göçlerin bir şehrin sosyo-kültürel yapısını nasıl etkilediği sorusuna Sakarya şehri özelinde sağlıklı bir cevap verilmiş olacaktır. Ayrıca proje sonuçları bilimsel yayına dönüştürülecek ve kamuoyu ile paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Göç, Sakarya, Boşnak, Çerkes, Abhaz

Amaç ve Hedefler

Projenin amacı ve hedefleri ayrı bölümler halinde kısa ve net cümlelerle ortaya konulmalıdır. Amaç ve hedeflerin belirgin, gerçekçi ve proje süresinde ulaşılabilir olmasına dikkat edilmelidir. Her projenin bir amacı ve o amaca bağlı olarak gerçekleştirilmesi düşünülen hedefleri bulunur. Hatta amaç ve hedefler projenin tasarlanması ve gerçekleştirilmesinde asıl etkendir. Bu yüzden bir proje tasarımı yapılırken amaç, hedefler ve erişilmek istenen sonuçlar açık bir şekilde belirtilmelidir. Amaç kısmında proje konusunun niçin önemli olduğu vurgulanmalı ve proje sonucunda ortaya çıkacak çıktılarla ilişkisi mutlaka kurulmalıdır. Amaç belirtilirken çok uzun veya çok kısa olmamalıdır. Proje önerisi veya proje tasarımını okuyan herkes, proje ile neyin amaçlandığı ve niçin bu projenin yapıldığını zorlanmadan anlayabilmelidir. Amaç

kısmı başlık ve projenin özgünlüğü ile uyumlu olmalıdır. Projenin konusu, kapsamı, literatürü, özgün değeri ve çıktıları anlatılırken sık sık amaca ve hedefe atıf yapılacağı için dikkatli olunmalı, tutarsız ifadelerden kaçınılmalıdır. Amaç ve hedefler yazılırken çok net ifadeler kullanılmalıdır. Mesela: ... önemli katkılar sağlayacaktır; ... problemlerin çözümü beklenmektedir; ... ortaya konulacaktır; bu çalışma ile ....belirlenecektir; projenin amacı... dır; proje ile .... hedeflenmektedir.

Örnek:

Osmanlı Mahkeme Kayıtları Işığında Bir Semt Monografisi: Hasköy Mahallerinde Birlikte Yaşam Tecrübesi başlıklı bu projenin amacı, Osmanlı dönemi mahkeme kayıtlarından oluşan şer'iyye sicillerinde yer alan bilgilerden hareketle 16. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönemi kapsayan yaklaşık 300 yıllık süre içinde Hasköy semtinin gelişimini, semtte yer alan mahallelerde bir arada yaşayan farklı dinlere ve kültürlere mensup toplulukların ortaya koyduğu bir arada yaşama tecrübesini incelemek, bunun dinamiklerini ortaya çıkarmaktır.

Konu, Kapsam ve Literatür Özeti

Konu, Kapsam: Proje konusu ve kapsamı mutlaka açık, anlaşılır ve sade bir üslupla izah edilmelidir. Niçin bu konunun seçildiği; kapsamın neye göre belirlendiği gibi sorulara cevap verilmelidir. Proje konusunun mevcut literatür ve tarih araştırmalarındaki yeri açıkça ortaya konulmalı ve konu, kapsam net olarak tanımlanmalıdır. Amaç ile ilişkisi mutlaka açıklanmalıdır. Konu anlatılırken gereğinden fazla bilgi vermek, projenin konusunun ve kapsamının gölgelenmesine yol açabilir. Bu yüzden gereksiz ve fazla açıklamalardan olabildiğince uzak durulmalıdır. Bununla birlikte meselenin iyi anlaşılması için yeterli ve ayrıntılı açıklamalar yapmaktan çekinilmemelidir. Hatta proje önerisinin, en geniş kısmını konu, kapsam ve literatür kısmı oluşturmalıdır.

Literatür: Herhangi bir bilim alanında bilimsel yöntemlerle kaleme alınmış her türlü yayına literatür denir. Proje konumuzla alakalı bilimsel yayınlar ise proje çerçevesinden taranması gereken literatürü oluşturmaktadır. Literatür taraması, proje fikrinin oluşumu ve tasarlanması aşamasında çok büyük bir önem taşımaktadır. Herhangi bir proje hazırlanmadan önce konu hakkında ulusal ve uluslararası literatür taranarak, konuyla ilgili yapılmış çalışmalar tespit edilmelidir. Proje konusuyla alakalı araştırmaların nitelik açısından bir analizi yapılmalıdır. Proje konusunun literatürdeki önemi, arka planı, bugün gelinen durum, yaşanan sorunlar, eksiklikler, doldurulması gereken boşluklar vb. hususlar açık ve net bir şekilde ortaya konulmalıdır.

Örnek[4]:

Projenin Konusu ve Kapsamı: Bursa'nın koza yetiştiriciliği ve ipekli dokumacılık sektörünün 1837-1990 yılları arasındaki tarihsel süreçte, sosyo-ekonomik değişimi hakkındadır. Projede araştırma sahası olarak Bursa şehrinin seçilmesinin en önemli nedeni; Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde koza yetiştiriciliği ve ipekli dokumacılık sektörünün merkezi durumunda olması ile ilgilidir. Diğer bir neden ise bu şehre ait önemli derecede yazılı ve sözlü kaynaklara ulaşabilme imkânı ile ilgilidir. Koza yetiştiriciliği ve ipekli dokumacılık sektörünün kentteki yeri ile ilgili hâlâ ortaya konmamış ve değerlendirilmemiş önemli derecede arşiv kaydı yer almakla beraber, özellikle 20. yüzyılda bu sektörde hizmet üreten ve hayatta olan birçok yaşlı insanın da vereceği sözlü bilgiler bulunmaktadır. Yaşayan şahısların üzerinde yapılacak sözlü tarih araştırmaları, kendi dönemlerindeki değişimi göstermekle kalmayıp, kuşaktan kuşağa aktarılan önemli bilgileri de içerebilmektedir. Konunun kapsadığı sürecin başlangıç yılı olarak 1837 yılının tespit edilmiş olması, bu tarihte Bursa'da ilk kez ipek üreten bir fabrikanın açılışı ve sonrasında ipekçilik sektöründe fabrikalaşma sürecinin yaşanması ile ilgilidir. Bu gelişme geleneksel üretim tekniğinin tamamen ortadan kalkmasını tanımlamasa da, ipekçilik sektöründe sosyal ve ekonomik açıdan hızlı bir değişimi başlatmıştır. Araştırmanın kapsadığı tarihsel sürecin bitiş yılı olarak 1990 yılının seçilmesi, bu tarihte dünyada ipekçilik ve buna bağlı sektörlerde ciddi anlamda bir daralmanın başlaması ve Bursa'da sektörün bu yıldan itibaren yok olma eğilimine girişi ile ilgilidir.

Literatür: Bursa'da koza yetiştiriciliği ve ipekli dokuma sektörüyle ilgili önemli araştırmalar yapılmıştır. Konuyla ilgili Halil İnalcık'ın çok sayıda yayını olmakla birlikte bunlar 17. yüzyıl ve öncesine aittir. İnalcık'ın, Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar, adlı eseri ise kısmen proje konusuyla ilgilidir. Bursa'da ipekçilik konusunda çalışmaları olan diğer araştırmacılar Murat Çizakça ve Suraiya Faroqhi'dir. Belirtilen akademisyenlerin konu hakkında özellikle İngilizce olarak yaptıkları yayınlar, yabancı ülkelerde de önemle okunmuştur.

Diğer bir önemli çalışma, Özer Ergenç tarafından hazırlanan "XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa" adlı eserdir. Bu eserde kentteki ipek ticareti ve ipek mîzânı mukataası arşiv belgelerinden tespit edilen verilerle değerlendirmeye alınmıştır. Haim Gerber, "Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700", adlı eserinde dolaylı olarak ipekçilik hakkında bilgiler vermiştir. Bu eserlerin her biri Bursa'da ipekçilik konusunda çalışma yapacak araştırmacılar için okunması gereken klasikler gibidir. Ancak bu akademisyenlerin konu ile ilgili ürettikleri yayınlar 17. yüzyıl ve öncesi dönemlerini içine aldığından, sunulan bu proje önerisine ait sürecin dışındadır ve literatür olarak analiz edilmeyecektir.

Proje konusunun kapsadığı 1837-1990 dönemine yönelik, Bursa'da koza yetiştiriciliği ve ipekli dokumacılık alanı hakkında bilgi veren tetkik eserlerin başında Fahri Dalsar'a ait Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik adlı eserdir. Bu eserin önemli kısmı, Osmanlı Devleti'nde koza üretiminin henüz yapılmadığı dönemlerde (15. yy.-16. yy.'ın ilk yarısı), ithal edilen ham ipek ile ipekli dokumacılık sektörünün nasıl oluştuğu, hangi kumaşların üretildiği ve ticaretinin yapıldığı anlatılmaktadır. Dokumacılık sanatının idaresi, üretilen kumaşların yabancı ülkelere satılması ve devletin ipek ticaretinden elde ettiği gelirin izahı sonrasında, ipekçiliğin gerileme süreci izah edilmektedir. Yazar sekizinci bölümden itibaren Türkiye'de ipekçiliğin yeniden kalkınma sürecine girdiği 19. yüzyıl dönemi incelemeye alınmıştır. Dolayısıyla 510 sayfalık kitabın 401. sayfasından itibaren ele aldığı 110 sayfalık konu, önerilen bu projenin kapsadığı süreçle kesişmektedir. Dalsar, Osmanlı döneminde Bursa'da ipek sektöründe meydana gelen fabrikalaşma sürecini ana hatları ile ele aldıktan sonra, ipekçiliğin bugünkü görünüşü bölümüyle Cumhuriyet yıllarında ipek ticaretinin ulusal ve uluslararası değerini ve Türkiye'de suni ipeğin ortaya çıkışını özetlemektedir. Dalsar'ın çalışması dışında konu hakkında bilgi veren diğer ciddi çalışma, Donald Quataert tarafından yapılmıştır. Yazara ait 1973 tarihli Ottoman Reform and Agriculture in Anatolia (1876-1908) adlı doktora tezinin "Yabancıların Denetimi: İpek ve Tütün Üretimi" adlı bölümünde ve 1993 tarihli Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution adlı kitap içerisinde geçen dördüncü bölümde, 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Bursa'daki kozacılık, ipekli dokumacılık ve bu alanda gerçekleşen ticarete yönelik anlatımlar vardır. Bugün bu iki eser de Türkçe'ye çevrilmiş ve kitap olarak basılmıştır.

4 Bu örnek TÜBİTAK tarafı web sayfasında paylaşılmış olan proje örneklerinden alınmış olup, kısaltılmıştır. http://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/sobag_1001_proje_ornegi.pdf

Özgün Değer: Avrupa ve Almanya'da Osmanlı/Türk imajı üzerine çok çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen bu çalışmalar, konunun daha çok tarihsel boyutuyla ilgilidir. Bu imaj ise daha çok Osmanlı dönemi rekabet, çatışma ve savaş bağlamında oluşmuştur. Halbuki Almanya ve Türkiye arasındaki ilişkiler 20. yüzyılın başından itibaren önemli ölçüde değişmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'ya yapılan Türk göçü ve günümüzdeki Almanya'daki Türk varlığı bu ilişkinin yapısını da etkilemiş olmalıdır. Ancak bu değişimin Almanlarda Osmanlı/Türk imajını değiştirip değiştirmediği veya ne oranda değiştirdiği henüz bilinmemektedir. Genel ve klişe ifadelerin dışında ciddi bilimsel araştırmalar yapılmamıştır. Bu sebeple Almanya Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı başlıklı proje, yakın dönemde vuku bulan değişimleri dikkate alarak Almanya'daki Osmanlı/Türk imajını analiz eden ilk ve özgün bir çalışma olacaktır. Bu proje ile esas olarak Türk ve Alman toplumları arasındaki tarihsel ilişkileri göz önüne alarak Almanya'daki ortaöğretim ve lise düzeyinde öğrencilere okutulan tarih ders kitaplarında Osmanlı/Türk imajı tespit ve analiz edilecektir. Bu bağlamda, ders kitaplarında Osmanlı ve Türklere dair ne tür bilgilere yer verildiği, hangi olaylar veya hangi tarihsel gelişmelere bağlı olarak Türklerden bahsedildiği; Türklerin anlatıldığı metinlerde dil, üslup ve yorumlamanın nasıl bir nitelik taşıdığı; Osmanlı ve Türklere dair anlatıların Avrupa ve Almanya'daki daha önceki bilimsel çalışmalarla ortaya konan Osmanlı/Türk imajıyla ne ölçüde örtüştüğü; ders kitapları hazırlanırken Almanya'daki Türklerin ne ölçüde dikkate alındığı gibi sorulara cevap verilecektir. Proje sonucunda elde edilen veriler, Almanya Türkiye ilişkilerinin değerlendirilmesinde olduğu kadar Türkiye'nin Almanya ve Almanya'daki Türklerle ilgili takip edeceği siyasetinde de dikkate değer bilgiler sunacaktır. Çalışmasının konusu doğrudan Bursa'da ipekçilik ile ilgili olmasa da, literatür olarak değerlendirilebilecek diğer bir önemli eser Leila Erder tarafından kaleme alınan; "The Making of Industrial Bursa: Economic Activity and Population in a Turkish City,1835-1975" adlı doktora tezidir. Erder'in 1976 tarihli bu doktora tezinde ipekçilik ile ilgili anlatılanların geliştirilmesi ile, ODTÜ Gelişme Dergisi özel sayısında "Bursa İpek Sanayiinde Teknolojik Gelişmeler (1835-1865)" başlıklı bir makale de yayımlanmıştır.

Erder'in doktora tezi 1835'ten 1975'e Bursa'da "makineleşmiş" üretimi ele almaktadır. Çalışmasının 19. yüzyıl kısmı özellikle önerilen proje ile konu olarak birleşir gibi görünmektedir. Çünkü bu dönemde Bursa'da makineleşmiş olarak tanımlanabilecek tek üretim alanı, ipekçilik sektörüdür. Ancak 20. yüzyılla birlikte Bursa'da sanayii üretimindeki çeşitlenmeyle orantılı olarak çalışmanın ele aldığı konular da çeşitlenmektedir. Tezinin kaynaklarını; alan araştırması, Türkiye'deki arşivlerden ve Bursa'daki özel koleksiyonlardan sağladığı malzemeler oluşturmaktadır. Erder gibi çalışma konusu doğrudan Bursa'da ipekçilik olmayan ancak 19. yüzyılda kentteki değişimi incelemeye alan diğer bir araştırma Zeynep Dörtok Abacı tarafından hazırlanan Modernleşme Sürecinde Bursa Kenti'nin Mekansal ve Sosyal Değişimi (1860-1910) adlı doktora tezidir. Kentteki mekansal ve sosyal değişimi irdelemeyi amaçlayan bu çalışmanın birinci bölümü, 19.yüzyılın ortalarına kadar Bursa'nın klasik kent dokusunu işlemektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde kent ekonomisindeki gelişmeler ve üçüncü bölümünde ise ekonomik ve mekânsal gelişimin sosyal süreçlerle birlikte değerlendirilmesi başlıkları ile anlatımları yapılmaktadır. Bu çalışmada kentin mekânsal ve sosyal değişimi anlatılanlarla okuyucunun algısına bırakılmıştır. 1001BF-01 Güncelleme Tarihi: 27/05/2013 Değişimin nitel ve nicel yönü analiz edilip yorumlanmamıştır. Çalışmanın 61 ila 79 sayfaları arası, Bursa'da ipekçilik sektöründe yaşanan gelişmeleri belirgin hatları ile ortaya koymaktadır.

Tüm bu çalışmaların yanı sıra Bursa'da ipekçilik konusunda dolaylı olarak bilgi veren veya bu döneme ilişkin Osmanlı sanayi devrimini ele alan bazı eserler de bulunmaktadır. Örneğin Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik adlı eserin 68-74. sayfalarında Bursa ipek sanayi hakkında kısa bilgi vermektedir. Edward Clark "The Ottoman Endustrial Revolution" adlı makalesiyle alana yönelik kısmen bilgi vermektedir. Bursa'yı 19.yüzyılda ziyaret eden yabancıların tuttukları notlar ve kaleme aldıkları eserler de ipekçilik konusunda ipuçları vermektedir. 1847-1848'de İstanbul, İzmit ve Bursa'daki fabrikaları gezen Charles Macfarlane'in kaleme aldığı Turkey and Its Destiny: The Result of Journeys Made in1847 and 1848 to Examine into the State of That Country veya 1880'lerde Bursa'yı ziyaret eden Mary Walker'ın Eastern Life and Scenery adlı eserleri bu kaynaklardan bazılarıdır.

Özgün Değer

Projenin tarih araştırmalarında ne tür eksiklikler ve problemleri ortaya koyduğu ve bu eksikliklerin giderilmesi veya problemlerin çözümü için ne gibi yaratıcı ve özgün öneriler geliştirdiği; tarih bilimine yapılacak çalışma ile metodolojik ve kuramsal olarak ne gibi özgün katkılar bulunduğu gibi sorulara cevap verebilmelidir.

Örnek:

Özgün Değer: Avrupa ve Almanya'da Osmanlı/Türk imajı üzerine çok çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen bu çalışmalar, konunun daha çok tarihsel boyutuyla ilgilidir. Bu imaj ise daha çok Osmanlı dönemi rekabet, çatışma ve savaş bağlamında oluşmuştur. Halbuki Almanya ve Türkiye arasındaki ilişkiler 20. yüzyılın başından itibaren önemli ölçüde değişmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'ya yapılan Türk göçü ve günümüzdeki Almanya'daki Türk varlığı bu ilişkinin yapısını da etkilemiş olmalıdır. Ancak bu değişimin Almanlarda Osmanlı/Türk imajını değiştirip değiştirmediği veya ne oranda değiştirdiği henüz bilinmemektedir. Genel ve klişe ifadelerin dışında ciddi bilimsel araştırmalar yapılmamıştır. Bu sebeple Almanya Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı başlıklı proje, yakın dönemde vuku bulan değişimleri dikkate alarak Almanya'daki Osmanlı/Türk imajını analiz eden ilk ve özgün bir çalışma olacaktır. Bu proje ile esas olarak Türk ve Alman toplumları arasındaki tarihsel ilişkileri göz önüne alarak Almanya'daki ortaöğretim ve lise düzeyinde öğrencilere okutulan tarih ders kitaplarında Osmanlı/Türk imajı tespit ve analiz edilecektir. Bu bağlamda, ders kitaplarında Osmanlı ve Türklere dair ne tür bilgilere yer verildiği, hangi olaylar veya hangi tarihsel gelişmelere bağlı olarak Türklerden bahsedildiği; Türklerin anlatıldığı metinlerde dil, üslup ve yorumlamanın nasıl bir nitelik taşıdığı; Osmanlı ve Türklere dair anlatıların Avrupa ve Almanya'daki daha önceki bilimsel çalışmalarla ortaya konan Osmanlı/Türk imajıyla ne ölçüde örtüştüğü; ders kitapları hazırlanırken Almanya'daki Türklerin ne ölçüde dikkate alındığı gibi sorulara cevap verilecektir. Proje sonucunda elde edilen veriler, Almanya Türkiye ilişkilerinin değerlendirilmesinde olduğu kadar Türkiye'nin Almanya ve Almanya'daki Türklerle ilgili takip edeceği siyasetinde de dikkate değer bilgiler sunacaktır.

Yöntem

Yöntem projenin başarıya ulaşmasında en önemli aşamadır. Çalışmanın nasıl yürütüleceği, projede uygulanacak yöntem ve araştırma teknikleri açık ve doğru bir şekilde tespit edilmelidir. Özellikle yöntemin, proje amaç ve hedeflerinin gerçekleştirilmesi için uygun olması gerekmektedir. Tarih araştırmalarında arşiv ve kütüphane çalışması, saha çalışması, yazılı kaynakların nicel ve nitel analizi ve mülakat yöntemleri, harita çizimi ve çeşitli bilgisayar programları aracılığı ile veri depolama, biçimlendirme ve analiz etme gibi proje konusuna göre değişiklik gösteren yöntemleri bulunmaktadır.

Örnek:

Yöntem: 16. yüzyıl Osmanlı Dönemi Anadolu Şehirleri Atlası projesinde uygulanacak yöntem üç aşamalı olacaktır. Söz konusu döneme dair çok sayıda araştırma ve tez yapıldığı bilinmektedir. Öncelikle konuyla ilgili yapılmış bu çalışmalar temin edilecektir. Müteakiben 16. yüzyılda bir şehrin hangi niteliklere sahip olması gerektiği hususu belirlenerek şehir tanımına girecek olan yerleşimlerin isimleri tespit edilerek, oluşturulacak veri tabanına işlenecektir. Daha sonra bu şehirlerin demografik yapısı; sınırları; mahalleleri; cami, medrese, hamam gibi büyük binaları; etnik yapısı ve vergi yükü gibi konulara ilişkin değerler, ayrı bir veri tabanına kaydedilecektir. Bu veritabanı, sonraki aşamada değerlendirmeye tabi tutulacak nitelikleri topluca göstermesi açısından büyük öneme haizdir. Son olarak elde edilen veriler analiz edilerek bir taraftan projenin ana metni oluşturulurken diğer taraftan da ArcGIS programı ile harita üretilecektir. Haritalar her bir şehirsel niteliğe göre ayrı ayrı çizilecektir.

Proje Yönetimi Düzeni (İş Paketleri (İP), Görev Dağılımı ve Süreleri)

Her projenin bir yürütücüsü olmakla birlikte, projenin bir ekip işi olduğu unutulmamalıdır. Bu yüzden projede, yürütücü dışında araştırmacı, imkan varsa bursiyer ve danışman statüsünde elemanların yer alması araştırmanın başarısı için iyi olacaktır. Projede yapılan işler birer iş paketi halinde gruplandırılmalı ve her bir iş paketinin kim/kimler tarafından ne kadarlık bir zaman diliminde gerçekleştirileceği aşağıda örnek olarak çizilmiş olan bir **İş-Zaman Çizelgesi**'nde gösterilmelidir. Böyle bir planlama, projenin yönetimini kolaylaştırdığı gibi faaliyetlerin belirlenen takvime uygun yürütülmesinde bize yardımcı olacaktır.

Örnek:

İP No	İP Adı/Tanımı	Kim(ler) Tarafından Yapılacağı	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Anadolu Şehirlerine İlişkin Çalışmaların Temini ve İncelenmesi	Yürütücü Araştırmacı	x	x	x									
2	16. yüzyılda Şehir niteliği kriterlerinin belirlenmesi ve şehir niteliğindeki yerleşimlerin tespit edilerek veri tabanına işlenmesi	Yürütücü Araştırmacı Danışman				x	x							
3	Şehirlere dair mahalle, nüfus, cami vb. verilerin veri tabanına işlenmesi	Yürütücü Araştırmacı						x	x	x	x	x		
4	Atlas için harita çizimi ve harita açıklamalarının hazırlanması	Yürütücü Araştırmacı								x	x	x	x	x

Başarı Ölçütleri ve Risk Yönetimi

Projenin tam anlamıyla başarıya ulaşmış sayılabilmesi için **İş-Zaman Çizelgesinde** yer alan her bir ana iş paketinin hedefi, başarı ölçütü (ne ölçüde gerçekleşmesi gerektiği) ve projenin başarısındaki önem derecesi mutlaka tespit edilmelidir. Gerekirse bu başarı ve risk durumu, Tübitak araştırma projelerinde olduğu gibi birer tabloda gösterilmelidir. Tablonun son sütununa, iş paketinin proje toplam başarısındaki payını oran olarak yazmalıyız. İş paketlerinin başarıdaki oranlarının toplamı ise mutlaka 100 olmalıdır.

Başarı Ölçütü ise hedefe göre bir iş paketinin başarılma oranını göstermektedir. Mesela, İP1 "Anadolu Şehirlerine İlişkin Çalışmaların Temini ve İncelenmesi" işinin, tabloda "Anadolu Şehir Atlası için gerekli verilerin toparlanması" gibi bir hedefi vardır. Başarı ölçütü kısmında ise bu hedefe % 90 oranda ulaşıldığı takdirde başarılı olunacağı kabul edilmiştir.

Örnek:

Başarı Ölçütleri Tablosu

İP No	İş Paketi Hedefi	**Başarı Ölçütü (%, sayı, ifade vb.)**	**Proje Başarısındaki Önemi (%)**
1	Anadolu Şehir Atlası için gerekli verilerin toplanması	90	30
2	Şehir niteliğindeki yerleşimlerin tespit edilerek veri tabanına işlenmesi	85	20
3	Şehir niteliğinin somutlaştırılması ve karşılaştırmaya imkan sunacak şekilde veri tabanına işlenmesi	85	25
4	Elde edilen verilerin Atlas'a dönüştürülmesi	90	25
		-	100

Projenin başarısını olumsuz yönde etkileyebilecek riskler ve bu risklerle karşılaşıldığında projenin başarıyla yürütülmesini sağlamak için alınacak tedbirler (**B Planı**) ise **Risk Yönetimi Tablosu** olarak ifade edilmelidir. Riskler belirlenirken, proje yöntemi ve imkanları dikkate almak gerekmektedir. Özgün değerini kapsayacak bir risk tanımı yapılamaz. Bir projede hiçbir riskin olmayacağı şeklinde bir ön kabul doğru olmadığı gibi her iş paketini riskli görüp her birine B planı eklemek de gereksizdir. Proje yönetimi, hangi iş paketinde risk ihtimali bulunduğunu tespit etmeli ve B planı geliştirmelidir.

Örnek:

Risk Yönetimi Tablosu

İP No	**En Önemli Risk(ler)**	**B Planı**
3	Elde edilen kaynaklarda her şehrin mahalle, cami, han, pazar gibi o yerin şehirsel niteliğini gösterecek unsurların tamamına ilişkin bilgiye ulaşılamaması.	Bu risk düşük olmakla birlikte, B planında veri kaynakları çeşitlendirilerek eksik bilgiler temin edilecektir.

Tartışma: Proje Hazırlarken Neleri Yapma-malıyız?

*Mehmet Yaşar Ertaş**

1. İlgi duymadığımız bir konudan proje yapılmaz. Çevremizdeki insanların bizi yönlendirmesiyle veya bir konunun önemli olduğuna dair duyumlarımızla bir projeye başlamak, büyük sıkıntılar doğuracaktır. Uzun, yorucu ve planlı bir çalışmayı gerektiren projenin başarıya ulaşmasının, ilgi ve heyecanımıza bağlı olduğunu unutulmamalıyız.
2. Herhangi bir konuya ilgi duymak proje için yeterli değildir. Konuyla ilgili yeterli bilgi alt yapısına sahip olmalıyız. Proje kararını vermeden önce ilgi duyduğumuz konu hakkında ciddi bir okuma yapmalı ve konuyu etraflıca öğrenmeliyiz. Projeye başlarken, ilgilendiğimiz konunun bir proje olup olamayacağına dair kesin bir karara varmalıyız.
3. Proje konusu, gereksiz ve önemsiz meselelerden seçilmez. Tarih alanına önemli katkılar sunacağına inandığımız konuları tercih etmeliyiz.
4. İyi tanımlanmış bir amacımız ve hedefimiz olmadan bir projeye başlanmaz. Kendimize *"Bu projeyi yaparken amacım ne? Proje bitiminde nasıl bir sonuç ortaya koymayı hedefliyorum?"* sorularını yöneltmeli ve daha proje başlamadan bu soruların cevabını vermeliyiz.
5. Proje "*ne işe* veya *kimin işine yarayacak*?" sorularına cevap veremiyorsak, proje amacımız yok demektir.
6. Hayali bir proje amacı olamaz. Ne kadar özgün olursa olsun, teknik olarak ulaşılması imkansız amaçlarla bir projeye başlanmaz. Dolayısıyla amacımız eğer eldeki imkanlar, veriler ve uygulayacağımız yöntemlerle ulaşılabilir ise gerçekçidir.
7. Projemizin çok sayıda amacı olamaz. Bir proje ile bütün problemleri çözmeye çalışmak daha başlangıçta başarısız olmayı kabul etmek demektir. Bu sebeple her bir projenin ulaşmayı hedeflediği tek bir amacı ve bu amaca bağlı alt hedefleri vardır. Bu amacımızı tutarlı ve açık bir şekilde izah edebilmeliyiz.
8. Proje amacı, gerçekçi ve ulaşılabilir olmakla birlikte bizim bilgi ve birikimimize uygun değilse o projeye başlanılmaz.

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, myertas@sakarya.edu.tr

9. Özgün olmayan, herkesin bildiği veya başkaları tarafından bir araştırmaya konu olmuş meseleler proje konusu olamaz. Bir proje fikrine sahip olduğumuzda önce literatür taraması yapmalı ve konuyla ilgili daha önce neler yapıldığını etraflıca öğrenmeliyiz. Çok orijinal gibi görünmesine karşın başka biri tarafından kitap, makale veya tez olarak çalışıldığını öğrendiğimizde, fikrimizin özgün olmadığını kabul etmeliyiz. Ayrıca iyi bir literatür taraması yapmadığımızdan dolayı proje konumuzun başka bir tarafından çalışılmış olduğunu fark etmeyişimiz bu gerçeği değiştirmez. Projenin özgünlüğü tek oluşudur.
10. Proje fikrinin özgün olduğuna dair kişisel düşüncemiz ve inancımız geçerli bir ölçüt olamaz. Bu sebeple bireysel düşünce ve fikrimizle hareket edemeyiz. Proje özgünlüğünü ifade ederken, projemizin hangi eksikliği nasıl gidereceği hangi soruna nasıl bir çözüm geliştireceği, Tarih bilimine metodolojik, kavramsal olarak ne gibi katkıda bulunacağını net bir şekilde izah edebilmeliyiz.
11. Daha önce yapılmış bir araştırmayı, sorularını, yöntemini ve hatta kaynaklarını bile değiştirmeden başka bir alana uygulamak, projenin özgün olmadığının bir göstergesidir. Mesela, "Sakarya'ya yapılan göçler incelenmiş biz de Kocaeli'yi inceleyelim" yaklaşımı doğru değildir. Elbette Kocaeli yeni bir projenin konusu olabilir. Ancak özgün bir çalışma olması problematiğimizi, konunu çerçevesini, projenin niçin kaleme alındığını tutarlı bir perspektifle ve yapılacak çalışmanın literatüre nasıl bir katkı sağlayacağını ve hangi meseleyi çözeceğini özgün bir şekilde ortaya koymak zorundayız.
12. Tarih projesi, çeşitli kaynaklardan geçmişe dair bilgileri derleyip yazıya aktarmak değildir. Projemizin, tarih alanındaki bir boşluğu doldurması ve insanların fark ettiği veya fark etmediği/edemediği bir problemi çözmesi beklenir.
13. Projelerde bilinenler tekrarlanmaz. Çünkü proje, bilinenleri tekrarlamak yerine farklı bir bakış açısı ve perspektif sunmaya çalışmaktır. Bu sebeple yenilikçi ve sonuç odaklı olmalıdır.
14. Yöntem, bütün ayrıntıları ile belirlenmeden projeye başlanmamalıdır. Verilerin nasıl toparlanacağı ve hangi tekniklerle analiz yapılacağı yöntem kısmında açıklanacağından takip edeceğimiz yöntem, projenin amacına ulaşması için yeterli olmalıdır.
15. Projemize katkı sağlayamayacak bir yöntemi uygulamak gereksizdir. Mesela, Osmanlı sınırları dışında kalmış bir bölgede, tamamen yıkılıp park bahçeye çevrilmiş veya üzerinden yol geçirilmiş yapılarla ilgili bir

araştırma yaparken, o bölgeye yapacağımız bir geziden hiçbir sonuç elde edemeyeceğimizi bildiğimiz halde saha çalışması planlamak gereksizdir, zaman ve para israfıdır.

16. Hiçbir şekilde başka birinin yazdığı yöntemi "kes-kopyala-yapıştır" şekliyle kullanamayız.
17. Proje uzun soluklu bir çalışma olduğu için, başlangıçtan itibaren her adım, hassas bir şekilde planlanmadan harekete geçilemez. Proje sürecinde plan revizyonu yapılabilir ancak plana uygun bir çalışma yapılmazsa projemiz başarısızlığa mahkum olacaktır.
18. Bizi amaç ve hedeflerimize ulaştırmayacak herhangi bir planlama yok hükmündedir.
19. Proje çalışmasını amaçtan uzaklaştıracak gereksiz soru, analiz ve işlerle uğraşılmaz.
20. Sınırsız bir proje süresi olamaz. Projenin mutlaka tutarlı bir süresi olur.
21. Proje süresi, proje iş yükünü gerçekleştirebileceğimiz kadar olur. Gereğinden kısa veya uzun süre, projemizin yürütülmesini zorlaştırır.
22. Tek kişilik bir proje ekibi olamaz. Her ne kadar okullarda tez ve çalışmalarımızı bireysel olarak projelendiriyor isek de proje bir ekip işidir.
23. Proje ekibi keyfi bir şekilde çalışamaz. Ekipte mutlaka kimin hangi işi, ne kadarlık bir sürede yapacağı önceden belirlenir. Projeyi, koordineli, plana uygun bir şekilde yürütmek ancak sağlıklı bir iş bölümü ile mümkündür.
24. Proje önerisini kendi keyfimize göre tasarlanmaz. Proje önerisi, hangi kuruma sunulacak ise ilgili kurumun proje müracaatına ilişkin şekil ve içerik tüm şartlarına eksiksiz riayet edilir.
25. Projeyi maddi destek almadan yürütmek zordur. Bu yüzden proje tasarısı ve planlamasını yaparken maddi kaynakları da dikkate almak gerekir. Projemiz için başta TÜBİTAK olmak üzere üniversitelerimizden destek bulabiliriz.
26. Literatür değerlendirmesi yaparken kabaca bir liste vermek doğru değildir. Proje konusuyla ilgisi literatürün kısa bir analizi yapılır.
27. Projemizin mutlaka bir risk planını çıkarılır. Projeyi hazırlarken ne gibi risklerle karşılaşabileceğimizi tanımlanır, riskin projeyi ne oranda etkileyeceğini tespit edilir ve riske karşılık mutlaka bir alternatif (B planı) geliştirilir.

28. Proje önerisinde uzun, anlaşılmaz ve karmaşık cümleler kurulmaz. Cümlelerimiz kısa, anlaşılır ve düzgün olur.
29. Özet, amaç, konu, kapsam, özgün değer gibi proje bileşenleri arasında tutarsızlık ve çelişki olmaz. Eğer dikkatli olmazsak daha doğrusu projemiz üzerinde yeterince düşünmemişsek belki biz değil ama başkalarının mutlaka fark edecekleri yanlışlar yapmak durumunda kalırız. Bu sebeple proje önerisinde her bir başlığın proje bütünlüğü içinde tutarlı olup olmadığını kontrol ederiz.
30. Proje konusu ve yöntemi, yasa ve etik kurallara aykırı olamaz. Yapacağımız araştırmada kişi veya herhangi bir toplumsal grubun dil, din, ırk ve kimliğini yargılayıcı ifadelerden kaçınırız. Ne adla olursa olsun, kimsenin kimseyi aşağılamaya hakkı yoktur ve kişinin onur, şeref ve haysiyeti kutsaldır. Yine sözlü tarih gibi doğrudan kişi veya grupla muhatap olunacak projelerde, etik kurul onay belgesi de almak gerekir.
31. Proje önerisini hazırladıktan sonra, bir başkasıyla müzakere etmeden müracaatımızı yapılmaz. Proje önerisine yapılacak eleştirilere alınganlık gösterilmez. Bilmeliyiz ki her türlü eleştiri projemizin daha da mükemmelleşmesi için bir fırsattır.

Tarih Metodolojisi için Mini Sözlük

*[1]Tufan Turan**

Ahkam defterleri: Divan-ı Hümayun'dan çıkan idarî, askerî ve malî kararların kaydedildiği defterlere verilen ad.

Alıntılama: Tarihyazımı sırasında, başka bir eserde yer alan cümle veya cümlelerin alınarak yazılan esere aktarılması; alıntı yapmak.

Anahtar kelime: Ortaya konulan eseri, en açık biçimde yansıtan ve eserin özünü açığa çıkaran kelime veya kelime grubu.

Anakronik: Tarihsel bir olayın, gerçekleştiği dönemden farklı bir zamanın şartlarına göre değerlendirilmesi.

Anakronizm: Tarih yanılgısı; herhangi bir tarihsel olayın içinde bulunduğu zaman dilimi ile kronolojik açıdan uyumsuz olması.

Analitik: Analiz yöntemi kullanılan; Analitik felsefe akımı çerçevesinde, tarihsel bilginin ne anlama geldiğinin araştırmalarla analiz edilmesi ve yanlış anlamaların ortadan kaldırılması.

Analiz: Çözümleme; bir konuyu anlamlı bölümlere ayırarak olayları, kişileri, üslubu vs. ayrıntılı olarak incelemek.

Analoji: İki farklı olay arasındaki benzerliklerden hareketle, bu iki olaydan biriyle ilgili açıklamaların diğeri için de söz konusu olduğunu ileri sürme (çıkarımda bulunma) yöntemi.

Ancien Régime: Eski rejim; Fransa'da I. François'in hükümdarlığı ile başlayıp Fransız İhtilalı'na kadar devam eden, *eşitsizlikler üzerine kurulu* siyasi, toplumsal ve iktisadi rejim. Bu vurgulamak için kullanılan deyim.

Annales okulu: Tarihin bilim olarak kabul edilmesi için toplumsal bilimlerle birlikte ve karşılaştırmalı olarak yazılması gerektiği iddiasını taşıyan Fransız tarih ekolü.

Annales: Yıllık, yılda bir çıkan ve o yıl gerçekleşen olayları anlatan yıllık.

Antik: İlkçağ uygarlıklarına ait olan; antika.

Antropoloji: İnsanoğlunun yeryüzüne gelişinden itibaren geçirdiği evrimi, biyolojik, toplumsal ve kültürel özelliklerinin değişimini inceleyen bilim dalı

Antroponimi: İnsan isimlerini inceleyen bilim dalı

Araştırma: Bir gerçeği ortaya çıkarmak veya bir sorunu çözümlemek amacıyla gerçekleştirilen yöntemli ve düzenli çalışma.

Arıza: Belli bir konuda düşünce veya şikayet bildirmek üzere yetkili resmi makamlara hitaben kaleme alınan yazı; arzuhal.

Arkeoloji: Kazı bilimi veya kazıbilim; kazı yöntemiyle elde edilen eserlerin tarihsel ve kültürel özelliklerini inceleyen bilim dalı.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, tturan@sakarya.edu.tr

Arkeolojik malzeme: Arkeolojik kazılar sonucunda gün yüzüne çıkarılan, farklı tarihsel dönemlere ait eşya, araç veya yapı kalıntıları.

Arşiv: Görsel, yazılı ve/veya dijital bilgi ve belgelerin saklandığı ve korunduğu yer; belgelik.

Askeri tarih: İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar gerçekleşmiş olan küçük çatışmalardan kitleleri etkileyen dünya savaşlarına kadar bütün olayları konu edinen tarih alt dalı.

Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT): Asya toplumlarında toplumsal üretimin sağlanması amacıyla, ülke topraklarının belirli koşullar ve şartlar altında bireylere devredilmesini öngören ve toprağın miras olarak bırakılmasını engelleyen üretim tarzıdır. Bu üretim tarzında toprağın mutlak sahibi devletti ve devlet istediği zaman devir işlemini iptal etme hakkına sahipti.

Atıf: Yöneltme, çevirme; bir eserden kaynak göstererek kullanma.

Belge fetişizmi: Arşiv belgelerinin tamamen güvenilir ve objektif olduğu varsayımıyla tarihyazımının sadece belgelere dayalı olarak yapılması gerektiğini savunan eğilim.

Belge: Bir gerçeğe tanıklık eden yazı, fotoğraf, resim vs. Doküman.

Berat: Osmanlı Devleti'nde bazı memuriyetlere tayin olanların görev ve yetkilerini içeren, padişah tuğralı tayin emri.

Bibliyografya: Kaynakça; bir konu ile ilgili yayınlanmış (veya yayınlanmamış) bütün kaynakların (kitap, makale, yazma eser, arşiv belgesi, broşür vs.) bir düzen içerisinde listelenmesi

Birinci elden kaynak: Bir olayın gerçekleştiği zamandan kalmış ve olayın şahitleri tarafından kaleme alınmış her türlü eser.

Biyografi: Özgeçmiş; kişinin kendisinden başka birinin hayat hikayesini kaleme aldığı yazım şekli.

Bulgu: Var olan ancak bilinmeyen bir bilgiyi bulup ortaya çıkarma işi ve bu işin sonucunda elde edilen veri; bilimsel sonuç; netice.

Buyruldu: Osmanlı Devleti'nde sadrazam, vezir ve yüksek rütbeli idarecilerin yazılı emirleri; yazılı emir.

Cenkname: Savaş ve kahramanlık öykülerinin manzum veya düzyazı biçimlerinde aktarıldığı eserlere verilen ad.

Chicago Okulu: Tarihsel olayları açıklayan verilerin analizinde doğa bilimlerinin tekniklerini kullanan okuldur. Özellikle etnik ve kitlesel ayaklanmaların nedenlerinin araştırılması için Robert Park tarafından kurulan bu okul, insan davranışlarını toplumsal yapıların ve fiziksel etkenlerin belirlediği olgulara dayandırmaktadır.

Çağ-dönem: Kendine has özellikler taşıyan, başlangıcı ve sonu belli olan zaman dilimi.

Çarpıtma: Gerçeğin çarptırılarak yanlış bilgiler aktarılması; yanlış yönlendirme; dezenformasyon.

Demografi: Nüfus bilimi; nüfusun yapısını, durumunu ve dinamik özelliklerini inceleyen bilim dalı.

Derleme: Seçilip toplanmış; belirli bir konuda yapılmış olan çalışmaların sınıflandırılması ve değerlendirilmesi.

Destan: Bir kahramanlık hikayesini veya olağanüstü bir olayı konu alan şiir; tanrıların, kahramanların veya ulusların başından geçen olağanüstü olayları anlatan nazımlı uzun hikaye.

Determinizm: Belirlenimcilik; evrenin işleyişinin bilimsel yasalarla belirlendiğini ve bu işleyişin gerçekleşmek zorunda olduğunu öne süren öğreti. Determinizm öğretisine göre, insanların karar almalarında tarihsel olaylar etkilidir.

Dış Tenkit: Kaynak malzemenin vesika değerinin tespitini yapma ve mümkünse o vesikayı kullanılabilir hale getirme işi; kaynak kritiği.

Diplomatik: Resmi nitelikli belgeleri inceleyen bilim dalı; diplomasi ile ilgili.

Dipnot: Metin içerisinde yer alan bir bilgiyle ilgili olarak sayfa altına veya metin sonuna bir açıklama veya kaynak bilgisi girilmesi.

Diyalektik: Akıl yürütme yoluyla araştırma ve doğrulara ulaşma yöntemi; karşıtlıkları kullanarak akıl yürütme biçimi.

Edisyon kritik: Birden çok el yazması veya matbu nüshası bulunan ve bu nüshalarında farklılıklar içeren bir eserin, aslına en yakın ve en doğru halinin tespit edilerek yayımlanması.

Editör: Yayımcı; yazıları düzenleyerek yayına hazırlayan kişi.

Efsane: Eskiden beri söylenegelen ve olağanüstü varlık ve olayları anlatan hikaye; gerçeğe dayanmayan.

Ekol: Bir bilim alanında ayrı özellikleri bulunan akımlar. Okul.

Eleştiri/ Kritik: Bir eseri, doğru veya yanlış yönlerini göstermek amacıyla inceleme işi.

Empati: Günümüzün bakış açısını ve değer yargılarını kullanmadan, tarihsel olayları yaşandıkları dönemlerdeki koşullar çerçevesinde değerlendirme becerisi.

Empirik: Bilgilerin kaynağının sadece deneyler olabileceğini, insanın doğuştan bir bilgiye sahip olmadığını ve bilgilerin sonradan deneyler yoluyla elde edildiğini savunan felsefi akım.

Entelektüel: Bilgi birikimi, zekası ve analitik düşünme yetisi sayesinde, soyut düşünebilen, toplumun temel yapısı ve meseleleriyle ilgili sosyal, politik ve ekonomik gelişmeleri eleştirebilen ve kabul edilmiş görüşleri ve varsayımları tahlil ve tenkit edebilen kişi.

Entelijansiya: Kültürel veya siyasal etkinliğe sahip entelektüel grubu; aydınlar topluluğu.

Envanter: Belirli bir organizasyon içerisinde yer aldığı tespit edilen evrakların tümü (örneğin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan arşiv belgelerinin tümü).

Epigrafi: Yazıt bilimi; yazıtlardaki ve tarihsel yapıtlardaki yazıları inceleyen bilim dalı.

Epik: Destansı.

Esatir: Tarih öncesi tanrıların serüvenlerini anlatan ve bir toplumun duygu ve düşüncelerini ortaya koyan hikayeler; mit.

Etik: Çeşitli bilim ve meslek kollarında, uyulması veya kaçınılması gereken davranışlar bütünü; ahlakla ilgili, ahlaki.

Etimoloji: Köken bilimi; bir dildeki sözcüklerin kökenini inceleyen bilim dalı.

Etnik: Kavimle ilgili, budunsal.

Etnografya: Kavimleri karşılaştırmalı bir şekilde inceleyen ve kültür oluşumlarını araştıran bilim dalı.

Etnoloji: İnsanların ayrıştıkları etnik grupların kökenini, oluşumunu, bu grupların aralarındaki ilişkileri, töre, dil ve kültür niteliklerini inceleyen bilim dalı; budunbilim.

Evrensellik: Gerçekliğin bir bütün olduğunu, bu nedenle bilginin de bir bütün olarak ele alınması gerektiğini ve bilgi konusunda genel geçer ilkelerin her yerde mutlak geçerliliğini savunan anlayış.

Fenomenoloji: Özne-nesne ilişkisini konu eden ve dolaysız olarak verilmiş olanı betimlemeye dayanan felsefi yöntemdir. Kurucusu Edmund Husserl'dir.

Ferman: Buyruk, emir; Osmanlı Devleti'nde padişah emirlerinin yazılı olduğu buyruk.

Filigran: Bazı kağıtların dokusunda bulunan ve ışığa tutulduğunda görülebilen resim veya yazı.

Filoloji: Dilbilim; dili ve yazılı belgeleri, yapısal ve tarihsel olarak inceleyen bilim dalı.

Fişleme: Bir eserin hazırlanmasında kolaylık olması açısından elde edilen bilgilerin her birinin ayrı ayrı fişlere yazılarak yazılıp sınıflandırılması süreci.

Folklor: Halk bilimi. Halkların kültür özelliklerini, sözlü edebiyatını töre ve geleneklerini, müziğini, yemek kültürünü ve oyunlarını inceleyen bilim dalı.

Fonksiyonalizm: İşlevselcilik. Sosyal ve kültürel olayların amaç ve işleyişini inceleyen ve toplumun dengesinin çeşitli bileşenlerin bütünleşmesine bağlı olduğunu savunan öğreti.

Frankfurt okulu: Modern kapitalist sanayi toplumunun sosyolojik, tarihsel ve epistemolojik eleştirisine yönelen okul.

Fütüvvetname: Bir tasavvuf kavramı olarak, yiğitlik kavramını işleyen veya Ahi teşkilatlarının mesleki yönetmeliği olarak kaleme alınmış eserlere verilen ortak isim.

Gazavatname: Türk edebiyatında savaşları, akınları, orduların zafer ve kahramanlıklarını konu edinen manzum veya düzyazı olarak kaleme alınmış eserlerdir. İslam büyüklerini, padişahları, ünlü komutanları ve seferleri konu alan gazavatnameler bulunmaktadır.

Genelleme: Benzer olay ve varlıklarla ilgili genel düşünceler ortaya koyma işlemi; kavramlar arasındaki ilişkiyi ortaya koyan kuram; çok geniş alan kapsayan bazı ilkeleri içeren ifade.

Global tarih: 1980'lerde ortaya çıkan ve tarihi global bir bakış açısıyla ele alan tarih araştırma alanıdır. Dünyadaki tüm kültürlerde ortak izler arayan global tarih araştırmacıları, çalışmalarında entegrasyon ve farklılık odağında tematik bir yöntem kullanırlar.

Gömlek: Arşiv belgelerini korumak amacıyla kullanılan, ikiye katlanmış karton ya da kalın kağıttan yaprak.

Görecelik: Bilginin bağıntılı olduğunu ileri süren felsefe öğretisi.

Gözlem: Bir olayın veya gerçeğin niteliğinin tespiti amacıyla planlı bir şekilde ele alınması; müşahede.

Gravür: Ağaç, taş veya metal gibi sert materyallerin oyularak işlenmesi ve ardından bir yüzeye basılması işlemi veya bu teknikle yapılan resim.

Hafıza: Yaşanan olayları, edinilen bilgileri ve bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü.

Hagiyografi: Kutsal sorunları ele alan bilim dalı.

Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı bulunduğu halde bu kişileri yazarlar arasına katmamak veya yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olamayan bir biçimde değiştirmek.

Hatırat: Bir kimsenin kendi hayatını veya gördüğü-duyduğu olayları anlattığı yazı.

Hatt-ı hümayun: Osmanlı Devleti'nde padişahların bizzat yazdıkları veya üzerine notlar düştükleri ferman.

Heraldik: Arma ve mühür bilimi; günümüze kadar kullanılmış olan arma, mühür ve bayrakları inceleyen bilim dalı.

Hermenötik: Yorumsama. Bir metnin yazılma amacını ortaya koyan çalışma alanı; yorum ilmi.

Hipotez: Bilimsel yöntemlerle olaylar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak ve olayların nedenlere bağlanmak üzere tasarlanan önerme. Bilimsel bir ifadenin hipotez olabilmesi için sınanabilmesi gerekmektedir.

Hüccet: Osmanlı'da mahkemelerde hâkimler tarafından düzenlenen hukukî belge; delil.

İç Tenkit: Eserin içeriğinin doğruluğunu, gerçeklik derecesini ortaya koyma işi; olayların tenkidi.

İdealizm: Ülkücülük; var olan her şeyi düşünceye bağlayan ve düşünce dışında nesnel gerçeklik olmadığını savunan felsefi akım.

İdeoloji: Siyasal veya toplumsal öğretiler oluşturan politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dini düşünceler bütünü.

İdiyografik: Kant'ın ayrımı ile insanla ilgili olan her bilginin koşullu, emsalsiz ve öznel olduğunu vurgulama kategorisi.

İkinci elden kaynak: Bir olayın yaşandığı dönemden sonra oluşan ve/veya olayın yaşandığı dönemin kaynaklarından yararlanılarak oluşturulan her türlü kaynak.

İktibas: Alıntı; bir eserde yer alan cümle veya cümlelerin alınarak kaleme alınan yeni bir esere aktarılması.

İlmühaber: Kişinin yer, hal, medeni durum vb özelliklerini gösteren resmi belge; bir malın teslim alındığını gösteren alındı kağıdı.

İmgeleme: Tarihsel bir olayın imgesinin zihinde canlandırılması eylemi. Tahayyül etmek.

İndeks: Dizin; bir eserin içerisinde yer alan kişi ve yer adları ve kavramların alfabetik olarak düzenlendiği ve sayfa numaralarını da içeren dizin.

İndirgemecilik: Olayların ya da olguların, onları oluşturan daha basit olguları çözümleyerek anlaşılabileceğini savunan felsefi akım.

İnterdisipliner: Disiplinler arası; interdisipliner araştırmalar, farklı bilim dallarından katılımcıların bir arada çalışmaları ile gerçekleşmektedir.

İntihal: Aşırma; bir eserde bulunan ifade, buluş veya düşüncelerin, kaynak gösterilmeksizin başka biri tarafından kendisine aitmiş gibi kullanılması.

İrade-i seniyye: Osmanlı Devleti'nde resmi veya özel bir iş nedeniyle padişah tarafından verilen emir.

İstatistik: Toplanan veriler üzerinden sayısal veriler çıkarma işi; sayımlama.

İstinsah: Yazma eserlerin el yazısı ile kopyalanması.

Kaime: İlk kez 1843 yılında basılan Osmanlı kağıt parası (banknotu).

Kalıntı: Eski çağlardan kalmış yapı, şehir, ören ve harabelere verilen genel ad.

Kalitatif: Niteliksel, keyfiyet. Bir olayın derinlemesine incelenmesi yoluyla var olan bilginin sınırlarından yeni bilgiler edinmeyi sağlayan araştırma türü.

Kanıt: Bir olayın doğruluğunu ve gerçekliğini ispat eden belge (Tarih araştırmalarında arşiv belgeleri kanıt olarak kullanılabilir).

Kanıtlanabilirlik: Belli kanıtlara dayalı olma durumu. Yazarın duygularını içermeyen, kişiden kişiye değişmeyen yargılar; nesnellik.

Kantitatif: Miktarsal, nicel; kemmiyet. Önceden hazırlanmış bir soru formuna bağlı kalınarak sayısal yorumlama ve genelleme yapılabilen araştırma türü.

Kavram: Olayların ortak özelliklerini kapsayan ve onları ortak bir çatıda toplayan genel tasarım.

Kavrama: Bir olayı her yönüyle anlama; kavramsallaştırma.

Kaynak: Tarihten günümüze kalan ve döneminin tarihi hakkında bilgi aktaran her tür malzeme.

Koleksiyon: Öğrenme, yarar sağlama veya zevk amacıyla bir araya getirilmiş ve özelliklerine göre sınıflara ayrılmış nesnelerin bütünü.

Kronik: Olayların tarihi sıralama içerisinde yazıldığı eserler. Osmanlı kronikleri.

Kronoloji: Zaman bilimi; olayların tarihsel sıralaması ile ilgili bilim dalı.

Kuram (Nazariye): Teori. Belirli bir konuda mevcut düşüncelerin ve görüşlerin bütünü. Herhangi bir vakayı açıklamak için kullanılan genel bağımsız ilkelere dayanan düşünce sistemi; bilimsel yöntem ile tutarlı bir şekilde yapılan ve modern bilimin gerektirdiği kıstaslara uygun açıklamalar.

Kurgu: Gerçeklere dayanmayan, yazarın hayal ürünü olan kişi, yer veya olayları içeren eser.

Kültür tarihi: Tarih içerisinde farklı dönemlerde var olmuş ülkelerin ve toplulukların kültürel özelliklerini inceleyen bilim dalı.

Layiha: Osmanlı Devleti'nde bazı devlet görevlilerinin zaman zaman ülke meseleleriyle ilgili tespitlerini ve çözüm önerilerini ifade ettikleri belgeler.

Literatür: Herhangi disipline yönelik veya herhangi bir konuyla ilgili olarak yazılmış olan yazı veya eserlerin tamamı.

Manipülasyon: İnsanları kendi bilgileri dışında ve istemedikleri halde etkileme veya yönlendirme.

Marksist tarih: Toplumsal değişimlerin temellerinin maddesel (ekonomi) olduğunu ileri süren tarih anlayışı. Maddeci diyalektiğin tarihin ve toplumun çözümlenmesinde kullanılmasıyla bazı sosyal ve toplumsal sonuçlara ulaşılan anlayış.

Materyalizm: Maddecilik; her şeyin maddeden oluştuğunu öne süren ve metafiziksel hiçbir kavramı kabul etmeyen felsefi kuram.

Mazbata: Rapor, tutanak; zapt olunmuş, tutanağa geçirilmiş; imzalı tutanak.

Menkıbe: Din büyüklerinin ve tarihsel kişiliklerin hayatları ve olağanüstü davranışları ile ilgili hikaye.

Mesnevi: Kendi aralarında uyaklı beyitlerden oluşan ve aruz ölçüsüyle yazılan divan edebiyatı şiir biçimi.

Metodoloji: Yöntem bilimi, belli bir bilimde uygulanan yöntemlerin tümü; bir bilgiye ulaşmak için izlenen yol veya usul.

Metot/ yöntem: Bir amaca, bilgiye veya gerçekliğe ulaşmak için izlenen yol.

Mikro tarih: Küçük ve önemsiz görünen olaylara, yapılara odaklanan tarihyazımı.

Mit: Toplumun hayal gücünün etkisiyle değişebilen ve alegorik bir anlatımı olan halk hikayesi.

Modernizm: Edebiyat, geleneksel sanatlar, toplumsal kuruluşlar ve gündelik yaşamın geçerliliğini yitirdiğini ve ticaretten felsefeye her şeyin sorgulanması gerektiğini ileri süren ve bu sayede yeni kültür öğeleri yaratmayı amaçlayan harekete verilen ad.

Monografi: Ünlü bir kimsenin hayatını, kişiliğini, eserlerini, başarılarını ele alan veya bilimsel bir alanda spesifik bir konu üzerine yazılan inceleme yazısı.

Mukaddime: Önsöz, bir kitabın asıl metninden önceki yazı; İbn-i Haldun'un tarih, iktisat, sosyoloji ve siyasetle ilgili görüşlerini kaleme aldığı ünlü eser.

Mukataa: Devlete ait arazi veya gelirlerin bedeli karşılığında kiraya verilmesi ya da geçici olarak devredilmesi.

Müellif: Yazar; kaleme alan.

Mühimme defterleri: Divan-ı Hümayundan çıkan bütün yazıların kaydedildiği defterler.

Müstensih: İstinsah eden; eserleri yazarak kopyalayan kişi.

Müsvedde: Yazı taslağı; karalama.

Müzekkere: Mahkemeler tarafından, bir kararın yerine getirilmesi konusunda belirli bir makama yazılan yazı.

Nedensellik: Her olayın bir nedeni olduğunu savunan yasa; tarihsel olayların neden ve sonuçları arasındaki ilişkinin incelenmesi.

Nesnel: Objektif; kişiye özgü olmayan kanıtlanabilir yargılar.

Nizamname: Herhangi bir kurumun veya kuruluşun izleyeceği yolu ve uygulayacağı hükümleri sırasıyla gösteren maddelerin tamamı; tüzük.

Nümismatik: Sikke ve paraları inceleyen bilim dalı; meskukat.

Nüsha: Birbirinin aynısı olan yazılı şeylerden her biri; süreli yayınlarda sayı.

Objektiflik: Herhangi bir konuda tarafsız değerlendirme yapmak; kişisel görüşünü katmadan değerlendirme yapmak; nesnellik.

Olgu: Olayların sebepleri ve bu sebeplerin yol açtığı sonuç; varlığı kanıtlanmış şey; kolayca anlaşılabilen, tam olarak bilinen, kanıtlanabilen ve bilimsel verilere dayanan olay veya düşünce.

Onomastik: Özel isimleri inceleyen bilim dalı.

Otobiyografi: Bir kişinin kendi hayat hikayesini anlattığı yazım şekli.

Öznel: Bir olayın bireysel bakış açısıyla değerlendirilmesi ve yorumlanması; kişiden kişiye değişen.

Paleografi: Eski yazı çeşitlerini inceleyen ve bu yazıların okunmasını sağlayan bilim dalı.

Paleontoloji: Fosil bilimi; fosilleri inceleyerek dünyadaki yaşam tarihini yazmayı amaçlayan bilim dalı.

Perspektif: Bakış açısı; olayları ve gerçeklikleri kavramak, anlamak ve analiz etmek için başvurulan bir düşünce tekniği. Tarihsel olayların hangi değer yargılarını içerdiğinin tespitinin yapılabilmesi için hangi perspektiften bakılacağı oldukça önem arz etmektedir.

Postmodernizm: Modernizm sonrası/ötesi. Modern düşünceye ve kültüre ait temel kavram ve bakış açılarının sorunlaştırılmaları ile yürütülen tartışma.

Postyapısalcılık: Kendisini yapısalcılığı sorunsallaştırmakla temellendirmiş felsefi düşünce.

Pozitivizm: Olguculuk; metafiziksel öğeler içermeyen, sadece fiziksel ve maddi gerçeklere dayanan bilim anlayışı. Avrupa'da aydınlanma çağında yaşanan gelişmeler sonucunda, toplumsal olayların bilimsel yöntemlerle incelenmesi ve bu sayede topluma yön ve şekil verilmesini savunan anlayış.

Pragmatizm: Yararcılık; gerçeğe ve eyleme yönelik olan, pratik sonuçlara yönelik düşünce sistemi; tarih eserlerinde, geçmiş olaylardan ders çıkarmak, geleceğe yön vermek ve okuyucuya dini ve milli duygular aşılamak amacıyla kullanılan düşünce sistemi.

Referans: Başvurulması gereken kaynak; bir kimsenin yararlılığını ve yeterliğini gösteren belge.

Retorik: Söz sanatlarını inceleyen bilim dalı; güzel söz söyleme sanatı. Etkileyici ve ikna edici olmakla birlikte samimi ve anlamlı içerikten yoksun söylev.

Revizyonizm: Marksizmin çeşitli fikir, ilke ve teorilerinin gözden geçirilmesi gerektiğini savunan düşünce tarzı.

Rivayet: Söylenti; sözü nakletmek.

Ruznamçe: Osmanlı Devleti'nde defterdarlıklarda günlük olayların yazıldığı defter.

Rüus defterleri: Vezir, sancak beyi, beylerbeyi, mevali ile timar ve zeamet sahipleri dışındaki görevliler ile hazine, vakıflar ve gümrüklerden maaş alan bütün memurların tayin kayıtlarının tutulduğu defterler.

Sahtecilik: Olmayan bir belgeyi düzenlemek veya mevcut gerçek bir doküman üzerinde tahrifat yapmak ve bu dokümanı çıkar sağlamak için kullanmak.

Salname: Osmanlı Devleti'nde bir yıllık olayları göstermek amacıyla hazırlanan eser; Osmanlı'da yıllık.

Salyane: Osmanlı Devleti'nde Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa, Cezayir, Trablusgarp ve Tunus eyaletlerinden yılda bir kez toplanan sabit miktarlı vergi.

Senkronizm: Eşzamanlılık; tarih sırasıyla düzenleme.

Seyahatname: Bir kimsenin gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimleri anlattığı eser.

Sınırlılık: Bir bilgi ya da araştırma bulgusunun belirli bir kavram çerçevesinde geçerli sayılması, belirli bir bağlamda veya belirli koşullarda kullanılabilir olması.

Sigilografi: Mühür Bilimi.

Siyasi tarih: Devletlerin kuruluşlarından yıkılışlarına kadarki tarihsel süreçlerinden, diğer devletlerle olan ilişkilerinden söz eden tarih disiplini.

Siyer: Hz. Muhammed'in hayatını anlatan eser.

Sosyal tarih: İnsan topluluklarının ilişkilerini ve bu ilişkiler sonucunda meydana gelen olayları konu edinen tarih disiplini.

Sosyoloji: Toplum bilimi; toplumu inceleyen bilim dalı.

Söylem: Bir veya daha fazla cümleden oluşan, başı sonu belli olan bildiri veya tez.

Sözlü tarih: Tarihyazımında yazılı belgelerin yanı sıra yaşayan bireylerin anlatılarını da kullanan disiplinler arası bir çalışma yöntemidir.

Spekülatif: Eylem ya da pratiği hiç dikkate almadan, salt bilgiye erişmeyi amaçlayan düşünsel veya entelektüel işlemler. Kurgusal; saptırıcı; tahmin niteliğinde.

Subjektif: Öznel; olayların kişisel değerlendirme ve yorumlarla açıklanması.

Süreklilik: Kesintiye uğramadan devam etme durumu; tarihsel bir olayın kendisinden önceki bir olayın sonucu veya kendisinden sonraki bir olayın sebebi olabileceği olgusu.

Şecere: Soy ağacı; bir kişinin soyundan gelen kişileri gösteren çizelge.

Şehname: Hükümdarların üstün başarılarını ve niteliklerini anlatan manzum olarak kaleme alınmış tarih.

Şer'iyye sicili: Osmanlı Devleti'nde mahkemelerde görülen davalarla ilgili kayıtların tutulduğu defter.

Şukka: Mektup, tezkere; Osmanlı Devleti'nde padişahların yazdığı pusula.

Şüphecilik: Her tür bilgiye şüphe ile yaklaşan, bunların temellerini irdeleyen ve mutlak doğruya erişilemeyeceğini savunan felsefi görüş; Septisizm.

Tahlil: Bir olayı derinlemesine inceleme, analiz etme.

Tahrir: Yazma, kitabet; kadastro; kayıt veya tescil.

Tahrir defteri: Osmanlı Devleti'nde timar sistemi çerçevesinde vergi mükelleflerine ilişkin çeşitli bilgilerin ve ödenmesi gereken vergi miktarlarının yer aldığı defterler.

Takrir: Önerge; bildiri; resmi yazı ile bildirmek.

Tarihçi: Geçmişte yaşanan olayları, yer-zaman ve sebep-sonuç ilişkisi içerisinde aktaran kişilere verilen ad.

Tarihsellik: Tarihsel koşulluluk, tarihe bağlı olma; bir şeyin tarihte gerçekten var olduğu olgusu.

Tarihsel değerlendirme: Tarihsel olayların, yaşandığı dönemin siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve dini özellikleri göz önüne alınarak yorumlanması.

Tarihsel değişim: Belirli bir zaman dilimi içerisindeki değişikliklerin tamamı.

Tarihyazımı: Tarihçilerin ve eserlerinin incelendiği çalışma alanı; geçmişin betimlemelerinin söylem, yorum, kanıt kullanımı ve sunum odak noktalarında analiz edilmesini amaçlayan yöntem.

Tashih: Düzeltme; düzenleme.

Tasnif: Bölümleme; sınıflandırma.

Tasvir: Betimleme; kelimelerle resim çizme sanatı.

Tefsir: Yorumlamak; açıklamak; Kur'an ayetlerinin açıklanmasını yapan bilim dalı.

Telhis: Özet, özetleme; Osmanlı Devleti'nde sadrazamların padişaha sundukları günlük olaylar özeti, sadrazamın bir sorunu kendi düşünceleriyle padişaha özet halinde sunduğu yazı.

Telif eser: Yazarın kendi ürünü olan eser.

Temessük: Borç senedi; hüccet ve delil izhar etme.

Teoloji: Din bilimi; Tanrı Bilimi.

Tercüme: Çeviri; bir sözü başka bir dilde açıklamak.

Terkip: Birleştirme; bir araya getirme.

Tezkire: Kişilerin biyografisini sübjektif veya objektif bir şekilde ele alan eser.

Tıpkıbasım: Bir yazının veya kitabın üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan basımı.

Tipoloji: Birbirleriyle ilişkili olduğu saptanan bulguların biçimsel özelliklerine göre sınıflandırılması.

Transkripsiyon: Bir el yazısının veya metnin sadeleştirilmesi işlemi.

Tuğra: Osmanlı Devleti'nde padişahların imza olarak kullandıkları özel şekilli işaret.

Tümdengelim: Ulaşılmış genel bir yargıyı, tekil olaylara uygulama yöntemi; özelin bilgisini genelden çıkaran akıl yürütme türü.

Tümevarım: Tekil olgulardan yola çıkılarak genel yargılara ulaşma yöntemi; özelden genele giden akıl yürütme türü.

Vakanüvis: Olayları ve hükümdarların başından geçenleri yazmakla görevli memur; devletçe görevlendirilen tarih yazarı

Vakayiname: Vakanüvisler tarafından olayların kronolojik olarak anlatıldığı eser.

Vakfiye: Her vakfın kendine özgü şartnamesi.

Varidat defterleri: Devlet tarafından toplanan kamusal gelirlerin yazıldığı defterler.

Varsayım/hipotez: Henüz doğrulanmamış ancak doğrulanması muhtemel teorik düşünce.

Veritabanı: Birbirleriyle ilişkili verilerin ve bilgilerin depolandığı alan.

Verrâklık: Ortaçağ İslam dünyasında sahaflık yapan kişilere verilen ad. Bu kişiler aynı zamanda istinsah ve cilt işleriyle de uğraşmaktaydı.

Yapısalcılık: Yapıdan yola çıkarak sonuca ulaşma yöntemi; yapı üzerine inşa edilen bilim kuramı; tarih araştırmalarında insan etkinliklerinin genel yapılarını belirlemeye çalışan kuram.

Yeni Tarihselcilik: Edebi metinlerin tarihsel temsil kabiliyetlerinin tarih eserleri kadar önemli olduğunu iddia eden yaklaşımdır. Edebiyatla tarih arasındaki ayrımın anlamsız ve gereksiz olduğunu savunur.

Yerel Tarih: Belirli bir zaman diliminde belirli bir bölgede yaşayan insanların faaliyetlerine ağırlık veren tarih yaklaşımı.

Yorum: Bir olayı belirli bir görüşe göre açıklama; bir yazının anlaşılması güç yönlerini açıklayarak aydınlığa kavuşturma.